

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**THE TIMES GAZETESİNE GÖRE 1883 - 1895
YILLARINDA ERMENİ MESELESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yener İSLAMOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Enis ŞAHİN

AĞUSTOS - 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

THE TIMES GAZETESİNE GÖRE 1883 - 1895
YILLARINDA ERMENİ MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yener İSLAMOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Bu tez 04/08/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oyçokluğu ile kabul edilmiştir

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

YENER İSLAMOĞLU

04.08.2008

ÖNSÖZ

“The Times Gazetesine Göre 1883 - 1895 Yıllarında Ermeni Meselesi” adlı bu tez, Osmanlı Devleti bünyesinde yüzyıllardır kardeşçe yaşayan topluluklardan biri olan Ermenilerin, 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti üzerinde çıkar gözeten, İngiltere başta olmak üzere dönemin büyük güçlerinin amaçları doğrultusunda Ermenileri kullanıp günümüze kadar gelen ve devam eden bir Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında ne derece etkili olduklarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Ortaya çıkarılan bu tezin oluşturulma aşamasında 1883-1895 yılları arasında The Times gazetesinde “Armenian Question (Ermeni Meselesi)” ve “Armenian Massacret (Ermeni Katliamı)” başlıkları altında yayımlanan haberler tasnif edilerek tercüme edilerek, aynı yılları kapsayan araştırma çalışması yapılmıştır.

Yayımlanan haberlerin tercümesi aşamasında aslına uygun olarak akademik çerçevede hareket edilmeye çalışılmış, birçok İngilizce sözlükten faydalanılmıştır. Üç bölüm ve toplam 137 haberden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Ermeni Meselesinin ortaya çıkışı ve batılı büyük devletlerin etkilerine, ikinci bölümünde meydana gelen Ermeni olaylarına yer verilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise The Times Gazetesinde yer alan tercümelemler ilave edilerek çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmayı hazırlamamda kıymetli zamanlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Enis ŞAHİN'e, ayrıca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunmaktan övünç duyuyorum.

Yener İSLAMOĞLU

04.08.2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE BATI'NIN ROLÜ	4
1.1. Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkisi	4
1.2. Komite Faaliyetlerinin Etkisi.....	6
1.2.1. Armenikan Komitesi.....	6
1.2.2. Hınçak Komitesi.....	7
1.2.3. Taşnak Komitesi.....	8
1.2.4. Diğer Komiteler.....	9
1.2.5. Komitelerinin Eğitimi.....	9
1.3. Batılı Devletlerin Faaliyetleri.....	9
1.3.1. Rusya'nın Politikası.....	10
1.3.2. İngiltere'nin Politikası.....	11
1.3.3. Almanya'nın Politikası.....	12
1.3.4. Fransa'nın Politikası.....	13
1.3.5. ABD'nin Politikası.....	14
BÖLÜM 2: 1895 YILINA KADAR MEYDANA GELEN ERMENİ OLAYLARI VE REFORM ÇALIŞMALARI	16
2.1. 1895 Yılına kadar Yaşanan Olaylar.....	16
2.1.1. Anavatan Müdafilerinin Tutuklanması.....	18
2.1.2. Armenakan Çeteleriyle Çatışma.....	18
2.1.3. Erzurum İsyanı.....	19
2.1.4. Kumkapı Gösterisi.....	20

2.1.5. Sasun İsyanı.....	21
2.1.6. Bab-ı Âli Gösterisi.....	23
2.1.7. 1895 Yılında Diğer Şehirlerde Meydana Gelen Olaylar.....	24
2.1.8. Zeytun İsyanı.....	26
2.2. Reform Çalışmaları.....	27
BÖLÜM 3: THE TIMES GAZETESİNDE ERMENİ MESELESİ.....	33
3.1. The Times Gazetesi.....	33
3.2. The Times'ta Ermeni Meselesi.....	33
BÖLÜM 4: THE TIMES GAZETESİNDE ERMENİ MESELESİ İLE İLGİLİ ÇIKAN YAZILAR.....	42
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	309
KAYNAKLAR.....	313
EKLER.....	316
ÖZGEÇMİŞ.....	463

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Nu : Numara

Tezin Başlığı: The Times Gazetesine Göre 1883-1895 Yıllarında Ermeni Meselesi	
Tezin Yazarı: Yener İSLAMOĞLU	Danışman: Doç. Dr. Enis ŞAHİN
Kabul Tarihi: 04.08.2008	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 315 (tez) + 148 (ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
<p>Ermeni Meselesi Osmanlı Devleti döneminde sadece Osmanlı'ya ait bir mesele olarak kalmayıp dönemin büyük güçlerinin ilgilendiği ve Osmanlıya baskı unsuru olarak kullandıkları bir unsur olduğu gibi günümüzde de yalnızca Türkiye ve Ermenistan meselesi olmaktan çok bütün dünya ülkelerini ilgilendiren, geçmişte Osmanlıya yapıldığı gibi ülkemize dayatılmaya çalışılan bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir. Topraklarımız üzerinde çıkarları olan devletler, bu sorunu büyütmekten ve Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaktan geri durmamaktadırlar.</p> <p>İngiltere'de yayınlanan The Times gazetesi'nin sütunlarında 1883 – 1895 yılları arasında yer verdiği “Armenian Question (Ermeni Sorunu) ve Armenian Massacret (Ermeni Katliamı) başlıklı haberler tercüme edilerek, yüzyıla aşkın süredir, bir çok ülkenin uluslar arası gündeminin parçası olan Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkması ve gelişmesinde önemli bir rol oynayan büyük devletlerden biri olan İngiltere'nin, bu mesele ile ilgili görüşleri belirtilmiş, Ermeni olaylarının başlamasında ve Avrupa Devletlerinin soruna müdahalesinde, İngiltere Hükümetinin ve İngiliz halkının ne gibi faaliyetlerde bulunduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.</p> <p>The Times'te yayımlanan haberlere bakıldığında mümkün olduğunca sütunlarında Ermenilere yer açmaya özen gösterilmiştir. Türkiye'de yaşanan her olay, her gelişme abartılı ve yanlı bir şekilde aktarılmıştır. Haberlerde sürekli Ermenileri zavallı, yardıma muhtaç, tüm hakları ellerinden alınmış, baskı ve şiddet gören insanlar şeklinde lanse ettirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Osmanlı bünyesinde yaşadıkları sözde zulümleri halkına duyurmaya çalışmış, yaşanan olaylarda suçlu olarak daima Osmanlı Padişahı, merkezi hükümet, bölgedeki bazı aşiretler ve güvenlik kuvvetleri gösterilmiştir. Böylece Ermenilere yönelik yardım fonları kurulmasını sağlamayı amaçlamıştır. Hatta siyasi olarak Ermenilerin bağımsızlık duygu ve isteklerine yönelik haberlere de, destekleyici bir şekilde gazetede yer vermekten hiçbir zaman geri durmamışlardır. Böylece kamuoyunun ilgisi çekilerek dünyada bir Türk karşıtı propaganda yapılmasında başarılı olmuştur.</p>	
Anahtar Kelimeler: The Times, Ermeni Meselesi, Sultan Abdülhamid, Osmanlı Devleti.	

Title of the Thesis: According to the Times Armenian Questions between 1883-1895	
Author : Yener İSLAMOĞLU	Supervisor: Doç. Dr. Enis ŞAHİN
Date : 04.08.2008	Nu. of Pages: V (pre text) + 315 (main body) + 148 (appendices)
Department : History	Subfield : Republic of Turkey's History
<p>As during the Ottoman Empire Armenian Matter was not just the problem of Ottoman Empire it is also really good reason for other big parts to take precaution for Ottoman today it is also the issues for all other part much more than Turkey and Armenian. It present it's forces to turkey just like Ottoman in the past. Countries who have aims on our land are really volunteer to use this situation againsts the Turkey. This matter has been using as a pressure.</p> <p>On the Times newspaper's Column published between 1883-1895 there were headlines like ' Armenien Question and Armenian Massacret .and by translating these news for other Countries they aimed to revive matter along the century. England played really big role on this matter. is one of the biggest reason on making this problem hot topic. On this news the idea of England had declared. While teh outberak of problem and the intervention of Eurpean Countries , here , It was studied what is the actions of England goverments and England People</p> <p>The Times gives place to the Armenian in its writing possibly. Each Event and Developing occured in Turkey was transfered exaggerated and partial. At its news; it was tried to be introduce that the Armenian were miserable, needy, deprived of whole rights people. In that way, the Times try to announce the so-called cruelties lived in Otoman Constitution to public, and accused the Otoman Sultan, central Government, some tribe in the Region, and Security Force for lived Events. So the Times was aimed that to provide founding of benevolent fund intended for Armenian.</p> <p>Besides , they were really reluctant to give news politially about Armenians emotions , offers ,and of course supportive . So by taking the publics attention . they achieved their zeal bby making a propaganda againsts Turk</p>	
Keywords : The Times, Armenian Question, Sultan Abdulhamid, Ottoman Empire.	

GİRİŞ

Tarihte birçok devletin hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler, Türklerin Anadolu'da tek güç olmalarıyla birlikte önce Selçuklu daha sonra da Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşamlarını devam ettirmişler. Hatta Müslüman Türklerin Anadolu'yu fetih etmelerinde yardımda bile bulunmuşlardır. Bu zamanlardan itibaren Ermenilerle Türkler dost bir şekilde yan yana yaşamışlardır.

Osmanlı vatandaşı olarak "millet-i sadıka" diye adlandırılan Ermeniler, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu dostane çizgiden uzaklaşarak, Avrupalı devletlerin etki ve destekleriyle Osmanlı Devleti içerisinde isyanlara başlamışlardır.

İngiltere de, The Times gazetesi sütunlarında 1883 – 1895 yılları arasında yer verdiği "Armenian Questin (Ermeni Sorunu) ve Armenian Massacret (Ermeni Katliamı) başlıklı habere bakıldığında, sömürgeci bir topluluk olarak, Osmanlı Devleti üzerine izlediği siyaset çerçevesinde Ermenileri bir araç olarak kullanmaktan geri durmamıştır.

Bilhassa The Times'te yayımlanan haberlere bakıldığında mümkün olduğunca sütunlarında Ermenilere yer açmaya özen gösterilmiştir. Türkiye'de yaşanan her olay, her gelişme abartılı ve yanlı bir şekilde aktarılmıştır. Haberlerde sürekli Ermenileri zavallı, yardıma muhtaç, tüm hakları ellerinden alınmış, baskı ve şiddet gören insanlar şeklinde lanse ettirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Osmanlı bünyesinde yaşadıkları sözde zulümleri halkına duyurmaya çalışmış, böylece Ermenilere yönelik yardım fonları kurulmasını sağlamayı amaçlamıştır. Hatta siyasi olarak Ermenilerin bağımsızlık duygu ve isteklerine yönelik haberlere de, destekleyici bir şekilde gazetede yer vermekten hiçbir zaman geri durmamışlardır. Böylece kamuoyunun ilgisi çekilerek dünyada bir Türk karşıtı propaganda yapılmasını sağlamışlardır.

The Times Gazetesi'nin yaşanan olayları kaleme alırken, tarafsız olmadığı İngiliz ve Hıristiyan dünyasının çıkarları doğrultusunda yorumladığı, yer alan haberlerde olaylar sonucu hayatlarını kaybeden Ermeniler hakkında abartılı rakamlar ve bilgiler verip, her katledilen onları gösterip, ölen Müslümanlara pek değinmeyip, tüm olayların sorumlusu

olarak Müslümanları göstermesi tarihten beri batının İslamiyet'e ve Türklüğe karşı duyduğu kin ve nefretin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tezin Konusu

İngiliz The Times Gazetesinde 1883 – 1896 yılları arasında yer almış olan Ermeni meselesi ile ilgili haberler çerçevesinde, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında başlıca ülkelerin başında gelen İngiltere'nin, çıkarları doğrultusunda bu meseleyle ilgili yapmış olduğu faaliyet ve propagandalarını içermektedir.

Tezin Amacı

Bu çalışmanın gayesi, dönemin güçlü devletlerinden biri olan İngiltere'nin geçmişinde de birçok defa yapmış olduğu gibi kendi emelleri doğrultusunda 19. yy. da iyice zayıflama başlayan Osmanlı devleti üzerinde planlamış olduğu emelleri gerçekleştirmek için kullanmış olduğu Ermenileri The Times Gazetesi aracılığıyla Osmanlı Devleti içerisinde zulme maruz kaldıklarını batılı devletlere lanse ederek bu milletin Osmanlı Devleti içerisinde bir sorun teşkil etmesinde önemli bir rol oynamıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinsde uyguladığı siyaset ile diğer büyük güçlerin Türkiye üzerindeki siyasetleri arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır.

Tezin Önemi

Ermeni Meselesi günümüzde hala ülkemizin üzerinde oynanan oyunların bir gerekçesi olarak tazeliğini korumaktadır. Bu sorunu bahane eden ve çıkarları olan devletler bu sorunu büyütme ve Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaya devam etmektedirler. Geçmişte Osmanlı Devletine ve günümüzde Türkiye Cumhuriyetine büyük batılı devletler tarafından ödettirilmeye çalışılan çıkar dolu hesapların haksız ve gerçeği yansıtmayan iddialar olduğunun açıklanması ve bu türden baskılar sonucu olarak ülkemize gelebilecek her türlü zararların engellenmesi önemli bir durum teşkil eder. Bu hususta Osmanlı Devleti ile başlayan bu süreçte batılı büyük devletlerin kendi çıkar ve emelleri doğrultusunda bu sorunu kullanarak önce Osmanlı Devletine şimdi de

Türkiye Cumhuriyetine ve bu konu hakkında suçlu göstererek yaptırdıkları anlaşmalar göz önüne serilmelidir.

Tezin Yöntemi

The Times Gazetesine Göre 1883 - 1895 Yıllarında Ermeni Meselesi adlı bu çalışma hazırlanırken aslına uygun olarak hareket edilmeye çalışılmıştır. Tercümele büyük bir titizlikle yapılmış olup birçok İngilizce sözlükten yararlanılmıştır.

BÖLÜM 1: ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE BATI’NIN ROLÜ

Osmanlı devletinin dağılma dönemi sürecinde bünyesinde barındırdığı etnik grupların bağımsızlık amaçlı isyanlara başlamaları Ermenilerinde aynı duygularla hareket etmelerine vesile olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti’nin ağır bir yara alması, Hıristiyan toplulukları cesaretlendirmiş, Romenler bağımsızlıklarını ilan etmiş, Bulgarlar özerk bir yapıya sahip olmuşlardır. Yaşanan bu gelişmeler Ermenileride cesaretlendirmiş ve bağımsız bir devlet kurma duygularını arttırmıştır. Bu neticede savaş sonrası imzalanan Ayastafanos Antlaşması’nın 16. maddesinde Ermenilere yönelik ıslahatlar yapılmasına dair hükme yer verilmiştir (Akçora, 2001:126-127). Böylece 1870’lere kadar hiçbir uluslararası belgede geçmeyen “Ermeni Meselesi”, Ayastafanos’la birlikte tarihteki yerini almıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Ermeni Meselesinin ve başlayan Ermeni isyanlarının sebepleri arasına baktığımızda misyonerlik faaliyetleri, komitelerin faaliyetleri ve Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda Ermenilere yönelik izlemiş oldukları politikalar olduğu görülmektedir.

Ermeni meselesinin ortaya çıkması sadece Türkler ile Ermeniler arasında ki bir meselenin ürünü değil, bazı iç ve dış etkenlerin yaratmış olduğu bir hengâmenin sonucu olduğu aşağıda belirtilen sebeplere bakıldığında ortaya çıkmaktadır.

1.1. Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkisi

Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne karşı tutumlarını değiştirmede ve isyan edecek duruma gelmelerinde misyonerlerin etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. 1800’lü yıllara kadar Osmanlı Devleti içinde yaşamlarını sürdüren Ermenilerin dış ülkelerle ilişkileri fazla değildi. Eskiden kurulmuş bir düzen içinde yaşayıp belirli bir çerçevede yaşamlarını sürdürmekteydiler. Ancak bu tarihten sonra Avrupa’dan ve Amerika’dan gelen misyonerler, Ermenileri ve diğer azınlıkları etkilemeyi başaracaklardır (Kundakçı, 2006:45).

18. ve 19. yüzyıllarda Ermeni halkı başta olmak üzere Osmanlı bünyesinde bulunan gayr-i müslim halkı, İngilizler Protestan, Ruslar Ortodoks, Fransızlar da Katolik mezhebine çekmeye çalışmışlar, böylece Osmanlı devletini parçalamak amaçlarının yanında nüfuz sahalarını da genişletmeyi amaçlamışlardır.

Aynı yüzyıllarda sömürgeleşme mücadelesi içinde bulunan büyük güçler, yine göz koydukları toprakların sahibi Türkleri saf dışı bıkarak coğrafyaya hâkim olabilmenin yolunun, Osmanlı içindeki Hıristiyan azınlıklardan geçtiğini anlamışlardır. Bu politikalarına alet edecekleri azınlıklardan biride Ermenilerdir. Büyük güçler amaçları doğrultusunda iki yöntem belirlemişlerdir. Birincisi Ermeni halkını kendi mezheplerine kazandırmak, diğeri de yine Ermenileri Türklere karşı ayaklandırmaktı. Bu yöntemden anlaşılacağı üzere büyük güçlerin amaçlarına ulaşabilmek amacıyla en başta Ermenileri gayelerine alet ettikleri ortaya çıkmaktadır (Karacakaya, 2005:15-16).

Misyonerler çalışmaları çerçevesinde Osmanlı idarecilerini ulusal ve uluslar arası alanda despot vb. adeta bir canavar olarak lanse ettirirken, gayr-i Müslim halkı ise mazlum, sürekli ezilen bir kesim olarak gösterip dünyaya acındırarak şekle sokmaktan da geri durmamışlardır.

İngiliz The Times gazetesi de aynı yöntemle Ermeni halkını acındırarak, onları zavallı, yardıma muhtaç, Osmanlı topraklarında aç, yoksul ve sefil olarak yaşadıklarını batı kamuoyuna lanse ettirerek, vatandaşlarında ve batı dünyasında merhamet hisleri uyandırıp, Ermenileri maddi ve diplomatik destek elde etmelerinde öncülük etmiştir.

Bahsedilen dönemde faaliyetlerini sürdüren Amerikan ve İngiliz Protestan okullarının yapmış oldukları misyonerlik faaliyetleri sonucunda milliyetçilik ilkesi ile tanışan Ermeni gençlerinin ruhuna Türk düşmanlığı işlenerek Ermenistan coğrafyası, edebiyatı ve tarihleri öğretilmiştir (Karacakaya, 2005:17). Böylece misyonerlik çalışmaları Millet-i sadıka diye adlandırılan Ermenilerin bağımsızlık düşüncesiyle ayrılıkçı fikirler doğrultusunda isyana yönelmelerine, bu süreçte Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

1.2. Komite Faaliyetlerinin Etkisi

Berlin Antlaşması'ndan sonra işleyen süreçte umduklarını bulamayan Ermeniler, karışıklık ve isyan çıkararak Avrupa'nın dikkatini çekme yoluna başvuracaklardır. Bu süreçte Ermeniler, 1880'li yılların sonlarına doğru teşkilatlarını tamamlayarak, komiteler kurup isyan faaliyetlerini başlamışlardır. Böylece Avrupa'nın dikkatini çekerek, onların müdahalesi sayesinde Bulgaristan gibi özerk bir yönetime kavuşmanın hayalini kurmuşlardır (Karayumak, 2007:119).

Ermeni komiteleri çalışmaları çerçevesinde Avrupa'nın dikkatini çekmek amacıyla isyan faaliyetlerinde bulunup, Osmanlı hükümetine ıslahatlar konusunda baskıda bulunmalarını amaçlamıştır. Yalnız, Osmanlı halkı içerisinde huzurlu bir şekilde yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı, Avrupalı devletlerin hem kendi politikaları hem de Ermeni komitelerinin faaliyetleri neticesinde Osmanlı hükümetine yapacakları baskı sonucu Müslümanlar ile kendileri arasında bir huzursuzluk ortamı yaratılacağı endişesi taşımışlardır (The Times, 9 Kasım 1889: Tercüme Nu.13).

1.2.1. Armenikan Komitesi

Ermenilerin emelleri doğrultusunda kurmuş oldukları ilk komite olup 1885 yılında Van'da kurulmuştur. Komitenin kurucuları 1848 yılında İstanbul Kumpapı'nda doğan Mıgırdiç Porkalya'nın öğrencileridir (Göyünç, 2005: 98).

Komitenin kurucuları, Mıgırdiç Terlemazyan (Avetisyan), Grigor Terlemazyan, Ruben Şatarvaryan, Grigor Adian, Grigor Acemyan, M. Bartutciyan, Gevord Hancıyan, Grigor Beozikyan ve Garekin Manukyan'dır. Komite faaliyetlerini gerçekleştirirken Portakalyan'la da irtibat halinde olmuşlardır (Süslü, 1995:145).

Armenikan Komitesi'nin amacı ve yöntemi ihtilal yolu ile Ermenileri kendi kendilerine idare edebilecek şekilde bir siyasi yapıya kavuşturmaktı. Bu doğrultuda Muş, Bitlis, Trabzon, ve İstanbul'da, İran'da Tebriz ve Salmas'ta, A.B.D.'de şubeleri açılıp faaliyet göstermekteydi. Özellikle İran'daki şube mensupları Osmanlı topraklarına coğrafi

olarak yakın bulunmalarından ötürü Van'daki Ermenilerle bağlantı kurarak, terör eylemlerine girişip birçok katliamlar gerçekleştirmişlerdir (Göyünç, 2005: 99).

1.2.2. Hınçak Komitesi

Ağustos 1887'de İsviçre'nin Cenevre kentinde kurulmuş olup, komitenin kurucuları Rusya'yı terk ederek Avrupa üniversitelerinde öğrenimlerini sürdüren yirmi yaş civarında bulunan yedi Ermeni gencidir. Komitenin amacı Armeirikan ile aynı doğrultuda olup Mıgırdıç Portakalyan ve onun gazetesi Armenan ile yakın ilişkileri vardır (Göyünç, 2005: 99). Komitenin azalarının hemen hemen tamamı Rusya Ermenileri olup, Karl Marks'ın prensiplerini benimsemişlerdir (Ayverdi, 2005:46).

Hınçak komitesi Türkiye'de yapacakları çalışmaların merkezini İstanbul seçmişlerdir. Yine Ermenileri organize edebilmek amacıyla Anadolu'ya Cenova ve İstanbul'dan üyelerini gönderdiler. Bunlar Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon bölgelerinde çalışmaya başladılar. Komitenin asıl hedefi bağımsız Ermenistan Devleti kurmak olup, bu amaçlarına ulaşmak için propaganda, tahrik ve terör yöntemlerini kullanmışlardır (Selvi, 2004:32-33).

Hınçak komitesinin gerçekleştirmiş olduğu terör eylemleri arasında en çok dikkati çekenler; Kumkapı gösterisi, Sasun İsyanı, Bab-ı Âli gösterisi ve Zeytun İsyanı'dır (Halaçoğlu, 2007:27).

Komitesi mensupları Müslümanlara yönelik yaptıkları terör eylemlerinin yanında, kendilerine katılmayan, para vermeyen Ermenilere de suikastler tertip etmekten geri durmamışlardır. Papaz Mampre Üsküdar'da, dava vekillerinden Haçık Topkapı'da, Dikran Karagözyan köprü üstünde, tüccarlardan Apik Unciyan Galata'da, Mıgırdıç Tutuncief, Markar Onnik komiteye yardım etmedikleri için hınçak mensupları tarafından katledildiler (Ayverdi, 2005:47).

1.2.3. Taşnak Komitesi

1890 yılında Tiflis'te sosyalist olmayan milliyetçiler ile Rus ve Gürcü ihtilalcilerle işbirliği yaparak Çarlık Rejimi'ni devirmeye çalışan sosyalistlerin birleşmesinden meydana gelmiştir. (Göyünç, 2005: 100). Kurucuları arasında en önemli isimler Christopher Mikealian, Stepan Zarian, Simon Zavarria ve Ruben Haragad'dır. (Laçiner, 2002:81). Diğer adıyla "Ermeni İhtilalci Cemiyetleri Federasyonu" adını taşıyan komitenin amacı, faaliyet gösteren diğer Tiflis'teki "Genç Ermenistan", Van'daki "Armenikan" ve "Hınçak" Ermeni komitelerini birleştirmek, Osmanlı Devleti'ne Ermeni çeteleri sokarak silahlandırmak, köylülere silah kullanmasını öğretmek, çetebaşları yetiştirmek, savunma teşkilatı kurmak ve taraftar toplayarak isyan, ihtilal çıkarmaktı. Böylece bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını sağlamaya çalışmışlardır (Süslü, 1995:147).

Komitenin emri, "Türk'ü, Kürt'ü her yerde, her türlü şartlar altında vurur. Gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni hafiyelerini ve hainleri öldür. İntikam al!". Şeklindeydi (Kundakçı, 2006:67). Bu sözler komitenin ne kadar eli kanlı ve acımasız bir terör örgütü olduğunu ortaya koymaktadır.

Taşnaklar, tıpkı Hınçaklar gibi Müslümanlara uyguladığı terörü kendi ırkdaşlarına da uygulamışlardır. Ermeni yazar Sempat Gabrielian'ın Taşnaklar ve yarattıkları terör hakkındaki şu sözleri de gerçeği ortaya koymaktadır;

"İhtilalci Ermenilerin kendisinden para istedikleri Avrupa'da bulunan bir Ermeni zengini, bunlara şu kuvvetle kesin cevabı vermişti: 'Ben, kendi paramla memleketin celladı olmak istemem.' Taşnaklar'ın Moskova'da öldürdükleri zengin bir Ermeni olan Jamharian, bir Ermeni yetimhanesinin masraflarını ödüyordu. Fakat, kendi parasıyla idare ettiği yetimhanedeki yetimlerin de sayısını arttırmak istemiyordu. Yine aynı sebeplerle, İzmir'de Balyozian öldürüldü. Yine ve taze örneğimiz daha var: Komitenin tehdit mektuplarıyla istediği parayı vermeyen Rus Ermenisi Bahalian, 10 Kasım'da Novrosisk şehri sokaklarında boğazlandı. Taşnaksutyun adına bu gibi baskılar, zulümler ve cinayetlerle dolu çok büyük ve uzun bir tarih yazmak mümkündür. Birisi bu

hareketlerine karşı şikayette bulunursa, kendi arkadaşlarından bile olsa davranışı kınanır ve bazen da o adam ölüme mahkum edilirdi. Bu vahşi ruh kendilerince bir karakter olmuştur...” (İlter, 2000:87).

1.2.4. Diğer Komiteler

Bu üç komiteden başka, Ramgavar, Vergazmeyal gibi siyasal, Parakorzagan, Meyasal gibi yardım derneği adı altında kurulan ama siyasi amaçlı komiteler sayılabilir. Bununla birlikte 1880 yılında Erzurum’da Silahlılar Cemiyeti, Ermenistan’a Doğru Cemiyeti, Kafkasya’da Genç Ermenistan Cemiyeti, 1872’de Van’da, İttihat ve Halas Cemiyeti, 1882’de Karahaç Cemiyeti kurulmuştur (Mazıcı, 1987:33).

1.2.5. Komitelerinin Eğitimi

Komitelere mensup olan isyancı Ermeniler eğitimleri, kiliselerde, ruhban okullarında, konsolosluklarda ve Ermeni derneklerinde yapılmaktaydı. Eğitime gelenlerin beyinleri önce Türk düşmanlığıyla dolduruluyordu. Bu düşmanlıkla oluşturulan hevesle çalışan Ermeniler bağımsız Ermenistan için azmettiriliyor, ölüme ve öldürmeye hazırlanıyordu.

Silahlı eğitimi, Rusya Ermenistan’ından gelen komiteciler ile konsolosluklardaki görevli subaylar yaptırıp, kısa zamanda çetebaşları yetiştirildi. Ve bu çetebaşları köylere gönderilerek oralardaki komiteleri eğittiler. Bu aşamalar sonucu komiteler acımasız, silahlı ve eğitilmiş hale geldiler (Kundakçı, 2006:70).

1.3. Batılı Devletlerin Faaliyetleri

Avrupalı büyük güçler, Osmanlı toprakları üzerinde izledikleri politikalarını genel olarak adlandırdıkları. Şark Meselesi çerçevesinde halletmeye çalışıyorlardı. Bu çerçevede Balkanlarda Yunanistan, Sırbistan Karadağ, Bulgaristan ve diğer Hıristiyan unsurlar üzerinde takip ettikleri politikalarında başarıya ulaşarak bu milletlerin bağımsızlık kazanmalarını veya özerk bir yapıya kavuşmalarını sağlamışlardır. Balkanlardaki bu başarılarından sonra burada olduğu gibi Anadolu’da ki Hıristiyan unsurların Osmanlıdan koparılıp, yeni emperyalist politikalarını devam ettirmeyi

düşünmüşlerdir. Anadolu’da izleyecekleri bu politikalarında araç olarak kullanabilecekleri unsur olarak da Hıristiyan Ermenileri seçmişlerdir. Ermenilerde Avrupa’ya Osmanlı aleyhine hizmet vererek, karşılığında bağımsız bir Ermeni devleti kurabilecekleri düşüncesi içine girmişlerdir.

Osmanlı’nın bünyesinde yaşayan Ermenilerle stratejik ve jeopolitik yakınlık bakımından önce Ruslar daha sonra İngilizler, Amerika ve Fransızlar ilgilenmeye başlamışlardır. Tabi ki bu güçlü devletlerin ilgilerini Ermenilere yöneltmesindeki sebep duydukları endişelerinden değil, izledikleri politika çerçevesinde kendi stratejik menfaatlerinden kaynaklanmaktadır (Halaçoğlu, 2007:21).

1.3.1. Rusya’nın Politikası

Osmanlı Devletinin gittikçe gerilemesi ve bunun neticesi olarak yaptığı savaşlar sonucunda büyük topraklar kaybetmesiyle birlikte, özellikle de 1699 Karlofça antlaşmasıyla Rusya, Avusturya gibi devletlere topraklarını terk etmek zorunda kalması devletin idari, askeri, mali, iktisâdi ve ictimâî yapısının bozulmasına, Avrupalı devletlerin özellikle de Rusya’nın Osmanlı devletinin bu kötü durumundan istifadeye yönelmesinde önemli rol oynamıştır (Karayumak,2007:91).

Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki topraklarında olduğu gibi, Asya topraklarında da emelleri doğrultusunda hareket edebilmek amacıyla, bu bölgede bulunan ve Osmanlıyı içerden çökertebilecek tek Hıristiyan toplum olan Ermenileri ajanları aracılığıyla Türklere karşı kin ve düşmanlıkla beslemişler ve tahrik etmişlerdir. Aslında Rusya, bakıldığında Kafkas Ermenileri ile başı her derde girdiğinde Abdülhamit’e Türkiye’deki Ermenilere baskı yapılması konusunda teşvik ettiği de görülür (Kodoman, 2003:4). Ama diğer taraftan Rusya, Osmanlı Devleti aleyhinde giriştikleri birçok faaliyette, Ermenilerin yardımını talep etmiş, buna karşılıktan Ermenilere, Osmanlıya karşı kendilerine her türlü desteği vermeyi vaat etmişlerdi. Ruslar bu şekilde ikna ettikleri Ermenilerden hem asker hem de sivil destek alarak faydalanma yoluna gitmişlerdir (Yavuz, 2006:23).

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Rus orduları Doğu Anadolu bölgesinde işgallere başlayınca buradaki Ermenilerle temasa geçmişlerdir. Zaten Rus ordusunda pek çok Ermeni subay ve asker de bulunmaktaydı. Ruslar özellikle Doğu Anadolu bölgesindeki emelleri için Ermeniler kullanmaya başlamışlardır. Ermenilere Doğu Anadolu bölgesinde bağımsız bir Ermeni devleti kurulacağı vaadiyle Osmanlı devletine karşı kıışkırtmaya başlamışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır (Karayumak, 2007:93).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Rusya'nın aslı amacı Ermenileri korumak veya kurtarmak değildir. Asıl amaç bu sorun neticesinde Ermenilerin bulunduğu bölge itibariyle, kendi devletleri içerisinde bulunan Maverayı Kafkasya bölgesinin Ermeniler tarafından çıkarılacak herhangi bir isyanın bu bölgeye sirayet etmesinden endişe duymalarıdır. Bu yüzden Ermenileri Osmanlı devletine karşı kendi taraflarına çekmeyi amaç edinerek, doğu Anadolu'da hâkimiyetlerini güçlendirmek istemişlerdir (The Times, 10 Eylül 1895. Tecüme nu.17). Bunda Doğu Anadolu Üzerindeki emellerinin yanında özellikle isyanlar neticesinde İngiltere'nin Ermeni Meselesi'ne karşı duyduğu ilgiden ve politikasından, bunun neticesinde İngiltere'nin elde etmeyi umduğu sonuçlardan rahatsızlık duymasından da kaynaklandığı aşikâr'dır (The Times, 20 Haziran 1895. Tercüme nu.88).

1.3.2. İngiltere'nin Politikası

İngiltere'nin Osmanlı Devleti bünyesinde Hıristiyan azınlıklarla ve özellikle de Ermenilerle ilgilenmeye başlaması Ayestefanos antlaşmasıyla birlikte başlamıştır. Bu antlaşma sonucunda Rusya'nın, Osmanlı devletini kısıpaca alması ve Doğu Anadolu'da önemli bölgeleri kendine bağlamış olması sonucu olarak Karadeniz'de güçlü bir konuma gelmesi İngilizlerin pek istemedikleri bir durumdu (Karayumak,2007:97).

Ayrıca İngiltere'nin Hindistan'ı işgal etmeleri sonucu olarak, bu bölgeye muhtemel saldırıları önleyebilmek amacıyla, Hindistan'a açılan bütün yolları denetim altında tutmak, İngilizlerin en önemli dış politikalarındandı. İşte bu politikanın doğal sonucu olarak İngilizler, Rusların Ermenilerin meskûn oldukları Doğu Anadolu'yu ilhakları halinde bu sömürgesinin önemli bir tehlikeye maruz kalacağını bildiklerinden ötürü bu

siyasetlerini değiştirmişlerdir. Savaş öncesi ve sonrası Ermenilerin haklarının savunuculuğunu üstlenip onları kullanmak suretiyle birlikte hareket etmelerini sağlayan Rusya'nın, bu durumunu ortadan kaldırıp bu bölgedeki büyümeleri İngiltere tarafından engellenmek istenmiştir. İngiltere'nin bu siyaseti sonucu Ermeniler, Berlin anlaşmasından sonra İngilizlerin etkileri altına girerek, İngilizlerin emelleri doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır (Akçora, 2001:133).

İngiltere gerek Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre, gerekse Kıbrıs Mukavelenamesi'ne dayanarak Osmanlı Devleti'ne Ermenilere yönelik ıslahat yaptırmayı düşünerek, Doğu Anadolu'yu Rusya'ya kaptırmamayı hesaplayıp, zamanla Anadolu'da çıkacak bir karışıklıkla Rusların işi oldu bittiye getirip bölgeyi ele geçirme imkânını elde etmemeleri, aynı zamanda muhtar bir Ermenistan kurulması halinde, Ermenilerin Ruslara değil de kendisine borçlu kalmasını istemişlerdir (Karacakaya, 2005:21). Ermenilerinde Berlin'le birlikte İngilizlerin nüfuzuna girmesinde izlenen bu politika etkili olmuştur.

İngilizler Ermenilere ayrıca para yardımında da bulunmuşlar ve bu sayede onların güvenini kazanmışlardır. Ancak Ermenilere gönderilen yardımların Türk ajanlarca engellenmesinden ve Kürtlerce yağma ve talan edilmesinden de endişe etmişlerdir (The Times, 17 Eylül 1895. Tecüme nu.111).

1.3.3. Almanya'nın Politikası

19. yüzyıl bitme aşamasına geldiğinde İngiltere ve Fransa gibi güçlü sömürgeci devletleri buldukları sömürgecilik yarışında rahatsız etmeye başlayacak olan Almanya, birliğini tamamladıktan sonra en kuvvetli ve en korkulu devletlerden biri haline gelmiş, ve sömürgecilik yarışında yerini almıştır.

Sömürgecilik yarışı içerisinde sömürge sahasına geliştirmek amacıyla nüfuzuna hakim olabileceğini düşündüğü Osmanlı Devleti üzerinde politikalara başlamıştır. Özellikle Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin safını tutmuştur. Almanya'nın Berlin Kongresi'nde Rusya'ya karşı Osmanlı Devletinin safını tutması, hatta kongrenin başkanlığını yapan

Bismarck'ın Ermeni kurulunun isteklerini gündeme almak istememesi bunu örneklerinden biridir (Akçora, 2001:133). Tabiki Almanya'nın bu tutumu Osmanlıyı dost görmesinde değil, her devletin uluslararası politikada uyguladığı gibi çıkarları doğrultusunda Osmanlı üzerinde bazı haklar elde etmeden devletin parçalanmasını istememesinden kaynaklanmaktaydı.

1.3.4 Fransa'nın Politikası

Dünya'yı kökten etkileyen, tarihin dönüm noktalarından biri olan Fransız İhtilalı'nın ortaya çıkması birçok etnik gurubu bünyesinde barındıran imparatorlukların yıkılmasına sebep olmuştu. Osmanlı'da bu imparatorluklardan biriydi ve bu ihtilalın sonucunda azınlıkların başlattığı milliyetçi isyanlardan dolayı zaten ağır olan yarası her geçen gün daha da ağırlaşıyordu.

Yayılan milliyetçilik akımlarından etkilenen toplumlardan biride Ermenilerdi. Ermenilerde oluşan milliyetçilik fikriyle bağımsızlık düşüncesinden Fransa'yı sorumlu tutamayız. Ancak Fransa'nın daha sonra Ermenilere yönelik izlediği politikası, Osmanlı üzerindeki emelleri doğrultusunda onları yönlendirmeleri, kışkırtmaları, bağımsızlık vaadiyle kargaşalık ve isyanlar çıkarmalarına teşvik ve yataklık etmeleri onların bu meselenin ortaya çıkmasında ne kadarda göz ardı edilemeyecek derecede suçlu olduklarını gösterir (Karayumak,2007:108).

Fransa, Siyasetin stratejik noktaları olarak kabul ettiği Suriye, İstanbul ve İzmir bölgelerini siyasi, iktisadi ve kültürel faaliyetlerinin merkezi haline getirmekte ve bu bölgede Katolik yanlısı Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırırken, bir taraftan da Katolik misyonerlerle onların işlettikleri okul, kilise ve hastane gibi kuruluşları geliştirmekte idi. Böylece azınlıklara hoş görünerek kendi menfaatlerince hareket etmişlerdir (Akçora, 2001:132).

1.3.5. A.B.D.'nin Politikası

A.B.D. ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler 19. yy. başlarında başlamıştır. Bu ilişkiler genel olarak siyasi değil ekonomik, dini ve ticaridir. Osmanlı Devletinin bünyesindeki Anadolu ve Ortadoğu topraklarının zenginli Amerika'nın bu bölgeyi gözaltına almasına sebebiyet vermiş ve bu bölgelerde bir çıkar unsuru oluşturmaya çalışmaya başlamışlardır. İşte bu unsur Fransa, Rusya ve İngiltere tarafından kullanılan Ermenilerdi. Bu millet üzerinde misyoner örgütleri, okulları ve hastaneleriyle etkili olmaya çalışmışlardır. Hatta Osmanlı Devleti içerisinde bulunan Ermenilerin A.B.D. ye göçlerinin tek sebepleri Protestan misyonerlerdir (Karayumak, 2007:111)

Amerika'ya göç eden Ermeniler burada Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalarına zemin bulmuş, bunun yanı sıra maddi imkânları ve Ermeni örgütler için bomba eğitimi yapmalarını da sağlamıştır. Bu sayede Amerika içerisinde önemli mevkilere ulaşan Ermeniler, Ermeniler katlediliyor propagandasını Amerika'ya inandırıp onları yanlarına çekmeyi başarmışlardır (Akçora, 2001:134).

Mezalimlere karşı protesto ve Birleşik Devletler hükümetini bu hususta harekete geçirmeye çağıran toplantılar sürekli yapılmakta ve bütün kiliseler bu toplantılara açılmış durumdaydılar (The Times, 8 Şubat 1895. Tecüme nu.48).

Bu mesele ilk olarak 1894 yılında A.B.D. kongresine taşınmış ve 3 Aralık 1894 tarihli kararla Türkiye'nin haksız yere suçlanmasına ve kınanmasına sebep olmuştur (Kantarcı, 2002:16). Amerikalı misyonerlerde sözde zulüme uğradıklarına inandıkları Ermenilerin ırkının gelişmesini sağlamak ve doğu topraklarında hakikat ve doğruluğun yükselmesi için mücadele etmek inancıyla Osmanlı bünyesinde misyonlarını yayma çabası içinde bulunmuşlardır. Amerika'nın bu misyonerlik faaliyetlerini bilhassa son zamanlarda Amerikan Board'ın inşa ettiği İncil Kilisesi sayısının 43'ten 108'e, üye sayısının 1564'ten 7490 'a çıkarılmasında görmek mümkündür. 13 profesörden sayı 66'ya yükseltilmiş ve bu dönemin başında genç erkekler için üç lise varken şimdi sayı 23 'e çıkarılmıştı. 52 öğretmenin yerine şimdi 711 kişi var. Bunun gibi kız liselerinin sayısı da sekize katlandı. 2'den 16' ya ve öğrenci sayısı 28'den 608 'e yükseldi. Yine son yıllarda kilise

mensuplarının sayısı % 85 artmış ve yüksek öğrenim için Amerikan Board'ın harcaması 40.000 pounddan az olmamıştır. Hatta Türk misyonları için 50.000 sterlin harcanmıştır (The Times, 28 Temmuz 1883: Tercüme nu.2).

BÖLÜM 2: 1895 YILINA KADAR MEYDANA GELEN ERMENİ OLAYLARI VE REFORM ÇALIŞMALARI

2.1. 1895 Yılına kadar Yaşanan Olaylar

Ermenileri ayrılıkçı faaliyetlere sevk eden veya bu düşünceye gitmelerine sebep olan etkilerini bir önceki bölümde bahsettik. Bağımsız bir devlet kurma hayali gütmeye başlayan Ermeniler bu amaçlarına ulaşabilmek için önce belirli bir hedef belirlenmişler, daha sonra Osmanlıdan ayrılan Bulgarlardan esinlenerek strateji ve taktikler belirlemişlerdir. Ermenilerin belirledikleri stratejiye göre;

1. Sürekli olarak genel haklar istenecek.
2. İmtiyaz hakkı istenecek ve elde edilecek.
3. Kiliseler vasıtasıyla dini kimlik ön plana çıkarılacak, Hıristiyan ve Müslüman rekabeti ve husumeti yaratılacak.
4. Kültürel faaliyetlerde milli kimlik üzerinde durulacak, Türk-Ermeni çelişkisi tahrik edilecek.
5. Doğu Anadolu'da Ermeni varlığı ve istekleri diplomatik ve politik çevrelerde duyurulacak.
6. Ermeni meselesine uluslar arası bir nitelik kazandırılarak, dünya kamuoyuna ve Hıristiyan alemine mal edilecek.
7. Siyasi ve askeri alanda teşkilatlanılarak silahlı ayaklanma için hazırlıklar tamamlanacak.
8. İsyan çıkartıp Avrupalı devletlerin müdahalesiyle Ermeniler lehine reformlar yapılması.
9. Reformlar olumlu neticelenirse ikinci bir isyan çıkartarak Avrupa'nın müdahalesiyle özerklik elde etmek
10. Özerklik safhası olumlu sonuçlanırsa üçüncü kez isyanı çıkararak Avrupa'yı müdahale ettirip Bağımsız Ermenistan Devleti'nin kuruluşunu ilan ettirmek.

Ermenilerin planlamış olduğu bu politikaları neticesinde, özellikle Doğu Anadolu ve diğer bölgelerde çıkarmış oldukları isyanlarla halka korku salmış ve birçok katliamda

bulunmuşlardır. Ermenilerin çıkarmış olduğu isyanlar komitelerinde faaliyete geçmesi ile birlikte gün geçtikçe şiddetli bir şekilde artmaya başlamıştır. Özellikle 1895 yılına gelindiğinde yurdun bir çok yerinde isyanlar, adeta birileri tarafından düğmeye basılmışcasına yoğun bir şekilde görülecektir. Aşağıda 1896 yılına kadar olan süreç içerisinde meydana gelen Ermeni isyanlarını kronolojik olarak sıralanmıştır..

Anavatan Müdafileri Olayı	: 8 Aralık 1882
Armenakan Çeteleriyle Çatışma	: Mayıs 1889
Musa Bey Olayı	: Ağustos 1889
Erzurum İsyanı	: 20 Haziran 1890
Kumkapı Gösterisi	: 15 Temmuz 1890
Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları	: 1892 - 1893
Birinci Sasun İsyanı	: Ağustos 1894
Zeytun (Süleymanlı) İsyanı	: 16 Eylül 1895
Divriği (Sivas) İsyanı	: 29 Eylül 1895
Bab-ı Âli olayı	: 30 Eylül 1895
Trabzon isyanı	: 2 Ekim 1895
Eğir (Mâmüratü'l İsyanı	: 6 Ekim 1895
Develi (Kayseri) İsyanı	: 7 Ekim 1895
Akhisar (İzmit) İsyanı	: 9 Ekim 1895
Erzincan (Erzurum) İsyanı	: 21 Ekim 1895
Gümüşhane (Trabzon) İsyanı	: 25 Ekim 1895
Bitlis İsyanı	: 25 Ekim 1895
Bayburt (Erzurum) İsyanı	: 26 Ekim 1895
Maraş (Halep)İsyanı	: 27 Ekim 1895
Urfa (Halep) İsyanı	: 29 Ekim 1895
Erzurum İsyanı	: 30 Ekim 1895
Diyarbakır İsyanı	: 2 Kasım 1895
Siverek (Diyarbakır) İsyanı	: 2 Kasım 1895
Malatya (Ma'müratü'l Aziz) İsyanı	: 4 Kasım 1895
Harput (Ma'müratü'l Aziz) isyanı	: 7 Kasım 1895
Arapkir (Ma'müratü'l Aziz) İsyanı	: 9 Kasım 1895

Sivas İsyanı	: 15 Kasım 1895
Merzifon (Sivas) İsyanı	: 15 Kasım 1895
Ayıntab (Halep) İsyanı	: 16 Kasım 1895
Maraş (Halep) İsyanı	: 18 Kasım 1895
Muş (Bitlis) İsyanı	: 22 Kasım 1895
Kayseri (Ankara) isyanı	: 3 Aralık 1895
Yozgat (Anakara) İsyanı	: 3 Aralık 1895
Zeytun İsyanı	: 1895 – 1896 (Süslü, 1995:150-151)

Yukarıda yer alan isyanların tarihlerine bakıldığı zaman 1895 yılı daha öncede belirttiğimiz gibi isyanların en çok yaşandığı dönemdir. Buna tesadüf denemez, görünen o ki birileri tarafından düğmeye basılarak Osmanlı hükümeti yıldırılmak istenmiş. Yukarıda yer alan isyanlardan bazı önemli olanlarını açıklayacak olursak:

2.1.1. Anavatan Müdafilerinin Tutuklanması

Anavatan Müdafileri'nin kurucuları Haçatur Kerekçıyan, Karabet Nikşiyani, Agop İsgalatsiyani, Aleksan Yeteksiyan Hovannes Asturyan ve Yegişe Tursunyan isimli 6 şahıs olup, 1881 yılında çalışmaya başlayan cemiyet 3 ay içerisinde yüzden fazla kişiyi de kendi bünyesine katmayı başarmıştır. Ancak cemiyetin bünyesine kattığı kişilere ettirdiği yemin kâğıtlarının hükümet makamlarının eline geçmesi üzerine tutuklamalar başlamıştı. Ve bunun sonucunda tutuklanan 76 kişinin davası 1883 yılında Erzurum'dur başlamıştır. Mahkeme sonucunda 40 kişi mahkum olmuş, Kerekçıyan 15 yıla, diğerleri 5-13 yılları arasında hapis cezasına çarptırıldı. Ancak Sultan Abdülhamit tarafında 1884 yılı haziranında mahkumların büyük kısmı, 1886 yılının eylül ayında da cemiyetin kurucularından olan Kerekçıyan, İsgalatsiyani ve Asturyan gibi üyeler affedilmişlerdir (Gürün, 1985:137-138)

2.1.2. Armenakan Çeteleriyle Çatışma

Armenakan partisine mensup 3 kişi, Karabet Kulaksızyan, Hovannes Agipasyan ve Vardun Golosyan, Kürt kılığına girerek İran'ın Hatvan Köyünden Van'a gitme üzere 16

Mayıs 1889'da Türkiye'ye doğru hareket etmişler, yaklaşık 10 günlük yaya yolculuğunun ardından Türk sınırına girip Van'a doğru ilerlerken karşılarına çıkan Jandarma birliklerinin silahlarını bırakma isteklerini ret etmeleri üzerine üzerlerine ateş açılmıştır. Açılan ateş sonucu Golosyan orada ölmüş, Agipasyan ağır yaralanmış ve Kulaksızyan ise kaçımıştır (Gürün, 1985:139)

Netice itibariyle bir polis vakası olan bu olayda dikkati çeken iki şeyden birincisi bu kişilerin kür kılığında gezmesi, ikincisi ise üzerinden çıkan mektuplardır. Özellikle üzerlerinden çıkan Fransa'dan Portakalyan'dan ve İngiltere'den Patigyan'dan gelen mektuplarda gizli cemiyetlerden ona üye ve para temin edilmesinden bahsedilmesi, bu kişilerin de Ermeni ihtilalcısı olduklarını ortaya koymaktaydı.

Her ne kadar Van'da ki İngiliz konsolosu Derey, bu kişilerin ihtilalcı olmadıklarını göstermek amacıyla sayfalarca rapor göndermiş olsa da, üzerlerinden çıkan mektuplar tüm gerçekleri ortaya koyuyordu (Gürün, 1985:140)

2.1.3. Erzurum İsyanı

20 Haziran 1890 günü Erzurum'da bulunan Ermeni kilisesi ve Ermeni okullarında silah imal edildiği ve silah depolandığı ihbarı üzerine genlik kuvvetleri, mahkeme izniyle papaz ve okul müdürünün nezaretiyle kilise oku okullarda arama yaptı (Akçora, 2001:137). Bu ihbarın muhbir-i sadık- sadık muhbir şeklinde tanıtılan kimliği bilinmeyen bir entrikacı sivilin ihbar ettiği bilinmektedir (The Times, 19 Eylül 1895. Tecüme nu.18). Ancak kilise ve okulda arama yapılacağı bilgisini almış olacaklar ki Ermeniler, arama yapılmadan bazı eşya ve evrakları ortadan kaldırmışlardı (Armaoğlu, 1997:573). Bu durumu bahane eden Ermeniler, bilhassa komiteler bu durumu fırsat olarak değerlendirip halkı galeyana getirmeye çalışmışlardır.

Komitelerin kışkırtmaları sonucu dükkanlar kapandı, kiliselerde ayinler men edildi ve çanlar çaldırılmadı, Ermeniler sokaklara çıkıp hürriyetlerini silahla savunacaklarını bağırıp, verilerin hafifletilmesini, askerlik bedelinin kaldırılmasını ve Berlin Antlaşması'nın 61. inci maddesinin tatbikini istemeye başladılar. Bu süre zarfında

mezarlıkta, kiliselerde hatta okul avlusunda kalan isyancılar dağılmaları için gelen Ermeni ileri gelenlerini bile döverek uzaklaştırmışlardır (Gürün, 1985:141)

Bu olaylar neticesinde kendilerini yatıştırmak üzere gelen güvenlik güçlerine ateş açan Ermeniler . bir askerin ölmesine, dört askerinde yaralanmasına sebep olmuşlardır. Türk askerlerine yönelik bu eylemden sonra Müslüman halk öfkesine yenik düşerek Ermenilere yönelik saldırıda bulunmaları üzerine Müslümanlarla Ermeniler arasında çatışmalar patlak vermiştir. Çıkan çatışmalarda 8 Ermeni ve 2 Müslüman hayatını kaybetmiş, 60 Ermeni ve 45 Müslüman yaralanmıştır (Akçora, 2001:137).

Erzurum'da meydana gelen bu olay Avrupa'ya Ermenilerin katliamı şeklinde intikal etmiştir. Böylece ermeni ayaklanmalarıyla ilgili katliam sözleri literatüre girmiş bulunmaktaydı. Türkler için tek olumsuzluk buda değildi. Bu olaylara sebebiyet verip askerlerle ateş attığı gerekçesiyle yakalanan Ermeniler, İstanbul'da büyük devletlerin yaptıkları girişimler sonucu hepsi serbest bırakılmıştır. Hatta onları alıkoyan sorgulayan savcıda görevden uzaklaştırmıştır (Gürün.1895:142).

2.1.4. Kumkapı Gösterisi

Hınçak komitesi, Ermenilerin Erzurum'da çıkardıkları olayların, Avrupa milletlerince dikkate alamaması üzerine 15 Temmuz 1890 tarihinde İstanbul Kumkapı'da bir gösteri gerçekleştirmiştir. Programa göre patrikhanede bir bildiri okunacak, sonra patrikler, birlikte heyet olarak sarayda bildiriye Padişaha verecektiler. 27 Temmuz Pazar günü sabah ayini esnasında, genç bir Ermeni tarafından, Ermenilerin maruz kaldıkları zulümlerle ilgili bir memorandum okuyup patriğe hemen sultana verilmek üzere bir dilekçe ile saraya gitmesi hususunda ısrar etmiştir (The Times, 19 Eylül 1890. Tecüme nu.18). Ancak patrik saraya girmeyi reddetti. Komite patriğin istememesine rağmen, zorla kendisini arabaya koyarak saraya doğru hareket etmişlerdir. Bu neticede izinsiz saraya girmek isteyen Ermeniler ile Emniyet güçleri arasında çatışma çıktı. Ve bu çatışma sonucu iki Ermeni öldürüldü. 7 si ağır olmak üzere 17 asker yaralanmıştır (Bektaş, 2001:54). Bunun neticesinde Kumkapı gösterisinin planlayıcısı olan Cangülyan tutuklanarak, yargılama süreci sonunda idam cezasına çarptırıldı. Ancak Sultan II.

Abdülhamit tarafında bu cezası daha sonra müebbet hapse çevrilmiştir (Karacakaya, 2001:2008).

Kumkapı gösterisinin amacını, olaylar sonunda tutuklanan Cangülyan şu şekilde anlatmıştır;

1. Erzurum olaylarının sonuç vermemesi ve şikayet edildiği halde suçsuz görülen Musa Bey'e misilleme yapmak,
2. Elçilerin gözü önünde Avrupa'nın dikkatini çekmek,
3. İngiltere'yi, Rusya'dan daha samimi gördükleri için dikkatlerini çekmek,
4. İstanbul'da o zaman için (kendi ifadesine göre) 200 bin Ermeni'nin bulunuşu,
5. Olayları Sarayın yanbaşıında yapmak,
6. İhtilal düşüncesini halk arasında yaymak,
7. Hükümetin daha ihtiyatlı bir siyaset gütmemesini sağlamak (Anadol, 2001;220-221).

Hınçaklar, yukarı belirtilen amaç doğrultusunda gerçekleştirdikleri Kumkapı Gösterisiyle, kendi amaçlarına ters düşen barış yanlısı patriğin kurban edilmesine sebep oldukları gibi, yine kendini Osmanlı bünyesinde huzurlu bulan ve büyük bir kesimi oluşturan İstanbul ve civarındaki barış yanlısı Ermenilerinde huzurlarının da tehlikeye düşmesine sebep olmuşlardır. Hınçaklar tam olarak hedeflerine ulaşamasa da, Avrupa'nın dikkatini Ermeni konusunda çektiklerine inanıyorlardı. Hatta Hınçak gazetesinin 7 Eylül 1890 tarihli nüshasında "Erminiler nihai gayelerine aykırı düşecek Avrupa'nın bütün tekliflerini reddedecektir ve bu dava için kanlarının son damlasına kadar mücadeleye hazırdırlar." Diye yazıyordu (Gürün, 1985:143).

2.1.5. Sasun İsyanı

Sasun isyanı görünüşte bazı aşiretlerle (Behranlı, Hayan, Yapanlı, Vilikan) Ermeniler arasında basit çatışmalardan oluştuğu bilinir, ancak durum daha da farklıdır. XIX. yüzyıl başlarında Sasun, Siirte bağlı yüzden fazla köyü olan bir ilçeydi. Bölgenin coğrafi yapısının elverişsiz olması nedeniyle güvenlik güçleri bölgede yeterince etkili olamıyordu. Bu durumdan da istifade etmek isteyen ve daha önce Kumkapı gösterisiyle

Avrupa'da istediği etkiyi yaratamayan Hınçak komitesi Sasun'da bir isyan çıkarmayı planlanmıştır. Plan Hınçak komitesi İstanbul teşkilat başkanı Hamparsun Boyacıyan (Murat) vasıtasıyla uygulamaya koyularak, plan çerçevesinde önce propaganda ve teşkilatlanma faaliyetlerini hızlandırmak amacıyla bölgeye gitmişlerdir (Bektaş, 2001:55-56). Boyacıyan'ın en önemli stratejisi de Ermeniler bölge aşiretlerine saldırmak ve ordunun müdahalesini temin ederek Ermeniler katlediliyor diye Avrupa'yı ayağa kaldırmaktı (Akçora, 2001:135).

Boyacıyan Taluri'deki Ermenilere kendisinin Avrupa'dan geldiğini, isyan ettikleri takdirde Avrupa devletlerinin müdahale ederek bir Ermeni devleti kurabileceklerini söylüyordu (Gürün, 1985:147). Boyacıyan'ın propagandası özellikle Şirik, Semal, Gülgüzar, Herenk ve Taluri'de etkisini gösterdi. Bu yerlerden ve Muş, Kulp ve Sivan'dan 3000 kadar Ermeni ayaklandı. Olayın duyulması üzerine bölgeye asker sevk edildi. Antok dağına çekilen Ermeniler askere de silahla karşı koydu. Ancak kısa bir harekâttan sonra Boyacıyan'ın yakalanması üzerine 23 Ağustos'ta isyan son ermiştir.

Sasun'da sağ hemen hemen hiç kimse kalmamıştır. Kadın, çocuk, genç ihtiyar hepsi kılıçtan geçirilmiştir. Konsolosluk raporunda, olaylarda öldüğü bildirilen ve isimleri tesbit edilenler, Şenlik köyünde 114, Semal'da 65, Gülgüzar'da 40, Ağpi'de 22, İspagank'da 10 ve Taluri'de 14 olmak üzere 265 kişidir. Konsoloslar heyetine katılmış olan İngiliz temsilcisi 12 Ekim tarihli muhtırasında, ev adedinden hareketle bölgede en fazla 10.000 Ermeni bulunabileceğini, sağ olanlar düşülürse, ölen Ermeni sayısının 900'ü geçemeyeceğini kaydetmektedir (Gürün, 1985:148-149).

Sasun isyanında meydana gelen olaylar, Ermeni komiteleri ve Ermeni patrikhanesi aracılığıyla Avrupa'ya pek kanlı ve heyecanlı bir şekilde duyurulmuştur. Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde Ermeniler lehine mitingler, parlamentolarda açıklamalar yapılmıştır (Karayumak, 2007:174) Bu gelişmeler neticesinde İngiltere ön palana çıkarak Sasun'daki olayları araştırmak için komisyon kurulması konusunda Osmanlı'ya uyguladığı baskı neticesinde kabul ettirerek Fransa ve Rusya'nın Erzurum'daki konsolos ya da temsilcileriyle bölgeye gidilerek 3 devlet ortak bir rapor hazırladı. 20

Temmuz 1895 tarihli raporlarında dahi Ermenileri masum ve katledilen olarak gösterememişlerdir (Gürün, 1985:149).

Sasun'daki olaylara karşı harekatı yöneten Bitlis valisi Tahsin paşanın bir ermeni tarafından suikasta uğradığı, suikastı gerçekleştiren Ermeni'nin de hemen sonra intihar ettiği bilinmektedir (The Times, 3 Ocak 1895. Tecüme nu.41).

Avrupa bir Ermeni milleti oluşturma entrikası amacına hizmet ettiği sürece Bab-ı Âli bunu anlamayacak, ancak Sasun katliamları resmi olarak onaylandıktan sonra, Asya Türkiye'sindeki Hıristiyan nüfusun durumunu kaçınılmaz bir şekilde değişecek ve kıtanın bu kısmına kadar genişleyecekti (The Times, 4 Nisan 1895. Tecüme nu.57).

2.1.6. Bab-ı Âli Gösterisi

Hınçak örgütünün elebaşları Sasun olaylarını bahane ederek sık sık Osmanlı Devleti içerisinde huzursuzluk çıkarmaya başlamışlardır (Karayumak, 2007:181).

Hınçaklar, büyük devletlerin elçiliklerine birer bildiri yayınlatarak Osmanlı Hükümetinin sistemli olarak Ermenileri yok etmeye çalıştıklarından, zulüm ve haksızlığın en üst seviyeye çıktığını ayrıca siyasal tutuklamaların meydana geldiğini belirterek, Türk ve Kürt barbarlığına son verilmemesini protesto ederek Bab-ı Âli gösterisi düzenleyeceklerini açıklamışlardır (Mazıcı, 1987:39).

Asıl olarak bu hareketin amacı, Osmanlı Devleti'nin hükümet merkezi içerisinde bir gösteri düzenlemek ve bu sayede batılı büyük devletlerin ilgilerini çekerek yapılacak olan yeni düzenlemeler için bu ülkelerin desteklerini sağlamaktı. Ayaklanma 18 Eylül 1895 tarihinde Hınçak komitesi tarafından düzenlenmiştir. Patrik Mateos İzmirliyan bu grubun başında olup, diğer vilayetlerden de cahil, bilinçsiz ve kandırılmış Ermeniler bu grubun içerisinde yer alarak İstanbul'da toplanmışlardır. Ayrıca patrik bu silahlandırılmış olan grubu takdis de etmiştir. Osmanlı hükümeti, Patrik İzmirliyan'a, bu toplanan halka hareketlerinden vazgeçmeleri konusunda tavsiyede bulunmasını istemişse de patrik; onlara diyeceği bir şeyin olmadığını söylemiştir. 30 Eylül 1895

günü Kumkapı Ermeni Kilisesinde üç-dört bine yakın Ermeni toplanarak Bab-ı Âli'ye doğru yürümüşlerdir. Sultan Mahmud Türbesi yakınlarında Jandarma Binbaşı Servet'e saldırarak onu öldürmüşlerdir. Bab-ı Âli'ye kadar gelen göstericiler, burada durdurulmuşlardır. Jandarma ve polise ateş açan göstericiler bu eylemden istediklerini alamayıp dağılmışlardır (Bektaş, 2001:57).

Bab-ı Âli Gösterisi, Hınçak Komitesi tarafından Sasun isyanından sonra İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ıslahatlar konusunda ortak hareket etmelerine zemin hazırladığından Hınçaklar bu durumu kendileri için bir başarı olarak kabul etmişlerdir (Gürün, 1985:154).

2.1.7. 1895 Yılında Diğer Şehirlerde Meydana Gelen Olaylar

Sasun İsyanı'nın ardından Hınçak Komitesi 3 devletin ıslahatlar konusunda harekete geçmeleri üzerine faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmış ve bağımsızlığa ulaşabilmek için Eylemlerine hız verme kararı almışlardır. Hatta İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun 18 Temmuz 1895 tarihinde Dışişleri bakanlığına yolladığı raporda Ermeni komitelerinin yeni bir katliam yapmada kararlı oldukları belirtilmektedir ki, nitekim 1895 yılının Temmuzundan itibaren ülkenin her bir köşesinde komitenin çıkardığı isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlardan önemlilerini kronolojik bir şekilde sıralayacak olursak:

1 Temmuz 1895 günü, Hınçak Komitelerine katılmayı istemeyen Ermeni zenginlerinden Karabet Kuyumcuyan, Merzifon'da öldürülmüştür.

12 Temmuz'da Merzifon'daki Türk okulu ateşe verilmiş, çıkan yangında 30 ev, 20 dükkan ve 3 han yanmıştır.

Ağustos ayında Amasya'da yangın çıkartılarak 58 ev, 165 dükkan, 2 han, 1 cami, 1 medrese, 1 tekke, bir Türk mektebi yakılmıştır.

Trabzon olayı eski Van Valisi Bahri ile Trabzon Komutanı Hamdi Paşaların güpegündüz sokak ortasında hiçbir neden yokken silahlı saldırı sonucu yaralanmaları üzerine başlamıştır. İsyancıları başlatan asıl kıvılcım ise 8 Ekim günü İstanbul olaylarında bir yakınının öldüğünü duyan Şınark isimli bir Ermeninin, bulunduğu hanın balkonundan halk üzerine ateş etmesidir. Bu eylem nedeniyle Ermenilerle Müslüman çatışmaya başlamış, olay ordunun müdahalesiyle son ermiştir.

Erzincan olayı, 21 Ekim günü kurulan haftalık Pazar yerinde bir Ermeni fedaisinin tabanca ile birkaç Müslümanı başından vurması ile başlamış, asker olayı bastırmıştır.

Bitlis'te, 25 Ekim 1895'te Müslümanların Cuma namazında olduğu sırada Ermenilerin camilere saldırması üzerine olaylar çıkmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda halkı provoke edenin Protestan Misyoner George olduğu ortaya çıkmıştır. Ermenilerin dediklerine göre, bu yakınlarda Bitlis'te patlak veren olaylarda hayatını kaybeden Türklerin sayısı azken, katledilen Ermenilerin sayısı 800'den fazla olduğu iddia edilmiştir (The Times, 1 Kasım 1895. Tercüme nu. 129).

27 Ekim'de Maraş'ta Ermenilerin Müslümanlara ateş açması ile olaylar başlamıştır.

30 Ekim'de meydana gelen Erzurum olayı silahlı bir Ermeni grubunun vali ve vilayet erkani öldürmek maksadıyla vilayet konağına girmeleri, karşılıklarına çıkan Jandarma bölük erlerini şehit etmeleriyle başlamıştır. Olay yerine giden askerlere de ateş edilince olay daha da büyümüş ve zorlukla bastırılmıştır. Erzurum'da alınan son haberlere göre, oradaki kargaşanın çok ciddi olduğunu ve şimdiye dek 200 cesedin varlığından söz edilmiştir. Bir rapora göre asker müdahalesiyle düzenin tamamen sağladığından bir diğer raporda ise Ermeni dükkan ve evlerinin Türkler tarafından yağmalanmasına devam edildiği belirtilmiştir (The Times, 1 Kasım 1895. Tercüme nu. 130).

2 Kasım'da Diyarbakır'da başlayan olay da Bitlis'te olduğu gibi Cuma namazı kılmakta olan Müslüman halka ateş edilmesiyle başlamış, sonra çıkarılan yangında ise cami ve medreselerde %90'ı Müslümanlara ait 1.000 kadar dükkan harap edilmiştir.

Malatya olayı 4 Kasım günü traş olmak için berbere giden Hemo isimli bir müslümanın, Ermeni berber Ehlicanoğlu Serkis tarafından ustura ile boğazının kesilip öldürülmesi ile başlar.

Harput olayı 7 Kasım'da Bağcıyan Kirkor isimli bir Ermeninin evinden ateş ederek, Hoca Mustafa Efendi, Vartafilli Ali Efendi ve Bekir Efendi isimli 3 Müslüman'ı yaralamasıyla başlar (Gürün, 1985:154-156).

Yukarda belirtilen isyanlara bakıldığında 1895 yılı Türkler ile Ermenilerin çatışmalarıyla geçilmiştir, Daha öncede belirtildiği gibi bir anda yurdun dört bir yanında bu tip olayların yaşanması bir tesadüf değil, başta Hınçak Komitesi olmak üzere, aynı düşünceleri paylaşan diğer Ermenilerin, misyonerlerin ve Osmanlı üzerinde çıkar gözetken büyük güçlerinde etkili oldukları inkâr edilemez. Çünkü bu olaylar birilerinin adeta düğmeye basıp Osmanlı'yı içeriden çökertmeyi amaçlamışlardır.

2.1.8. Zeytun İsyanı

1895 yılı Temmuz'unda Zeytun'un Arekin Köyü'nde Hınçak komitesi lideri Nazarbeg'in civardaki Türklere ve askeri birliklere, kasabalara baskınlar yapmak için gönderdiği birkaç yabancı Ermeni'nin bulunduğu, bunların, Agasi, Hraçya, Abah, Nişan, Garabet, Melek isimindeki çeteciler olduğu hükümet tarafından haber alınmıştır. Bunun neticesinde Zeytun elebaşlarından Partogomios Vartabet, Karanlık Dere'de köy temsilcileri ve 100 kişilik bir Ermeni topluluğuyla isyanın nasıl yapılacağını planlayarak, 16 Eylül 1895 tarihinde isyanı başlatmıştır (ATASE, 1983:106).

İki bini silahsız, dört bini silahlı, altı bin Ermeni, kışla ve hükümet konağını sararak, içerdeki Türkleri tutsak ettiler. İçeride bulunan kaymakamla birlikte 50'si subay, 650 Türk askeri Ermeni kadınları tarafından vahşice öldürülmüştür (Mazıcı, 1987:41). Zamanın modern silahlarıyla donatılan Ermeni asileri Göksun'da bulunan Türk askerlerinin harekete geçmesi üzerine Zeytun'a sığınmışlar, tam asilere karşı sonuç alınabilecek durumdayken İstanbul'daki yabancı büyük elçilerin arabuluculuk tekliflerinin padişah tarafından kabulü üzerine hareket durdurulmuştur. İstanbul'daki

yabancı devlet elçileri, Halep'teki konsoloslarını bu konuyu konuşmaklara görevlendirmeleri neticesinde altı devletin (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya ve Avusturya) konsolosları, 1 Ocak 1896 tarihinde Zeytun'a gelerek görüşmelere başlamıştır ve 28 Ocak 1896 tarihinde Zeytun asileriyle bir antlaşma yapılmıştır (ATASE, 1983:106-107).

Neticede, savaştıkları silahların teslimi, genel af, beş komitecinin yurt dışına çıkarılması, geçmiş vergilerin affı, miri vergilerinin azaltılması şartları ile asiler teslim oldular ve isyan böylece sona ermiştir. Bu isyan ile Hınçak Komitesi'nin Türkiye'deki aktif çalışmaları fiilen sona erdi. Komite yaptığı faaliyetlerle Avrupa'nın ilgisini çekip Ermenilerin bağımsızlık temin edeceğini düşünmüş ve bu sebeple Ermenilerin büyük bir kısmının kanına girmiştir, fakat amaçları doğrultusunda bir şeyde elde edememişlerdir (Gürün, 1985:160-161).

2.2. Reform Çalışmaları

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan *“Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı zaman geçirmeden uygulamayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürt aşiretlerine karşı huzur ve güvenliklerini sağlamayı taahhüt eder. Bu konuda alınacak tedbirleri ilgili devletlere bildirir.”* Hükmü ile Ermenilere yönelik reform süreci başlamıştır.

Ermeniler, bağımsız bir devlet kurmak istemeleri yönündeki fikirlerini 1879'da Bab-ı Ali'ye yaptıkları “Erzurum vilayetinin ıslahı projesi” ile belirmiş sayılırlar. Çünkü patrikhane tarafından hazırlanan proje adeta bir muhtıra niteliği taşımaktaydı ve içeriği bağımsızlık unsurları taşımaktaydı. Projede yer alan;

1. Vali seçiminde Ermeni patriğinin fikrinin alınmalı,
2. Mutasarrıfların valinin seçimi ve Patrikhanenin tavsiyesiyle tayin ve değiştirilmeleri,

3. Kaymakam tayinlerinin idare meclislerinin kararı ve valinin tasdiğiyle yapılması,
4. Defterdar, mektupçu, tapu müdürü ve gelir müdürü Türk ise yardımcısının Ermeni, Ermeni ise yardımcısının Türk olması,
5. İlde tarımın gelişmesi, sanatın teşviki ve eğitim ile öğretime bakmak üzere yetkili bir makam kurulmalı, bunun başına getirilecek memur için Patrikhane'nin tasvibi alınmalıdır.
6. İl idare meclisi, yarısı Türk-İslam, yarısı Ermeni altı kişiden kurulmalıdır.
7. Her ilçenin dört kişilik idare heyeti, aynı şekilde teşekkül etmelidir.
8. İdare meclisi üyelerinin yarısı her yıl tekrar seçilmelidir.
9. İl'de bir genel meclis bulunmalı, müftü ve piskopos bu meclisin tabii üyeleri bulunmaları ve meclis her iki cemaat arasında eşit sayıdaki üyelerden seçilmelidir.
10. İl merkezi'nde Patrikhane'nin izini ile bir istinaf mahkemesi kurulmalı, altı üyenin yarısı Ermeni olmalı,
11. Aynı şekilde altı üyeden teşekkül eden bidayet mahkemesi kurulmalı,
12. İstinaf mahkemesi başkanı Ermeni ise, bidayet mahkemesi başkanı Türk; Türk ise bidayet mahkemesi başkanı Ermeni olmalı,
13. Sancaklarda mutasarrıflar Ermeni ise, bidayet mahkemesi başkanı Türk; Türk ise bidayet mahkemesi başkanı Ermeni olacak,
14. Ticaret mahkemeleri, sancaklardaki mahkemeler aynı statü içerisinde kurulacak,
15. Jandarma teşkilatının yarısı Türk, yarısı Ermeni olacak,
16. Bunların şimdilik, binbaşı ve albayları Avrupalı olacak,
17. Yüzbaşı ve daha küçük rütbeli subayların yarısı Türk, yarısı Ermeni olacak,
18. Vilayet mahkemeleri, kanunları ve haberleşmelerinde Ermenice ile Türkçe bir tutulacak,
19. Dairelerde memurun yarısı Türk, yarısı Ermeni olacak,
20. Her millet, meclislere, adli ve idari heyetlere girecek temsilcilerini kendileri seçecek,
21. Hıristiyanların hukuku, şer'i mahkemelerde görülmeyecek,
22. Ermenilere silah verilmesi,
23. Aşiretlerin dağıtılması,

24. Mensupların bir daha geri dönmek üzere, Arabistan'a sürülmeleri
25. Türk, Türkmen vs'nin Ermeni köylerinden çıkarılmaları, Ermeni olmayan uzak yerlere yerleştirilmeleri,
26. Askerlerin kışlarında oturmaları, kışları yoksa yaptırılması, halkın içinde, mahallelerde oturmalarının yasaklanması;

gibi isteklerde bulunmaları Ermenilerin ulaşmak istedikleri amaçlarını ortaya koymaktadır. Ermeniler isteklerindeki bu gücü Berlin Antlaşması'nın daha önce belirtilen 61. maddesinden almaktadır. İngilizler de Ermenilerin Türkiye'de kötü şartlarda olduklarını ileri sürerek bu antlaşma ve ilgili maddesi gereğince bu reformları zorla Osmanlı Devletine uygulatmaya çalışmıştır (The Times, 28 Temmuz 1883; Tercüme nu:2).

1878 Ağustos'undan itibaren İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler reformların içeriğini tespit etmek amacıyla Osmanlı Devleti ile uzun süre müzakerelere giriştiler. 7 Eylül 1880'de altı devlet elçisi, altı vilayette oturan milletlerin nispetlerini gösteren, Berlin'in 61. maddesinden doğan mesuliyeti hatırlatan bir muhtırayı Bab-ı Ali'ye vermişlerdir. Bunu yabancı elçiliklerin verdikleri sözlü nota, muhtıra ve ıslahat projeleri takip etmiştir (Anadol, 2001;70-72).

Büyük devletlerin ortak bildirisini içeren Eylül 1880 notası; ülkenin doğusundan batısına 500 mil ve onun bir yarısı kadar da kuzeyden güneye bir alanda en az beş yıl olmak kaydıyla eyalet valileri din ayrımı gözetilmeksizin atanmasını öngörüyor. Yerel yönetimlere geniş yetkiler veriyor ve her bir birimin vergilerin toplanması ve harcanmasında serbest hareket etmesine imkan veriyor. Mevcut çiftçilik vergi sistemi kaldırılıyor ve yerel halktan oluşturulacak polis jandarmaların sayesinde toplumsal kontrol sağlanıyor. Hıristiyanlar, yetkili kişilerin Hıristiyan olmadığı yerlerde temsilinin Hıristiyan olması yoluyla yerel makamlarda iyi temsil ediliyorlar. Reform projesindeki kusurlar da şunlardır: Kürt problemini ciddi bir sorun olarak ele almıyor, reform projesinin idaresi konusunda Avrupalıların muhatap alacağı kişinin belirlenmesinde tatmin edici bir öneri sunmuyor (The Times, 12 Ağustos 1895; Tercüme nu:97).

Özellikle 1894 Sasun isyanı sonucunda Ermeni kayıplarının çok olması, Avrupa basını ve kamuoyunu Türkler aleyhine harekete geçirmiştir. Kurulan bir milletlerarası Tahkikat Komisyonu, Temmuz 1895'te yayınladığı raporunda Sasun olaylarında Ermenilerin suçsuz olmadığını açıkladı. Bununla beraber isyan, Ermeni olaylarına milletlerarası boyut kazandırdı ve İngiltere, Fransa ve Rusya'yı reformlar için ortak girişim ve baskılara yöneltti. İngiliz'lerin Bab-ı Âli'ye sunduğu 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıradan, reform yapılacak vilayetler, Vilayat-ı sitte adıyla Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır olarak bilinmektedir. Bu altı vilayette Bab-ı Âli'nin idari, adli, askeri ve mali yetkileri sınırlanırken, Ermenilere bu konularda imtiyazlar verilmekteydi. Ancak II. Abdülhamit, Doğu Anadolu'yu balkanlaştıracak bu imtiyazlara karşı çıktı ve ıslahatın bütün tebaa için geçerli olmasını istedi. Bab-ı Âli'nin bu direnişi üzerine İngiltere Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasını istedi, ancak Rusya veya Fransa'dan herhangi bir destek bulamadı (Halaçoğlu, 2005;44).

İngilizlerin 11 Mayıs 1895 tarihli muhtırasıyla başlayan diplomatik görüşmeler, Bab-ı Âli ile İngilizlerin karşılıklı verdiği notalar ile oluşan süreçte reform taslağı, 20 Ekim 1895 tarihinde son şeklini almıştır. Taslakta, Reform Genel Müfettişi'nin tayini ve onun görevleri, teftiş komisyonunun kurulması, idari reformlar, nahiyenin yeniden teşekkülü, polis ve jandarma, adli ve mali meseleler, Kürtlerin kontrol altına alınması ve diğer konular proje kapsamında bulunmaktaydı (Şaşmaz, 2001:173-174).

Sultan II. Abdülhamit, Avrupa'da oluşan olumsuz havayı bertaraf etmek ve Büyük Devletlerinin Bab-ı Âli'ye karşı olan kızgınlıklarını azaltmak amacıyla, daha önce St. Petersburg'da Osmanlı Büyükelçisi olarak çalışan Şakir Paşa'yı reform genel müfettişi olarak atamıştır. Sultan Şakir Paşa'yı seçerek Rusya'nın ve o günlerde birlikte hareket eden Fransa'nın desteğini alacaktır. Böylece İngilizlerin bu konudaki baskıları engellenecektir. Nitekim Rus ve Fransız elçileri Şakir Paşa'yı hemen reform genel müfettişi olarak tanırken İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury önce başka birini önermesine rağmen daha sonra bundan vazgeçerek Şakir Paşa'yı kabul etmiştir. Şakir Paşa reform sürecinde Doğu vilayetlerinde hemen her kazayı dolaşarak, idari, adli, mali ve askeri yetkilileri reform projesinin tam olarak uygulanması için denetlemiştir. Bu çalışmalar süresinde İngiliz konsolosları Şakir Paşaya refakat etmişlerdir. Ve bu süreçte yazılan

hiçbir İngiliz konsolosunun raporunda Şakir Paşa aleyhine bir cümle bile bulmak mümkün değildir (Şaşmaz, 2001: 174).

Reform çalışmaları sürecinde reformların uygulanmasını denetlemek amacıyla İstanbul'da Islahat komisyonu kuruldu. Komisyon, reformların uygulanması esnasında proje aksine veya projenin ruhuna aykırı bir uygulama yapıldığında bunu Bab-ı Âli'ye bildirecek, vilayetlerde atanacak gay-i Müslim görevliler için onları belirleyecek ve atamaların bu şekilde olup olmadığını gözetleyecekti (Şaşmaz, 2001: 175).

Reform projesinin ilk altı maddesi ahalinin çoğunluğu hangi milletten ise o milletten vali, mutasarrıf ve kaymakamlar atanmasını, azınlığı oluşturacak olanlardan ise, yardımcı atanmasını öngörmekteydi. Buna göre ıslahat komisyonu, hangi vilayet sancak ve kazaya idarecilerin Müslüman ve gayr-i Müslimlerden atanacağını tespit etmiş ve bu doğrultuda adayları seçip atamalarını yapmıştır. Komisyonun belirlediği orana göre, Diyarbakır'da %18, Sivas'ta %17, Harput'ta %15, Van'da %32, Erzurum'da %18,5 ve Bitlis'te %24 oranında Hıristiyan nüfus yaşamakta idi (Şaşmaz, 2001: 176-177).

Sultan II. Abdülhamit Han, ıslahat adı altında Anadolu toprakları üzerinde oynamak istenen oyunların farkına varmıştır. Bu oyunlara karşılık vermek amacıyla o da çeşitli diplomasi oyunları üretmiştir. Bir ülkede çoğunluk hangi mezhepte ise üstünlük hakkında da o mezhebe bağlı millette olmasının milletler arası bir kural olduğunu ileri süren padişah, Ermenilerin Osmanlı ülkesinde %3'ten fazla olmadığını ileri sürerek, yapılacak olan ıslahatın da Avrupalıların istediği biçimde olmasına karşı çıkmaktaydı. Bu yüzden meseleyi sürekli takip ederek, Hıristiyan Avrupa devletlerinin girişimleri hakkında hükümeti uyarıyor, onların istediği bir Hıristiyan vali tayin edilmesini bir müddet sonra Hıristiyan bir prens dönüşürüleceğini ve bunun arkasında da muhtar bir idarenin kurulmasını isteyeceklerinin farkındaydı. Yine Ermeni meselesinde en ufak bir taviz vermeye kalkışan nazırları ve hükümetleri hemen görevlerinden alıyor, dış politika meselelerini yeni nazır ve hükümetlerin incelemesine bırakıyor, böylece zaman kazanıyor, görevlendirdiği nazırların yeni yeni tavizler vermesini önlemiş oluyordu. Ayrıca, Avrupalı devletlerin, istediği şekilde Müslüman halkın silahlarının toplatılarak, Ermenilerin silahlı bırakılmalarını uygun bulmuyordu. Bunun için sürekli savunma

durumunda olan Müslüman halkın saldırgan Ermenilere karşı kendilerini koruyamayacaklarını ileri sürüyordu. Nitekim padişah'ın bu uyanıklığı ve oyalama politikası Avrupalı devletlerin bütün gayretlerini sonuçsuz bırakmıştı (Çabuk, 2003: 142-143).

BÖLÜM 3: THE TIMES GAZETESİNDE ERMENİ MESELESİ

3.1. The Times Gazetesi

İngiltere'nin en eski ve en etkili gazeteleri arasına yer alan bu gazete, John Walter tarafından The Daily Universal Register adıyla 1 Ocak 1785'te Londra yayımlanmaya başlamıştır. Önceleri yalnız bir tarafı basılmış tek yapraklı olarak çıkan gazetenin asıl işlevi John Walter'in ilgilendiği bir tipografi sistemini yaymaktır. 1 Ocak 1788'te The Times adını alarak ticari haberlere, ilanlara, skandal olaylara yer vermeye başlamıştır. Gazetenin liberal eğitilmiş ilk seçkin yayın yönetmeni Thomas Barnes'in işbaşında bulunduğu 1817-1841 arasında The Times güçlü bir bağımsız gazeteye dönüştü ve halk arasında "Thunderer" (Gürleyen) şeklinde anılmaya başladı. 1800'lerin ortalarına gelindiğinde İngiliz kamuoyu üzerindeki etkisi herkesçe kabul ediliyordu (Britannica, c.21:48).

Bugünde yayın hayatına devam eden The Times, Ermeni meselesi hususundan da bir çok habere yer vermiştir. Ermeni isyan hareketlerinin ve reform sürecinin yoğun olduğu dönemlerde Armenian Question (Ermeni Meselesi)" ve "Armenian Massacret (Ermeni Katliamı)" başlıkları altında hemen hemen gelişen tüm olaylar hakkında haber yaparak kendi halkına ve dünyaya bu mesele ile ilgili kendi fikirlerini aktarmışlardır.

3.2. The Times'te Ermeni Meselesi

The Times'te yayımlanan haberlere bakıldığında mümkün olduğunca sütunlarında Ermenilere yer açmaya özen gösterilmiştir. Türkiye'de yaşanan her olay, her gelişme abartılı ve yanlı bir şekilde aktarılmıştır. Haberlerde sürekli Ermenileri zavallı, yardıma muhtaç, tüm hakları ellerinden alınmış, baskı ve şiddet gören insanlar şeklinde lanse ettirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Osmanlı bünyesinde yaşadıkları sözde zulümleri halkına duyurmaya çalışmış, böylece Ermenilere yönelik yardım fonları kurulmasını sağlamayı amaçlamıştır. Hatta siyasi olarak Ermenilerin bağımsızlık duygu ve isteklerine yönelik haberlere de, destekleyici bir şekilde gazetede yer vermekten hiçbir

zaman geri durmamışlardır. Böylece kamuoyunun ilgisi çekilerek dünyada bir Türk karşıtı propaganda yapılmasını sağlamışlardır.

The Times Gazetesi'nin yaşanan olayları kaleme alırken, tarafsız olmadığı İngiliz ve Hıristiyan dünyasının çıkarları doğrultusunda yorumladığı, yer alan haberlerde olaylar sonucu hayatlarını kaybeden Ermeniler hakkında abartılı rakamlar ve bilgiler verip, her katledilen onları gösterip, ölen Müslümanlara pek değinmeyip, tüm olayların sorumlusu olarak Müslümanları göstermesi tarihten beri batının İslamiyet'e ve Türklüğe karşı duyduğu kin ve nefretin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini bu mesele üzerine bağdaştırıp ve bu mesele ile ilgili olarak Osmanlı Devletine bazı reformlar yaptırma düşünceleri bu devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin sonuçlanmasını hızlandırıcı etki yapmıştır. Bu reformlar sayesinde Sultandan yerine getirilmesi için bazı tavizler istenerek bu tavizlerin uygulanması için bazı yaptırımlarda bulunmuşlardır (The Times, 16 Eylül 1895; Tercüme nu:110). Berlin Antlaşması açık bir şekilde Ermenistan'da reformların uygulanmasını ve bunun büyük devletlerin gözetiminde olmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye bu reformları uygulamada başarısız olursa ve yeni olaylar meydana gelip bu reformları erteleme durumunda kalırsa, Avrupa Devletlerinin kontrol zorunluluğu Bâb-ı Ali'ye kabul ettirilecektir (The Times, 6 Eylül 1895; Tercüme nu:5). Ayrıca Berlin Antlaşmasınının 61. maddesini çiğneyen Türk yetkililerin Ermenistan'da sözde korkunç mezalimler yaptıklarından bahsedilmiştir (The Times, 14 Aralık 1894; Tercüme nu:26. The Times, 5 Haziran 1895; Tercüme nu:69). Aynı şekilde The Times Gazetesinde İngiliz, Fransız ve Rus kabinelerinin Paris, Londra ve St. Petersburg'daki Osmanlı elçilerine Ermeni reformu için kurulacak olan sürekli kontrol komisyonun büyük devletlerce temsil edilmesi ve Osmanlı Sultanının bu reformların uygulanmasında daha da ilgili olmasının gerekli olduğu belirtilmiştir (The Times, 5 Eylül 1895; Tercüme nu:107). Bu şekilde görüldüğü üzere Avrupalı devletler bu reformlar bahanesiyle Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmuşlardır. Rusların Kafkaslarda Ermenileri kullanarak tarihindeki en önemli ideal olan sıcak denizlere ulaşma fikri neticesi olarak Ermenileri Doğu Anadolu'da silahlandırarak Osmanlı Devletine karşı kışkırttıkları, İngilizlerin Rusların bu düşüncelerini bertaraf edip

Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini uygulatmak için bu halkı kullanma düşünceleri, Fransızların da Anadolu'da Katolik hamiliğine soyunarak bu bölgedeki Katolik Ermenileri kullanmak ve kendi amaçlarına hizmet ettirme düşünceleri bu reformlarda büyük devletlerin ne amaçladıklarını iyice gözler önüne sermektedir (Selvi, 2004:121-123). Rusların da bu şekilde Ermenileri Osmanlı Devletine karşı kışkırtmış olduklarına şunu örnek verebiliriz. Ruslar tarafından desteklenen Ermeniler yaklaşık 8.000'i Kağızman'dan, 6.000'i Iğdır'dan ve diğer yerlerden olan Anadolu Ermenileri Güney Kafkasya'da harp eğitime getirmişlerdir. Bunlar daha sonra yerel isyancılara katılmışlardır. Osmanlı Devleti içerisinde sadece Sivas vilayetinde 30.000 isyancının olduğu tahmin edilmektedir. Ve bu eğitilmiş askerler ilk olarak asker toplamakla görevli olan Osmanlı memurlarını hedef almışlardır. Bu da göstermektedir ki Ruslar Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinde bu milleti bu şekilde Osmanlı devletine karşı kışkırtarak kendi emel ve hayallerini gerçekleştirme planları yapmışlardır (Selvi, 2004:58).

Ermeniler de bu reformları kendi lehlerine kullanmak için büyük çaba içerisinde olmuşlardır. The Times Gazetesinin bir nüshasında Ermeniler içerisinde hemşerileri için siyasi özerklik isteyen bir vatansever grubun bulunduğu ve bu grubun amaçlarına sadece siyasi kışkırtma ile ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Bu grup bu amaçlarına öncelikle Osmanlı Devleti Sultanını korkutarak onu uzun süredir yapmaya söz verdiği reformları gerçekleştirmek zorunda bırakmak ikinci olarak da arzu ettikleri bu durumun gerçekleşebilmesi için batılı büyük devletlerin bu konuya müdahalelerini sağlamaktır (The Times, 19 Eylül 1890; Tercüme nu:18). Bu hususlar da gösteriyor ki Ermeniler reformları uygulatmak adı altında batılı büyük devletleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktan kaçınmamışlardır.

The Times Gazetesinde Avusturya Dışişleri bakanlığının resmi yayın organı olan Fremdenbelatt'ın 6 Eylül 1895 tarihli nüshasında İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Ermeni Meselesi üzerindeki düşüncelerinin diğer Avrupa devletlerince kabul edildiği belirtilmekte olup Berlin Antlaşmasında açık bir şekilde Ermenilere yönelik reformların uygulanması ve bunun büyük devletlerin gözetiminde olmasının zorunlu olduğuna dair bir ifadeye yer verilmiştir. Yazının devamında Türkiye reformları uygulamada başarısız olursa ve yeni olaylar meydana gelip erteleme durumundan kalınırsa Avrupalı

devletlerin kontrol zorunluluğunun Bab-ı Ali'ye kabul ettirilmesi hususu da belirtilmekten kaçınılmamıştır (The Times, 6 Eylül 1895; Tercüme nu:5).

Bu yapılan baskılara örnek olarak şunu gösterebiliriz: Sir Philip Curri'nin raporunda, Muş Ovasındaki birkaç yetkilinin, buradaki Ermeni halkına zulüm ettikleri ve ağır vergiler topladıkları için görevlerinden alındığı bildiriliyor. Bab-ı Ali'deki İngiliz Büyükelçisinin yaptığı sürekli baskılar, birçok siyasi Ermeni mahkumunun serbest kalmasını sağlamıştır (The Times, 6 Eylül 1895; Tercüme nu:5). Bu da İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerinde bu meseleyi ne kadar iyi bir şekilde su-istimal ettiğini göstermektedir.

Gazetede öne çıkan önemli haberlerden birisi de Osmanlı Devleti tarafından Ermeni vatandaşlarına haksız yere ağır cezalar verilmesidir. Gazeteye göre, kiliselerde silah ve cephane aramak için yapılan çeşitli baskınlar, bu tür araştırmalarda kilise mihrapları ve mabetlerinin mahvedildiği, Ermeniler tarafından korunan kutsal ikonlar, haç ve kutsal kitapların tahrip edildiğinden bu belgelerin aranması esnasında Ermeni kilisesinin kutsal kanun prensiplerinin zedelenmesinin Ermeni halkının Osmanlı Devletine bağlılıklarını tekrar düşünmelerine sebebiyet vermesinden bahsedilmiştir (The Times, 3 Nisan 1888; Tercüme nu:6). Böylece Ermeni halkın haklarının koruyuculuğu gözetilip yanlarına çekilme gayretleri gözetilmiştir.

The Times gazetesinde çıkan haberlerde Gladstone, 1876'da Bulgaristan'da meydana gelen mezalimin bir benzerinin Ermenistan'da 1894'te meydana geldiğinden bahsediyor. Bu zulme karşı yapılması gereken bir haykırıştan ve bu haykırışın Sultana duyurulmasının ve onu mantıklı olmaya zorlanmasının gerekli olduğundan bahseder. Ayrıca Türkiye tarihinin üzücü ve acı verici bir tarih olduğundan bahsederek Türk ırkının dünyaya felaket getirdiğini söylemektedir (The Times, 31 Aralık 1894; Tercüme nu:40).

Gazetede Ermeni Meselesi ile ilgili olarak Amerika Birleşik Devletlerinin bu meseleye eğilmesinin gerekliliğinden bahsedilerek şunların yapılması sıralanmıştır: İlk olarak Washington'daki hükümetin Türkiye'deki Ermeni vatandaşlarının hak ve şereflerinin

savunulmasının istenilmiştir. İkinci olarak Washington'daki hükümetin insanlık ve kendilerine kötülük yapılmış ve zulme uğramış Hıristiyanlar adına Türkiye'de sözde boğazlanan Hıristiyan Ermenilerin kanının öcünün alınmasını ve ileride Bab-ı Ali'nin Hıristiyan vatandaşlarına koruma sağlaması için Avrupa'nın Hıristiyan devletleri üzerinde etkisinin kullanılmasının gerekliliği vurgulanmış. Üçüncü olarak bu yapılacak hususların Amerika Birleşik Devletlerinin güvenliğini ve saygınlığını hiçbir zaman kaybetme amaçlı olmayan Monroe doktrinini de ihlal etmeyeceğini. Dördüncü olarak başkan ve sekreter tarafından imzalanan bu önergelerin birer nüshasının Londra'daki Devlet Sekreteri ve dış işlerine gönderileceği belirtilmiştir. Sözde mezalime karşı protesto ve Birleşik Devletler hükümetini harekete geçirmeye çağıran toplantıların sürekli olarak yapılmakta olduğundan ve bütün kiliselerin bu toplantılara açılmış durumda olduğu da belirtilmiştir (The Times, 8 Şubat 1895; Tercüme nu:48). Bu da gösteriyor ki Ermeni meselesi ile Amerika'nın da Osmanlı devletine karşı harekete geçmesi amaçlanmaktadır. A.B.D. başkanının Ermeni ve Ermeni yanlısı kişiler tarafından yapılmış olan propagandalar ve gönderilen mektupların etkisinde kalarak Ermenilerin çıkarlarına hareket etmeye başlamıştır (ATASE, 1983:389).

The Times Gazetesinde ayrıca A.B.D.'nin Ermenilere yapmış oldukları yardımlar ve misyonerlik faaliyetleri gazetede bazı nüshalarda verilmiştir. Şöyle ki; Amerika misyonerlik faaliyetlerini bilhassa son zamanlarda Amerikan Board'ın inşa ettiği İncil Kilisesi sayısının 43'ten 108'e, üye sayısının 1564' ten 7490 'a çıkarılmasında görmek mümkündür. 13 profesörden sayı 66'ya yükseltilmiş ve bu dönemin başında genç erkekler için üç lise varken şimdi sayı 23 'e çıkarılmıştı. 52 öğretmenin yerine şimdi 711 kişi var. Bunun gibi kız liselerinin sayısı da sekize katlandı. 2'den 16' ya ve öğrenci sayısı 28'den 608 'e yükseldi. Yine son yıllarda kilise mensuplarının sayısı % 85 artmış ve yüksek öğrenim için Amerikan Board'ın harcaması 40.000 pounddan az olmamıştır. Hatta Türk misyonları için 50.000 sterlin harcanmıştır (The Times, 28 Temmuz 1883: Tercüme nu.2). Sasun bölgesinde de ihtiyaçların karşılanması için Türk tarafına yardımların engel olmadan devam ettiği de gazetede bahsedilen konulardandır (The Times, 25 Eylül 1895; Tercüme nu:115). Ayrıca Amerika'nın bu yardımları dışında Avrupa'nın büyük altı devleti Türkiye'de Sultana karşı 200.000.000 paund harcadıkları da göz önündedir (The Times, 18 Aralık 1895; Tercüme nu:133)

Ermeni Yurtseverler başkanı olan R.Hagopian'ın The Times Gazetesine göndermiş olduğu yazılarında Türk milletini küçümseyici ve Ermenilerin bu devlet içerisindeki mevkilerinin yükseltilmesi ve Osmanlı Devletinin rejiminin değiştirilmesine yönelik yazılarının birinde; Türklerin kötü yönetimlerinin kaldırılıp yok edilmesinin, Türk resmi fikrinin habercisi olan bu kötü yönetimin değiştirilmesinin gerekliliğinin ayrıca Ermenistan ve Osmanlı devletinin iyiliği için mevcut rejimin değiştirilmesini iddia ederek bunların gerçekleştirilmesi için büyük devletlerin gayretlerini beklediğinden bahsetmiştir (The Times, 5 Nisan 1890; Tercüme nu:15).

The Times Gazetesi ayrıca sözde Ermeni mezalimi ile ilgili olarak yapılmış olan protesto mitinglerinden de bahsedilmiştir. İngiliz Ermeni Cemiyeti ile ilgili Charing Cross St. Martin Town-hall'da Türk askerleri tarafından Hıristiyan Ermenilere karşı yapılan sözde mezalimi protesto etmek için İngiliz hükümetinin diğer hükümetlerle birlikte devam eden bu sözde mezalimi ortadan kaldırmak amacıyla önlemler alınmasını talep etmek, suçsuz insanların serbest kalmasını sağlamak, her insana kendi vatanlarında huzur içinde bir yaşam sağlamak için Berlin Antlaşmasının 61. maddesi ve Kıbrıs konvensiyonunun mecbur kıldığı reformların başlatılması için bir mitingin yapıldığı bilgisi bulunmaktadır (The Times, 18 Aralık 1894; Tercüme nu:30)

Sultan II. Abdülhamid Han ile ilgili olarak da The Times gazetesinde çıkan haberlerde Padişahın Ermeni vatandaşlarına karşı vaatte bulunduğu reformları yapmadığı ve sözde mezalimi durdurmak için çabada bulunmadığından bahsedilmektedir. Şöyle ki, Sultan Abdülhamid Hanın Ermenilere yeterli can, namus, din ve mal güvenliği ve ülkenin sivil yönetiminde adil ve eşit haklar verilmesi konusunda endişeli olunduğunun tüm bu şeylerin sultan tarafından taahhüt edildiği ancak bu taahhütlerin yerine getirilmesi için hiçbir adımın atılmamış olduğu vurgulanmıştır. Paris barış anlaşmasına göre Sultan silaha sahip olma ve mahkemelerde Müslümanlara karşı Hıristiyanların tanıklığı hususlarını da içeren Müslümanlarla tam eşit şartları Hıristiyan vatandaşlarında da taahhüt etmiş olduğundan ancak bu taahhüdü yerine getirmek için de bir çaba sarf etmediğinden bahsedilmiştir (The Times, 14 Mayıs 1895; Tercüme nu:69. The Times, 1 Haziran 1895; Tercüme nu:77). Bazı nüshalarında Bâb-ı Ali'nin yani Sultan II. Abdülhamid'in uygulatılmak istenilen reformların uygulanmasını uzatarak zaman

kazandığı ve bu reformları uygulamadığından bahsetmiştir (The Times, 8 Haziran 1895; Tercüme nu:82). Ayrıca İngilizlerin bu reformların uygulanmasını ve devlet içerisindeki huzurun bozulduğunu iddia ederek İngiliz donanmasının Limni’de hazır beklediğinden ve duruma göre müdahale edeceği gazetede bahsedilen konular arasında yer almaktadır (The Times, 10 Ekim 1895; Tercüme nu:119).

Sultan II. Abdülhamid’in bu konular ve Ermeni vatandaşları ile ilgili olarak The Times muhabirine verdiği ifade şöyle demıştır: “Siyaset ve yönetimde bana yol gösteren prensip, bütün vatandaşlarımı her türlü belaya karşı ayırım yapmaksızın korumak ve eşit tutmaktır. Son zamanlarda bağlılık yolundan ayrılmış olan Ermeni vatandaşlarımın nihayetinde pişman olup bu pişmanlığın kanıtını bana göstereceklerini ümit ediyorum. İmparatorluğumdaki Ermeniler her daim güvenlik ve destek görmüşlerdir. Bunlar arasında en şöhretlileri sahip oldukları mal ve durumlarını ailemin iyi niyetine borçludurlar. Sonuç olarak dışarıdan gelen etki neticesinde mecburiyetlerin tersine hareket eden Ermeni vatandaşlarıma bakmaya devam edeceğim. Ve eminim ki gerçeğin farkına varır varmaz normal durumlarına dönecekler” (The Times, 15 Nisan 1895; Tercüme nu:59). Bu da gösteriyor ki Sultan II. Abdülhamid Ermeni vatandaşlarının yapmış oldukları bu hareketlerden son derece memnuniyetsiz olduğu ancak yinede bütün vatandaşlarının refahı için hareket edeceğinden bahsetmektedir. Zaten Sultan II. Abdülhamid kadar, haksız yere tenkit edilmiş ve hakaretlere maruz kalmış ikinci bir padişah yoktur. Hasımları İmparatorluğun batışından tek sorumlu olarak onu tutmuşlar bu baskılara Avrupalı büyük devletlerin baskıları da eklenmiştir (Dabağyan, 2001: 57). Şunu da belirtmeliyiz ki Sultan II. Abdülhamid Han Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan bütün tebaalarına aynı derecede yaklaşmış ve hepsini bir olarak görmüş bir padişaktır. Ermeni vatandaşlarının diğer vatandaşlarından ayrı tutulması söz konusu bile olamaz. Ermeniler 6 Kasım 1896 tarihinde “Ermeni Cemaati Umum Meclisi” nin aldığı kararla, Mağakya Baş Yebisgobos Ormanyan’ı, Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilerin yeni patrik ilan edilmesinden sonra, 17 Kasım 1896 tarihinde, yapılan bu devirin Sultan II. Abdülhamid tarafından uygun görülerek karar tasdiklenmiştir. Böylece resmen bu zat patrik olabilme şerefine nail olmuştur. Bu olaydan sonra padişaha teşekkürlerini arz için gitmiş olduğu saray-ı hümayunda huzura kabul edildikten sonra siyasi suçlardan dolayı hapsedilmiş olan (1200) den fazla Ermeni mahkûmun af edilmesi için padişaha dilekte

bulunmuş ve yeni patriğin gönlünü hoş tutmak isteyen padişah da bir sefere mahsus olmak üzere mahkumları af etmiş, ayrıca idama mahkum olan Ermenilerin cezasını da müebbede çevirmiştir. (10 Aralık 1896). Bu da gösteriyor ki Sultan II. Abdülhamid'in vatandaşlarına olan sonsuz hoşgörüsü yukarıda yazılanları bertaraf edecek bir derecededir (Dabağyan, 2001: 88).

The Times Gazetesinin bazı nüshalarında Osmanlı Devleti içerisindeki Ermenilerin açlık ve sefalet içerisinde buldukları ve bunun tek sorumlusunun Bâb-ı Ali olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca sözde yapılan katliamlar sonucunda Ermenilerin mahsüllerinin, hayvanlarının, evlerinin ve mallarının zapt edildiği iddialarına da yer verilmiştir (The Times, 17 Eylül 1895; Tercüme nu:111).

Gazetede ayrıca Ermenilere karşı Osmanlı Devletinin zulümler yapmış oldukları bazı nüshalarında yer almıştır. (The Times, 3 Haziran 1895; Tercüme nu:78) Bunlar mübalağaya kaçacak şekilde yazılmış olup bazı nüshalarda Türkiye'deki Ermenilerin kötü durumda oldukları kutsal mekanlarına saygısızlık yapıldığından, masum kadınlara hakaretlerde bulunulduğundan, çocukların dahi öldürüldüğü iddia edilmiştir (The Times, 15 Haziran 1895; Tercüme nu:88). Bu iddialar ileri sürülürken The Times gazetesi de bu milletin maruz kaldığı dediği hareketlerin aslında kendileri tarafından Türklere yapıldığının bilincindedir.

İngilizler Ermeni sorununu bu kadar fazla önemsemesinde Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin haricinde Rusların Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasından duyulan endişenin de etkileri vardır. The Times Gazetesinin bir nüshasında, başta İngiliz basını ve halkının görmezden gelmesiyle ve insani hislerle Rusya tarafından gündeme getirilen sözde Ermeni Meselesinde daha sonra İngiliz hükümetinin elinden gelen bütün çabaları gösterip Ermenilerin haklarını temin ederek kendisi için doğabilecek bir tehlikenin ortadan kaldırıldığı üzerinde durulmuştur. Rusya diplomasisinin temel amacı Türkiye Ermenistan'ının güvenliğini sağlamak olduğu ancak bunun ne pahasına olursa olsun İngilizler tarafından engel olunacak bir amaç olduğu ayrıca Ermeni komitelerinin Rus parasıyla destek bulduğu ve bu sayede düşüncelerini dünyaya yaydığını, İngilizlerin ise Ermenistan reformları konusunu ele

arak doğabilecek tüm hoşnutsuzlukları gidererek Rus entrikacıları mat ettiği belirtilmiştir (The Times, 22 Ekim 1895; Tercüme nu:128).

BÖLÜM 4: THE TIMES GAZETESİNDE ERMENİ MESELESİ İLE İLGİLİ ÇIKAN YAZILAR

The Times Gazetesinde Ermeni Meselesi ile ilgili 1883-1895 yılları arasında çıkan yazılar tercüme edilmiştir.

TERCÜME NU. 1

16 Ocak 1883, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim, önceki mektubumu size gönderme şerefine nail olduktan beri, Ermeni meselesi yeni ve daha tehlikeli bir hal aldı. Ermeni ıslahatlarının uygulamasını Türklerin geciktirmesinin doğal sonucu ortaya çıktı. Dünya belki, başkentteki Sultan ve sadık Ermenilerce daha fazla vurgulanmasına rağmen, Ermeni sadakatinin hızlı bir şekilde Ermeni vilayetlerinde geçmişin bir fenomeni olma tehdit altında olduğunu, ya da Hazar Denizi kıyılarından Fırat nehri kıyılarına Ermenistan üzerinde birçok şubesi bulunan “eylem partisinin” planlarını Avrupa kamuoyuna sunmaya tam anlamıyla hazır olduklarını duymaya pek hazır değildi. Sürekli gelen raporlar dikkate alınırsa -Ermeni vilayetlerindeki toplu tutuklamalar, Türk posta hanelerindeki tüm özel mektupların açılması ve hükümetin uyguladığı önlemler şüpheye fazla yer bırakmaz- Ermeni general ve diğer liderlerin başını çektiği “eylem partisi”nin Sultan hükümeti ile Ermeni patriği arasındaki şahsi zıtlıkları hemen düzeltereği beklenebilir. Geçmişte Rus kaynakları ile Loris Melikoff, Lazaref ve Tergukas beraberce silahlı bir şekilde tekrar tekrar Türk ordularını mağlup ettiler ve diğer etkili kişiler Ermenistan’daki baskın anarşi durumuna daha fazla sabır gösteremeyip buna göre hareket ettiler. Görüldüğü üzere onların maceracı ruhu Avrupa diplomasisinin uzun süreden beri Bab-ı aliye zorladığı ıslahatlara engel oldu ve Ermeni monarşisinin yeniden inşası önünde duracak bir engel halinde. Bu sırada bu korkusuz savaşçılar ile İstanbul’daki kabiliyetli Ermeni patriği arasında Ermenistan halkının acıları hususunda sert ve açık bir mücadele mevcuttu. Patriğin basiretli ve barışçı siyaseti kendisini zengin sınıflar arasında son derece popüler yaptı; ancak görünen o ki savaşçılar uzun süredir kanunsuz zorbanın darbesine ve ezici

baskısına dayanmak zorunda kalan Ermenistan'ın asil çiftçileri arasında hayli başarılı oldular.

Avrupalı devletler bu endişe verici gerçekler karşısında ne yapacak? Uzun süredir Türkiye'nin ihlal ettiği ünlü 61. maddeye rağmen Bulgar katliamlarının daha kötülerine bir kez daha mı izin verecekler? Ermeniler onların faydasına çok güçlü bir duruma sahipler Sultan'ın uygulama sözü verdiği reformların kendi yetkililerine yerine getirilmediği ona bildirilmedi. Bu kişiler Türk yetkililerin çoğunun işten el çektirilmesini ve onların kanun tanımaz sistemlerinin tamamını Ermenistan'dan atılması gerektiğini düşünüyorlar. Ermeni askerlerinin yönetiminde güçlü organizasyonlar oluşturmaları nedeniyle herhangi bir kanunca da suçlanmamalıdır. Aşikâr ki hiçbir bir anlaşmazlık veya alay durumu bu liderleri programlarını uygulamadan geri bırakamayacak fakat hırslı veya hayal bir şekilde Ermenistan'da şuan var olan hükümet sisteminden daha üstün bir sistem kurmayı başaracaklarını düşünürlerse bunu başarabilirler. Öte yandan Monsinyor Nerses izlediği siyasetin başarılı olacağından o kadar emin ki Sultan'ın yanından ayrılır ayrılmaz Patrikhane'ye gitti ve götürdüğü iyi haberleri patrikhanede toplanan Kudüs Patriği ile diğer önemli şahsiyetlere bildirdi. Onlarla birlikte Patrik Sultan'ın Ermeni halkına karşı henüz olgunlaşmamış iyi niyetinin devamı, onun sağlığı ve sıhhati, imparatorluğun bekası için Tanrıya dua etmek üzere kiliseye gittiler. Şunu da belirtmekte yarar var patrikliğe çıkmasının yıldönümünde yaptığı bir konuşmada, Patrik Ermeni kilisesinin bağımsızlığının, Ermeni milletinin ve dilinin korunmasının Sultan'ın seleflerinin sağladığı koruma neticesinde olduğunu ve kilise meclisinin de bunun görünür bir örneği olduğunu ifade etti.

Rusya'daki Ermenilerin, nispeten az bağımsız olmalarına rağmen, Türkiye'dekilerle aynı derecede haklara sahip olup olmadıklarını araştırmaktan ve aynı zamanda can, mal ve namus güvenliklerinin olup olmadığını araştırmaktan geri durmayacağım. Mütevazı bir teklif yapacağım -inanıyorum bu Türkiye'nin çıkarlarına olacak ve İstanbul ve başka yerlerdeki yüksek kesimlerce de kabul edilecek. İşte bununla Sultan alınacak bir hareketle düzenbaz Ermeni generallerin üzerine bir saldırı yapacak, Ermenistan'ı bir devlet haline getirecek ve bu devletin Erzurum'daki naibine tacını kendi takacak, medeniyetin en akıllıca ve iyi prensipleriyle uygun olarak Ermeni ırkına yardım edecek

ve bu generallerin netameli planlarını yok edecektir. Bu küçük hareketle majesteleri de Ermenilerin refahını kalben istediğini göstermiş olur ve ben de çok yorulmuş ve şanssız bu memleket insanının sonsuz bağlılık ve minnettarlıklarının tamamen ve sonsuza dek onun yanında olduğundan emin olacağım. Biz ayrıca bundan sonra, kendilerini krallarına adanmış Ermeni komutanların başında bulunduğu, Osmanlı imparatorluğunun doğu sınırlarının güvenliği için kanını son damlasına kadar akıtmaya hazır iyi disiplinli ve sadık bir Ermeni askeri birliği görmeliyiz. Bu Avrupa başkentlerine ve girişimciliğe açılmak olacak ve Ermenistan'ın güvenliği böylece gerçekleşmiş olacak.

Şu sorulabilir, Sultan bunu veya başka bir reform ya da yeniden organizasyonu yürürlüğe koymayı reddederse ne olacak? Sanırım cevap acı, zaten kökleşmiş olan Ermeni-Türk anlaşmazlığı artacak ve kronik bir hal alacak. Rusya istemeyerek veya açıkça Berlin Antlaşmasına müdahaleden korkarak, kendi çıkarları için eski Ermeni krallığının tekrar kurulmasını destekleyecek ve durum ne kadar hayali olursa olsun (insanlar durumun hayali olduğunu düşünseler bile) ilk Avrupa savaşı Osman'ın tahtını ve hanedanlığını Bursa veya İstanbul'a yakın bir yere değil, Küçük Asya'nın merkezindeki Iconium veya Konya'ya götürebilir. Bu belki çok cesurca -çok çok cesurca- bir gelecek tahmini olabilir, ancak 1875'teki Hersek olaylarının Osmanlı çıkarlarına böyle büyük yıkımlar getireceğini kim düşünüp inanabilirdi ki? Şimdilerde İstanbul'daki basın Ermeni huzursuzluğu ile ilgili olarak Sultan hükümetine uzlaşmacı olmasını teklif ediyor ve hükümete katılıktan ziyade yüce gönüllülük göstermesini tavsiye ediyor. Kanımca Sultan I. Hamid, Avrupa gözetiminde yönetici olan bir Ermeni naib ile, bundan eminim, tüm hırsları, sessizliği ve huzursuzluğu ortadan kaldıracak, yüzyıllarca isminin kutsal ve şerefli kalmasını sağlayacak, onu ülkesine gerçekten hizmet eden yüksek bir makama çıkaracak ve böylece güçlü imparatorluğunun üstüne çöken kötülükleri bertaraf edecek.

Saygılarımla Efendim

G. Hagopian
Londra 12 Ocak

TERCÜME NU. 2

28 Temmuz 1883, Ermeni Meselesi

Dün öğleden sonra, Türk Yardım Misyonu Topluluğu Komitesi Ermenistan ve Ermenilerin hali hazırdaki durumunu ele almak için Portman Square'deki aşağı Seymor sokağında bulunan Steinway-Hall'da bir miting düzenledi. Shaftsbury Earl'ı başkanlığını yaptı Carnarvon Earl'ı, Parlamento üyesi bay James Bryce, saygıdeğer T. W. Brown, M. A., Türk Yardım Misyonu Topluluğu sekreteri saygıdeğer Dr. N. G. Clarke (Boston'dan ABD), Amerikan Bord'un dışişleri sekreteri saygıdeğer Dr. Trowbridge, Merkezi Türkiye'de Antep Kolejinin müdürü, aynı okuldan Krikorian ve Levonian ve diğer bir Ermeni bey efendi olan Hagopian başkanı desteklediler.

Bu hareketin temel amacının Ermeni özgürlüğünü desteklemek Türkiye'de İsa'nın öğretisini yaymak olduğunu belirten, Türk Misyonu Yardım Topluluğu'nun saygıdeğer sekreteri başkan Lord Carnarvon'a ilk önergeyi yapma çağrısında bulundu.

Carnarvon Earl'i çok sıklıkla bu toplantının amacı için toplanan vatandaşların isteğiyle başkanlık yapmaktan memnun olduğunu söyledi.

Önergesi şu şekildeydi: Türk Ermenistan'ındaki mevcut kötü şartlar bu toplantının amacıdır. Uzun süredir Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince uygulanması gereken ertelenmiş reformların majesteleri hükümeti tarafından Bab-ı aliye baskı yapılarak elde edileceğini belirtti.

Bu toplantı bir siyasi veya parti karakteri içermemektedir. (Bravo) Bu kişilerin tamamı kalben birlikte çalışmaya kararlılar- Parlamentonun ne tarafında yer alırlarsa alsınlar- bu Ermenilerin canlılığı demektir, bu onların elinde bulundurduğu ticaret geleneğidir. Onlara uzun süre önce verilen ıslahat haklarının verilmesi onların yeniden restorasyonu meselesidir. Onların acıları çok büyüktür. Ülke ve zamanın onlara herhangi bir düzelme getirmediği aşikârdır. Bu acılar eski savaş ve o savaş sırasında büyüktü. Savaştan bu yana bu işin ciddiyeti iyece arttı. (Bravo) Çünkü Türk yetkililer daha önce bu ülke üzerindeki küçük kontrollerini yitirmişlerdi. Keza vahşi ve kontrol edilemez Kürt kabileleri üzerinde daha önce azda olsa uyguladıkları kontrolü de kaybettiler. Bu talihsiz

insanların şikâyetleri birçok kez tekrar edildi. Fakat bu kişiler İngilizlere çok sıklıkla kendilerini yeniden ifade edemezler. Onların talebi eşitsiz ve adaletsiz vergilerin kaldırılmasıdır. İngiltere’de anlaşıldığı gibi bir koruma kanununun olmayışı, can ve mal güvenliği ve bazen can ve maldan daha önemli olan şeylerin korunması meselesidir. Polisin baskılarına maruz kalmak ki bu polis korunmak zorunda olduğu insanlara eziyet eden rüşvet alan ve adı sadece polis olan bir polisti; ve son olarak, bu ülkede can ve malın güvensizliğine neden olan vahşi Kürt kabilelerinin saldırılarına maruz kalmak. İstenen çareler en mutedil tasvirlerdir. İki başlıktan oluşmaktadır -kendi kendini yönetim ve bir vali (Bravo) onların istekleri olan kendi kendine yönetim nazik bir durumdur. Bu özerlik veya tam bağımsızlık demek değil. Bu sadece medeniyet merdiveninin en alt seviyesinde olan kendi kendini yöneten kurumların yerli ırklara verilmesi anlamını taşır. Valiye gelince istenilen yegâne şey tarafsız bir adam olmasıydı, mümkünse bir Hıristiyan. Bu sebeple mevcut kurallara ve kanunlara insanları uymaları için zorlayabilmesi adına yeterli miktarda bir güçle desteklenmesi gerekiyordu ve keyfi bir şekilde görevden alınmamalıydı. Bunun tersine de olabilirdi. Sınırın bir tarafında belli miktarda iyi bir yönetim bünyesinde olan Ermeni halkı, öbür tarafında ise sıkıcı bir baskıya maruz kalanlar, işte tüm bunlar Rus hırsını davet edebilir onlar bundan ilham alabilir ve dahası bu bölgede dünya barışını tehlikeye sokabilir (Bravo) .

Parlamento üyesi Bay Bryce, önergeye devam ederek politik bir amacı olmadığını söyledi. Toplantının amacı tam anlamıyla hayırseverlik amacındaydı. Ermeni halkına yardım için pratik iki yol vardı. Birincisi doğrudan Ermenilerin kendi organizasyonlarına yardım etmektir. İkincisi Amerikan misyonerlerine yardım etmek. Önerge oybirliği ile kabul edildi.

Saygıdeğer Dr. Clarke, geçen Mayıs ve Haziran’da Türk misyon bölgesinin her tarafından Hıristiyan öğretmenlerin katıldığı İstanbul’da yapılan ilginç bir konferanstan bahsetmektedir. Son yirmi yılda Amerikan Board’un inşa ettiği İncil Kilisesi sayısının 43’ten 108’e, üye sayısının 1564’ten 7490’a çıktığını ifade etti. 13 profesörden sayı 66’ya yükseltildi. -5 katından daha fazla- Bu dönemin başında genç erkekler için üç lise varken şimdi 23 lise var. 52 öğretmenin yerine şimdi 711 kişi var. Bunun gibi kız liselerinin sayısı sekize katlandı. 2’den 16’ya ve öğrenci sayısı 28’den 608’e yükseldi.

Üç koleji de hayli gelişti. Yani İstanbul'daki ünlü Robert koleji Halep yakınındaki kolej, Fırat kenarında Harput'taki Ermeni koleji. Bu üç kolejdeki öğrenci sayısı 400 ile 500 arasındaydı. Son on yılda kilise mensuplarının sayısı % 85 arttı ve son beş yılda yüksek öğretim için Amerikan Board'un harcaması 40.000 pounddan az değildi. Sadece Türk misyonları için yıllık 50.000 sterlin harcadılar.

Saygıdeğer Dr. Trowbridge, Asya Türkiyesi'nde kamu meselesiyle görevlendirilmek için yerli birçok eğitimli insan ihtiyacı hakkında konuştu. Bu ihtiyacı Türk devlet adamlarına da söylediğini belirtti. Ayrıca bu tür insanların sayısının az olduğu da belirtildi. Dr. Trowbridge Asya Türkiyesi içlerinde ilaç ve muayene ihtiyacına da dikkat çekti. Bulgar ve İran sınırları ile Karadeniz ve Akdeniz arasındaki bölgede 10 milyon'dan az insan yoktu ve bu kişilerin doktor, cerrah vasıflı hemşire veya hastaneleri yok. Antep'te merkezi Türkiye koleji bağlamında bir tıp okulu açıldı. Bir hastane inşa edildi ve bu Asya Türkiyesi'nin iç bölgelerindeki yegâne okul. Hastane bölümünde gençler yeni mezun oldular.

Lord Shaftsbury konuşmacıların söylediklerinin tamamına kalben katıldığını ifade etti.

Bay A. H. Grautca'yı müteakip Bay D. H. Small'ın önergesi şu şekildeydi. Bu toplantının amacı Ermeni ırkının gelişmesini amaçlayan özellikle doğu topraklarında hakikat ve doğruluğun yükselmesi için mücadele eden Amerikan misyonerlerine ve bunun için çalışan herkese memnuniyetimizi sunmaktır.

TERCÜME NU. 3

22 Aralık 1894, Ermeni Meselesi ve Müslüman Dini

The Times Editörüne,

Efendim -bugün gazetenizde yayınlanan keza St. Martin's Town Hall'da yaptığı konuşmada Canon MacColl İngiliz halkına İslam hukuku ve dinini yanlış bir şekilde sunmuştur. Bu nedenle bu adanın halkının, Canon MacColl'un ve onun gibilerinin söylediklerine karşılık olarak Müslümanların söylemek istediklerini duymaları önemlidir. Zira bu kişiler doğuda kraliçenin vatandaşları olan milyonlarca kişinin inandığı bir dini ve sistemi cezalandırıyorlar. İlk başta okuyucularınıza şunu hatırlatmama izin verin; Bay MacColl şimdi ortaya koyduğu şeyleri Ağustos 1881'de Contemporary Review'deki makalesinden faydalanarak yazmıştır.

Makale daha ziyade Hindistan'ı eleştirme etrafında dönüyor ve hatırladığım kadarıyla Canon'un temelsiz iddialarına karşı çeşitli yalanlamalar okumuştum. Bu beyefendi İslam'a karşı suçlamalarını tekrar etmenin akıllıca olacağını düşünmüş ben de okuyucularınızın yararlanması için İslam'ı ele alacağım. Onun ilk ifadesi İslam dininde Hıristiyan birinin şahadetinin kabul olunmadığıdır. Böyle bir durum yani bir Hıristiyan'ın bir Müslüman'a karşı şahitliğinin kabul edilmemesi durumu ne Kuran'da ne de peygamberin uygulamasında bulunmamaktadır. Bu nedenle bu durum değiştirilemez bir gerçektir. Müslüman müçtehitler gayri Müslim birinin bir Müslüman'a karşı şahitliğinin tam anlamıyla yetersiz olmadığı hususunda katiben hemfikirdirler. Müslüman olmasına rağmen bir çok kişi yetersiz şahitlerdir -örneğin cezalılar, şarkıcılar ve ayyaşlar gibi.. Bu ülkede bile şahitlik kanunu kusursuz değildir. Sör George Campbell Doğu Sorunu kitabında şöyle diyor; "Böyle kızgınlıkla üzerinde durduğumuz Müslümanların şahitlik hukukunun en önemli noktası inançsızların hariçte tutulması, üzerinde durduğumuz en uç noktadır. Eğer biz tam anlamıyla böyle yaparsak, ne zamandan beri inançsızların şahitliği İngiltere mahkemelerinde kabul ediliyor ki? Heretik ve inançsızları yavaş yavaş bir kenara bırakalım, bu kişilerin şahitliklerinin kabul edilip edilmedikleri hususunda kesin bir fikrim yok. Bir Müslüman'ın da kabul edildiği hususunda emin değilim. Bunun sebebi Müslüman dini ya da onun bir parçası değil çok alıştığımız zorba avukatlardır".

Bay MacColl'un ikinci şikayeti Müslüman hukukunun Hıristiyanların silah taşımalarını engellediği yönündedir. Onun inancına göre bu durumda değiştirilemez kutsal kanunlardan ötürüydü. Burada belirtmek isterim ki Kuran keza peygamber geleneği Hıristiyan tebaanın silah taşımalarını engellemez. Muhtemelen bu siyasi bir gerekliliktir, bu dini bir emir değildir. Biz Hindistan'daki Müslümanlara özgür bir şekilde silah taşıma ve gönüllü olma izni verilmiyor. Bizim bunun sebebinin kutsal Hıristiyan kanunlarından olduğunu söylememiz komik olmaz mı? Bay MacColl'un bir Müslüman'ın Hıristiyan'ı desteklemesi ölüm anlamını taşır demesi de tamamen yanlıştır. Müslüman âlimler Müslümanları dinden döndürmek isteyenleri bile affedebilirler. Bu durum Kuran'daki bazı bölümlerde de sabittir. Müslüman kanunu şüphesiz mürtetlik durumunda ölüm cezası vermektedir, fakat bu durum İslam dünyasında büyük bir ihanet olarak telakki edilir. Fakat neden sadece İslam dini ağır cezalardan dolayı suçlanıyor? Mürtetlik Yahudilikte de ölüm cezasına tabidir (taşlama ile). (Levit XX. 1-5; Dent XVI, 2-5). Canon birçok insanın bu durumdan dolayı kendi ülkesinde yakılarak öldürüldüğünü de bilmek zorundadır. Fakat herkesin bildiği üzere Türkiye Sultan'ı mürtedine ölüm cezası vermiyor.

Bay MacColl'un üzerinde durduğu dördüncü husus, bir Hıristiyan'ın kutsal kanuna göre Müslüman'a üç gün için misafirperverlik göstermek zorunda olduğudur ki bu da komiktir ve temelsizdir. Buna cevap vermek okuyucularımızın zekasına hakaret etmek olur.

Sadık hizmetkarınız

Rafiuddin Ahmed

Common-room, Middle Temple, 18 Aralık.

TERCÜME NU. 4

22 Eylül 1885, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim -Bu ayın 15'inde The Times'da yayınlamama izin verdiğiniz "Ermenistan'da Paşa'nın Rolü" yazım bu mutsuz memlekette kötü yönetim ve baskının hala devam ettiğini gün yüzüne çıkardı. Bu mektupta mevcut berbat durumun hem Osmanlı imparatorluğunun kalıcı çıkarlarını zedelediğini hem de aydın bir hükümdar olan Sultan'a zarar verdiğini belirttim. Ve Bab-ı aliyi önceden söz verilmesine rağmen uzun süredir yerine getirilmeyen Ermeni vilayetlerinde yapılacak reformları uygulamaya çağırdım.

Gayet dikkat çekici bir içeriği olan ve 11 Ağustos tarihli bu mektup, birkaç gün önce Times gazetesinde yayınlanan Patrik Harutunyan'ın Reuter'e gönderdiği telgrafa cevap vermişti. Aynı ayın yirmisinde sizin muhafazakâr çağdaşlarınızdan İstanbul'daki muhabirlerinizden biri, seleflerinin vatansever görevlerini devam ettirmek için seçilen Ermeni patriğini Sadrazamın hangi şartlarda ikna ettiğini tasvir etti. Londra'daki bir Ermeni'nin basındaki mektubuna göre, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanması için İngiliz hükümetine çeşitli başvurular yapıldı. Bu durum da meselenin Avam kamarasında tekrar görüşülmesine neden oldu. -Türk mantığı'nın suçlu ve korkunç bir şey olduğunun ortaya çıktığını eklememe izin verin- ismi belli olan bu adam şimdiki mektubun yazarından başkası değildir. Sadrazam 1875'ten beri The Times gazetesinin sütunlarına başvuruydu, bunun sebebinin Ayastefanos'un 16. ve Berlin 61. maddelerinin uygulanmasındaki başlıca sebep olduğunu belki görebilirdi. Patrik görevlerini sürdürmesinden dolayı Bab-ı alinin rahatsız olduğunu belirterek sonunda da Musurus Paşa'ya Osmanlıya bağlı Ermeni cemaati ile ilgili herhangi bir şey söyleyemediğinden şikayet etti. Söylendiğine göre Said Paşa bundan memnun oldu ve bundan sonra Patrikhanenin işleri resmi engellerle karşılaşmayacak. Bu sefil uygulamaların yerine muhabirin belirttiğine göre Ermenistan ne iyi ne kötü bir hale içerisinde, muhabir şöyle diyor: Tüm bunlar Ermenileri istedikleri ve çok gerekli olan reformların uygulanması isteğinden alıkoymuyor. Bu son cümle telgrafın tüm etkisini ortadan kaldırıyor. Bu zayıf mektubu Monsinyor Harutyun sadrazamın baskıları

sonucunda göndermişti. Bu mektupta tıpkı seleflerinin 1883'te gönderdikleriyle benzer karakter içermekteydi. Tüm halkın sempati duyduğu bu vatanseverlik görevinin yerine getirilmesine çalışan Ermeni beyefendilerine izin verilmelidir. Eski patrik Nerses çok zeki ve anlayışlı bir kişiydi ki kutsal vatanseverlik ateşinin ya isteyerek ya da emirle ortadan kaldırılacağını düşünüyordu. Elijah kehanetinin ayırım yapılmaksızın tüm insanlara geldiğini biliyordu.

Ermeni halkı ile Sultan hükümeti arasındaki sorun ne devlete karşı bağılılık nede görev değil; Mesele sadece Ermenilerin savunulamaz isteğidir; Sultanın sıradan vatandaşları olarak vergi ödemek, kanunsuzluklara barbarlıklara karşı yeteri derecede korunma ve adil ve insanca bir şekilde yönetilme isteğidir. Bu hususlar Avrupa'nın büyük devletlerince en temel insani haklar olarak Berlin kongresinde kabul edilmişlerdi. Üstüne üstlük bu durum İngiltere ve Türkiye arasındaki özel bir anlaşmada da yer almıştı Ermeniler, Avrupa sisteminin bir üyesi olan Bab-ı ali'den insanlık duygularına ve anlaşmaya sadık kalmasını ve Hıristiyan milletlerin vicdanına saygı duymasını talep ediyorlar. Yedi yıl içerisinde eski patriklerinin önderliğinde İngiliz dostlarının yardımı ile Ermeniler, bu önlemlerin uygulanması için sürekli başvurularda bulundular zira bu durum Ermeni vilayetlerinde yaşayan Hıristiyan nüfusun durumunu etkili bir şekilde güçlendirecekti. Bu hareketi kanunlara uyan herkes için faydalı olacağı fikriyle gerçekleştirdiler. 4 Ocak 1883'te The Times'daki mektubunun içeriği okurlarınıza şunu gösteriyor ki; Sadrazam daha önce eski patriğe çeşitli kereler söylediği, Ermenilerin, Bab-ı ali reformları uygulamayı hafife alıyor İstanbul'daki elçiliklerin isteklerini görmezden geliyor, şikayetleri onların sadakatsizliklerine delalet etmektedir diyor. Bab-ı alinin şu anki durumunda, İstanbul gazetelerinde Ermeni meselesinden bahsetmek mümkün değildir. Hatta eski patrik gibi konuşan ve dürüst Ermeniler hemen şüpheli hale geliyorlar, öte yandan Berlin Antlaşmasınının 61. maddesinde özel bir husus bulunmasına rağmen kanun tanımaz Kürtler pohpohlanarak terfi ediliyor veya ödüllendiriliyorlar. İfadelerimi desteklemek için Erzincan papazının İstanbul patrikhanesine bildirdiği diğer bir zulüm olayından bahsetmek ve iki yerel gazetede yayınlamak istiyorum. Kıymetli Papaz 7 Ağustos gecesi Erzincan'dan 6 saat uzaklıktaki bir köy olan Khentzoriginli bazı köylülerin, Krikor Harountionian'ın evinde toplanıp halkın durumunu müzakere ederken, Martini Henry silahları olan 6 Kürt'ün

aniden odaya girdiğini ve Ermenilere ateş ettiklerini ifade etmektedir. Bunlardan bazıları yüzlerinden yara almış bazıları bacaklarından, Sekzi Sahenynicanta aldı biri ise kafasından aldığı kurşunla oracıkta ölmüş. Bu Kürtler bu odayı terk etmiş kasabanın diğer Ermeni evlerine saldırmış ve kiliseyi de basmışlardı. Bu kişiler daha sonra kasabaya bakan bir tepeye çıkararak Ermeniler burayı boşaltın burayı size kim verdi? Buradan ayrılmazsanız gelip hepinizi kılıçtan geçireceğiz diye bağırılmışlar. Şimdi efendim hiçbir yalanlama, farklı bir görüş ya da reddetme bu gibi berbat ve rezil durumları değiştirip ortadan kaldıramaz. İşte bunlar Lord Salisbury'e gönderdiğim son mektubun ne kadar uygun ve gerekli olduğunu göstermektedir. Ki onun bu olaya olan ilgisi de gerçekleri desteklemektedir. Ayrıca bunun gibi gerçeklerin varlığı Varna Ermenisever Cemiyeti'nin tren istasyonuna Sör Henry Drummond'u karşılamak üzere bir temsilci göndermesine ve ondan bu kötü durumu sultan'a sunmasını rica etmelerine vesile olmuş, bu şerefli beyefendi de en kısa sürede fırsatını bulduğunda durumu bildireceğini belirtmişti.

Tüm üstün zekâlı, zeki Ermeniler Berlin Kongresi'nin 61. maddesinin Ermeni halkının geleceği için hayati önem taşıdığının farkındadırlar. Bunu yanı sıra milli öneme haiz tüm meseleler pek önemsiz bir hale getiriliyor. Bunun sonucu olarak Avrupa'da iki önemli gazete yayınlanmaya başladı: Varna'da Iravonk veya Haklar (Ermenice ve Fransızca) ve Marsilya'da Armenia (Ermenice). İkinci gazetenin editörü sebebi sadece merkez hükümeti tarafından bilinen memleketinden sürgün edilmiş Van'da okul açmış bir okul müdürüdür. Bu gazetelerin Türkiye'ye girişi bu sıralar yasaklandı. Bu tedbirin sebebi Avrupa kamuoyunun her gün, önceden olduğu gibi Ermenistan'da neler olduğu hususunda güvenilir bilgiler almış olmasıdır. Bab-ı ali daha önce daha yumuşak ve nazik ifadelerle bile kulak asıyordu. Eğitimli Avrupalılar bundan hiçbir şey kaybetmeyecekler. Fakat gelecek Ermeniler lehine kazanımlar sağlayacak. Şüphesiz bu durum anarşinin ve baskının arttığı bir sistem içerisinde bulunan çevre vilayetlere için de kazanımlar sağlayacak.

Bu sabahki sütunlarınız Berlin Kongresi'nin uygulanmadığını gösteren hayli kanıtlar içermektedir. Ki bu durumu benim son mektubum da göstermektedir. Bab-ı ali bu mektubu dikkate almayıp bahsi geçen antlaşmanın ruhunu ihlal ettiği sürece, ki varlığını

bunlara borçludur, diğer cemaat ve milletler, onun bu kötü örneğinden faydalanmaktan geri durmayacaklar, ve Osmanlı imparatorluğunun yıkılışı hızlanacaktır.

Sadık hizmetkarınız

Londra 21 Eylül

G. Hagopian.

TERCÜME NU. 5

6 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 5 Eylül

Buradaki karargahlarda, Bab-ı alinin tam anlamıyla üç büyük devletin taleplerini yerine getirmesi açıkça belirtilmektedir. Fremdenblatt, Avusturya dış işleri bakanlığının organı, bugünkü nüshasında resmi fikirleri içerdiği düşünülmeye gereken bir makale yayınladı. Özetinden anlaşıldığı üzere, Ermeni meselesinin tam anlamıyla çözüme kavuşturulması talep edilmekte.

Fremdenblatt'a göre, ne kadar önemli olursa olsun, yöneticilerin değiştirilmesi, Türk devlet adamlarının 17 yıldır ilgilendiği bu kötülüklerin çözüme kavuşturulmasına yetecek şekilde değildir. Şakir Paşa'nın yapacakları şeylerin bu bölgelerde daima olduğu üzere İslam'ın ruhuna zarar vereceği için muhalefetle karşılaşacağı bekleniyor. Bu nedenle reformların uygulanması için görevlendirilecek komisyon yeni valiyi hayli destekleyecek. Türkiye böyle bir komisyonu atamayı düşünürse, Ermenistan'daki düzenin oluşturulması için iyi bir yola girmiş olacak. Türkiye aynı zamanda, kolayca arta bilecek diğer sıkıntılardan da kurtulmuş olacak. Bu tutum, Sultan'ın isteksizliğini de ortadan kaldıracaktır. Komisyon'un atanması Ermeniler üzerinde de büyük bir etki yapar. Türk imparatorluğunun gelişmesi için onlara da ilham kaynağı olacaktır. Şimdi Ermeni meselesi denen şey ortadan kalkacak ve ortada kalacak olan bir takım yönetim sorunu ve yerel hususlar olacaktır. Bu hususlar ise imparatorluğun herhangi bir yerinde de ortaya çıkabilecek önemsiz fazla sıkıntı doğurmayacak hususları içerecektir.

Fremdenblatt'a göre devletler, tedbirlerin gerekli olduğunu gösteren hususlarda hemfikirler. Ve Bab-ı ali şüphesiz bu hükmü değiştirilemez olarak kabul edecek, İngiltere Rusya ve Fransa'da -ki bu devletlerin düşüncelerini diğer Avrupalılar da kabul ediyor- aynı fikirdeler. Bu şartlar altında Türk devlet adamlarının daha ılımlı olmaları bekleniyor. Sultan da, uluslar arası bir sorun olarak Avrupalı devletlerin ilgilendiği meseleye olumlu bir cevap verirse kendi çıkarlarına göre hareket etmiş olacak. Meselenin çözümsüz kalmasının zararlı olacağı İstanbul'da dikkate alınmalıdır. Berlin Antlaşması açık bir şekilde Ermenistan'da reformların uygulanmasını ve bunun büyük

devletlerin gözetiminde olmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye bu reformları uygulamada başarısız olursa ve yeni olaylar meydana gelip erteleme durumunda kalırsa, gerçek şu ki Avrupa devletlerinin kontrol zorunluluğu Bab-ı aliye kabul ettirilecektir. İlk olarak, bu teklifin kabulüne yaklaşılmadı ve daha sonra yetersiz olduğu düşünülmesi gereken kendi tekliflerini sundular. Bab-ı alinin bu tutumunu terk etmesi ve devletlerin isteklerini kabul etmesi isteniyor. Böyle yaparsa otoritesi hiçbir şekilde azalmamış olacak. Tersine daha durağan bir hal onun otoritesini azaltabilir. Görünen o ki bu günkü Fremdenblatt gazetesindeki ifadeler, Avusturya hükümetinin başından beri Ermeni sorununa bakışıyla uyumludur.

Muhabirimizden

İstanbul, 4 Eylül

Sadrizam şu aralar Ermeni sorununun çözümlenmesi için çeşitli tedbirler almakla meşgul ve Türkiye'nin Asya vilayetlerindeki yönetimin düzelmesi için hayli gayret sarf ediyor. Bu amaçla, Fransız ve Rus büyükelçileri tarafından desteklenen Sör Philip Curri'nin raporunda, Muş ovasındaki birkaç yetkilinin, buradaki Ermeni halkına zulüm ettikleri ve ağır vergiler topladıkları için görevlerinden alındığı belirtiliyor. Bab-ı alideki İngiliz büyükelçisinin yaptığı sürekli baskılar, birçok siyasi Ermeni mahkumunun serbest bırakılmasını sağlayacak, silahlı bir askeri birliğin refakatinde Ermenilere karşı saldırıda bulunan göçebe Kürtlere saldırı yapıldı. Türk birliği ciddi kayıplar verdi.

TERCÜME NU. 6

3 Nisan 1888, Ermeni Meselesi

Londra Ermeni Sever Cemiyeti Salisbury markisine Ermenistan'da Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin sağladığı yerel ve yönetimle ilgili reformların uygulanmaması neticesinde ortaya çıkan ve son derece kötü ve istenmeyen durumları belirten bir rapor sundular.

Komplo ve ihanetten dolayı hapisanede bulunan Ermeni tutsaklarla ilgili Sör W. White'ın Bab-ı aliye bir araştırma yapması hususundaki son başvurusu, bu raporu hazırlayanların söylediklerine göre başlangıç olarak faydalı sonuçlar doğurdu. Ancak İngiltere'nin Türkiye'deki büyükelçisinin Ermeni halkının kötü durumları hususunda gerekli ilgiyi göstermediklerinden şikâyet ediyorlar.

Ermenilerin Türk hükümeti nezdinde her türlü istek ve faaliyette buldukları fakat pek başarılı olmadıkları söyleniyor. İstanbul'a varışından bu yana yeni Ermeni patriği Türk yetkililerinin onunla ilgili şüpheleri üzerine bir araştırma yaptırmış, yönettiği büyük cemaatinin dini ve dünyevi hakları ve imtiyazlarını görmeğe uğraştığı halde bunun herhangi bir sonuç doğurmadığını hatta kendi otoritesinin bile sekteye uğradığını ve Patrikhane'nin hiçbir şey yapamaz bir duruma düştüğünü ifade ediyor.

Bu raporu hazırlayanlar ülkelerinin en üstün çıkarlarının milletlerinin bağlılık ve sadakatlerini sürdürmeleri sonucunda olduğu fikrinde olmalarına rağmen 1878'de söz verilen reformları Bab-ı ali'nin görmezden gelmesinden korkuyorlar. Bu konuyla ilgili yazı konuşma ve yayınlar neticesinde şüpheli duruma gelen Ermenilere daima olarak bir şekilde degen ağır ve haksız cezalar mevcut durumda; kiliselere silah ve cephane aramak için yapılan çeşitli baskınlar, bu tür araştırmalarda kilise mihrapları ile mabetleri de mahvetmektedir. Ermeniler tarafından korunan kutsal ikonlar, haç ve kutsal kitaplar tahrip edilmekte, güya bu tür zararlı kitap ve belgelerin aranması işlemlerinde Ermeni kilisesinin kutsal kanun prensiplerinin zedelenmesi gibi birçok olay halkın büyük bir çoğunluğunun bağlılıkları hususunda yeniden düşünmelerine neden olmaktadır. Raporu hazırlayanlar majestelerine, Sultana bu tür başvurular yapması isteğinde bulundular, bunun manası ise reformların yapılması anlamını taşıyordu. Bu rapor Bay G. Hagopian

(Komite başkanı), bay Petrus Aganoor (hazine) ve bay M. Sevasly (sekreter) tarafından imzalanmıştır.

1885 - 1888 yılları arasında siyasi sebeplerle yakalanan hapsedilen ve ceza alan Ermenilerle ilgili aşağıda bu rapora eklenen şu özeti vermişlerdi.

Ekim 1885'te Mugirdiç Sefilian üç yıl hapse mahkum edildi.

Aynı yıl kasım ayında Baldoysan, Varjabedyan, Thomas Geroian ve Hovannes Shirvaninan Van'da hapsedildiler.

Muş papazı Haşmetli Krikorios kendisine isnat edilen bazı siyasi suçlardan ötürü yakalanarak İstanbul'a getirilip mahkemeye çıkarılmaksızın birkaç yıl hapsedildi ve sonunda 1885'te görevine geri dönmesine izin verildi.

Aynı yılın baharında Sahag Kalhian, Barrister, mahkeme yapılmaksızın yakalandı ve İstanbul'a getirildi.

Ocak 1886'da birkaç genç Ermeni Van'da hapsedildiler.

Aynı yılın Nisan ayında Başkale'de öğretmen olan Apear Kaghortian bundan bir süre önce yakalanmış ve serbest bırakılmış sonradan tekrar yakalanmıştır.

Arapkir papazı birkaç yıl önce siyasi sebeplerden ötürü yakalandı, İstanbul'a getirilmiş olan muhterem papaz Yeznig Abahouni'nin 1886'da geri dönmesine izin verildi. Hiçbir zaman mahkemede dava edilmedi. İşte bu papazların hiçbir suç isnat edilmeksizin yakalanmaları ve mahkum edilmeleri bu cemaat arasında yetkililere karşı bir güvensizlik ortaya çıkmasına neden oldu. Aynı yıl Türk hükümeti eski patrik başpiskopos Mugirdic Khrimian'ı kilisesinden ayrılmak ve İstanbul'a gelmek mecburiyetinde bıraktı. Onun Van'da bulunması tehlikeli bulundu. Bu tedbire cevaben kilise sinodu Ermeni kilisesindeki yürütme konsülüne onu başkan olarak tayin etti.

Bulgaristan'dan İstanbul'a gelmiş olan Onnigh adlı bir Ermeni burada ihtilalci belgeler taşıdığından dolayı yakalandı.

Mugurdic Terlemezian üzerinde Ermenistan haritası taşıdığından dolayı Van'da yakalandı ve daha sonra serbest bırakıldı. 20 ve 22 Haziran 1886'da Van'daki kiliselerde Türk askerleri ile karşılaştıktan sonra, savunması yapılmaksızın cezalandırıldı kendisi o sırada bulunmamasına rağmen. Sultan'ın tahta çıkışının yıl dönümü nedeniyle yapılan ayla serbest kalmış ve İstanbul'a gelmişti. Fakat bundan sonra tekrar yakalanmış ve hapsedilmişti. 20 ve 22 Haziran 1886 tarihlerinde Van'daki kiliselere yapılan haksız baskınlara karşı olarak Türk askerleriyle karşı karşıya kalındığında bir kilise seçimi esnasında yerel yetkililer tarafından aday gösterilen baş namzet ile 37 kişi yakalandı bunlardan 26'sı serbest bırakıldı fakat geri kalanlar üç ile beş yıl arasında hapse mahkûm edildiler. Tutsak Ermenilerden 10'unu ömür boyu hapse mahkûm edildiler. Avedik Terlemezian ile Khachadur Aslanian oğulları ortaya çıkana kadar hapsedildiler.

Garabed Natanian İstanbul'a çağrıldı ve orada tutuklandı. Daha sonra mahkemesi yapılamadan Erzurum'a sürgün edildi. Uzun bir süre sonra ancak Van'a dönmesine izin verildi.

Ekim 1886'da Avadis Bartevian Van'da yakalandı daha sonra serbest bırakıldı. Aynı sıralarda Markar adlı bir Ermeni yakalandı. Aynı yılın Kasım ayından Karekin Paghesian ve Markar Peheshigirian adlı Ermeniler yakalandı. Aynı yılın Kasım ayında gizli polis Erzurum Ermeni papazının evini ciddi bir aramaya tabi tuttu.

Aynı yıl Ermenistan'daki Birleşik Eğitim Cemiyeti'nin genel müfettişi, Megurdic Sareyan ve yardımcısı Markar Natanian yetkilileri eleştiren bazı dokümanların yazarları olduğundan şüphelenilerek yakandılar.

Aynı ay içerisinde Pazar okulundan Bedros Shadaghtaian Boghos Kholdigian, Megurditch Melkonian, Aris Akhigian, Houhannes Konkonian, Krikor Benzigian, Neshan Odian ve Michael Natanian yakalandılar. K. Benzigian ve R. Shadavorian'ın suçsuz olduğu belirtilip serbest bırakıldılar. S. Akhigian da çok genç olması hasebiyle serbest bırakıldı. B. Shadaghtzian, B. Kholdigian ve Melkonian isyankar olduklarından üç ay hapis cezasına çarptırıldılar. N. Odian, K. Koukoian ve M. Natanian Küçük Asya'daki Konya'ya sürgün edildiler.

1887'de Erzurum hâkiminin suçsuz olduklarını belirtmesine rağmen Ermeni Okulu başmüfettişi Meguerditch Sarcian ve müfettiş yardımcısı Margos Natanian aynı yılın Mart ayında sürgün edildiler. Sarcian gizli bir şekilde gece Konya'ya, Natanian ise Bağdad'a gönderildiler. Majesteleri Sultan bir yardımda bulundu ve Birleşik Cemiyetler tarafından desteklenen bu okullara yardım etmek için bir emrin altına imza attı. Ancak cemiyetin baş sorumlularını sürgünden geri çağırmadı.

1887 baharında hâlihazırda Van'da mahkûm olan Mardiros Dajigajmian Adana'ya sürgün edildi.

Aynı yılın baharında Ganom Pokhian ve Markhos Mondigian kardeşler Van'da hapsedildiler.

Ayrıca aynı yılın baharında Keork Pasbanian, iki yeğeni ve Stepan Haigouni Küçük Asya'daki Tokat'ta hapsedildiler.

Aynı yılın 23 Ekiminde peder Arsen Tokhmakhian ihtilalci bir vaiz olduğu için yakalandı, Van'a gönderildi orada hapsedildi. Davası henüz mahkemede görülmedi.

Aralığın 18.'inde Peder Tokmakhian davası dâhilinde aşağıdaki kişiler yakalandı ve İstanbul'a gönderildiler. H ve K. Tsahoulian kardeşler, çay tüccarı Pash Vartan (İstanbul'da Yıldız Han'ın sahibi) ve yaşlı bir adam olan Haroutiun Aghourian.

Hapsedilmiş olan insanlardan bazıları serbest bırakıldı ancak diğerleri kabahatlerinden ötürü yakalandılar, bu kişiler arasında tanınmış kişiler ve bazı öğretmenler vardı.

TERCÜME NU. 7

23 Nisan 1888, Ermeni Meselesi

İstanbul 21 Nisan

Rus çevrelerinde, Lord Salisbury'nin talimatları doğrultusunda hareket eden Sör William White'ın bir raporu yayınlandı. Sör White Ermenistan'daki reformların Londra'daki Ermeni Vatansever Cemiyeti başkanı M. Hagopian tarafından kendisine belirtildiği raporu temel alarak uygulanmasını teklif ederek Bab-ı aliye başvuru yaptı. Bu rapor aslında gerçek dışıdır. Gerçekler ise şöyle. Kamil Paşa bu raporun bir kopyasını Sör William White ulaştırdı ve bu raporda şikayet edilen ve yakalanan Ermenileri suçlu olarak gösterecek kanıtlar bulabileceğini söyledi. İngiliz büyükelçisi açık bir şekilde Babı alinin niçin bu kanıtları yayınlamadığını sordu. Sadrazam ve Sait Paşa sırasıyla M. Hagopian'ın iddialarını yalanlaması için Ermeni patriğini çağırdı. Cevaben Mgr. Haroutian, Ermeniler üzerinde var olan heyecandan ötürü Bab-ı aliden buna karşı baskı yapmama ricasında bulundu. Fakat Osmanlı hükümetinin temsilcileri M. Hagopian'ın herhangi bir yetkisi olmadığını belirterek Sör William White'a bir mesaj yolladılar.

TERCÜME NU. 8

30 Nisan 1888, Ermeni Meselesi

İstanbul 28 Nisan

Ermeni patrikhanesi ile Bab-ı ali arasındaki anlaşmazlıklar Ermenilerin iki bölgede ortaya koydukları bazı hoşnutsuzlukların ortadan kaldırılması için ısrarcı olmaları nedeniyle daha sert bir hal almaya başladı. Bunlardan birincisi Sultan'a yapılan şahsi bir başvuruyken diğeri Bab-ı alinin Ermeni kilisesinin imtiyazlarını ihlal ettiği iddialarını içeren on olayı tasvir eden bir rapordur.

Birinci belge İstanbul'un alınmasının ardından Sultan'ın seleflerinin Ermeni kilise kanununa göre kendilerine bir takım imtiyazlar verildiğini belirterek bu husus üzerinde duruyor; bu imtiyazların dini açıdan çok önemli olduğunu ve aslında, bu imtiyazları ihlal edenin tanrının gazabına uğrayacağını ilan edildiğini belirtiyor. Ayrıca majestelerinin de daima seleflerinin yaptığı gibi aynı duyguları taşıdığını ancak Ermenilerin Bab-ı alinin bu haklar hususunda Ermenilere bir takım sıkıntılar çıkardığını belirtmekte. Belge ihlal edilen başlıca imtiyazlarının neler olduğunu ve sadık Ermeni halkının babası olarak Sultan'ın hükümetin onların haklarına saygı duyması emrini vermesini beklediklerini söyleyerek nihayete eriyor.

İkinci belge iddia edilen şikâyetleri aşağıdaki şekilde sıralıyor;

1. Kiliselerin tecavüze uğraması ve hiçbir zaman bulunamamasına rağmen silah aramak için mihrapların bozulması, bu tür uygulamalar tabii ki Ermeni halkının duygularını yaralıyor.
2. Kuvvetli askeri birlikler ile silah aramak için Van ve Muş manastırlarına girilmesi.
3. Başpiskoposların patrikhaneden yetki alınmaksızın, piskoposların ise bölge başpiskoposlarına sorulmaksızın hapsedilmesi. Kilise imtiyazlarına göre, Bab-ı ali patriğe mahkemeye çıkacak başpiskopos ve piskoposa patrikhane tarafından bir danışman tayin edilip edilmemesini sormak zorundadır.

4. Türk mahkemelerinde Ermeni din adamlarının yemin etmesi zorunluluğu ve bunu istenen şekilde yapmak kilise kanunlarına ters olduğu için birçok papazın zulme maruz kalması.
5. Kanunen patriğin ilgilenmesi gereken miras meselelerine Bab-ı alinin “Çeri” kanununu uygulanması, “Çeri” kanunu iki eşliliği kabul etmektedir, buna göre aynı anda var olan evliliklere ve kanunsuz ilişkilere olanak sağlanır.
6. Çeri kanununda evlenme ile ilgili bir değişiklik yapılarak bu hakkın da patriğe verilmesi.
7. Okul ve okul müdürlerine yapılan zulüm. Bab-ı alinin tanıdığı Patrikhanenin iç tüzüğüne göre okullar doğrudan patriğin sorumluluğundadır. Bab-ı ali sadece okutulan kitapları denetleme hakkına sahiptir. Söylendiğine göre Türk hükümeti ise her ayrıntıyla uğraşmakta ısrarcı. Ermeniler ise hiçbir yararları olmamasına rağmen tamamen kendi harcamaları ile devam eden bu okullara Bab-ı alinin müdahalesini hoş görmüyorlar.
8. İhtilalci olarak Ermeni komitesinin önde gelen üyelerinin tutuklanması, bu bağlamda Ermenilerin Sultan’a herhangi bir ayaklanma fikrinde olmadıklarını belirtmelerine rağmen bazı kişilerin kendi durumlarını kuvvetlendirmek için bu suçlamaları ortaya atmaları.
9. Patrikten gelen suçların cezalandırılması veya onun verdiği emirlerin Bab-ı alice reddedilmesi meselesi, şu meselede olduğu gibi; piskopos Manoussin’in durumu patriğe sunup olumlu cevap almasına rağmen Babı alinin onu İstanbul’a getirmeyi reddetmesi.
10. Patriğin otorite ve hususi kontrolü altında hizmet eden ve özellikle eğitimin yayılması ile yoksullara yardım merkezi olan bazı kurumlarına yapılan zulüm.

Sonuç olarak, patrik bu şekilde ihlal edilen imtiyazların Ermeniler gibi sadık bir tebaaya verilmemesi hususunu Sultan’ın dikkatine sunuyor; ayrıca patriğin kendisi diğer birçok ihlali de görmezden gelerek sadece Müslüman vatandaşlara verilen imtiyazları talep ediyor. Nihayetinde bu imtiyazlar korunmaz ise görevini sürdürmesi imkânsız olacak, ciddi sonuçlar doğabileceğinden sorumluluk almayı reddediyor.

TERCÜME NU. 9

28 Ağustos 1889, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim, -Majestelerinin emri doğrultusunda Parlamenteoya sunulan Ermeni mavi kitabının üzücü içeriği geçen yılın başında Majesteleri hükümetine sunmaya müşerref olduğumuz dilekçenin aciliyetini gözler önüne sermektedir. Okuyucularınızın da fark ettiği üzere 3 Nisan 1888’de bu dilekçe The Times gazetesinin sütunlarında yer aldı şimdi ise yeni Ermeni kaynaklarından alınan bilgiler Mavi kitabın başlangıcını oluşturmaktadır. Yine okuyucuların hatırlayacağı üzere Bab-ı ali The Times’ın bu nüshasını yasaklamıştı son zamanlarda yine Ermeni sorunu ile ilgili makale ve telgraflar içeren başka nüshalarının da halka dağıtılmasına ve dikkatlice okunmasına engel olmuştur. Londra’daki Türk Büyükelçisi de Ermenileri destekleyen bu dilekçenin bir kopyasını kendi isteğiyle tedarik ettiğinden Ermeniler Osmanlı hükümetinin buna ne şekilde cevap verecekleri hususunda endişeli bir durum içerisindedir. Bu dilekçenin esas konusu hususunda -yani Berlin Antlaşmasının 61. maddesindeki şartların uygulanmaması- Sultan hükümetinin sessiz kaldığı görülüyor. Kendisinin bu dilekçeye cevabını bekleyen Sör A. Sandison ile yaptığı görüşmede Sadrazam, sadece bir mesele üzerinde durdu -yani Ermeniler arasında olduğu iddia edilen kışkırtıcı fikirler ve temayüller ile Asya Türkiye’sinin bu gibi şeylerden arındırılması gerekliliği- Bu sözde kışkırtıcı fikirler ve temayüller Ermenilerin ödedikleri vergilere, bir cemaat olarak eskiden beri var olan haklarına ve dini yaşamlarına, adalet ve Ermenistan üzerine gönderilen düşmanca ve keyfi uygulamalarda bulunan yetkililerden kurtulmalarına karşılık olarak can, mal ve şereflerinin yeterince korunmadığının yüksek sesle ifadesinden başka bir şey değildir. Sadrazam dilekçenin yönetimi kötüye kullanma veya kötü yönetim ile ilgili herhangi bir referans göstermediğini hatta daha ileri giderek Kürt ve Çerkezler tarafından herhangi bir tasallut olmadığını belirterek bu ifadelere karşılık verdi. Ancak Sör A. Sandison’dan hemen aldığı yanıtta böyle kötüye kullanmaların gerçekleştirildiği hatta bundan kısa bir süre sonra da tamamen doğrulanmasa da gerçek bilgilerle desteklenen bir takım resmi yetkililerle bir Kürt ordusunun Nasturilere katliam yaptığını işitti. 300 Nasturi kadın ve çocuğa da mezalim yapıldığı bu rejim koşullarında Ermenistan’daki bu içler acısı durumu uygar dünyanın gözleri önüne sermiştir.

Bu durumu özetle ifade ettikten sonra The Times vasıtasıyla imzacı devletlere ve özellikle Berlin Kongresi'ne başkanlık eden Haşmetli Prens Bismark'a bu Ermeni Mavi-Kitabında bahsedilen hikâyeyi 1878'den bu yana Ermenistan'da meydana gelen olayları göz ardı etmeksizin, diğer her şeyi göz ardı ederek insanlık ve merhamet adına, Ermenistan'ın hâlihazırdaki kötü durumunu ortadan kaldırmak üzere birlikte hareket edilmesi için Majesteleri hükümetine bile isteye katılmaları hususunu dikkatli bir şekilde ele almalarını rica ediyorum.

Lübnan dikkate değer bir örnek olmakla birlikte bu tür bir birlikteliğin ortaya koyduğu bir örnek olarak ele alınabilir. Bununla birlikte, böyle insanı ve şerefli bir birliktelikle ortaya çıkan bu iş imzacı devletlerin yapmaları gereken ne ise o dur- yani Ermenistan'daki yönetime önyak olmak ve Ermeni halkının kaderini takip etmek.

Sonuç olarak, The Times ile tüm İngiliz gazetelerine Ermenilere davaları hususlarında yani adalet, sivil ve siyasi politikaları adına yardımlarından ötürü teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Sadık hizmetkarınız.

G. Hagopain.

TERCÜME NU. 10

12 Eylül 1889, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim -İstanbul'daki muhabiriniz tarafından gönderilen ve dün basılan önemli telgraftan, Türkiye'nin hâkimlerinin Ermeni meselesine ufaktan yaklaştıkları anlaşılıyor. Avrupa medyasında mevcut kamuoyunun varlığı, Parlamento'da önemli devlet adamları ve din adamlarının yaptığı çeşitli konuşmaların varlığı ve son olarak Büyük devletlerin şikayetlerinin varlığı Türkiye'ye karşı bir hareketin gerçekleştirilmesinin kaçınılmaz olduğunu gösteriyor. Ancak, Osmanlı Bab-ı alisinin çözmesi gereken bu karışık meseleyi yani Ermenistan'daki reformların başlatılması meselesi hususunda harekete geçmemesi ve yine 11 yıldır göz önüne getirilmeyen Ermeni isteklerine herhangi bir cevap vermemesi majesteleri Sultan'a müdahale edilmesini kaçınılmaz kılıyor. Şimdi muhabirinizden öğrendiğimiz kadarıyla majesteleri Ermenistan'daki karışıklığa son vermek üzere Osmanlı Bakanlar kabinesine bir komisyon oluşturması emrini verdi.

En sonunda böylece Ermenistan'da bir düzensizliğin mevcut olduğu kabul edilmiş oldu. İsteksiz beyinlere böyle bir gerçeği yerleştirmek ne kadar zordur. Ermenistan'dan gelen raporlar “yanlış”, “çamur atanların iddiaları” “tamamen uydurmadır”. Sadrazam İngiliz büyükelçisini temin ederek şöyle dedi “aldığı bilgiye göre karışıklıkların olduğu iddia edilen ülkenin çeşitli yerlerinde tam anlamıyla huzur ortamı oluşmuştur”. Majesteleri Sultan'ın ülkesinde meydana gelen olaylardan haberdar edilmemesi ve imparatorluğunun uzak vilayetlerinde “güvenlik ve huzurun” üstün geldiği şeklinde bilgilendirilmesine rağmen, Musa beye karşı yapılan şikayetlerle ilgili Majesteleri “ona atfedilen suçların” Müslüman karakter ve adetlerine asla uymayacağını ve bunlara asla inanmayacağını belirtti. (bkz. mavi kitap, sayfa 63.)

Çok uzun zamandır zarar görmüş masumu oynayan Bab-ı alinin “özel araştırma komisyonunun” hangi ilkelerle hareket edeceğini, hangi şikayetleri kabul edeceğini, hangi karışıklıkları çözeceğini öğrenmek eğitici olacaktır. Çünkü başarıyı getirmek için uygulanacak çareler teşhisin doğruluğu ve gerçekliği üzerine inşa edilmelidir yoksa bunlar değersiz şeyler olarak kalacaktır. Duyduğumuza göre Osmanlı bakanlarına hiçbir

sınıfa ayrıcalık göstermeksizin ve dış baskıları dikkate almaksızın kanıtlanan şikâyetlerin kanuni bir şekilde çözüme kavuşturulması için çaba göstermeleri emri verilmiş. Ancak daha önce tüm bu suçlardan korunanlar tekrar tekrar söylediğim gibi Ermenistan'daki mezalimleri yapanlar Kürtler ve onların resmi dostları ve yordakçuları dışında kimlerdi ki? Eşitsizlik ve adaletsizlikten şikâyet edenler ise Ermeniler dışında başka kimlerdi ki? Ermenistan'ın herhangi bir bölgesindeki yani Ermenistan'daki - Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu vilayetler- olağanüstü kanunların yürürlüğe sokulması"nı bile isteye reddeden Bab-ı alinin Sultan'ın Ermenistanı'nın yönetiminde herhangi bir iyileştirme yapıp yapmadığı sorusuna, muhabirinizin şüphelerini paylaşarak kesin olarak şu cevabı veriyorum. Hayır.

Ayın 28'inde The Times'ta Ermeni sorunu ile ilgili yayınlanan makalemde imzacı devletlerin dikkatini çekmeye nail olduğun Ermeni mavi kitabı Ermenistan'daki yönetimin etkili bir şekilde suçlanması ve cezalandırılmasını içeren şeyleri ihtiva eder. Ve burada izninizle Prince Malcom Han'ın Salisbury Markisi'ne gönderdiği mektuba dikkat çekmek istiyorum. Bu Mavi kitabın 62. sayfasında yer alacaktır. Birkaç yıl önce Kürt Şeyhi Obeidollah tarafından Kuzey Batı İran'a karşı yapılan saldırıyı unutan ve bu saldırının yerel Türk yetkililerinin gözetiminde Türk topraklarında planlanıp gerçekleştirildiğini unutan Osmanlı büyükelçisi Kürt kabileleri tarafından son zamanlarda gerçekleştirilen mezalimlerin suçunu İran hükümetine atmaya çalışıyor. Bu suçu paylamak için İran elçisi bu mezalimlerin gerçek suçlularının bulunması için kurbanların tanıklıklarına başvuracağız. Şunu söylemekte gereksizdir ki biz Ermeniler ve basın ve başka yerlerdeki cesur arkadaşlarımız uzun süredir Avrupa'daki kamuoyuna başvuruyoruz ve başvurmaya devam edeceğiz, yine Ermenistan'daki yönetiminin denetlenmesi ile ilgilenmeleri için imzacı devletlere başvuruyoruz.

Biz ve dünyadaki herkes biliyor ki tecavüzcüler, katiller, hırsızlar, zalimler ve tiranlar aleyhlerine kanıt bırakacak insanlar değildirler. Onların kötülüğü ile ün salmış hareketleri ve kurbanların delilleri inandırıcı kanıtları ortaya çıkarmalı.

O Musa beyin tam ve açık bir mahkemenin neticesinde gereken cezaya çarptırılması akliselim her insanın arzusudur. Onu sorgulamadan sürgüne göndermek adaletin ortadan kaldırılması demektir. Ancak şu an İstanbul'da Anadolu'dan Musa beye karşı

şahitlik etmek için gelmiş kadın erkek 47 Hıristiyan ve Müslüman'ın varlığı ülkedeki durumun ne olduğunu ortaya koyuyor. İşte tüm bunlar Osmanlı hükümetinin dost ve müttefikleriyle, yani imzacı devletlerle işbirliği içerisinde yeniden gözden geçirmek istediği şeylerdir. Böylece kanun ve merkezi yönetimin en temel görevlerini yerine getirdiğini göstermiş olacaktır.

Bitirmeden önce şahsi olarak beni ilgilendiren bir husus üzerinde durmak istiyorum. 27 Haziran tarihili Başbakana göndermeye nail olduğun bir mektupta şunları ifade ettim:-

“Sultan hükümeti tarafından resmi olarak ve şüphe götürmez bir şekilde reddedilen İmparatorluğun Ermenilerine karşı işlenen adaletsizlik durumunu sizin dikkatinize sunmaya nail oldum. Aldığımız bilgiye göre geçici olarak İstanbul'da ikamet eden ve Kürt Musa beyin cezalandırılması için dua eden Muşlu 500 kişi adına dilekçe sunmak üzere İstanbul'da Sadrazamı bekleyen bir grup Ermeni sadrazamın emri ile yakalandı ve kısa süre sonra Tripoli'ye sürgün edilecekler.”

Asil marki çok nazik bir şekilde rapor edilmek üzere Sir William White gönderdi ve ekselansları Bay Marinitch'e benim şikayetlerimin doğru olup olmadığını araştırması emrini verdi. Bu beyefendi gönderdiği memorandumda şunları ifade etti, “güvenilir kaynaklardan alınan bilgiye göre” benim ifadelerimde bir yanlış anlama olduğu, Muş'tan gelmiş ve bir süredir İstanbul'da ikamet eden Musa beyin cezalandırılması için dilekçe vermek üzere bekleyen hiç kimsenin olamadığı ve bu kişilerden herhangi birinin sürgün edilmediğini hatta bu sıralar kimsenin Tripoliye sürgün edilmediği ifade edildi. (Mavi kitap sayfa 90).

Bu yalanlama üzerine güvenilir ve sıra dışı kaynaklara başvurdum ve aldığım cevap aşağıdaki şekildedir:

“Hapis haberleri doğrudur. Gösteriyi düzenleyen ve Sadrazamın önünde bağırarak bu kişilerin liderleri ve 12 kişi hapsedildiler. Bunun gibi yine majestelerine dilekçe vermek için bekleyen kişilerden 10 kişi hapsedilip bir gece tutulduktan sonra ertesi gün serbest bırakıldılar. Tekrar ediyorum Sultan'a dilekçe verenler hapsedildiler. Sadrazama dilekçe verenlere gelince onlar da dilekçe verdikten sonra 6 gün hapsedildiler. Bunların tamamı 12 kişiydi. Onların Tripoli'ye sürgün edilmelerine niyetlenildi, ancak bu gerçekleşmedi

fakat hapsedilme meselesi doğrudur. Sultana dilekçe verenler sorguya çekilmek için hapsedildiler.”

Efendim sadık hizmetkârınız.

Londra 11 Eylül. G. HAGOPIAN

TERCÜME NU. 11

18 Eylül 1889, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim, İstanbul muhabiriniz, Ekselans Vahan efendinin Roma'da ki Osmanlı büyükelçiliği görevine tayinini belirtir haberleri bildirirken, diplomatik açıdan böyle önemli bir göreve bir Ermeninin adaylığının burada Bab-ı alice Ermenilere kötü muamele ediliyor iddialarına bir protesto olduğunu söylüyor. Şunu sütunlarımızda ifade etmeyi sizden istirham ederim ki Haşmetli Sultanımız ırkımıza ve milletimize böyle değerli bir kompliman yapmayı arzu etmiş ve biz bunu kalben kabul ederiz. Vahan efendi 30 yılı aşkın süredir Osmanlı hizmetindedir; diğer başarılarının yanı sıra o muazzam bir Türkçe alimi, çok vicdanlı bir kamu hizmetkarıdır. Çok önceden Ermenilerin değerini fark etmiş olan haşmetli İran şahının Osmanlı sultanında bir akis bulmasından da son derece memnuniyet duymaktayız. Vahan Efendi Osmanlı büyükelçisi olarak atanmış olan ilk Ermeni. Umulur ki Roma'da İstanbul'da olduğundan daha özgürce hareket eder.

Bu durum majesteleri hizmetinde olan başka bir halk hizmetkârını hatırlattı bana. Artin Paşa Dadyan, ki müsteşar veya hariciye nezareti konsolosu olarak, Sultanın en sevdiği kor diplomatikte dünyaca tanınan biridir -Vahan efendiden daha değerlidir. Fakat tüm bunlara ve görevine bağlılığına rağmen son zamanlarda bu gücünden dolayı şahsi rahatsızlıkların kurbanı olmuştur. Bir gece Beşiktaş'taki evi aniden bir grup Türk askeri tarafından sarılmış, diğer bir grup beklerken, tüm kitap ve belgeleri suç unsuru teşkil eden bir şeyler bulunmak amacıyla araştırılmıştır. Sarayın bazı yetkililerin yanında bulunduğu Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa arayan grubu oluşturan kişilerdi. Bunun üzerine Artin Paşa hemen Yıldız Köşke gitti ve kızgın bir şekilde Sultana istifasını sundu. Sultan tüm bunların bir yanlışlıktan kaynaklandığını söyleyerek istifasını kabul etmedi ve sen istifa etsen de görevine devam etmeni emreder bir irade yayınlayacağım diye ekledi. Umarım okuyucularınız alınacak dersi almışlardır, zira nezaket benim böyle hareket etmemi engelliyor. Ticaret veya Cebi Hümayun veya imparatorluk maliye bakanı Hagop paşaya aynı şekilde muamele edildiği söyleniyor fakat bu haberler gizleniyor. Biz Ermeniler haşmetli Sultan'ın bireysel olarak Ermenilere güvenmediğini

düşünmüyoruz Ermenistan'ın vali ve mutasarrıfı ile Kürt dostlarına daha özenle baksa da. Biz haşmetmeabın tam güvenine talibiz biz ondan Ermeni halkına güven siyaseti başlatmasını istiyoruz. Başkentte ve her nerede olursa olsun haşmetmeaba sadık ve masum bir şekilde kendilerine verilen görevlerde hizmet eden Vahanlar, Artinler ve Hagoplar kendilerine yüksek mevkiler verilince yanlışı mı yapacaklar? Ermeniler Sultan adına Ermenistan valisi veya yöneticisi neden olmasınlar ki? Müsteşar ve büyükelçiler olarak bırakın Osmanlı imparatorluğunu anavatanlarına da mı yanlışı yapacaklar? 25 yıllık seçkin devlet hizmetinin ardından Odyan Efendi'nin çok uzun süre sadakatle hizmet ettiği devlet tarafından görevden çekilme isteği reddedildi. Bab-ı alinin Ermeni hizmetkarları arasında onun başı ve omuzları her zaman diktir. Ne yazık ki aptal kıskançlık ve yanlışı yönlendirilmiş geri kafalılar devletin faydasına olan onun olağan üstü yeteneklerini kullanmasına engel oldular. Ermenistan'daki hâlihazırdaki bu durum çok yeni bir tarihi taşıyan ve İstanbul'daki Ermeni patrikhanesine sunulan aşağıdaki dilekçede gösterilmektedir. Ermeniceden çeviriyorum.

İstanbul merkezi yönetim başkanı haşmetli Ermeni Patriğine 25 Haziran 1889

Kutsal Pederi

Hazro kasabasında bizimde içinde bulunduğumuz Diyarbakır kilise bölgesinde yaşayan Ermeniler kana susamış Kürtlerin ellerinde korumasız koyun olarak bırakıldık. Bunlar arasında özellikle bize zulüm yapan ve omuzlarımıza taşıyamayacağımız yük yükleyen vahşi hayvan Sevdin beyden bahsetmek gerekir. Bu sırtımıza yüklenmiş o kadar ağır bir yüküdür ki bunu taşıyamıyoruz, durumumuzu Diyarbakır valisine sunduk ama hepsi boşuna oldu. Hiçbir karşılık elde edemiyoruz. Sevdin Bey ve hırsız hizmetkarları ile ilgili şikayetlerimiz şöyle: Kadın ve erkeklerimizi Müslüman olmaya zorlama, öldürme, ev ve kiliselerimizin yağmalanması, korkunç küfürlerle Kiliselerimizin kirletilmesi, uzun süreli müdahale korkusu ile dükkanlarımızın kapalı tutulması, gündüz gizlenen ve gece ortaya çıkan katil hizmetkarlarının yüzlercesinin şehirlerimiz ve onlara bağlı köylere saldırması, hırsızlık, katil veya işkence yapılması. Sevdin ve hizmetkârlarının ellerinden çektiğimiz kötülükler tarif edilemez. Lütfen İsrail ve onların kadınlarının çektiği acıları hatırlayınız. Tanrıyı şahit tutarız ki çektiğimiz acı ve kötülükler on kat daha kötü. Ne kadar uzun ve çok yazsak da durumun vahametini tarif edemeyiz. Son birkaç gün

içerisinde kadın ve erkekler, Mardiyon Sarkis'in evine girmişler 80 okka pirinç ile hayli eşya götürmüşler. Adı geçen Sarkis yetkililere şikâyet için gittiğinde adı geçen hırsızlar onun iki eşeğini alıp kaçmışlardı. Bazı zaptiyeler gelip onlardan birkaçını yakaladılar ancak kana susamış Sevdan Bey onları kurtardı ve zaptiyeler elleri boş döndü. Bunlar o kadar zalimce Pazar yerinde Chazarossian Hovhannes diye birini saldırdılar ki bu kişi birkaç gün içinde öldü.

“Bundan dolayı Ermeniler ne pazara ne de işlerine gidebiliyorlar mallarımız ve eşyalarımız bir yana, hayatlarımızı güvene almak istiyoruz. İsa aşkına, milletimiz aşkına destek ve yardımlarınızı arttırın. Şimdi bizler Diyarbakır'dayız. 300 aile ile dört papaz yardıma muhtacız. Biz sizlerin yardımseverliğinize başvuruyoruz. Acil yardım alma umuduyla korkunç durumumuzu sizlere bildiriyoruz. Onlara yardım etmezseniz bu üç yüz aile diğer kiliselere katılabirler bu iyi bir fırsat. Diğer kiliseler (Roma Katolik ve Rus kiliselerini ima ediyor) onlara sürekli yardım ve destek vaad ediyor. Biz ruhbanlar halkımızı bir duvar gibi sarmış durumdayız ve görevinizi bırakmayacağız ve efendimiz sizin de pratik bir şekilde bize yardım etmek için bir şeyler yapacağınızı umuyoruz. Aksi takdirde bu kişiler istemeyerek ulusal kilisemizi terk edecekler, biz de suçsuz olacağız. Tekrar İsa aşkına milletimizin aşkına bize acil yardım ulaştırmanızı istirham ediyoruz. Buna son verecek tedbirlerinizi bekliyoruz.

Harzo halkı adına

(İmzalar)”

Vahan efendi Roma'da Osmanlı egemenliğini nasıl temsil edecek? Ermenistan'ın durumunu nasıl sunacak? Sorun işte bu.

Sadık hizmetkârınız efendim.

Londra 13 Eylül G. Hagopian

TERCÜME NU. 12

26 Eylül 1889, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim -Geçen 12 yıl süresince Ermeniler Avrupa'ya adalet için başvurdular. Başvuruların ilk sonuçları Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi ve Kıbrıs konvensiyonu, daha fazla diplomatik yazışma ve Asya Türkiye'sindeki Osmanlı yönetim biçimi daha özel de Ermenistan'daki durumu tasvir eder çeşitli ciltlerdeki mavi kitaplar olmuştur. Bu mavi kitaplar ve keza The Times'ın sütunlarında yer alan mektup ve makalelerin içerikleri Osmanlı imparatorluğunun refahını isteyen herkesçe dikkatli bir şekilde okunmalıdır.

Şimdi ise kamuoyu önüne gelen Türkiye bir İngiliz hizmetçisi olan Woods Paşa vasıtasıyla benzer bir başvuru yapıyor.

Bu beyefendi, "Türkiye'ye karşı açılan yeni mezalim kampanyasını protesto etmek için sütunlarınızın misafirperverliğini aramak mecburiyetinde çünkü mezalim doğru olsun olmasın zulüm, kötü yönetim ve bozulma doğru olsun olmasın onun ile dostane ilişkilerde bulunmak İngiliz çıkarlarıdır". Sonraki paragrafta ise şöyle diyor: Ermenilerin protestosu Londra'da birkaç kişiyle sınırlıydı bu da Bab-ı aliye karşı yeni suçlamalara neden oldu. Fakat fazla bir sonuç getirmedi.

Ona göre "Şüphelenilen baskı ve zorbalık hikayeleri ve yanlış yönlendirilen Bay Gladstone, parlamentonun diğer üyeleri ve meşhur şahsiyetler Türk imparatorluğunun temelini yapılan bir saldırıya katıldılar. Türk deniz kuvvetlerinde Tuğamiral Woods Paşa'nın ifadesi olan prensipleri ve gerçekleri ve olayları görmezden gelmeye sabrım kalmadı. Ermenistan'ın durumu geçmişte ve şimdi, yerli ve Avrupalı şahitlerce sürekli rapor edilmiştir. Woods Paşa çok fazla uzaklaşmadan da doğru bilgileri alabilirdi. – ancak mütaala prensibini- bütün insanlar yalancısıdır"... İnsanların Lord Salisbury hükümetini memnun etmek için yegâne amaçları olduğu şikâyetini yapmadan önce, en azından Ermenistan hakkındaki son mavi kitabın içeriğini okumalıdır. Bundan sonra bizler ve Avrupa'da davamızı destekleyen dostlarımızca belirtilen Ermeni şikâyetlerinin

temelinin suç ve baskılar sonucu olduğu farkına varacaktır. İngiltere'deki suç ile Türkiye'deki suç durumunu karşılaştırması hususuna katılmıyorum. Bu iki ülkedeki hapisanelerin durumu oldukça zıtlıklar içermektedir. Burma ve Ermenistan'ın durumlarını karşılaştırırken, Burma'nın İngiliz hâkimiyetine daha yeni girdiğini Ermenistan'ın ise çok uzun süredir Türk hâkimiyetinde olduğu hatırlanmalı.

Woods Paşa'nın geri kalan tüm iddiaları, yanlış anlama ve yanlış algılamasının sonucudur. Ermeni meselesi bekleyecek bir husus değildir, bu bir gerçektir ve vardır. Musa Bey tarafından zavallı kız Gülizar'ın kaçırılmasına yaptığı referans bile onun bildiklerinin ne kadar sınırlı ve yetersiz olduğunu gösteriyor. Onun daha sonraki iddiası ise Ermenistan'daki her Ermeni'yi ilgilendiren bir gerçek durumdur. Ve ben bu durumu İstanbul'daki Ermeni, Rum ve Avrupalı ailelerin dikkatine sunuyorum. Woods Paşa basitçe şöyle diyor: "O (Gülizar) Musa beyin akrabalarından biriyle evlendi. Bir Ermeni kızının nasıl bir kişi olduğunu bilmeyen ve orada yaşamayanlar onun mezhebini ve ailesini isteyerek nasıl terk edip Müslüman bir gelin olduğunu bilemezler. Onun durumu o kadar da kötü değil". Bahsettiği diğer haberler ise ayrıntılı bir şekilde incelenmeli, bu nedenle temelsiz gerçekleri gereksiz bir şekilde övmesine de gerek yok.

Ermenistan'daki hâlihazırdaki durumu destekleyen Woods Paşa gibilerinin karşı çıkışlarının sebebi, Bab-ı alinin zaman geçirmeksizin uygulamak zorunda olduğu ve imzacı olan devletlerin de bu uygulamayı denetlemesi ile ilgili Ermenistan hususunda Berlin Kongresi'nin kararının uygulanmaya konulmasının Türkiye'nin çıkarlarına ters olacağı şeklindeki fikirlere. Her açıdan vatanseverlik Ermeniler için nefes almak gibidir ve bu tür bir teklif tamamen reddedilir. İmzacı devletlerin bu son hareketi böyle bir rol yapmanın boşuna olduğunu kanıtıdır. Son dönemlerde İngiltere başbakanının kullandığı Türkiye zayıf ve fakir olmalı ifadelerine ben de Ermenilere ilgisiz kalınmaması gerektiğini ekliyorum. Ve diyorum ki uzun süredir ilgilendikleri bu rejime, uygulanması gerekenler hususunda ısrarcı olmak vatanseverlik göstergesidir. Türkiye içeride kendisini kuvvetten düşürüyor dışarıda ise kredisini azaltıyor zira Woods Paşa'nın da kaleminden dökülen hain fikirler bunun göstergesidir. Ona göre Ermenistan'daki reformlar yol yapıcı olup iletişimin güçlendirilmesi demektir. Ne? Woods Paşa İngiltere'de ve Avrupa devlet adamları nezdinde gülerek Bab-ı ali'nin

Ermenistan'da toplum mühendisliği görevine mi soyunduğunu söylüyor? Bahsedilmeyen mahkemeler ve diğer bazı durumlardaki faydalı değişimler dikkate alınsa, nasıl olurda biri hapse atılıp haftalarca aylarca sorgu sual olmaksızın orada kalır, ailesinden ayrı bırakılır ve Tripoli'ye sürgün edilip orada unutulur. Onun Küçük Asya'da ekonomik ve endüstriyel durumu resmeder ifadelerine yer vermenizi saygıyla karşılıyorum. Bunlar gerçek mi acaba! Hepimiz biliyoruz ki Küçük Asya doğal kaynaklar bakımından çok zengin bir memleket, burası büyük imparatorlukların ve birbirini izleyen medeniyetlerin beşiğidir. Burada reformcu altı sultanı görüyoruz ve Müslüman nüfuz zengin ise biz onları tebrik ediyoruz, fakat biz Ermenilerin bulunduğu vilayetlerin de iyi ve refah içerisinde olduğuna karşı çıkarız.

Woods Paşa Ermenistan'a neden özerklik verilmemesini Girit örneğiyle açıklıyor. Şu anki otorite bu uzak adada güçlendirilmiş durumda, ve İngiliz hükümeti Bab-ı aliyi bölgedeki olaylarda onun tavırlarından ötürü birtakım sıkıntıların olduğunu ve buna acil çözümler getirmesini tavsiye ediyor. Siyasi durumlarda bu savaş otoritesinin fikrine göre 8 Eylül 1880'de kolektif bir nota veren devletler bir anlaşma ile siyasi bir intihar için davet edildiler.

Peki Woods Paşa ile daha fazla seyahat etmenin manası nedir? Varsayalım ki mantığının ona verdikleriyle söyleyip yazıyor. Bu tuğamiralin söylediklerini 24 saat satın almaya değer mi? O Osmanlı hizmetinden kendini tutamayarak çıkmış olabilir. Bundan dolayı onun bu güzel ifadeleri neden kullanılıyor? Ayın 18'inde Windsor'da bulduğum kültürlü ve eğitilmiş bir beyefendi, The Times'da Türkiye için adalet ve Ermeni meselesi adlı iki mektubun yayınlandığı gün, bana sizin ve Wood Paşa'nın uzun mektuplarınızı okudum dedi. Özellikle paşaninkini dikkatlice okudum: Size hükmümü verme niyetinde değilim, ama mektup inandırıcı değil, inanıyorum ki akli selim tüm İngilizlerin kararı da beni gibidir.

Sadık hizmetkârınız

Londra 23 Eylül

G. Hagopian.

TERCÜME NU. 13

9 Kasım 1889, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim -Sözde Ermeni meselesini destekleyen ve desteklemeyen fikirleri duyma ve ara sıra İstanbul'u ziyaret etme fırsatı olan biri olarak daha önce Ermeni Kürt ve Türkler arasında var olan siyasi ve sosyal ilişkileri yeteri derecede gözlemlemiştir ki sütunlarınızda zaman zaman yer verdiğiniz bu meseleye yeni ve farklı bir takım hususlar eklemekten kendimi geri bırakmıyorum.

Hey şeyden önce şunu ifade etmeme izin verin var olan şartlar altında Ermeni meselesinin ortaya atılması zamansız uygunsuz adaletsiz ve nihai olarak sonuçları itibari ile çok umut vaat edici bir durum değildir. Bazı yazarlara kesinlikle katılmıyorum zira tek taraflı, hırsla yazılmış, yanlış fikirleri İngiliz kamuoyuna yaymanın sonuçlarından korkan biri olarak, hele ki bazen insaniyet namına gürültü koparanların ifadesiyle kolayca yanlış yönlendirme yapılacağı düşünüldüğünde. İngiltere'de bir siyasi parti Ermeni meselesini müzakereye açmaktan endişe duyuyor fakat niçin? Bunu sormalıyız. Konuşmaya değmez Türkün durumunu iyileştirme isteği mi, ya da Ermenistan'daki durumu iyileştirme niyetindeler mi? Her iki durumda da yanlış yaparlar. Her iki durumda düşüncelerinin tersine kazanımlar elde ederler. Diyelim ki İngiltere bayrağının üzerine Türkiye'nin ortadan kaldırılması yazılsın bu tür siyasetçiler Osmanlı imparatorluğunun kaderinin Büyük Britanya'nın isteğine tam anlamıyla bağlı olmadığını görecektir veya bu meselede bir şeyler söyleyecek diğer devletleri hiç mi dikkate almayacaklar? Niyet edilen Ermenilerin durumunu iyileştirme bu kabildendir. Uzun süreden beri bizler biliyoruz ki bir kenarda barışçıl, çalışkan ve sabırlı Ermeniler öte tarafta göçebe güvenilmez, düzensiz ve maceraperest Kürtler arasındaki ilişkiler bir kenara bırakılmış durumda. Göçebe ve yerleşik nüfusun komşu olarak yaşadığı ve yerleşik nüfusun göçebelerin ıskallıklarından kaynaklanan zorluklara göğüs germesine neden olan bu talihsiz durumlarla yüz yüzeyiz. Aynı durumlarla Kafkasya, Cezayir ve hatta Hindistan sınırlarında da bir derece karşılaşmak mümkündür. Ve eğer Rusya, Fransa ve İngiltere acil bir çözüm için bir araya gelmezlerse, biz bunu Türkiye'den nasıl bekleyebiliriz ki bu ülke yüzyıllardır batının ve kuzeyin baskısına maruz kalmıştır.

Sürekli silahlı mücadele içinde olduğunuz ve bu durum neticesinde onu zayıflattığınız için Avrupa'nın büyük devletleriyle mücadele etmek durumunda kalan Türkiye'den vilayetlerini Avrupalı devletler gibi yönetmesini nasıl bekleyebiliriz? Vahşi eğilimlerini Herodot'un da belirttiği Kürtler İran ve Rusya sınırlarında bulunurlar ve herkesin bildiği üzere bir ya da iki saat içerisinde bunlar cezadan kaçabilir ve bu kişiler Türk otoritesine tam bağımlılık göstermezler.

Küçük Asya'nın tüm kuzey sınırındaki Rusya ile ki, Rusya her fırsatta Mezopotamya'ya müdahale etmek için burasını kurduğu karakollarıyla sürekli izliyor, gerçek bir İngiliz'in Ermeni meselesini gündeme getirmesi ve ulusunu ciddi rakibini kuzeyden Fırat ve Dicle kıyılarına kadar bu bölgeden çıkması için harekete geçirmesi pek mümkün görünmüyor. Kalben itiraf etmeliyim ki bu durum tamamen mantıksızdır, bunu medeniyetimizin ve özgürlüğün hakiki dostlarına söylüyorum. Tabii ki sözde hümanist siyasetçiler Rus siyasetiyle Ermeni meselesi arasındaki her ilişkiyi reddediyorlar fakat hiç düşündüler mi acaba Küçük Asya'daki doğu sorununun güçle çözülmesi, Avrupa Türkiye'deki son savaşın neticelerinden daha fazla İngiliz çıkarlarına ters düşer. Bu kişilerin insani duygularla hareket edip etmediklerini bilmiyorum. Bu hususta şüphe içerisindeyim. Bu kişiler acaba bu durumun İngiliz çıkarlarına ters düştüğünü ve Ermeni ulusunun da bu kişilerin Paris ve Londra'daki sözcüleriyle aynı fikirde olmadıklarını biliyorlar mı? Sadece iki gün önce İstanbul'daki önemli Ermeni liderlerden biri bana şu hususları belirtti. Avrupa'yı bizim isteğimizin tersine, yardımlarda bulunmaya iten sebepler neler bilmiyorum. 500 yıldır Türklerle yaşıyoruz, eğer herhangi bir zıtlama ve yanlış varsa bu çözüme kavuşturulur. Biz bunu kendi başımıza halledebiliriz. Her ikimizde doğuluyuz ve bizler birbirimizi sözde Avrupalı patronlarımızdan daha iyi anlarız. Bana inanın efendim diyerek sözünü şöyle tamamladı Ermeni. Bize zarar verecek müdahalelerin neticesinde ortaya çıkacak durumdan korkmaya hakkımız var.

Efendim kişisel fikirleri sunmaya başladığım için bir süre önce Sultan'ın bana söylediği bir takım şeyleri de ifade etmeme izin verin; Tüm çaban bu ülkedeki barışın korunmasına yöneliktir, bu barış ki milletimi kültürel ve iktisadi gelişme yoluna sokacak, işte bu durum imparatorluğumun güvenliğini garanti altına alacak en önemli

şeydir. Ülkesinin refahı için çok gayretli olan Abdülhamit -bunu kimse reddedemez- bu üvey evlatlarının da babasıdır ve birinin diğerine zarar vermesini istemez. Bu durum güçlü reformların üzerine tarihi bir toplumsal hayat manasını taşır ve her türlü kötü ve baskıcı önlem medeniyetin gelişimini hızlandırmak yerine onu geri götürür. Rusya her daim bu temel kuralı medeniyetin gelişiminde görmezden gelmiş çünkü onun adaletsiz hırsı adalet için güce ve modernliğe karşı durması sebep olmuş, fakat Avrupa bu prensibi görmezden gelemeyiz, İngiltere’de Türkiye üzerinde en azından bunu uygulamalıdır.

Sadık hizmetkarınız

İstanbul 3 Ekim

A. Vambery

TERCÜME NU. 14

2 Nisan 1890, Ermeni ve Girit Meseleleri

The Times Editörüne,

Efendim -Ayın yirmisindeki makalenizde bulunan bir paragrafı büyük bir şaşkınlıkla okudum. Şaşırmanın nedeni sözde Rum ve Ermeni komitelerinin çeşitli üyelerince bir miting yapılması meselesiydi. Bahsi geçen mitingin tam olarak nerede ve ne zaman yapıldığından bahsedilmiyor, ancak inanacak nedenlerim var ki bu miting kamarada yapıldı. Dış işleri sekreterinin belirttiği Küçük Asya'da katliamlar olduğuna dair haberler neticesinde meselenin alevlenmesinin hemen öncesinde gerçekleşti.

Bu şartlar altında burada bulunanların kamara üyeleri olduğu, yine toplantıya önem atıfları gerçeğinde olduğu gibi toplantının bir amacı da Türkiye'nin otoritesini ortadan kaldırmak için İngiltere'de çalışan Ermeni komitelerinin gerçekte olduğundan daha fazla desteklendikleri inancı ortadan kaldırmaktı.

Şimdi bu toplantıyla ilgili naçizane benim fikrime göre Britanya imparatorluğunun çıkarlarına kalben inananların dikkatini çekecek bir iki husus var. Birincisi yukarıda belirtilen bu toplantının olağan üstü yapısı. Bağımsız eleştiri ışığından bakıldığından ve Türkiye ve başka yerde ele alınmayacağına göre, bu toplantıda İngiliz ulusunun büyük meclisinin bir bölümü -etkili bir kısmı- dost bir devlete karşı düşmanca tavırlar içerisinde bulunan bir oluşuma katılmış görünüyor. Görünüşte herhangi bir olumsuzluk yok. Bu Sultan'ın Hıristiyan tebası arasında huzursuzluk ve düşmanlığı körükleyen Girit, Makedonya ve Küçük Asya'da Osmanlı uygulamalarının yakından takip edildiğini gösteren bir durum.

Bana göre ikinci nokta bu husus parlamentoya sunulmadan İngiliz ulusunun temsilcilerinin bu harekette aynı fikirde olmamalarıdır. Her zaman şu fikri taşımışımdır ki Parlamento üyeleri ulusun işlerine ve ülke çıkarlarına hizmet etmek için seçilmişlerdir, dış entrikalara desteklemek için değil, hele ki hayati öneme haiz bir çok mesele ortada dururken, Türkiye meselesi bir kenara bırakılabilir.

Önceki mektuplarda da belirttiğim gibi yapılan esas hata Londra’da ki sözde Ermeni komitelerine yapılan cesaretlendirmelerdir. Şimdi sadece daha önce ne söylediysem onu tekrar edeceğim, bu durum bab-ı alinin otoritesini zayıflatmak için Britanya imparatorluğunun ne ticari ne de siyasi çıkarlarına hizmet eder bu sadece Rusya’nın daha fazla hareket etmesini sağlayacaktır.

Şunu ifade etmek isterim ki böyle sorumsuz bir gözetime gerek yok zira bu durum toplantıda açıkça belirtilmiştir. Hiç kimse, şu anki insancıl ve aydın Sultan kadar kendi egemenliği altındaki Hıristiyanların refahı için endişe duyamaz. Sultan sürekli bir şekilde herkesin refahı için çalışıyor ve şu ana kadar faydalı reformlar yolunda birçok şey yapıldı. Sultan hazretlerinin ise toplumun bir cemaatinin refahı için diğer bir cemaatinin çıkarların tamamen kurban etmesi beklenemez ve Türkiye’deki gelişme imparatorluğun gerek siyasi ve sosyal koşullarına uygun çizgiler takip etmesine izin verilmeli ve Sultan’ın çabaları engellenmemeli zira bu durum onun hükümetinin batıların baskıları neticesinde hareket ettiği izlenimini veriyor. Güvenilir kaynaklardan son günlerde aldığım bilgi şikayet edilen bu durumun ne kadar düzelmiş olduğunu gösteriyor ve şunu söyleyebilirim ki Berlin kongresinin ortaya koyduğu vahşi rüyalar olmasa Küçük Asya son beş yılın olaylarını asla tecrübe etmeyecekti. Çok doğal ki içeride ve dışarıda Türk hâkimiyetini ortadan kaldırmak için oyunlar ve propaganda faaliyetleri olduğundan baskıcı önlemler alındı. İşte bu önlemlerin uygulandığı sınır bölgelerinde az çok kontrol edilmesi güç olan karışıklıklar zuhur etti.

Bu vilayetlerdeki huzur ortamı ise görüntünün arkasında “teldöşeyenlerin” istediği şey değildi. Anların amaçları ise Türk hâkimiyetinin tamamının uygulanabilir olmadığı - kesinlikle bunu reddediyorum- fikrini ortaya çıkarmak ve böylece bu hareket içerisinde bu mezalimlere yeni bir boyut kazandırmaktı. Bu hırslı insanlara Küçük Asya’daki bu tür kargaşalara devam etmelerinin ki daha öncede olduğu gibi hiçbir sonuç doğurmayacağını temin ederim, onların bu hayali istekleri hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Onlar Türkiye’deki kardeşlerine gerçekten yardım etmek istiyorlarsa Türk otoritesine karşı yürüttükleri bu propagandayı bıraksınlar ve majestelerinin kendi programını uygulamasına izin versinler. Hali hazırdaki çabalarına devam ederek yapacakları yegane şey Sultan hakimiyeti altında bugüne kadar tecrübe

etmedikleri daha sıkı kurallara maruz kalacakları bir ortam hazırlamak olur. Akıllı olmalılar.

Sadık hizmetkârınız efendim.

31 Mart Woods Paşa.

TERCÜME NU. 15

5 Nisan 1890, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim -Wood Paşa'nın önceki mektubuna verdiğim cevap The Times'ın 26 Eylül 1889 tarihli nüshasında yayınlandı. Altı aylık beklemeden ve Sultan'ın elinden, hizmetinden ötürü altın Nişan-ı imtiyazı ve diğerlerini aldıktan sonra bu beyefendi kamuoyunu aydınlatmak ve Türkiye'nin şu anki hükümdarının işçisi olarak borazanını öttürmek için size tekrardan yazdı. Herhangi biri yukarıdakine benzer hususlarda yazmadan önce bu kişinin en azından onlarla ilgili temel gerçekler hakkında bilgi edinme hususu üzerinde durması gerektiğini düşünebilir. Woods paşa Ermeni işleriyle ilgili herhangi bir mavi kitap okudu mu? Yazdıklarında bu hususla alakalı herhangi bir işaret göremiyorum. Berlin Kongresi öncesinde ve kongreden bu yana ulusal Ermeni yetkililerince dile getirilen şikâyetleri hiç dikkate aldı mı? Hayır. Bunu da bir tarafa bırakın acaba beni kendisine cevap olarak yazdığım Times'daki yazıyı bile okudu mu? Sanırım hayır. Diğer birçok paşa ve vezir gibi bu beyefendi de gerçekleri hor görüyor. Sütunlarınızda bu sabah yayınlanan yazı üç bölüme ayrılabilir. Birincisi Bab-ı alinin Hıristiyan vatandaşlarına derin ve şerefli bir ilgi gösteren parlamento üyelerine dudak bükmesi, ikincisi adaleti sağlamak için iyi niyetli çabalar sarf edenleri Sultan'ın insaniyetinin ve aydın kişiliğinin övülmeye değer olduğunu birkaç milyon Hıristiyan vatandaşının can mal ve namus güvenliğini korumak için çaba sarf ettiğini belirterek protesto edilmesi; Ve üçüncüsü en adil ve eşit taleplerini desteklemeyi bırakmak, Ermenistan ve diğer Hıristiyan vilayetlerdeki Türk hakimiyetinin dile getirilmeyen günahlarını ortaya koymaktan vazgeçersek Ermenistan'daki yurttaşlarımıza en tehlikeli olanı yapmış oluruz.

Tüm bunlara bizim cevabımız şöyle “Sultan sizin sunduğunuz gibi hâkimiyeti altında yaşayan Hıristiyanların refahı hususunda kaygılı ise, sürekli olarak verdiği sözleri neden tutmayıp vatandaşlarımızın taleplerini karşılayacak yeni bir rejimi neden Ermenistan'da uygulamıyor?” Majestelerinin vatandaşı ve hayranı olan bizler, onun yapacağı herhangi bir şemayı, İngiltere ve imzacı devletlerin onayı olmaksızın kabul etmeye istekli değiliz. Bu isteğin sebebi şu dur ki ilk olarak bu tamamen yasal; Ve İstanbul'daki resmi

atmosfer doğruluk faziletinin olduğu bir çevre değildir. Wood Paşa, Sultan'ın hiç kimseyi ayırmaksızın herkesin iyiliği için çalıştığını ve faydalı reformlar için birçok şeyin yapıldığını belirtiyor. Fakat bu sefer de yapılan bu reformların neler olduğunu söylemediği gibi bunların devletlerin onayını alıp almadığını da belirtmiyor. Daha sonra şöyle devam ediyor “majestelerinden vatandaşlarından bir grubun iyiliği için diğer bir grubun çıkarlarını asla kurban etmesi beklenemez”. Woods Paşa Lübnan'da onun vatandaşlarından bir milletin çıkarlarının başka bir grup için tamamen kurban edildiğini mi düşünüyor? Fakat Lübnan'da durum böyle değilse Ermenistan'da neden farklı olsun ki? Şimdiye kadar İngiltere'nin de ilgili olduğu Sultan hükümeti üzerindeki yabancı baskısı Türkiye'nin iyiliği için olup bunun kabul edilmemesi durumunda gereksiz karışıklıkların çıkacağı kesindir. Woods Paşa İngiliz çıkarlarına Türk hislerinin ne olduğunu söyleyerek Türk kurumlarını temize çıkarmaya çalışmaksızın İngiliz çıkarlarına hizmet edebilir. Tasdik edildiği üzere durumdaki herhangi bir iyileşme, ki bu durum esas olarak bizim ajitasyonlarımızdan kaynaklı olup Türk yönetim biçimindeki herhangi bir fazilet kaynaklı değildir, dışişleri bakanlığının kendisi Türkiye'nin Ermenistan, Makedonya ve diğer meselelerde kesin şikayetlerde bulunmaz ise Woods Paşa gibi kişilerin yazdğı mektupların değerini anlamış olacağım. Ancak isteklerimizin ne kadar acil ve mantıklı olduğunu kabul eden Berlin Kongresi Bab-ı ali'yi Ermenistan'da “zaman geçirmeksizin” reformları başlatmasını ve bunun imzacı devletlere bildirilmesi hususlarını ortaya koymuştu. Wood Paşa ve onun temsil ettiği kişiler için bu tür şeyler boştu zira Berlin Kongresinin neticesinde vahşî rüyalar görölmeye başlandı.

Efendim, Türklerin kötü yönetimi kaldırılıp yok edilmelidir, Türk resmi fikrinin habercisi olan bu kötü yönetim yerine onu değiştirmek, Ermenistan ve Osmanlı devletinin iyiliği için bu kokuşmuş rejimi değiştirmek adına çabalarımıza ve gayretlerimize çok küçük bir derecede azaltırsak ulusumuza ve milletimize söylediklerimize tamamen ters hareket etmiş olacağız.

Sadık hizmetkarınız

G. Hagopian

2 Nisan

TERCÜME NU. 16

10 Nisan 1890, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim- Woods Paşa'nın 2 Nisan tarihli nüshanızda yayınlanan mektubu Ermeni meselesi ile ilgilenen biri için dikkate alınmaması düşünülmeyecek bir mektuptur. Bana öyle geliyor ki son zamanlarda kurulan ve amacı Türkiye'deki Hıristiyanların korunması olan liberal komite- Woods Paşa'nın görüşüne göre -bu Hıristiyanları St. Petersburg'a başvurmak yerine Londra'ya bakmalarını sağlayarak İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edebilir. Fakat ben Ermeni meselesine gelmekte acele ediyorum çünkü bir Ermeni olarak ve Woods Paşa'nın Türkiye'nin otoritesini ortadan kaldırmak istediklerini yanlış bir şekilde iddia ettiği Londra'daki Ermeni cemaatlerinin bir üyesi olmadığım halde bu konuda serbest bir şekilde konuşabilirim. The Times'ın okurlarını temin ederim ki Moskova'da kurulanlarından daha zararsız olan Londra'daki bu cemiyetlerin yegane amacı Berlin Antlaşması'nın 61. maddesindeki reformların uygulanması hedefini taşır- bu reformların yegane sonucu Rus sınırına yakın yerde yaşayan halkın sempatisini kazanarak Türk otoritesinin güçlenmesi olacaktır. Ermenilerin Sultan'dan kendileri için diğer milletlerin fedakârlık yapmalarını istediklerini söylemek doğru olmaz; onların tek isteği tüm halk için karlı olacak olan korunma ve adalet isteğidir; aslında Musa bey olayında da gördüğümüz üzere Müslümanlarla Hıristiyanlar yan yanalar. Öte yandan Küçük Asya'da meydana gelen bu karışıklıkların Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinden ötürü meydana geldiğini söylemek de yanlıştır. Bunu anlayabilmek için Wood Paşa'nın Ermeni Patrikhanesi'nin emri ile hazırlanan ve 1877 yılında Londra'da yayınlanan "vilayetlerdeki baskılar hakkında rapor" adlı kitabı okuması gerekir. Woods Paşa Bab-ı alinin faydalı reformlar yolunda hayli yol kat ettiğini söylüyor, ancak Albay Chermside, Erzurum'daki Britanya konsolosu, 29 Ağustos 1889 tarihinde yazdığı dikkate değer yazısında Berlin Antlaşması'ndan bu yana Türkiye'nin Asya vilayetlerinde hiçbir şey yapmadığının açıkça söylenebileceğine dikkat çekiyor. Bab-ı ali'nin gerçekleştirmek için bir reform programı varsa, Berlin kongresini takip eden on yıllık süreçte neden uygulamaya konulmadı? Ermeniler daha Londra'da sadece iki yıldan bu yana bir gazete yayınlıyorlar. Woods Paşa Sultan'ın, hükümetinin yabancıların baskıları ile hareket

ediyormuş gibi görünmek istemediğini söylüyor. Fakat biz biliyoruz ki işte bu baskı ve Avrupa medeniyetinin ruhu ile onaylanan her reform Türkiye’de uygulanmıştır. Bu yılın 4 Ocak tarihini taşıyan Sör W. White’ın raporuna göre sürekli baskı yapmasına rağmen Musa bey gibi bir suçlu İstanbul’a getirilememiş, Türkiye’nin çıkarları için yapılan Britanya baskısı ile bu skandal mahkeme ki Woods Paşa bu konuda sessiz kalmıştır yeniden yapılacak. Türkler yabancı baskısını istemiyorlarsa, patrik tarafından herhangi bir elçiliğe değil doğrudan sadrazamın kendisine ruhanimizce sunulan ve Ermeni halk için adalet talebinde bulunan bu isteklere uymalıdır. Britanya parlamentosu ülkesinin çıkarları için toplandığı zaman Ermenilerin kendi uluslarının çıkarlarını korumadıklarını belirtecek kişi Wood Paşa değildir. Ermenileri harekete geçiren hırs değil vatanseverliktir. Onlar Bab-ı ali 1878 tarihindeki reformları hayata geçirirse propagandayı bırakmaya hazırlar. Bu kurbanların ağlamayı bırakması değildir bu Kürt ve Çerkezlerin öldürmeyi bırakması içindir. Alphonse Karr’ın sözleriyle bitiriyorum. “Que messieurs les assassins commencent!”

Sadık hizmetkarınız.

Minasse Tcheraz, L’Armenie editörü

Londra, 6 Nisan

TERCÜME NU. 17

10 Eylül 1890, Ermeni Meselesi

Muhabirimizden

St. Petersburg, 2 Eylül

Ermeni meselesi ile ilgili Novoe Vremya'da birkaç gün önce yayınlanan hayli dikkate değer bir makale Türkiye'de zulüm gören Ermenileri savunmak amacıyla bazı gözlemlere dikkat çekilerek bu tür durumların Maverayı Kafkasya bölgesine de sirayet edebileceği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca burada otoriter bir tavır içerisine girildiği ve bu durumun Rus milliyetini taşıyan Ermeniler arasında da huzursuzluğa neden olacağı üzerinde de durulmaktadır.

Birbirini takip eden bu makale ve diğerleri daha fazla dikkat çekmeye başladı. Nitekim daha önce Novoe Vremya'nın katı milliyetçi bir yaklaşım ile imparatorlukta yabancılar ve Slav olmayanlara karşı takip ettiği politikada olduğu gibi Kafkasya'nın Yahudisi olarak ve orta zekaya sahip Rusları kandıran kişiler olduğunu düşündükleri Ermenilere de düşmanca bakıyorlar. Bu ani değişim ise yani Ermeni meselesine destek sebepsiz yere değildir, bunun için gerçekten mevcut iyi bir sebep olduğunu söyleyebilirim. Diplomaside olduğu kadarıyla, Sultan'ın Makedonya'da Bulgar bir papazın atamasını onaylamasının Rusların hak iddialarını azaltacağı gibi Rusya'da Ermeni zulümleri hakkında Bab-ı ali ile intikam meselesini soğutabilir. Fakat böyle bir adımın atılıp atılmadığını ve böyle bir niyet olup olmadığını kimse bilmiyor. Kesin olan ise tıpkı St. Petersburg'da yüksek devlet erkanı arasında oluşan atmosferde olduğu gibi Rus gazeteleri de bu meseleyle ilgileniyorlar. Erzurum ve diğer bölgelerden alınan hükümet mesajları, Türk Ermenistanı'ndan alınan resmi raporlardaki ifadeler de bu durumu doğrulamaktadır.

Rusya muhtemelen şu anda herhangi bir siyasi faaliyete niyetli değil, fakat görünen o ki Ermeni şikâyetlerine hükümetin üst mevkilerinde yer alanlar duyarsız kalmayacaklar. Ermeni meselesi ile ilgili olarak son bir iki hafta içerisinde hükümeti yöneten çevrelerin fikirlerinde çok büyük bir değişim gözleniyor. Rus Ermenileri arasındaki huzursuzluk rahatsız edici bir hal almış gibi görülüyor. Genç Ermeniler çok miktarda silahla

Rusya'dan ayrılıyorlar, gizliden gizliye para toplanıyor, yetkililerden Türkiye'de baskı altında olan din kardeşlerinin yararına komiteler kurulması ve halktan para toplanması talep ediliyor. 30 Eylülde Ermeni kilisenin önemli bir seremonisi kutsal mesihi kutsamak maksadıyla Eçmiyazın'de toplanacak buraya muhtemelen her taraftan binlerce Ermeni gelecek, Türk Ermenistanı'ndaki durumda bir şekilde burada gündeme gelecektir.

Ermeni kilisesinin başı veya katolikosu, 90 yaşında, Türkiye, Hindistan, keza Rusya'daki tüm Ermeniler tarafından seçilmişti, Ermeni delegelerine başkanlık etmek üzere görevlendirilecek, bu delegeler ise hala zaman varken bir şeyler yapılması için büyük devletlere başvuracaklar. Katolikos'un Türk hükümetince yerlerinden edilen tüm kilise bölgelerine piskoposlar tayin edeceği de tahmin ediliyor. Trabzon Ermeni piskoposu mesela St. Petersburg'daki Rus Emperyal Coğrafya Cemiyeti'ne üye olduğundan ötürü Türklerce buradan uzaklaştırıldı.

Türkler bilgili Ermeni piskoposlarının harita çizmesinden korkuyorlarken, Rusların İstanbul'a yarı yol olan Harput'un yakınında yollar çizmesini görmezden geliyorlar. İngiltere Türk Ermenilerine yardım için hiçbir şey yapmaz ise şu anki durumun Türk hükümetince devam ettirilmesi halinde Rusya'nın da hiçbir şey yapmak istemediği hayali kurulmamalıdır.

TERCÜME NU. 18

19 Eylül 1890, Ermeni Meselesi

Özel Muhabirimizden

İstanbul, 9 Eylül

Ermeni Vatansever Cemiyeti, biz Ermenilerin büyük bir isyanın eşiğinde olduğumuz fikrini taşıdığı görülüyor. Bu cemiyetin organı Haiasdan aşağıdaki şekilde yazıyor:

“Ciddi olaylar daha yeni Ermenistan’da meydana geldi bu da gösteriyor ki Ermeni milleti ihtilale tam manasıyla hazır.... Son dört yüz yılda ilk kez Ermeniler Türk askerine karşı isyan edip tüm güçleriyle cesur bir şekilde savaştılar. Bu gerçeklerin sonuçları ulusun geleceği için hayli önemli olacaktır. Savaşa yönelen ve cesaretlenen bu ulus bundan sonra asla, Sırp, Rum ve Bulgarlar gibi, anlaşmanın kendilerine sağladığı ancak 13 yıllık sabrın ve diplomatik faaliyetin de başarısız olduğu yasal isteklerini gerçekleştirmek için silaha başvurmayı bırakmayacaklar.

Durumun doğru tasviri bu mudur? Türkiye’nin en sabırlı ve uysal milleti aniden mi ölümcül heyecan ateşine kapıldı -onların en saygın temsilcilerinden birinin tabirini kullanırsak “un troupeu....?” Bu sorulara cevap vermek için bu olağan üstü metamorfozun kanıtları olarak belirtilen iki olayı inceleyelim.”

Birincisi geçen haziranda meydana gelen Erzurum olayıdır. Kendisini muhbir-i sadık - sadık muhbir- şeklinde tasvir eden bilinmeyen bir entrikacı sivil valiye yazarak ona Ermenilerin bir ayaklanma hazırlığında olduğunu bu amaçla kilise ve liseye silah ve cephaneye depo etmiş oldukları bilgisini verdi. Mantıklı ve Ermenilerin kişilik ve adetlerini iyi bilen vali bu asılsız iddiayı kınadı ve buna ilgi göstermedi. Bunun üzerine entrikacı aynı belgeyi ordu komutanına gönderdi o da bunu saraya bildirmeyi uygun buldu. Hayali komplo teorilerinin sürekli olduğu sarayda ise büyük bir dehşete sebep oldu ve valiye çok sıkı aramalar yapması emri verildi. Emirler tabii ki yerine getirildi ve şehrin Ermenileri heyecana kapıldılar, kiliselerinin kirlendiğini gördüler ve bunda çok öfke duydular. Cemaatin ileri gelenleri hemen valiye başvurularda bulundular, bundan iki gün sonra bir kalabalık Sultan’a bir dilekçe hazırlamak maksadıyla kilisede toplandı.

Bu esnada bir grup askerin başında bir subay buraya ulaştı ve kalabalığın dağılmasını istedi. Ancak bu müdahaleye vatansever bir konuşma ile protesto eden genç bir Ermeninin karşı koymasıyla şaşkınlığa uğradı. Subay heyecanlı konuşmacının yakalanması emrini verdiği zaman birkaç el ateş edildi. Bir asker öldürüldü ikisi yaralandı. İşte bu askerlerin daha ciddi hareket edeceğinin işaretiydi. Silah kullanmadan kilise boşaltıldı ve Ermeniler buradan çıktuktan sonra evlerine kadar onları takip eden heyecana kapılmış Müslüman bir grup tarafından şiddetli bir saldırıya uğradılar. Birkaç saat süren karışıklık esnasında, her iki taraftan da birkaç kişi öldürüldü ve birçoğu da yaralandı. Ermeni cemaatinin birkaç evi yağmalandı. Resmi Türk kayıtlarına göre, 8 Ermeni ile 2 Türk öldürüldü, 70 Ermeni ile 45 Türk yaralandı. Ancak bu sayılar güvenilir kabul edilmemelidir. Belgeler “saf gerçeği” söylüyor denilse de bunun meselenin önemini azaltmak ve Ermenilerin kendi hemşerilerini öldürüp yaraladığı izlenimini vermek için yazıldığı açıktır. Kesin olan şu ki ölenlerin büyük bir kısmı Ermeni tarafındandır.

İkinci olay yaklaşık bir ay sonra İstanbul’un Ermeni bölgelerinden biri olan Kumkapı Patriklik Kilisesinde meydana geldi. 27 Temmuz Pazar günü sabah ayini esnasında, genç bir Ermeni minbere doğru gelmiş ve Ermenilerin maruz kaldığı zulümlerle ilgili bir memorandumu okuduktan sonra patriğe hemen Sultan’a verilmek üzere bir dilekçeyle saraya gitmesi hususunda ısrar etmiştir. Patrik kabul etmeyip kaçmaya çalışmış fakat zorla bir arabaya bindirilmişti. Ve düzensiz bir kalabalık ile Yıldız Köşkü’ne doğru yola koyuldu. Bu kişiler daha sonra küçük bir askeri birlikle karşılaştılar. Birkaç kişinin öldüğü ve birçoğunun yaralandığı söylenen bir karışıklık meydana geldi. Ölü ve yaralıların sayısı ile ilgili olarak güvenilir herhangi bir bilgi edinemedim.

Bu iki olayı nasıl yorumlamalıyız? Bu olayları kendiliğinden meydana gelmiş olaylar olarak mı telakki etmeliyiz? Şunu kabul etmek gerekir ki Ermenilerin kızmak için hayli sebepleri var. Sabırları, Kürt beylerinin baskı ve vahşiliği, Türk yetkililerin zulmü ve Musa Bey’in skandal mahkemesi örneğinde olduğu gibi yetkililerce adaletin reddi gibi hususlarla cidden yıpratıldı. Şu hususları da dikkate almak gerekir ki Kumkapı’daki olaya karışanlar memleketlerinde Kürt saldırılarını ve resmi yetkililerin zulümlerini

yaşayarak heyecana kapılmış taşradan gelen kişiler olup, yetkililerce aileleri ile telgraf ve posta yolu ile görüşmeleri, Küçük Asya'da Ermeniler arasında organize bir ayaklanmayı engellemek amacıyla yasaklananlar da yine onlardı. Ancak, tüm bunlara rağmen, ani bir patlama teorisi de kabul edilebilir değildir. Ermeniler hareketsiz ve uzun süredir acı çeken bir halktır ve o kadar da heyecana meyilli değildir. Hem Erzurum hem de Kumkapı'da bilinmeyen birkaç kişi tarafından halkı galeyana getirmek için harekete geçildiğini gösteren kesin izler vardı. Erzurum'da kilisedeki toplantı kilise arandıktan iki gün sonra yapıldı yetkililerin hareketine karşı protesto olarak dükkânlarını kapatmayı reddeden Ermeniler tehdit edildiler ve bir ikisi kötü muamele gördü. Toplantıyı düzenleyenler silahlanma uyarısında bulundular. Kumkapı'da önceden yapılmış planlar olduğunu gösteren güçlü deliller mevcuttu. Cemaatin şikâyetlerini sıralayan memorandum önceden hazırlanmış ve karışıklığı çıkaranlar kiliseye silahları ile gitmişlerdi. Bu şartlar altında bu iki olayın belirli bir amaç ile siyasi tahrikçilerin işi olduğu sonucuna varanlara karşı çıkmak mümkün görünmüyor. Tren sadık muhbir tarafından ateşlendi ve şu açık ki onun kim olduğunu bulabilirsek, bu hareketin sebebini ve doğasını belirlemek için önemli bir ipucu elde etmiş olacağız. Maalesef, otoriteler arasında bu önemli nokta hususunda çok çeşitli fikirler mevcut. Fikirleri dikkate almaya değer kişiler bu hususla ilgili bana dört farklı açıklama yaptılar. Bu sadık muhbirin kişiliği ile ilgili dört teori şu şekilde;

1. Ermeni cemaatinin dini otoritelerinden öç almak isteyen ve hoşnutsuz ve aynı zamanda tanınmayan bir üye.
2. Gregoryan Kilisesi mensubu olanlara zarar vermek isteyen Katolik Ermenilerin bir temsilcisi.
3. Bir süredir Ermenilerin sadık olmadıklarını ve isyankâr olduklarını ifade eden Saray çevresinin bir casusu.
4. Rus hükümetinin bir gizli ajanı.

Bu çeşitli teorilerin kısaca incelenmesi dikkate alınan hususta önemli bir sonuç vermese de en azından meseleye genel anlamıyla bir ışık tutacaktır.

İlk iddiayı destekleyenle bu tür bir olayın sık gerçekleşmediğini söyleyebilirler. Ermenilere verilen imtiyazlara göre Patrikhane ve vilayetlerdeki piskoposlar gerek sivil

ve gerek dini hüküm verme hakkına sahiptiler. Ve bazen bu kişilerin kararlarına uymayı reddeden daha düşük seviyedeki üyeler olabiliyordu. Ahlaksız yapıya sahip böyle biri için iki şey söylenir. -Müslüman olarak patrikhanenin yargılamasından kurtulmak isteyen veya patrikhanenin taşralı temsilcilerinden biri olarak patrikhaneyi Türk yetkililerine şikayet ederek öcünü alan biri- Birincisi gibi bir olay geçen yıl meydana geldi ve birkaç kişi Erzurum olayı ile bunu bağlantılandırmak istedi. Başka bir kadın ile evlenmek için kanunen karısı olandan kurtulmak isteyen Sahbaz Efendi diye biri Patrikhanenin onayını alamadığı için Müslüman oldu. Din değiştirdikten sonra sürekli olarak sarayın ziyaretçisi haline geldi ve genellikle kendi hemşerilerine karşı entrikacılığından şüpheleniliyordu. Fakat bildiğim kadarıyla yukarıda bahsedilen olayla ilgili olduğu hususunda herhangi bir kanıt mevcut değil. Buna rağmen Ermeni meselesi ile ilgili sürekli kendisine başvuru olan biri olarak kabul ediliyor. Bu hususlarda ise Türklerden daha çok Türk tavrı gösteriyor. Kilisenin sadık olmayan ahlaksız oğluna yapılacak diğer bir suç genel olarak kendilerini tam anlamıyla cemaatten ayırmaksızın dini otoriteleri rahatsız etmek isteyen kişilere yapılan husustu; büyük ihtimalle sadık muhbir bu sınıfın başı olmalıydı. Bu durum da kişisel sebeplerden kaynaklanıyordu ve siyasi nedenlerle de tahrikçiler tarafından kullanılıyordu.

Ermenilerin büyük bir kısmının bağlı olduğu Gregoryan kilisesinin saygıdeğer üyeleri doğal olarak haini oynayanın kendilerinden biri olduğunu kabul etmeye isteksizler ve yukarıda bahsi geçen ikinci teoriyi kullanmayı tercih ediyorlar. Yani bunun Katolik Ermenilerce yapıldığını düşünüyorlar. Katolik Ermeni Patriği Monsinyor Azarian açıkça bu entrikada yer almakla suçlanıyor ve onu sultana yanlış bilgi vermekle resmen kınandığı söyleniyor. Bu suçlamalar iki Ermeni cemaati arasında var olan ilişkilerin özelliğini gösteriyor. Roma Katolik patriğinin geleneksel siyaseti cemaatinin sadık bir şekilde Sultan'a bağlılığını temin ederek, hiçbir siyasi meseleye dahil olmamaktı. Aynı zamanda Gregoryan Ermenileri, Roma Katolik kilisesine katarak Kürt katiller ve Türk yetkililere karşı yeteri derecede korunabilmeleri için Türklerin desteğini almaktı. Monsinyor Azarian'ın kendisine isnad edilen suçlar ise takibe alınmıyor. Çok zeki ve propaganda hususunda Türkiye'de başarı sağlamış olan Azarian, Gregoryanların Katolikliğe bağlanmak istemeleri durumu haricinde onların zulüm gördüğü hususunu gündeme getirmenin yersiz olduğunu anlamış olmalıydı. Gerçek bir komplo olmadığı

sürece bilgi verenin tarafında olmak da mühim değildi. Bu bilgili piskoposun'un Gregoryan Ermenilerin Erzurum kilisesinde kandırıldığı gibi herhangi bir hikaye icat etmenin de bir fayda sağlamadığını bildiği düşünülebilir. Akıllı muhbirler hiçbir zaman kolayca ve çabucak çürütülecek hikâyeler icat etmezler.

Üçüncü iddia -sadık muhbirin bir süreden beri Ermenilerin sadakatsizliği ve isyankarlıkları bilgisini veren saray ajanlarından biri olduğu- önceki teoriyle aynı itirazları beraberinde getiriyor. Böyle bir muhbir varsa ve gerçekten istenmez biri ise şuna şüphe yok ki uyduracağı hikâyeler hemen çürütülebilir. Sultan'ın şüpheleri deşilebilir ve Ermenilere yapılan zulüm, Londra ve diğer Avrupa şehirlerinde oluşturulan Ermeni komitelerinin yayınları Sultanın önüne etkili bir şekilde konulabilir. Bu yayınları yapanlar bilmek zorundadırlar ki sözde vatansever tahrikler ile bu zümrenin oyununa geliyorlar. Bu zümre gerçekte belki bu vatansever cemiyetleri kontrole almak için bir takım finansal kaynakları bile sunuyor olabilir.

Geriye kalan dördüncü teori ise sadık muhbirin Rus hükümetinin sadık bir gizli ajanı olduğu idi. Bu fikri ileri süren birçok kişi ile yaptığım görüşmeleri sorgulamama rağmen, bu iddiayı destekleyecek herhangi bir delil bulamadım. Şunu söyleyebilirim ki bu fikir tamamen uygunsuz zira Rus hükümeti hali hazırda Bab-ı alinin yanında durmaya çalışıyor ve Sultan ile bir anlaşma yapma niyetinde. Genele bakıldığında muhbirin kendi başına hareket ettiği, amacının ise dini otoriteleri rahatsız etmek veya sivil valinin görevinden alınmasını sağlamak olduğu düşünülebilir. Eğer bu son husus onun amacı ise bunu başardı. Nitekim vali başka bir vilayete gönderildi.

Daha önemli sorun ise şu idi... Ortaya çıkan bu durumdan kim faydalandı? Burada durum daha açıktır. Ermeniler arasında hemşerileri için bir tür yönetim ve siyasi özerklik isteyen küçük bir vatansever grup vardır ki amaçlarına sadece siyasi kışkırtmayla ulaşabilecekleri fikrini taşıyorlar. Bir isyanın büyük çapta organize edilemeyeceğini, bu tür popüler bir isyanın anında bastırılacağını çok iyi biliyorlar ancak halk gösterilerinin iki şekilde faydalı olacağını düşünüyorlar. - Birincisi, Sultan'ı korkutarak onu uzun süredir yapmaya söz verdiği reformları gerçekleştirmek durumunda bırakmak, ikincisi yabancı devletlerin müdahalesini sağlamak. İkinci husus

özellikle arzu ettikleri durumu, çünkü majestelerinin Hıristiyan tebaasına kendi isteğiyle reform yapmak istemediğini tecrübe ile öğrenmişlerdi, Girit'teki olayda olduğu gibi. Zulüm tahrikinin kendi yararlarına olacağı fikrine müptela olmuşlardı zira bunun kendi bağımsızlıklarını sağlayacağını düşünüyorlardı. Tıpkı 1876'daki ünlü siyasi isyanların Bulgaristan'a kazandırdığı gibi, onları beklentilerinin hayali olmadığına inandırmayı denemek gereksizdi. Ermeni acılarının muasır Hıristiyan Avrupa için bir yüzkarası olduğunu kanıtladıklarından muasır Hıristiyan Avrupa bu lekeyi manevi şöhretlerinin üzerinden hemen çıkarmak durumunda kalacaktı. Bunu duyan onların Londra'daki temsilcileri -Ermeni vatansever Cemiyeti- parlamentonun çeşitli üyelerinin sempatiilerini kazandı. Davalarının geliştiğini bağımsızlık gününün yaklaştığını düşünmeye başladılar. Beyinlerinde parlamentonun yarım düzine üyesinin platonik sempatisi çok önem arz ediyordu. Görevlerinin iyi vatanseverler olarak - sansasyonel konuşmalar ve materyaller ile İngiliz sempatizanlarının ilgisini arttırmak olarak görüyorlardı. Erzurum kilisesinin silah için aranması çok önemli bir fırsattı ve bundan yararlar sağlandı. Kumkapı'daki karışıklıklar da tam anlamıyla bu amaç için kullanıldı. Bu tahrikçilerin faaliyetlerini ne kadar araştırırsak, bu kişilerin amaçlarının isyan çıkarmak değil halk gösterileri yapmak olduğunu daha açık bir şekilde anlarız. Kumkapı olayından sonra polisin bulduğu yegane zararlı belgeler Londra'da yayınlanan ve Vatansever cemiyeti'nin organı Haiastan'ın abartılı beyannamesi ve birkaç makalesi idi.

Ermeniler arasındaki bu küçük vatansever hareket sempati ve destek için İngiltere'de başvurular yapıyor. İngiliz kamuoyu bu hareketin şu anki faaliyetleri ile ilerideki durumları hakkında da bir şeyler bilmek zorunda. Daha önceki sonuçlar çok özet bir şekilde tasvir ediliyordu; bu hareket Ermenilerin tedavi edilmesi gereken acılarını arttırdı. Çok eski zamanlardan beri taşrada yaşayan Ermeniler Kürt beylerin ve kötü yöneticilerin haraçlarına maruz kamlılardır. Fakat son zamanlara gelindiğinde bunların durumları Müslüman köylülerinkinden çok da kötü değildir. Ki bu kişilerle dostça yaşamak istiyorlar. Hıristiyan reaya tabii ki bu baskın ırkın sosyal üstünlüğünü gördü ve kendisinden yardım isteyen Müslüman komşusuna isteyerek az bir hizmette bulundu, bunun sonucunda da Müslüman komşu ona koruma sağladı. Bu iki ırk böylece nesiller boyu ortak çıkarlar doğrultusunda ve birbirine düşmanlık edecek sebepler olmaksızın yaşadı. Ancak son Rus Türk savaşı esnasında ilişkilerinde büyük bir değişiklik oldu.

Savaştan dönen Türk askerleri kendilerinin yokluğunda ailelerinin geçinememiş bir şekilde kaldığını Ermenilerin ise asker olmadıkları için hiç olmadıkları kadar zengin olduklarını, ayrıca eskisi gibi sadık olmadıklarını görmüşlerdi. Bu tebaanın birçoğu kafalarındaki rüzgâra kapılmış görünüyorlardı ve özellikle okumuş olanları Avrupa'nın korumasında bağımsız bir Ermenistan'dan söz etmeye başlamışlardı. Böylece siyasi düşmanlı tohumları atıldı ve bu iki millet arasındaki geleneksel ilişkiler sona erdi. Her iki grubun yaşadığı köylerde Müslüman ve Hıristiyanlar arasında sık sık karışıklıklar baş gösterdi. Hıristiyanlar adalet elde edemediler çünkü Müslüman yetkililer artık onlara karşı önyargılıydılar. Onların doğal koruyucusu olan patrik bu zor durumlarında artık yardım edemiyordu. Çünkü o da batılı devletlere memorandum ve dilekçeler verdiği için Sultan'ın gözünden düşmüştü. Bu sebeplerden ötürü bağımsızlık isteyen bu hareket Ermenilerin refahına kötü etkiler yaptı. Ve şu noktaya da dikkat çekmek gerekir ki bu gerçek hala bu harekete devam edenlerce de kabul edilmektedir. Birkaç ay önce Ermeni vatansever Cemiyetinin organı olan gazetenin editörü açıkça şu ifadelere yer verdi. - "1878 öncesinde Ermenilerin çok şiddetli bir şekilde şikâyet ettikleri kötülük bu gün daha önce hiç olmadığı kadar dayanılmaz bir hal almıştır". Hiçbir şey Türkiye'ye görev bilincini tekrar kazandıramaz. Geçmişin öğrettikleri, büyük toprak kayıpları, Bulgaristan ve diğer vilayetlerin özerk devletler haline gelmesi Sultan hükümetinde hiçbir etkide bulunmamıştı. Türk hükümdar ve devlet adamlarına herhangi bir şey sorulmadığı gibi bir başvuru da yapılamaz...."

O zaman niçin bu tahrikler sürdürülüyor diye sorulabilir? Çünkü Ermeni Vatansever Cemiyeti, baskı altındaki Hıristiyan vatandaşlarının talep ve dualarını duymazdan gelen Türk hükümetinin güçlü diplomatik baskılara boyun eğebileceğini düşünüyorlar ve devletlerin özellikle İngiltere'nin hemşerileri için müdahale edebileceklerini ümit ediyorlar. Bu ümide müptela olmak için Berlin Kongresinden bu yana Türkiye'nin tarihini çok az bilmek gerekir. 12 yıllık süreçte diplomasi elle tutulur herhangi bir sonuç alınmaksızın bütün kaynaklarını tüketti -ortadan kaldırılmak istenin kötülüğü arttırmanın dışında-. Ermeni özerkliği desteklenmiyor, çünkü Ermenilerin nüfusun çoğunu teşkil ettiği hiçbir Türk vilayeti yoktur, savaşçı Müslümanların mantıken daha önce kendilerinden küçük gördükleri savaşçı olmayan bir ırka siyasi üstünlük verilmesini kabul etmeleri beklemez. Ancak Sultan'ı ırk ve mezhep ayrımı olmaksızın

sorun yaşanan vilayetlerdeki bütün herkesin iyiliğine olacak adli ve idari reformları başlatmaya zorladılar. İşte bu 1878'den beri Britanya hükümetinin daimi amacı oldu ve fakat tüm çabalar sonuçsuz kaldı. Nasihat, ihtar ve tehdit sırasıyla denendi ve hiçbiri sonuç getirmedi. Birbiri ardına İngiliz büyükelçileri dürüstçe ve isteyerek işe giriştiler ve sonunda bu tür faaliyetlerle dar kafalı Türk hükümetinin yola getirilemeyeceğine kanaat getirmek zorunda kaldılar. Bu diplomatik çabaların tarihini dikkatlice araştıran herhangi biri sorun olan vilayetlerin yabancı bir devlet tarafından işgalinin mevcut kötülükleri ortadan kaldıramayacağı görebilir. Ermenilerin yaşadığı Türk vilayetlerinin yabancı bir devletçe işgal edilmesi fikrinin de hali hazırda pratik siyaset çevresinde olmadığını tahmin ediyorum.

TERCÜME NU. 19

23 Eylül 1890, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim - Ermeni meselesi ile ilgili ayın 19'undaki makaleniz, inkâr edilemez gerçeklerin yanı sıra, uzman birinin eleştirisine ihtiyaç duyulacak bazı noktaları da içermektedir. Birkaç sütunluk bir makaleyi size göndererek sizin misafirperverliğinizi kötüye kullanmaktan korktuğum için, sadece bunlardan biri hakkındaki gözlemlerim üzerine yoğunlaşacağım, yani sizin Ermeni halkının kendi kendini yönetemeyeceği düşünceniz hususuna değineceğim.

Ermenistan tarihini araştıran herhangi biri, en zor şartlar altında 50 yüzyıl kendi kendini yönetmiş ve Justin'in Partlardan sonra Asya'nın en büyüğü olarak ifade ettiği bir ülke için bu ifadeleri kullanamaz. Ermeniler sadece kendi memleketlerini çok iyi bir şekilde yönetmekle kalmamış, Asya, Afrika ve Avrupa'nın farklı devletlerine muazzam yöneticiler de sağlamışlardır. Bununla birlikte Bizans tahtına geçmiş olan 13 imparatorun yanında muazzam Ermeni yöneticileri vardı (Bu imparatorlar, Mauririus, Ardavast, Philippique, Asuryalı III. Leon, Ermeni V. Leon, Makedonyalı I. Basil, Filozof VI Leon, VI. Konstantin, Porphyrogeneus, John. Zimisler, II. Basil vs.) Aynı husus üzerine bir şeyler söyleyebileceğim bu güne dönmek istiyorum. Bu günlerde Ermeniler hizmetleri istenen her yerde yöneticilik fikir ve kapasitelerini göstermektedirler. Örnekleri ifade etmekte yalın davranacağım. Kafkasya ve Rus Ermenistanı'nı ziyaret eden ve buralarda çalışanlar, bölge yönetimi görevinin Asya Türkiye'sindeki satraplardan daha iyi yapan Ermenilerin elinde olduğunu bilirler. Büyük Britanya'dan sonra dünyanın en büyük imparatorluğunu idare eden Loris Melikoff bir Ermeni idi. Diğer bir Ermeni Nubar Paşa'nın, ki yıllarca Mısır yönetmiştir, Erzurum vilayetini yönetemeyeceğini kabul etmek gerçeğe sığar mı? Ermeni Hagop Paşa, Artin Paşa ve Vahan Efendi'nin, ki birincisi imparatorluğun tüm hazinesini, ikinci dış işlerini, diğeri adaletini yönetmiştir, Türk Ermenistanı'nın şu şu vilayetlerini yönetemeyeceğini söylemek mantığa sığar mı? Dahasını söyleyeceğim. Türkiye'deki hemşerilerim özellikle 1860'da Bab-ı aliden elde ettikleri düzenlemelerden ötürü bir tür kendi kendini yönetmeyi zaten uyguluyorlar. Onlar kilise,

katedrali okul, hastane ve yetimhanelerinde vs. zaten kendi kendilerini yönetiyorlar. Garip şey! Ama despot Sultan'ın hakimiyetinde anayasal bir kurum bile ihdas etmeyi başardılar. Türkiye'de 30 yıldır genel oy hakkı uyguluyorlar, başkent ve vilayetlerdeki Ermenilerin oyları ile seçilen 140 üyeli bir meclise sahip olup merkezi İstanbul'dadır ve başkanlığını da patrik yapmaktadır. Ulusun tüm meseleleri de burada görülmektedir. Bu meclis doğal olarak düşük bir düzeyde olsa da Fransız parlamentosunun hayli başarılı bir taklididir. Bay James Bryce, Bath Markisi Sör Mackenzie Wallace, sizin İstanbul'daki eski muhabiriniz ve diğer önemli İngilizler oturumlarına katılmışlardır. Emin olunuz Türkiye'de kendi kendini yönetme hakkı bir halka verilecekse bu Ermeni halkıdır.

Sadık hizmetkârınız efendim

Mınasse Tcheraz

Türkiye Ermenilerinin Ulusal meclis üyesi

Londra, 21 Eylül.

TERCÜME NU. 20

29 Eylül 1890, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim - ayın 19.'unda ifadelerine cevap vermek için dikkatli bir şekilde okuduğum ve Ermeni meselesi ile ilgili olan İstanbul'daki özel muhabirinizin uzunca bir mektubunu yayınladınız. Vardığı sonuçlardan bazıları ise hatalı ve nazik izninizle onlardan birkaçının üzerinde duracağım. Bunlardan biri ise, Haiasdan'ın kendisini Ermeni Vatansever Cemiyeti'nin organı olarak belirtmesi hususudur ki, sizin de bildiğiniz üzere bu gazete cemiyetimizin organı olup Lord Salisbury'e sunma şerefine nail olduğum ve 3 Nisan'da The Times'te yayınladığımız 15 Mart 1888 tarihli memorandum ile de geniş çevrelere duyurulmuştur. Tüm gerçek Ermeni vatanseverlerinin kalbi işbirliği ve desteğini bildirirken adı geçen cemiyetin başkanı ve bu ülkedeki Ermeni meselesinin en eski savunucusu olarak ben ve arkadaşlarım ve takipçilerimiz çok ciddi olan bu gerçeğe bağlı olduğumuzu dile getiriyoruz. Haiasdan olması gerektiği gibi en yetkili organımız olma niyetindedir, fakat davamızı resmi olarak sunma misyonunda hatalı durumdadır. Sonuç olarak eski dost ve destekçilerinin çoğu ona olan desteklerini çekmiş durumdadır.

İfade etmek istediğim diğer bir husus, Erzurum ve İstanbul'daki son olayların, Ermeni halkının isyan için hazır olduğunu göstermediği hususudur. Fakat 18 Ağustos tarihli Salisbury Markisi'ne sunmaya nail olduğum raporumda göstermektedir ki Türkiye'de hemşerilerimiz kendi haklarını savunmaya kararlılar ve şikâyetlerini büyük devletlere sunma hususunda ısrarlılar. İlk olarak Ermenistan'da reform yapması hususunda Avrupa'nın zorlaması ile yüz yüze kalan ve Ermenistan'ın hâkimi olan Sultan nezdinde, ikinci olarak bu reformların yeterliliğini denetleyecek olan başta İngiltere ve imzacı devletler nezdinde -ki Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince bu uygulamaları denetleme görevini üstlenmişlerdir- işte tüm bu hususlar açık ve tartışmasıdır. Bu noktaya değindikten sonra, Erzurum'da meydana gelen ayaklanma ile ilgili olarak bu şehirdeki muhabirin verdiği bilgilere dayanarak Daily News'de ağustosun 16'sında yayınlanan yazıya dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu muhabirin söylediklerini doğrulayacak birçok gerçeğe şahit olduğumu düşünüyorum. Ki ifadeleri yalanlanmadı. Şimdi ise bu ifadeler İstanbul muhabirinizce özet bir şekilde değişmekte. Birkaç hafta

önce, Erzurum'dan yeni dönmüş ve bu şehirdeki Ermenilerin katliamı esnasında orada bulunan bir beyefendi Londra'da beni ziyaret etti. Ermenilerin birkaçı hariç silahsız olduklarını, Müslüman sivillerin huzurunu kaçırmak için askerler gönderildiğini, birkaç gün önce Erzurum Müslümanlarının Hıristiyanları katletmek ve evlerini yağmalamak için mollalarca kışkırtıldığını, bunu bilen vali Sami Paşa'nın ise en etkili ve dikkatli önlemleri alması gerektiğini bana söyledi. Bunu yapacak yerde, Vali Türklerin kılıç, sopa, tabanca, bıçaklarla silahlanmış olarak piskoposun evinin bulunduğu ve bundan önce kızgınlıklarını belirtmek için toplantı yapmış oldukları Ermeni bölgesine saldırdığı sırada bir müfreze asker göndermekle yetindi. Bu gün Müslümanların pazarı olan Cuma günü idi. Gerçekten inanan birçok kişinin bir araya geldiği özel bir gün. Askerlerin buraya gelişi ise başıbozukların kötü niyetlerini tetikledi. Fakat asıl hata beklemekten usanan askerlerin başındaki subayın, oraya gerçekten vali tarafından maruz kaldıkları zulmü Sultan'a şikâyet etmek için toplanmış olan ve muhabirinizin de belirttiği üzere "sözde olmayan" Ermenilerin toplandığı kilise mezarlığının boşaltılması emrini vermesiydi. Bu bağlamda evlerini silah alarak ayrılmaları tembih edilen birkaç Ermeni askerlerin beklenmeyen bu baskısına direndiler. Fakat bu kişiler silahsız engellenebilir ve yakalanabilirlerdi, eğer askerler gerçekten hakkı ile hareket etselerdi. Hâlbuki onlar kan akıtmak ve boş cüzdanlarını Ermenilerin katliamıyla doldurmak istediler. İlk Hıristiyanların kahraman ruhuna bürünen -ki bu ruh onlardan asla gitmemiştir ve dünyanın yarısında mevcuttur- birkaç Ermeni göğüslerini öne çıkararak askerlere şöyle dediler. Asker olarak sizler kanuni bir şekilde ve iyi niyetle buraya toplanmış silahsız ve savunmasız insanlara saldırmaktan korkmuyor ve küçük düşmüyorsanız, bizler (Ermeniler) ölmekten korkmuyoruz. Ve işte bu anda yaklaşık 250 Ermeni öldürüldü ve yaralandı. Askerlerin Ermeniler üzerine çöktüğünü gören başıbozuklar bir şeyler elde etmek için ayaklanmaya başladılar. Birkaç saat içerisinde yabancı devlet konsoloslukları bile büyük bir korku içerisinde kaldı. Uzun süre hırsızlık, öldürme, halkın yaralanması, vali ve hâkimlerin baskıcı davranışları, sebepsiz mahkumiyetler ve diğer kızgınlıklar Ermenilerin maruz kaldığı şeyler olmuştur. İşte tüm bu olaylar Erzurum'da katliam ve yağmalamaya dönüşmüş, İstanbul'daki Ermenilerin kızgınlıklarını arttırmıştı. Bu kişiler de şikâyetlerini patriğin önderliğinde tüm tehlikelere rağmen doğrudan Sultan'a sunmaya karar verdiler. Göstericilerin katedrale erkenden gittiklerini, kadın ve çocukların dikkatlice hariçte tutulduğu ve soğukkanlı ve kendini adamış liderler

istenmediği gerçeklerini dikkate aldığımızda Yıldız'a giden kalabalığın plansız olduğuna inanmak çok zordur.

Majesteleri Sultan biraz mantıklı davranıp daha önce çeşitli kereler patriğin kendisine söylediklerini dikkate alsaydı, göstericiler arasından seçilmiş birinin Şikâyetlerini dinleyebilir adaletin yerini bulacağı sözünü verebilirdi. Bunun yerine majesteleri, bu sadık olmayan Ermenilerin dağıtılması için verdiği emirle ordusunun en yüksek subaylarından birinin başında bulunduğu iki müfreze asker gönderdi. İşte bundan sonra İstanbul görülmemiş bir manzaraya Şahit oldu. Tıpkı Erzurum'da olduğu gibi Şikâyetlerini Sultan'a arz etmek isteyen kişiler savunmasız bir Şekilde ortada kaldılar ve efendim dünya üzerindeki hiçbir millete ve insana şunu söylemekten çekinmem ki bu Şartlar altında Ermeniler bu barbarlık baskı ve zulümlere- ki sadıkane bir Şekilde vatanlarına bağlıdırlar- karşı protestoda bulunmalarında herhangi bir yanlışlık yoktur. İşte uluslar arası antlaşmanın bizlere verdiği ve kadim dostunun uyarılarına kulak asmayan güçlüye karşı verdiğimiz bu eşitsiz hak savaşında bizlere zafer getirecek olan kendini kontrol edebilme, kendine güven ve kendini kurban etme ruhudur.

Sadık hizmetkârınız efendim

G. Hagopian

Londra, 25 Eylül

TERCÜME NU. 21

6 Ekim 1890, Ermeni Meselesi

İngiltere'deki Ermeni cemaatince Alman imparatoruna 6 Eylül'de yapılan başvuru 1878'de Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana, Bab-ı ali'nin Ermenilerin bulunduğu vilayetlerde zaman geçirmeksizin reform yapması ve Çerkezler ile Kürtlere karşı güvenliklerini sağlaması zorunluluğunu getiren 61. madde ile ilgili Türk hükümetinin hiçbir şey yapmadığını ifade etmektedir. Bu göz ardı etmenin sonucu olarak, Bab-ı alinin alacağı tedbirlere nezaret edecek olan imzacı büyük devletleri de bu şekilde hareket etmeye itecek fırsatlar mevcut olmadı. Ermenistan'da yaşayan barışçıl ve kanunlara uyan halkın tamamı ile birlikte Ermeniler tamamen yetersiz ve bozuk yerel yönetimler nedeniyle gerçek köleye yakın bir durum içerisine girmişlerdir ki bu durumda savunmasız vatandaşların can, mal ve namuslarını, kanun tanımaz kişi ve canilerin hırs, tecavüz ve kana susamışlıklarına maruz bırakmıştır. 1878'den beri İstanbul'daki patriklerinin temsilcilerinin, 12 yıldır Britanya dış işlerinin, Britanya'nın İstanbul'daki büyükelçilerinin çaba ve şikâyetleri keza majestelerinin dedesi ve babasının da aynı doğrultudaki cömert çabaları istenen sonucun doğmasına vesile olamadı. Majestelerinin Ermenistan'daki kanunsuzluk ve anarşi durumuna tahammül etmeyeceğine inanıyorlar. Bu durumun kötü etkilerinin Avrupa'da hissedileceği muhtemelen Türk meselesini de barındıracak doğu sorununun tekrar ortaya çıkacağına ve vilayetlerin ateş içinde kalacağına inanıyorlar. Dilekçe verenler bu nedenle bilerek ve isteyerek majestelerine dua etmeyi sürdürüyorlar ve ondan Ermeni meselesinin çözüme kavuşturulması için imzacı devleri en kısa sürede bir konferansa davet etmesini istiyorlar. Bu başvuru Londra'daki Ermenilerin adına Berlin Kongresi eski delegesi Minasse Tcheraz ve G. Hagopian tarafından imzalandı; 25 Chesilton-road, Fulham, Londra S.W: ve Manchester'deki Ermeniler adına da Rev. S. Baronian, A.D. Ermeni kilisesi papazı tarafından imzalandı.

TERCÜME NU. 22

4 Aralık 1890, Ermeni Meselesi

Ermeni meselesi hakkında Salı günü ulusal liberal kulübünde bir konferans vardı. Başkanı bay James Bryce idi. Burada bulunanlar arasında M. Hagopian, Parlamento üyesi Bay Stevenson ve Bay Beule vardı. Haiasdan'ın editörü M. Sevasly mesele ile alakalı detaylı bir rapor okudu. Ermeni meselesi'nin şark sorununda önemli bir unsur teşkil ettiğini söyledi. Türkiye'de zulüm nehri diye tabir edilecek bir durum ortaya çıktı ve bu durum dayanılmaz bir hale gelene değin de dikkate alınacak bir sorun olarak Avrupa diplomasisinin dikkatini çekmeyecek gibi görünüyor. Kürt baskısı ve Müslümanların kötü yönetiminin ayrıtılları üzerinde durduktan sonra çare olarak bir Ermeni genel valisinin tayini ile bölgesel olarak jandarmaların alınması teklif ediliyor. O ayrıca memleketin şu anki durumunu günlük kıyım, yağma olarak tasvir edip İngiliz müdahalesi için başvuru ile konuşmasını tamamladı. Devamındaki müzakere de Bay Stevenson Ermenistan'ın bu ülke halkından özel istekleri olduğunu söyledi. Burada sunulan bir husus kendileri ile eşit olmayan baskı altındaki bir ulusun geçmişteki acılarını uyur bir milletin gözü önüne sermekti. Diğer bir husus ise kutsal anlaşmalar meselesindedir. Bu meselede de İngiltere'nin Sultan'a baskı yapması gerektiği hususunu dile getirdi. Hükümetin bu mesele ile ilgili halka çok az bilgi vermesi derin bir üzüntü kaynağıdır. M. Hagopian Kırım Savaşı'ndan bu yana Ermeni tarihine değinerek şikâyet edilen bu hususların İngiliz etkisine ve parasına büyük ihtiyaç duyduğunu ekledi. Bay Bryce, M. Sevasly'ya raporundan ötürü teşekkür ettikten sonra İngiltere'ye bir şeyler yapmak üzere çağrıda bulunulmasının önemli olduğunu söyledi. Fakat Berlin Antlaşması'nda Ermenilerin Rusya 'ya başvurduklarını belirtti. Hükümet onların faydasına Türkiye'ye baskı yapma hususunda sorumluluk taşıdığının bilincinde fakat Türkiye'yi arkadan vuracak durumda da değil. Türkleri ikna etme fikrinden uzaklaşıldı. Yapılacak tek şey onların gözünü korkutmaktır. Mevcut anlaşmaların maddeleri hakkında ne yapılabilirdi? O ülkenin durumunu araştırmak için uluslar arası bir komisyonun tayin edilebileceğini teklif etti. Bu yapılırsa müdahale için iyi bir durum ortaya çıkmış olacaktı. Basit bir çare genel bir anlaşma olmaksızın görevinden alınamayacak olan bir valinin hayli otorite ile buraya tayini idi. Devletler bu hususta hareket etmezlerse İngiliz hükümeti Rusya'ya gitmeli ve Rusya'da bu hususta harekete

geçmezse en azından biz kendimizi büyük bir sorumluluktan azat etmiş olacağız. Bay Stapley, Bay Adeolph Smith ve diğer üyeler müzakerelerde yer aldılar.

TERCÜME NU. 23

14 Ocak 1891, Bay Gladstone ve Ermeni Meselesi

Ermeni bir şairden ve bay G. Hagopian vasıtasıyla Bay Gladstone'a ulaştırılan Ermeni şikayetleri ile ilgili bir başvuruya cevaben muhterem beyefendi şu yanıtı verdi. "Hawarden Castle, Ocak 1891, Sayın efendim, Sizin ve M_____ 'nin orjinalini ve çevirisini gönderdiğiniz mektupları aldım. Benim Ermenistan'daki mevcut hükümet sisteminden derin bir şekilde acı duyduğumu biliyorsunuz. Bana öyle geliyor ki büyük devletlerin görevi gerçekleri öğrenmek ve böyle bir durumda beklenen muhtemel abartmaları bir kenara bırakmaktır. Bir çare bulmak için güçleri hususunda hiçbir şüphem yok ve İngiltere'nin onları harekete geçirmek için her türlü çabayı sarf etmek gibi özel bir görevi olduğunu da kabul ediyorum. Sizin muhabirinizin bunu anlaması zor olabilir zira herkes gibi o da tüm dikkat ve ilgisini iç meselelere çekmiş durumda Ermeni meselesindeki sıkıntıyı anlaması beklenemez. Bu mesajı ona ulaştırma nezaketini göstereceğinize inanıyorum ve saygılarımı sunuyorum efendim. W. E. Gladstone-G. Hagopian. Esc."

TERCÜME NU. 24

11 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Viyana, 10 Aralık

İstanbul'dan gelen ve dünün tarihini taşıyan bilgiye göre Sasun'da olduğu iddia edilen katliamlar sorunu yeni bir hal aldı ve durumun büyük bir ciddiyet taşıdığı ifade ediliyor. 1877'deki Bulgar mezaliminden bu yana Türk hükümetine karşı yapılan ilk ciddi suçlama.

Şuan İstanbul'daki yabancıların tüm diplomatik hareketi Büyük Britanya'nın öncülüğünde fikir teatileri neticesinde askıya alınmış durumda ve Ermeni meselesi ile ilgili imzacı devletler meselenin bu yeni durumu ile Bab-ı alinin çok ilgilendiğini söylüyorlar. Bakanlar kurulu Kamil Paşa, Eski sadrazam Sait Paşa ve Şakir Paşa, Eski St. Petersburg büyükelçisi 24 saattir sarayda toplantı halindedir ve görüşmeler dün öğleden sonraya kadar devam etti.

Bab-ı ali, başkan Clevlend'in Sivas'taki Amerikan konsolosu bay Jewett'in Ermenistan'a gönderilecek araştırma komisyonuna katılması isteğine henüz karşılık vermedi.

Varna Ermeni dini reisinden 9 Aralık tarihli aşağıdaki telgrafi aldık:

“Ermeni cemaati bugün 3000 kişilik bir toplantı yaptı ve Ermenistan'da 1500'den fazla Ermeninin öldürülmesini protesto etti. İnsanların refakat ettiği bir temsilci Ermenistan'ın bu berbat durumuna hükümetlerin dikkatini çekmek üzere büyük devletlerin temsilcilerini ziyaret etti. Ve günlük işlenen bu cinayetlerin önüne geçilmesi için Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin acilen uygulanması talebinde bulundu. Toplantıya katılanlar başkanlarına, Türk Ermenistanı'ndaki mutsuz kardeşlerinin kurtulması amacıyla majesteleri Çar'ın merhameti için dua etmesi hedefiyle Ecmiyazin'deki patriklerine telgraf çekme yetkisini verdi”.

TERCÜME NU. 25

14 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim - Ermeni meselesinde devletlerce muhtemel kolektif bir hareket ve belirttiğimiz bu tür olayların engellenmesi için pratik çözüm adına bu ülkedeki kamuoyunu güçlü ve neredeyse hep bir ağızdan çıkan ifadeleri düşünüldüğünde, çağrıldığımız toplantıdaki siyasi durumun doğasını açıkça anlamanız önem arz etmektedir. Berlin Anlaşması'nın imzasından bu yana genel anlamda fazla bir şey yapılmadığı gibi temel noktalarda da antlaşmanın içerdiği Ermenistan ile ilgili hususlarda çeşitli çelişkili ifadeler için önlemler alınmadı.

1. Günümüz siyasetinin pratik bir meselesi olarak görülen Ermeni meselesi Ermeni ve göçebe Kürtlerin yaşadığı vilayetlerin daha iyi yönetilmesi sorunudur. Türk hükümetinin de müdahil olduğu Ermeni platosunun coğrafi genişliği ile ilgili sınırları belirlemek önemlidir. Ortaya konulan kaynaklar Ermenilerin Kürt zulmünden halas olmalarını sağlayacaktır. Bu bölgede tek merkezden idare edilen güçlü bir hükümet kurmak Sultan'ın imparatorluğunun yararına olacak bir uygulamayla mümkün olup dostça bir diplomasi siyasetinin dışında gelişmemelidir. Platodaki nüfus artacağı barış sağlandığı zaman güneyde bulunan ve buranın dışındaki geçit vermez dağlarda yaşayan Ermenilerin sayılarının az olduğu bir memleketten göç edeceklerini ummak mantıklıdır. Yapılması gereken reformlara nezaret edilmemesi -bu yeni hükümetin sınırları içerisinde- daha fazla müdahil olunacak zor şartların ortaya çıkmasına neden olabilir.
2. Hristiyan bir genel valinin tayini teklif edilmiştir. Bunun ile bu kişinin Ermeni olması niyeti varsa, bu duruma iki temel itiraz vardır. Yöneteceği vilayetlerin sınırları ne olacaktır? Bu görevi onlar üstlenirse Ermeniler sayıca hayli az olacaklar bu da Ermeniler için bu yeni rejimde bir takım sıkıntılar ortaya koyacak. Fakat Ermeni unsurun daha yoğun olduğu bölgeleri oluşturma ile sınırlı tutulurlar ise -yani Van gölü yakınlarındaki bölge- bu durum sayıca az oldukları diğer bölgelerde yaşayan Ermenilerin yararına olacaktır. Öte yandan Ermeni veya Osmanlı vatandaşı olmayan bir valinin seçilmesi Bab-ı aliye pek

zorlayamaz böylece büyük devletleri sorumlu oldukları şeylere karşı harekete geçmeleri için ikna etmek de zor olacaktır. Bana öyle geliyor ki en iyi çözüm Bab-ı alinin büyük devletlerle işbirliği içerisinde Müslüman bir vali seçmesidir. Bu kişinin görevinde kalabilmesi de Bab-ı ali ve devletler arasındaki ittifak ile olmalıdır. Yetki alanı belirttiğim üzere en üst düzeyde olmalıdır. Ülkenin düzenli ordu teşkilatı hâlihazırdaki askeri yetkililerin elinde kalmalıdır.

3. Yeni valinin yapması beklenen belli reformların gerçekleştirilmesi henüz ele alınacak durumda değil. Acilen alınması gereken tedbir hırsızlık ve Hamidiye alaylarına asker alınmasının engellenmesi meselesidir. Bu tür meselelerin çözüme ulaştırılması pek zor olmasa gerekir. Erzurum'daki başkonsolosluk görevinde bulunan kişi bizim için büyük bir şanstır, bu kişinin yeteneklerine tam anlamıyla güvenebiliriz.

Ermeni halkının Sultan'ın hâkimiyetine düşman olduğunu düşünmek bir hatadır. Tam tersine onun imparatorluğunun devamının kendi uluslarının ve dinlerinin korunması anlamına geldiğini düşünüyorlar. Ermeni meselesinin bu yönü hakkında en vahşi ifadeler gazetelerde yer alıyordu. Bu mektupta ifade edilen politika sanırım onaylanacak ve bence Ermeniler arasında da en müsait şey olarak ele alınacak. Böylece Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde Ermeni unsurunun korunmasını ve bu vilayetlerin yer aldığı Asya'nın önemli bir parçasından olan Türk imparatorluğunun bütünlüğünü de sağlanacaktır.

Sadık hizmetkârınız

H. F. B. LYNCH

12 Aralık

TERCÜME NU. 26

14 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Londra'daki Wesleyan Missionary Cemiyeti'nden alınan bilgiye göre Wesleyan Yabancı Misyonerlerinin çıkarları için çeşitli ziyaretlerde bulunduktan sonra bu ülkeyi terk eden ve en önemli tıp misyonerlerinden biri olan -saygı değer Dr. Wenyon-Ermenistan'ın zulüm gören Hıristiyanlarına yakınlığı gibi uydurma bir suç ile merkezi Türkiye'de yakalandı ve üç hafta hapiste kaldı. Şimdi serbest bırakıldı ve 15 yıldır tıbbi misyonerlik yaptığı yer olan Çin'deki Tatihan'a seyahatine devam ediyor.

Dün akşam toplanan Londra Congregational Birliği Kuzey doğu bölümü papaz ve delegelerinin toplantısında aşağıdaki önerge oybirliği ile kabul edildi: "Bu toplantı Türk imparatorluğunun Hıristiyan Ermeni vatandaşlarına korkunç zulümlerini nefretle kınadığını ifade etmektedir. Ve bu toplantı bu bölgeden olan parlamento üyelerine hem parlamento içinde hem de dışında çaba göstererek Başbakanın anlaşma şartlarına göre bu ülkenin gücünü kullanmasını, her kanuna aykırı olan bu zulmün durdurulması ve bir daha olmaması için çaba göstermesini istemektedir". Başkan Rev. H. C. W. Newell'in belirttiğine göre Tarsuslu Rev. Krikor Behesnilian (Hampstead'da New College'de üç yıllık bir din eğitimi almış olan Hıristiyan bir Ermeni) Türk askerlerince yakalanmış ve hapse atılmış. Dışişleri bakanlığına başvuruda bulunularak hiçbir suçu olmayan bu mahkûm ve diğerleri için telgraf gönderilerek hemen serbest bırakılmalarının sağlanması istenmişti.

Geçen Salı toplanan North London Presbytery (İngiltere Presbiteryen Kilisesi) toplantısında aşağıdaki tutanağın kabul edilmesi ve Lord Salisbury ile Lord Kimberley'e birer nüshalarının gönderilmesi oybirliği ile kararlaştırıldı: "Uygar dünyanın geri kalanı ile aynı fikri paylaşan Londra (kuzey) Presbiteryan'ı Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini çiğneyen Türk yetkililerin Ermenistan'da korkunç mezalimler yaptığı haberlerini işitiyor. Bu vahamet ve aşikar raporlardan dolayı Presbiteri majesteleri hükümetinin acilen bu gerçekleri ortaya çıkarmak için önlemler alması çağrısında bulunmayı ve gerekirse Türkiye'nin 61. maddedeki yükümlülüklerini yerine getirmesi için Berlin kongresinin imzacı devletleriyle işbirliği içerisine girmesi çağrısında bulunmayı kendine görev bilmiştir".

Dün City Temple’de Dr. Parker İngiltere’nin, Hıristiyan Ermenilerin özel koruyucusu olarak kabul edildiğinden, Sultan ile diplomatik ilişkilerini mezalim hikâyesi tümüyle araştırılana değin kesmesi gerektiğini söyledi. Dini özgürlük yerel bir husus değildir. Genç bir İngiliz asilzadesinden bunun Derby’i kazanma hırsı olduğunu duymuş. Onu bir asilzade hırsı olarak telakki edebilir. Hadi zulme uğramışların alkışını, barış içerisinde ve dürüstçe yaşamak isteyen insanların güvenini kazanmasına izin verelim. Kendi başına bırakılan Türkiye reformlar çerçevesinde asla hareket etmez. Ancak Berlin Kongresi ve Kıbrıs konvansiyonuna katılmış olan bizler bu anlaşmaların maddelerini hükmü kalmamış bir şekilde bırakmalarına izin mi vereceğiz? Tanrı’ya şükretsin ki “muarız bilinç” diye adlandırılan bir şey var. Bunu kendi de duymak istedi ve bunun büyük bir farklılık olduğu hissine kani oldu.

TERCÜME NU. 27

15 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Viyana, 14 Aralık

İngiliz büyükelçisi tarafından Avusturya Dışişleri bakanlığına gönderilen Ermeni işleri ile ilgili İngiliz hükümetinin bir notasına dair hafta başında Viyana’da yayınlanan söylentinin tamamıyla temelsiz olduğunu size bildirmek durumundayım. İngiliz hükümetince bu tür hiçbir genelge yabancı devletlere gönderilmemiştir. Gerçek ise hükümetin mezalim olduğu iddia edilen yere gönderilecek komisyonla ilgili olarak en iyi metodun ne olduğu hususunda yaptığı müzakerelerden ibarettir. Diğer kabineler doğal olarak neler olduğundan haberdar edildi ve çok sağlam kaynaklardan aldığım bilgiye göre Avusturya Macaristan önceden kabul etmediğini şimdi onayladı. Bu sahih gerçekleri derinlemesine inceleyen Ermeni işleri hususu hakkında devletler arasındaki müzakerelerle ilgili raporların tamamı tümüyle havadan.

Ermeni meselesi davasının esasları bağlamında aşağıdaki metni okuyucularınızın dikkatine sunmayı talep ediyorum: -“1878’den beri Ermenistan’ın gerçek durumunu araştırma tam anlamıyla uluslar arası Avrupa hukuku ile ilgilidir. Bu mesele şimdi veya daha önce, yürürlükte olan antlaşmalar çerçevesinde, ortaya çıktı ve Türk hükümeti, Ermenilere yaşama, ettikleri hububatı biçme, barbarların saldırı ve yağmalarına, silahsız ve savunmasız bir şekilde mazur kalmama, ağa ve beylerin zulmüne, zorba ve namussuz yöneticilerin daha fazla vergi almaması, mahkemelerde Müslümanlarla eşit bir şahitlik hakkı elde etmeleri hususlarında hiçbir şey yapmadı. Dahası mesele belki de tüm vilayetlerin kaynaklarını yok eden bu kaynakları kurutan, iyi niyetli yöneticilerin cesaretini kırarak kötüyü ödüllendirmiş merkeziliğe son vermek için alınan önlemler olabilir.....”

Ermeniler keza İmparatorluğun diğer Hıristiyan halkları 1836’dan bu yana şu hususları dikkate aldılar. Sultan’ın reform önerileri en azından zımnen Avrupa devletlerince garanti altına alınmalı, Türk imparatorluğunu yıkılmak ve yok olmaktan kurtaran Avrupa bu taahhütlerin yerine getirilmesi için Ermeniler keza Rum ve Bulgarları korumak için hakka sahip olduğu gibi bu taahhüdü üstlenmeli. Paris antlaşmasının bu

meselenin kökenini oluşturduğu ortaya çıktı bu durum da Berlin antlaşmasının koruyucu maddelerini dikte ettirme sonucunu doğurmakla birlikte Avrupalı devletlerin çeşitli kereler Türkiye'nin içişlerine müdahale etmek hakkını yasal hale getirdi... Bosna, Herzegova ve Bulgaristan 1856 antlaşmasındaki hiçbir maddede yer almadı. Hatta antlaşmada bunlardan hiç bahsedilmedi tıpkı Girit ve Lübnan gibi. O zaman neden Avrupa aktif bir şekilde hatta 1878'den önce bu ülkelerin Hıristiyan nüfusları adına hareket etti? Ve neden Hıristiyan Ermenistan adına herhangi bir iddiada bulunmadı? Maalesef bu farklı yaklaşım ile ilgili sadece bir açıklama yapabiliyorum. Bunun sebebi isyan etmek yerine Ermenilerin sadece şikâyetle bulunmasıdır. Şüphesiz bu açıklama Avrupa diplomasisi ile pek uyumuyor ancak başka bir şey de göremiyorum. Gerçekte Ermenistan Hıristiyanları tıpkı Bosnalı, Herzegovinalı ve Bulgarlar gibi 1878'den önce Türk rejimi alından kötü muamele görmüşlerdi ve büyük devletlerin hükümetleri de bunu biliyorlardı.

Bu fikirler coşku dolu bir İngiliz veya fanatik bir Rus vatandaşının fikirleri değil, tanınmış tarafsız bir otoritenin fikirleridir. Bu fikirler Belçika Uluslar arası Enstitüsü Başkanı M. Rolin-Jaequemyns tarafından 1891'de Brüksel'n Revue de Droit International'ına gönderilen bir yazıda yer almaktadır.

Muhabirimizden
İstanbul, Aralık

Devletler arasındaki görüş alışverişleri neticesinde Bab- ali Erzurum'daki İngiliz, Fransız ve Rus temsilcisinin Sasun'da olduğu iddia edilen mezalimleri araştırarak komisyonda yer almalarını kabul etti.

Bu karar İngiliz hükümetinin istediği doğrultuydu -ani araştırma tam anlamıyla tarafsız yapılmalı. Diplomatik çevrelerde ise bu karar önemli görüldü zira Ermeni işlerine dair Büyük Britanya, Rusya ve Fransa bir anlaşmaya vardılar keza genel olarak doğu sorunu ile ilgili de yeni bir oluşum yoluna gidilmeye başlandı.

Washington, 14 Aralık

Sultan Birleşik Devletler'e Ermenistan'daki son olayları araştırarak Komisyona bir üye tayin etmesi için yaptığı teklifi geri çekti, buna sebep olarak da başkan Cleveland'ın Amerikan delegesinin faaliyetlerini sınırlamasının diğer devletlerin temsilcileri ile birlikte hareket etmesi hususunda sıkıntı doğurabileceği gösterildi. Araştırma komisyonuna refakat edecek bay Jewett'in tayini de böylece sonuçsuz kaldı. Söylendiğine göre başkan Cleveland bu kararı sadece çok miktarda dilekçe gelmesinden dolayı almış ve bu sınırlamayı yaparak da büyük devletlere işlerine karışmadığını göstermek istemişti. Bay Jewett'in bağımsız bir araştırma yapması talimatının araştırma sonrasında Birleşik devletlerin Avrupalı büyük devletlerle muhtemel bir anlaşmazlığa düşmesi ihtimaline karşılık bir önlem olduğu söyleniyor.

Reuter.

Odessa, 12 Aralık

Ermeni gazetesi Ardzagan'a göre Ecmiyazin'deki tüm Ermenilerin katolikosu bu hususta müdahalede bulunması için Çar'a başvurup Türkiye'de zulme uğramış dindaşları için yardım talebinde bulundu. Gürcistan ve İmcretia başpiskoposu Çar ile bir görüşme yaptı. Katolikos ayrıca İstanbul'daki Ermeni kilisesi Meclisine (Ermeni Ulusal Meclisinin diğer adı) bağlı bazı öndegelenleri Ermenilere yapılan zulümleri ve kiliseye yapılan bazı saldırıları içeren bir rapor ile onun huzuruna çıkmak üzere gönderdi. Bu rapor St. Petersburga gönderildi ve Rusya'daki Ermeniler II. Alexander'ın Bulgaristan'a yaptığı gibi Çar'ın da ondan farklı olarak Rusya'nın Türk Ermenistanı'nı işgal etmesi dışında Ermeni meselesinin şampiyonu olacağını ümit ediyorlar. Türk Ermenistanı'ndan yüzlerce Ermeni sınırı geçerek Rusya'ya geliyor, güney Rus gazeteleri de Türk askerlerinin elinden acı çeken hemşerilerinin korkunç hikâyeleri ile dolu.

Tiflis'ten gelen bir telgraf Türk hükümetinin Muş piskoposu ile birlikte kilise meclisi üyelerini yakaladığını bunun sebebinin ise bu kişilerin İngiliz konsolos yardımcısına Türkler tarafından kazalarında yapılan mezalimleri bildirmek olduğu ifade edilmektedir.- Muhabirimizden.

TERCÜME NU. 28

17 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Atina, 14 Aralık

Buradaki Ermeni göçmeler Ermenistan'da yeni mezalimler hakkında güvenilir bir kaynaktan bu gün yeni bilgiler aldığını ifade ediyorlar. Verdikleri bilgiye göre, Van valisi Bakri Paşa (bir Kürt) ayın 14'ünde 16 Ermeni köyü bulunan Erdjeki kazasına hayli büyük bir güç gönderdi. Adamları çeşitli aşırılıklardan sonra Bohazkesen ve Hezare'yi harabe haline getirdi. 126 Ermeni çiftçisini hapsedtiler ve kötü muamele gören bu kişiler Van'a götürülüp isyancı oldukları iddiasıyla hapse atıldılar.

(yukarıdaki haber cumartesi ikinci baskıda da yer aldı)

Reuter

İstanbul, 14 Aralık

Erzurum'daki İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerin Sasun kazasında olduğu iddia edilen mezalimi araştırmak için tayin edilen Osmanlı komisyonunun işlemlerini takip etmek için değişiklik teklifi Bab-ı ali'den sadır oldu. Bu teklifin kabul edilmesinde İngiliz hükümetinin teşebbüsleri önemliydi.

Üç konsolos komisyonla iletişime girecek kararlarından haberdar olacak ve gerekirse tanıkların dinlenmesi ile ilgili teklifler yapacaklar. Daha önce söylendiği üzere bu kişiler komisyonun oturumuna katılmayacak. Onların varlığının Ermeni nüfusu üzerinde etki oluşturacağı beklenmektedir.

Çözülmesi lazım gelen bazı ayrıntılar hala mevcut, mesela hükümetleri tarafından üç büyükelçiye Bab-ı aliye verilecek ve benzer özellikler taşıyan emirler ile Konsolosların işini kolaylaştıracak Osmanlı hükümetinden istenen talepleri içeren bir bildiri.

İmparator Nikolas'ın tahta çıkışını tebrik etmek üzere Sultan tarafından gönderilen özel elçi Fuad Paşa'nın politik bir misyonu olduğu da söyleniyor. Bu misyonun amacı Ermenistan'daki son olayları incelemek üzere Bab-ı ali'nin emriyle yapılan araştırmanın yeterliliğini imparatora temin etmektir.

15 Aralık

Türkiye’de Manastır İngiliz konsolos yardımcısı ve şu an Erzurum’da bulunan Bay Hammond S. Shipley’in Ermenistan’da olduğu iddia edilen mezalimi araştırmak üzere kurulan Türk Araştırma komisyonuna İngiltere’yi temsil etmek üzere seçileceği bildiriliyor.

Reuter

Viyana, 16 Aralık

Kıta basınının bir bölümü hala İngiliz hükümetinin devletlere gönderdiği söylenen ancak aslında gerçeğliği ile ilgili herhangi bir kanıt olmayan Ermeni işleri hakkında uydurma bir sirküler ile meşgul durumda. Ükelere herhangi bir sirküler gönderilmediği gibi, bu hususla ilgili diplomatik süreçte bu raporu doğrulayan sahih bir kaynak da mevcut değil. Müzakereler hala devam ediyor ve görünen o ki devletlerin bu hususa nasıl yaklaşacakları Türk araştırma komisyonunun işlerini de kontrol altında tutacak.-
Muhabirimizden.

TERCÜME NU. 29

18 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

İstanbul, 17 Aralık

İtalya hükümeti Ermenistan'da olduğu rapor edilen zulmü araştırma komisyonu meselesinde Büyük Britanya ile anlaşma imasında bulundu. Almanya ve Avusturya - Macaristan ise biraz uzakta duruyor.

Ermenistan'da reform yapılması meselesi ile ilgili müzakerede ise Almanya ve Avusturya Macaristan anlaşıldığına göre diğer devletlerin düşüncelerine katılacaklar. Fransız ve Rus hükümetleri resmi olarak Bab-ı aliye Erzurum'daki konsoloslarını araştırma komisyonuna delege olarak atanma yetkisi tanıdıklarını bildirdiler.

Reuter

St. Petersburg, 17 Aralık

Küçük Asya'daki iddia edilen zulümler ile ilgili haberler hususunda çok az yorum yapılıyor ve Rus gazeteleri bu haberleri en az okunan bölümlerde yayımlıyorlar. Bu durum bu konudaki meseleye nispeten ilgisizlik olduğunun bir göstergesidir. Türk elçiliğinin bir başka gün yayınladığı gibi, olduğu iddia edilen Türk zulümüyle alakalı resmi bir yalanlamayı Rus kamuoyuna yapması gerekli değil zira Rus basını İngiltere üzerinden gelen haberlerin doğruluğuna inanılmadığını ifade etmektedir. Muhabirimizden

TERCÜME NU. 30

18 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

İngiliz Ermeni Cemiyeti ile ilgili Charing Cross St. Martin Town-hall'da Türk askerleri tarafından Hıristiyan Ermenilere yapılan mezalimi protesto etmek ve İngiliz hükümetinin diğer hükümetlerle birlikte devam eden bu mezalimi ortadan kaldırmak için etkili önlemler almasını talep etmek, suçsuz insanların serbest bırakılmasını sağlamak, çalışkan insanlara kendi vatanlarında huzur içinde bir yaşam sağlamak için Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ve Kıbrıs konvensiyonunun mecbur kıldığı reformların başlatılması için bir halk mitingi yapıldı. Katılım çok büyüktü. Başkanlığını Bay F. S. Stevenson yaptı ve bu toplantıya şu kişiler katılarak ona destek oldular: Canon MacColl, Profesör J. Agar Beet, D. D. Bay F. A. Charming, J. Clifford, Charles Gore, (Westminster hakimi), Newman Hall, R. F. Horton, D. Naoroji, Bay J. M. Paulton, bay Cyril Dodd, Q. C., Bay Schwann, Bay Albert Spicer, Bay Carvell Williams, ve Paris'teki Ermeni komitesinden gelen aşağıdaki delegeler:- Messieurs J. J. İskender, Y. Chenorkh, ve E. M. Minassiantnz.

Sekreter (bay. E. Atkin) destekçilerden gelen çok miktardaki özür mektubunu okudu. Bay Gladstone şöyle yazıyor:

“Hawarden Castle, Chester, 14 Aralık

“Sayın bay Stevenson, Ermenistan hakkındaki berbat ifadeler dünyanın ilgisini perçinledi ve size ve gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışan herkese kalben iyi niyetlerimi sunuyorum. İddialar ortaya çıktığında bu gerçekler dünyaya daha ne kadar bu mezalimlere dayanılacağını soracaktır. Araştırmanın sonucunu beklemiyorum, ancak şuna eminim ki yönetim, durumu tam anlamıyla ortaya koymadan bu işi bırakmayacak, zira biz Kıbrıs konvensiyonundan dolayı bu hususa ilgi göstermek mecburiyetindeyiz. Benim şuan ki görevim Osmanlı hükümetinin kendi şerefi için bu araştırmayı tamamlayacağını beklemek olacak.

Saygılarımla

W. E. Gladstone”

“F. S. Stevenson, Esq. M. P.,”

Canterbury başpiskoposu şu an Londra’da bulunması imkânsız olduğundan elinden gelen ne ise onu yapacağını belirten bir mektup gönderdi.

17 Aralık tarihi ile Kardinal Vaughan şöyle yazıyor:

Bu akşamki toplantıya katılamamama rağmen şunu söylemek isterim ki Ermenistan’da olduğu iddia edilen katliam ve şeytani mezalimlere inanmak için güçlü sebepler mevcut. Ancak bölgedeki olayı araştırmak üzere görevlendirilen komisyonun sonucunu da beklemek önemlidir; fakat bana öyle geliyor ki İngiltere hükümetini, diğer devletlerle birlikte gerekirse tek başına Berlin Antlaşması’nın 61. maddesini hayata geçirmeye çağırmak gerekir. İngiltere’nin Türkiye’nin kötü yönetimi ve zulmüne maruz kalan Ermenileri korumak için iki yükümlüğü var -Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Konvansiyonu- sorumluluklarından kaçamaz çünkü daha önce bunları yapacağı sözünü vermişti. İngiltere halkı için bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi önemlidir.”

Cemaat Birliğinin başkanı Dr. George Barrett şöyle yazıyor: - Tüm İngilizler gibi ben de korkunç katliamlardan öfke ve utanç duyuyorum. İnsanlığa ve Hıristiyanlara karşı işlenen bu suçların esas sorumlusunun Türk hükümeti olduğunu düşünüyorum. Bu ülkenin kamuoyunun Babı aliyi, bahtsız Ermenilerin can ve mallarını korumak üzere acil önlemleri almaya zorlayacağına inanıyorum”.

Westminster Dükü, Argll Dükü, Londra başpiskoposu, Manchester piskoposu, Sinclair, J. Guinness Rogers, Parlamento üyesi Sör J. Keanawat, ve diğer temsilciler bu mitingin toplanmasını anlayışla karşıladıklarını ifade eden mektuplar gönderdiler. Sofya’nın Ermeni ve Makedonya kolonilerinden gelen ve İngiliz Ermeni Cemiyeti’ne Türkiye’deki Hıristiyan Ermeniler için gösterdiği cesaret ve sebatan ötürü teşekkür eden bir mektup okundu. Sumla’dan da benzer bir telgraf geldi.

Başkan mitingin ve okunan mektupların Sasun kazasındaki katliamların neticesinde ortaya çıkan vahşetin ne kadar derin olduğunu ve buna ilginin ne kadar çok olduğunu

gösterdiğini söyledi. Uluslar arası bir komisyonun bağımsız bir araştırma yapmak üzere tayin edilmesinin memnuniyet verici olmasına rağmen bu kişilerin eski tecrübelerden bu araştırmanın çok az memnuniyet verici sonuçlar çıkaracağını da fark etmeliler. Türkler için kış ayları yaklaşıyor. Onlar istenmeyen tanıklardan nasıl kurtulacaklarını bilirler ve tıpkı yirmi yıl önce meydana geldiği gibi bu tanıkların ne şekilde etki ettiklerini bilirler. Ne iyi ki sade resmi olmayan değil yarı resmi kaynaklardan ve sadece Ermeni değil diğer kaynaklardan alınan bilgiler de göstermektedir ki İngiliz gazetelerinde yayınlanan raporlar tamamen doğru. Şu unutulmamalıdır ki Sasun'daki olaylar ayrı olaylar değildir. Benzer özellikler içeren raporlar sadece Sasun'dan değil, Muş, Bitlis ve Erzurum'dan da gelmiştir. 16 yıldan bu yana tüm anlaşma haklarının ihlal edilerek bu tür olaylar yapıldığını bildiren raporlar mevcuttur. 1878 Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana 16 yıl geçti, o günden bu güne Ermenileri Kürtlerin zulmüne ve Türklerin baskılarına karşı korumak için hiçbir önlem alınmadı. Bu ülkedeki Hıristiyanlar için inanç şeref can ve mallarının korunması için hiçbir adım atılmadı. (Alkış). Bazı çevrelerde Sasun olayının ayrıntı bir olay olduğu ifade ediliyor ancak Ermeni meselesinin tamamı ayrıntı bir olay olarak ele alınamaz çünkü 16 yıldan bu yana mevcut durumda ve bu anlamada varlığı kesin zira bu mezalimler sadece bir kazada meydana gelmiş durumda. Avrupa'nın büyük devletlerinin hep birlikte hareket ederek mevcut bu durumu bir son verme zamanının geldiği kesindir. Devletler özellikle Büyük Britanya görev ve sorumluluklarının farkına varsaydı, bu mezalimlerden tek birinin bile gerçekleşmesi mümkün olmazdı.

Saygıdeğer Canon Maccoll ilk önergeyi şöyle sürdürdü.

16 yıldan bu yana Asya Türkiye'sinde devam eden zulüm ve kötü yönetimi bu olayların bir sonucu olarak Sasun'da Türk askerlerinin barbarlığı ile katliamları dikkate alan bu toplantı bundan sonra insanlık ilkelerini ve uluslar arası sorumluluklarını sürekli ihlal eden Bab-ı aliye öfkelerini dile getirmekte, ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin imzacı devletlerin ilgisizliğinden dolayı çalışmaz bir şekilde kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır ve adı geçen anlaşma ile Kıbrıs konvansiyonunun yükümlülüklerini dikkate alarak Ermenistan'ın yönetiminde acilen gerekli reformların yapılması için Türk hükümetine ısrarcı olması için majesteleri hükümetine çağrı yapmaktadır.

Maccoll uygar yaşamın başlıca ve temel şartlarının şunlar olduğuna dikkat çekti- mal, din, kadın namusunun korunması, Bab-ı alinin gayri Müslim vatandaşlarının bunların güvenliğini hiçbir zaman alamadığını ve alamayacağını Sultan'ın da bu durumu değiştirmede tam anlamıyla yetersiz olduğunu beyan etti. Kutsal kanun asla değiştirilemezdi. O kanunu biliyordu Müslüman hukuku ve Türk yönetimi hakkında İngiltere'de kimse onun kadar bu konuyla ilgili bir şey söyleyemez birçok kitap okumasının yanında, son elli yıllık süreçte Türkiye hakkında İngiliz hükümetine yayınlanmış her konsolos raporu ve her büyükelçilik raporunu okumuştur. Onları okumuş, yorumlamış, alıntılanmış ve kullanmıştır. Her ifadesini kanıtlamak için bu belgelerden faydalanmıştır. Kutsal kanun Bab-ı alinin gayri Müslim vatandaşlarını belli şartlar altında bulunduruyordu. Yaşama hakkı olarak yıllık vergi ödemek durumundaydılar ki (aşağılama vergisi) silaha sahip olma veya taşımaları yasaklıydı. Onların şahitliği mahkemede bir Müslüman'a karşı hiçbir değişiklik yapmıyordu. Her gayrimüslim herhangi bir Müslüman talep ettiği takdirde üç gün süresince onu misafir etmek zorundaydı. Kutsal kanun gayrimüslimlere Sultan'ın bu şekilde davranmasını emretti. O kanun Türkiye'de hiçbir zaman kesin olmadı. Bir Müslüman'ın dinini değiştirmesi ölüm cezası demektir. 1839, 1856'da ve bu tarihten beri Türk hükümetinin Bab-ı alinin gayrimüslim vatandaşlarına eşit haklar verdiğini belirtmesine rağmen, bu önerilerin bir tanesinin bile yerine getirilmesi için en ufak bir adım atmadıklarını iddia etti. Canon pratikte kutsal kanunun nasıl işlediğini göstermek için Sör H. Layard'ın ifadelerini içeren mavi kitaplardan alıntı yapıyor. Bu kitaptan alınan bir cümle, Anadolu'da birkaç liman şehri dışında Hıristiyanların can mal ve namus haklarını elde etmelerinin yegâna yolunun Türk halkı arasından etkili üyelerin elde edilmesi olarak ifade ediliyor. Bu kanunun içerdiği diğer bir husus ise gayrimüslim bir adamın Müslüman misafirini memnun etmek için karısından ayrı uyuması ve karısı ve kızını Müslüman adama bırakması ve istediklerini yapmaktan rahatsızlık duymamasıdır. Sultan ve Bab-ı ali güçsüz olduğundan yegane çözüm Hıristiyan nüfusa Lübnan örneğinde olduğu gibi bir yönetim tarzı vermektir.

Parlamento üyesi Bay Schwann, önergeye devam etti ve son sekiz yılda Hıristiyan Ermenilerin kötü muamele gördüklerini bu nedenle Büyük devletlerin şikâyet etmek için bolca hadiseye şahit olduklarını gözlemlediğini ifade etti. Mevcut Komisyonun çok yetersiz olduğu aşikâr çünkü gelen son raporlara göre İngiltere, Fransa ve Rusya'nın

konsolosları komisyonun üyeleri arasında değil, sadece mahkemelerde bulunuyorlardı. Şahitlerin yıldırılmadığını veya gözlerinin korkutulmadığını nereden bilecekler? Çok yıllar önce İstanbul'da Sultan'ın meclisinde on gün oturduktan sonra Said Paşa'ya Ermeni meselesinin ne şekilde çözüme kavuşturulacağı sorulmuş ve o da şöyle cevap vermişti; "Pour supprimer la question Armenienne il faut supprimer les Armeniens". İşte bu Ermeni meselesinin temel noktasıydı. Rusya ve İngiltere arasında oluşturulduğu gözlenen entente cordiale (ittifak) nin bu baskıya uğramış halk için daha iyi bir dönem olacağını ümit ediyordu.

Saygıdeğer Profesör Agar Beet önergeyi destekledi ve Ermenilerin istediği reformlar hakkında birkaç ayrıntı verdi. Bunlar şu şekildeydi, devletler tarafından onaylanan bir vali, Hıristiyan olacak ve devletlerin izni olmaksızın görevinden alınamayacak. Mahkemeler için bir reform yapılacak, ayrıca vilayetlerin gelirleri tekrardan tam anlamıyla organize edilecek.

Önerge hakkında salondaki denetçi bir değişiklik talebinde bulundu. Ancak karışıklıkta ortada kalmaktan çekinen başkan bu noktada herhangi bir değişikliğin gündemde olmadığını daha sonra bunun ortaya konulabileceğini ifade etti. Önerge daha sonra oy birliği ile kabul edildi.

Parlamento üyesi Bay Channing, yapılacak şeyin devletlerin hep birlikte hareket etmesi gerektiğini belirterek önergeye devam etti. Bu ifadeyi Saygıdeğer Canon Gore, Paris cemiyetinden saygıdeğer Dr. Horton ve M. Iskender desteklediler. Canon Gore bu memleketin bilincinin henüz bir ulus olma yolunda olmadığını ifade etti ve zulüm ve baskı altında olduklarına çok zor şartlar altında yaşadıklarına işaret etti. Bu önergede aynı şekilde kabul edildi.

Parlamento üyesi Bay Spricer, Ermeni meselesi ile ilgili Konsolos raporlarının 1889'dan bu yana parlamentodan uzak tutulduğunu ifade ederek bu gibi raporların hemen yayınlanmasını ve özellikle mahkemeye çıkarılmadan ya da düzmece mahkeme kararlarıyla Türk hapisanelerine atılan, buralarda zulüm ve işkence gören başpiskopos, piskopos ve papaz, okul müdürü ve diğerleri hakkındaki raporların hemen yayınlanması gerektiğini ifade etti.

Saygıdeğer Dr. Newman Hall, önergeye devam edip Türk imparatorluğunun bütünlüğünün korunacağı şeklindeki ifadelerin bu ülkede bir daha asla konuşulmaması gerektiğini dile getirdi. Bu mezalimler yok olmadan ve bu sistem tamamen ortadan kalkmadan tek bir askerin bile Türk despotu gibi inançsız zalim ve çok barbar bir tiranı korumak için orduya alınmaması gerektiğini tüm dünyaya duyuracaklarını dile getirdi. Bab-1 ali ile diplomatik ilişkileri sonlandırmanın zamanının gelip gelmediğini sorgulandığını dile getirip, lekesiz ve hassas nazik kraliçenin elinin böyle despotların temsilcilerinin öpmesiyle kirlenmemesi gerektiğini ifade etti.

Saygıdeğer Dr. Clifford ve saygıdeğer G. Thoumaian kabul edilen önergeyi destekledi.

Önceleri düzeni sağlayan Bay Edmondson şimdi platforma çıktı ve şu önergeyi teklif etti. Bab-1 alinin iddia edilen Ermeni mezalimini araştırmak üzere son günlerde hayata geçirdiği bir komisyonu atamasına binaen Komisyon sonuçları yayınlamadan önce ve yeterli kanıt olmaksızın dost bir hükümeti cezalandırmanın doğru olmadığını ifade etti. Bu ifadeler ve önerge katılanlar tarafından sabırsız bir şekilde dinlendi. Bu ifadelere bir başkası daha devam etti ancak büyük bir çoğunlukla reddedildi.

İngiliz Ermeni cemiyeti tarafından Berlin Antlaşması'nın imzacı devletleri olan büyük devletlere Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni vatandaşlarının durumuna dikkat çeken bir başvuru yapıldı. Bu belgede devletler Berlin Antlaşması'nın Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde reformlar yapılması ve onların Kürt ve Çerkezlere karşı korunması tekliflerinin üzerinden on altı yıl geçtiği hatırlatıldı. Kendilerine bir amblem olarak seçtikleri bu anlaşmanın Ermeniler için yeni bir terör ve yıkım olduğunu ifade ettiler. Bu yıkıcı zulmün son halkasının ise Sasun'daki katliamlar olduğunu belirttiler. Dilekçe verenler adalet ve vilayetlerin yönetimindeki temel reformların, yaşadıkları vilayetlerde yönetime katılmaları, Ermenilerin de içinde bulunduğu jandarma ve polis teşkilatının oluşturulması büyük devletlerin onayladığı Hristiyan bir genel valinin adaylığı ve bu kişinin alınan önlemlerin uygulamasına nezaret etmesinin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanmasını sağlayabileceğini ve Sultan'ın Ermeni vilayetlerine adalet huzur güven ve rahatı getireceğini belirttiler.

The Times editörüne,

Efendim, Bay Lynch'in bu gün The Times gazetesinde yayınlanan ılımlı mektubuna karşı yegane eleştirim Lübnan'a verilen özerklik şeklinde bir muhtariyetin verilmesi meselesidir ve bu bir utançtır. Tüm diğer Müslüman devletler gibi Türkiye de değişmez olan kutsal kanun çerçevesi içerisinde. Sultan bu kutsal kanunun küçük bir parçasını değiştirmeye kalkarsa tahtından olur. Ve şimdiye kadar hiçbir sultan buna kalkışmadı bu durum sadece kağıt üzerinde kaldı. Kutsal kanunun değişmez düzenlemeleri arasında şunlar vardır. Müslüman'a karşı Hıristiyan şahitliği kabul edilemez. Hıristiyanlar silah taşıyamaz, Müslümanlara üç gün boyunca misafirperverlik göstermek zorundadır. Bu Müslümanlar için bir ayrıcalıktır, bir Hıristiyan'ı Müslüman'a karşı desteklemek ölüm anlamına gelir ve bir Müslüman'ın dinini değiştirmesi de aynı anlama gelir.

Şimdi kutsal kanunun bu ve diğer kuralları Türkiye'de yürürlükte bulunmakta sadece 1860'da Sultan'ın doğrudan hâkimiyetinden çıkarılan ancak onun topraklarından bulunan Lübnan da bu kurallar yürürlükte değil.

Türk yönetiminin Avrupa Asya ve Afrika'daki durumunu şahsi gözlemlerimden değil son elli yıllık süreçte Türkiye'deki Hıristiyanların durumlarını aktaran konsolos raporlarından anlıyorum. Bu ifadelerimi destekleyecek resmi kanıtlar bulabilirim.

Sultan hâkimiyeti altında hareket eden bir Müslüman vali Hıristiyanlara adalet getiremez.

Ermenistan'ın valisi bir Ermeni olmayabilir tıpkı Lübnan'ın valisinin bir Suriyeli olmayacağı gibi ancak Ermenistan'ın valisi bir Müslüman olmamalı. Bir Hıristiyan bir agnostik bir ateşe tapan veya bir pagan herkese adalet getirebilir, bir Müslüman ise Müslüman bir hükümdarın yetkisi altında bunu asla başaramaz. Herhangi bir başka hükümdarın yetkisi altında bir Müslüman eşit bir şekilde ve adilane davranabilir. Kutsal kanun içerisinde bunu gerçekleştirilemez.

Bay Lynch Ermenilerin kendilerine temel haklar verildiği takdirde Müslümanlardan kurtulmak gibi bir niyetleri olmadığını söylüyor ve bu konuda haklı. İşte o nedenle, tüm Ermeniler Sultan'ın hâkimiyeti altında muhtariyet istiyorlar ve ona vergilerini verecekler, muhtemelen şimdi Ermenilerden aldığından daha fazlasını kazanacak. Bay Lynch'in Lübnan'da olduğu gibi büyük devletler tarafından atanacak ve görevinden

alınamayacak olan Müslüman olmayan bir valinin tayin edilmesini olmazsa olmaz görmeyen bir Ermeni bulabilir mi şüpheliyim. Tabi ki Sultan buna karşı. O kutsal kanuna uymak zorunda. Fakat aynı kanun ona büyük güç bahsetmiş durumda. On bin Fransız askerinin Suriye’de karaya çıkması ve bir İngiliz gemisinin Suriye kıyısına gelmesi Sultan’ın 1860’da Lübnan’a özerklik vermesine neden oldu. Benzer bir gösterinin tam zamanıdır.

Sadık hizmetkârınız

Malcolm Mac Coll

İkametgah Ripon, 1 Aralık

TERCÜME NU. 31

19 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Bay F. S. Stevenson dün İngiliz Ermeni Cemiyetinin özel komitesinin yaptığı toplantıya başkanlık etti. Aşağıdaki üyeler dış işleri bakanlığı sekreterine bir delegasyon oluşturulmak üzere seçildiklerinde hazırlanan önergeler St. Martin Town-hall toplantısında kabul edildi: Parlamento üyeleri, Bay Stevenson, Bay Schwann, Bay Channing ve Profesör Agar Beet. Parlamento üyesi Başkan Sör George Sitweel'den toplantıya katılmadığı için üzgün olduğunu ve alınacak her kararı onayladığını bildiren bir mektubu almış olduğunu söyledi. Bay Stevenson kamuoyuna Türk hükümetinin konsolos raporlarından ortaya çıkan ve 16 yıllık süreçte gerekliliği aşikâr olan reform meselesini mecburi kılan eşkıyalık hareketlerini araştırmak için kendi komisyonunu oluşturduğunu belirtti. Atılması gereken ilk adım devletler tarafından vilayetlerdeki valilerin de sorumluluğunu taşıyacak Ermenistan'a bir genel valinin tayin edilmesi hususudur. Bu yapılamazsa tam anlamıyla devletlerin temsilcilerinden oluşmayan bir komisyonun araştırmaya başlamalı sonuçsuz kalacaktır. Zira bunun sebebi şahitlerin komisyon Ermenistan'ı terk ettikten sonra güvenliklerinin kalmayacağıdır. Parlamento üyesi Bay Schwann, birkaç paşanın cezalandırılmasının durumu değiştirmeyeceği hususunda ısrarcı oldu. Diğer konuşmacılar bunu takip etti ve Dr. Parker'in gelecek Perşembe saat 1'de cemiyetin kararını belirlemek üzere City Temple'da toplanılması teklifi kabul edildi. Chirist Kilisesi, Westminster-bridge-road, Whitfield's Tabernacle, Union Chapel, Islington, ve Park Chapel, Camden-town'un da içerisinde bulunduğu 65 cemaatten destek mektupları alındı. Aynı gün daha sonra cemiyetten bir heyet Dış işlerinde Lord Kimberley ile uzun bir görüşme yaptı ve pazartesi gecesi yapılan toplantılarda kabul edilen önergeler ona sunuldu. Çeşitli teklifler hükümetin dikkatine sunulmak üzere kendisine teklif edildi.

TERCÜME NU. 32

19 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

İstanbul, 17 Aralık

Şehirdeki aracı büyükelçilikleri vasıtasıyla Büyük Britanya, Fransa ve Rusya, Bab-ı aliye, Sasun kazasında olduğu iddia edilen mezalimi araştırma görevi verilen komisyona Erzurum'daki konsoloslarına temsilci gönderme emri verdiklerini bildirdiler. Komisyon toplantılarını muhtemelen Muş'ta yapacak. Bu delegelerden Bay S. Shipley, İngiltere'nin Manastır konsolos yardımcısı, Büyük Britanya'yı temsil edecek, komisyonun toplantılarına katılacak ve müzakerelerden Erzurum'daki Konsoloslara bilgi verecek. Bay Shipley şu an Konsolos Graves ile Erzurum'da bulunuyor, Ermenistan'daki durumdan ötürü hemen yola çıkmak zorunda. Fransız ve Rus delegelerinin isimleri ise henüz bilinmiyor.

Reuter

Viyana, 18 Aralık

Sultan'ın Berlin Antlaşması'nın imzacı devletlerine Kürdistan'daki reformlara beş yıl süre ile nezaret etmeleri için delegeler gönderme teklifi yapma niyetinde olduğu bildiriliyor. Bazı çevrelerde bu raporun doğruluğu hakkında şüpheler olsa da geçenlerde Saray'da yapılan bakanlar kurulu neticesinde, Sultan'ın Ermenilerin yaşadığı Türk vilayetleri ile ilgili devletlere teklif sunacağına inanılıyor.

Reuter

Tiflis, 18 Aralık

Buradaki bir Ermeni gazetesi Muş'tan gelen bir haberde Avrupalı üyelerin bulunduğu araştırma komisyonunun Türk yetkililerinin Ermenilere karşı tavırlarında bir iyileşmeye neden olduğunu belirten bir rapor yayınladı. Yakalanan birçok Ermeni serbest bırakıldı, Kürtler gözaltına alındı ve aşiret reislerinde biri İstanbul'a gönderildi.

Reuter.

Berlin, 18 Aralık

Cologne Gazetesi'nin İstanbul muhabiri uzun bir makalede Sasun ve başka bazı yerlerdeki karışıklıkları onaylıyor. Sorun olan vilayetten hiç kimsenin ayrılmasına izin verilmediğini, meseleye ışık tutacak telgraf ve mektupların tamamına el koyulduğunu iddia ediyor. Yazar bu duruma gereken önem verilmez ise ve Türk taahhütlerine güven duyulursa bu durum Avrupa diplomasisinin zayıflığının bir kanıtı olabilir demektir. Türkiye'nin Avrupa komisyonun yoluna elinden gelen tüm engelleri koyduğunu söylüyor.

Berlin Antlaşması'nın imzacı devletlerinden biri olan Almanya elbette Ermeni meselesini dikkatli bir şekilde takip edecek. İnsanlık açısından bakıldığından İngiltere'nin Ermenistan'daki karışıklıklara son vermek için gösterdiği çaba hususunda burada herhangi bir şüphe duyulmuyor hatta bu memnuniyetle karşılanıyor. Bu husus hakkında gazetelerde yayınlanan raporların doğruluğu hakkında şüpheler olsa da Almanya'nın desteği kesin.- muhabirimizden.

Washington, 18 Aralık

Başkan Cleveland Ermenistan'da olduğu iddia edilen mezalimi araştırma ile ilgili Birleşik Devletlerce yeni herhangi bir hareket olmadığını, ve durumun Bay Cleveland'ın şartları doğrultusunda araştırma komisyonuna Dr. Jewett'in eşlik etmesini Babı ali'nin reddettiği zamanki gibi kaldığını ifade ediyor.

Reuter

TERCÜME NU. 33

20 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

İstanbul, 18 Aralık

Erzurum'daki Rus konsolos yardımcısı Kont Projevalsky, Ermeni araştırma komisyonunun Rus delegesi olacak. Fransa'yı Fransız kökenli olan Trabzon konsolosluğundaki tercüman temsil edecek.

(Yukarıdaki ibareler dün ikinci baskımızda yer almıştır)

19 Aralık

Mgr. İzmirliyan Ermeni Patriği seçildi.

Reuter

Roma, 19 Aralık

Viyana'dan gelen bir telgraf Rusya ve İtalya'nın Bab-ı alinin tayin ettiği araştırma komisyonundan bağımsız inceleme yapacak temsilcileri Erzurum'a göndereceklerini belirtmektedir.

Reuter

Berlin, 19 Aralık

Collogne Gazette'sinin bildirdiğine göre gelen özel mektuplar Ermenistan'da gerçekleştirilen mezalimleri doğrulayabilmekte ve şu an İstanbul'da bulunan İspanyol bir seyyaha gördüklerini gizlemesi için rüşvet teklif edildiğini belirtmektedir. İngiliz gazetelerinde Ermenistan'daki karışıklıklarla ilgili raporların yanlış olduğunu gösteren raporlar sunması ve ayrıca yüksek maaş karşılığında Ermeni halkının iyi durumları hususunda İngiltere'de dersler vermesi talep edildi. Ancak o reddetti. Bu cümlelerin sorumluluğu Rhenish Gazetesine bırakılmalıdır

Muhabirimiz

TERCÜME NU. 34

22 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Londra'daki encümen-i İslam veya Muhammed Cemiyeti'nin öncülüğünde İngiltere'de yaşayan Müslümanlar, olduğu iddia edilen Ermeni mezalimleri ile ilgili olarak İslam dininin yanlış sunulmasını protesto etmek üzere Great Russel-street, Monteagues mansion'da dün öğleden sonra bir toplantı düzenlediler. Cemiyetin başkanı Bay Irad-at Ulah toplantının başkanlığını yaptı ve büyük bir kalabalık toplantıya katıldı. İlk önergeyi Moulvi Rafiüddin Ahmed yaptı ve şöyle dedi: İngiltere'de yaşayan Müslümanların bu toplantısı dindaşları adına, iddia edilen Ermeni mezalimleri ile ilgili olarak siyasi amaçlarla bu ülkede Müslüman dininin ve kurallarının yanlış bir şekilde sunulmasını protesto etmektedir. Bu kişiler Hıristiyan ve Müslümanlar arasında dini düşmanlık ve kötü düşüncelerin yayılması için yapılan her türlü çabayı esefle karşılamakta ve maalesef tamamen siyasi olan bir hususun dini bir konu gibi halka duyurulmasını da üzüntüyle karşıladıklarını ifade etmektedirler". Konuşmaya devam ettiren N. W. Hussan Canon MacColl'un İslam dininin doktrini ile ilgili yaptığı konuşmaların ise tamamen anlamsız olduğunu söyledi. Parlamento üyesi Sör E. Ashmead-Bartlett, Canon MacColl'un Türklere ve Türk hükümetine karşı davranışlarının Hıristiyanlığın ruhuna zıt olduğunu düşündüğünü söyledi. İngiltere'deki Müslümanları bu hususla ilgili olarak organize olmaları ve bu hususa ilgi göstermeleri çağrısında bulundu. Önerge aşağıdaki şekilde devam etti. -Bu toplantı insanlığa karşı işlenen cinayetleri nefretle kınarken doğal olarak aydın tüm insanlara çağrıda bulunuyor ve bu kötülükler için sebep olanların kanıtları bulunduğu anda usulüne uygun olarak cezalandırılacakları ümidinde olduğunu ifade ediyor. Çok uzun süredir dost ve müttefik olan Türkiye'yi tarafsız kaynaklardan güvenilir kanıtlar elde edilmeden cezalandırmanın politika dışı ve aynı zamanda adil olmadığını ifade ediyor. Meselenin detayları ve sebebinin ayrıntıları ile dikkate alınmasına keza karışıklığın mahiyetinin de tam anlamıyla dikkate alınmasını talep ediyor". Dışişleri sekreterine sunulan bu muhtıra Müslüman dünyasında bu hususla ilgili var olan güçlü duyguları ifade ederek Rusya'nın müdahalesi ile Bulgaristan'daki Müslüman halkın maruz kaldığı acılar ve yanlışların büyük güvensizliğe neden olduğunu belirtiyor ve Küçük Asya'nın yönetimindeki

reform meselesine dikkat çekilirken Müslümanların haklarının korunması talebinde bulunuyor.

TERCÜME NU. 35

24 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

İstanbul, 22 Aralık

Bab-1 ali, 3 devlet tarafından araştırmanın yapılması için kesinlikle gerekli olduğu düşünülen Ermeni komisyonundaki İngiliz, Fransız ve Rus delegelerine verilen emirler hususunda anlaşmaya vardı. Osmanlı hükümeti de yabancı delegelerin görevlerini yerine getirmelerini sağlayacak gerekli emirleri komisyonun Türk üyelerine verdi. Yabancı üyeler şahitlere sorulacak sorularla ilgili teklifte bulunma yetkisiyle birlikte *proces verbaux*'u araştırma iznine de haiz oldular.

Türk komisyonunda son anda bir değişiklik yapıldı. Abdullah Bey geri çağrıldı ve onun yerine bu gün Erzurum'a gitmek için yola çıkan adalet bakanlığından iki yetkili geçti. Osmanlı araştırma komisyonu şu an oraya ulaştı ve işlerine başlamadan önce yabancı delegelerin gelmesini bekliyor. Abdullah Paşa'nın geri çağrılmasıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmadı.

23 Aralık

Dün Viyana'da resmi çevrelerde, İstanbul'dan alınan ayın 20'sinde haberde belirtilen Ermeni araştırma komisyonundaki yabancı delegelere Büyükelçiler tarafından verilen emirlere karşı çıkılması neticesinde ciddi bir sıkıntının ortaya çıktığı ifadesinin temeli olmadığı belirtiliyor. Devletlerin temsilcilerinin bu konuda Babı ali ile tam bir uyum içerisinde olduğu söyleniyor.

TERCÜME NU. 36

25 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

İstanbul, 23 Aralık

Temyiz mahkemesi başkanlarından biri olan Şefik Bey ve istinaf mahkemesi ıslah bölümü başkanı Celaleddin bey görevinden alınan Abdullah Paşa'nın yerine Ermeni araştırma komisyonuna tayin edildiler.

İki yeni komisyon üyesi ile Fransız delege bu gün İstanbul'dan ayrılıyor. Şefik bey muhtemelen komisyonunun başkanlığını yapacak.

Abdullah paşanın geri çağırılması ve diğer iki kişinin tayin edilmesi Türk çevrelerinde devletler tarafından yabancı delegelere talimatlar verilmesinin ardından Bab-ı alinin bunu zorunlu görmesi neticesinde olduğu şeklinde açıklanıyor. Zira Bab-ı ali yeni talimatları delegelerine mektupla göndermenin doğru olmadığını ve ayrıca komisyona hukuk bilgisi ve tecrübesi olan kişilerin atmasının istediğini bunun için de yeni atamaların yapıldığı belirtiyor.

Daha önce Erzurum'da temsilcisi olmayan İtalya buraya bir konsolos atamaya karar verdi ve şu an şehirde olan eski konsolos yardımcısı Scaniglia'yu bu göreve getirme düşüncesinde. Bunun sonucunda Sinyor Scaniglia Erzurum'a zamanında ulaşırsa muhtemelen Sasun'daki komisyonun toplantılarını da takip edecek.

Bağımsız bir araştırma yapmak için bir Amerikan delegesinin gönderilmesi meselesi henüz çözülmüş durumda değil. Birleşik Devletler bakanı Bay Terrel dün gece Sultan ile uzun bir görüşme gerçekleştirdi. Bu durum bugün Bakanlar kurulunda da ele alınacak.

Kürdistan'da kışın sert geçmesi ve kar yağışının çok olması tamamen imkânsız olmasa da şu an dağlık Sasun kazasını ziyaret etmeyi hayli zorlaştırmış durumda. Komisyonun önündeki diğer bir zorluk son olaylarla ilgili görgü şahidi olarak bilgi verecek insanların, olduğu iddia edilen mezalim bölgesinde hayatta kalanlarla birlikte çeşitli vilayetlere dağılmış olmasıdır.

(Yukarıdaki haber dün ikinci baskıda yer almıştır)

Reuter

St. Petersburg, 23 Aralık

Sağlam kaynaklardan alınan bilgilere göre Rus hükümeti Ermeni işlerine müdahale etmekten imtina ediyor ve buna sebep olarak da İngiltere'nin Ermeniler lehine giriştiği bu hareketin tamamen göstermelik olduğunu ve bunun neticesinde meseleye dâhil olmanın uygun olmadığını gösteriyor. Ancak Büyük Britanya'nın bir şeyler yapmak gerektiği hususunda azimli olduğunu görürse ve Rusya sınırına yakın Ermeni bölgelerinde araştırma yapmanın ahlaki ve maddi avantajlarını dikkate alırsa Rus hükümeti araştırmada yer almanın daha akıllıca ve pratik olabileceğine karar verebilir.

Reuter

TERCÜME NU. 37

27 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Philadelphia, 26 Aralık

Birleşik Devletler savaş gemisi Marblehead'e Avrupa istasyonuna gitmesi talimatı verildi. Böylece geminin Türk kıyılarına gitmesi sağlanacak ve gerekli olduğu takdirde Dr. Jewett'e Ermeni sorununu araştırmasında yardımcı olacak.

Bu talimat Sultan'ın Dr. Jewett'e araştırma yapma izni vermediği habere gelmeden önce verilmişti. Hükümet muhtemelen şimdi araştırmayı bırakacak. Muhabirimizden Washington, 26 Aralık

Hükümet sekreteri Bay Gresham, Sultan'ın Dr. Jewett'in araştırma komisyonuna katılmasını reddetmesinin Birleşik Devletlerin meseleye müdahil olması sorununa son verdiğini belirtiyor.

TERCÜME NU. 38

29 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Viyan,a 28 Aralık

İstanbul'da Saray'da toplanan son bakanlar kurulunda, Ermenistan'da reformların başlatılması için çeşitli planların dikkate alındığı söyleniyor. Anlaşıldığı kadarıyla bakanlar prensipte Erzurum, Van, Bitlis ve Muş'un tek bir vilayet haline getirilmesine ve bu vilayetlere sultan tarafından 5 yıl süreli bir vali tayinini kabul ettiler. Bu göreve ilk önce bir Müslüman daha sonra ise Ermeni olmayan bir Hıristiyan tayin edilecek. Jandarmalar bölgeden (yerli) toplanacak ve Sultan'ın atadığı bir komutan tarafından idare edilecek. Bölgenin geliri vilayetçe alınacak fakat Duyun-u Umumiye ve Tütün rejisine verilen yıllık miktar hariç tutulacak. Mahkeme üyeleri seçilecek sadece mahkeme reisleri mevcut sisteme göre aday olacak. Muhtemelen bir kamu işleri bölümü ve kamu öğretimi bölümü oluşturulacak.

İstanbul'dan gelen dünkü bilgilerde birkaç Ermeni'nin öldüğü veya yaralandığı söylenen Sivas vilayetinde karışıklıkların ortaya çıktığı belirtiliyor. Raporu doğrulayan veya ayırtı veren bir haber ulaşmadı.

Van vilayetinden Türk başkentine ulaşan bilgiler Ermenilerin acınacak durumda olduğunu gösteriyor. Çok sayıda erkek Türk yetkililerce vilayetlerinden sürekli olarak toplanıyor ve sorgulanmak için tutuluyorlar. Bu nedenle tarlalarda çalışmaktan alıkonuluyorlar, bu kişilerin işlerin böyle gitmesinin gelecek yıl kıtlığa sebep olacağı korkusu içerisinde oldukları ifade ediliyor.

Reuter

TERCÜME NU. 39

31 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Viyana, 29 Aralık

İstanbul'dan bildirildiğine göre iç bölgelerden gelen kelepçelenmiş 30 Ermeni Türk başkentine getirilmek için deniz kuvvetleri gemisi ile gece gelirlerken İzmit körfezindeki Tuzla'da gemiden indirilmişler. Tutukluların mahkemeye çıkarılıp çıkarılmadıkları bilinmiyordu. Tuzla üzerinden dolambaçlı bir yol izlenmesinin nedeninin halı hazırda halkın dikkatini çekmekten korunmak için yapıldığı ifade edilmektedir.

Reuter

Berlin, 30 Aralık

Kölnische Zeitung'un İstanbul muhabirinin sağlam kaynaklardan Bab-ı ali'nin Türk hükümetine karşı ciddi eleştirilerin yapıldığı ve Ermenilere sempati duyulduğu ifade edilen Varna'da yapılan bir toplantıyla ilgili olarak Bulgaristan diplomatik temsilcisi olan N. Dimitrof'a başvurular yaptığı haberleri aldığı belirtiliyor. Türk hükümeti daha sonra bu tür toplantıların engellenmesi talebinde bulundu. M. Dimitrof Türk hükümetinin duygularını zedeleyecek herhangi bir durum karşısında üzgün olduklarını ancak Bulgar Anayasası'nın toplantı yapma hakkını kamu huzurunu rahatsız etmeyecek şekilde garanti ettiğini belirterek herhangi bir müdahalenin yapılamayacağı cevabını verdi.

Muhabirimizden

Berlin, 29 Aralık

St. Petersburg'dan alınan telgrafatan Sultan tarafından İmparator Nicholas'ın tahta çıkmasını tebrik etmek üzere gönderilen özel elçi Mareşal Fuad Paşa'nın Ermeni meselesi ile ilgili olarak majesteleri, bakanlar ve dış işleri temsilcilerine de açıklamalarda bulunma görevi verildiği anlaşılıyor. Bu talimatlar doğrultusunda ekselanslarının Bab-ı ali'nin konsolos araştırma komisyonuna en ziyade destekte bulunacağı ile Sasun'da meydana gelen olaylarda ihmali olan Türk yetkililerin ciddi bir şekilde cezalandırılacağı teminatlarında bulunduğu söyleniyor.

Fuat Paşa gelecek haftanın başına kadar Rus başkentinde kalacak.

Reuter

Philadelphia, 29 Aralık

Daha ziyade kilise önderliğinde Amerikan'ın çeşitli şehirlerinde toplantılar yapılmakta ve bu toplantılarda Ermenistan'da Ermenilere yapıldığı iddia edilen Türk mezalimleri ve Sultan'ın Birleşik devletler temsilcilerinin araştırma komisyonuna katılmasına izin vermemesi protesto ediliyor

Muhabirimiz

TERCÜME NU. 40

31 Aralık 1894, Ermeni Meselesi

Bay Gladstone

Cumartesi günü Londra ve Paris'ten gelen bir grup Ermeni temsilcisi bir gece geçirdikleri Chester'den Hawarden'e Ermeni halkına sempati duyup yardım eden Bay Gladstone'a hatıra olması hasebiyle gümüş yaldızlı bir kadehi Hawarden Papaz kilisesine sunmak üzere gittiler. Bu delegeler Hawarden'de papaz olan Saygıdeğer Stephen Gladstone tarafından karşılandı ve Bay ve Bayan Gladstone ile görüşecekleri kilise yönetimi odasına götürüldü. Orada ayrıca Saygıdeğer Harry Drew ile Bayan Drew, genç Bayan Helen Gladstone ve Bayan Stephen Gladstone da hazır bulunuyorlardı.

Parlamento üyesi Bay F. S. Stevenson, Londra'daki Ermeni cemaati papazı saygıdeğer Dr. Sukius Baronian'ı tanıttıktan sonra, Bay Stephan Gladstone'ye hitaben şunları söyledi, -Londra ve Paris'te ikamet eden, size sunmaktan mutluluk duyduğum ulusal Ermeni kilisesinin üyeleri olan ve Ermenileri temsil eden bu delegeleri tanıştırmam benden istendi ve Hawarden kilisesi için getirdikleri bir kutsal kadehi vermek istiyorlar. Ermeni kilisesi en eski ulusal kilisesidir, kuruluşu 302 yılına yani büyük Konstantin'in Hıristiyanlığı kabulünden öncesine dayanır: o günde bu güne bağımsız varlığını sürdürmüş, bağlı olduğu inanca sıkıca bağlanmış ve korumuştur. Böyle bir hediyeyi sunmak için bundan daha uygun bir fırsat olamaz zira Ermeni kilisesine daima sempati ile bakan ve hayatının temelini oluşturan prensipleriyle Ermeni halkını destekleyen saygıdeğer babanızın yıldönümünde.

Paris Ermeni komitesinin temsilcileri daha sonra Paris Ermenileri adına Bay Gladstone'nin temsilcileri kabul etmesinden ötürü teşekkürlerini sundu ve ondan yanlarında getirmiş oldukları bir gümüş simli kadehi 40 yıl önce Neopolitanların hapisten kaçmalarına yardım eden kalemi ve sesleri daima Ermenilerin lehine olan ve bunu insanlık ve adalet adına her daim yapan Hawarden kilisesinin saygıdeğer papazlarının büyük başarılarının hatırası olarak kabul etmelerini istediler. (Bravo)

Delegeler daha sonra hediye masaya koydular ve Hawarden papazı tüm papazlar adına hediye aldı. Daha sonra bay Gladstone'un heyete konuşma yaptığı kilise yönetim odasına geçtiler ve Gladstone şöyle dedi:

Bu gün burada sizlerle tanışmak için davet edildiğimi öğrenmek benim için mutluluk verici ve şaşırtıcı bir durum. Hiçbir şey yapmadım beyler -Ermenistan ve onun şuan ki durumu ile ilgili sizin ilginizi çekecek; ancak sizlerin bu hususa gösterdiğiniz özenden büyük memnunluk duyuyorum. Bundan daha uygun ve bundan daha çok insanı duygulandıran bir şeyi idrak edemezdim, eminim ki papazların başı olan oğlumun ki yirmi yıldır bu kişiler arasında Hawarden papazları adına söylediği sözler onların duygularına tercüman olmuştur. Eğer bu soruna dışarıdan bakarsan küçük bir mesele olarak görülebilir. Bu elimize aldığımız güzel bir eşya veya nesnedir ve kilisenin mihrabının altında olacak ancak bunun manasının ne olduğunu öğrenene kadar bu nesnenin önemini anlayamayız. Bu durum sizin ve tüm Hıristiyanlar arasında olması gereken, hatta tüm insanlar arasında bulunması lazım gelen ve dünyanın her yanına yayılmış olan Hıristiyanlar arasında olması gereken bir anlayıştır. Siz bizlerden coğrafi olarak binlerce kilometre uzaktasınız ancak Hıristiyan inancında ve Hıristiyan sevgisinde uzak yakın mesafenin herhangi bir önemi yoktur. Kutsal Hıristiyan sevgisi içerisinde çok önemli bir fonksiyon görevini yapan Hıristiyan sevgisinin simgesi olarak seçilmişsiniz ki işte bu sevgi ile Tanrıya yaklaşmak mümkün olacaktır. Sanırım burada olmamızı açıklamak için başka bir kelimeye ihtiyaç yok. Burada olan bizler bu dikkate değer alamete karşı kalbi duygulara ve memnuniyete sahip olmalıyız. Bay Stevenson, özellikle size, ülkemizin halkına ve bu delegelere önem atfeden herkese seslenmek istiyorum. Bana göre İngiltere ve Paris Ermeni cemaatinin bize getirmiş olduğu bu hediye hak etmediğimizi söylemiştim. Zor şartlar altında olan sizler için hiçbir şey yapmadım ve şunu eklememe izin verin bunun sebebi ilgisizlikten değildir. Sebebini bir iki kelimeyle açıklayacağım. Ermenistan'da korkunç ve tarif edilemez bir mezalim olduğunu bildiren sahipsiz rivayetler mevcut. Bu tür şartlar altında olan her insanın isteği ciddi duyguların ortaya çıkmasıdır ancak şu da bir gerçek ki bu tür bir olayda her millet, ülkesinin organı olan ve ülke adına konuşma hakkına sahip olan hükümet tarafından temsil edilmelidir. Bir milletin diğer bir millet üzerinde otoritesi olmadığını bana söylemeyin. Her milletin hatta gerekirse her insanın insanlık ve adalet adına otoritesi

vardır. (Bravo) bunlar insanlığın müşterek prensipleridir ve bunların ihlali her insanın en aşağı seviyede olanların bile ağızını açmasına sebep olur. Ancak bu gibi durumlar içerisinde hiç kimsenin hakkına zarar vermemeye gayret göstermeliyiz, en korkunç ve dehşetli olan iddiaları hemen yorumlamamalı durumun araştırılmasını bekleyip gerçeklerin neler olduğunu görmeliyiz. Evet beyler bu benim kaderim talihim idi sanırım- 18 yıl önce başta söylenti şeklinde meydana geldiği iddia edilen mezalimin gerçekten Bulgaristan'da olduğu ortaya çıktı. Ancak ben ilk olarak bu mezalimlerin varlığı ve karakteri kesin bir otorite tarafından ortaya konana değin galeyana gelmedim; ikinci olarak görevde olan hükümeti temsil etmek durumunda kaldığımı hissedene değin bekledim. Göreceksiniz bu husustaki tavrım önceki tavrımdan farklı olmayacaktır. (Bravo), böyle korkunç tasvirlerle karşı hislerim asla değişmeyecektir (Bravo). Şimdi sessiz kaldım zira kraliçe hükümeti görevini yapacaktır ve bu güvenden dolayı huzurluyum. Onun gücü ve etkisi kayda değerdir: ama aynı zamanda sınırlıdır. Bu ülkenin gücü de tek başına insanlığa işlediği suçları sabit olan kişilere karşı kanunu uygulamakta yetersizdir, ancak insanlığın bilinci büyüktür ve sadece Hıristiyanlıkla sınırlı değildir. (Bravo). Fakat eminim ki İsa'ya tapılmayan birçok ülke ile Hıristiyan olmayan birçok ülkede- bizim vatandaşımız olan Hindistan'daki insanlar, Çin'de Japonya'da- ki iki yüz yıldır savaş yapmaktayız- bulunan halk da bu tür mezalimlere karşı bizle aynı fikirdedirler. Bulgaristan'da ne oldu? Sultan ve hükümeti yapılan her yanlışı reddettiler. Evet, ama onların inkârı gerçeklerin ortaya çıkması ile sarsıldı. Gerçek tüm dünyaya gösterildi. Ben şunu söylediğimde bunun savurganlık olduğu düşünüldü:- Türk'ün ve sahip olduğu her şeyin pıllını pırtısını toplayarak Bulgaristan'dan çıkmasının zamanıdır". Bulgaristan'da çıktılar ve bunun yanı sıra iyi bir anlaşma yaptılar. Ancak hak, adalet veya insanlık, akliselim ve iyi niyetli olmak ona öğretilmelidir. (Bravo). Şimdi gerçek şu ki bu araştırmanın sonucuna ulaşamadık ve bu iddiaları doğrulayacak herhangi bir şey olduğunu söyleyemeyeceğim. Aynı zamanda istenmeyen bir sonucu beklemek için de herhangi bir sebep olmadığını söyleyemeyeceğim. Tam tersine bana ulaşan bilgiler şu sonucu çıkarıyor ki ben hala bunun doğruluğu inşallah ortaya çıkmak diyorum ama 1876'da Bulgaristan'da meydana getirilen mezalim sahnelerinin Ermenistan'da 1894'de meydana geldiği sonucuna varılıyor. Söylediğim gibi inşallah böyle değildir ama durum böyle ise kötülüğün hareketlerine karşı yapılacak genel bir haykırış zulüm gören insanlardan yükselmeli

Türkiye Sultanına duyurulmalı ve onu bu çılgınlığa karşı mantıklı olmaya zorlamalıdır. Türkiye tarihi üzüntü ve acı verici bir tarihtir. Bu ırkın da kayda değer ve bazı durumlarda önemli özellikleri vardır, fakat birçok açıdan bakıldığında dünyaya felaket getirmiştir. Bu katliam, tecavüz ve mezalim hikâyeleri doğruysa, bunlar gözden kaçmaz ve bunların ortaya çıkmasına engel olamazlar. Türk imparatorluğunun Avrupa kıtasında ben doğduğumdaki topraklarının yarısını şimdi ellerinde değil neden acaba? Sadece kötü yönetimlerinden- tanrının elinden çıkmış büyük kayıtlara Müslüman olarak bu dine çok sıkı bir şekilde bağlı olan bu insanlar neden böyle yapıyorlar- ben eminim ve ümit ediyorum ki bu sırrı kraliçe hükümeti ortaya çıkarmak için elinden gelen her şeyi yapacak ve dünyanın bundan haberdar olmasını sağlayacak. Ümit üstüne ümitten bahsediyorum. Okuduğumuz bu raporlar onaylanmaz ve yatıştırılırsa Tanrı'ya şükrederiz. Ancak öte yandan bunların doğruluğu ortaya çıkarsa daha önce hiç olmadığı kadar dünya huzuruna çıkar demokrasi insanlık ve adalet adına insanların bunlardan ders almasını haykırıyorum. Bu iddiaların doğruluğu ortaya çıkarsa böyle bir hükümet ilk başta Muhammet peygamberin ve ona inanan çok miktarda insanının ve tüm insanlığın itibarını zedeleyecektir. Ve şimdi sert bir dil. Sert bir dil gerçekler ortaya çıktığında kullanılmalı, gerçekler olmaksızın ise kullanılmamalı. Size şu tavsiyede bulunuyorum kararınızı muhafaza edin ve bekleyin fakat kanıtlar ortaya çıkınca ve durum kötüleştikçe benim umudum da azalırken ve söyleyecek bir şeyim olduğu sürece insanlık ve gerçek adına her daim bu hususu ön plana çıkartacağım. (Bravo). Tekrar böyle bir hediyeyi aldığımı için size teşekkür etmek istiyorum. Ermeni kilisesinin en eski Hıristiyan kilisesini söyleyip tarihini 302 olarak belirtmeniz de sizin iyiliğinizi gösteriyor. Evet efendim, bu şerefle ilgili sizinle münakaşaya girmeyeceğim, fakat bu ülkenin kilisesi hemen sizin arkanızdadır, çünkü eğer doğru hatırlıyorsam, 310 yılında Fransa'da toplanan genel konsülde bu ülkenin üç piskoposu mevcuttu. Söylediğim gibi bu mutluluk verici bir mücadele ve şunu da söylemek isterim bu tür mutluluk verici mücadele insanlık ve adalet adına ülkeler arasında devam etsin. Tanrının sizi kutsamasını diliyorum. (alkış)

Bay Stevenson ve Ermeni heyeti daha sonra kaleye gitti, Bay ve Bayan Gladstone ile yemek yedi.

Kadehte ulu patrik tarafından Ermenice yazılmış ve Bay Stevenson tarafından Latinceye çevrilmiş bir ithaf bulunuyor.

TERCÜME NU. 41

3 Ocak 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 2 Ocak

İstanbul'dan gelen dünkü tarihli haberlerde, Sasun'dakilere karşı harekâtı yöneten Bitlis Valisi Tahsin Paşa'nın bir Ermeni tarafından suikasta uğradığı ve Ermeninin de hemen sonra intihar ettiği rapor ediliyor.

Karışıklıkların olduğu bildirilen Sivas'tan son dört gün içerisinde başkente herhangi bir mektup ulaşmadı. Sıradan mektupların bile bu süre zarfında gelmemesi mümkün değildir. Yetkililer mektuplara sürekli olarak el koymaktalar. Bu nedenle neler olduğunu kestirmek güç, dolambaçlı bir yol ile gönderilen mektupların tamamının yerlerine ulaştığını temin etmek zordur.

Osmanlı yetkilileri Sasun'da olduğu iddia edilen mezalimi reddetmeyi sürdürmekte, gerçekler tam tersini söylüyor olsa da.

Araştırma komisyonunun üyeleri araştırmayı başlatmak üzere yeni yılın ilk gününde Erzurum'dan ayrıldılar.

Reuter

İstanbul, 2 Ocak

Resmi olarak, Ermeni bir rahibin verdiği bilgiler doğrultusunda hareket eden Muşlu yetkililerin Ermeni okulunun yanındaki bir evi aradıkları ve ihtilalci karaktere sahip bir takım belgeler buldukları duyuruldu. Bu rahip daha sonra 3 Ermeni tarafından saldırıya uğradı ve ciddi bir şekilde yaralandı. Ermeniler de nihayetinde yakalandılar.

Bu gün Mg. İzmirliyan'ın Ermeni patriği olarak seçilmesini onaylayan bir irade yayımlandı.

Reuter

TERCÜME NU. 42

10 Ocak 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 9 Ocak

Ermeni araştırma komisyonuna başkanlık etme durumunda olan Abdullah Paşa'nın oturumlara devam etmeyeceği İstanbul'dan bildirildi ve kendisi İstanbul'a gelmek üzere Trabzon'dan ayrıldı. Ayın 24'de göreve başlayan Osmanlı müfettişleri Şefik ve Celaleddin Beyler ayın yedisinde Erzurum'a ulaştılar.

Reuter

TERCÜME NU. 43

21 Ocak 1895, Ermeni Meselesi

Paris, 20 Ocak

Ermeni araştırma komisyonu ile ilgili İstanbul'dan gelen aşağıdaki rapor buraya ulaştı:

“Tüm Anadolu’yu kalın bir karla kaplayan ağır kış şartlarına rağmen Ermeni araştırma komisyonu cesur bir şekilde görevini sürdürüyor ve hiçbir zorluğun onu engellemesine izin vermiyor. Beş günlük bir aranın ardından ayın 12’sinde komisyonun Türk üyeleri ile üç Avrupalı delege, Bay Shipley. B. Britanya, M. Vilbert Fransa ve M. Prejevalsky Rusya ayın 17 veya 18’inde varmaları beklenen Muş’a hareket ettiler.

Erzurum’dan buraya mesafe sadece 105 mil, ancak daima çok zor olan bu iki bölge arasındaki geçiş yerleri dağlık hatta yılın bu mevsimde çok çetin. Muş’a vardıklarında komisyon, olduğu iddia edilen mezalimin en kötü sahnesiyle karşılaşacak zira Sasun buradan sadece 11 mil uzaklıkta, ve hatta Muş’ta bile Sasun’da neler olduğuyla ilgili kendi bildiklerini söyleyemeyecek ama bunlardan haberdar olan birçok kişiyi sorguya çekebilecek ve çok ilginç ayrıntılar elde edebilecek.”

Reuter

Viyana, 19 Ocak

Dünkü tarihli aşağıdaki güvenilir bilgiler İstanbul’dan alındı:

“Yeni Ermeni patriği, Mgr. İzmirliyan hükümete karşı çok bağımsız bir tavır sergilemeye devam ediyor. Geçenlerde patrikliğe seçilmesinden ötürü Sultan’a teşekkür etmek üzere Sultan tarafından kabul edildi. Sultan’ın hâkimiyeti altında Ermenilerin huzurlu ve refah içerisinde yaşamalarından ötürü memnuniyetini ifade eden geleneksel resmi âdetin yerine Patrik Sultan’a aşağıdaki konuşmayı yaptı:

“Efendim -Tanrı’nın iyiliği ve Ermeni cemaatinin seçimi ile Ermenilerin patriği oldum. Majesteleri sizde bunu onayladınız, bu onaylamadan ve huzura kabul etmenizden dolayı teşekkürlerimi kabul etmenizi rica ediyorum. Efendim, hür irademle Kilisemin ve

milletimin bana yüklediği görevleri yerine getireceğim. Tanrı inşallah atalarımızın muzaffer tahtında sizi daim kılar.”

Patriğin bu konuşmasına şaşırın ve konuşmasını bitirmeden sözünü kesin Sultan ona kısaca şöyle dedi: - “Seninle ilgili yeterince bilgiye sahibim. Sadık bir hizmetkâr olmaya çalış ve Ermenilerine de rahat durmalarını söyle.”

Patrik bundan sonra konuşmasının metnini isteyen Sultan’ın sekreteri olan Münir Paşa tarafından alı konuldu. Paşa metni aldıktan sonra geleneksel görgü kurallarına uymaksızın onu hemen oradan uzaklaştırdı.

Yeni patriğin kararlılığını gösteren başka bir olay daha meydana geldi. Eçmiyazın Ermeni Katolikosu Mgr. Khrimyan görev yerine vardığında, Ermeni ulusunu takdis ettiği ve etkili bir dille yazılmış olan bir belgeyi İstanbul’daki patrikhaneye gönderdi. Dönemin İstanbul patriği olan Mgr. Achikian bu belgeyi Bab-ı aliye gösterdi ve tüm Ermeni kiliselerinde okunması için izin verilmesini talep etti. Bab-ı ali kararlı bir şekilde bunu reddetti ve bu belge kiliselerde okunmadı. Şimdi ise Mgr. İzmirlian bu sorunu kendi kendine çözmeye karar verdi. Bu meselenin kilisenin iç meselesi olduğunu Bab-ı ali otoritesine sormak gerekmediğini belirten Patrik bu mesele ile ilgili emirler verdi ve dün iki Ermeni bayramı olan yılbaşı ve St. Stephen dolayısıyla bu belge okundu ve her kilisede büyük alkış topladı.

Bab-ı ali’nin hiçbir yabancı gazeteciye Anadolu’da seyahat etme ve Sasun’a gitme izni vermeme hususundaki ısrarı diplomatik çevrelerde çok kötü bir izlenim ortaya çıkardı, Türkiye’nin Asya vilayetlerinde durumun bu husustan ötürü çok kötü olduğu sonucuna varılıyor. Çünkü saklanacak bir şey yoksa bu bölgede tarafsız gözlemcilerin raporlarının hoş karşılanması gerektiği söyleniyor. Bu bağlamda Bab-ı ali’nin siyaseti Araştırma komisyonunun olumsuz sonuncunun yeni bir göstergesi olarak yorumlanıyor.

Reuter

TERCÜME NU. 44

24 Ocak 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 23 Ocak

İstanbul'dan gelen dünkü tarihli raporlar, hükümet ile ilişkilerde bağımsız bir yapıya sahip olduğu dikkat çeken yeni Ermeni patriği Mgr. İzmirliyan'ın adalet bakanlığına mektup yazdığı ve bu mektupta Sasun'a son olayları incelemek üzere özel bir delege gönderme niyetinde olduğu ifade ediliyor. Mektubunda patrik şöyle diyor;

Göreve geldikten sonra, genel durum hakkında birçok rapor olduğunu gördüm. Ermenilerin acı çektiği şeylere karşı protesto hakkımı saklı tutarak, benim gayretim ilk etapta Ermeni milleti arasında tarif edilmez duygular ortaya çıkaran berbat Sasun işlerine yönelmektir. Muş piskoposu üç yıldır hapiste keza diğer piskoposların durumu da aynı. Bu tür şartlar altında etkilenen vilayetlerden diğer din adamlarının gönderdiği raporların da meselenin dışında olması gerçeği ile Sasun meselesini ortaya çıkarmak üzere bu yere özel bir delege göndermek zorunda olduğum hissindeyim.

Reuter

TERCÜME NU. 45

28 Ocak 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 26 Ocak

Sasun'da olduğu iddia edilen Ermeni katliamlarını araştıran komisyon Muş'ta birinci oturumunu gerçekleştirdi. Bay Hampson'a -Britanya Sofya büyükelçisi yardımcısı- daha önce konsolos olduğu Erzurum'a şu an Kürdistan konsolosu olan Bay Graves'e yardım etmek için gitmesi emri verildi. Bay Hampson acilen Küçük Asya'ya gitmek üzere ayrılacak.

Bab-ı ali resmi yalanlamalara rağmen hala yabancı gazete muhabirlerinin Ermenistan'da seyahatlerine izin vermiyor.

İngiliz büyükelçisi Sör Philip Currie'nin Türk hükümetinden geçenlerde bir Britanyalı Wesleyan misyonerini tutukladıkları için 50 pound tazminat talebinde bulunduğu ifade edilmektedir.

Reuter

Viyana, 26 Ocak

İstanbul'dan belirtildiğine göre Temyiz Mahkemesi geçen Kasımın 15'inde Erzincan ceza mahkemesinden gelen ve 24'ü ölüm cezasına çarptırılmış 58 Ermeni'nin suçlarını onadı. Ölüm cezalarının hemen gerçekleştirileceğini belirten yeni bir rapor mevcut bulunuyor.

Reuter

Bükreş, 27 Ocak

Zaman zaman burada ikamet eden ve hayatı berbat bir durumda olan bir Ermeni Muş'ta yaşayan karısından, bu bölgedeki duruma ışık tutacak bir mektup aldı. Geçen ekim tarihli mektup yazıldığı zamanda halkın durumunu acınacak bir hal olarak tasvir ediyor. İnsanlar paniğe kapılmışlar gündelik işleri yapmaktan bile korkuyorlar. Kadınlar ise zaptiye ve askerler tahkir ederler diye evlerinden ayrılmaya cesaret dahi etmiyorlar. Sonuç olarak her çeşit ticaret ve iş durmuş durumda. Mal fiyatları olağanüstü bir

derecede yükselmiş durumda. Görünen o ki yazar ayrıntıları vermekten, mektup Türk yetkililerin eline geçer diye, korkuyor. Bana bilgi veren iyi huylu kişinin ve mektubun sahipliği su götürmezdir.

Muhabirimizden

Reuter ajansına Ermenistan'dan gelen ve Erzincan'daki ceza mahkemesinin geçenlerde çeşitli cezalara çarptırdığı 58 Ermeni'den 24'ünün ölüm cezasına çarptırılmaları üzerine Lord Kimberly'nin Ermeni vatansever cemiyetinde bu konuyu ele aldığı bilgisi verildi. Başkanın gönderdiği mektupta İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin durumu araştırdıktan sonra birçok kişiye ömür boyu ceza verildiği diğerlerinin de ciddi cezalar aldığı ama ölüm cezasına çarptırılanlarının hiçbirinin infazlarının gerçekleştirilmediğini belirten bilgileri ona aktardı. Reuter ajansı ise esas raporu onaylayan ve ölüm cezası infaz edilen mahkûmlardan birinden gelen bir mektupta durumun aşikâr olduğunu beyan ediyor.

TERCÜME NU. 46

4 Şubat 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 1 Şubat

Yabancı gazete muhabirlerinin Küçük Asya'da seyahat etmelerinin yasaklı olmadığını gösteren ayın 25'indeki resmi bildiriye rağmen, Osmanlı hükümeti bazı İngiliz muhabirlerine eşlik edecek kişilere izin vermiyor. Bab-ı ali şimdi bu bölgeyi ve Sasun'u ziyaret etmek isteyen yabancı basın temsilcilerine kesinlikle izin vermiyor. Erzurum'a gitmek isteyen biri gazeteci iki İngiliz Trabzon'daki Türk yetkililerince engellendi.

Halep'te durdurulan diğer bir İngiliz gazeteci şimdi buraya döndü. Koruma olmadan seyahat etmeye hazırlanan muhabirler olduğu sürece yanlarına birilerinin verilmesi meselesi ikinci planda kalmaktadır.

İngiliz büyükelçisi Sör Philip Currie dün Bab-ı aliye bir nota sundu. Nota'da Küçük Asya'da muhabirlerin seyahat etme meselesine girmekten kaçınarak ekselansları Osmanlı hükümetinden bu hususla ilgili yazılı kararını bildirmesini istedi.

Abdullah Paşanın Sasun araştırma komisyonundaki faaliyetini açıklamasının yanı sıra yetkililerin açık sözlülük ve bağlılıklarının sultanı o kadar etkilediği ve bunun sonucunda Sultan'ın onu saray askerilerinin komutun yardımcısı yaptığı ifade ediliyor.

2 Şubat

Sör Philip Currie'nin Osmanlı hükümetine gönderdiği notaya cevaben, Bab-ı ali Sasun araştırma komisyonu oturumlarını yaptığı sürece gazete muhabirlerinin Küçük Asya'da seyahat etmelerine izin verilmesinin mümkün olmadığı belirtildi. Bunun sebebi Bab-ı alinin araştırmasının tamamen tarafsız bir şekilde yapılması, muhabirlerin seyahatleri esnasında elde ettikleri yanlış fikirlerin gazetelerde yayınlanması ile önyargılı bir şekilde yapılmaması isteğinden dolayı idi

Sör Philip Currie Bab-ı alinin cevabını Londra'ya bildirdi ve şu an talimatlarını bekliyor.

Araştırma komisyonu tarafından çeşitli görgü tanıkları dinlendi ancak bununla ilgili herhangi bir rapor henüz elimize ulaşmadı. Sultan günlük olarak araştırma hakkında bilgi alıyor.

Bitlis eski valisi Tahsin paşa'ya İstanbul'a dönmesi emri verildi.

Geri çağrılan komisyonunun Osmanlı delegesi Abdullah Paşa özel bir görevle Edirne'ye gönderildi. Bu görevin amacının ise İkinci kolorduda var olan suiistimalleri araştırmak olduğu söyleniyor.

Reuter

Viyana, 3 Şubat

İstanbul'dan gelen haberlerde adalet bakanının tüm ülkedeki mahkemelere bir sirküler göndererek Ermenilere mahkemelerinde kanunun el verdiği maksimum cezaların verilmesini belirttiği ifade ediliyor.

İçbölgelerden alınan bilgiye göre, büyük miktarda Ermeni şuan İstanbul'a gitmek için izin bekledikleri Karadeniz'in çeşitli limanlarında uzun süredir bulunuyorlar. Yetkililer uzun süredir gerekli yetkiyi vermeyi reddediyorlar.

Reuter

TERCÜME NU. 47

5 Şubat 1895, Ermeni Meselesi

Dün Westminster Palace Otelinde İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından Türk Ermenistanı'nın yönetimde reform yapılmasını sağlamak için gelecek oturumda atılması gereken adımları dikkate almak üzere bir miting düzenlendi. Başkanlığını Bay F. S. Stevenson yaptı ve Bay Cyril Dood, Q.C., Parlamento üyeleri Bay J. E. Ellis, Bay A. C. Morton, Bay Schwann, Bay Channing, Dr. Farquharson ile Canon MacColl, Profesör Agar Beet, Profesör Tcheraz, Bay Edward Atkin (sekreter) ve diğer bazı kişiler toplantıda yer aldı. Canon Gore, Westminster dükü (kendisine başkanlık yapması teklif edilmişti), Parlamento üyeleri Sör George Sitwell, Sör John Kennaway, Bay Stansfeld, Bay Brunner ile saygıdeğer F. B. Meyer, Dr. Monro Gibson, St. Paul Papazı, Dr. Haris Booth (Vaftiz birliği adına) ve saygıdeğer W. H. Clarkson (Cemaat Birliği adına) gibi kişilerden gelen esef mektupları okundu. Komiteye ve Ermenistan'daki yanlıslara karşı olduğunu belirten İngiliz halkına teşekkür etmek isteyen Paris'teki Ermeni kolonisinden bir mektup alındı.

Başkan İngiltere, Fransa ve Rusya'dan üç delegenin Hıristiyanlara yapıldığı iddia edilen mezalimi araştıran komisyona katıldığını belirtti. Bu delegeler ise komisyonun üyesi değil sadece gözlemciler, bunun yanı sıra komisyon ülkenin sadece bir vilayetinde araştırma yapıyor. Bu komisyon araştırmasını bitirene kadar herhangi bir hareketin gerçekleştirilmeyeceğini söylemek budan dolayı saçma olurdu. Bu ülkenin Ermeni halkına karşı hususi görevleri vardı zira diğer ülkelerle birlikte Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarının maddeleri doğrultusunda reformların uygulamasıyla sorumlu olduğumuz gibi Büyük Britanya Kıbrıs Konvensiyonu ile daha bireysel ve özel bir zorunluluk sahibi olmuştur. Dışişleri bakanlığımız ve Bab-ı ali arasında gerçekleşen görüşmeler tam anlamıyla akademik bir özellik taşıyordu. Bay Clifford Lloyd ve diğerlerinin raporları kötüye kullanmaların hat safhaya ulaştığını ve bunun neticesinde reform hakkında ısrarcı olunmasını haklı çıkardı. Şimdilerde ise ne iyi ki Rusya ve İngiltere arasındaki ilişkiler önceden olduğundan daha dostça, etkili bir karakter taşıyan müşterek bir hareket Türk Ermenistanı'ndaki güvenli ve yeni bir yönetim tarzı bu hükümet tarafından gerçekleştirilmelidir. (Bravo) hiçbir zaman cezalandırılmayan ve

devam eden mezalimleri ortaya koyan birçok kanıt mevcut durumda. Cemiyet ihtilalci bir hareketle işbirliği içerisinde olduğu suçunu kesin olarak reddetmek arzusunda. Böyle bir hareket Ermeni halkına yarar getirmez, peşinde oldukları reformlar da Türkiye'nin kendisine fayda eder. Görmek istedikleri şey 30 yıldan daha önce Lübnan'da yapılan sistemin inşa edilmesidir. Dahası göçebe Kürtler kısmen Avrupalıların kumandası altına girmeliler. Sonra Avrupalı komutanların idare ettiği jandarmanın karma olması arzusundalar. Böyle bir güç Lord Salisbury'nin onayını almıştı. (yaşa) Ayrıca Nubar Paşa tarafından desteklenen bir reform olan Hıristiyanların yasal yetersizlikleri sorunun ortadan kaldırılmasını istiyorlar. Cemiyet hiçbir şekilde Müslüman karşıtı değil, Müslümanlarda en az Hıristiyanlar kadar cemiyetin elde etmeye çalıştığı reformlardan yararlanacaklardır (yaşa). İlk görevleri Dışişleri bakanlığından yabancıların komisyona katılmaları şartları hakkında daha fazla bilgi almak olacak. İkinci nokta konsolos raporlarının yayınlanmasıydı. Bu raporlar 1889'da kesildi ve bunların yayınlanması için ellerinden geleni yapacaklar. Bunlardan bazılarının içeriği ifşa edilmişti ve şimdi tamamının ortaya çıkma zamanı gelmişti. Bay Gladstone sonsuz sessizlik politikasını ortadan kaldıracığını duyurmuştu. Sasun kazası olayları uzun süredir yapılan yanlışların sonucu olup bunların tamamı Dışişleri bakanlığınca ifşa edilmelidir. Bu tür bir durumda herhangi bir ayırım gözetilmemelidir. (bravo) Bu ülke elde etmeye çalıştığımız kalıcı reformları elde etme yolunda öncü bir hareket içerisinde olmalıdır. (Bravo) Hiçbir hükümet bu ülkenin desteği olmaksızın etkili bir şey yapamaz. (Bravo)

Parlamento üyesi Bay J. E. Ellis, aşağıdaki önergeyi okudu:

“Bu miting, son 16 yılda Asya Türkiye'si'nde ortaya çıkan baskı ve kötü yönetimi ve bunun sonucunda Sasun kazasında Türk askerlerinin katliam ve barbarlıklarını unutmuyarak, bundan itibaren Babı alinin insanlık ilkelerine ve uluslar arası yükümlülükleri sürekli ihlaline karşı öfkesini dile getirecek, imzacı devletlerin ilgisizliğinden ötürü Berlin antlaşmasınının 61. maddesinin uzun süredir çalışmaz bir şekilde kaldığından ötürü derin esef duyduğunu belirtecek ve majesteleri hükümetini bu antlaşma ve Kıbrıs konvansiyonunun ortaya koyduğu sorumluluklar neticesinde Ermeni vilayetlerinin yönetiminde kesin ve geniş çaplı reformların hemen yapılmasında ısrar edilmesinde öncü olmasını talep edecektir.”

The Times da Reuter Ajansından gelen partizanlığından şüphe edilmeyecek gerekli hareketin yapılması için yeterli kanıtı teşkil eden bir haberdan bahsetti. (Bravo) bir Türk komisyonunun raporuna güven duyulmamalı ve Lord Kimbeley'in o komisyon'un raporu açıklanmadan herhangi bir temsilci kabul etmemesinin de üzüntü verici olduğunu söyledi. (Bravo).

Bay Cyril Dodd bu önergeyi destekledi ve Sör John Keonaway gibi birçok rakibinin o an yanında olmasından ve meselenin parti politikasının dışından tutulmasından büyük mutluluk duyduğunu bildirdi. Muhabirlerin hariç tutulduğu, sadece sonucu duyurulan ve zulüm suçunu işleyenleri ortaya çıkaranlara karşı herhangi bir güvence bulunmayan bir araştırmadan umutsuz durumda. Rusya ve ülkesinin birlikte hareket etmesinden memnunluk duyuyor ve Türk yetkililerini suçlayan Ermenilerin korunması için her iki ülkenin askerlerinin elbirliği ile hareket etmelerini istiyor. Reuter ajansı Ermenilere sempati ile bakmıyor, zira meselenin iki yönü olduğunu söylüyor. Türk askerleri bir kişi yerine iki kişiyi öldürürken yani hamile kadınları katlederken nasıl iki taraftan bahsedilebilir? (Bravo).

Saygıdeğer William Mottram ve saygıdeğer J. Gossett-Tanner önergeyi desteklediler.

Bay Channing Ermenilerin Avrupa müdahalesini elde etmek için mezalimleri kendilerinin arttırdığı fikriyle alay etti. Komisyona inanmıyor ve ondan iyi herhangi bir umudu yok. Büyük düşman Türk işini ağırdan almakta, onların amacı dışişleri bakanlığının hareketini hem desteklemek hem de aceleye getirmek. (Bravo).

Önerge oybirliği ile kabul edildi.

Parlamento üyesi Bay Schwann, sonraki önergeye devam etti:

“Bu miting, Sasun kazasında ve başka yerlerde son zamanlardaki mezalimi tam anlamıyla araştırmak üzere uluslar arası bir konsolos komisyonunun görev yapmasını ve tüm şahitlerin şimdi ve daha sonra güvenliklerinin temin edilmesinden endişeli

olduğunu beyan ederken, az çok sorumlu olan birkaç kişinin cezalandırılmasının genel durumda değişiklik yapmayacağı fikrindedir. Gerçekten yapılması gereken, meseleyle ilgilenen devletlerin, insanlık, adalet ve barış adına Ermenistan'ın durumunda kalıcı bir gelişme için Hıristiyanların inanç, can, namus ve mallarını güvence altına almak adına birlikte ve enerjik hareket etmektir.”

Saygıdeğer Agar Beet önergeyi destekledi ve konsolos raporlarında durumun tamamen ifşa edilmesini söyledi. Yapılması gereken neydi? Onların iddiası vilayetler Hıristiyan bir valinin kontrolünde birleştirilmeli. Türk ölüyor, Ermeniler ise bu bölgedeki yegâne ilerici millet. Ayrıca hukuk ve maliye de yeniden organize edilmeliydi. Bu etkili reformlar hususunda Avrupalı devletlerin beraberce ısrarcı olmalarından başka hiçbir şey Sultanı bir inç bile harekete geçiremez. (Bravo).

Parlamento üyesi Dr. Parqouharson, oybirliği ile kabul edilen önergeyi destekledi.

Sonraki önerge şöyle:

“Bu miting Ermeni işleri ile ilgili konsolos raporlarının 1889 yılından bu yana Parlamento'da tutulmasından üzüntü duyuyor, bu raporların tümünün hemen yayınlanması uyarısında bulunuyor ve daha önce belirtilen başpiskopos, piskopos, papaz, öğretmen ve diğer bazı kişiler -bu kişiler davaları görülmeksizin veya sahte duruşmalarla hapsedilmiş Türk hapisanelerinde zulme ve işkenceye maruz kalmışlar idam edilmiş veya sürülmüşlerdir- hakkında çağrıda bulunuyor.”

Daha sonra Canon MacColl şöyle devam ediyor. -Özel şahısların söylediklerine kulak asmayan resmi raporları insanlar dinleyebilirler. Türk sistemi din temelli ve değişmezdir, bu kötü yönetimden insanlar değil sistem sorumludur. Ermenistan'daki durum kötüden daha berbata gidiyor, İngiliz hükümeti açık bir şekilde Sultan'a durumu düzeltmediği takdirde Kıbrıs konvansiyonu şartlarından dolayı bir yılda 100.000 pound alacağını bildirdi. Daha göze çarpan bir şey bulmalıyız. Mezalimin emri daima sultan tarafından verildi, haklı çıkaracak delil merkezi hükümet tarafından bekleniyordu, Hıristiyanların delili Müslüman mahkemelerinde kabul görmüyordu. Babı alinin esas

isteği Ermenileri rehberleri ve öğretmenlerinden mahrum bırakmak ve böylece onları umutsuz bir duruma sokmaktı. (Bravo)

Bay Percy Knight, önergeyi desteklerken, maalesef ulaşılması çok güç ve halkın iki ateş olduğu-yani Kürt ve Türkler arasındaki- bu ülkede 16 yıl yaşadığını söyledi. Mesele ancak Rusya ve İngiltere'nin müşterek hareketi ile çözülebilir ve Amerika tamamen çıkarsız bir şekilde herkesi memnun edecek adil bir valiyi buraya atayabilir.

Parlamento üyesi Bay A. C. Morton önergeyi destekledi, hükümetin, şuan kabine üyesi olan ve Bab-ı alinin siyasetinin Ermeni meselesinden kurtulmak için Ermeni halkından kurtulmak olduğunu ifade eden bay Bryce'ın söylediklerini dikkate almasını ümit ettiğini söyledi. (bravo)

Saygıdeğer Profesör Tomayan İngiliz Ermeni Cemiyetine zulme uğramış hemşerilerinin meselesine destek oldukları için teşekkür etti.

Bay G. Hagopian önergeyi destekleyerek Komisyonun tam bir saçmalık olduğunu söyledi. Önerge toplantıya Parlamento üyesi Bay Dodd tarafından getirildi başkan tarafından yönetildi ve kabul edildi.

TERCÜME NU. 48

8 Şubat 1895, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim- Ermeni meselesi Rev. Dr. W. N. Brodbeck'in başkanlığını yaptığı ve geçen pazartesi Boston, Bromfield-street Kilisesinde toplanan İncil Birliği'nin kalabalık ve heyecanlı toplantısında dikkate alınmış konuydu. Robert Koleji'nin kurucusu ve ilk başkanı olan Dr. Cyrus Hamlin'in teklif ettiği aşağıdaki önergeler oybirliği ile kabul edildi:

“Anlaşmalarla kendilerine verilmiş olmasına rağmen Amerikan vatandaşlarının hak ve imtiyazları Osmanlı hükümeti yetkililerince sürekli olarak dikkate alınmayıp çiğnenmekte hatta bazı durumlarda bu tür olaylarla ilgili özür bile dilenmemekte;

“En zalim ve kanlı zorbalıklar ve katliamlar silahsız ve masum Hıristiyan kardeşlerimiz olan Sultanın Ermeni vatandaşlarına uygulanmakta, böylece;

“İlk olarak Washington'daki hükümetimizden Türkiye'deki vatandaşlarımızın hak ve şereflerini daha kuvvetli bir şekilde savunmasını istiyoruz.

“ikinci olarak Washington'daki hükümetimizden insanlık ve kendilerine kötülük yapılmış ve zulme uğramış Hıristiyanlar adına Türkiye'de boğazlanan Hıristiyan kardeşlerimizin kanının öcünü almasını ve ileride Bab-ı alinin Hıristiyan vatandaşlarına koruma sağlaması için Avrupa'nın Hıristiyan devletleri üzerinde etkisini kullanmasını istiyoruz.

“Üçüncü olarak bu hususlar için hükümetimizce alınacak en ciddi önlemler dışarıda güvenliğimizi ve saygınlığımızı hiçbir zaman kaybetme amaçlı olmayan Monroe doktrinini de ihlal etmeyecektir.

“Dördüncü olarak başkan ve sekreter tarafından imzalanan bu önergelerin bir nüshası Londra'daki Devlet Sekreteri ve Dış işlerine gönderilecektir.”

Mezalimlere karşı protesto ve Birleşik Devletler hükümetini harekete geçmeye çağıran toplantılar sürekli olarak yapılmakta ve bütün kiliseler bu toplantılara açılmış durumda bulunuyorlar.

WM. Lloyd Garrison

Samuel J. Barrows

Boston. Mass., U.S.A. 28 Ocak

TERCÜME NU. 49

11 Şubat 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 7 Şubat

İngiliz parlamentosunun açılışında kraliçenin yaptığı konuşmanın Ermeni meselesini içermesi keza Lord Rosebery'nin bu ülkede gerekli reformlarla ilgili konuşmasının Saray'da çok derin bir etki yaptığı söyleniyor. Yerel gazetelerin bu husustan bahsetmesi yasaklandı ve kraliçenin konuşmasına da kısmen yer verildi.

Buradaki diplomatik çevrelerde Ermenistan'daki reformların müzakeresi için Berlin Antlaşmasının imzacı devletlerinin eninde sonunda bir konferans yapacağına inanılıyor.

Hükümetin emriyle burada mektup olarak alınan ve Küçük Asya'da yabancı muhabirlerle ilgili Bab-ı alinin hareketini yorumlayan makaleleri içeren 31 Ocak tarihli The Times'ın kopyaları dağıtılmadı.

9 Şubat

Ermeni işleri ile ilgili mahkeme kararlarını etkilemek amacıyla adalet bakanlığınca yayımlandığı söylenen bir tamimin varlığı ile ilgili rapora resmi bir yalanlama geldi.

Erzurum'da Ermeniler arasında yeni kargaşaların olduğu, Suriye'deki Hıristiyanlara yapıldığı iddia edilen zulüm haberleri yalanlandı. Suriye'nin bütün vilayetlerinde düzenin ve huzurun hakim olduğu ifade ediliyor.

Reuter

TERCÜME NU. 50

13 Şubat 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 9 Şubat

Muş'ta bulunan araştırma komisyonu Osmanlı yetkililerinin yararına olan kanıtlar içeren birkaç Türk şahidi dinledi. Hükümet şahitlerinin sorgusu biter bitmez komisyon çeşitli Ermenileri dinleyecek.

10 Şubat

Değerli bir el yazması Kuran, Sivas vilayetindeki Amasya'da bir lağım çukurunda bulundu. Şüpheler Ermeniler üzerine yoğunlaştı ve 140 üzerinde Ermeni hemen yakalandı. Kuran'a hakaret Türkiye'de çok ciddi cezaları gerektiriyor. Bu kişiler dört gün tutulduktan sonra serbest bırakıldılar araştırmalar bu olayın birkaç din öğrencisi tarafından yapıldığını gösterdi.

Viyana, 12 Şubat

İstanbul'daki Ermeni kaynaklarından alınan haberlere göre Sasun kasabasında olduğu iddia edilen mezalimlerin yanı sıra 40 ile 50 evin yakılıp yıkıldığı söylenen Harzan kazasında da aynı sahnelerin yaşandığını doğrulayan kanıtların olduğu tahmin ediliyor.

Araştırma komisyonunun bir üyesi olan Ömer beyin Bitlis valiliğine tayin edilmesi üzerine Ermeniler ciddi şekilde eleştiride bulundular, zira onlar bu durumun şahitlik yapacak kişilerin vali daha sonra bunlara ceza verir diye korkmalarına neden olacağı için komisyonun bağımsızlığını zedelediğini düşünüyorlar.

Reuter

TERCÜME NU. 51

15 Şubat 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 11 Şubat

Muş'ta bulunan Ermeni araştırma komisyonu, işlemlerini her iki taraftaki kanıtlar vasıtasıyla fsürdürüyor ve gerçeklerin ortaya çıkacağı ümidi ile önemli bir dönüm noktasına bulunuyor. Komisyon 12 oturum gerçekleştirdi. Son oturumda, bir Ermeni önemli kanıtlar sundu ki bunlar Türk şahitlerinin ifadeleri ile ihtilaflar içeriyor. Şahitlerin soruşturması sonuçlanır sonuçlanmaz komisyon katliamların olduğu iddia edilen Sasun kazasını ziyaret edecek.

Araştırma ise birkaç ay daha sona ermeyecek gibi görünüyor.

İngiliz elçiliği daha önce aldığı bilgilerin tersine şimdi daha sahih bilgiler aldı buna göre, mahkemece davaları görülen 21 Ermeni mahkûmu ölüm cezasına, 6'sı ömür boyu mahkumiyete, 21'i ise çeşitli cezalara çarptırılmışlar. Ancak Osmanlı yetkilileri bu cezaların dikkatli bir şekilde gözden geçirilmeden uygulanmayacağı teminatını verdiler.

Reuter

TERCÜME NU. 52

27 Şubat 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 26 Şubat

İstanbul'dan bildirildiğine göre kendilerine karşı isnad edilen bilgiler neticesinde Mıgırdıç adlı bir Ermeni ve bir derece üne sahip bir yazarın içinde bulunduğu 25 genç Ermeni bu ayın 21'de bu şehirde yakalandı ve polis tarafından merkez hapisanesine gönderildi.

Son günlerde Türk başkentine ulaşan Ermenistan'dan gelen güvenilir raporlar, Mamüret-ül Aziz vilayetinde bulunan Çemişkezek kasabasındaki Ermenilerin durumunun çok üzüntü verici bir şekilde olduğunu gösteriyor. Bu vilayet Kürtlerin yıkımını yaşamış olan Brastik, Deke, Oulan, Kale ve Otzkegh köylerinden gelen sığınmacılarla dolmuş durumda. Ünlü bir Kürt aşiret reisi olan Diapbu köylerin tüm çiftlik ve mallarına keza yıkılmış bir halde olan Ermeni katedrali Sourp Nichan'ın mallarına da el koydu. Kayseri yakınındaki Everek köyünün Ermeni ve Müslüman sakinleri Kürt aşiret reisi Ali Bey oğlu Şevket ve yardımcıları Hamdi ve Ahmet'in yanlış hareketlerine ciddi şikâyetlerde bulunuyorlar. Şevket Founda Minass adlı bir Ermeni çocuğu kaçırdı ve ona zulüm yaptı. Aynı kişi Tahir ağanın çiftliğine bir gece saldırı yapmaktan ve Gül adlı Müslüman bir kadına zulüm yapmaktan dolayı suçlanıyor. Aynı kişi Aroussiak adlı bir genç Ermeni kızını istedi ve bu kişiler akrabalarının yanına sığınmak zorunda kaldılar. Djivan Kirkor'un karısı ve çeşitli Ermeni genç kızlarına da tecavüz edildi. Şevket bey ve onun yanındakiler insanları döverek ceza şeklinde onlardan büyük paralar aldılar. Bu kişiler bu haraç olaylarını hükümete bildirmekten genel olarak korkuyorlar ancak bunlardan bir kısmı bu durumu Kayseri valisine bir dilekçe vererek bildirdiler. Valinin yaptığı yegane faaliyet ise üç Kürdü yakalamak ve üç gün gözetim altında tutup daha sonra serbest bırakmak oldu. Şevket bundan sonra bu yağmalamalardan cesaret aldı olay gün be gün daha kötü olmaya başladı.

Reuter

TERCÜME NU. 53

4 Mart 1895, Ermeni ve Makedonya Meseleleri

(Balkan Devletlerindeki Muhabirimizden)

Ermeni nüfusunun durumunu düzeltmek için devletler tarafından atılacak kararlı bir adımın Makedonya meselesinin tekrar açılması sonucunu doğuracağı ihtimal dışı görülüyor. İstanbul'da hâkim görüş Ermenistan'da şuan yapılan araştırmaların neticesinde İngiliz hükümetinin durumu ortaya koyacak asıl etkin olduğu şeklinde. İngiltere Ermeni vilayetlerinde geniş kapsamlı bir reformun başlatılması için yeni bir konferans yapma teklifinde bulunursa görünen o ki devletlerden hiçbiri buna karşı çıkmayacak Almanya ve Avusturta-Macaristan'ın da teminatı alınmış durumda. Berlin Antlaşmasının imzacı devletlerinin temsilcilerinin yapacağı bir konferans Makedonya hareketinin liderlerine, Türkiye'nin Avrupa vilayetlerinde özerk kuruluşların ihdasına izin veren antlaşmanın 23. maddesinin uygulanması talebinde bulunması fırsatı sunacak. Konferansın Ermenilerle aynı yasal temellere oturan Makedonyalıların istekleri olduğu sürece müzakereleri sadece Ermenistan ile sınırlı tutması ve Makedonyalıların isteklerine kulak tıkaması çok zor olacaktır.

Ancak Bab-1 alinin Ermenistan'ı oluşturan dört vilayete Hıristiyan bir vali yardımcısı ve mutasarrıf tayin etmek ve karma bir jandarma oluşturmak gibi önemler alarak devletlerin hareketini önceden engelleyeceği düşünülüyor. Devletler bu küçük reformlardan memnun kalıp konferans fikrinden vazgeçerlerse Makedonya'daki heyecan bir süreliğine denebilir. Makedonya'daki durum birçok yıldan beri aynı ne iyi ne kötü durumda. Can ve mal güvenliği az çok tehlike altında, çiftçi nüfus maaşlarını düzenli bir şekilde almayan ve atanmalarını tekrar sağlamak için İstanbul'a büyük miktarlar gönderen parasız Türk yetkililerinin zorla para toplamasından büyük sıkıntılar çekmekte. Bulgaristan ve başka yerlerdeki Makedonya komiteleri Türk yetkililerinin kötü yönetimi ile ilgili çeşitli kanıtları zamanı gelince devletlerin dikkatine sunmak üzere toplamak hususuyla meşgul durumdadır.

Geçen iki aylık süreçte sadece Bulgarların değil Makedonya'nın çeşitli yerlerinden ve Edirne'den gelen göçmelerin katıldığı Bulgaristan'ın her tarafında kalabalık birçok

gösteri yapıldı. Makedonya'daki yanlış Türk yönetimi protesto edildi ve antlaşmanın 23. maddesini uygulamak için büyük devletlere çağrılar yapıldı. Yapılan konuşmaların tamamı ılımlılıkları ile dikkat çekiyor, konuşmacılar Pan-Bulgar doktrinine değinmekten kaçınıyorlar ve konuşmalarında Avrupa'nın onayı altına Makedonya halkına imtiyaz verilmesi talebinde bulunuyorlar. İstanbul'dan resmi olmayan talimatlar nedeniyle, Bulgar hükümeti yerel yetkililere bu toplantıları bastırması için emirler gönderdi, öte yandan durumu kontrol altına almak için önlemler alıyor.

Devletler Ermenistan'da ayrıntılı bir reform şeması üzerinde anlaşmazlarsa, Bulgar hükümetinin yapacağı şey Bulgar ırkının oturduğu beyliklerde ve Avrupa Türkiyesi'nin her vilayetinde akis bulacak bu heyecanı yatıştırmak olacaktır. Türkiye'nin Bulgaristan ile iyi ilişkiler kurmak istemediği görülüyor, bu durum ticari ilişkilerde olumsuz bir hal almış durumda. Makedonya'da hâlihazırdaki durum uzun süre muhafaza edilemez, kaçınılmaz bir şekilde değişir. Makedonya'da bölgesel özerklik isteğinin Sırbistan ve Yunanistan'dan çok az destek aldığını ifade etmek önemlidir. Topraklarını büyütme isteyen her iki devlet için Makedonya meselesinin çözümü işlerine gelmiyor. Bulgaristan'da ise Makedonya'daki bir özerkliğin bu bölgede rakiplerine karşı nüfus olarak üstün olan Bulgarlara üstünlük vereceğine inanılıyor; böyle bir sonuç tatminkâr olarak telakki ediliyor, sınırların genişletilmesi sorunu geleceğe bırakılmış durumda.

TERCÜME NU. 54

11 Mart 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 5 Mart

Münir Bey, Osmanlı imparatorluğundaki Ermenilerin durumu hakkında Sultan'a sunulan raporu Ermeni patriğine geri gönderdi. Aynı zamanda Münir Bey haşmetmaaba daha ılımlı bir lisan kullanmasını, merhamet ve Sultan'ın hareketlerini yönlendiren ruha olan güveninden bahsetmesini talep etti. Patrikhane meclisi ise raporda herhangi bir değişiklik yapmamaya ve orijinal şekliyle Münir bey'e geri göndermeye karar verdi.

Muş'ta bulunan Ermeni Araştırma komisyonu'nun çalışması yavaş ilerliyor son zamanlarda alınan raporlar dikkate degecek kanıtları içermemekte. Komisyonun huzuruna çıkan şahitlerin çoğu Ermeni olduğundan İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçilikleri bu dili bilen tercümanları Muş'a göndermeye karar verdiler.

10 Mart

Şu son zamanlarda geri çağrılan Bitlis eski Valisi Tahsin Paşa bu gün buraya ulaştı. Geldikten hemen sonra Saraya gitti.

Reuter

TERCÜME NU. 55

18 Mart 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 27 Mart

Bu gün aldığım bilgiye göre, şu sıralar Ermenistan'da olduğu bildirilen mezalimleri araştıran Avrupa komisyonunun raporu, yayınlanan hususları ortaya koyacak gibi. Şimdiye değin birçok bölgede son beş hafta içerisinde ihtilalci ayrıntılara güven verme hususunda açık bir isteksizlik olduğu görülüyor. Bu hususlar Avusturya ve Macar basınına halkın dikkatine fazla sunulmadı. Şüphe etmek artık gereksiz. Gazetelerde şimdi gün yüzüne çıkan hayalet hikâyesi muhtemelen sadece Avrupalı komisyonların onayı ile gün yüzüne çıkacak.

Araştırmanın resmi versiyonu ne zaman öğrenilirse öğrenilsin. Bunun Makedonyalılar üzerinde istenmeyen bir etki bırakacağı bekleniyor. Güvenilir bir kaynaktan aldığım hususi rapora göre uzun süredir devam eden tahrik gelecek iki üç ayda da kargaşanın sürmesine neden olacak.

Viyana, 28 Mart

İstanbul'dan gelen telgrafta özetle bildirilen ve durumu tasvir eden Tokat'tan buraya ulaşan raporlar Müslüman ve Hıristiyan Ermeniler arasında kanlı bir ayaklanma olduğunu belirtiyor. Görünen o ki ayaklanmalara sebep olan ilk başta yerel vergi tahsildarlarının baskı ve zulümlerinden insanların rahatsızlık duymalarıydı. Bu durumun ana sorumlusu Sabri adında bir vergi tahsildarıdır. Jandarma komutanı Bekir beyin korumasından yararlanan bu adam kazasında dar kafalı bir tür diktatör olmuş insanlara büyük zulümler yapmış, özellikle Ermeni köyü olan Çiftlikte insanlara çok kötü davrandıktan sonra talep ettiği büyük miktarları vermeyenlerin tamamını hapse atmıştı. Onun bu yanlışları öyle bir seviyeye ulaştı ki Ermeniler bu vergi tahsildarının görevinden alınması için Tokat valisine bir dilekçe gönderdiler. Vali ise onun pozisyonunu onayladı ve ona fazladan imtiyazlar verdi. Yüksek mevkilerin onayından cesaret alan Sabri hemen dilekçeyi hazırlayanlardan öcünü almaya başladı ve kendi yararına çiftlik köyünden T30 pound özel bir miktar tahsil etti.

Karışıklığın diğerk bir unsuru tüm deliler gibi Türklerce özel bir saygı gösterilen ve Allahın bir kulu olarak görülen Deli Mehmed adında yarım akıllı bir adamdı. Bu yaratık günde sokaklarda dolaşarak Ermenilere, gavur, Hıristiyan dinine ve ona ait her şeye kötü sözler söylüyor. Ona silah veren bazı askerlerin de cesaretlendirmesiyle Deli Mehmed geçenlerde sokakta bir Ermeniye saldırdı kapısı açık olan bir eve kaçmasaydı şüphesiz onu öldürmüş olacaktı. Bu suç üzerine Vali Deli Mehmed'i kasabadan attı. Fakat o geçenlerde geri döndü ve hiç olmadığı kadar fanatik Müslümanları Hıristiyan Ermenilere karşı kışkırtmaya devam ediyor.

İstanbul, 26 Mart

Son bilgilere göre ayın yirmisinde Tokat'ta Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki mücadelede 5 kişi öldü 50 kişi yaralandı. Bu durumun sebebi bazı Ermeniler ve jandarmalar arasındaki itişip kakışma idi. Bu durum Hıristiyanların kiliselerde, Türklerin ise camilerde toplanmasına daha sonra bir kargaşanın çıkmasına sebep oldu. Durum, Ermenilerin rahat durmamaları, Türkleri tehlikeli tavırları ve yerel otoritelerin zayıflığı nedeniyle, nihayete erecek gibi görünmüyor.

Reuter

TERCÜME NU. 56

29 Mart 1895, Ermeni Meselesi

21 Ocak'ta Kalküta'da toplanan Ermeni cemaatinin bir toplantısında, alınan kararlar şu şekildeydi: büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni vilayetlerinde iyi bir yönetimin uygulanmasına şükranlarını sunarak bu devletlerin sıkı bir tutuma sahip olması için dua ettiklerini belirtip meseleli vilayetlere iyi eğitilmiş ve hatırı sayılır miktarda Ermeninin tayin edilmesi uyarısında bulundular. Bu vilayetlerde askerler hemen tamamen Ermeni olmayanlardan oluştuğu için koruyucu bir organın oluşturulması bu organı oluşturacak kişilerin Büyük Devletlerin temsilcilerden olması ve bu kişilerin Osmanlı imparatorluğunun üst rütbeli yetkilileri ile işbirliği içerisinde olmaları teklifinde bulundular. Bu manada, mütevazı bir muhtıra Ermeni cemaatinin önde gelen liderlerinin imzasıyla İngiltere'ye Kraliçe'ye gönderildi.

TERCÜME NU. 57

4 Nisan 1895, Ermeni Meselesi

Viyan, 3 Nisan

Ermeni mezalimini işaret eden ayın 27'si tarihli mektubumda Avusturya basınının bu duruma ciddi yaklaştığını ancak bu tarihe kadar fazla ilgi göstermediğimi belirtmiştim. Bugün Neue Freie Presse bu sessizliğin nedeninin ne olduğunun açıklamasını içeriyor. Öne sürülen açıklamaların tamamının Ermenin kaynaklarından alınmış olması nedeniyle önyargılı ve abartılı izlenimini verdiğini ifade ediyor. Şimdi ise Neue Freie Presse, "The Times gazetesinin gerçeğe çok yakın bilgiler verdiğini belirtiyor. İnsani her duyguyu dehşete düşüren ve bazı insanların mahir olduğu hayvani acımasızlık yeterince dehşet vericidir. Muhabirlerin ifadelerinin birçoğu verdikleri ifadelerde herhangi bir taraf tutma durumu olmadığı izlenimini onaylamaktadır."

Neue Freie Presse daha sonra The Times gazetesinde yayınlanan Ermeni mezaliminin grafik tasviri üzerinde ayrıntılı bir şekilde yorum yapıyor ve şöyle devam ediyor: "Türk hükümetinin manevi sorumluluğu çok büyüktür. İleri sürülen berbat suçlar kendi askerlerine doğrultulmuş Kürtlere doğrultulmamıştır. Bu yüz kızartıcı olayların yarısı doğru ise-aslında onda biri de olabilir- biri kalkıp Bab-ı aliye bunun kefaretinin nasıl vereceksin diye sorabilir. Bu Ermenilerin gönlünü almak değildir, bu sadece Avrupa kamuoyuna bilgi vermektir. Tüm hikâyenin doğru olmadığını söylemek bir şey değiştirmez. Türkiye son dostlarının sempatisini kaybedip onları kendinden uzaklaştırma riskini alıyor ve bu öyle bir zaman ki Fransa Rusya'yı destekliyor, İngiltere'de boğazlardan ziyade Mısır'da etkisini arttırmak için harekete geçiyor."

Son birkaç gün içerisinde Osmanlı hükümetinin reformları başlatma niyetinde olduğunu belirten haberler duyuluyor. Fakat şunu söylemem gerekir ki bu tür vaatlere dünyanın bu bölgesinde çok az değer verilir itimat gösteriliyor. Sultan'ın iyi niyeti sorgulanmıyor, ancak hiç kimse Osmanlı yönetimi altındaki Türk Ermenistanı'nda Osmanlı yönetimince etkili bir reform yapılacağını beklemiyor. İşte bu şüphelerden ötürü Türk Ermenistanı'nı bölgesinde muhtemelen Rus koruyuculuğunda Türk Rus sınırında Ermenilerin yaşadığı bölgede bağımsız bir vilayetin kurulma ihtimali dikkat

çekiyor. Ermenilerin can ve mal güvenliklerini sağlama hususunda Sultan'ın yeterli olamadığını gösteren çok sayıda kanıt mevcut durumda, bu nedenle bundan sonra yeni reform vaatlerine de pek itimat edilmiyor. Son 16 yıllık süreçte Sultan'a Asya Türkiye'sindeki Hıristiyanlar korunmadığı ve iyi yönetilmediği için çeşitli kereler ikazlarda bulunuldu ve bu kişilerin yaşadığı vilayetlerin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılabilceğini beklemesi ifade edildi. Avrupa bir Ermeni milleti oluşturma entrikası amacına hizmet ettiği sürece Babı ali bunu anlamayacak, ancak Sasun katliamları resmi olarak onaylandıktan sonra ciddi bir harekete geçilmese de, Asya Türkiye'sindeki Hıristiyan nüfusun durumunu kaçınılmaz bir şekilde değışecek ve kıtanın bu kısmına kadar genişleyecek. Böyle bir kamuoyunun işareti mevcut durumdadır.

Muhabirimizden.

St. Petersburg, 30 Mart

Ruslaşmaya karşı imparatorluğun heterojen milletlerine karşı birkaç yıldır devam eden Rus basınındaki saldırgan kampanya aralıklarla ciddi bir şekilde sürdürülüyor. Moskova ve St. Petersburg yazarları Kafkasya'daki Ermenilere karşı başlıca eğitim aracı olarak Tiflis'teki okullarda Rusçanın öğretilmesine karşı durdukları için savaş açmış durumdadır. Ermeni dili ikinci plana atılması için yapılan tüm çabalara rağmen önemini korumaya devam ediyor ve bu nedenle Ermeni milliyetçilerinin mümkün olmayan rüyaları yerine Ermeni çocuklarına Rus ideal ve amaçlarının zararları yavaş yavaş telkin ediliyor. Mesela bir keresinde Ermeniler bu hususta çok aşırı baskıya uğradıklarında, Eçmiyazın'deki Ermeni dini otoritesi Ruslaşmaya karşı okulların kapatılması emrini verdi. Bunu bildiren Moscov Gazette eski Prens Doudoukoff-Korsakoff'u gevşekliğinden ötürü -ki bunun sonucunda Ermeniler diğer ırklara karşı üstünlük elde etmişlerdir- suçluyor. Gerçek şu ki Ermeniler en aktif, en gelişmeci, en eğitimli ve Maverayı Kafkasya'nın ticaret ve endüstrisinde en üstün ırk, Ruslar özellikle sınırın öte yanından ciddi bir şekilde ele alınan Ermeni meselesi nedeniyle Ermeni ulusal fikirlerinin canlanmasından korkuyorlar.

Türkiye'deki bu Ermenilere Rusya'da sempatiyle bakılmıyor. İngiliz gazetelerindeki bu vahşetlerin acı veren ayrıntıları kurbanlar için en küçük bir acıma göstergesi ortaya çıkarmıyor ve İngilizlerin onlara ilgi göstermesi şüphe ile karşılanmaya devam ediyor.

Tiflis'teki okullarda Ermeni dilinin etkisini azaltmak için yeni gayretler içine girilmesi Türkiye'deki Ermeni meselesine onların dikkatlerini azaltmalarını sağlamak için ancak bunun uygulanması pek de olur gibi görünmüyor. Daha ziyade Ermenilerin olduğu bu okullar önceden Tiflis belediyesinin kontrolü altındaydı. Yerel Rus eğitim temsilcileri yıllardır kontrolü kendi ellerine almak için çaba gösteriyorlar, hatta kendileri için senatodan bir karar bile çıkarttılar, ancak bu güne kadar Tiflis'in sivil kongre üyeleri akıllıca bir şekilde ellerinde tutup şehrin Ermeni çocuklarının Rus dilinde eğitim almasına karşı çıktılar.

Muhabirimizden

TERCÜME NU. 58

11 Nisan 1895, Ermeni Meselesine

Dün Chester Town meclisinde belediye başkanı Bay Churtan, F. S. Stevenson'dan gelen ve Ermenistan'daki mezalime karşı yapılacak protestoda işbirliği talep eden bir bildiri sundu. Bu talebi aldıktan sonra Bay Gladstone'a Chester'de toplanacak bir mitinge gelerek bu hususta konuşup konuşmayacağını sordu. Buna cevaben aşağıdaki bildiri almıştı: Sayın sör, en kalbi bir şekilde toplantınızın maksadına ulaşmasını temenni ederim, Ermenistan'da adaletin oluşturulması için bütün gücümle çalışacağım fakat ne yazık ki fiziksel olarak bu tür toplantı ve kutlamalara katılmamayı bir kural haline getirmek zorundayım. Saygılarımla. W. E. Gladstone, Hawarden, 3 Nisan 1895- St. James Hall'da 7 Mayıs'ta toplanacak olan Türkiye'deki Hıristiyan Ermenilerin zulüm ve katliamlarına karşı ulusal bir protesto mitingi, West Minster ve Arglylly dukleri tarafından düzenlenecek. İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından duyurulan uzun destekçi listesindeki isimler şunlar: Lord Plunket, Chester Piskoposu, Wakefield piskoposu, Ripon piskoposu, Truro piskoposu, Hereford piskoposu, Aberdeen ve Orkney piskoposu, Sodor ve Man piskoposu, Lord Coleridge, Lord Taynham, Ely papazı, Lincoln papazı, Wells papazı, Manchester Papazı, Yargıçlar Gore, Furse, Scott Holland, MacColl, Wilberforce, Prebendary Eyron, Rev. Dr. Martineau, Vaftiz birliğinin başkanı, rev. Dr. Newman Hall, Dr. Clifford, Dr. Guinness Rogers, Stephen Gladstone, Downing koleji müdürü, Cambridge, Müdür Fairbairn, Winchester müdürü, Manchester belediye başkanı, birçok vali ve tüm partilerden yaklaşık 100 parlamento üyesi.

TERCÜME NU. 59

15 Nisan 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 14 Nisan

Neue Freie Presse'den birisi Sultanla bir mülakatta bulundu. Bu esnada Sultan aşağıdaki ifadelere yer verdi:

Siyaset ve yönetiminde bana yol gösteren prensip, hiçbir vatandaşımı her türlü belaya karşı ayırım yapmaksızın korumak ve eşit tutmaktır. Son zamanlarda bağlılık yolundan ayrılmış Ermeni vatandaşlarımın nihayetinde pişman olup bu pişmanlığın kanıtını bana göstereceklerini ümit ediyorum. İmparatorluğumdaki Ermeniler her daim güvenlik ve destek görmüşlerdir. Bunlar arasında en şöhretlileri sahip oldukları mal ve durumlarını ailemin iyi niyetine borçludurlar. Sonuç olarak dışarıdan gelen etki neticesinde merbutiyetlerinin tersine hareket eden Ermeni vatandaşlarıma bakmaya devam edeceğim. Ve eminim ki gerçeğin farkına varır varmaz normal durumlarına dönecekler.

Muhabirimiz

İstanbul, 12 Nisan

Bab-ı ali bir süredir buradaki İngiliz elçiliğini, Küçük Asya'daki bazı Londra gazetelerinin muhabirlerini geri çağırması için ikna etmeye çalışıyor. Fakat bu sonuçsuz kaldı. Aynı isteği birkaç gün önce de tekrarladı. Fakat İngiliz elçiliği bu talebi karşılamayacağını ifade etti.

Varna, 12 Nisan

Muş'tan gelen bilgiye göre bölgede genellikle Sasun efendisi olarak tanınan Kürt aşiret Reisi Bechiriozo, Sasun kazasındaki tepelerden birinde olup Surp Gonomos kilisesine bazı adamlarıyla geldi. Başpapaz bu sırada manastırda değildi. Zira Sasun'da meydana gelen katliamlardan ötürü kaçmıştı. Manastır'ın koruyucusu olan kardeşi ise oradaydı ve Bechiriozo ondan içerisinde oldukça değerli gümüş bir şişe ve kilimlerin bulunduğu Manastırı içindekileri ile birlikte teslim etmesini istedi. Koruyucunun bu talebi kabul etmemesi üzerine Kürt aşiret reisi onu yakalattı sıcak demirle vücudunu dağlayarak en zalim bir şekilde işkence etti. Bechiriozo bundan sonra manastırı yağmaladı ve

taşınacak her Şeyi götürdü. Bu sırada Bitlis valisi durumdan haberdar edilmişti ve Kürtleri çevirmek üzere bir subay ile 40 atlıyı görevlendirdi. Ancak bu birlik çok geç kalmıştı. Araştırma komisyonunun Muş'a varmasından hemen sonra meydana gelen bu olayla ilgili herhangi bir haber iştilmedi.

Reuter

TERCÜME NU. 60

18 Nisan 1895, Ermeni Meselesi

Varna, Nisan 17

Dünün tarihi ile İstanbul'dan gelen bir rapora göre, içbölgelerden oraya gelen mektuplar Ermenistan'ın taşra kasabalarındaki durumu, Muş'ta yabancı memurların varlığına rağmen yetkililerin Ermeni halkı üzerine hiç olmadığı kadar baskı yaptığını belirtiyor. Bu durumu dikkate alan İngiliz, Fransız ve Rus elçileri Ermenistan için bir reform şemasını ele almak üzere günlük toplantılar yapıyorlar. Bu teklifler üç büyükelçilikçe atanmış olan delegeler tarafından belirlenmişti. Taslakta hemen hemen tamamlandı. Delegeler dün bir toplantı yaptılar bu muhtemelen son toplantı olacak.

TERCÜME NU. 61

27 Nisan 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 25 Nisan

Muş'tan gelen telgraflar Araştırma komisyonunun çalışmalarının nihayetine geldiğini belirtiyor.

Türk üyeler yabancı delegelere şimdiye kadar dinlenmemiş olan her iki taraftan bazı şahitlerin kanıtlarını ele almayı teklif ettiler. Bunlardan biri de Murad efendi. Muş'taki araştırmanın 2 veya 3 haftalık süreçte nihayete ereceği komisyonun daha sonra Sasun kazasındaki köyleri ziyaret edeceği ümit ediliyor.

Reuter

Varna, 28 Nisan

Türk Ermenistanı'ndaki şehirlerden alınan bilgilere göre Sasun'daki katliamların tüm izlerinin silinmesi için geceleri mezarlar açılıp bu cesetlerin başka yerleri götürülme çabası içerisinde olduğu bildiriliyor.

Reuter

TERCÜME NU. 62

3 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 1 Mayıs

St. Petersburg'daki Osmanlı büyükelçisinden gelen bir rapor kendisinin Ermeni meselesi ile ilgili dışişleri bakanı Prens Lobanof ile yaptığı önemli görüşme ile ilgili bilgiler veriyor. Prens Lobanof, Rusya, Büyük Britanya ve Fransa'nın kısa bir süre sonra Ermenilerin yaşadığı Türk vilayetlerinde yapılacak reform şemasını kapsayan ortak bir notayı Bab-ı aliye vereceklerini ilan etti. Prens Sultan'ın seleflerince zaman içerisinde çeşitli kereler taahhüt edilen ve Berlin kongresinde de taahhüt altına alınan ancak uygulanmayan reformlara işaret etti. Bakan üç devletin Türkiye'nin Asya vilayetlerindeki kötü yönetiminin tamamen farkında olarak hâlihazırda var olan duruma çözüm bulunması gerekliliğinin farkında olduklarını belirtti. Prens Lobanof Sultan'ın devletlerin önerileri doğrultusunda hareket edeceğini umduğunu ve Rus hükümetinin yaptıklarının tamamen Çar'ın isteği doğrultusunda yapıldığını ifade ederek konuşmasını tamamladı.

Türk çevrelerinde, devletler Asya vilayetlerindeki yönetimin güçlenmesi için yeni önlemler alma niyetinde iseler harekete geçmek için en uygun zamanın şu an olduğu belirtiliyor.

İstanbul'da bulunan Türk komisyonu son zamanlarda olağan üstü bir faaliyet gösteriyor. Komisyonun Ermenilere vilayet yönetiminde yer alma hakkı tanıyan bir reform paketini daha yeni Sultan'a sunduğu söyleniyor. Sultan bunu onaylamış. Bu hususta Bab-ı alinin şu anki çabaları siyasi çevrelerde devletler tarafından sunulacak reform planını erken davranıp önlemek olarak telakki ediliyor. Ancak Bab-ı alinin, gerekli olduğunu düşünülen reformların yapılmasını elde etmek hususunda kararlı olan devletlerin önünü kesmesi beklenmiyor.

27 Nisan

St. Petersburg'daki Osmanlı büyükelçisine Rus hükümetinden Kafkas sınırındaki Ermeniler arasındaki heyecanı durdurması ve oradan gönderilen yardımların

engellenmesi için talepte bulunması emirleri verildi. Rus hükümetinin ne cevap verdiği ise bilinmiyor, ancak Prens Lobanof'un Rus hükümetinin Kafkas sınırında neler olduğunu çok iyi bildiğini belirttiği söyleniyor. Bab-ı alinin aldığı bu tedbirin Rus hükümetinin Rus Ermenistan'daki harekete sempatiyle bakıp bakmadığını öğrenmek olduğuna inanılıyor. Buradaki Rus çevrelerinde Rusya'nın silah ve ihtilalcilerin Türkiye'ye geçmesine izin vermeyeceği belirtiliyor.

30 Nisan

Genel aftan yararlanarak hapisneden çıkan elliden fazla Ermeni din adamı buraya ulaştı.

Geçen aralık ayından birkaçı ölüm cezasına çarptırılan Armurdanlı mahpusların durumu şimdi burada temyiz mahkemesinde ele alınıyor.

Reuter

Muş'tan gelen bilgiye göre, bu kazanın yetkilileri Sasun köylerindeki katliamlardan kurtulanlardan ülkenin yönetiminden memnun olduklarını ve düzenin tekrar ihdas edilmesinden duydukları memnuniyeti belirten dilekçeler elde ediyorlar. Komotz-vank köyünden Papaz Der Hatchadoor ve oğlu dilekçelerin altına imza atmayı reddettikten sonra Harzanlı biri olan Kürd Halil Ağa tarafından işkence gördüler. Gönderilen mektupta baba ve oğlun şüpheli bir durum içerisinde olduğu söyleniyor.

İstanbul'un Galata semtinde Ardases adından bir Ermeni Arshak adında bir dindaşı tarafından, dört beş ay hapse mahkûm edilen ve herhangi bir suç işlemedikleri anlaşılan ve daha sonra serbest bırakılan masum birçok Ermeni'yi yetkililere ihbar ettiği için suikasta uğradı. Ardases öldüğü zamana kadar casusluk yapıyordu ve onu öldüren polise teslim olduğunda katilin kendisi olduğunu ve Ermeni cemaati arasından bir casusu yok ettiğini ifade etti.

Reuter

TERCÜME NU. 63

6 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Varna, 3 Mayıs

Bogos adındaki siyasi suçlu bir Ermeninin son zamanlarda işkence gördüğü ve yaralarına dayanamayarak öldüğü Van'dan bildiriliyor. Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı durumu Sör Philip Currie bildirmiş, o da durumu Bab-ı aliye rapor etmiştir. Bunun üzerine bu konuyu araştırma emri verildi.

Reuter

İstanbul, 4 Mayıs

Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde reform yapılması ile ilgili meseleye Katolik Ermenilerin tavrı hususunda ifade edilen şüpheleri gidermek için Vatikan tarafından buradaki Ermeni Katolik patriği olan Mgr. Azaryan'a papanın Ermenilere olan sempatisi ile tedbirler alınması gerekliliğini belirten bir mektup gönderildi.

Reuter

Atina, 5 Mayıs

Dün buradaki Türk büyükelçisi dışişleri bakanı ile uzun bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşme esnasında bu şehirde yaşayan Ermeni göçmenlerin Osmanlı devletindeki kardeşlerini sürekli olarak kışkırttıklarından şikâyet edip Ermeni komitesinin dağıtılmasını ve Ermeni gazetesinin yayınının durdurulmasını talep etti. Bakan Yunan hükümetinin ülke kanunlarını uygulamaktan başka bir şey yapamayacağı cevabını verdi. Büyükelçinin talepleri Yunan anayasası dikkate alındığında imkânsız gibi görünüyor. Özellikle ara sıra bir Yunan vatandaşı tarafından yayınlanan gazete hususunda.

Muhabirimizden

TERCÜME NU. 64

7 Mayıs 1895, Ermeni Sorunu

Westminster dükü dün öğleden sonra Ermenistan'da olduğu iddia edilen katliamlara karşı protestoda bulunmak için oluşturulan Ulusal Protesto Gösteri komitesinin kalabalık bir mitinginin başkanlığını yaptı. Bu toplantı Park-lane, Grosvenor-house'da toplandı ve toplantıya katılanlar arasında, Sör George Sitwell, parlamento üyesi, Cannon M'Coll, ve Profesör Agar Beet, D.D. vardı. Bay Gladstone'den Argyll Dükü'nün dün aldığı bir mektup okundu. Bay Gladstone St. James'da bu gece toplanacak ve Türk Ermenistanı'ndaki yapılan şeytani mezalimleri protesto etmek ve Berlin kongresinin 61. maddesi ile 1878 İngiliz Türk konvensiyonunun acilen uygulanması hususunda ısrarcı olmak için yapılacak kalabalık mitinge kalben şefkat duyduğunu ifade etti. Bay Gladstone şöyle devam etti: "işte önümüzde duran tehlike budur, şeytan diyor ki bizler tüm plan ve reform taahhütlerini bırakalım. Bir Türk'ten gelen önemsiz ifadelere önem atfetmek için nefes harcamaya bile deymez." St. Jame's Hall'daki toplantıda teklif edilen ve İngiliz-Ermeni Cemiyeti'nin yetkililerince sunulan aşağıdaki önerge oybirliği ile kabul edildi:- (1) Ermenistan'ın Sasun kazasında savunmasız ve günahsız adam, kadın ve çocuklara uygulanan katliamlar ve devam eden mezalimleri dikkate alan bu miting bu vesile ile acı çeken bu ailelere olan şefkatini, Babı alinin insanlığa uymayan vahşiliğe devam etmesi ile Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ve 1878 İngiliz Türk konvensiyonunun ihlal etmeye devam etmesine olan derin kızgınlığını dile getirmektedir; (2) bu toplantı zulüm gören insanlık adına anlaşma sorumluluklarını takip etmesi için majesteleri hükümetini göreve çağırıyor ve geçen on yedi yıllık süreçte Türk Ermenistanında ortaya çıkan barbar yönetim sistemine bir son vermesi çağrısında bulunuyor, bu bölgede yaşayanlara inanç, can mal ve namus güvenliği sağlayacak bir ortam hazırlanması için sürekli Avrupa nezareti ve kontrolünde olacak kesin, yeterli ve kalıcı reformların yapılması hususunda ısrarlı olduğunu dile getiriyor: (.) bu toplantı Majesteleri hükümetine çağrıda bulunuyor ve Türk hapishane ve kalelerinde hapsedilen ve çoğu mahkemeye çıkarılmadan yada uydurma duruşmalar neticesinde mahkum olan ve işkence ve zulüm gören başpiskopos, piskopos, papaz, ve din adamları, öğretmen ve diğerlerini-ki daha önce bu kişiler adına House of Palamente başvurular yapılmıştır- en kısa sürede ve kayıtsız şartsız serbest bırakmasını sağlamaya davet ediyor. Canon M'Coll, Profesör Agar Beet ve Sör George Sitwell aşağıdaki

önergeyi sıra ile desteklediklerini belirttiler:- başkanın isteği ile halihazırda bu komite Türkiye'deki Hıristiyan Ermenilerin çıkarlarını kollamaya devam edecek ve Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde etkili reformların yapılması için gerekli adımların atılmasına çalışacak. Westminster Dükü ihtiyat komitesinin başkanlığını kabul etmekten büyük mutluluk duyduğunu ve toplantı için evini tahsis etmesinde dolayı da memnuniyet duyduğunu ifade etti. Bu komitenin işi İngiliz Ermeni cemiyetinin işine hiçbir şekilde karışmak değil, tam tersine onu olduğu kadarıyla güçlendirmektir. Bay F. S. Stevenson, başkanlığı kabul ettiğinden dolayı Westminster düküne teşekkür ettikten sonra, Portland dükü, Ormendo Markisi, Viscount Halifax, Lord Brassey, Canon M'Coll ve diğer kişilerden gelen ve "Ermeni İşleri hakkında Grosvenor Evi Komitesi" adıyla bilinen komiteye hizmet etme isteklerini ifade eden mektupları okundu. Bay. Edward Atkin ve Canon M'Coll oybirliği ile sekreter olarak tayin edildiler. St. Jame's Hall'daki toplantıda sunulan önergelerin nüshalarının Başbakan Lord Salisbury, Sör William Harcourt ve bay A. J. Balfour'a sunulmasına karar verildi. Komite daha sonra oturuma son verdi.

Bay Gladstone aşağıdaki mektubu bay F. S. Stevenson'a gönderdi:- "Sayın bay Stevenson.

-argümanlarınız tercihi olan birine gönderdiğiniz taktirde çok kuvvetli ancak beni herhangi bir tercihim yok. Kesin sebeplerden ötürü tüm halk toplantı ve kutlamalarına katılmamak durumundayım. Salı günkü protesto mitingini kalben destekliyorum ve şunu da not etmekten memnuniyet duyuyorum ki bu ülkenin insanları bu meseleye önemsiz bir şeymiş gibi bakmıyorlar. Hükümet faal bir destek içine girecek ve inanıyorum bu hususu sadece parlamentoda değil ulusun huzurunda da gündeme getirecek. Şimdiye kadar gördüğüm kadarıyla (yerel gerçekler hakkında henüz konuşmasam da) Sultan ve Türk hükümetinin tavrı bu meselede 1876'da Bulgaristan'da olduğundan daha kötü. Bu durumda adalet ve insanlık adına elimden gelen her hizmeti kalben ve isteyerek vereceğim. Bana inanın, saygılarımla, W. E. Gladstone. Hawarden Castle, Chester."

TERCÜME NU. 65

8 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 6 Mayıs

Ermeni komisyonunun yabancı üyeleri dün Sasun'un nemli köylerinden biri olan Goellyegoozan'a burada meydana gelen olayları incelemek üzere Muş'tan ayrıldılar. Osmanlı vatandaşı olan üyeler yabancı delegelere refakat etmeye hazır olmadıklarını belirterek Muş'ta kaldılar. Yabancı üyelerin dönüşü ile komisyon Ermeni görgü şahitlerine yapıldığı iddia edilen baskı ve zulüm olaylarını araştırarak ve bunu müteakip Sasun'un diğer kasabalarını ziyaret edecek.

Reuter

Paris, 7 Mayıs

Buradaki Osmanlı elçiliği, Ermenistan'daki komisyonun katliamların gerçekliğinden emin olduklarını yaptığı araştırmalarla belirledikleri hususunu yalanladı. Komisyonun araştırmayı halen sürdürdüğü açıklandı.

Reuter

TERÜME NU. 66

10 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Aşağıdaki yazışma Sör E. Ashmead Bartlett, M.P., ile Bay Gladstone arasında olmuştur:

6 Mayıs

“Efendim, - Ermeni Krizi hakkında uygunsuz bir kitap yazan bir beyefendi olan Rev. F. D. Greene’de alıp son mektubunuzda yer alan bir cümleyi namus ve adalet adına protesto ediyorum. Ermenistan’daki son mezalimin silinmez suçunu Türkiye’nin Sultanına ve onun yetkilileri ve askerlerine yüklediğinizi bu mezalimlerin onlar tarafından yapıldığını bunun reddedildiğini ve gizlendiğini söylüyorsunuz. Şunu size ifade etmek isterim ki gerçek olsa bile Sultan’ın iddia edilen bu mezalimlerden sorumlu olduğuyula veya failleri gizlediği ile ilgili en küçük bir delil mevcut değildir. Şimdiye kadar bununla ilgili olarak Sultan kendi isteği doğrultusunda bu suçları araştırmak için bir komisyon tayin etti ve bu komisyonlar birlikte hareket etmek üzere yabancı devletlere komisyon oluşturma davetinde bulundu. Sultan ayrıca iyi bir yönetim göstermeyen Bitlis valisi Tahsin paşayı görevinden aldı. Şuna şüphem yok ki Sultan sahih kanıtlarla suçları sabit olmuş mezalim veya katliam yapmış resmi yetkililere cezasını verecektir. Bu tür hareketleri doğrulayan sahih ve tarafsız kanıtlar ise henüz yayınlanmadı. Bu tür kanıtlar ortaya çıkana değin, ben bir kişi olarak kahraman Osmanlı ordusunun ve onun subaylarının bu tür zulüm fiillerini yapacaklarına inanmayı reddediyorum.

Fakat tabii ki ben ferdi olarak sinir anında ve her askerin pişmanlık duyacağı soğukkanlı ve komutanlarının emri altında yapıldığı söylenen birtakım avare katillere ve zalimliklere de atıf yapmıyorum size hatırlatmak isterim ki bu mezalim kampanyasının başlarında Zeki Paşa’ya atfedilen suçların tamamı reddedildi. Ben şahsen 1877 ve 1878’de Türkiye’ye karşı Rus haçlı seferinde on binlerce Müslüman’a tarifi imkânsız acılar yaşattıklarına şahidim. Daha sonra Hıristiyan işgalciler Bulgaristan ve Romanya’da savaşmayan suçsuz Türklere kadın ve çocuklara katliam, zulüm, yıkım ve her türlü insanlık dışı hareketi yaptılar. Belki de Ermeni isyanına karşı harekete geçen Osmanlı askerleri arasında son Rus işgalinde evlerini yıkılmış babalarını ve kardeşlerini

öldürülmüş, annelerini ve kız kardeşlerini Çar'ın Hıristiyan askerlerince zulmedilmiş olarak bulan göçmenler vardı.

Dürüstlük ve gerçek insanlık adına Müslüman Türkiye'yi duruşması yapılmaksızın suçlayan, sessizce bir şekilde onu güçlü ve Hıristiyan düşmanlarının önüne seren bu adaletsizliği ve ikiyüzlülüğü protesto ediyorum.

Sadık hizmetkarınız
E. Ashmead-Bartlett
Hawarden Castle, 8 Mayıs 1895

Değerli efendim mektubunuzdan dolayı teşekkür ederim. Aynı zamanda müzakereden muhtemel bir fayda elde edilmesi için Ermeni meselesi hususunda haşin davrandığımızı düşünüyorum.

Ben bundan ötürü kendimi teşekkür etmekle ve bu meselenin tamamında güvenilir kanıtları ortaya koymanın yanı sıra güvenilir bilgilere aynı taraftan bakmak için çaba gösterdiğimi ifade etmekle sınırlı tutuyorum.

Saygılarımla
W. E. Gladstone"
Sör. E. Ashmed-Barhlett (Parlamento üyesi)

Değerli beyefendi, mektubunuzdan memnun oldum. Benim amacım sizi zıtlasmaya çekmek değildi, sahih kanıtlar ortaya konulmadan ve özellikle komisyon suçlularla ilgili raporu yayınlamadan Osmanlı devleti ile ordusunun toptan ve vahşi bir şekilde suçlanmasının altına sizin büyük adınızın yazılmasını protesto ediyorum.

Saygılarımla
E. Ashmead-Bartlett

TERCÜME NU. 67

11 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Canon MacColls'un "İngiltere'nin Ermenistan'a karşı Sorumluluğu" adlı etkili kitapçığını okuyucularımızın ilgisine sunmaktan ve Westminster dükünün bu kitapla ilgili olarak empatik ifadesini "herkes bunu okumalı, not almalı ve öğrenmeli" bildirmekten daha iyi bir öneri yapamayız. Kötü Türk yönetimi daha otoriter ve daha açık bir şekilde ancak bu kadar tasvir edilebilirdi.

TERCÜME NU. 68

11 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Dün İngiliz Ermeni Cemiyeti meclisi parlamenter komitesinin önergesini onayladı. Toplantının başkanlığını yapan bay F. S. Stevenson üstün pozisyonları ve ulusal karakterlerine büyük önem verilmesini sağlayan Ermeni din adamlarının yetkisi üzerine uzun süredir devam eden karışıklık ve yağma olaylarına sahne olan altı vilayetin bu durumdan kurtarılması için yerel valilerin üzerinde tam otoritesi olan ve İstanbul'un müdahalesinden uzak Avrupalı biri tarafından yönetilmesinin tam anlamıyla bir gereklilik olduğunu söyledi. Bu önergeyi diğerleri takip etti. Parlamento üyesi Bay Schwann, şu şekilde devam etti: Hiçbir zaman Osmanlı vatandaşı olmayacak daimi Avrupalı birinin kontrolü altında olmayacak herhangi bir idari reform şeması Türkiye'nin Ermeni vilayetlerindeki Hıristiyan vatandaşlarını tatmin etmeyecektir." Profesör Beet oy birliği ile kabul edilen bu önergeye devam etti ve bir kopyasının Kimberly kontu'na gönderilmesine karar verildi. Türk Ermenistanı'nda yapılan mezalimleri protesto etmek için dün gece Hereford Shire-hall'da bir miting yapıldı. Başkanlığını Hereford papazı yaptı ve papaz bir piskopos tarafından gönderilen ve gazetelerde yazılanlara şüphe ile yaklaşanların herhangi bir şüphe götürmeksizin konsolos raporlarına bakarak da gerçekleri görebileceğini belirten bir mektubu okudu. Papaz Hereford kilise bölgesindeki 209 papazdan gelen 10.070 imzalı dilekçenin Kraliçe'ye gönderildiğini belirtti. Protestoya dair bir önerge oluşturuldu.

TERCÜME NU. 69

14 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

The Times Editörüne,

Efendim, özellikle St. James Hall mitinginde yapılan yanlış atıflar hakkında bu mesele ile ilgili sütunlarınızda ortaya çıkan ciddi yanlış değerlendirmeleri düzeltmemeye izin vermenizi talep ediyorum. Westminster dükünün başkanlığını kabul ettiği ve “Grosvenor-house Komitesi” adlı bir komite Ermeni meselesinde diplomatik gelişmeleri izlemek üzere oluşturuldu. Bu komitenin iki sekreterinden biri olarak hareket ediyorum ve komite adına hedeflerimizin neler olup neler olmadığını ifade etmek istiyorum.

Ermenilere yeterli can, namus, din ve mal güvenliği ve ülkenin sivil yönetiminde adil ve eşit haklar verilmesi konusundan endişeliyiz. Tüm bu şeyler her sultan tarafından taahhüt edilmiş ve bunların kanunlara koyulduğu söylenmiştir. Ancak bu taahhütlerin yerine getirilmesi için ise etkili hiçbir adım atılmamıştır. Paris antlaşmalı menşeli olan Hattı hümayunda Sultan silaha sahip olma ve mahkemelerde Müslümanlara karşı Hıristiyanların tanıklığı hususlarını da içeren Müslümanlarla tam eşit şartları Hıristiyan vatandaşlarına taahhüt etmişti. Bu taahhüdün kefaretinin vermek için o günden bu güne hiçbir çaba sarf edilmedi ve Hıristiyanlar Sultan’ın doğrudan yönetimi altındayken hiçbir gayret gösterilmedi. Karışıklık olan bölgelere Müslüman ve Sultan’ın vatandaşı olmayan birinin atanmasını sağlamayacak herhangi bir güvence de alınması önemli değildir. Sultan’ın haysiyeti onunla uyuşan birinin atanmasıyla korunabilir; ancak vali Sultanın kontrolünde olmamalı ve onun tarafından görevinden alınmamalı. Valinin onun otoritesi altında düzeni sağlamak için yeterli bir güce sahip olması gerekliliği de olmalıdır.

Bu meselede önderlik eden üç devletin mütalaalarını beklemek de en azından bizim hakkımızdır; olayın derinine inmeye hazırlanmazlarsa hiçbir şey yapmalarına gerek yok, zira belirttiğim üzere yapılacak şeyler bir takım maskaralıktan öteye gidemez- yarım

yüzyıldır Bab-ı alinin Avrupa'yı tavlama için söylediklerine yalanda inanma bunlardan biridir. Böyle bir reformdan en çok Sultan kazançlı olacaktır. Böylece Ermenistan'dan alacağı gelir şuan aldığı dört misline çıkacaktır. Bir örnek vermeme izin verin. 1891'de Erzurum'daki İngiliz Konsolosunun gönderdiği bir raporda, konsolos Bab-ı ali ile yapılan antlaşmaya rağmen Hıristiyanların tüm sivil ve askeri görevlerden hariç tutulmalarından şikayet ediyor. Orada burada birileri görevlendiriliyorlar ancak bunun sebebi Müslümanların bu görevlere uygun olmamaları. İşte bu nedenle vilayette iki Ermeni göreve getirildi- vilayet tercümanı Michale Efendi, İstanbul'dan gelen iki yardımcı ile duyun-u umumiye müdürü Krikor Efendi. Krikor Efendi'nin başında bulunduğu duyun-u umumiye müdüriyeti 5 yılda gelirini yaklaşık üç misline çıkardı.

İşte bu nedenle teklif ettiğimiz şey Ermenistan'da yapılmalıdır. Sanırım okuyucularınız da Sultan'a yapılan bu tekliflerin- hak ettiğinden daha çok- iyi şartlar içerdiğini kabul edeceklerdir.

Öte yandan, bizler Müslüman halkın kendi dinlerini ve sivil hayatlarını yaşamaları hususlarında herhangi bir müdahalede bulunma teklifi de yapmıyoruz. Bundan dolayı St. James Hall mitinginde Lady Henry Somerset'in konuşmasında insanlara aşağıdaki izlenimi vermesinden de büyük esef duyarım; gayri Müslim nüfusun haklarına tecavüz etmedikleri sürece Müslümanların dini ve toplumsal kurumlarına karşı bizim herhangi bir haçlı niyeti taşımadığımız hususu. Hıristiyan yerine gayri Müslim diyorum, çünkü hak talebimizde biz ırk veya mezhep ayrımı yapmıyoruz. Mesele Hıristiyanların yaşadıkları felaketlerin aynısına maruz kalan Kürdistan'daki ilkel bir kabile (yezidiler) var hatta belki de onların durumları bizden daha elem verici zira onları temsil edecek kimse yok.

Bu nedenle bu durumda çok eşliliği ortadan kaldırmak, Aya Sofya'daki hilalin yerine haçın konulması veya Türk imparatorluğunu yok etmek gibi bir meselemiz yok. Bizim gayemiz Türk imparatorluğunun bu bölgelerinde yaşayan insanlara ırk ve mezhep ayrımı yapılmaksızın can, mal ve namus güvencelerinin sağlanması amaçlarını içermektedir.

Saygılarımla efendim

TERCÜME NU. 70

15 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 13 Mayıs

Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın delegeleri geçen Ağustos'taki zulüm yerlerini şahsen ziyaret etmiş ve askerlerin kurbanı olarak toplu bir şekilde gömülmüş olan iki çukurun varlığını ifade eden Ermeni göçmenlerinin raporlarını onaylayacak birçok kanıt buldular.

Delegeler 5 Mayıs'ta Sasun kazasına gitmeye hazır olmadıklarını ifade eden Türk üyeler olmadan Muş'tan ayrıldılar, ancak Osmanlı komisyon üyeleri aynı gün onlara yetiştiler ve ardından onlara refakat ettiler. Delegeler, mahvolmuş bu arazinin ortasında yer alan yakılıp yıkılmış olan Shenik ve Gemal üzerinden geçmişler ve nihayetinde Ghellyegoozan veya Ghelie Guzan'a ulaşmışlar. Burada delegeler 120 evin yangın nedeniyle tamamen ortadan kalktığını, bölgede yaşayanların çok sefil bir hal içerisinde olduğunu, bu kişilerin küçük kulübelere sığındığını gördüler. Ghellyegoozan yolunda delegelerin sadece duvarları kalmış 20 evin tamamen yandığı birkaç köyden daha geçtiklerinden bahsetmek gerekir.

Ghellyegoozan'daki araştırmanın temel amacı bu çukurları bulmaktı. Her ikisi de fazla zorlanmadan bulundu ve açıldı. Bunların içerisinde kafa ve iskeletlerin bulunduğu- ki bunlardan birinin üzerinde hala saç vardı ve beynin bir kısmı dışarı çıkmıştı -insan kalıntıları elbise parçaları dışarı çıkarıldı. Diğer bir çukur Ghellyegoozan'ın yakınındaki bir bölgede arandı ve burada da başı kesilmiş bir insan gövdesinin de içinde bulunduğu insan kalıntıları bulundu.

Ancak birkaç tane ceset bulundu ve görünen o ki bu çukurlar daha önceden açılmış ve cesetler başka yerleri götürülmüş. Ermeni köylülerinden bazıları da delegelere bazı akraba ve arkadaşlarını kendilerinin mezardan çıkardığını ve Ghellyegoozan'daki kilise mezarlığına defnettiklerini söylediler.

Çukurlardan insan parçaları çıkartıldığında bu işi yapanlar çok rahatsız oldular. Aslında bu kişiler yabancı delegelerin baskısı neticesinde bu işi yapıyorlardı. Yabancı delegeler şimdi yukarıda belirtilen kayıtlarla Muş'a geri döndüler.

İngiliz, Rus ve Fransız büyükelçiliklerinin tercümanlarının ayın 11'inde Saray'da Ermenistan'daki reform şemasını Sultan'a sunmalarını üç büyükelçilikten benzer notalar takip etti. Bu büyükelçilerin reform şemasına ilgi gösterilmesi uyarısında bulunan ve en kısa zamanda buna cevap verilmesini talep eden benzer emirlerin bir nüshası da tercümanlara verildi. Bu şemanın ve notaların birer örneği Almanya, Avusturya İtalya büyükelçileri ve bu gün de Bab-ı aliye gönderildi. Sultan'ın ise bu şemayı şuan Türk paşanın başkanlığını yaptığı komisyona incelemek üzere göndereceği anlaşılıyor.

Şu anda devletlerin teklifleri gizli tutuluyor, ancak reform şemasının genel olarak Türkiye'de var olan kanun ve kuralları temel aldığı biliniyor. Vurgulanması gereken bir nokta münasip ve başarılı valilerin atanması hususudur. Ermeni vilayetlerindeki resmi yetkililerin üçte birinin Ermeni olması teklif ediliyor. Bununla birlikte, devletlerin valilerin adaylıklarını veto etmek hakkına sahip olacağı, Avrupalı olmayan ve reformlar tamamlanana değin görevinde kalacak olan bir yüksek komiserin reform uygulamalarını denetlemek üzere atanacağı teklifi yapılıyor. Bu yüksek komiserin atanması üç devletin onayına tabidir.

Diğer bir şart Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan İstanbul'da bulunacak ve Ermeni vilayetlerinin yönetimini kontrol edecek bir komisyonun oluşturulması hususudur. Jandarmanın hem Müslüman hem de Hristiyanlardan oluşturulması teklif ediliyor. Hukuki reformlar ağır ceza mahkemelerinin oluşturulması ve hapishanelerin denetlenmesini içermektedir. Sasun kazasında yaşayanlara kayıplarından ötürü tazminat verilmesi ve nihayet Kürtler silahsızlandırılması da bunun içerisinde. Vergilerin toplanması ile ilgili öneriler yapılıyor. Vilayetlerin hâlihazırdaki hudutları da muhafaza edilecek.

Benzer notalar Sasun'daki olaylara vurgu yapmıyor, zira devletler taleplerini Türkiye'nin Asya vilayetlerindeki yetersiz şartlar ve kötü yönetim üzerinde reform yapılması hususunda yoğunlaştırıyorlar.

Reuter

(Bu haberin bir kısmı dün ikinci baskıda yer aldı)

TERCÜME NU. 71

16 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Efendim, gazetenizde yayınlanan Renter'in telgrafına göre, reform planının büyük güçler tarafından onaylanması için bir üst komisyon tayin edilmesi sultana sunuldu, ve sözleşmeye hükümetin atamayı önerdiği valileri büyük güçlerin veto etmesine imkan veren bir madde kondu. Şundan şüphe edilmemelidir ki, büyük güçlerin kontrolü için geçici bir komisyon kurulması başlıca zarurettir, fakat gelecekteki sorunları çözebilecek bir proje hazırlamak, onlara gelecekte ki tüm valileri veto etme hakkını vermekten daha imkânsız görünüyor. Eğer bu haklar kısıtlanabilirse ilk aşama tamamlanmış olur, bu konuda her şey söylendi ve bunun karşısında bir engel yok. Eğer bunun kapsamı gelecekteki tüm atamaları içerecek şekilde genişletilirse, denendiğinde bu yöntemin benimsenmesine karşı yeterince uyarıların olduğu Ermenistan'da sistemin işleyişine dair tecrübelerimiz vardır. "Büyük güçlerin vetosu" içlerinde birinin vetosu şeklinde anlaşılabilir, şu da unutulmamalıdır ki Bulgaristan uzun yıllardır bu durumdadır ve hala tanınmış bir iktidarı yoktur. Bab-ı Ali ve büyük güçler Bulgar halkınca özgürce seçilmiş birini prens olarak kabul etmek istiyor fakat siyasetleri genel huzuru sağlayacak birinin emirlik konumunda tutulmasına uygun geliyordu ve bu kişi benzer bir durumun Ermenistan'da olamayacağını söyleme cüretini gösterecek derecede cesur biri olacaktı.

Doğu Rumeli'de, bölgenin Bulgaristan'a ilhakından önce sistem az miktardaki zararlı etkiye rağmen herkes için kötü işliyordu. Sultan tarafından ilk önerilen vali Rüstem paşaydı, kendisi Lübnan'ın vali-komutan'ı olarak başarısı aşikâr olan ve Londra'da halen en itibarlı büyükelçidir. Ama tüm vasıflarına rağmen Rusya tarafından veto edildi, ve yerine sıradan bir yönetici atandı, ve kalıcı düzenlemeler yapılırken bu durumun göz önünde bulundurulması zorunluluktur, sadece durumun aciliyeti nedeniyle değil, bunun dışında büyük güçlerin kendi aralarında varabilecekleri anlaşmalar bile değerlendirilemeyebilir, ve bu güçlerden en az biri memnuniyetsiz toplulukların, yöneticileriyle uzlaşmaya varmış olduğunu görmekten endişe duyacaktır.

TERCÜME NU. 72

16 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

"Temsili bir İslam konferansı" olarak adlandırılan konferans dün akşam Londra'da Westminster Townhall'de İslam Encümen'i himayesinde toplandı. Parlamantonun birçok etkili isminin konuşma yapacağı duyuruldu. Duyurulan başlangıç saatinde salonun üçte biri doluydu, bu platformda bulunan tek parlamento üyesi oldukça coşkulu bir şekilde karşılanan Sir Ellis Ashmead-Bartlett idi. Oturum başkanlığına, hiç kimse adil bir yargılanma olmadan hüküm giyemeyeceğini ve Müslümanların rakiplerinde onurlu davranışlar beklediğini söyleyen Nasir-addin Husayin aldı. Bay M.A. Ghaini heyecanlanarak: "Bu toplantı, 60 milyon'u majestelerinin Hindistan'da sadık tebaası olan Müslümanların, 7 Mayıs'ta James Hall'da yaptıkları toplantıda Ermenilerin İslam dinine ve Müslüman'lara yönelik hakaretlerine ve şu aralar İngiltere'de haçlı anlayışı ile yürütülen İslam karşıtlığını yönelik protestolarını ifade ediyor" dedi. M. İbrahim, basında yayınlanan yapıldığı ileri sürülen katliamlarla ilgili adaletsiz soruşturma raporunu protesto etti. Sör E. Ashmed Bartlett, iki protesto önergesini içeren kararı destekledi.

TERCÜME NU. 73

20 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Ermenilerle ilgili reformun taslağı İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçiler tarafından hazırlandı ve tanıtıldı, bu ayın on biri itibariyle bu taslak henüz Sultan'a resmi olarak iletilmedi. Bununla birlikte Türk Hükümeti'nin yanıtını, umduğumuz kadarıyla, gelecek hafta içinde vermesi ve son değişiklikler için bir teklif vermesi bekleniyor.

Muş'taki tahkikat komisyonu mezalimlerle ilgili yeni şahitlerin sorgularıyla ve bazı Ermeni şahitlere korkutulması ve gözdağı verilmesine dair iddia edilen durumu araştırmakla meşgul durumdadır.

Reuter

St. Petersburg, 19 Mayıs

Ermeni Meselesi Rus basınında tartışılıyor. Birkaç gün önce Novoe Vremya gazetesi İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçilerince İstanbul'da hazırlanan reform projesini yorumlayan bir makale yayınladı ve İstanbul Fransız elçisi, ülkesinin konuya ilgisi nedeniyle azimle uluslar arası alanda bir çalkantı nüksetmeden bu meseleyi çözmeye çalışıyor. Bugün aynı gazete, bir Londra gazetesinin resmi bir kaynaktan esinlediği tahmin edilen önerisine istinaden, İngiliz Hükümetini kararsız tutum sergilemekle itham etti. Söylenen o ki, Bulgaristan modelinden sonra bir de otonom bir Ermenistan ortaya çıkarılması Berlin Antlaşmasında garanti edilen Osmanlı toprak bütünlüğüne büyük bir darbe olacaktır ve bu durum Transkafkasya'da yaşayan Ermenileri de harekete geçireceğinden Rusya'yı da sıkıntıya sokabilecektir. The Novoe Vremya gazetesi Bab-ı Aliye Ermeni reformları meselesini olabildiğince süratli bir şekilde tavsiye ediyor bunun yarı sıra şöyle bir gözlemde bulunuyor, müzakerelerin uzamasından Rusya'nın elde edeceği en önemli sonuç bu meselede Rusya'nın üstüne düşeni yapmaktan vazgeçmesi olabilir.

TERCÜME NU. 74

24 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Dün öğlen sıralarında Downing sokağındaki başbakanlıkta “The Grosvener-house Committee on Armenian Affairs” dan bir heyet beklendi. Bu heyet Park-Lane’deki Grosvener-house’da toplanan komitenin birkaç gün önceki bir toplantısında tayin edilmişti ve şu kişilerden oluşuyordu: “Westminster dükü, Parlamento üyesi Sör G. Stwell, Parlamento üyesi Mr. F. S. Stevenson, Canon Willberforce, Canon MacColl, Dr. Clifford, Agar-Beet, Mr. E. Atkin (Anglo- Ermeni komitesi sekreteri) ve Thomson Rose (Komite sekreter yardımcısı).

Westminster Dükü, 21 Mayıs’ta Grosvener-house’daki Ermeni Meselesi konulu toplantıda kabul edilen önerenin kendisine tevdi edildiğini söyledi. Bu önerge şöyledir: “Bu toplantı Rusya, Fransa ve İngiltere Büyükelçileri tarafından öne sürülen Reform Projesini, meselenin tanınmaması, konu ile ilgili gerekli düzenlemelerin eksikliği, Avrupa’nın kontrolü için gerekli şartların mevcut olmayışı ve önerilen reformlar için gerekli garantilerin temini zımında ne Osmanlı vatandaşı ne de hali hazırda Osmanlı Devleti temsilcisi olmayan doğrudan büyük devletlere karşı sorumlu olacak bir daimi Avrupa yüksek komiserinin tayini ile elde edilebileceğini ele alır”. Westminster dükü ayrıca Argyll dükü başkanlığında St. James Hall’da yapılan toplantıda kabul edilen önergeye de dikkat çekti.

Lord Roseberry, verdiği yanıtta, heyete katımları için teşekkür etti. Kendileri büyükelçilerin reform planının halkın eline ulaşmadan peşin hükme varılmayacağına inancını belirtti ve üç büyük devletin bu meseleyi uyum içinde ele aldıklarına özel bir vurgu yaptı.

Westminster dükü Ermeni komitesi fahri sekreteri Mc Doll tarafından yayınlanan bildirin bir kopyasını bize gönderdi. Bu metinden aşağıdaki özeti çıkardık:

İngiliz Fransız ve Rus Konsoloslarınca hazırlanan reform projesinin tam metni elimize ulaşmadan önce kesin bir yargıya varmamız imkânsız. Ancak gazetelerde yer alan özetlerini doğru farz edersek içeriği tam anlamıyla yetersiz... Tecrübeler göstermiştir ki

tüm sözde reform çabaları Sultanın kişisel inisiyatifine bırakıldığında o Hıristiyanlığın kötülüğü her şeyi yapmıştır...

“Bu yeni reform projesi ülkedeki tüm jandarmaların Müslümanlardan ve Hıristiyanlardan oluşturulmasını sağlıyor. Ancak Kırım Savaşı sonrasında 1856 yılında Sultan yayınladığı bir Hattı hümayun ve Ferman ile şimdi büyük devletlerin kendisine tavsiye ettiği reformların hepsini sadece Ermeniler için değil tüm azınlıkları için o vakitler yerine getirmeyi vaat etmişti. Sultan bu ferman ile Avrupa’ya gayrimüslim vatandaşlarının tıpkı Müslüman uyrukları gibi askerlik hizmetine tabi olacakları sözünü vermişti. Değişiklikler yapma ya da satın alma muafiyeti prensibi kabul edilmelidir. Hıristiyanların ve diğer gayrimüslimlerin askerlik hizmetine girişlerini kabul eden tamamlanmış bir yasa yayınlanmalıdır.”

Sultan ve nadiren uzman olan bakanlarının yaptığı diplomatik hokkabazlığın eşsiz bir örneğidir. Tırnak içine aldığımız bu ifadeler gayrimüslim uyrukların orduya kabulüne dair verilmiş bir söz gibi gözüküyor. Gerçekte hiçbir söz vermiş değillerdir. Onlar sadece Gayrimüslimlerin askerlikle olması ve onların askere kabulüne dair bir yasa yapılması gerekliliğine dair bir söz veriyor. Büyük güçler bu sözlerin altında yatan kurnazlığı fark ettiler ve Sultandan daha açık olmasını istediler. Buna bağlı olarak Fuad Paşa bir memorandum yayınlayarak, imparatorluk ordusunun tüm rütbelerinin Bab-ı Ali’nin uyruklarına eşitlik ve uygunluk içinde Hıristiyanların bu görevlerde kalıcı olabilmeleri ve üst rütbelere çıkabilmeleri için gerekli yasal düzenlemeler yapılarak açılabileceğini ifade etti. Bu açıklık yeterli görünüyor. Ve düşünüldüğü gibi Avrupa güçleri tatmin oldular. Fakat henüz Türklerce ustalıklı üretilen aldatmacaya karşı bir tedbir almış değiller. İşte burada sultanın vermiş olduğu Hıristiyanların ve diğer gayrimüslimlerin orduya alınacağına dair sözlerini yerine getirmesi için bir yol var. Fuad Paşanın memorandumunda gayrimüslimlere tanınan haklar bahsinde de bu şart yer alıyor, “Osmanlı unsurları askerlik hizmetine kabul ediliyor ve muafiyet vergisi kaldırılıyor. Bununla birlikte Askeri Yardım Fonu adı altında toplanan askeriyedeki kişisel hizmetlerinin değiştirilmesine olanak veren verginin azaltılmasına karar verildi”. Yani söylemek istenen şu ki Hıristiyanların askerlik hizmetinden uzaklaştırılmasını sağlayan yasa bu yeni verginin sağladığı bir olanakla kaldırıldı, eski vergi Hıristiyanları

ordudan uzak tutmak için kullanıldı. Üstelik eski vergi sadece yetişkin erkekler üzerine uygulanırken yenisi 3 aylık yukarı tüm erkekler için geçerli olacak. Bu öyle bir plan ki sadece söz verilen reformların yerine getirilmemesi ile kalmıyor aynı zamanda Hıristiyanların mevcut durumunu daha da kötü bir hale getiriyor.

Bildiri bu hususlar ile ilgili bir çok kanıt öne sürerek şöyle devam ediyor:

Resmi raporlardan çıkartılan sonuçlar, Türk imparatorluğunun bütünü için düşünülebilir, böylece icra ve kontrol yetkisini Osmanlı Sultanına ve onun adamlarına bırakan tüm anlaşmaların ve sözlerin tamamıyla yararsız olduğu anlaşılacaktır. Bu anlaşmalar ya genel kabul görmeyecek ya da eğer uygulanırsa yeni bir karşı hareketin tepkinin kaynağını teşkil edecektir. Sultanın sözde emrinde olan ama doğrudan büyük güçlere karşı sorumlu olan kişilerin atanmasına müsaade edin ve ona kullanabileceği bir askeri güç verin, düzeni sağlasın, yeni reform projelerine gerek kalmasın. 1856'da Sultan ile yapılan anlaşma durumun gereklerinin anlaşılması ve bu ihtiyaçların giderilmesi için kâfiydi. Ancak bunlar Sultan tarafından uygulanmadı çünkü Hıristiyanların idare edildiği ve Sultanın üzerinde hiçbir dahili olmayan kutsal yasalara aykırıydı. Son elli yılın tecrübeleri böyledir. Kontrolün sultana bırakılmasından elde edilecek hiçbir fayda yoktur. Eğer Majestelerinin hükümeti Osmanlı vatandaşı olmayan ve Sultanın kontrolünde olmayan kalıcı bir görevli atanmasında ısrar etmek konusunda bir hazırlık yapmadıysa ümit ediyoruz ki kendisi, 50 yıldır kabaca aldatılan Hıristiyanların yeni bir aldatma ile oyalanmasını en azından reddetsin.

Çarşamba günü Westminster Otelde Anglo Ermeni Cemiyeti tarafından, Ermeni İşleri Hükümet Yetkilileri Komitesine bir yemek verildi. F.S. Stevenson'un başkanlığındaki yemeğe şu kişiler katıldı, Parlamento üyesi Sör. A. Hayter, Sör G.Sitwell, Sör J. Robinson, Mr. Channing, Mr. H. Horse, Mr. Schwann, Mr. E. j. Ellis, Mr. Professor Agar-Beat, J.A. Reeve, Mr. Lewis Morris, Dr. Clifford, Mr. Webb, Canon McColl, J. Copeland Bowie, Profesör Tcheraz, Signor Valera (İtalyan Ermeni dostu), M. Paylag, sM. Krakedian, M. Aganor, M. Neressiae, M. Alsam, Prof. Thoumaian, W. M. Crook ve

Bay Atkin (Anglo Ermeni Komitesinin Sekreteri). Oturum başkanı bu toplantının amacının iki cemiyetin hamiyetiyle bir Avrupalının kontrolü altında Ermenistan'daki reformların tanınması için ortak bir çalışma yürütmek olduğunu açıkladı. Mesele ile ilgili üç büyük devlet Fransa, Rusya ve İngiltere tarafından kaleme alınan ortak bildiriye büyük devletlere karşı sorumlu olacak bir yüksek müfettişin atanması konusundaki isteklerinin göz ardı edilemeyeceği yinelendi. Canon McColl, gazetelerde yer alan Ermeni reformları ile ilgili önerinin ortadaki eksiklikleri karşılamak manasında yetersiz olduğunu söyledi. Bu öneri Sultanın 50 yıldır yerine getirmediği konusunda hiçbir şey sunmadı. Son zamanlarda halktan gelen açıklamalar bu bölgelerdeki halkın yaşamlarını görünüşteki yönleriyle ortaya koyuyor. McColl, iki yıl önce Ermenilere yapılan katliamların Sultan tarafından organize edildiğini belirtti. Anglo-Ermeni Cemiyeti yetkilisi Dr. Clifford bay Gladstone'u Londraya gelip bu konuda konuşmaya ikna etmeleri gerektiğini ileri sürdü. Schwann bir konuşma yaptı, Prof. Tcheraz, Bay Stevenson'a bir mektup ile beraber bir Ermeni ressamın Kafkasya'dan Ağrı Dağının görünüşünün resmedildiği bir resim hediye etti. Oturum başkanı hediye ile ilgili bilgi verdi.

TERCÜME NU. 75

25 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

The Times'ın Editörüne,

Beyefendi, bu günkü baskınızda yer alan hayranlık uyandıran makalenizde şöyle diyorsunuz: “Büyük devletlerin esas talebi kargaşanın yoğun olduğu bölgelerde mümkün olan en geniş yetkilerle donatılmış bir valinin atanmasını sağlamak olmalıdır. Bu kişi Türk ya da Hıristiyan olabilir. Bu kişi yetenekli bir yönetici ve iyi tanınan bir kişi olduğu sürece hangi ırktan olduğu mesele değil. Elbette bu kişi büyük devletlerin onayı ile atanabilir ancak kendi rızası olmadan görevinden alınmamalı”. Eğer tamamı bu ise, büyük devletlerce önerilen bu reform projesinin birçok belirsizliğe eklenen yetkisizlikler altında dile getirilen bu sözleri ve amaçları içerdiğini düşünmek faydasız. Şu mümkün ki proje, en azından sizin önerdiğiniz gibi merkezi bir idare kurulmasına elverebilir. Şurası kesin ki eğer biz Türkiye'nin kurumlarını Ermenilerin yaşadığı bölgelere kadar iyileştirmekle yetinir ve bunu merkezi bir sorun halinde terk edersek, tüm çaba ve iyi niyetimize rağmen meselenin neticeleri kötü olur ve bu bizim günahımız olur.

Ermeni Meselesinin özünün son günlerde olduğu gibi politika gündeminde Ermenilerin ve Kürtlerin ikamet ettiği bölgelerde yönetim koşullarının düzeltilmesi şeklinde ele alınması pek sık olmayacak. Eğer Avrupa meselenin çözümü için araya girerse, şundan emin olsun ki teoride, pratikte ve doğal olarak, istenmeyen sonuçlardan doğabilecek en az riskle onların yönetimde söz sahibi olacaktır. Avrupa politikasını tekrar bu bölgelerde bahsettiğim yönetim kurumları üzerine dayandırmalıdır.

Avrupa'nın kaçındığı tehlikelerin olumsuz taraflarıyla ilgili bazı örnekler vermeme izin verin. Konsololar güvenlik problemlerinin ortaya çıkışının temelinde Kürt aşiretlerinin göç sisteminin yattığını belirtiyor. Siz bu göçebelerin yerleştirilmesini isteyin ya da önerin; siz mümkün olabilecek bir şey istiyorsunuz. Kürt aşiret reislerine karşı size başvuran dağ sınırların içlerindeki bir Ermeni köyü kayboldu. Siz bunu yapanların cezalandırılacağını isteyin ya da ifade edin. Bu sizin sonunuzu getiren bir ordu halini alabilir. Siz bu kabilelerin silahsızlandırılmasını kaleme almalısınız. Siz böyle

genel tedbirlerin pratikte işlerliğine inanıyor musunuz? Eğer öyle değilse, kabullenmenin çok zor olacağı ve Türklerin güçlü ve uygun zeminlerde yapacakları itirazların haklı olabileceği koşulları hazırlamak sizin etkinizi boşa çıkarmaya yaramaz mı?

Yapıcı olmak amacıyla bizim taleplerimiz içinde en öne tek merkezden kontrol edilebilecek bir idari yapıyı koymamız ve zaman içinde onaylanmış olan tedbir ve taleplerimizi bölgedeki coğrafi koşullar elverdiği ölçüde çabuk bir şekilde hayata geçirmemiz gerekmektedir. Bölgedeki coğrafi ve sosyal koşullara aşına olarak herkim Ermeni meselesi üzerine yazarsa şundan eminim ki meselede idari reformların fevkalade önemini görecektir. Belirlenecek yeni bölgenin sınırları içindeki kaynaklar verilen kararların icrası için bol bol yeterli olacaktır. Göçebelerin yerleştirilmesi ve Kürtlerin silahsızlandırılması gibi alınacak tüm tedbirler, sorunsuz bir şekilde uygulanabilecektir.

Bu merkezi problemin bu şekilde çözüldüğünü farz edelim: Yeni kararın salahiyeti içine almadığı Hıristiyanlarca meskün bölgeler dışarıda kalır. Avrupa bu bölgeler için elinden gelen en iyi gayreti göstererek buralarda idarenin iyi işleyişini ve reformların kabul edilmesini temin edebilir. Ancak durumlardan birinde Avrupa güçlü bir merkezi hükümet ile ve doğrudan ve etkili bir şekilde yönlendirebileceği bir işle uğraşır. Diğerinde ise sınırları belli dar bir alanda elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışır.

Meselenin önemli bir noktası Hıristiyan Vali atanmasına dayanıyor: Ben şuna inanıyorum ki talepler, hatalı istekler ve rahatsızlık olan bölgelerdeki yaşayan halk ile ilgili siyasi emeller üzerine belirlendi. Meselenin yılmaz savunucuları ulaşmak istedikleri durumun gerçekleri konusunda mümkün olan özeni göstereceklerdi. Bölgeye atanacak yöneticinin Sultan'ın tebaasından olması ya da Avrupalı olması konusunda da... Öncelikle bu kişinin Hıristiyan olup olmamasının, uygulayacağı işe koyulmasında, Hıristiyan vatandaşlarla, Müslümanlarla ve Bab-ı Ali ile olan ilişkilerinde faydalı olacağı belli değildir. Öte yandan böyle bir tayinin ardından ortaya çıkacak gereksinimler konusunda Avrupa sorumluluk almaktan çekinebilir. Ve bununla birlikte bizim tek dileğimiz Hıristiyanların refahıdır, her şeye rağmen tüm reformları verecek

olan İstanbul'un doğal duygularla bu isteklerimizin uygunluğunu görmezden gelmesine ihtiyacımız yok.

Bu meseleyi tüm gerçekleriyle ele alacak olursam, İngiltere'ye düşen görevde daha sahih bir hal alır. Hali hazırda reformları hayata geçirmek konusunda başarılı olamasak da ses getireceğini bildiğimiz reformlara ağırlık vermemiz daha iyi olacaktır. Bizim de tam olarak inanmadığımız yarım kalmış tedbirlere destek olmak, Avrupa'da bir bıkkınlık yaratacak ve Türk sisteminin yabancı bir devlet tarafından baskı altına alınmasına ortam hazırlayacak. Avrupa müştereken bu konuda sorumluyken başarısızlığın yaratacağı sonuçlara katlanmakta yükümlülüğü olanın bizler olduğu unutulmamalıdır.

Sadık hizmetkârınız H.F.B. LYNCH

TERCÜME NU. 76

30 Mayıs 1895, Ermeni Meselesi

Türk gazeteleri dün Van yöneticilerinin, İran sınırını geçen Ermeni haydudu olduğu öne sürülen silahlı 15 kişinin tutuklandığına dair mesajlarını haberi yayınladı. Aynı sırada, güvenilir bir devlet kaynağı tutuklananlar arasında Sasun'a gitmekte olan bir İngiliz muhabirin olduğunu ve tutuklanan diğer Ermenilerin bu kişiye eskortluk etmekte olduğu bilgisini verdi. Bu kişilerin tamamı Van'da hapse atıldı.

Burada çoğunluğu alt tabakadan 50 Ermeni tutuklandı. Onlar "Çok Yaşa Ermenistan" sedalarıyla İstanbul'da Ermeni St. Saviour Hastanesinin 50. kuruluş yıldönümündeki gösterilerde yer almışlardı.

Reuter

St. Petersburg, 29 Mayıs

Saygıdeğer Ermeni Katalikos'u Mgr. Miguiditch'in samimi istekleri sonucunda aldığı izinle gelecek hafta zarfında St. Petersburg'a gelmesi bekleniyor. Katalikos bir süreden bu yana bu izin için Rostof yakınlarında don bölgesinde bekliyordu.

Kendi Muhabirimiz

TERCÜME NU. 77

1 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 30 Mayıs

Dün beklenmesine rağmen İstanbul büyük devletlerce sunulan Ermeni reform projesini bu gün saat bir itibariyle yanıtlamış değil, İngiliz Fransız ve Rus elçileri Bab-ı Aliye konuyla ilgili raporunu acilen açıklaması için başvurularda bulundular. Bir taraftan İstanbul'un bir karşı reform projesi hazırlayacağı söylenirken kimileri de sadece esas üzerinden bazı değişiklikler yapacağını söylüyor. Bunun yanı sıra şu kesin ki ikincisi üzerinden taleplerin temelini etkileyen yapılacak değişiklikler kabul edilmeyecek. Sultan oy alıyor ve mesele büyük güçlerin baskılarını gerektirecek vahim bir safhaya girmiş gibi görünüyor. Bab-ı Ali eğer bu hafta cevap vermezse konu bir hafta daha ertelenecek çünkü 3 Haziran'da bayram başlıyor ve son dört gün hiçbir iş yapılmıyor.

Muş ve Fournouz kiliselerinden zaptiye nezaretinde hücrelerde tutuklu bulunan 3'ü din görevlisi, 6'sı papaz 11 din adamı serbest bırakılarak Ermeni patrikhanesine gönderildi. Serbest kalmamalarının altında İngiliz konsoloslğunun yaptığı ısrarcı başvurular yatmaktadır.

Türk Gazeteleri biri Bitlis'in Malazgirt ilçesine diğeri, Sivas'ın Tenos ilçesine olmak üzere 2 kaymakamın bölgeye atandığını yazdılar. Esas İtibariyle Bab-ı Ali halen büyük güçler tarafından sunulan reform teklifini yanıtlamadı ve bu atamalar yorumların artmasına neden oluyor. Hiç şüphesiz ansızın 3 Haziran'da Ermeni meselesi ile ilgilenmek üzere İngiliz heyetinin İskenderun'dan Beyrut'a hareket etmesi burada sevinç yarattı. İngiliz Elçisi Sör Philip Currie, bir süre önce sözde Ermeni eşkıyalarla birlikte tutuklanıp hapse atılan İngiliz muhabirin serbest bırakılması için Bab-ı Ali nezdinde girişimlerde bulundu. Ekselansları, tutuklamanın gerçek nedenini araştırırken, İstanbul'un tutuklanan Ermeniler arasında bir İngiliz olduğundan habersiz olduğu ve hepsinin Kürt kıyafetleri içinde oldukları bilgisini aldı. Öyle görünüyor ki Mr. Williams İngiliz dış işlerinden pasaport almış genç bir basın temsilcisidir. Ermenilerin kendisine eskortluk yaptıkları esnada yakalandıkları açıklaması rapor edildi. Sör Philip Currie

tarafından elde edilen ilerleme sonucunda kendisi büyük olasılıkla serbest bırakılarak Van İngiliz Konsolosluk vekâletine teslim edilecek.

Muş'tan Ermeni komisyonu içinde bulunan Rus, Fransız ve İngiliz üyelere Polis tarafından bir düzine hakarete bulunulduğu ihbarı alındı. Bir grup Jandarma Delegeleri ikametgâhlarını basarak küfürlü bir dil eşliğinde yanlarında bulunan bir hizmetliyi tutuklamaya yeltendi. Delegelerin güvenliğini sağlayan kişiler güçlkle onları buradan uzaklaştırdılar. Bu çirkin hareketler Komisyon üyelerine ve onlarla iyi ilişkiler içinde olan yerel halktan kimselere yapınla hakaretlerin yolunu açtı. (Üstteki yazının bir kısmı dünkü ikinci baskımızda da yer aldı).

İngiliz, Fransız ve Rus konsolosluklarının tercümanları Bab-ı Ali'ye bu küfür meselesinin sorumlularının ciddi şekilde cezalandırılması için sert tepkiler göstermek üzere gönderildi.

Reuter

Varna, 31 Mayıs

Bab-ı Ali'nin büyük devletlerin reform teklifine vereceği yanıt halan daha İstanbul'da bakanlar tarafından tartışılıyor ve anlaşılan o ki aradaki büyük görüş ayrılıkları nihayi bir kara verilmesine mani olmakta. Bazı bakanların görüşlerine göre ortada bir yabancı devletin bağımsızlık haklarını hiçe sayarak İmparatorluğun bir bölgesindeki yönetime müdahale etmesini gerektirecek bir durum yok ve işte bu bakış açısından hareketle reform teklifi içinde en kabul edilebilir kısımlar da uygunsuz bulunuyor. Fakat aynı zamanda bakanların herkesi memnun edecek bir yanıt hazırlaması da ümit ediliyor.

Reuter

TERCÜME NU. 78

3 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

Bugün, gün ortasına değin hala Osmanlı Hükümeti İngiliz Fransız ve Rus büyükelçilerince hazırlanan Ermeni bölgelerinde yapılacak reformlarla ilgili taslağa bir cevap vermedi. Durum giderek gerginleşiyor. İngiliz Akdeniz Filosunun Beyrut'a varışının yaklaşması en çok konuşulan konu ve bu politik çevrelerde derin bir etki yarattı.

Dün öğlen Cevat Paşa, Sadrazam ve Said Paşa, Dış İşleri Bakanı sarayda toplantı yaptılar, bunun sonucunda Said Paşa İngiliz Elçisi Sör Philip Currie'yi çağırarak Bab-ı Ali'nin Ermeni reform projesi ile ilgili yanıtını bayramdan sonraya ertelemesine müsaade edilip edilemeyeceğini sordu. Sör Philip Currie, bu öneriyi kabul etmedi, Rus ve Fransız elçileri M. Ne Nelidof ve M. Cambon da herhangi bir erteleme olmadan gerekli yanıtın verilmesi konusunda kendisini destekledi.

Bu ertelemenin kesin nedeni bilinmezken hükümet'in Berlin, Roma ve Viyana kabinelerinin nihai fikirlerinin ne olduğunu araştırmak için zaman kazanmaya çalıştığı düşünülüyor.

İngiliz, Fransız ve Rus konsolosları tarafından Muş polisinin Ermeni tahkikat komisyonundaki Avrupalı delegelere hakaretleri nedeniyle, bölge valisinin özür dilemesi, Avrupalı delegelerin Muş mutasarrıfınca nakledilmeleri, Jandarma ve polis komutanlarının görevden alınmaları ve bu işle ilgisi olanların cezalandırılması talep edildi.

Resmi çevrelerce Ermenistan'da tutuklanıp Van'da hapsedilen İngiliz gazetesi muhabirinin bir Ermeni olduğu söylendi ve İngiliz Büyük elçiliğinden Van İngiliz Konsolos vekiline meselesinin araştırılması ve tutuklunun görülmesi emredildi.

1 Haziran

Sultan adına Dış İşleri Bakanı Said Paşa ile yapılan görüşmede Bab-ı Alinin Fransız ve Rus büyükelçilerince hazırlanan Ermeni bölgelerinde yapılacak reformlarla ilgili

taslakla ilgili yanıtını bayramdan önce vermesi gerektiği söylendi. Bu nedenle bugün ya da yarın konuyla ilgili bir cevap verilmesi bekleniyor. Benzer bir görüşme de Fransız ve Rus büyükelçileri Nelidoff ve Cambon tarafından yapıldı.

Büyük devletlerin şu sıralar esaslı çok fazla etkilemeyecek birkaç değişiklik ile reform taslağının kabul edilmesini temin edebileceği düşünülüyor.

Bab-ı Ali, Muş'taki Ermeni komisyonun uğradığı aleni aşağılanma ile ilgili olarak üç devletin taleplerini henüz yanıtlamadı.

İstanbul'daki bir Ermeni hastanesinin kuruluş yıldönümüyle ilgili gösterilere katılmaları nedeniyle hapse atılan çoğu Ermeni olan tutuklular serbest bırakıldı.

Reuter

Varna, 2 Haziran

İç bölgelerden Ermeni halka yapılan Erzurum'da yapılan zulümler ve kötü muamelelerden bahseden bir mektup Nisan Mayıs tarihli bir mektup alındı. Bitlis ve çevresindeki Ermeniler delegelerin bölgeden ayrılmasından önce tatmin edici düzenlemeler yapılamazsa doğabilecek ciddi tehlikelerden endişeli durumdadır.

Reuter

TERCÜME NU. 79

4 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 2 Haziran

Bab-1 Ali Muş'ta Türk polislerce Avrupalı Komisyon üyelerine hakaret meselesinde İngiliz, Fransız ve Rus konsolosların isteklerine tatmin edici bir karşılık vermeyi kabul etti.

Aşağıda Sultan'ın dominyonlarında son dönemde gerçekleşen olaylar resmi kaynaklara dayanarak veriliyor:

Muş'tan alna bilgilere göre, bir kişi yabancı devletlerin delegelerinin hizmetine katıldı, Çarıkçioğlu Setrak Serkis adlı bir başka Ermeni'ye saldırı girişiminde bulundu ve polis durumu fark ederek, bir polis memuru olan Rıza Efendiyi saldırganları ortaya çıkarması için görevlendirdi. Buna binaen, delegelerin evinden şüpheli hizmetliyi almaya gelen ve talebini kendince bir yolla dile getiren polis memuru ve beraberindeki iki jandarma tutuklanıp adalete teslim edildi. Jandarma şefi gibi polis şefi de görevlerinden alındı, resmi soruşturma devam ediyor.

Türk-Rus sınırında tutuklanan İngiliz muhabirle ilgili rapor tamamen yanlıştır, gerçekler şöyle cereyan etmiştir; “Bazı silahlı Ermeniler bir takım karışıklıklar çıkarmak amacıyla sınırı geçtiler. Bu çetenin başındaki kişi İngiliz tabiiyetine girmek ve bir İngiliz gazetesinden muhabir olmak için her şeyi yapmıştı. Fakat Türk yetkilileri bu konuda ikna edemedi, bunun da ötesinde bu kişinin üç yıl önce İngiltere'ye giderek Devrimci Hınçaklara katıldığı oradan Marsilya'ya giderek üç tüfek alıp bunları Anadolu'da dağıttığı iddia edilen Akhalzik'in yerlilerinden bir Ermeni olduğu kendi ifadesinden de anlaşıldı. Ayrıca kendisi suç ortaklarını koruyor görüntüsüyle kendisini İngiliz muhabir olarak tanıttığının yardımı olabileceğini umduğunu itiraf etti.

Bab-1 Ali, Beyrut'ta herhangi bir olay olmadığını açıkladı. İngiliz filo Beyruta gitmesi bir sorun yaratmadı. Bu sadece önceki yıllarda olduğu alışıldık bir sorundu.

Ayrıca Bab-1 Ali İstanbul'da St Saviour hastanesi kutlamalarında “Çok yaşa Ermenistan” dedikleri ya da başka bir neden tutuklanan bir Ermeni olmadığını açıkladı.

Reuter

TERCÜME NU. 80

5 Haziran 1985, Ermeni Meselesi

İstanbul, 3 Haziran

İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından öne sürülen reform tekline Bab-ı Alinin verdiği yanıt üç ülke elçiliklerine bu gün gündüz saat 2’de ulaştı. Konsoloslar bunu bir sır olarak saklamaya karar verdilerse de, gelen cevabın tatmin edici olmadığı biliniyor. Tam olarak bilinmemesine rağmen, Bab-ı Alinin temelde reformların genelleştirilmesine ve yabancı devletlerin kontrolüne karşı olduğu tahmin ediliyor. Sör Philip Currie ve Nelidoff, Fransız konsolos Cambon’un ikametgâhında buluşarak bundan sonraki hareket planlarını kararlaştırdılar. Önemli kararlar vermeleri beklenen konsoloslar daha sonra bunlar için kendi hükümetlerine başvuracaklar.

Burada meselenin daha da ciddiyet kazanmasına binaen, İngiliz konsolosluğu, reform taslağı üzerinden yapılacak bir takım değişikliklerin ve reformların uygulanması konusunda istenen garantilerin zayıflatılmasının kabul edilemez olduğu konusunda Saray’ı bilgilendirdi. Diğer iki devlet de Bab-ı Aliye benzer bir deklarasyon verdiler. Bu yazışmaların ardından Bab-ı Ali’nin verdiği bu yanıt politik çevrelerde şaşkınlığa neden oldu, herhangi bir isim telaffuz edilmemesine rağmen başka bir devletin cesaretlendirmesi olmadan Bab-ı Ali’nin böyle bir karar almayacağı düşünülüyor.

Çarın Ermeni katalikosa Petersburg’a gitmesi için izin vermesi Ermeniler arasında derin bir etki yarattı.

İstanbul’da tutuklanan Ermenilerin isimlerini Dikran adlı bir başka Ermeni’nin verdiği öğrenildi. Bu kişinin polise ihbar ettiği genç Ermenilerden biri adı geçen bu muhbire bir cinayet girişiminde bulundu. Dikran ciddi bir şekilde yaralandı.

Reuter

TERCÜME NU. 81

7 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

Anglo Ermeni Cemiyetinin Paris, Petersburg ve bölge sekreterliği temsilcilerinden geçen gece aşağıdaki not alındı: “Heyetimiz, İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslarının 11 Mayıs'ta Sultan'a sunduğu Reform Projesi ve memorandum üzerindeki eleştirilerini muhafaza ederken, etraflı ve sürekli bir Avrupa kontrolü ve reformların uygulanması için gerekli garantilerin teminatı olacak olan ve ne Osmanlı vatandaşı ne de mevcut bir Osmanlı devlet görevlisi olmayan doğrudan Avrupa'ya karşı sorumlu bir yüksek müfettiş atanmanın eksikliği ile gereksinimleri karşılamakta yetersiz kalacağı değerlendirilmesini yapmaktadır. Bu düşünce ile Majestelerinin hükümetine yapılan başvurular, reform projesinde Avrupa kontrolü hayati noktasının onaylanması ümidine dayanmaktadır.”

TERCÜME NU. 82

8 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 6 Haziran

Türkiye'nin büyük devletlerin notasına verdiği karşılıktan bu yana Ermeni Meselesinde anlaşma yönünde bir ilerleme kaydedilmedi. Duruma genel bir belirsizlik hâkim ve konsoloslar hala hükümetlerinden talimat almayı bekliyor. Geçtiğimiz gün meselenin çözümü konusunda işlerin yolunda gittiği yönündeki izlenim henüz son gelişmelerle doğrulanmadı, Bab-ı Alinin tutumunda bir değişiklik olduğuna dair bir belirti yok.

Dün Hariciye Nazırı Said paşa, Sör Philip Currie'ye iki ziyaret gerçekleştirdi ancak yeni bir gelişme ortaya çıkmadı. Şimdi anlaşılıyor ki Bab-ı Ali, reform projesine vereceği yanıtta büyük devletlerin reformların başarıya ulaşması için istediği garantileri vermedi.

Bugün Sör Philip Currie Tarabya'daki yazlığından taşındı. Ayrılışının öncesinde Ermeni Patriği Kraliçe Viktorya'nın doğum günü münasebetiyle konsolosu ziyaret etti. Majesteleri Patriği bazı papazlar ve geçtiğimiz günlerde hapisten çıkan din adamlarıyla birlikte kabul etti.

Birkaç yıl önce yasaklanan Ermeni Anayasasının kabulü için bu ayın dokuzunda İstanbul'da bir kutlama yapılacak, hükümet gerekli izinler verdi.

Reuter

Bab-ı Alinin Reform projesine bazı telgraflarla verdiği yanıt Büyük Devletlerin taleplerine karşı bir ret cevabı niteliğinde olmamasına rağmen Ermenistan'ın gelecekteki yönetimi üzerindeki Avrupa kontrolü açısından uygunsuzluklar içeriyor. Novoe Vremya gazetesi, bu konuda ilk kez bir makale yayınladı, Ermeni sempatisi taşıyan makalede Türkiye'nin büyük devletlerin isteklerine koşulsuz rıza göstermese de eninde sonunda bunu kabul edeceğini yazdı. Türkiye'nin açıkça Türkiye Ermenistan'ını tanıma gerekliliğini kabul edeceğini ve bu dostane heyet yerine Rusya, İngiltere ve Fransa'nın öncülük edeceği bir Avrupa Konferansı tehdidiyle karşı karşıya olduğu belirtildi. Bu gazete geçen kış yapılan katliamları tanıtmaya çabalarımızı İngilizlerin

kışkırtması olarak değerlendirirken aniden bunların son derece ciddi olduklarını ve Avrupa diplomasisinin gözünden kaçtığını itiraf etti.

Bu değişim ister Katalikos'un oraya gidişiyile gerçekleşsin ister gerçekleşmesin dile getirmek hiçte kolay değil. Ruslar genel olarak Ermenilere karşı sempatiyle bakmazlar, kiliseleri hatta basınları da böyledir. Görünürde patrik ve tüm Ermenilerin katalikos'u buraya majestelerinin tahta geçişini kutlamak için gelmişlerdi. Katalikos'un ziyaret için izin talep etmesi ve kendisine davetiye gönderilmesi, ziyaretten Türkiye'de Ermeni meselesinin bu ya da başka bir şekilde etkilenmemesi için bulunmuş görüntüydü. Ancak her halükarda bu Rusya Ermenilerini memnun etti. Mıgırđıç Efendi buraya Moskova üzerinde bugün öğleden sonra vardı, kendisine bir papaz ve 5 din görevlisi de eşlik etmekteydi. Kendisi tren istasyonunun da Ermeni öğrenciler, halk ve memurlarca coşkuyla karşılandı. Kendisini Rus kilisesinden hiç kimse karşılamazken sadece İç işlerinden yabancı dini işler yöneticisi hükümet nezdinde kendisini karşıladı. Coşkun bir Ermeni topluluğu kutlamalar için hazırlanan istirahatgahına kadar katalikos'a eşlik etti. Burada cemaati ve karşılama komitesi ile kısa bir görüşme yaptı.

Kendi Muhabirimiz

Bir Reuter muhabirinin güvenilir bir kaynaktan aktardığına göre Bab-ı Alinin Ermeni Reformuyla ilgili yanıtı yapılan tekliflerin tamamını reddedecek kadar kapsamlı değil ancak reformların genele yayılmamasını savunuyor. Bab-ı Alinin ülkenin herhangi bir bölgesinde Avrupa kontrolü kurulması konusunda sağlam bir direnç göstereceğine dair küçük bir şüphe de mevcut. İstanbul'un yanıtı tartışmanın bu noktada düğümlenmesine ve diğer konuların ertelenmesine neden oldu.

TERCÜME NU. 83

10 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 7 Haziran

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın reform projesi ve memorandumına İstanbul aldığı tatmin edici olmaktan uzak yanıt üzerine verecekleri kararın önümüzdeki haftanın ortalarına buraya ulaşması bekleniyor.

Büyük güçlerin sessizliğinin Sultan'a duydukları kuşkudan kaynaklandığına dair belirtiler var, öyle ki neredeyse her gün farklı konsolosluklara saraydan resmi mesajlar gidiyor. Büyük devletlerin notuna Türkiye'nin sunduğu yanıtın iki gün sonra üst düzey bir yetkili Sör Philip Currie'i verilen yanıtın konusunu tartışmak üzere saraya davet etti. Bu yetkili Türkiye'nin meseledeki hassasiyetlerini yarı resmi olarak ifade ettikten sonra ülkesinin göze alabileceği azami değişiklikler konusunda imalarda bulundu. Elçi bunun üzerine tartışmayı keserek aldığı yanıtı resmi ve son şekli saydı.

Benzer girişimler M. Cambon ve Nelidoff nezdinde de yapıldıysa da görüşmeler aynı şekilde sonuçlandı.

Bitlis bölgesinden alınan bir habere göre Sasun'da halk acılar içinde ve ızdırap verici koşullar altında. Hayırsever halka yardım için acil olarak duyurulur. 65 ailenin açlıktan öldüğü belirtildi. Muş'tan yerel bir yardım kuruluşu ihtiyaçları karşılamak ve evsizler için kulübe kurmak üzere Semah'a gitti. Bununla birlikte, yerel halk Kürtlerce kendilerinden çalınanların iadesini ve tarım yapabilmelerini engelleyen baskıların kaldırılmasını talep ediyor. Bunun şu anda kendileri için paradan daha gerekli olduğunu açıkladılar. Halk ayrıca silahlı Kürt göçebe gruplarının yeniden bir yağma ve talan faaliyetine girişmelerinden endişe ediyor.

Londra'daki Türk büyükelçisi Rüstem paşa İstanbul'a telgraf çekerek İngiliz Kabinesinin önümüzdeki pazartesi günü Türkiye'nin cevabını görüşmek üzere toplanacağını haber verdi.

Türkiye bu ayın 4,5 ve 6'sına ait tüm İngiliz gazetelerinin ülkeye girişini yasakladı.

Erzurum İngiliz Konsolosu Mr. Graves'in yardımcılığına atanmış olan konsolos vekili Mr. Hampson, Muş'ta ikamet etmek üzere Bitlis konsolosluğuna atandı. Sör Pkilip Curie, Hampson'a yerinden ayrılmadan evvel Ermeni Komisyonu delegelerinden Mr. Shipley'i ziyaret ederek kendisini bilgilendirmesi emrini verdi. Bu ataman nedeni İngiltere'nin Bitlis'te hiç temsilcisi olmayışıdır.

Reuter
Petersburg, 8 Haziran

Birkaç Rus gazetesi, Ermeni meselesinin çözümü için üç büyük devletin üstü kapalı çabaları yerine bir uluslar arası konferans düzenlenerek, Türkiye ile bir tartışmaya girmeme fikrini savundular.

Reuter

Üstteki yazı Cumartesi günü ikinci baskımızda da yer almıştır.

TERCÜME NU. 84

11 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 10 Haziran

İngiliz Hükümetinin Ermeni Meselesi hakkındaki politikasının bazı sert ifadeleri Avusturya ve Macaristan gazetelerinde yer aldı. Bu vesileyle bu gazetelerin hükümetten herhangi bir görüş almamış olduklarını belirtmek yerinde olacaktır. Yapılan bir gözleme göre yakın geçmişte biraz hassas bir yapı arz eden Avusturya-Macaristan piyasalarında her şey halkın memnuniyetine bağlı olarak ele anıyor ve barış ortamı muhafaza edilmeye çalışılıyor. Ermeni meselesi araştırmalarının sürdürülmesi yönünde üç büyük devlet ile aynı görüşü savunan Avusturya-Macaristan hükümetine inanmak için kâfi derecede nedenimiz var. Burada üç büyük devletin eylemlerini engellemek her hangi bir duyuru yapılmadı ve yayın organlarında hükümetin etkisi altında kalınarak her hangi bir yazı yazılmadı.

Bizim kendi muhabirimiz

Odesa, 9 Haziran

Rus Taşımacılık Şirketi'nin buharlı Mariya vapuru yaklaşık bin kişiyi Türkiye Ermenistan'ı sınırında güçlendirilen Batum'a getirdi.

Bizim kendi muhabirimiz

TERCÜME NU. 85

13 Haziran 1895, Ermen Meselesi

İstanbul, 11 Haziran

İngiliz, Fransız ve Rus konsolosları henüz Ermeni Reform projesi ile ilgili olarak Bab-ı Ali'ye verilen memorandum konusunda hükümetlerinden bir talimat almadılar. Londra, Paris ve Petersburg kabineleri arasında bilgi alışverişi devam ediyor. Meseledeki esas güçlük büyük devletlerin reformların realize edilmesi için zorunluluk olarak gördükleri Avrupa kontrolü esası hakkında Bab-ı Ali'nin isteksizliği. Bilindiği gibi bu hususta üç devlet arasında tam bir uyum söz konusu ve geri adım atılması imkânsız. Bununa birlikte Müslümanlar arasında saygın bir isim olan ve hatrı sayılır ölçüde kişisel etkisini uzlaşmadan yana koyabilecek olan Said Paşa ile ilgili bir umut var gibi görünüyor.

Son birkaç haftadır süre gelen olaylar nedeniyle Sultan'ın sağlığının bozulduğu ve felç belirtileri gösterdiği ileri sürüldü.

Bizim kendi muhabirimiz

Berlin, 12 Haziran

The Cologne Gazette adlı gazete Almanya'nın, Rusya ve İngiltere'nin Ermeni meselesi ile ilgili aldığı her kararı desteklediğini açıkladı, Türkiye alınan kararları uygulamak zorunda bırakılmasına Almanya'nın mani olacağını umuyordu. Alman yayın organı büyük devletlerin Türklerin karşı teklifini dikkate almayacağını ve Bab-ı Ali'nin bu uyumsuz tavrını sürdürmesi halinde İngiliz donanmasının görünmesinin kötü sonuçlar doğurabileceğinden endişe ediyor.

Kendi Muhabirimiz

Petersburg, 12 Haziran

Bu sabah Ermeni Katalikos, ilgi ve onurla karşılandığı Peterhof sarayında İmparator ve İmparatoriçe'ye tanıtıldı. Katalikos'un Peterhof sarayına gelişinde kendisine ve maiyetine bir dizi seramoniler ve salon beyefendileri eşlik ettiler. Kendisinin maiyeti, bir Ermeni papaz, iki tanesi Eçmiyazin'den kilise sembolünü taşıyan bir kaç siyah cübbeli din adamı ve kırmızı üniforma giyen gümüş sopalar taşıyan iki korumasından

oluşuyordu. Peterhoff istasyonunda kendisini bir tanesi katolikos için özel hazırlanmış 6 at tarafından çekilen devlet arabaları karşıladı. Sarayın girişinde kendisi diğer üst düzey devlet görevlilerinin eksikliğine karşın saray bakanı yardımcısı tarafından karşılandı. Tezahürat 20 dakika sürdü. Kendilerinin sadece Türkçe, Ermeni ve Farsça bilmeleri nedeniyle konuşma özel tercüman Ezoff tarafından çevrildi. Katalikos, Çar'a bir mektup sundu ve kibarca kabul edildi, kendisi saraydan bu son derece içten ve kibar kabulün ardından umutlarla ayrıldı.

Kendi muhabirimiz

TERCÜME NU. 86

14 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 12 Haziran

Yeni vezirin atanması, koşulların son günlerdeki uygunluğuna rağmen öyle gözüküyor ki mesele içindeki belirsizlik durumunu bir süre daha uzatacak. Geçtiğimiz Pazartesi günü yabancı temsilciler kendisini tebrik etmek üzere çağırđıkları Said Paşa'nın üzerlerinde büyük etki bıraktığı anlaşılıyor ve durumdaki iyileşme gözle görülür bir şekilde artıyor. Yeni Vezirin uzun yıllar inzivada olması ve mevcut konulara fazla vakıf olmaması nedeniyle öyle gözüküyor ki Ermeni Meselesinde önümüzdeki günler konunun güncel durumunun tanıtılmasıyla geçecek. Aynı zamanda Said Paşanın sarayda ve Bab-ı Ali'deki daha fanatik muhalifleri üzerindeki etkisini göstermek için bir fırsat yakalaması umut ediliyor.

Kendi muhabirimiz

TERCÜME NU. 87

15 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

St. Petersburg, 13 Haziran

Geçen gece Ermeni Katalikos'un Peterhof sarayına çarlık tarafından kabulü ile ilgili bir telgraf gönderdim, ancak bu sabah aldığım bilgiye göre yazdıklarımın neredeyse tamamı sansür memuru tarafından kesilmiş. Rus basını oldukça ağır bir tehdit altında, bu sadece bir gazete için geçerli değil, bütün basın Ermeni Katalikos'un, halkın arasında ve geniş kalabalıkların gözleri önünde devlet sarayına girişine rağmen, yirmi dört saat önceki imparatoru ziyareti gibi bariz bir gerçeği bile yazmaya yeltenmedi.

Katalikos tarafından Çar'a sunulan Ermenice ve Rusça mektupta Türkiye'deki Ermenilerin içinde olduğu kötü durum açıklıkla anlatıldı. Katalikos, kutsal makamlara yapılan saygısızlıklar, masum kadınlara yapılan hakaretler, çocukların öldürülmesi ve Ermenilerin imha edilmesi gibi çirkin eylemlere bir son vermesi için Çar'a dua etti. Çar Mektubu alıp dikkatle okudu ve dindaşları için sempati beslediğini, ihtiyaç duydukları her şeyin yapılabileceğini söyledi. Katalikos'a görüşmeye gitmeden önce genç Çar ile siyaset konuşmaması gerektiği söylendi. Katalikos da bunu yapmadı, ancak bu kabul'ün en önemli tarafı ve sonucu tarafları yüreklendirmesi oldu.

Kendi Muhabirimiz

TERCÜME NU. 88

20 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 18 Haziran

Bab-1 Ali, Reform projesine için başta yarattığı uygunsuz durumu ikinci yanıtında sürdürmedi ve Türklerin verdiği bu yanıt diplomatik çevrelerde büyük devletlerin beklentilerinin kabul edilmesi için bir adım olarak algılanıyor.

Haziran 19

Büyük devletlerin büyükelçileri şimdi Bab-1 Ali'den verdiği son yanıtta ifadeleri muğlak bulmaları nedeniyle bir açıklama almaya gayret ediyor.

Reuter

St. Petersburg, Haziran 17

Norosti gazetesi, Rusların Ermeni Meselesine karşı duyduğu ilginin temelinde, İngiliz politikasının bu konuya verdikleri önemden ve elde etmeyi umdukları sonuçlardan kaynaklandığı ayrıca bu konuda İngiltere'nin mesele üzerinde bağımsız ve etkin bir rol oynamasını engelleme isteği yattığına dair, kamuoyunda yerleşik yaygın kanaati doğrulayan bir makale yayınladı. Ermenileri Türklerden kurtarmak gibi bir istek görünmüyor. Rusya artık hissi bir özgürlük politikası izlemez ve bir İngiliz muhafazakârının Rusların Bulgarlar üzerinde bıraktığı hayranlık uyandıran etkiyi istemeyeceği gibi, Ermeniler nezdinde bir İngiliz heyecanı ve hayranlığı yaratacak bir eğilim taşımaz. İhtiyata önem veren bir genel politikadan ve Berlin Antlaşmasının taahhütlerinden farklı olarak Rusya, Ermeni meselesini, Ermenistan bölüşmüş olduğu Türkiye ve kendisi arasında bir mesele olarak görür. İngilizler ve Fransızlarla bu meselede birlikte hareket etmesi Rusya'nın yüksek siyasete verdiği önemden kaynaklanıyor ve bu Ermenilere duyduğu bir sempatiden kaynaklanmıyor. Şurası çok iyi biliniyor ki Rusya Bab-1 Aliye sunulan Ermeni Reformları meselesini de bütünüyle onaylamıyor ve Türklerin bunun farkında olduğu dedikodusu dolaşiyor. Bu yüzden Norosti Gazetesinin, eski devirlerde Türklerle iyi ilişkiler içinde olan Rusya'nın ilgili taraf olduğu tüm kombinasyonlarda ikili bir siyaset izleyen sadece İngiltere'nin baskısını hisseden Bab-1 Ali üzerinde ciddi bir baskı olmamasının sorgulanacak bir yanı

olmadığına dair açıklamasının şaşırtıcı bir yanı yok. Türkiye ve Rusya arasındaki bir anlaşmazlık da sadece İngiltere için bir avantaj olacaktır.

Novoe Vremya gazetesi, İngiltere'nin Ermeni Meselesinde bahanesiyle üzerine alma arabulucuğu yaptığını ifade eden ve Fransa ve Rusya'nın Osmanlı'ya karşı etkin bir rol üstlenmeyerek yalnız durumu göre İngiltere'nin eylemlerinin bir parçası olacaklarından bahseden düşmanca bir makale daha yayınladı. Gazeteni aynı sayısında Londra muhabiri İngilizlerin tüm dileğinin diplomatik bir intikam olduğunu belirtiyor.

Her ne kadar kendi kilisede cemaatine yaptığı konuşmada umutsuzluğa kapılmamayı öğütleyerek Bab-ı Ali'nin reformları tanıma noktasına geldiğini söylese de Katolikos'un St. Petersburg ziyareti düşünüldüğü üzere Ermeni Meselesi üzerindeki uzlaşmayı kötü etkileyecek gibi gözüküyor.

Kendi muhabirimiz

TERCÜME NU. 89

21 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 19 Haziran

Bab-ı Ali; İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından öne sürülen Ermeni Reformu tasarısına verdiği son yanıtta hangileri olduğunu belirtmeksizin, büyük güçler tarafından ileri sürülen taleplerin bazılarını tartışma istekli olduğunu beyan etti. Sonuç olarak İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçilerinin tercümanları, Osmanlı Hükümeti tarafından saklana noktaların ne olduğunu tespit etmek dün Hariciye Nazırı Türkhan Paşa ve Sadrazamı beklediler. Geç saatlere kadar bakanlarla oturmalarına ve olası tüm ihtimalleri göz önünde bulundurmalarına rağmen bakanlar yapılan açıklamaya ek olarak bir yapabilecekleri bir ilave olmadığını söylediler ve çabalar sonuçsuz kaldı. Elçiler gece geç saatte hükümetlerine telgrafla durumu bildirdiler ve direktif bekliyorlar. Elçilik tercümanlarının yarın Türk bakanlarca yapılacak yeni açıklamaları almak üzere davet edilmeleri ihtimal dâhilinde.

Verilen ilk yanıt genel olarak bir ret cevabı anlamına geliyorken, meclisin son yanıtında açıkça uygun sayılabilecek tek nokta reform tasarısını prensipte kabul eden bir bildiri olmasıydı. İkinci yanıtta diğer bölümler belirsiz ve muğlak bir haldeydi. Reformlarla ilgili çabaların beyhude olmasını engelleyen garanti talepleri dışında Reformların başında olacak olan yüksek müfettişin büyük devletler tarafından atanması ve onaylanmasına dair maddeyi, kendi egemenlik haklarına aykırı bulan Sultan nezdinde halen daha sorun olmaya devam ediyor. İtirazlar valilerin seçiminden kontrol komisyonunun üyelerinin atamalarına kadar vurdurılıyor. Prensipde bu kontrol komitesine yapılan bir itiraz yok, ancak elçilik tercümanlarının bu komitenin oturumlarına katılması, izlemesi ve yön vermesi tartışmaların odağı durumunda.

Sadrazam ve diğer etkili Türk yetkililer büyük devletleri tatmin edecek bir anlaşma üzerinde uzlaşırken itirazlar Saraydan gelmektedir. Ayrıca tavsiyelerin işe yaraması halinde Said paşa sadrazamlıktan istifa etmeye zorlanabilir

TERCÜME NU. 90

22 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

Westminister Dükü, Amerika'daki Ermeni kolonilerinden birinden gönderilen dilekçeye aşağıdaki karşılığı vermiştir: "Grosvenor-house, Londra, 21 Haziran, 1895. Beyefendi, 7 Haziran tarihinde göndermiş olduğunuz, Amerika Phil-Armenian Komitesi ve burada İngiltere'deki Ermeni Komitesinin Asya Türkiye'sinde kalıcı ve gerçek bir reform için yaptığı çalışmaları takdir eden ve memnuniyetle karşılayan mektubunuzu almış olmaktan duyduğum mutluluğu ifade etmeliyim. Kuruluşunuzun tıpkı burada bizimkinde ve Paris'teki cemiyette olduğu gibi, Doğu Asya vilayetlerine Ermeni reformlarını temin edebilecek kalıcı bir Avrupalı Vali ya da yüksek komisyonun atanması konusuna odaklanmış olduğunu duymaktan mutluyuz. Bab-ı ali üzerine bir etki olmadan, büyük devletimiz Ermenistan'ın acı çeken insanlarıyla ilgilenmesi mümkün olamaz aksi halde buna paralel olarak Türkiye doğudaki güç dengesini etkileyen durumlarla ilgilenmez. Saygılarımla

Westminister, Phil-Armenian Komitesi Başkanı, New York, Amerika

TERCÜME NU. 91

25 Haziran 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 23 Haziran

Lord Rosebery hükümetinin düşmesinin haberi Ermeni çevrelerde endişe yarattı. Korkunun nedeni yönetim değişikliği nedeniyle Ermeni meselesinde anlaşma yönünde kritik bir noktaya gelinmesi ve sürecin sekteye uğraması. Buradaki Ermeniler, İstanbul, Rusya, İngiltere ve Fransa arasındaki pazarlıkların sürmesi ve İngiltere'nin tatmin edici sonuca ulaşmasını ümit ediyor.

Bab-ı Ali'den hali hazırda bir yanıt alınamamış olmasına bağlı olarak Elçilikler Osmanlı Hükümeti'nin gelecekte tartışmayı arzuladığı noktaları belirliyor.

Reuter

TERCÜME NU. 92

2 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 31 Temmuz

Britanya, Fransa ve Rus büyükelçileri Bab-ı Aliye Ermenistan Reformları işinin üstesinden gelebilmesi için Şakir Paşa'nın tam yetkiyle donatılarak atanmasını onaylamaya hazırlandıkları ve Sultan'ın önerdiği reformların büyük güçleri memnun ettiği imasında bulundular.

Reform projesinin bu hafta büyükelçilere ulaştırılması bekleniyor.

Sir Philip Curie sultanla yaptığı son görüşmede, majestelerinin Ermeni siyasi suçlulara af taahhüdünde bulunmasını İngiliz Hükümetinin memnuniyetle karşıladığını kendisine ifade etti.

Reuter

Üstteki yazı dünkü ikinci baskımızda da yer almıştır.

TERCÜME NU. 93

5 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 4 Ağustos

Bab-ı Ali'nin Ermeni Reform Projesiyle ilgili yanıtının genel hatlarıyla dostça ve ılımlı olduğu ve büyük devletler tarafından öne sürülen koşullarla mutabakat halinde bulunduğu ve yakın gelecekte kanun ve kurumlar ile de uyumunun saylanacağı artık biliniyor.

Osmanlı Hükümeti genel vali ve valilere yardımcı olmak üzere bir Hıristiyan yetkili atanmasını teklif ediyor ve Müslüman Hıristiyan ayrımı gözetmeksizin Vali yardımcıları ve yöneticiler seçilmesini öneriyor. Polis ve jandarmalar in görev yapacakları bölgenin halkından seçilecek ve sayıları buldukları bölgedeki Müslüman-Gayrı Müslim ağırlığı göz önünde bulundurularak belirlenecek. Hapishaneler ıslah edilecek ve denetlenecek, suiistimalleri engellemek için tedbirler alınacak. Kürtler için ayrıca tedbirler alınacak ve göçleri esnasında yaptıkları tecavüzlerin önüne geçilecek. Türk hükümet onların toprağa bağlanması için tüm gayretini gösterecek ve kendilerine toprak ve tarım arazisi sağlayacak.

Bab-ı Ali'nin cevabı reform projesi, toplumsal organizasyonlar, konulacak vergiler, diğer detaylarda ve masraf ya da karşılaşılabilecek iletişim güçlüklerine bağlı olarak yerleşik halkın gelenek ve görenekleri ile ilişkili uzlaşılmaz konularla ilgili bazı tartışmalar yarattı.

Reuter

TERCÜME NU. 94

6 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 5 Ağustos

Bugün buraya ulaşan Bab-ı Ali'ni Ermeni Reform projesi için verdiği yanıt ile İstanbul'da yayınlanan resmi versiyonu epeyce çelişkili gözüküyor. Buraya ulaşan parçalarına bakırsa, oldukça uzun olan son gelen cevap, öncekine nazaran içerdiği üslû ve kelime sayısı bakımından tamamen farklı gözüküyor. Bu hali tüm içeriği ve büyük devletlerin tavsiyelerine verdiği yanıt itibariyle bir ret cevabını içeriyor ve Ermenistan'ın yönetim koşullarının iyileştirilmesine dair kesinlikle bir hüküm içermiyor. Başta olanaksız olduğunu öne sürerek kabul etmediği bölgedeki Kürtlerin silahsızlandırılması meselesini şimdi kabul ediyor ancak reform taslağını geri kalanını, İstanbul'da ikamet edecek kendi atayacağı bölge valileri üzerinde emir yetkisi olan büyük güçlere bağlı bir komisyonun atanması gibi konuları ve Fransız, İngiliz ve Rus devlet adamlarının tekliflerin adam akıllı uygulanması için vazgeçilmez gördükleri garantileri vermeyi tümünden reddediyor. Bununla birlikte İstanbul, verdikleri yanıtın yeterli olduğuna dair bir izlenim yaratmaya çalışıyor, bunun yapmasında amacın Türkiye hisse senetleri ile ilgili tahmini borçların kapatılmasına yardımcı olması olduğuna inanılıyor.

Alınan bu yanıt, emirleri beklenen majestelerinin hükümetine İngiliz, Fransız ve Rus elçilerce iletildi.

Reuter

TERCÜME NU. 95

8 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 6 Ağustos

İngiliz Elçisi, Sör Phillip Currie'nin yaptığı girişimler sonucunda, Ermeniler tarafından sayısız kez şikayet edilen Vali Valisi Bahri Paşa görevinden alındı ve Prizren Mutasarıflığına getirildi. Ayrıca Musul Valisi de görevden alındı.

Van'dan alınan bilgilere göre kırsal kesimde yaşayan nüfusun durumu Kürt yağmacılığı nedeniyle içler acısı.

Ermenilerin İstanbul'daki casuslara karşı mücadelesi sürüyor, Scutari'de ikamet eden eski bir papaz suikasta uğradı. Merzifon'da 13 ermeni casus olduğu bulunduğu söyleniyor ve içlerinden Protestan olan bir tanesi öldürüldü.

Her ne kadar son umumi af ile bir miktar Ermeni siyasi tutuklu serbest bırakıldı ise de hala daha bir Ermeni hapiste bulunuyor.

Reuter

TERCÜME NU. 96

12 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

Sofya, 11 Ağustos

Ermeni Reformuyla ilgili olarak Sultan kesinlikle Avrupa Kontrolünü kabul etmeyeceğini ortaya koydu.

Said Paşaya muhalif olan Saray kesimi çalışmalarını artırıyor ve bu durum sadrazamın durumunu büyük ölçüde tehlikeli belirsizleştiriyor.

Bizim Kendi Muhabirimiz

Viyana, 11 Ağustos

Avusturya Macaristan Maliye ve Bosna Hersek Bakanı M. De. Kallay, kendisinin Ermeni komitesince, büyük devletlerin atayacağı bölge valilerinden sorumlu komisyon üyesi seçildiğini bilgilendiren Londra'da basılan Armenia adlı gazetenin editörü, Prof. Minas Cheraz tarafından bir ziyaret aldı. M. De. Kallay beklendiği gibi, Cheraz'a kendisine güveninden dolayı teşekkür etti ve ardından konuyu tartışmayı reddetti. Bunun üzerine Prof. Cheraz, erdemi ve Bosna'da sergilediği başarılı devlet adamlığına atfen Ermeniler büyük kısmının bu görev için kendisini en uygun kişi olarak gördüklerini belirtti. Bu görüşlere benzer bir makale de Boston'da çıkan Arena adlı bir dergide geçtiğimiz Mayıs ayında yayınlanmıştı.

Kendi muhabirimiz

TERCÜME NU. 97

12 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

Efendim, Ermeni Meselesinin geleceğinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan genel seçimin, yeni hükümet tarafından gerekli göreceğine inanıyorum.

Sasun'daki olaylara karışanlardan hiçbiri, herhangi bir ikaz veya ceza almış değiller ve olayların yaşandığı bölgelerde en küçük bir ilerleme bile kaydedilmedi. Ermenilerin gayretli taraflarından İngiltere, kışkırtıcı bir dil kullanmakta ve Kafkasların devrimci Ermeni kesimi; diploması alanındaki kayıplarından dolayı sınırı geçip isyanın şiddetini artırmak için hazırlanmış durumdadır. Rus askerleri de sonbahar manevrası yapmak amacıyla daha sınırlarda kümelenmişlerdir.

Türkiye ile dostane ilişkiler içinde olmayan bu devletler kararlı bir şekilde Sultanın ve bakanlarının Sasun meselesinde ve büyük devletlerce sunulan Ermeni reform projesi konusunda hiçbir gecikme olmaksızın kabul ederek tatmin edici adımlar atmalarını bekliyorlar.

Büyük devletlerin ortak bildirisini içeren ve reform projesi konusunda önemli hususları içeren Eylül 1880 notası hala Bab-ı Alinin masasındaki çekmecelerin birinde duruyor. Bu belge, ülkenin doğusundan batısına 500 mil ve onun bir yarısı kadar da kuzeyden güneye bir alanda en az beş yıl olmak kaydıyla eyalet valileri din ayrımı gözetilmeksizin atanmasını öngörüyor. Yerel yönetimlere geniş yetkiler veriyor ve her bir birimin vergilerin toplanması ve harcanmasında serbest hareket etmesine imkan veriyor. Mevcut çiftçilik vergi sistemi kaldırılıyor ve yerel halktan oluşturulacak polis jandarmaların sayesinde toplumsal kontrol sağlanıyor. Hıristiyanlar, yetkili kişilerin Hıristiyan olmadığı yerlerde temsinin Hıristiyan olması yoluyla yerel makamlarda iyi temsil ediliyorlar. Reform projesindeki kusurlarda şunlar: Kürt problemini ciddi bir sorun olarak ele almıyor ve Reform projesinin idaresi konusunda Avrupalıların muhatap alacağı kişinin belirlenmesinde tatmin edici bir öneri sunmuyor.

I. Reform meselesiyle ilgili 40 civarındaki maddeden yalnızca 2 tanesi Kürtlerle ilgili hükümler içeriyor. Hala daha Kürt problemi Ermeni meselesinin temelini teşkil etmektedir, meseleni çözümünde benim önerebileceğim yol, Ermenilerin yerleşim

alanındaki Kürtler göçmenleri Mezopotamya platolarından başlayan Kürdistan sınırlarında sınırlandırmak. Kürtleri kendi yerleşim alanlarında yaşamaya zorlayarak ve kışlık ihtiyaçlarını Ermeniler üzerinden elde etmelerinin önüne geçmek. Kürdistan içindeki problemi çözmek ise daha zor ve sonuçlar elde edildiğini görmek yıllar alabilir; bu çerçevede bir projenin Türk Hükümeti tarafından önerilmesi ve diplomatların göçebelerin göç hareketlerini engellenmesini ya da yasaklamasını sağlaması gülünç gözüküyor. Proje bölgelerin sınırların yeniden belirlenmesi niyetini taşıyor ve ümit ediliyor ki Kürt meselesine dikkat atfedildikçe güçlüğü de anlaşılacaktır.

II. Reformların bu koşullar altında tanınması ve devamlılığı açısından en büyük problem projenin benimsenmesindeki güçlükte yatıyor. Bölge için gerekli bu hususlar Berlin Antlaşmasıyla öngörülmekte ancak bu anlaşma reform projesinde neredeyse tamamen görmezden gelindi. Türk yüksek müfettişine bir de Avrupalı meslektaş atanması meselesini acil bir icabı olabilir, ancak nihai çözüm çok sorun yaşanan bölgelerde konsoloslukların kontrolünü artırmaktır. İşte bu yapıda merkezileşmiş ve kolay yönetilebilir bir alan bizim amaçlarımıza daha uygundur.

Sadık Hizmetkarınız

H.P.. Lynch

TERCÜME NU. 98

13 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 11 Ağustos

İngiliz, Fransız ve Rus elçileri dün bir konferans gerçekleştirdiler ve yarın Porte'nin Ermeni reformları hakkında yaptığı son açıklamalardan sonra ilişkilerin nasıl olacağını tekrar tartışacaklar. Öyle anlaşılıyor ki elçiler Bab-ı Ali'ye karşı kendi programlarının güvenliğini sağlamak amacıyla ne gibi tedbirler alınabileceğini düşünüyorlar. Bu üç büyük güç tarafından bazı kesin tedbirler alınması çok yakın görünüyor ve son kararın kesin olarak verilmesi bekleniyor.

Bu ayın 7'sine ait İngiliz gazeteleri Mr. Gladstonun Chasterdaki konuşmasının Bab-ı Alinin emriyle durdurulduğuna ve postane tarafından dağıtılmasına izin verilmediğinden bahsediyor.

Reuter

TERCÜME NU. 99

19 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, Ağustos 17

Reformlar konusunda İngiliz, Fransız ve Rus elçiliklerinin son taleplerine Bab-ı Ali bu gece bir yanıt verdi, ancak içeriği bilinmiyor.

Elçilerin yaptığı bildirim temel olarak Türkiye'nin hassasiyetlerini sıralıyor ve bunların büyük devletlerce nasıl algılanacağına değiniyor. Gönderilen bildirim bunun dışında Türkiye'nin önceki cevabında anlaşılamayan pasajlara bütün olarak değiniyor. Bab-ı Alinin önceki kabul ettiği hususları dikkate alınmasına rağmen bu mesaj büyük devletlerin ısrar ettiği konularda kesin açıklamaların ne zaman yapılacağına dair bir bilgi içermiyor.

Reyter.

Viyana, Ağustos 18

Lord Salisbury'nin büyük kısmını Ermeni Meselesi oluşturan son konuşması Viyana politik çevrelerinde oldukça heyecan verici yorumlara neden oldu ve Viyana gazeteleri bu yorumlara sütunlarında yer verdi. Bu yorumlar bir ölçüde muhalif nitelikteydi.

Yarı resmi Framdenblat gazetesinin yorumuna göre Lord Salisbury'nin değindiği noktalar kendisinin yakında Ermeni konusunda üst düzeyde baskıya başlayacağını gösteriyor ve onun bu konuşması Türkiye'nin Ermenistan konusundaki tutumuna karşı saygısızca dışa vurulmuş yargılar olarak karakterize edilebilir. Sert vurgular içeren bu konuşma İstanbul'da ve yumuşak bir dille ifade edilmişinden hiçbir fayda görmeyen elçilikler nezdinde derin bir etki bırakmak konusunda başarısız olmayacak. Bu konuşmanın önemi Kıbrıs Konvansiyonunda şüpheye yer bırakmayan sonuçlar elde edilmesine yardımcı olan İngiliz Başbakanlığı nezdinde de ifade ediliyor. Her şeyden önce Sultan'ın, koşulları kabul ederek bağımsızlığını kaybetme ve çokça denenmiş dostlukları kaybetme riskini göze alarak temel prensiplere razı olması gerçeği gayet açık bir hale gelecek.

Avusturya Hükümeti ile yakın temas halinde olan Presse'ye göre, yapılan konuşma daha ziyade Türkiye'yi arzu edilen reformları kabul etmeye zorlayan ve bunlar için vakit kaybedilmesini engelleyen bir ultiatom niteliği taşıyor. Uzlaştırma süreci bağımsız devlete özgü kibiri ortadan kaldırmak yönünde işleyecektir. Şimdi akla gelen soru Müslümanların herhangi bir isyan hareketine karşı Sultan'ın hükümetinin hangi yetkilisinin tedbir alacağı, aksi halde Lord Salisbury'nin yorumlarının bir geçerliliği olmayabilir. Böylesine sadece kendi içerisinde değil aynı zamanda şiddetli çıkışların Avrupa barışını da tehlikeye attığı bir konuda çeşitli Avrupa devletlerinin, İngiliz parlamentosunun görüşlerine istinaden yaptıkları yorumlar yayınlanırken dikkatli olunmalıdır.

The Liberal Neves Wiener Tagblatt diyor ki;

“Bir dost olarak İstanbul'da durumun ciddiyet kazanması nedeniyle bu samimi açıklama yapılmaktadır. Üç büyük devletin devam eden düşmanlığı ve görüşlerine göre Türkiye sona gelmiştir ve beklenen reformları hayata geçirmek vazifesidir. Öte yandan Berlin anlaşmasına taraf olan devletlerin İngiltere, Fransa ve Rusya'nın haklı talepleri konusunda dostane tavsiyelerine de kulak vermelidir, verilecek bir ret cevabı zaman kazandırmayacaktır. Türk devlet adamları eninde sonunda teslim olacaklar en iyisi bunu Lord Salisbury'nin elindeki anlaşma ve onun partisinin görüşlerini dikkate alarak ülkelerinin menfaati için bir an evvel yapsınlar. İngiliz politikasının lideri bu vesileyle Türkiye'yi hem dostça hem de sert bir şekilde uyarmıştır.

The Neve Pres gazetesi Lord Salisbury'nin Ermeni Meselesi ile ilgili ifadelerinden yanlış bir şekilde etkileniyor ve eğer Lord oluşturduğu koşullardan Osmanlı Devleti'nin gerçekten fayda sağlayacağını düşünüyorsa yanlıgı halindedir diyor. Türkiye'nin dostu olmak isteyen herkes ona zaman tanınmalıdır diyor. Bununla birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya'nın giriştikleri hareket Ermeni meselesinde güçlenmeden çok zayıflamaya neden oluyor. Eğer Lord Salisbury Türkiye'ye ayırdığı aktivitesini sınırlayıp dikkatini Çin'de acil müdahale gerektiren olaylara çevirirse daha iyi olur.

Bizim Muhabirimiz

TERCÜME NU. 100

20 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 18 Ağustos

İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinin Ermeni meselesi üzerine yaptıkları son görüşmeye karşılık olarak Bab-ı Ali Ermenistan'da yapılacak reformları ilan etti. Elçiler Türkiye'nin mesajını hükümetlerine iletiler. Şimdi onların cevapları bekleniyor. Diplomatik çerçevede Osmanlı devletinin kabul ettiği şartlar çok önemli değil ve güvenli bir Ermeni devletinin kurulmasına yönelik bir içeriği yok.

Tiflis, 19 Ağustos

Bir Ermeni gazetesi tarafından Mushtan bildirilen bir habere göre, Türk otoriteleri Kürt grupları Sasun ve Muş arasındaki Koçsar adlı bölgeye yerleştirdiler. Hıristiyan nüfus yerlerinden sürüldü ve onların evleri Ermenilere verildi. Bunun sonucunda kendi topraklarını ekemedileri için açlıkla mücadele ediyorlar. Muş'ta Ermeni lisesine bağlı okullar kapatıldı ve öğretmenler tutuklandı.

TERCÜME NU. 101

27 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 25 Ağustos

Ermenistan için geçtiğimiz günlerde yüksek komiser olarak atanan Şakir Paşanın şehirden ayrılışı bugüne ertelendi. Kendisine Daniş bey'e ek olarak iki üst düzey askeri yetkili ve bazı katipler eşlik edecek. Oluşturulan komisyonun büyük ölçüde Müslümanlardan oluşması en fazla eleştirilen konu durumundadır. Şakir paşanın kapsamlı bir yönerge alacağı söyleniyor, ancak kendisinin tam yetki ile donatılıp donatılmayacağı bilinmiyor. Anlaşılan o ki önerilerini padişahı onayına sunacak.

Osmanlı müfettişleri doğrudan Erzurum'a ilerlediler, buradan da Diyarbakır, Van, Bitlis ve Harput'a geçecekler. Kışı burada geçirecek olan komisyon, Harput'tan Sivas'a hareket edecek. Ziyaret edecekleri şehirlerin büyük devletlerce sunulan reform projesinde belirlendiği ifade edildi.

Sultan, Lord Salisbury ve Rüstem paşa arasındaki Ermenistan reformları konusunda büyük güçlerin taleplerinden bahseden ve reformların ret edilmesinden doğacak sonuçları konusunda İngiliz devletinin dostane uyarılarını içeren görüşmeden alınan rapordan oldukça etkilendi. Aslında burada daha çok Majestelerinin arabulucu bir rol üstlendiği ifade ediliyor.

20 Rum öğrencinin Sultan'ın emriyle devlet okullarına kabul edilmelerinin daha bu öğrencilerin Ermenistan'daki devlet kademelerine atanmaları niyeti ile ilişkili olduğu belirtildi. Bununla birlikte Ermeniler böyle bir atamanın karşısında oldukları Rum devlet yöneticilerince yönetilmeyi kabul etmeyecekleri biliniyor.

Bugününün Sasun bölgesinde yapılan katliamların yıldönümü olması Ermeni patrikliği başkentteki tüm kiliselerde bir ayin düzenledi. Yapılacak törenle ilgili dağıtılan el ilanlarında Patrik aşırılıklardan kaçınılması konusunda cemaatini sıkı sıkı tembihledi.

Polisin İstanbul Banliyölerinden Santori’de Ermenilerin öldürülmesi ile ilgili olayı aydınlatmak için gösterdiği çabalar şimdiye kadar başarısızlıkla sonuçlandı. Bu cinayet polis casuslarına yönelik karşıt gizli bir örgütün varlığının belirtisi olarak algılanıyor. Beyoğlu’nda birkaç Ermeni şüpheli kimselerle temas halinde olmaları gerekçesiyle tutuklandı.

Reuter

TERCÜME NU. 102

28 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 26 Ağustos

Erzincan gelen haberler şöyle: Türk yetkililerin suçlamalarına göre geçenlerde Erzincan'ın güneybatısındaki Kemah yakınlarında bir grup eşkıyanın bir Türk albayına saldırması sonucu kendisinin korumalarından bir çavuşun öldürülmesinden dolayı bölgedeki yerli Ermeniler arasında tehlike çanları çalmaya başladı. Köy ve manastırlara saldıran, her türlü şiddete başvuran Türkler bölgeyi silahlı ve tehlikeli bir bölge olarak gösteriyor ve bu cinayetlerden bazı Ermeni sorumlu tutuyor. Yerli halk korunmak için İstanbul'daki başvurular.

Şakir Paşa, Osmanlı Ermeni Yüksek Müfettişliğini üstlenmek üzere dün buradan ayrıldı. Göreve getirilen sekreterler saray katipleri iken yeni ofisini düzenleyen Askeri Memur sultanın eski muhafızı idi. İngiliz, Fransız ve Rus Büyükelçiler Sultanın Ermeniler için bir yüksek komisyoner atamasını tamamen görmezden gelmeye devam ettiler. Çünkü reform için talep edilen hususlar ve garantiler Bab-ı Ali tarafından kabul edilmedikçe bu kişinin göreve başlamasından pratikte bir fayda beklemiyorlardı.

TERCÜME NU. 103

29 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

Son Haberler

İstanbul, 27 Ağustos

Sultanın emriyle Paris ve Stç Petersburg'daki Osmanlı Büyükelçilerine gönderilen elçilik raporunda İngiltere'nin Ermeni Meselesine karşı tutumunun sultanın prestiji için kaba, saygısız ve küçük düşürücü bir tutum olduğundan sert bir şekilde şikayet etti. Bu rapor Rus ve Fransız hükümetlerinden İngiltere ile iyi ilişkilerini kullanarak onu bu tutumunu değiştirmeye ikna etmelerinin istenmesiyle bitiyordu.

Fransız ve Rus hükümetlerinin yanıtı olumsuzdu; anca iyi ki bu Türkiye'ye daha cesaretlendirmede.

Sasun Katliamındaki soruşturma komisyonundan İngiliz delege Mr. Shipley ve Rus komiser Prjevalsky Erzurum'dan buraya geldiler. Bu delegelerden ikincisi yabancı delegelerin rapora yaptıkları katkıları düzenleyen ve toplantı sürelerini belirleyen kişiydi.

Son günlerde gerçekleşen şüpheli polis casusları cinayetleri ile ilgili olarak Pera'da bir çok Ermeni tutuklandı.

TERCÜME NU. 104

30 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 28 Ağustos

Lord Salisbury, Rüstem paşa ile yaptığı son görüşmede üç devlet tarafından yetersiz bulunan 11 Mayıs tarihli garanti önerisi için düşünülen kontrol komitesi ile ilgilendiğini komitenin 4'ü Osmanlı'dan kalan 3'ünün de planı şekillendiren güçlerin temsilcilerinden olmak üzere 7 üyeden teşkil edilmesi gerektiğini belirtti. Aynı öneri Rus ve Fransız elçiler vasıtasıyla Paris ve St. Petersburg'a da iletildi.

İmtiyaz vermekte henüz vazgeçirilmiş olan Sultan bu öneri ile açıkça ilgilendiğini gösterdi ve öneriden vazgeçilmesi için Paris ve St. Petersburg'da aktif adımlar atılmasına neden oldu. Sultan bugün İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçilerinin sorun hakkında desteklerini sağlamak amacıyla Said paşayı kendilerini davet etmeye gönderdi. Üç büyükelçi Erzincan bölgesinde meydana gelen olayların ciddiyetini meclisin dikkatine sundu ve meclisten soruşturma açılacağı garantisini aldı.

Reuter'in bildirdiğine göre, Ermeni reform tasarısı metninin 8. maddesinde yer alan kontrol komisyonu üye sayısının 3 Müslüman 3 Hıristiyan şeklinde olması üç devlet elçilerince 11 Mayıs'ta sultana sunuldu.

TERCÜME NU. 105

31 Ağustos 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 30 Ağustos

Sultanın Paris ve St. Petersburg'taki Türk Elçiliklerine gönderdiği telgrafta belirtilen Büyük Britanya'nın Ermeni meselesi ile ilgili tutumunu değiştirmeye yönelik olarak iki büyük devletin kendi etkilerini kullandığı yönündeki haberler buradaki siyasi çevrelerde ilginç yorumlara neden oldu ve Viyana'daki siyasi gazetelerin çoğu bugün bu konuda kapsamlı makaleler yayınladılar.

The Libereal Neu Freie şöyle diyor:

“Türk hükümetinin üç Güç tarafından Ermenistan'da talep edilen reformları uygulaması pratik olarak mümkün değildir. İstenen önlemleri almak istese bile kısmen Ermenilerin yaşadığı illerde nüfus olarak fazla olan Muhammedi halk bunların uygulanmasına engel olacaktır. Bab-ı Ali'den elde edilecek tek şey alınan sözler ve kararlar konusundan ibarettir. Bunlardan birincisini vermek çok kolay ama yerine getirmek oldukça zordur. İkincisi uygulaması imkânsız olduğundan yazıldığı kağıtta kalır. Bu nedenle İngiltere'nin nihayetinde Türkiye'den aldığı imtiyazlar mükemmel olabilir ancak başarı için hiç bir şey ifade etmez. Belkide Lord Salisbury bu gerçekten haberdar ve reformların uygulamaya geçmesini Avrupa'nın müdahalesi ise hızlandırmayı belki de ülkenin karışık işgaliyle gerçekleştirmeyi düşünüyor. Kaba kuvvetle hemen hemen hiçbirşey başarılamaz ancak İngilizler Ermeni meselesini kendi başına halledebileceğine inanıyorsa büyük bir hata yapmaktadır ve Türklerin direnç gücünü açıkça hafife almaktadır. Diğer taraftan, Fransa ve Rusya'nın aktif yardımına güvenilirse, bu tür bir işbirliğinin gelecekteki çatışmalarının çıkış noktasını gizleyeceği hatta bu ortaklar arasında savaşa neden olabileceği gerçeği unutulmaktadır ve nihayetinde her durumda müttefik güçlerin arasında bir ihtilaf çıkması halinde Rusya birleşmeden kâr elde edecektir. Lord Salisbury'nin önerdiği ve açık bir biçimde takip edilmesine karar vermiş olduğu politika Rusya'nın etkisinin artmasına ve İmparatorluğun Doğu'da İngilterenin doğrudan yardımı ile büyümesine neden olacaktır.”

News Wiener Tagblatt sorunu diğer bir bakış açısından ele almış olup Ermeni Meselesine kendi aralarında açıkça görülen ihtilaflarındaki değişikliklere göre İngiltere ile birlikte hareket ederken Porte'nin aslında bir elçilik pozisyonunda olması gerektiğini düşünüyor. Bununla birlikte Liberal kurum Sultan'ın önce hem kendisinin hem de danışmanları ikna edilmeden bir adım atması halinde bunun nafîle olacağına inanmaktadır. Rusya ve Fransa'nın başvuruya verdiği cevapların kabul edilebilir olmadığı açıktır ve belirli bazı durumlar için İngiltere'nin temyiz için daha etkin kararları uygulamanın uygun olduğunu düşünebilir ve bu da Sultan'ın gönderdiği telgrafların asıl amacını tamamen ipotek altına almakla kalmayıp aynı zamanda itibarını da büyük ölçüde zedeleyecektir.

The News Wiener Tagblatt da benzer bir düşünceye sahip ve Büyük Britanya'yı uygulamakta bu kadar kararlı olduğu bir politikadan döndürmenin oldukça zor olduğunu düşünüyor. Büyük Britanya şu anda geri dönemeyecek kadar uzun bir yol aldı ve bu noktada bir cephe değişikliği en son parlamento açılışında herhangi bir yanlış yapılanmayı kabul etmeyeceğini açıklayan İngiliz parlamenterleri açısından alçaltıcı bir geçilmeye eşdeğer olur. Ayrıca, yeni bir geri çekilme Sultan'ın son hareketi ile daha da zor olacaktır. Britanya'nın Doğu'daki itibarı artık başarısız olmanın sonuçlarını kaldıracak durumda değildir ve buna ek olarak mevcut Britanya hükümeti Ermeni meselesi ile ilgili olarak siyasi muhaliflerinin kendi kararlarını geri almaya hazır ve istekli olduklarını da bilmektedir.

Wienre Tagblatt Berlin Anlaşmasını imzalayan tarafların İstanbul'a bir bildirim göndererek Ermeni Meselesin uluslar arası bir kongre ile çözülmesini teklif etmelerini önermektedir. Gazete raporun doğru olması halinde Bab-ı Ali'nin protesto edilmesi Ermenistan'daki idari reformların uygulamaya başlanmasının Türkiye'nin yerel bir davranışı olacak ve çok az bir dikkat çekecektir. Ermeni reformu meselesinin Türkiye için uluslararası bir sorun olup olmaması tamamen imzalayan Güçlerin kendilerini koydukları noktaya bağlıdır. Daha önceki olaylarda Türkiyenin çabaları başlangıçta tamamen dâhili çabalar olarak ortaya çıktı ancak bunun ardından son derece karmaşık dâhili meselelerin gelişmesine neden oldu.

Bizim Muhabirimiz

TERCÜME NU. 106

2 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 20 Ağustos

Ermeni Reformları üzerine Türkler tarafından yapılan entrikalar tezgâh ve karalamalara İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçiliklerinin talepleri üzerine 17'sinde cevap verilmesine rağmen Ermeni meselesi üzerine yapılan görüşmeler duraklama sürecinde beklemektedir.

Konu üzerinde görüş alışverişi sürerken büyük devletlerin elçilikleri hükümetlerine Türkiye'nin cevabını aynen iletiler ve Bab-ı alinin atacağı bir sonraki adım ne olduğu merakla beklenmektedir.

Eski Dışişleri Bakanı Said paşanın ziyaretinin bir diğer konusu da sultan adına bazı itiraflarda bulunmak ve büyük güçler tarafından sunulan Reform projesinin Sultan tarafından dikkate alındığını ifade etmektir.

Aynı tarihte gece yarısına doğru Said paşa elçileri yeniden aradı ve Sultan'ın bu tavizler vermekten vazgeçtiğini bildirdi. Bu tavizlerinde büyük güçleri tatmin edip etmediği de şüpheli.

Bu olaydan başka Büyük Güçlerin Daimi Kontrol Komisyonuna delege göndermek üzere müracaat etmeye hazırlanmasıyla birlikte Ermeni meselesi çok önemli bir aşamaya geldi. Bu hazırlık resmi olarak açıklanmadı. Üç kabine temsilcisi bu konuyla ilgili sözlü temaslarda bulunmak üzere kendilerini Osmanlı, Paris, Londra ve St. Petersburg elçiliklerine kapattı. Dün sabah sarayda Sadrazam Türkhan Paşa, Dış İşleri Bakanı Kamil Paşa ve eski sadrazam Said paşanın katıldığı bir konferans yapıldı. Toplantıya sadrazamın konutunda devam edildi.

Durum her bakımdan kritik görünüyor ve Sadrazamın karşı tutumunun devam ettiği ve mevcut koşullar altında görevine devam etmeyeceği belirtiliyor. Yeni sadrazamın

atanması bekleniyor fakat Sultan mevcut politikasını değiştirmedikçe bu tür bir değişikliğin değersiz olacağı düşünülüyor.

Ermenilerin yaşamları hakkında diğer bir teşebbüste 28. maddede yapıldı, Sivas'tan dönen bir Ermeni'nin hükümet için casusluk yaptığı ve hizmetinden dolayı nişan aldığı söyleniyor. Kendisi bunu fark edenler tarafından ciddi şekilde yaralandı.

Reuter

1 Eylül Berlin

Genelde resmi çevrelerin sözcülüğünü yapan Hamburgisher Correspondent, Lord Salisbury'nin sultanın hakimiyeti üzerine yaptığı sert ve haksız saldırılarla birlikte İngiltere politikasının "a cul de sac" hale geldiğini belirtti. Rusya kendi çıkarlarına ters düşmesine rağmen Lord Salisbury'e yarıdaklık yapmak için meselenin çözümüne isteksiz bakıyor. İngiltere basınında Türklerin yaptıklarını canlı tutmak için yapılan yayınlar aslında Avrupa kamuoyunu yanıltmaya yöneliktir. Hamburg gazetesi "eğer" diyerek devam ediyor, "eğer Berlin Antlaşmasını imzalayan devletler Bab-ı ali karşısında reformların idaresini üstlenecek bir kontrol komitesinin gerekliliğini ortaya koyarlarsa Sultan en sonunda özellikle şakir paşanın başkanlığında Türkiye'nin bu komisyonda temsil edilmesini kabul edecek. Lord Salisbury meseleyi kendi hevesleri uğruna kötü noktaya getirdi bundan böyle büyük güçlerde endişeler eksik olmayacak. Bu koşullar da onun iyi ve onun etkisindeki basın provokasyona yönelik yayınlar yapmakta serbest olacak."

Bu yorumlardan muhtemelen Alman Diplomatik çevrelerinde uluslar arası girişimlerin bir konferanstan daha iyi bir çözüm olduğu görüşünün hakim olduğu çıkartılabilir. Kreuz Zeitung'tan alınan görüşe göre, Sultan'ın Fransa, İngiltere ve Rusya nezdindeki son başvuruları meseleye diğer güçlerinde dâhil olmasına neden olacak ve ihtimal dâhilinde olmayan bir şekilde koşullar kötüleşecek. Bu muhafazakâr fazetenin savunduğu görüşe göre, Türkiye muhtemelen bu baskılara sonunda boyun eğerek Avrupadan gelecek dostça teklilere kapılarını açacak. Bu koşullar altında kolayca anlaşılabilir bu yaklaşan konferansın raporu temelsiz bulundu.

Ben Şu gerçeği anladım ki Almanya Sultan'dan bir kes daha büyük güçlerin isteklerine kulak vermesini istemiŐtir. Bizim Muhabirimiz.

TERCÜME NU. 107

5 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 4 Eylül

Dün gece Avam kamarasından Ermeni Meselesiyle ilgili bir açıklama yapıldı, bu açıklama daha çok yarı resmi Viyana Basınına önem atfeden Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın tutumuyla ilgili. Die Presse gazetesi ortaya çıkan görüşleri aşağıdaki şekilde özetledi:

“Türkiye yakında kendisinden kaynaklanan nedenlerle kendisini istenmeyen bir durumda bulabilir. Alman İmparatoru tarafında da bu yönde bir görüşün bir ölçüde hâkim olduğu konuşuluyor ve Roma'da da Türkiye'nin Rusya, Fransa ve İngiltere'nin öncülük ettiği hareketle bağlantı kurması gerektiği yönünde benze bir düşüncenin var olduğu biliniyor. Tüm bu görüşlerden gayet açık bir şekilde anlaşılıyor ki Türkiye'nin erteleme politikalarının büyük devletlerden destek görmesi olanaksız, çünkü büyük devletler Ermeni Meselesini olabildiğince çabuk bir şekilde dünya gündeminden çıkarmayı düşünüyor. Makedonya ile Ermenistan arasındaki meseleye bakılmayarak, işbirliği halindeki devletler Ermenistan ile ilgili olarak Haziran ortalarında harekete geçecekler. Ermenistan'ın durumundaki muhtemel bir kötüleşme gelecekte Avrupa ile Türkiye ilişkilerinde yeniden etkili olabilir. Bu İstanbul'da Viyana ve Berlin'de üç ay önce anlaşıldığı gibi anlaşılabilir.”

Şu an itibariyle Türkiye'nin gerek İtilaf devletleri nezdinde gerekse diğer bir üçlü ittifak olan üç devlet nezdinde bu devletlerin sempatisini kazanmak açısından başarısızlığa uğradığı gayet açık. Bu haberlerin önemine dair akla hiçbir soru işareti gelemmez. Bab-ı Ali'nin, Ermeni reformları meselesine öncülük eden devletlere bağlı yabancı bir denetimci tarafından kontrolü konusunu eninde sonunda kabul etmesi gerekiyor. Sultan açıkça büyük devletlerin Berlin antlaşmasınının 61. maddesinde öne sürülen hükümler için ısrarcı olmalarına karşı tepki duyuyor. Bu kontrol meselesi Padişahın reformları kabulünü yokuşa sürmesine neden oluyor.

Sultan'ın Ermeni meselesi konusundaki bu durumunun ilk belirtisi Şakir paşanın atanmasıydı. Ermeni meselesinin gelecekteki safhaları için önemli bir rol oynayacak olan Şakir paşa ile ilgili bir Viyana dergisinde yer alan bir yorumu aldım. Bu yoruma göre Şakir paşa az bulunur bir Türk ve Avrupalı karışımı bu bakımdan hem Türlerin hem de Hıristiyanların güvenini kazanacak en uygun kişi. Kendisi bir eğitim adamı ve Türk takviminin reforme edilmesi konusundaki görüşleriyle bir çok kez Türk entelektüel çevrelerinin dikkatini çekmiş birisi. Midhat Paşanın yakın arkadaşı ve iki kez düştüğü zor durumda yardımcısı olarak onun yanında olan kişi. Son savaşta da hizmet verdi ve 11 yıl boyunca görev yaptığı St. Petersburg'ta Türk-Rus ilişkilerinin yeniden başlaması konusunda bir diplomat olarak başarılı olmuştur. Şakir paşa sık aralıklarla Girit'e vali, müfettiş ve arabulucu olarak gitmiştir. Girit'te kendisini eski Türklerden gelen Hıristiyanlara karşı fanatik şikâyetlere kaptırmadı. Kendisine selefleri tarafından bölgedeki memnuniyetsizliği gidermesi söylenmişti ve kendisinden kalıcı barışı temin edebilmesi için Hıristiyanların adalet ve uzlaşmacılık ihtiyaçlarını karşılaması istenmişti.

70 yaş üstündeki Şakir Paşa ilerlemiş yaşına ve şişmanlığına rağmen hayatında hem iş hem de eğlenceye zaman ayırabilecek kadar enerjik birisidir. Girit'ten dönüşünden sonra sultanın baş yardımcısı olarak görev yaptı. Yakın tarihlerde halk hareketlerinde kendisine saltanatın temsil yetkisi verildi, ayrıca kritik kararları tek başına almasına yetki verilen üst düzey bir askeri komisyonun başkanlığını yürüttü. Kendisi geleceğin Sadrazamı olarak düşünülüyordu. O batı Avrupa tarzında bir idareci değildir. Şakir Paşa doğu dünyasının büyük idarecisi Harun Reşid ile ilgili olarak büyük bir bilgi birikimine sahiptir.

Bizim Muhabir
İstanbul, 3 Eylül

Erzincan yakınlarında Türk Birlikleri ile Ermeniler arasında bir çatışma yaşandığına dair aşağıdaki resmi açıklama elimize ulaştı:

“17 Ermeni çeteci Kemah'ta Teğmen Reşit beye saldırdı ve iki adamını öldürdü, ardından yaklaşık 500 paund ile kaçtılar. 60 kişilik iki Türk birliği takip için gönderildi.

Bu birliklerden bir tanesi çetecileri Tchanvank'ta yakaladı ve sıkı bir çatışma yaşandı. Dördü ölü ele geçirilirken biri yaralı, üçü hapse kondu. Çalınan para çeteleri tarafından kendilerine karışıklık çıkarmaları emredilen çetecilerin üzerinden çıktı. Eşküyalar adalete teslim edildi ve haklarındaki kararı yargı verecek. Çeteciler üzerine ayrıca iki birlik gönderildi ve askeri birliklerin köylere saldırarak şiddet uyguladıkları yönündeki haberler kesinlikle gerçekleri yansıtmamaktadır.”

4 Eylül

İngiliz, Fransız ve Rus kabineleri tarafından Paris, Londra ve St. Petersburg'taki Osmanlı elçilerine Ermeni Reformu için kurulacak sürekli kontrol komisyonunun büyük devletlerce temsil edilmesi ve Sultan daha fazla ilgili olması gerektiği yönünde bir talep iletiler. Şu an itibariyle majesteleri Ermeni reformuyla ilgili olarak eski orijinal metin üzerinde duracak gibi görünüyor. Esas itibariyle Sadrazama büyük devletlerin çabalarını boşa çıkarmayarak anlaşma sağlaması için hatırı sayılır bir zaman tanınmıştı.

Reuter

TERCÜME NU. 108

7 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

St. Petersburg, 6 Eylül

Avrupa Hükümetleri şu sıralar Ermeni Soruşturma Komisyonu tarafından hazırlanan raporun bildirimini aldılar.

Reuter

Berlin, 6 Eylül

The Cologne Gazetesine Bab-ı Ali'den ulaşan bilgiye göre üçlü ittifakın temsilcisinin Control komisyonunun başında oturması yönündeki Lord Salisbury'nin önerisine Fransa ve Rusya'nın resmen destek vermediği ancak bu devletlerin, Bab-ı Ali'nin uygulamayı bahsedilen şekilde yapacağını zannedilmesine neden oldukları duyuruldu. Bununla birlikte Sultan bu konudaki inadını sürdürüyor. Sultan'a göre böyle bir yetkiyi tanımak Asya'da Avrupa'daki bölgelerine oranla daha çok bağımsızlık kaybı anlamına geliyor.

Bizim Muhabir

TERCÜME NU. 109

9 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 7 Eylül

İngiliz, Fransız ve Rus elçilikleri tercümanları Bab-ı Ali'den Ermeni Reform Projesiyle ilgili kararını verip kendilerine duyurması için çağrıda bulundular. Bab-ı Ali aşağıdaki karşılığı verdi:

- 1) Elçiliklerin Tercümanları, Ermeni taleplerini değerlendirmekle görevli ve İstanbul'da bulunan Kalıcı Türk Kontrol Komisyonu ile doğrudan iletişim halinde olmakla yetkilendirildi.
- 2) Hıristiyan vali ya da mutasarrıf atanmadı ancak diğer görevler nüfus dağılımına göre Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasından seçilecek.
- 3) Hıristiyan memurlar Jandarma olabilecek.
- 4) Müdürler yaşlı konsey üyelerince seçilecek.
- 5) Bir yerel polis teşkilatı kurulacak.

Londra, Paris ve St. Petersburg Bab-ı Ali'nin bu kararı hakkında bilgilendirildi.

Bu bildirim çeşitli aralıklarla sözlü imalar şeklinde yabancı elçiliklere burada nakledildi. Bu görüşlerin büyük devletleri tatmin etmesi beklenmiyor. Özellikler Hıristiyan vali ve mutasarrıfın atanmasının reddedilmesi ile diğer görevlilerin atanmalarında önerilecek metot kabul görmeyecek gibi gözüküyor. Buna göre bir diğer nokta ise uzun yıllardır Hıristiyanların zulümlere maruz kalması ve Müslümanların göçleri, Hıristiyan nüfusu birçok bölgede azınlık durumundadır. Bu yüzden devlet görevlileri daima Müslümanlar olacaktır.

Reuter

TERCÜME NU. 110

16 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 13 Eylül

Yakın geçmişte Amerikan taabiyetine girmiş olan Muradian adlı bir Ermeni, buraya ayak basar basmaz devrimci örgüt üyesi olmak suçundan tutuklandı. Amerikalı Bakan Mr. Terrill, tutuklunun Türkiye topraklarında hiçbir devrimci eyleme girişmediği gerekçesiyle derhal serbest bırakılmasını istedi. Bunun üzerine Muradian serbest bırakılarak Mr. Terril'in muvafakatiyle ülkesine iade edildi. Polis yaptığı aramada, Muradian'ın üzerinde 40 mektup 2 de tabancı ele geçirdi.

14 Eylül

İki gün önce açıklanan raporda, Rusya kendisine Ermeni Reformu Projesinde Osmanlı Devleti tarafından önerilen imtiyazlı pozisyondan dolayı memnun olduğunu ifade etti. Rus hükümeti henüz görüşünü açıklamadı. Osmanlı St. Petersburg elçiliğinden yapılan açıklamalara göre, Bab-ı Alinin teklifi Rus Resmi çevrelerinde memnuniyet ile karşılandı ve Prens Lebenof, alınan teklifin bundan sonraki müzakerelerde temel olabileceğini ifade etti. Bab-ı ali henüz İngiltere ve Fransa'dan bir yanıt almış değil ve üç büyük devlet arasındaki görüş alışverişi devam ediyor.

Reuter

Üç devletin büyükelçileri ve Bab-ı Ali arasında Ermeni Meselesi ile ilgili olarak devam eden görüşmelerde son günlerde herhangi bir ilerleme kaydedilmedi. Sağlam kaynaklardan edinilen bilgilere göre Fransa ve Rusya'nın, İngiltere'nin Osmanlı Devletine reform projesindeki teklifleri kabul ettirmek konusundaki çabalarına moral desteği sürdürmelerine karşın Bab-ı Aliye karşı uygulanacak yaptırımlar konusunda isteksiz görünüyorlar.

Reuter

Paris, 13 Eylül

Anlaşılan o ki üç büyük devlet, Ermeni reformu projesiyle ilgili olarak halen daha aynı çizgilerde ve ne İngiltere'de ne de diğer büyük güçlerde nasıl hareket edileceğine dair

gizlenen herhangi bir görüş yok. Sultandan alınacak tavizler konusunda ilerleme kaydedildi, sürecin yavaş işlemesine rağmen, istenen sonuçları almak için katı yaptırımlar uygulamak için şu an itibariyle bir neden yok.

Reuter

TERCÜME NU. 111

17 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

Westminister Dükü, Ermeni Yardım Fonu başkanı olarak, Salisbury markisine aşağıdaki mektubu gönderdi:

Londra Hükümet Konutu, W., 14 Eylül

Lordum Marki, Ermeni yardım fonuna 1000 paundluk üçüncü havalenin gönderilmesinden dolayı memnuniyet duyuyorum. Komite, bu meblanın Majestelerinin emriyle Sör Phillip Curie'ye Sasun'da kötü koşullar altındaki Ermenilere aktarılmak iletilmesi ihsanınız nedeniyle daha da minnet doludur.

Komite Curzon tarafından Avam Kamarasında dağıtılan yardımlar karşısında Türklerin tavırlarına yönelik verdiği güvencelerin doğrulanacağını ümit ediyor, şu anda da hatırı sayılır derecede yüksek an ölü sayısının kışın gelişi ile ve 12 aydır azami ölçüde desteklenmekte olan Ermenilere gönderilen yardımların Türk ajanlarca engellenmesinden ve Kürtlerin yağma ve talan faaliyetlerinde yüreklendirilmelerinden endişe ediliyor.

Açlık çeken Ermenilerin durumunu görmezden gelen bu durumun sorumlusu Bab-ı Ali'nin, basınını kimi temsilcilerince ve komiteye gelen mektuplarla dikkati çekildi, Yapılan katliamlarda mahsülünü, hayvanlarını, evlerini ve mallarını kaybeden Ermenilerin zararların tazmini ile ilgili Osmanlı Devleti'nin isteksiz gözükmesi meselesinde sizin konuyu ciddiye almanız için ilginizi dilenmek zorundayım.

Nedensiz bir istekte bulunmak komitenin isteği değildir, fakat onlar sizin bu sefer Sultan ile diplomatik bir uzlaşmaya varacağınız ve bu milletin iyiliği için olduğu kadar insanlık adına da bu taleplerin kabul edilmesi gerektiği konusunda düşünmemize yardımcı olmuyorlar.

Westminister, Ermeni Yardım Fonu İdari Komitesi Başkanı
Saygıdeğer Salisbury Markisine

TERCÜME NU. 112

18 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 17 Eylül

Çeşitli Avrupa gazetelerinde yayınlanan Ermeni Meselesinin iyi bilindiği diplomatik çevrelerde Müzakerelerin içeriğinin tam anlamıyla paylaşılmadığı görüşü burada yansıtıldı ve Türkiye çevresinden iyimser görüşler alındı. Bab-ı Ali açısından bir çok yükümlülük içeren 11 Mayıs'ta sunulan reform projesi kabul edildi ve bu kabulün sürecin işleyişini izleyecek bir kontrol komitesinin derhal oluşturulmasını da içerdiği düşünülüyor; ancak Bab-ı alinin onayı halen şüpheli ve Salisbury'nin karma bir kontrol komisyonu oluşturulması önerisi ani bulunduğundan dikkate alınmadı. Müzakereler Bab-ı ali ve ö devlet temsilcileri arasında devam ediyor.

Reuter

Viyana, 17 Eylül

Pester Lloyd'un bir muhabirinin haberine göre Sultanın reformlar için verdiği onay iptal edilmiş değil, ancak halen daha gözlem altında tutuluyor, hatta tersine anlaşıldığına göre resmi bir irade ile doğrulanmış. Bu devletlerin elçilerinin İngiltere, Fransa ve Rusya'nın isteklerine büyük önem vermeyen Sultan'a öğüt verdiklerini haberine ilave ediyor. Avusturya Macaristan İstanbul Büyükelçisi Baron Calice, bu muhabirin ifadesini itibara alarak Sultan'ın tavrını üst düzeyde olumlu karşıladığını ifade etti. Gönderdiğim telgrafta Avusturya-Macaristan'ın Ermeni Meselesi konusundaki politikasının diğer büyük güçlerle aynı çizgide bulunmadığını belirttim.

Kendi muhabirimiz

TERÜME NU. 113

20 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

Viyana, 19 Eylül

İstanbul ile Müdahil güçler arasındaki görüşmelerde ilerleme kaydedilmesi, daha önce Sultan'ın fermanına istinaden yapılan önerileri Osmanlı Yönetimine müdahale etme yönünde kötü niyet olarak telakki eden Viyana'da memnuniyet ile karşılandı.

Bu duruma istinaden The Presse, Osmanlı Devletinin Makedonya için kabul ettiği koşulların ardından reformların devletin varlık ve otoritesini tehlikeye atmaksızın Avrupa'da uygulandığı gibi Asya'da da hayata geçirilebileceğini gösterdiğini yazdı. Bilakis yapılan son düzenlemeler savunulamaz ve korunamaz bir şekilde ve ciddi ölçüde Osmanlı İdaresine zarar verdi. Bu nedenle yeni düzenin tanıtılması için, İstanbul'daki muhafazakâr Türkleri memnun etmeyecekse de bir girişim yapılmalı. Ermenistan'a şimdi getirilecek olan değişiklikler daha az emekle Avrupa'dakinden daha fazla etkiyle kolaylıkla denenebilir. Gereken tek şey, kısmı olarak denenerek uygunluğu görülen organizasyon sistemini başlamak için sağlam bir şekilde karara bağlamak.

The Presse şunları söyleyerek bitiriyor, eğer Yıldız köşkü büyük güçlerin çabalarını hoş karşılamazsa, Avusturya-Macaristan ve Almanya elçilerinin, İstanbul'un bu reformları büyük devletlerin ve doğabilecek olayların baskısı altında kalmadan kabul etmesini öğütleyen sesini memnuniyetle karşılamalıdır.

Bizim Kendi Muhabirimiz

Senekerim efendi adlı bir gümrük memuru Ermeni İstanbul'da bir vatandaşı tarafından vuruldu ve ciddi bir şekilde yaralandı. Saldırgan polis tarafından izlendi. Baskı altında kalarak kaçmakta umut göremeyen saldırgan, kendini zehirlemek istediye de engellenerek tutuklandı. Bu son saldırının Ermeni casuslara karşı yürütülen kampanyanın bir sonucu oldu düşünülüyor.

Ermenilere yönelik yağılan daha önceki canice saldırıların failleri henüz yakalanmadı.

Tchorum yerel yönetici sekreteri ve bir jandarmanın Ermeni olduğu düşünölen Ermenilerce yaralandığı Sivas'tan bildirildi.

Reuter

Kahire, 19 Eylül

İşsiz bir Türk askerinin Ermeni katliamlarındaki rolü hakkındaki itirafları Kahire'de bir kafede tesadüfen işitildi. Bu esnada iki Ermeni oradaydı ve akrabalarına nasıl işkence yapıp öldürüldüğünü dinlediler. Sohbeta katılıp adamı evlerine davet ettiler. Daha sonra eve doğru giderken bu kişiyi öldürdüler ve hapse atıldılar.

Reuter

(Bu haber dünkü ikinci baskımızda da yer almıştır)

TERCÜME NU. 114

23 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 21 Eylül

Bu ayın 16'sında İstanbul'da Senekerim Efendiye bir saldırıda bulunarak canına kastedip onu ciddi bir şekilde yaralayan kişi dün hapisane de öldü. Bir rivayete göre yakalanmasında da etken olan hastalığa dayanamayarak öldü ve bir başka rivayet de tutuklu bulunduğu hapisanede üyesi olduğu ve emir aldığı düşünülen gizli örgütle ilgili bilgi alınmak istenirken işkence de yaşamayı yitirdiği yönünde. Bu kişi herhangi bir ifşaatla bulunmasa da, kendisi Karekin adında İran kökenli bir Erzurum yerlisi.

Reuter

TERCÜME NU. 115

25 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 23 Eylül

Ermeni meselesi ile ilgili olarak İngiltere, Fransa ve Rusya arasında görüş alış verişi sürüyor, ancak müzakereler bu üç devlet arasında sınırlandırılıyor. Ayın yedisinde Bab-ı Ali tarafından verilen kabulden sonra Türk Hükümeti ile herhangi bir görüşme yapılmadı.

Sasun bölgesindeki ihtiyaçları karşılamak üzere yardımlar Türk tarafında herhangi bir engelleme olmaksızın devam ediyor. Konsolos yardımcısı Hampson'un yüreklendirdiği Amerikan Misyonerlerinden Dr. Reynolds ve bay Cole tüm övgüleri hak edecek ölçüde gayret ve çaba sarf ederek bu insani vazifeden geri durmuyorlar. Sir Philip Currie Yardı komitesine 1000 poundluk üçüncü havaleyi gönderdi, ve şimdi Amerika'dan yardımlar bekleniyor.

Reuter

TERCÜME NU. 116

28 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

Varna, 27 Eylül

Antep'ten son derece ciddi olayların haberleri ulaştı. Bazı Osmanlı yetkilileri şehirdeki Müslüman halkı Ermenilerin silahlanarak Müslümanlara karşı katliamlara girişeceği dedikodusunu yayarak galeyana getirdiler. Ve böylece insanlar ermeni evlerini aramaya başladılar. Bu söylentiler üzerine polis ve başlarında bazı yetkililerin olduğu bir grup Müslüman Ermeni kilisesine baskın yaptı. Aradıkları silahların minber altında olduğunu düşünen baskıncılar burada kutsal masayı devirerek ona zarar verdiler. Bu dini aşağılama hareketinden ötürü galeyana gelen Ermeniler de Müslümanlarla mücadeleye tutuştu. Ve olay on Ermeni'nin ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlandı.

Türk yetkilileri ile başı bozuk taifesinin baskı ve zorlamalarından dolayı Kemah ve Erzincan'da ortaya çıkan terör ortamı gelen son haberlerle doğrulandı. Birçok Ermeni yakalandı bunlar arasında Erzincan'daki iki okul müdürü ihtilalci komite mensubu olma suçuyla tutuklandı.

Reuter

İstanbul, 25 Eylül

Amerikan vatandaşı olduğunu iddia eden Gülcüyan adlı bir Ermeni, ihtilalci bir Ermeni cemiyeti üyesi olduğu için Halep mahkemesince uzun süreli bir hapis cezasına çarptırıldı. Halep'teki Amerikan Konsolos Temsilcisi'nin mahkûmu ziyaret etmesine izin verilmedi ve Birleşik Devletler bakanı Bay Terrel Türk hapishanesinde bulunan bir Amerikan vatandaşını bir konsolosun görmesine izin verilmemesinin tolare edilemeyeceğini Babı aliye bildirdi. Aynı zamanda Ekselansları cezanın uygulanmasının Gülcüyan'ın bir ihtilalci olduğu için Amerikan korumasını kaybedip kaybetmediği anlaşılana kadar ertelenmesi talebinde bulundu. Bab-ı ali Birleşik Devletler bakanının önerisini dikkate aldıktan sonra Halep Valisine Konsolosun konuyu araştırmasına ve mahkumu görmesine müsaade edilmesi emrini veren bir telgraf gönderdi.

Reuter

TERCÜME NU. 117

8 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 6 Ekim

Dün sabah Bay Combon'un hanesinde toplanan altı devlet büyükelçisi Babı aliye kolektif bir nota gönderdiler. Tercüman tarafından bugün sunulan belge son haftalarda softa ve halk tarafından meydana getirilen aşırılıklara ve polisin huzuru ve düzeni teminde yetersiz olduğuna dikkat çekti. Nazik bir üslupla sert ifadelerin dile getirildiği nota son olayların ciddi bir şekilde araştırılmasını ve masum tutuklu ve mahkûmların serbest bırakılmasını talep ediyor.

Yeni Hariciye Nazırının yaptığı ilk iş M. Cambon, Sör Philip Currie ve M. de Nelidoff'u ziyaret etmek oldu. Dün gece ekselanslarına hitaben Nazır daha önce ifade edilen altı hususu içeren ve Babı ali tarafından kabul edilen Ermeni Reform projesindeki tekliflerle ilgili bir bildiri sundu. Fakat bildirinin büyük devletleri tatmin edecek düzeyde olmadığı anlaşılıyor. İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçileri bu gün Reform meselesini görüşmek üzere yeniden toplanıyor.

Başkent'teki durumda iyileşme görüldü öyle ki ayın üçünde meydana gelen olaylardan bu yana herhangi bir olay zuhur etmedi. Fakat Ermeni halkı arasında büyük bir tedirginlik durumu halen hissediliyor ve yeni gösterilerin ortaya çıkmasından endişe ediliyor.

Bugün öğlen Beyoğlu'ndaki Ermeni Kilisesi'nde bulunan sığınmacılar arasında silah sesleri duyulduğu ancak esas neden bilinmiyor. Çok miktarda asker derhal oraya sevk edildi ve kilisenin etrafındaki sokaklar tutuldu. Bu durum bölgedeki halk arasında paniğe sebep oldu. Dükkânlar kapatıldı ve insanlar sağa sola kaçışmaya başladı. Rıhtımda bulunan atölyelere, gece yarısı Ermeni işçileri dışarı atan bir miktar Kürt baskın yaptı. Ertesi gün atölyelerin çevresinde üç ölü bulundu. Lokomotifin altında saklanan iki Ermeni Kürtlerce fark edildi ve bir tanesi öldürüldü. Dorigny adındaki bir Fransız dişçi ayın üçünde tutuklandı ve polislerce dövüldü. Bu kişi İngiliz olmadığını beyan etmesinin üzerine hemen serbest bırakıldı.

Ermeni mahkûmların falakaya yatırıldığına dair birçok olay rapor ediliyor.

Geçen haftaki ayaklanması sırasında birçok Ermeni'yi tutuklayan polis onlara sıklıkla "Hadi sizi İngiltere kurtarsın da görelim" dedi. Hıristiyanlara karşı Türkler dün yaptıkları gösterilerde korkularını dile getirdiler ve taşıdıkları pankartlarla İstanbul'daki halkı "gavurlara" karşı kışkırttılar.

Trabzon'dan alınan bazı ihbarlara göre bir grup haydut şehirde rahatsızlık yaratmak amacıyla bazı Ermenilere saldırdılar ancak yetkililerin aldıkları önlemler sayesinde şehirdeki asayiş temin edildi.

Reuter

Aşağıdaki telgraf dolaylı yollardan dün akşam elimize ulaştı:

"Burada durum hâlâ aynı. Beyoğlu'nda verilen bir yanlış alarm bütün Avrupalılar arasında paniğe neden oldu. Dükkânlar kapatıldı ve evlerin önüne barikatlar kuruldu. Burada geçmek bilmeyen bir tedirginlik hissi hâkim ve işler hala askıda. İstanbul çöl gibi. Ermeniler kiliselerde suskun ve dışarı çıkmayı ret ediyorlar. Büyükelçilerce dün sunulan nota, kuvvetli ve zorlayıcı maddeler içeriyor. Said paşanın düşürülmesinin, son olaylarda Bab-ı Ali'nin nasihatlerine rağmen sert tedbirler alan sarayın payı olduğunu gösteren orijinal bir belgeyi ret etmesine bağlı olduğu söyleniyor."

Reuter

Viyana, 7 Ekim

The Politische Correspondens, bugün, Doyen tarafından diplomatik olarak İstanbul'daki olaylarla ilgili verilen sözlü notanın metnini yayınladı. Nota şu noktalar üzerinde duruyor: 1) Polis tarafından tutuklanan kişilerin gözaltında dövülmeleri ya da öldürülmelerine karşı önleyic tedbirler alınmaması. 2) Bazı özel şahsiyet ve düzenli oplulukların saldırıya uğraması. 3) Yaralı kimselerin mahkemeye çıkarılması, karakola götürülmesi ve hapse atılması soğukkanlılıkla öldürülmesi.

Reuter

The Times gazetesinde geçen hafta yayınlanan bir makalede İstanbul'daki Ermeni olayları ile ilgili haber şimdi tüm Viyana'da ifade edilen görüşlerle aynı istikamette. Bugünkü yarı resmi Fremdenblatt gazetesinden yapılan alıntı önem taşımaktadır. Times gazetesinde ortaya konan düşünceler burada ehil çevrelerce de paylaşılıyor. Dün akşam yolladığım yazımda İstanbul'dan gelen haberlerin Viyana'da yarattığı etkiyi ortaya koydum. Ermeni reformu ile ilgili konuları babı alinin sürüncemede bırakması her açıdan kabul edilemez şekilde telakki ediliyor, mesajımda da belirttiğim üzere ertelemenin müsebbibinin Türkiye olduğu düşünülüyor. Bu sonuçlar zaten bekleniyordu. İstanbul'daki Ermeni gösteresi zaten harekete geçmek için büyük devletlerin sözden fiile geçmesini bekleyen Kuzey doğu Avrupa'daki hoşnutsuzluğun yeniden harekete geçmesini sağladı.

Kendi muhabirimiz

Berlin, 7 Ekim

Frankfurter Zeitung'un İstanbul muhabiri 1 Ekimde oldukça heyecanlı bir Ermeni topluluğu ile İngiliz Büyükelçiliği'ne gittiğini belirtmektedir. Büyükelçi makamında olmadığından grup Beyoğlu'ndaki kiliseye geri döndü. Ziyaretlerinin ne sebeple olduğunu sordu. Birkaç ermeni ise bu soruya şu şekilde yanıt verdi: "Sultan imzalamalı" bunun üzerine muhabir "Sultan neyi imzalasın" diye sordu. Ermeniler "İngilizlerin taleplerini" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine muhabir İngilizlerin ne istediğini sordu. Ve Ermenilerin cevabı da şu şekilde oldu "biz bu konuda bir şey bilmiyoruz".

Amerika Ermeni Sever Cemiyeti Lord Salisbury'e bir mektup göndererek Reformların uygulanması için zorunluluk olan Yüksek Komiserin atanması ve bu konuda gösterdiği enerjik çabası dolayısıyla teşekkür etti.

Reuter

TERCÜME NU. 118

9 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, Ekim 7

Bugün sarayda özel bir kabine toplanarak Büyük devletlerin büyükelçileri tarafından geçen hafta başkentte çıkan ayaklanma üzerine verdikleri notayı ele aldı.

Yeni bir olay yaşanmadı ancak özellikle Ermeni halk arasında tedirginlik hissi devam ediyor.

Stambul'da ve Galata'daki Ermeni dükkânları dün akşam kapandı.

İngiliz Postanesinin İstanbul şubesi bugün işsizlik nedeniyle kapandı.

Dünden bu yana şehirdeki devriyeler piyade ve süvarilerle hatırı sayılır ölçüde güçlendirildi. Bununla birlikte bu tedbirler henüz etkisini gösterebilmiş değil, gece sokaklar bomboş.

Kiliseye sığınanların durumu ile ilgili herhangi bir değişiklik yok. Olaylar esnasında ölenler için tepeden ayağa siyahla kaplanmış çeşitli Ermeni dini merkezlerinde ayinler yapılarak, anıldı.

Sultan, Artin paşayı iki kez, kiliseye sığınan Ermenileri yerlerinden çıkarıp evlerine döndürmek konusunda ortak hareket için ikna etmek üzere Ermeni patriğine gönderdi, fakat bu yönde boşa harcanan tüm çabalara rağmen Ermeniler hükümetin verdiği sözlere artık güvenleri olmadığını ifade ettiler. Bununla birlikte Artin paşa sığınmacıları ikna için çalışmaya devam ediyor. Zaptiye nazırı kilisenin boşaltılması için gerekli tedbirleri ayın beşinde aldı fakat kendisine bunun pişmanlık yaratacak sonuçlar doğurabileceği gerekçesiyle engel olundu.

Dün geceye kadar olaylarda hayatını kaybedenlerden 95 kişinin cesedi patrikhaneye teslim edildi. Ölenlerin toplam sayısı halen daha bilinmiyor. Ermeni Patriği rahatsızlandı ve yatağına yatırıldı.

Maraşal Fuat Paşa, Sultan'ın emriyle kaleleri denetlemek üzere Çanakkale'ye gönderildi. Boğaza bir miktar torpido yerleştirildi.

Son ulaşan raporlara göre Sivas, Van ve Bitlis'te olaylar patlak verdi ancak henüz detaylar elimize ulaşmadı.

Reuter

TERCÜME NU. 119

10 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

Trabzon, 9 Ekim

Burada Türkler ve Ermeniler arasında ciddi bir anlaşmazlık çıktı. Türkler silahlıydı ve askerler Ermenilerin katledilmesini önlemek için bir girişimde bulunmadılar. Hatta askerlerin bu ihtilaf ve çapulculukta payı olduğu söyleniyor.

Olaylar esnasında İtalyan okulu, konsolosluğu ve Roma Katolik kilisesi zarar görmedi ve herhangi bir saldırıya karşı korundu.

Reuter

İstanbul, 8 Ekim

Sadrazam ve diğer üst düzey devlet görevlilerinin oluşturduğu bir başka özel kabine bugün sarayda toplandı. Buradaki işlerin genel durumunda da bir değişiklik yok. Bu gün polis Beyoğlu, Galata ve Kumkapı'da şu anda sıkı bir polis kontrolünde olan Ermeni kiliselerini kapattı. Sığınmacıların çıkmalarına izin verildi, çıktıkları esnada polis tarafından arandıktan sonra serbest bırakıldılar. Kilise görevlileri dışında içeri hiç kimsenin girmesine müsaade edilmiyor. Polis içeriye yiyecek içecek sokulmasına izin vermeyerek sığınmacıların evlerine gitmek üzere dağılmalarını sağlamayı hedefliyor. Dini hizmetler askıya alındı.

Polis üst idaresi tarafından masum Ermenilerin salıverilmesine Pazar günü başlanıyor. Bu kişilerden yedi sekiz yarası olan ve çok kötü koşullarda olan iki tanesi Büyük Zatiye Hapishanesinden serbest bırakıldı. Bu kişiler sağlık kontrolüne alınacakları Beyoğlu'ndaki alman hastanesine götürüldüler. Bu yaralılar burada hapishanede başı bozuklardan oluşan gardiyanların barbarca davranışlarından söz eden ve hiçbir tıbbi müdahale olmadıkları yönünde bir ifade verdiler.

Sonra İngiltere, Fransa ve Rusya elçileri ayın altısında yaptıkları toplantıda ittifakla Ermeni reformu meselesi ile ilgili olarak hükümetlerine kesinlikle zaruri gördükleri konuları içeren bir mektup göndermeye karar verdiler. Ekselanklansları, Bab-ı Ali'nin bunları kabul ederek imparatorluk kararnamesiyle uygulanması için ilan etmesi

gerektiğini söyledi. Büyükelçiler şu anda hükümetlerinden gerekli adımları atabilmek için emir bekliyor. Bab-ı Ali'de mevcut olan karşısında İngiliz donanması Limni'de hazır bekliyor. Donanmanın varlığının yarattığı baskıdan rahatsız olan Sultan, İngiliz elçiliğine barış ve huzurun korunması için aldığı önlemleri anlatan mesajlar gönderiyor ve donanmanın geri çekilmesi için dua ediyor.

Son katliamlar esnasında eski sadrazam Cevat Paşa'nın konutundaki iki Ermeni görevli kendilerinden sonra bu vazifeye getirilen iki Müslüman tarafından öldürüldü.

Polis patrikhaneye denizde bulunan bir Ermeni'nin cesedini teslim etti. Bu, hayatta kalanların öldürülenlerin denize atıldığı yönündeki ifadesini doğrulayan bir gelişme olarak telakki ediliyor.

İki hakimın Ermeniler tarafından öldürüldüğüne dair rapor henüz doğrulanmadı.

Katliamlara katılanların kimler olduğu polisçe bilinmesine rağmen herhangi bir tutuklama yapılmadı. Bab-ı Ali ayrıca Sör Philip Currie'nin hapisteki Ermenileri ziyaret etmek için izin talebini ve cezalarının düşürülmesi isteğini yanıtlamış değil.

Reuter

Viyana, 9 Ekim

Sör Philip Currie'nin Bab-ı Ali nezdinde 11 Mayıs'ta üzerinde uzlaşılan reformların son şeklini kabul ettirmek için ayrı girişimlerde bulunduğu yönünde Alman gazetelerinde yayımlanan haberler hakkında herhangi bir doğrulama gelmedi. Aslında Bab-ı Ali'nin Reform bölgelerinde Avrupa kontrolü meselesine karşı çıkması üzerine Avrupa Devletlerindeki ortaya çıkan resmi görüş bilinmiyor. Avrupa'nın ortak diplomatik girişimde bulunmasına neden olan Ermeni İsyanları, meseleyi Ermeni Reformundan ayrı olarak değerlendiren Viyana'ya doğru yolu gösterebilir.

Ermeni Meselesinin ilk ön plana çıkışından bu yana Avusturya-Macaristan'ın gözlemci bir tutuma girmesini istemek için imkân olmayabilir. Count Kaluoky, Muş'a soruşturma heyeti ile birlikte bir temsilci göndermedi, ofisinde, görünürde meseleyi tamamını

onayladı. Aslında Viyana'nın Erzurum'da bir konsolosluk temsilcisinin komisyona eşlik etmesine izin vermesi gayet mümkün. Count Goluochowski, işin başına geçtiğinden beri ikili monarşinin üç büyük devletin ortak eylemlerine karşı tavrı gayet dostanedir. Eğer Bab-ı Ali Viyana dış işlerinin, her ne kadar küçük şüpheleri de olsa, ortaya çıkan görüşü anlamaya gayret ederse, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ürünü olan alabileceği en iyi siyasi öğütleri almış olacak. Avusturya-Macaristan cephesinde Goluochowski Dış İşleri bakanı olduğundan beri herhangi bir sapma, ihtilaf yok. Ermeni Hadisesi ortaya çıktığında kıtanın bu tarafından Ermeni Reformları meselesinin halledilmesi konusunda üç büyük devletten iyi niyet belirtileri bekleniyordu. Şu ana kadar herhangi bir belirti yok. Hatta üç devletin bundan sonra ortak çabalarını sürdürüp sürdürmeyecekleri, İngiltere'nin meseleyi Fransa ve Rusya'dan daha ileri götüreceği ya da tüm hareketin Ermeni Hadisesi ortaya çıktığı noktadaki haliyle kalıp kalmayacağı da belli değil.

Bazı Rus ve kıta gazetelerinde İngiltere'nin Ermeni Meselesindeki ateşli yaklaşımının sürmesine çok az önem atfediliyor. Viyana'ya ulaşan St. Petersburg Herald gazetesinin son sayısında Ermeni Hadisesinden dolayı Rusya'nın bu konu ile ilgilenmekten çekileceğine dair bir çok ip ucu bulunuyor. Fakat galiba Herald gazetesi şunun farkında değil ki, Üç büyük devlet tüm ortak hareketlerini ittifakla sürdürmekte, sadece insani amaçlar gütmekte ve politik karakter taşımamaktadır.

Mevcut şüphelerin olabildiğince çabuk ortadan kaldırılması üç devletin Bab-ı Alinin vermiş olduğu sözleri temin etmelerinde veya hepsinin yada içlerinden birinin konuyu daha ileri safhalara götürmesinde çok faydalı olacaktır. Şu gayet açık ki, bu açıdan bakıldığında tüm bu olaylar iyi sonuçlar doğurmamıştır. Bu günlerde burada Ermeni reformları konusunda Türkiye'deki Hıristiyanların korunması için bir güçlü devletler tarafından ortak diplomatik harekete girişilmemesi konusunda bir karar alınması muhtemel görünüyor. Buradan hareketle sadece güçlü devletlerin yapacağı girişimler meselenin çözümü için hiçbir müdahaleyi içeremeyebilir. Bab-ı Ali meseleyi ertelemeye daha yakın gözüküyor. Üç büyük devlet henüz karar veremedikleri gelecekte ne yapacakları sorusunu yeni bir hipoteze dayandırmalıdır.

Bizim Muhabirimiz

TERCÜME NU. 120

11 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 8 Ekim

Altı ülke tarafından verilen kollektif notaya Bab-ı Ali yanıtını bu ayın 6'sında verdi. Nota barış ve huzurun sağlanması için alınan tedbirleri sıralayarak başlıyor, diğer meseleler ve Şeyhül İslam'dan softaları teskin etmesi istendiği şeklinde devam ediyordu. Bunun yanı sıra çeşitli polis grupları Müslümanların bulunduğu bölgelerde devriye geziyor. Osmanlı hükümeti geçen haftaki olaylarda Müslümanların saldırgan konumunda olmadıklarını aksine Ermenilerin kendilerini bu saldırganlara karşı koruyacak savunmasız Müslümanları öldürdüklerini açıkladı. Nota kiliselere sığınanlara gıda yardımı yapılmasının yasaklandığını belirten bir olduğunu reddetmektedir ve sığınmacılar kiliseleri terk ettiğinde şehrin normal yaşantısına geri döneceğini ifade ediyor. Hükümet suçlu tarafların belirlenmesi için şeffaf bir soruşturma ve büyükelçilerin düzenin sağlanması için yetkilerini kullanması gerektiğini belirtiyor. Notaya verilen yanıtta kışkırtıcıların entrikalarını devam ettirmelerinin başkentte yeni ve ciddi olayların başlayacağı intibamı uyandıracağı ifade ediliyor.

Altı büyükelçi ekselanslarını memnun etmekten uzak olan Babı ali'nin yanıtını değerlendirmek üzere Bay Cambon'un konutunda toplandı. Büyükelçiler ayrıca kendilerini güvende hissetmeyerek resmi teminatlar olmaksızın kiliseleri terk etmeyi reddeden sığınmacıların durumunu tartışacak. Büyükelçilik tercümanlarının kiliselerin boşaltılması ve halkın evlerine dönmelerine yardım etmeleri düşünülüyor.

Polis son olaylarda ilgili olduğu düşünülen 100 Müslüman'ın tutuklandığını açıkladı.

Sultan üzerinde İngiliz donanmasının Limni'de olması baskı yaratmaya devam ediyor. Sultan dün Sir Philip Currie İngiliz donanmasının geri çekilmesi için bir mesaj daha gönderdi ancak bundan bir sonuç alamadı.

Sivas Bitlis ve Van'da olaylar çıktığına dair gelen haberlerle ilgili olarak bir doğrulama yapılmadı. Fakat başkentte son zamanlarda meydana gelen olayların vilayetlerde yankı yapması ve karışıklıklara sebep olmasından korkuluyor.

Türk hükümeti tarafından sipariş edilen 5400 Mavzer tüfeğinden oluşan bir parti birkaç gün önce liman ulaştı fakat henüz gemiden indirilmedi. Zira tüccarlara bu malların parası henüz ödenmemişti.

Gece

Bugün altı büyükelçinin yaptığı toplantı sonucunda Sör Philip Currie, Nelidoff ve Baron de Calice Ermeni sığınmacıların kiliselerden çıkabilmeleri için alınması gereken tedbirler hususunda bugün öğleden sonra Hariciye Nazırı Said Paşa ile görüştüler.

10 Ekim

İngiliz, Rus ve Avusturya-Macaristan büyükelçileri ve Türk Hariciye Nazırı arasında dün yapılan toplantıda Hariciye Nazırı Ermeni sığınmacılara evlerine dönmeleri için herhangi bir tutuklama veya saldırı olmayacağına dair olabilecek en olumlu teminatları verdi.

Trabzon'da daha başka bir hadise yaşanmadı.

Gece

Geçenlerde burada meydana gelen katliam olayları sırasında Ermeni nüfusunun sığındığı çeşitli Ermeni kiliseleri çeşitli Büyükelçiliklerin tercümanlarının huzurunda bugün boşaltıldı.

Reuter

Varna, 19 Ekim

İstanbul'dan alınan bilgiye göre, son zamanlarda burada bulunan pankartlarda daha önce rapor edildiğinin tersine Hıristiyanlara karşı Müslümanları galeyana getirecek herhangi bir hususu bulunmadığı fakat Londra'da yayınlanan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin bir manifestosunu içerdiği anlaşıldı. Manifesto Ermenilerin şikâyetlerinin haklı olduğunu bunun sebebinin de adaletsiz ve kanunsuz uygulamaların neticesinde

meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu manifestoda Ermenilerin de Müslümanlar gibi baskıya uğradıklarını son olaylardaki soruların sultan ve çevresindekiler olduğu anlatılıyor.

Tanınmış bir Avukat ve İstanbul Barosu mensubu İzzet Efendi, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin başkanı olduğu şüphesiyle tutuklandı. Soruşturmasının başında sanık son olaylardaki pankartların yazarı olduğunu ve Hkmete karşı sert ifadeler kullandığını kabul etti. İzzet Efendi şu anda Yıldız hapishanesinde mahkûm durumunda bulunuyor.

Reuter

TERCÜME NU. 121

12 Ekim Cumartesi 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 10 Ekim

Özet olarak ifade edildiği üzere, sığınmacıların Ermeni kiliselerini boşaltması işlemi bu gün gerçekleşti. Çeşitli büyükelçilerin baş tercümanları korumaları yanlarında olduğu halde ilk olarak Beyoğlu'ndaki kiliseye gittiler. Burada Papaz ve İngiliz elçilik tercümanı sığınmacılara hiçbir şekilde korkmadan evlerine dönmeleri teminatında bulundular. Bir süre sonra, sığınmacılar hala kendilerini güvende hissetmedikleri gerekçesiyle kiliseyi terk etmeyi reddettiler. Konuşmalar esnasında içlerinden bir temsilci gönderip ve aşağıdaki şartları tercümanlara sundular: Siyasi suçlulara genel bir af; silah bulundurmalarına müsaade, hapishanelerin araştırılması ve masum mahpusların serbest bırakılması. Tercümanlar aracılıklarının sadece insanların evlerine güvenli bir şekilde dönebilmelerini sağlamak olduğunu belirterek bu koşulları reddettiler.

Bu sırada kadın ve çocuklar yanlarında erkekler olmaksızın dışarıya çıktılar ve sonra ağlayarak ve bağırarak evlerine dönemeyeceklerini dönerlerse öldürüleceklerini ve kilisede ölmeyi yeğlediklerini söylediler. Daha sonra ise ayrılma fikri baskın geldi.

Öğleden sonra tercümanlar patrikhaneye giderek Patrikle bir görüşme yaptılar, bunun ardından Kum Kapı Katedrali'nin boşaltılması işlemi başladı. Sığınmacılar ayrılırken, papazlar bu kişilerin isimlerini bir listeye yazdılar. Elçiliklerin muhafızları bu kişileri aradılar bulunan silahlar ise Patrikhaneye teslim edildi. Sığınmacıların ayrılma işlemine polislerin herhangi bir müdahalesi olmadı ve bu uygulamayı belirli bir mesafeden takip ettiler. Beyoğlu kilisesinde 1200 adam, kadın ve çocuk bulunurken, Kumkapı Katedralinde de 500 kadar insan bulunuyordu.

Ayın sekizinde Patrikhane'ye sekiz ölü daha teslim edildi. Olayın başladığından itibaren ölü yaralı ve kayıp sayısının son verilere göre 700'ü geçtiği ifade ediliyor.

Karagümrük civarında 5 Ermeni Türkler tarafından öldürüldü. Sultan Beyazıd'da evvelsi gün bir Ermeni saldırıya uğrayarak yaralandı ve birkaç Ermeni evi yağmalandı.

Ölüm noktasına gelen Ermeni mahkûmlar için bir grup papazın bu kişileri ziyaret etmesi istendi ancak buna izin verilmediği ifade ediliyor. Hapishanelerin berbat bir durumda oldukları söyleniyor.

Trabzon'da meydana gelen olaylarla ilgili alınan son bilgilere göre bir kasabanın Hıristiyan bölgesinin Müslüman çetelerince saldırıya uğradığı ve geri kalanlar kaçarak hayatını kurtarıırken bir çok Hıristiyan'ın öldürüldüğü belirtiliyor.

Rus hükümeti Trabzon'a bir savaş gemisi gönderiyor.

TERCÜME NU. 122

14 Eylül 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 11 Ekim

Son Ermeni mülteci grupları da bugün, emekli olmadan evvel Pera valisini, herhangi bir mültecinin tutuklu ya da başa bir şekilde, evlerine gönderilmemesi konusunda baskı yapan elçilik tercümanlarının huzurunda kiliseden ayrıldılar. Vali kendilerine net bir güvence ile cevap verdi. Her ne kadar bir çok Ermeni dükkanı kapalı olsa da şehir normal hayatına devam etmeye başlıyor. Dün gece Kumkapı (Koum Kapou) Katedrali çıkışında tercümanlar (drogaman) mahalle sakini Ermenilerin coşkunu tezahüratına maruz kaldılar. Katedrali koruyan polisler geri çekilmişlerdir.

Elçilerin kiliselerin tahliyesine gösterdikleri tepki çok önemli yankı bulmuştu.

Diğer güçlerinkiler halen önceki pozisyonlarını korurken Avusturya ve Alman korumaları dün gece Tarabya ve Büyükdere'ye döndüler.

Buradan alınan istihbarata göre Ermeniler ve Türkler arasında Trabzon'da meydana gelen çatışmalarda tahminen 200 kişi ölmüştür. Bab-ı Ali'den alınan bilgiye göre idarecilerin araya girmesinden önce Ermeniler Trabzon'da bulunan Müslümanlara saldırmış ve bunun sonucunda her iki taraftan da 60 kişi yaralanmıştır.

Rus hükümetinin Trabzon'a bir savaş gemisi gönderme fikri, konsolosun böyle bir hamlenin bölgede zaten hassas olan durumu iyice karıştırarak halk arasında heyecan yaratacağı şeklindeki tavsiyesi sonucu iptal edilmiştir. Ayrıca resmi Türk kaynaklarına göre Ermenilerin Müslümanlara saldırma hazırlığı yaptığı Rodosto'da gösteriler yapılmıştı. Ancak bu gösteriyi yapanlar polis tarafından dağıtılmış, yaralan ya da ölen olmamıştır.

Sasun'da 1894'te meydana gelen olaylar sonucunda 22 Ermeni yargılanmaksızın tutuklanmış ve 23 Temmuz genel affına rağmen serbest bırakılmamışlardır. Erzurum'da 8 Ağustos'ta gelen bir raporda bu tutukluların öldüğü ifade edilirken, dünün tarihine ait

bir kayıttta da bunlardan sadece 5 tanesinin sağ olduğu ve bir tanesinin ölüm döşeginde olduğu kaydedilmiştir. Bu yıl boyunca temsilciler alıkonan Ermeniler ile alakalı olarak İngiliz konsolosluğu vasıtasıyla sadrazama başvurmuşlar ama bu girişimler sonuçsuz kaldığı gibi ziyaret talepleri de geri çevrilmiştir.

12 Ekim

(Yukarıda kısmın bir bölümü Cumartesi günü 2. edisyonda bulunmaktadır.)

Polis Müdürü, dün, bahsi geçen mahkûmların suçlu olup olmadıklarını incelemek üzere atanan altı elçilik tercümanını bilgilendirdi. Müdür, elçilik tarafından ne şekilde olursa olsun görevlendirilen herkese yardımcı olacağını, mahkûmların işkence gördüğüne dair ve geçen Çarşamba softalar tarafından öldürülen 5 Ermeni'ye dair her türlü bilgiyi vermeye hevesli olduğunu deklare etmiştir. Tercümanlar polis müdürünün dikkatini, yakın zamanda cephanelikte görevlendirilen bir kısım Ermeni'nin zorla çalıştırıldıkları bu yerde hastalandıkları ve resmi talebin doğurduğu rahatsızlığa çekmiştir. Müdür bu uyarıyı dikkate alacağına dair söz vermiştir. Müdür ayrıca geçen gece kilise çevresinde bulunan birliklere verilen talimatlarla alakalı da bilgi vermiştir. Evlerine geri dönen toplam mülteci sayısı 2.414 olarak ifade edilmiştir.

Sir Philip Currie bugün mahkumların ziyaret edilebilmesine dair talebini yinelemiştir.

Geçen birkaç gün içinde Lamid'in farklı bölgelerinde vukua gelen karışıklıklar sonucu ölen ve yaralanan kişiler ile alakalı raporlar tutulmuştur. Gelen son bilgilerle emir doğrulanmıştır.

Yıldız Köşk'ündeki birlikler süvarilerce tahkim edilmiştir. Sultan'ın yaverlerinden biri Sir Philip Currie'ye Sultan'dan bir mesaj getirmiştir. İngiliz elçisi dün sultanın huzurunda 1,5 saat kalmıştı. Görüşme memnun edici bir atmosferde geçmişti.

Lady Currie Selamlık'ta ağırlandı.

Reuter

Atina, 12 Ekim

Trabzon'daki Yunan konsolosluğu Türkler ile Ermeniler arasındaki son çatışmalarda 400 kişinin öldüğünü ve yaralandığını ifade etmiştir.

Reuter

Viyana, Ekim 13

(Yukarıda haber Cumartesi günü 2. edisyonda bulunmaktadır)

Bugün İstanbul'un görünüşü gayet olumlu, aldığımız bilgilere göre ortam gayet rahatlamış durumdadır. Ancak bu durum tehlikenin tamamen geçtiği manasına gelmesin, yine de gidişat resmi güvence ve yenilenmenin işaretlerini vermiştir.

Avusturya – Macaristan basının İngiltere'nin Ermeni politikası ile alakalı gayr-ı dostane tavrında net bir değişim gözlenmektedir. Daha evvel Büyük Britanya ile alakalı sert tavrı ile tanınan bir yayın organı şimdi, Osmanlı idaresinin Ermeniler ile alakalı olarak yaptığı reformların gerekli düzey ve kararlılıkta olmadığını deklare etmektedir. Organ, 30 Eylül öncesinde olayların öncesini, Bab-ı Ali'nin Ermeniler ile alakalı olarak yapılması ön görülen reformları neden yerine getirmek konusunda inat ettiğini ve bu tavrının dış etkilerle mi yoksa Muhammedî fanatizmi ortaya çıkma tehlikesinden dolayı takınıldığını sorgulamıştır. Ancak ortada bir gerçek vardır, sorulması gereken durum neden bu kadar kötüleştiği değil, Bab-ı Ali'nin bu geciktirmelerle beklediği ve ümit ettiği şey nedir? Avrupalı güçlerin birleşemeyeceğini mi düşündü, ya da İngiltere'nin Limnos'ta bulunan Akdeniz donanması dolayısıyla her defasında olduğu gibi bu taleplerinden vazgeçeceğini mi düşündü? Tüm Avrupalı güçler durumun vahametinin farkında iken Bab-ı Ali bunu görmemek için diretmektedir. Henüz 10 gün oldu ancak halkı rahatlama çabaları maalesef İstanbul'da mevcut bulunan güvensizlik ortamını bertaraf etmeyi başaramadı. Mesele ile alakalı gazetelere göre Osmanlı hükümetinin çok fazla seçeneği yok. Eğer gerçekten bir sükunet istiyorsa Ermenilerle alakalı reformları gerçekleştirmeyi kabul etmelidir. Beklide Sultan halen bu korkutucu karışıklık ortamını bir kalem darbesi ile dağıtabilir. Geçen her saat durumu daha da ciddileştirmekte.

Peter Lloyd'a göre, Lord Salisbury'nin ilk zamanlarda Türkiye'nin dostları tarafından anlaşılamayan sert hamlesi, şimdi haklılığını göstermektedir. Bu hareket Türkiye'nin görevlerini hatırlatmak ve durumun gereğini yerine getirmek için yapılmış bir hamle olarak görülmüştür. Bu sert uyarı, kendisini Ermeni meselesinin merkezin de gören ve İngiliz politikası üzerine yayın yapan Rus basınının şiddetli saldırılarına sebep olmuştur.

Bu yayınlardan biri İngiltere'nin yaptıkları sayesinde avantaj elde ettiğini ve özellikle Çar'ın hâkimiyetindeki Ermeni tebayada nüfus ederek yeni Bulgaristan'ı tesis etme gayretinde olduğunu ifade etmiştir. Aynı konu üzerine yorum yapan diğer Rus gazetecilere göre, bu yeni Bulgaristan'ında sonunda Kafkas dağlarına ulaşacaktır.

Kendi muhabirimiz

TERCÜME NU. 123

15 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 13 Ekim

Üç gün önce başlayan sessizliği bozacak herhangi bir olay meydana gelmedi. Elçiliklerin tercümanlarının yardımı ile Ermeni kiliselerinin boşaltılma işlemleri dün tamamlandı. Borsa daha canlı bir hale geldi ve ücretlerde ciddi bir düzelme meydana geldi. Bu gün son zamanlarda neredeyse terk edilmiş olan Beyoğlu Sokak ve piyasası normal Pazar günü düzeyine döndü. Öyle tahmin ediyorum ki on iki gün önce komite tarafından kapatılan tüm ermeni dükkânları yarın açılmış olacak.

Şimdiye kadar bu durum tatmin edici, fakat bu huzur ortamının devam edeceğine dair bir garanti yok çünkü olaylar öncesindeki koşulların değişmiş olması söz konusu değil. Mevcut koşullar iki hafta öncesinde farklı değil. Tek fark Saray'ın kiliseye sığınanların evlerine dönebilmeleri için elçiliklerin yardımından dolayı onlara müteşekkiri olduğunu bildirmesiydi. Fakat Sultan'ın bu minneti şimdilerde elçilikler tarafından talep edilen Ermeni reform projesinin hayata geçirilmesi için bir anlam taşımıyor. Sultan prensip olarak reform projesini kabul etmekle birlikte bunu hayata geçirdiğinde başka baskılarla karşılaşacağı gerekçesiyle uygulamasını reddediyor. Şu üzücü ki bu Ermeniler, reformların değiştirilmiş hallerinden memnun olmamalarına rağmen, bu reform paketi uygulamaya geçirilirse Ermenilerin büyükelçiler tarafından ikna edilecekler.

Aslında, Bab-ı alinin ilk kabul ettiğinden reformların aldığı bu son şeklin onlar için daha elverişli olduğu ve avantajlar içerdiği onlara gösterilebilir. Fakat erteleme durumu daha da kötü bir hale götürecektir, çünkü bu mevcut kazanımlar resmi olarak geçerli ve garanti altına alınmamış olacak ve bundan sonra da yeni ve daha ciddi ve kontrolsüz şiddet eylemleri baş gösterecektir.

Bizim muhabirimiz

İstanbul, 12 Ekim

Trabzon'daki son olaylarla ilgili Türk makamlarından yapılan resmi açıklama aşağıdaki gibidir:

“Ayn yirmisinde Trabzonlu iki Ermeni eski Van valisi Bahri Paşa ve bölge komutanını vurarak yaraladılar. Suçlular yakalandı. İki gün sonra bir Ermeni sokaktaki kargaşada bir askeri yaraladı ve kargaşa çıktı ve çok şükür ki alınan tedbirlerle olay büyümeden bastırıldı. Bununla birlikte, dört gün sonrasında, bir miktar Ermeni bir grup Müslüman’a saldırdı ve şehrin en kalabalık yeri olan Meydan Çarşı’da olaylar yeniden başladı. Bunun sonucunda da Ermeniler ve Müslümanlar arasında bildik çatışma meydana geldi. Polis ve jandarmanın olaya müdahale etmesine rağmen beladan uzak durmaları yönündeki nasihatleri dinlemeyen Ermeniler askerlere ateş ettiler. Olay o kadar ciddi bir boyuta ulaştı ki her iki taraftan ölenler ve yaralananlar oldu, Müslümanlardan kırk, Ermenilerden içlerinde birkaç kadının da bulunduğu yaklaşık 200 kişi yaşamını yitirdi. Asayiş tamamen temin edildi.

13 Ekim

Anlaşılan o ki İngiliz Hükümeti, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından önerilen Ermeni Reform projesini nihai hedefe ulaştırmak için Sultan üzerinde hiçbir baskıdan kaçınmayarak çalışmaya karalı. Sultan’ın yakın çevresindeki generallerden biri olan Zeki paşa’nın Sör Philip Currie’ye ziyaretinin amacı, Sultanın, İngiltere’nin Ermeni Reformu meselesinden dolayı takındığı tutumdan endişeli olduğunu bildirmektir.

Tüm muhafız gemileri İngilizlerinki dışında Tarabya’ya geri göndüler.

Odessa, 12 Ekim

Oldukça fazla miktarda cephaneye Kafkasya’daki Rus ordusuna teslim edildi ve bölgedeki bazı birlikler Türk sınırına yakın bir noktaya yerleştirildi.

St. Petersburg, 14 Ekim

The Novoe Vremya gazetesi, Ermeni Meselesi ile ilgili bir makale yayınladı, buna göre gelişen durumla ilgili olarak Osmanlı Devleti’nin Hıristiyanların can güvenliğini garanti etmekte direnmesi ve Müslüman fanatizmine karşı bir milletler arası konferans toplanması gerektiğini yazdı. Konferansın amacı Ermenilerce meskun Türk bölgelerinde bir Avrupa kontrolünün temin edilmesi olacaktır.

Reuter
Roma, 14 Ekim

Londra Ermeni Yardım Komitesi Sekreteri, Bay Edward Atkin, Kardinal Rampolla tarafından kabul edildi, Ziyaret esnasında sekreter kardinale Papaya iletmesi için bir hediye verdi bunun yanı sıra Türkiye'deki Ermenilerin içinde buldukları durumu, acil ihtiyaçlarını bildirdi. Kardinal, Papa adına medeniyete katkılarından dolayı Ermenilere karşı duyduğu sempatiyi ifade etti.

Tribuna'ya göre, Bay Atkin'in kardinalden sonra Papa ile de bir randevusu vardı ancak bu randevu son anda iptal edildi. Bu iptalin nedeninin Türkiye elçiliğinin randevunun engellenmesi için Ermeni Koleji müdürüne başvurması olduğu ilave edildi.

Reuter

(Üstteki yazının bir kısmı dünkü ikinci baskımızda da yayınlandı)

TERCÜME NU. 124

16 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 14 Ekim

İngiliz, Fransız ve Rus elçileriyle Hariciye Nazırı Said Paşa, Bay Cambon'un konutunda dün ve bugün Reform Projesinin son halini vermek üzere buluştular.

Şehirde durum gayet sakin. Bununla birlikte birçok Ermeni Dükkânı hala kapalı duruyor, dükkan sahipleri dükkanlarını yeniden açmaya korkuyorlar. Polis grupları sokaklarda devriye gezmeye devam ediyor.

15 Ekim

Sultanın, büyük güçler tarafından teklif edilen Ermeni reform projesi teklifini kabul etme olasılığı giderek artıyor ve genel görüntü daha fazla umut arz ediyor.

Viyana, 15 Ekim

Burada meseleye vakıf olan çevrelerde Bab-ı Ali ve müdahil devletler arasında ki müzakerelerin giderek olumlu bir şekilde cereyan ettiğini ve memnuniyet verici bir noktaya yakın bir tarihte ulaşılabileceği düşünülüyor. İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki uyum halen daha aynı düzeyde ve Bab-ı Ali de onlarla orta yolda buluşmaya hazır gözüküyor.

Bizim Muhabirimiz
St. Petersburg. 15 Ekim

Rus Gazetelerindeki yazarların Ermeni Meselesinden dolayı İngiltere'ye karşı düşmanca yazıları her geçen daha da şiddetli bir hale geliyor. Uzun yıllardan bu yana Rus basını dostça olmayan yaklaşımıyla kendisini hissettiriyor, aslında bu normal karşılanan bir durum, mevcut tutumun nedeni İngiltere'ye olan bakış açısı ve İngiliz politikası. Novoe Vremya ve Moscow Gazette'nin, Anti-İngiliz tutumu, Çin-Japon savaşı sırasındaki İngiliz politikasına karşı ve Pamir antlaşması esnasında hissedilmişti ve son olarak Türk köylerinin İngiliz Gunbotlarınca sözde bombalanması meselesiyle zirveye ulaştı. Bugün

Novoe Vremya gazetesi, İngiltere hakkında, kendisinin küstah, hilebaz ve entrikacı tutumunu ortaya koyan bir makale yayınladı.

Prens Mestchersky'den vatandaşları şiddetle, Türkleri, Ermeniler konusunda ikna etmeye uğraşan İngiliz ve Fransa ile giriştiği diplomatik ortak girişimden çekilmesini istediler. İngiltere'nin Rusya ve Türkiyi karşı karşıya getirmeye çalışıyormuş gibi gösterildiği ve mevcut durumun Ermeni devrimcilere Makyevelist politikacılar tarafından dikte ettirilen İstanbul'daki olayların Rusya için Transkafkasya'da Ermeni unsurlardan oluşan yeni Polonya yaratma planının parçaları olduğu yansıtılıyor. Novoe Vremya ve Grazhdanin'in sütunları bu türden akıldışı, gerilimi artırıcı, gerçeklerle alakasız ve ciddiye alınmayacak türden yazılarla dolu. Eğer Rus hükümetinin eylem ve niyetleri, İngiltere'ninkilerin bilindiği gibi bilinseydi, herhalde Rus Basını böylesine yanlış istikamette işe yaramaz bir yöneme başvurmayı uygun göremezdi.

Bizim Muhabirimiz

TERCÜME NU. 125

18 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

Reform Projesi Kabul Edildi

İstanbul, 17 Ekim

Sultan'ın Ermeni reform projesini resmen kabul ettiği elçiliklere duyuruldu.

16 Ekim

İmparatorluğun onayı ile birlikte, Üç devlet nezdinde Ermeni meselesinin diplomatik boyutu ortadan kalkıyor ve çok şükür ki diplomasi meseleyi sağlam kazıklara bağlayarak üzücü ve yorucu bir sona ulaşmaktan korumuştur. Fakat Sultan'ın verdiği onay meseleyi Ermeni bakış açısından tespit etmiyor. Bunun nedeni Müslümanların, Hıristiyanlara yönelik bir pozitif bir ayrımcılık hissi uyandırarak onların hiddetini çekmemek. Müslümanlar bu onayı, her ne kadar dikkatli bir üslup ile kaleme alınmışsa da genel bir karakterden yeni bir karaktere geçiş olarak telakki ediyor. Bu yüzden yeni olayların baş göstermesinden endişe ediliyor.

Bugün genel görüntü daha iyi. Borsa faal durumda ve Ermeni dükkânları da açık. Osmanlı Bankası altı haftadır faaliyetini askıya aldığından bakanlar Osmanlı gümrük borçlarının dönüştürülmesini değerlendiriyorlar. Bu operasyon çok ihtiyaç duyduğu nakit parayı Osmanlı devletine kazandıracak.

Bizim Muhabirimiz

İstanbul, Ekim 17. 08:40

İngiliz, Fransız ve Rus elçiler ile Osmanlı Devleti'nin ittifakıyla nihai şekline kavuşan Ermeni Reform Projesinin onayı ile ilgili bir irade yayınlandı.

Ekim 16

Geçen hafta suçsuz bulunarak serbest bırakılan 47 Ermeni tutuklunun durumunun incelenmesi için bir komisyon bir komisyon atandı.

Polis, Ermeni hareketinin liderlerinin ve içlerinde devrimci komitenin üyelerinin de bulunduğu bir çok kişinin kendisini kilisede gizlediğine inanıyor. Bu ayın 14'ünde 200 kadar kadar Ermeni kadın kayıp akrabaları hakkında bilgi edinilmek üzere Zabtiye nezaretine çağrıldı. Tüm tutukluların ivedilikle serbest bırakılacağını söyleyen polis tarafından serbest bırakıldı. Bugün bir grup Ermeni kadın şikâyetlerini dile getirmek üzere Sadrazam'a başvurmayı düşünüyorlardı, ancak şu ana kadar bir gösteri yapılmadı. Bab-ı Ali Patrikhane'den yapılacak gösterileri engellemesini istediye de, patrik bu konuda hükümetin daha elverişli bir pozisyonda olduğunu ve kendisinin tek başına Ermeni toplumu üzerinde bir tesiri olmadığını söyledi.

İngiliz elçiliğince yapılan mahkûmları ziyaret etmek için izin talebi kabul edildi. Bay Lister, Elçilik ikinci sekreteri, Yardımcı konsolos Blech ve İngiliz hapisanesi idarecisi Bay Thompson, bugün Türk hapisanesini teftiş etmek üzere içeri girecekler.

Son olaylarda Trabzon'da öldürülenlerin sayısının 400'e ulaştığı kaydediliyor. Düzen derhal yeniden temin edildi, Sadrazam bir nizamname yayınlayarak doğabilecek tüm yaşam kayıplarının sorumluluğunu valinin üzerine yükledi.

Sultan Rus elçisi Nelidoff'a, Rus Gambotlarını Trabzon'a geri döndürmek için ısrar ettiyse de sonuç alamadı. Fransız ve Rus vapurlar yüksek miktarda Ermeni sığınmacıyı Trabzon'dan İstanbul'a getirdi.

Alınan ihbarlara göre Akhisar'da Ermeni dükkanları tehdit altındayken, İzmit'te Müslümanlar herhangi bir provakasyon olmamasına rağmen bu ayın dokuzunda Ermenilere saldırdılar. 20 kadar ceset kuyulara atıldıysa da, daha sonra İzmit Piskoposluğu tarafından bulunarak defnedildi. Geyve Kaymakamının gelişiyle olaylara bir son verildi.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Ermeniler silahsızlandırılırken, silahlarının Müslümanlara verildiğine dair raporlar elimize ulaştı. Harput bölgesinde Ermenilerden toplanan silahlar Türklere dağıtıldı, bu mesele Valiye sorulduğunda, Vali, Ermenilerin uslu durmaları halinde zarar görmeyecekleri yanıtı verdi.

Önceki gün, kışkırtıcı pankartlar hazırlamaktan tutuklanan Avukat İzzet efendi Yıldız hapishanesinde öldü.

Reuter

Paris, 17 Ekim

The Temps gazetesi Ermeni meselesini kapandığını düşünüyor, Üç ülkenin büyükelçisi hükümetlerine Sultan'ın reformları kabul ettiğini ve Hariciye Nazırının kendileriyle buluştuğunu bildirdiler. Gazete Sultan'ın bu tutumunu övüyor ve devletlere böyle büyük bir fedakârlığa karşı daha mantıklı ve uyumlu bir karşılık vermeleri çağrısında bulunuyor.

Bizim Muhabirimiz

TERCÜME NU. 126

10 Ekim 1895, Ermeni Meselesinin

İstanbul, 17 Ekim

Altı devletin elçileri Cambon'un konutunda dün gece toplandı ve mevcut durum il ilgili görüş alışverişinde bulundular. İttifakla Ermeni Patriğine Ermenilerin yaptıkları ajitasyonlara son vermesi için üstüne düşeni yapması konusunda bir ricada bulunmak üzere bir mektup göndermeye karar verdiler. Mektup, İngiliz, Fransız ve Rus elçilikleri tercümanlarınca teslim edilecek, böylelikle hükümetlerin elinin daha da güçlenmesi ümit ediliyor.

Kiliselere sığınanların buradan çıkışında toplanan 288 kadar ateşli silah Alman, Fransız ve İtalyan elçilerince Harbiye nezaretine iletilecek.

İngiliz Konsolosluğu ikinci sekreteri, Bay Lister, Türk Hapishanelerini ziyaretinde 118 tanesi hastanede yaralı durumda olan, 300 Ermeni tutuklu ile daha karşılaştı. Çoğu başında yaralanmış olan tutuklulardan 18 tanesi ciddi acılar çekmektedir. Komisyon serbest bırakılan 80 mahkûmun suçlu mu masum mu olduğunu karar verip yayınlamak ile görevlendirildi.

18 Ekim

Rus Elçisi Nelidof, bugün selamlıktan sonra Sultan tarafından gönderilen çok özel bir misafiri kabul etti.

Reuter

İstanbul, 17 Ekim

Burada hissedilen hassas duruma bir örnek olarak, Sör Philip Currie'ye ulaşan bir kaynakta Genç Türk Partisinin bazı Ermenileri kendisine suikast düzenleyerek Ermenileri küçük düşürmeye hazırlandığı bildirildi.

Bizim muhabirimiz

Viyana, 18 Ekim

Ermeni reform projesine Sultan tarafından verilen nihai onay daha iyi bir zamanlama ile yapılırdı daha iyi bir izlenim yaratabilirdi. Eğer kendisi böyle oyalama ve ertelemelerle uğraşmayıp, sadece tebaasının adalet ve doğruluğu için bu kararı almış olsaydı hem kendisi için iyi olacaktı hem de bu kadar acı çekilmeyecekti. Sonuç beklentilerinin büyük oranda tersine oldu. Müslüman dünyasındaki huzur zarar gördü ve Sultan'ın görmek istediğinin tersine üç devlet arasındaki uyum bölünmek yerine daha da güçlendi. Öte yandan Müslümanlar arasında tırmanan fanatizmde Abdülhamit için iyiye işaret değil. Artık o ne kendi ülkesinde ne de yurtdışında çok güçlü bir hükümdar olarak tanınmıyor. Yaşana son olaylar onun ileri görüşlü biri olmadığını gösterdi. İster kendiliğinden isterse de ona öğüt verenlerin yol göstermesiyle olsun, bu meselede devlet adamlığının asgarisini ortaya koydu. Viyana'dan edinilen görüşler uluslar arası ilişkilere bağlı olarak tüm olaylara rağmen hala kötümser değil. Avusturya-Macaristan ile müdahaleci devletler arasında bir anlaşmazlığa delil olacak herhangi bir şey olmadığından, ilişkilerin yolunda olduğu düşünülebilir. Bu memnuniyet verici anlayış hiçbir bedelle karşılaştırılmamalıdır. O Ermeni meselesinde çok iyi ve yararlı bir iş yapmıştır, genel barışın ve Türkiye'deki Hıristiyanların huzurunun sürdürülmesi için önemli bir rol üstlenmiştir.

Yarı Resmi Die Presse gazetesi, Avusturya-Macaristan'ın, Osmanlı Devletine olabilecek en kısa sürede Ermeni Reformlarını halledip, hızla Avrupa'daki Osmanlı bölgelerinin idari ıslahatlarına girişmesi yönünde samimi bir öğüt verebileceği gözlemini yapıyor. Gazete Makedonya probleminin yakında daha da derinleşeceği öngörüsünde bulunarak, Müslümanlar arasında hali hazırda sosyo-politik gelişme bakımından bir anlaşmazlık var olduğu çıkarımını yapıyor. The Presse bu bağlamda 20 yıl öncesine ait tarihi bir olaya değiniyor. 1875 Bosna olayları çıktığında dönemin Hariciye Nazırı Count Julius Andrassy'nin Osmanlı Devletine bölge için öngörülen ıslahatları yapmasını öğütlediğini yazıyor. Bu öneri, Midhat Paşa'nın anayasal hükümeti çküp Sırp Savaşı yaklaştığında da yinelenmişti. Bu sefer Count Andrassy, Bulgaristan'da adli ve idari reformların kabul edilmesinin makul olacağını önermişti. Bunlar çok anlamlı tavsiyelerdi fakat Bab-ı Ali kulak asmadı ve mevcut sonuçlar ortaya çıktı. The Presse, Türkiye'de şu anki koşulların 1875 ile aynı olmadığını ve daha az

memnun edici olduğunu işaret ediyor. Gazete Bab-ı Ali'yi, Avrupa'daki topraklarının bir buçuk kat küçüldüğü 20 yıllık geçmişten dersler çıkarmaya davet ediyor.

Bizim Muhabirimiz

TERCÜME NU. 127

21 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 19 Ekim

Kabul edilen reformları ilan eden Sultan'ın hattı ortaya çıkmadı, bunun nedeninin padişahın bu hattın ilanında kullanılacak üslup konusunda çok titiz olması ve sekreterinin henüz metni kendisinin beğenisine sunmamış olması. Elbette Sultan bu metne, büyük olasılıkla, ne gayrimüslimlerin zafer havasına girmesi ne de Müslümanların kendilerini kenara itilmiş hissetmemesi için, kendiliğinden gelişmiş bir belge havası vermeye çalışıyor ve nazırları her gün kendisinin gerçek niyetlerini anlamaya çalışıyor. Sultan bu amaç içinde uğraşırken, hem Türklerin hem de Hıristiyanların reformların diplomatik baskılarla elde edildiğini bildiği gerçeğini atlıyor. Bunun dışında ne Türkler ne de Ermeniler bu metne gerçekten önem vermiyor ve Sultan'ın bundan bir kazanç elde edeceğine inanmıyor.

Bu, ilk olarak Elçilik tercümanlarının Patriğe gönderilerek reformlar hakkında gerekli müeyyidelerin yapılacağı imalarının ardından, patriğin huzurun temin edilmesi için tüm etkisini kullanılması isteğinin ifade edilmesi meselesidir. Bu belge reform fermanından beklenen teskin edici etkiyi yaratmamaktadır.

20 Ekim

Bu sabah Türk gazetelerinde reform programının resmen ilan edildiğini duyuran bir İrade yayınladılar. Bildirinin girişi tüm Osmanlı vatandaşlarının devlet hizmetine kabul edildiğini ilan eden Gülhane Hat-ı Hümayununa atıflar yapıyor ve Sultanhamid'in ataları gibi, halkının mutluluk ve huzuru için çalışarak tüm tebaasının ilerlemesini temin eden tedbirler aldığını söyleyerek devam ediyor. Bu tedbirler arasında jandarma ve polis teşkilatındaki düzenlemeler, kurulan okullar, inşa edilen demiryolları, rıhtımlar ve limanlardan söz ediliyor. Aynı düşünceyle imparatorluğun Asya'daki topraklarında yapılacak bir reformun Gülhane Hat-ı Hümayunu ve 1272 fermanı ruhunun yarattığı havayı ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşatacağı düşünülüyor.

İrade bunların dışında özellikle 4 tanesi Kürtlerin komşularıyla ilişkilerini düzenleyen 18 başlığı daha içeriyor.

Kendi Muhabirimiz

İstanbul, 15 Ekim

Yeni reform projesi 11 mayıstaki taslakta bulunan gerekli görülen noktaları içeriyor.

Lübnan valisi Naoum Paşa'nın kardeşi Feti Paşanın reform projesinin uygulanışı için İmparatorluk Müfettiş yardımcılığına atanması Üç Elçilik tarafından onaylandı.

Bugün İngiliz, Rus ve Avusturya Macaristan elçilikleri tercümanlarından, patrikten olayları durdurması için elinden geleni yapması yönünde ortak bir talepte bulunmaları istendi.

19 Ekim

Dün kendisinden Ermeni olaylarını durdurması için elinden geleni yapması yönünde ortak bir talepte bulunan elçilere Patrik verdiği yanıtta reformları garanti altına alan imparatorluk iradesinden ilan edilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etti. Halkın büyük bir çoğunluğu da memnuniyetlerini ifade ederken bunların can, mal ve durumlarını muhafaza etmesini ümit ettiklerini söylediler ve reformların hayata geçirilmesinin bu hususlar açısından önemine değindiler.

İngiliz Elçisi Sör Philip Currie bugün sadrazamı ve Said Paşayı ziyaret etti.

20 Ekim

Bab-ı Ali İngiltere, Fransa ve Rusya elçilikleri ile kurduğu temasta İmparatorluk iradesi eşliğinde reform projesini kabul edilmesini teyit ettiğini bildirdi.

Reuter

Berlin, 20 Ekim

Burada diplomatik çevrelerde Sultan'ın reformları kabul etmesi nedeniyle ciddi bir memnuniyet var ve halefleri tarafından bırakılan oldukça zor koşulların üstesinden gelen Lord Sallisbury'e yönelik bir antipati mevcut değil. Kalıcı barış için Sultan'ın

verdiği karar burada çok olumlu karşılandı. İngiltere'nin meseleyi derinleştirerek tartışmanın sonuçlarının nereye varacağını kestirilemez hale getirmesi planının uygulanması için Sultan'ı zorlaması endişe yarattıysa da bu endişeler Sultan'ın reformları kabul eden iradesiyle dağıldı. Almanya'nın bu meselede oldukça etkisiz bir görüntü içinde olmasına rağmen, başta İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından başarılan bu işte, sultanı daha pozitif hareket etmeye sevk eden, daha uzlaşmacı olmaya yönelterek bu devletlerin yüküne ortak olan, onun etkisi de göz ardı edilemez.

Fakat aynı zamanda kabul edilen tüm prensipler bu ilk aşama itibariyle sadece sözde kabul edilmiş durumda, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın önündeki asıl mesele Sultan'ın bunları pratiğe döküp dökmeyeceği noktasındadır. Cologne gazetesine göre:

“Türkiye ve Ermenistan arasındaki meselelerin geleceğini şimdiden öngörmek imkânsız. Sultan iyi niyetli olabilir, ama yönetici onun istekleri konusunda isteksiz olabilirler. Gerek Makedonya gerekse Ermenistan halkının mevcut heyecanı teskin edilemeyebilir. Görünüşe göre bunların tepkilerini ortadan kaldırarak ortak bir barış için çaba sarf etmelerini temin etmek kolay olmayacak. Sultan'ın reformların hayata geçirilmesiyle insanların güvenliğini sağlayarak eski barış dönemlerine ülkesini geri döndürmesi ümit ediliyor. Büyük devletler bu görevi mümkün olabilecek en kolay şekilde tamamlamış olmanın verdiği rahatlığı içerisinde gibi gözüküyor”.

Bizim muhabirimiz

Roma, 19 Ekim

Vatikan'ın yayın organı Osservatore Romano, açık bir şekilde papanın Anglo-Ermeni Cemiyeti delegeşi Mr. Atkin'e başta randevu verip sonra iptal ettiğini ret ediyor ve iftira ediyor. Bu iptalin nedeni Roma'daki Türk yetkilinin girişimleridir. Bay Atkin kardinal Rampolla'ya ziyaretinin önemini ortaya koyan bir belge teslim etti.

Reuter

TERCÜME NU. 128

22 Ekim 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 20 Ekim

Sultan tarafından henüz onaylanan yeni reformlar Türk gazetelerine gönderilen resmi bildirimle yayınlanarak somutlaştı. Bu reformlar mevcut yasaların temelinde bazı Asyatik bölgelerde uygulanabilir olarak ortaya kondu ve reformların kapsamı nahiyelerin yönetimi, hapisanelerin 6 adli müfettişçe denetlenmesi, polis ve jandarma kurumlarının idari yapılanmaları ve yerel halktan nüfusa oranla polis seçilmesi olarak belirlendi. Reformlar ayrıca aşağıdaki hususları içeriyor:

1. Yerleşik halk jandarma ve askerlerce korunacak, yaylalara gidişleri güvence altına alınacak, halk yasalar müsaade ettiği ölçüde silah taşıyabilecek.
2. Göçebe kabileler ükümetçe toprağa bağlanacak.
3. Hamidiye Süvarileri için gerekli düzenlemeler Harbiye Nezaretince alınacak.
4. Tapu kadastro dairesinin başkanlığında dört üyeden oluşan bir komisyon bölgelerdeki tüm toprakve mülk paylaşımını kayıt altına alacak.
5. Her yıl başkentten dört yetkili bölgelere gelerek yeni idarecilerin suistimalleri olup olmadığını denetleyecek.
6. Vergi toplama meselesi halk tarafından seçilen muhtarlar ve vergi toplayıcıları tarafından yapılacak.
7. Öşür satışı her köyde ayrı ayrı yapılacak.
8. Corcee sistemi kaldırılmaya devam edecek.
9. Hapisteki insanların geçimi için yada özel borçlar için toprak ve besi hayvanı satışı yasaklanacak.

Bu bildirim halen daha üzerinde Bab-ı Ali ile İngiltere, Fransa ve Rusya'nın mutabakata vardığı beklenen Hat-ı Hümayun'un yerini alıp almayacağı ya da bu bildirim halkı, yayınlanacak hat-ı hümayuna hazırlama niyeti taşıyıp taşımadığı kesin olarak belli değil.

21 Ekim

İngiltere Elçisi, Sör Philip Currie, birkaç hafta Londra'da bulunmak üzere Perşembe günü buradan (İstanbul) ayrılıyor.

Reuter

Erzurum'dan alınan bilgilere göre Sultn'ın reformları onaylayan iradesi bu şehirde büyük bir coşku yarattı ve dün Katedral şükür duası için gelenlerle doldu. Buna ilaveten Ermenileri Kürt ve Türk nüfustan korumak için şiddetli tedbirler alındığı belirtildi. Ermeni bölgesi Yüksek Komiseri Şakir paşa tarafından hazırlanan bölgedeki mevcut durumu anlatan bir rapor İstanbul'dan istendi.

Reuter

Berlin, 21 Ekim

The Berliner Tageblatt gazetesi bir Roma muhabirinin Ermeni meselesi konusunda etkili ve bilgili bir kişi ile yaptığı röportajını yayınladı. Bu yetkiliye göre İmparatorluk iradesinin yayınlanması tüm düşmanca tutumlara rağmen İngiliz dış siyasetinin bir zaferi anlamını taşımaktadır ve sadece mevcut koruma azmindedir, dolayısıyla Türklerin çıkarlarına hizmet etmektedir. Başta İngiliz basını ve halkının görmezden gelmesiyle ve insani hislerle Rusya tarafından gündeme getirilen Ermeni meselesinde daha sonra İngiliz Hükümeti elinden gelen tüm çabayı gösterip Ermenilerin haklarını temin ederek kendisi için doğabilecek bir tehlikeyi ortadan kaldırdı. Rusya diplomasisinin temel amacı Türkiye Ermenistan'ının güvenliğini sağlamak ama elbette bu İngilizlerin ne pahasına olursa olsun engel olmak isteyecekleri bir amaçtır. Ermeni komiteleri Rus parasıyla desteklendi ve düşünceleri tüm dünyaya yayıldı, İngiltere ise Ermenistan reformları konusunu ele alarak doğabilecek tüm hoşnutsuzlukları gidermiş ve Rus entrikacı mat etmiş oldu.

Bizim Muhabirimiz

TERCÜME NU. 129

1 Kasım 1895, Ermeni Meselesi

İstanbul, 31 Ekim

Komisyonun reformlar ile diplomatik etki arasında ilişkiyi kuran tek bağlantı olduğu hatırlandığında, yeni reformların tatbiki için kurulan kontrol komisyonunun tam olarak verimli ve özgür olmasının önemi anlaşılacaktır. Kamil paşa'nın komisyondaki yüksek mevkideki kişinin tayinini sağlamak için sarf ettiği gayretlerinin sonucu gergin bir ilgiyle bekleniyor.

Bizim Muhabir

Ermenilerin dediklerine göre, bu yakınlarda bitlis'te patlak veren olaylarda hayatını kaybeden Türklerin sayısı azken, katledilen öldürülen Ermenilerin sayısı 800'den fazladır.

Trabzon'dan şunlar bildirildi: 3 önemli Ermeni ileri geleni buradaki son tahribatla ilgilenmeye çalışıyor, hükümetin niyeti ise onları gecikmeden infaz etmek. Birçok Ermeni'nin öldürüldüğü Trabzon'daki sıkıntılı durumu göz önünde bulunduracak olursak, bu rapor burada büyük sansasyona sebep oldu.

Muş'tan gelen haberler şöyle: Ermenilerin ileri gelenleri, hiç olmazsa burada tahribatı önlemek için Türk liderlerle görüşüyorlar. Türkler durumu, birkaç gün içinde çekilmeleri gereken aksi takdirde Bitlis'teki katliamların tekrarına maruz kalacak olan Sasun taşrasında yaşayan insanlara, şimdi Amerikan misyonerlerinin inanç dağıtmakla meşgul olduğuna indirgediler. Amerikan bakanı Mr.Terrell misyonerlerin şimdilik çekilmeleri gerektiğini söyledi.

İngiliz Maslahatgüzarı Mr.Herbert ve Mr. Terrell meclisten misyonerlerin korunmasını talep ettiler. Mr. Terrell, misyonerlerin hayatından dorudan kendilerinin sorumlu tutulacağını Osmanlı Hükümetine ayrıca bildirdi. Meclis bu yüzden onların korunması için birlikler yollama kararı aldı.

Sasun'daki Kürtler, yabancı misyonerlerin gitmesinden sonra Ermenileri yağma yapmakla tehdit ediyorlar. Yetkililer özel önlemler almadıkça Sasun'da yeni olayların çıkmasından korkuluyor ve Ermeni patriği, katliamların önlenmesini sağlamak için Büyük Güçler'in elçisine çağrıda bulundu.

Reuter

TERCÜME NU. 130

4 Kasım 1895, Ermeni Meselesi

2 Kasım akşamı

Henüz ne büyükelçinin Sözlü Notuna karşı Bab-ı Ali'nin vereceği cevap hakkında bir karar verildi ve ne de 6 eyalete muavinler atandı.

3 Kasım

Diyarbakır'daki bazı isyanların resmi raporu, isyanların çıkış nedenini, her iki taraf için ölümcül sonuçlarla biten bir çatışmayla sonlanan Ermenilerin camilere yaptığı bir saldırıya bağlamaktadır. Pazaryerinde bir yangın çıkmış fakat söndürülüp düzen tekrar sağlanmıştır. Resmi raporlar, Maraş yolunda karısı ve çocuklarıyla birlikte bir Türk memurun Ermeniler tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. Sayısı 800 olan bu katiller daha sonra Guchaki köyünü yağmalamışlardır. Resmi açıklamalarda Erzurum yakınında kötü niyetli kişiler olarak adlandırılan Kürt elebaşılar ve yandaşlarının toplantısı dağıtılmıştır ve “amaçlarına varışı engellenmiştir.”

Bizim Muhabir

İstanbul, 1 Kasım

Samsun'daki Amerikan misyonerlerinin yarattığı sorun halledildi. Muş valisi, Britanya yardımcı konsulu olan Bay Hampson'a, onların güvenliği ve huzurunu sağlayabilmek adına tüm sorumluluğu üstlenmeye hazır olduğuna dair güvence verdi ve misyonerlerin şu an Semal'de olup yardım dağıtmaya devam etmekte olduklarını ilettiler. Vali, Muş'ta düzenin sağlanabileceği konusunda kendinden emin görünse de Kürtlerin kırsal kesimlerde yaptığı yağmalar rapor edilmeye devam etmektedir.

2 Kasım

Türkiye'nin Asya vilayetlerindeki durumu çok ciddiyetini korumaya devam etmektedir ve şimdi umumi bir devrime yaklaşılmakta olduğu düşünülmektedir. Hemen hemen tüm yönlerden gelen sorunlar rapor ediliyor ve her geçen gün yeni bir düzensizli ortaya çıkıyor.

Bulanık ve Harput'ta karışıklıklar çıkmıştır. Evvelki söylenen yerde bir Amerikan Protestan papaz öldürüldü. Bitlis'teki Amerikan misyonerlerin tehlikede olduklarının öğrenilmesi üzerine Britanya Hariciye Nazırı yani durumdan sorumlu olan Bay Herbert ve ABD bakanı Bay Terrell, misyonerlerin güvenliğini temin etme adına Bab-ı Ali'ye yeni başvurular yaptıracaklar.

Erzurum'dan alınan en son haberler, oradaki kargaşanın ilk raporlarda gözüktüğünden daha ciddi olduğunu gösteriyor, şimdiye dek 200 ceset sayılmıştır. Bir rapora göre askerlerin müdahalesiyle düzen tekrar sağlanmışken bir diğer raporda ise Ermeni dükkan ve evlerinin Türkler tarafından yağmalanmaya devam ettiği söyleniyor.

İsyanın kaynağıyla ilgili raporlar ise çok çelişkili. Raporların Türk versiyonunda Ermenilerin isyanları provoke etmek için jandarmaya saldırdığı söyleniyor fakat bu, diğer raporlar tarafından doğrulanmamaktadır. Sorunlar Halep vilayetindeki, Urfa'da ortaya çıkmıştı ve Zeitun bölgesinde bulunan askerlerin kritik durumu endişe verici olmaya devam ediyor. Sivas ve Diyarbakır'dan da ciddi isyanlar rapor ediliyor. Sivas'ta Ermeni mahallesinin Türk mafyası tarafından saldırıya uğradığı, ev ve dükkanları yağmaladıkları ve sakinlerini katlettikleri söylenmektedir. Ermeni piskoposu saraya ve Bab-ı Ali'ye yardım istemek için telgraf çekti.

Anadolu'daki Ermeni halkı, Rus büyükelçisi M. de Nelidoff'a, Çar'ın koruması ve Ermeni vilayetlerine hemen geçici işgal isteminde bulunan bir dilekçe sunmakla görevli olan delegeleri İstanbul'a göndermek için hazırlıklar yapmaktadır.

Ermeni ruhban sınıfı üzüntülü olan Ermenilerin adına yardımlarını talep ederek bütün Hıristiyan kiliselere bir başvuruda bulunmayı düşünüyor.

Porte, vilayetleri eski düzenine getirmek için devlete olanak sağlayacak yedek kuvvetler olarak çağrılan yaklaşık 40.000 kişilik kuvvete güçlü umutlar bağlamış durumda.

Sadrazam, insanların sakin olmalarını ve intikamdan uzak durmalarını önermek ve Müslümanların durgunluğunu itinayla sağlamalarını temin etmesi için Valilere bir telgraflar gönderdi.

Geçen Çarşamba ve Cuma Herbert tarafından yapılan ve tekrarlanan ricaların sonucunda, Ermeni piskopos Mgr. İzmirlian Anadolu piskoposlarının tümüne ellerinden geldiğince, Ermenilerin sessizliklerini korumaları için ve reformun getirdiklerini barış içinde beklemeyi cemaatlerine teşvik etmek için bir sirküler gönderdi.

3 Kasım

Temyiz mahkemesi ve Sasun Komitesinin başkanı Şefik Paşa'nın yönetimi altında Asya vilayetlerinde Ermeni Reformlarının uygulanması için kurulan Kontrol Heyetinin başkanlığına getirildiği resmi bir bildirimle gazetelerde duyuruldu.

Üyeler, Tarım Bankasının yöneticisi Djemal Bey, Devlet konseyi üyesi İskender Paşa ve Abdullah Bey, Imperial Court of Accounts'un başı Johannes Efendi ve Temyiz Mahkemesindeki Dava Mahkemesinin başkanı Djelal Bey ve Maliye Nezareti meclis üyesi Dilber Paşa'dır.

Washington, 2 Kasım

Bugün Sir Julian Pauncefote, Büyük Britanya ve Amerika'nın Türkiye'de yaşayan vatandaşlarının İngiltere'nin bu ülkedeki faaliyetleri nedeniyle güvenliğini temin etmek düşüncesiyle öneride bulunmak amacıyla Devlet Sekreteri Olney'le bir görüşmede bulundu. Olney'in öneriyi henüz cevap vermediğine inanılıyor.

Berlin, 3 Kasım

Dün başkentten ayrılan Osmanlı Alman Büyükelçisi Tevfik Paşa, Sultan tarafından İstanbul'a geri çağrıldı.

Berlin, 3 Kasım

Almanya'daki Hıristiyanların adına Porte ile yapılan müzakereler boyunca Almanya'nın kayıtsız kaldığını söyleyen Times gazetesinin Viyana muhabirinin gözlemlendiği yorumlarda Köln Gazetesi diyor ki;

Alman Devleti, gerçekten diplomatik hareketlerinin yurtdışında etkinlik göstermesine alışkın değil fakat Almanya Bab-ı Ali'yi uluslar arası antlaşmalarını sürdürmek ve

ülkesinde düzen ve huzuru korumak çabaları içerisinde Ermeni halkının içinde bulunduğu ciddi toplumsal sorunlar giderek adından daha fazla söz ettirir hale gelmesi nedeniyle çözüm üretmeye teşvik etmiştir. Alman Hükümeti bu girişimlerini, sadece barışı temin etmek adına değil, mevcut soruna Bay Gladstone ve Ermine Komitesi'nin baktığı açıdan bakmayan Berlin halkı için de gerçekleştirmiştir. Uzun süreden beri Alman Hükümetinin, bu gayeye doğru İstanbul'da etkisini kullandığını söylemek durumundayız ve bugün gelinen noktada ve elde edilen barış ortamında onun etkisi hiç de azımsanamayacak düzeydedir.

Bizim Muhabir

TERCÜME NU. 131

12 Aralık 1895, Ermeni Meselesi

The Times'ın Editörüne,

Efendim, Van'dan bu sabah yazdığı şeylerin aslını bilen biri tarafından yazılmış bir mektup aldım, diyor ki:

“Karadeniz'deki Trabzon'dan Erzincan'a doğru ve Musul'un kuzeyinden Tigris'e Diyarbakır'ı İran sınırına kadar bir hat çizebilir ve tüm Türkiye'yi bu çizginin doğu ve batısına göre “kıyamet” diye adlandırabilirsiniz. Bu bölgenin neredeyse tüm başlıca kasabalarında Ermeni katliamları oldu, şimdiye kadar(ya da henüz) Van haricinde gazetelerde olanların Ermeniler tarafından kışkırtıldığını okumuşsunuzdur; ama bu doğru değil. Nerden bakarsanız bakın katliamlar hükümetin onayı ve bilgisi dâhilinde Türkler tarafından titizlikle planlanmıştır. Sadece bu değil, ayrıca Kürtler ve diğer haydutlar da köyleri yağmalamış ve daha önce hiç görülmemiş bir şekilde köylüleri öldürmüşlerdir. Bana, bu ilde son 3 haftada Kürtlerin 160 köyü yağmaladığı ve 70 kişiyi öldürdüğü anlatıldı. Sadece koyun ve sığırları almadılar, ayrıca talihsiz köylülerin ev eşyaları ile kışlık gereçlerini de yağmaladılar. Van'a 8 mil uzaklıktaki bir köyü tamamen yağmaladılar ve 6 kişiyi öldürdüler. Kürtlerin saldırısından birkaç gün sonra, bu bölgedeki insanlar ölümcül bir teröre maruz kaldılar. Bir Fransız vaiz, evinin korunması için 5 veya 6 kişiden oluşan polis koruması istedi. Okul ve dükkânların çoğu kapatıldı ve Amerikalılar da endişeli. Bunlar, reformların başlangıcı ile oldu. Birinin bana dediği gibi “bana Avrupa diplomasisini öner!” bu reformlar kâğıt üzerindeki farklı, önemli maddelerin çoğu geçen mayıstaki orijinal metinden silinip gitmiş, buna zorlanmış olsalardı direnselerdi bir şeyler olabilirdi. Gazetelerdeki yazılar şunu görmemizi sağladı ki özellikle Erzurum'da 500 kişinin öldürülmesi Şakir Paşa'nın gözleri önünde cereyan etti ve Kürtlerin yağma faaliyetleri ondan alınan cesaretle gerçekleştirildi.

Bu durumun dehşet verici tarafında ise Avrupa'nın 6 güçsüz gücü duruyor, sultanın ve onun danışmanlarının entrikalarına kulak tıkıyorlar.

Bir altı ay daha geçmesine izin verin de korumaya muhtaç daha fazla Ermeni olsun.

9 Aralık

Phil-Armenian

TERCÜME NU. 132

18 Kasım 1895, Kutsal Masumlar Günü ve Ermeni Katliamları

The Times Editörüne,

Efendim, birkaç günlük süre içerisinde Noel etkinlikleri Yakın Doğu'da dindaşlarının uğradığı kötü muamelelerin unutulmasının tersine mutlu bir Hıristiyan ulus tarafından kutlanacak. Kilise takviminde Noel coşkusu, Türk imparatorluğunun kaderine yön veren prototip şeytan hükümdarın baskısına uğramış ve bir şekilde Bethlehem'in evladı olan zulme uğramış bu kişilerin hatırlanmasıyla ilgilidir. Kutsal Masumlar gününün bu ülkenin Hıristiyanlarının Ermenistan'da zulme ve baskıya uğramış kadın ve çocuklara şefkat ifadesi olacak bir gün olarak 28 Aralık tarihine konulmasını teklif etmeme izin verilebilir mi? Her şeye kadir Tanrı'nın inayeti ile Dünya'nın Hıristiyan krallarına çağrıda bulunularak sultanın hakimiyetinden dolayı terkedilmiş bir hal alan bu kazaların üzerindeki dayanılmaz yükün kaldırılması için bu yapılabilir mi?

Saygılarımla

Henry S. Lunn

5, Endsleigh-gardenz, N.W., 17 Aralık

TERCÜME NU. 133

18 Aralık 1895, Gladstone ve Ermeni Meselesi

Londra Nonconformistleri Birliği tarafından geçen gece Şehir Kilisesi'nde Ermeni Katliamları'na karşı bir toplantı dzenlendi. Büyük bir kalabalığın toplandığı buluşmaya Dr. Parker başkanlık etti.

Londra Bağımsız Kiliseler Birliği başkanı olarak Dr. Clifford, büyük bir alkış eşliğinde Gladstone'dan gelen mektubu anons ederek okudu. Ayın 16'sına tarihlenmiŐ olan mektup Şöyle devam etmektedir:

“Sayın ve Sevgili Efendim; Nonconformistleri'n dzenlediği yarın ki toplantı bizi çok onurlandırdı. Bugün bizler alıŐık olmadığımız bir manzara ile karşı karŐıyayız. Aralarında yaptığı zulümler gün be gün ortaya çıkan Türkiye Sultan'ına karşı her yıl 200.000.000 paund harcayan 6 büyük Avrupa gücü vardır. Belki de bu bizim için kk düşürücü bir durum. Ve belki de bu durum hep böyle devam edecek ve hiç deđiŐmeyecek. Bilmediğimiz hangi g ya da güçler bundan sorumlu? Ülkemiz belki bir değil beş hatta altı Türkiye ile başa çıkabilir ve sahip olduğumuz çok önemli misyonlar var. Ama lkemizin kudreti sınırsız da değildir. İçtenlikle söylüyorum ki hükümet bugün inkâr edilemeyen bu durumun iyileŐmesi için henüz bir çaba göstermedi. Hiç olmazsa sizin için bir teselli olsun diye Şunu söyleyebilirim ki; bu ülkenin halkı hangi sınıf ve zümreden olursa olsun ve hangi görev mevzu bahis olursa olsun göreve hazırdır.”

Sonraki kararlar aynı Şekilde devam ediyor:

“Bu toplantı, Sasun'da ve Asyatik Türkiye'de defalarca görülen zulme karşı Avrupa devletlerinin bir araya gelerek tepki verememelerinin hüznünü kaydetmektedir; büyük devletimize rica ediyoruz, Sultan'a Avrupalı devletler nezdinde Türkiye'de ki Ermenilerin hayatları ve güvenlikleri ile alakalı telkinde bulunsun ki, böylece burada yaşayan Ermenilerin hayatları ve onurları garanti altına alınsın.”

“Bu toplantı ayrıca şunu da kaydetmiştir; üç yıldan fazla bir süredir Türkiye’den konsolosluk raporları gelmekte ve bunlar İngiliz parlamentosu tarafından görmezlikten geldiği gibi yayınlamak konusunda da gecikilmesi bir pişmanlık duygusu yaratmıştır ve bu toplantı yukarıda ifade edilen çözümleri Başbakan ve diğer devlet elçilerine sunmaktadır.”

Pazar günü, ayın birinde, Lyndhurtyolu Cemaat Kilisesi’nin (Hampsted) gece ayininde Başkan Dr. R. F. Horton neredeyse tüm cemaatin -2.000 kişi- destekledi şu kararı açıkladı: “İngiliz bay ve bayanlarından oluşan bu cemaat Osmanlı idaresinde yaşayan Ermeni ve diğerleri üzerindeki bu baskı ve vahşet son bulmada buradan ayrılamaz. İsa aşkına hükümeti bu yandaş ve dostlarımızın çektiklerini yapmakla yükümlü oldukları sözlerini tutmak ve onları kurtarmak için önlemler almaya çağırıyorum.” Bu karar Lord Salisbury’e ulaştı. Böyle bir cemaat kurucusu olan Donald M’Millan’da hükümeti protesto eden bir mektup kaleme almış ve sonrasında kendisine Foreign Office’den şu mektup ulaşmıştır: “Efendim, Lord Salisbury’i adına Lyndhurtyolu Cemaat Kilisesi’nin (Hampsted) düzenlediği toplantıyı da içeren mektubunuzun ayın dördünde kendisine ulaştığını bildiririm. Lordumun bu mektupla alakalı memnuniyetini bildirirken aynı zamanda bahsedilen çözümlerin, bizim tasarladığımız plana her hangi bir katkı yapacağını da düşünmediğini belirtirim. Ben Eric Barrington.”

TERCÜME NU. 134

21 Aralık 1895, Ermeni Meselesi

Aşağıdaki mektup Hereford piskoposu tarafından tüm psikoposluk bölgesine gönderilmiştir.

“Hereford Sarayı, 18 Aralık 1895. Sevgili din kardeşim- Türklerce tarif edilemeyecek kadar korkunç ve uzun süren Ermenistan’da gerçekleştirilen zulümleri hissederek, Avrupa’nın Hıristiyan Güçleri Sultanı tahtında tutarken, onun yönetimi altında meydana gelen utanç verici şeylerden dolayı sorumluluk hissetmiyor iken ben geçtiğimiz haftalarda terkedilmiş ve perişan haldeki Ermeniler için dualar etmenizi istemeden bütün Hıristiyanların mutlu olduğunu düşünemem ve şükran gününü Christmas’ı karşılayamam. Bu yapılan korkunç şeylerin suçuna ya da devam etmesine izin veren Hıristiyan Avrupa’nın utanç ve onursuzluğuna bir şey demiyorum. Şimdi tüm istediğim toplu ibadet ve bireysel dualar, papazların aracı duaları acı çeken insanlar adına, onların hızlıca kurtarılması ve rahatlaması için her bölgeden ve her evden insanlar çıkabilir ve ayrıca merhamet hissiyle Christmas hediyesi göndermek isteyenler, bunların yardımıyla hayatta kalanlara, hediyelerini Westminster komitesi dükü’ne(Grosvenor-house, Londra) gönderebilirler. İfadenin ötesinde, Hıristiyan medeniyetinin son dönemde böyle kötü eylemler ve tarif edilemez acılarla gölgelenmiş ve kirletilmiş olmasını duymak üzücü.

J. Hereford

Westminster dükü, aşağıdaki resmi raporu Sasun’daki kurtarma çalışmasıyla bağlantılı olarak Lord Salisbury’den aldı.-“Vice- cömsül Hampson Muş’tan yazıyor, 11kasım- Dr. Keynolds ve Mr Cole bildiriyor ki: Halkı kıştan koruyacak yeterli sayıda ev her köyde tamamlandı, gerekli giyecek ve yatak dağıtıldı ya da yolda, kardan dolayı yollar kapanmadıysa umuluyor ki köylüleri bahara kadar idare edecek tahıl da 3 hafta içinde ellerinde olacak, koyun ve sığır alımı ise en iyi köylüler tarafından yapılabileceğinden bunlar Muş’a gelecek ve bunun için tahsis edilen tutarı Mr. Cole’dan alacaklar. Böylece bu insani yardımlar Sasun ve Talori’nin 5.000 dolayındaki muhtaç ahalisini, bazı zorluklara rağmen, kendi kendilerine yetecek bir seviyeye getirilebilir. Bu kadar kısa bir

sürede bu sonucu elde etmek için gereken emeğin büyüklüğü, Grosvenor-house Relief komitesi misyonerlerin detaylı raporlarını aldıklarında tam olarak değerlendirilebilecektir.

TERCÜME NU. 135

24 Aralık 1895, Ermeni Meselesi

Dün akşam, Canon Gore, St. Martin'in Belediye Binasında "Türkiye'deki Ermenilere Bizim Ulusal Görevimiz" konusu üzerine bir konuşma yaptı. Bay G. W. El. Russell, sayın Hon. El. Lyttelton, Dr. Clifford, Parlamento üyesi Bay Albert Spicor, sayın Agar Beet, Percy Bunting, Archdeacon Furse, Canon Biason, sayın Archpriest Baronian, Sir Lewis Morris, Parlamento üyesi Bay Souttar, Bay Sheldon Amos, sayın Father Dulley (St Peter, Londra Dooks) ve sayın O. W. Robinson (All Hallows, Barking) katılımcılarının da bulunduğu toplantıda Rochester Piskoposu da yer almıştı.

ROCHESTER PİSKOPOSU, oturum açılışında Ermeni çilesi konusunda gerçek duygularını önemsiz de olsa temsil edebilmek için elinden geleni yapmaktan memnuniyet duyacağını söylediğinde odada bulunan herkesin duygusunu ifade etmesi gerektiğini düşündüğünü söyledi. Bu soruna karşı Basının gösterdiği tavıra şaşırıktan kendini alamamıştı. Daha önceki aşamalarda Basın bilginin doğruluğunu kabul etme konusunda haklı olarak şüpheye düşmüştü, fakat şimdi bu dava konusunda varılan kararın telaffuz edilmesi tamamen oybirliğiyle yapılmıştı. Şimdiye kadar bilginin şüpheli ve belirsiz olmasıyla ilgili çok fazla duyum yoktu. Bu konunun bir açıdan Türkiye'nin Asya hâkimiyetini İngiltere'nin garantilemesi gerçeğinin Hıristiyan ulusları için doğuracağı sonuçlar açısından tölere edilemeyecek hale geldiğini düşünüyordu. (Alkışlar.) Ermeni dostları savaş için haykırıyordu. Onlar herhangi bir politika gütmek için böylesine iddialı ve karışmacı hiçbir şey yapmadılar ve Hıristiyanlık âleminin güçlerinin sadece Hıristiyan duyguları ve sorumluluğuyla yürüyeceğine inandılar ve bu konu savaş için önemli bir neden teşkil etmemekteydi. Bu toplantı, onlara eğer kararları için harekete geçme sözü verirlerse, sonsuz destekle karşılaşacaklarını ve en samimi desteği alacaklarını göstermek için yapılmıştır. (Alkışlar)

CANON GORE, konuşması sırasında Hıristiyan Ermenilere karşı yapılan bu mevcut dehşet ve ümitsiz durum karşısında sorumluluklarının ne olduğunu belirlemek için bir araya toplandıklarını söyledi. Onlara karşı uygulanan insanlık dışı davranışın şimdi uygulanmadığı şüphelidir. Söz verilen reformlar, Müslümanlara bu cesareti vermiştir ve

şimdi müzakere organizasyonu gibi ortamlarda açık bir şekilde Hıristiyanlara karşı gösterilen davranışlarda ortaya çıkmaktadır. Bu muamelelerin hepsinde tek bir şerefli özellik vardır ki, bu da, Ermenilerin kaderlerine sahip çıkmalarıdır. (Alkışlar.) Son aylarda meydana gelen gelişmeler, bu vilayetlerde bundan etkilenen Ermenilerin sayısının azaltılması için kesin belirlemenin yapılmasıyla faraza reformların yapılması ve nüfusun tutulduğu ofislerde sayılarının belirsiz olacağı gibi görülmektedir. 1892'den beri Konsolosluk raporları halktan saklanmıştır ve bunu bilmek halkın hakkıdır ancak konu daha açık ve yaygın bir şekilde bilinseydi kınama dalgası diplomasiyi bir yana bırakıp hangi ulusun arkalarında durup hangi ulusun durmayacağını ortaya çıkarırdı. (Alkışlar) Ne yaptılar? Önce Türk gücünü Avrupa'da sağlamak için halkın iradesini ayaklar altına aldılar. (Alkışlar.) İkinci olarak Avrupa'nın gözü önünde kesin ve aleni olarak Rusya'ya bu vilayetlerle ilgilenip ilgilenemeyeceğini sordular ki biz bunu yapamadık. Üçüncü olarak çok küçük de olsa bir şeyi hemen bize bıraktılar ve belki de yapılabilecek tek şey olan Zeitun'daki garnizonun güvenliğini sağlamak. Son olarak, bu vilayetleri bir Hıristiyan Hükümeti altında yerleştirecek Güçlere karşı sorumlu olan ve sadece güçler tarafından kaldırılabilir bir reform talep edilmişti. (Alkışlar) Bu günlerde, havada savaş kokusu vardı fakat sadece havada olduğuna inandılar. Hala, Porte'nin Hıristiyan konularıyla ilgili olarak bizim en mühim dinsel hassasiyetlerimizin yerine getirilmesi adına savaş olasılığını düşünmelerine kıyasla Britanya Guiana sınırları adına insanların düşündükleri savaş olasılığından farklı bir karar olabileceğini fark etmemiş olamazlar. Bir önceki duruma göre bir sonraki durumda, on bin kat savaşa girme karar hakkına sahip olabilirdik. (Alkışlar.)

Dr. CLIFFORD, Cannon Gore'a teşekkürlerini sunarak oy verir ve bu etkin konuşması sırasında savaş ile Birleşik Devletler arasında kesin bir imkânsızlık olduğunu söyledi. Bir kaç millik bir toprak için değil, fakat bize göre zalimce öldürülen Ermeni erkekler ve tecavüze uğrayan kadınlar için olası bir savaş kesinlikle haklı nedenlere dayanmaktadır. (Alkışlar)

Bay G. W. E. RUSSELL, oyu kullandı ve karara varıldı.

TERCÜME NU. 136

30 Aralık 1895, Ermeni Meselesi Üzerine Lord Roseberry

Ulusal Basın Ajansı, aşağıdaki mektubun Lord Roseberry'den tarafından bir muhabirden alındığını söylemektedir:

“Dalmeny-park, Edinburg, Noel Arifesi, 1895

“Değerli Efendim, Ermeni meselesi konusunda neden sessiz kaldığımı soruyorsunuz. Benim sessizliğim ne memnuniyetimin ne de ilgisizliğimden kaynaklanmamaktadır. Asya'daki vahşeti düşünüp duruyorum. Bu düşünceler ben Miltona sürülen öldürülen o azizlerin kemikleri kadar yüksek sesle intikam almaya davet ediyorlar. Fakat elimden hiçbir şey gelmiyor. Sorumluluk ve bilgi tamamen Majestelerinin Hükümetinde.

“Gerçekler nelerdir? Ülke bir müdürlük ile mevcut Bakanlığa ve bu müdürlüğü desteklemesi için bir Armadaya emanet edilmiş durumda. Ve Bakanlık yanlış yönetim ve katliam nedeniyle acı çeken bu Hıristiyanları korumak için bizden daha az kaygılı olmadıklarını beyan etti. Başkanları aslında bu konuda tek ve en yüksek mertebede sorumluluğa sahip ve konuştuğu kişilerde büyük umut uyandırabilecek büyük nutuklar ve duyumları bize kadar ulaşan tehditler dile getirmiştir. Herhangi bir Bakan tarafından daha sert bir dil hiçbir zaman kullanılmamıştır.

“Sonuçta ne oldu? Protestolarımızın boşuna, eylemlerimizin başarısız ve tehditlerimizin dikkate alınmadığı görülüyor. Bildiğimiz kadarıyla diplomasimiz görmezden gelinilen temsiller ve ikinci bir girişim şansı sağlaması açısından kendi içinde tükendi. Bu arada bütün bu aylar boyunca korumayı iddia ettiğimiz Ermeniler yüzlerce ve binlerce kişi tarafından yağmalandı, öldürüldü ve tecavüze uğradı.

Bu güçlü Hükümet açısından bu durumun samimiyetsizlik ve yetersizlik anlamına geleceğine inanmıyorum. Bilmediğimiz engellerle karşılaşmış olabilirler, olmalıdır. Ermenileri yüzüstü bırakmalarının korkunç alternatiflerinin yükü veya Avrupa savaşı ile yüzleşiyor olabilirler (ancak eğer durum bu olsaydı, Avrupa ittifakının tam olmasını belirtirken bizi yanıltmış olmalıdır). Ve onları yargılamadan önce konuyu onlardan dinlemeliyim. Önemli olduğunu varsaymamız gereken nedenlerle ilgili bize hiçbir bilgi

vermiyorlar. Bu nedenle Parlamento toplanana kadar beklememiz gerekmektedir. O zamana kadar sessiz kalacağım ve onları tek sorumlu olarak kabul edeceğim.

“Saygılar,

“ROSEBERY.”

Rochester Piskoposu için yapılacak teşekkür konuşması ARCHDEACON FURRE tarafından önerildi ve CANON MASON tarafından bu konuşma yapılarak oturum kapandı.

TERCÜME NU. 137

31 Aralık 1895, Ermeni Meselesi

Times Gazetesi Editörlerine,

Efendim, Avrupa, Ermenileri cehennemın ağızına itti ve Noel kutlamalarına geri döndü. Acaba kıtasal güçlerin onur ve vicdanı ölümü ve İngiltere adaleti unutulabilir mi? Hıristiyan papazların ve toptan katledilen ve genç kızların zorla kaçırılıp götürölmelerini durdurmaları yakaran Ermenilerle birlikte her şeye kadir Tanrı'ya inanıyorlar mı? Grosvenor Evi Komitesine bin pound gönderdik fakat ateş ve kılıç yok ederken yemek ne fayda verir! Ermenilere dinlerinden dönmelerini mi önermeliyiz? Elbette, Tanrı'nın öfkesi ve Hıristiyanların korunması İngiltere insanları için hala önemlidir. Artık İngiliz yetkililerin görevlerini yapmaları beklenmiyor mu? Hıristiyan Amerika, İngiltere'yi destekleyecek.

J. Bleecker Miller, Başkan
Herant M. Kiretchjan, Genel Sekreter
Ermeni Yardım Kurumu
New York, 30 Aralık

ERMENİ MESELESİ: Bimingham belediye başkanı J. Smith, Ermeni sorunu konusunda bir kasaba toplantısı olmasını isteyen papazlar, ruhbanlar, sulh yargıçları ve şehir konseyindeki üyelerin isteklerini göz önünde bulundurarak bu konudaki kararını kaleme aldı. Yaşanan zulümlerin kendisinde yarattığı endişeyi ve bu talepler karşısındaki sempatisini belirtirken, Belediye Başkanı, kendi görüşüne göre Lord Salisbury'ın bu isteklerin, çözmeye gayret ettikleri meseleye bir katkısı olmayacağı yönünde son günlerde verdiği beyanlarına saygı duyduğunu söyledi. Ayrıca Majestelerinin hükümetinin yaşananları büyük bir endişe ve sorumluluk ile izlediğine güveninin tam olduğunu dile getirdi. Kendisinin şu anda durumun daha da kötüye gitmesine neden olacak, beklenti boşa çıkaracak bir sorumluluk almak istemediğini ifade etti.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu çalışma neticesinde tarihten günümüze kadar birçok devletin Türkiye üzerine çıkar gözettiği ve bu çıkarları doğrultusunda Türkiye üzerine oyunlar oynadıkları malumdur. Ermenilerde Batılı büyük güçlerin oyunlarına alet edilen topluluklardan biri olarak Türkiye'nin kamburu olmuştur ve kamburu olmaya da devam etmektedir..

Osmanlı Devletinin zayıflamaya başladığı dönemde ortaya çıkarılan Ermeni Meselesi tamamen dış kaynaklı olup, Büyük devletlerin Türkiye toprakları üzerinde izledikleri siyasi politikalar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Yüzyıllardır Türklerle huzur içinde yaşayan Ermenilerin, bir anda tamamen farkı bir hale bürünüp isyan hareketlerine girişmeleri büyük güçlerin hazırlamış olduğu entrikalardan meydana geldiği aşikârdır.

The Times Gazetesinde yer alan haberlere bakıldığında, İngilizlerin Osmanlı Padişahına, Hükümetine ve Müslümanlara hangi gözle baktığını ortaya koymaktadır. Osmanlı Devletine parçalanması gereken ülke olarak bakmış, Müslümanları da Hıristiyanları katleden katiller olarak görmüştür. Her defasında Türklerden nefretle bahsederek, yaşanan olaylardan her daim Türkleri sorumlu tutmuşlardır. Daima ezilen, haksızlığa uğrayan Ermenilermiş gibi sütunlarında lanse etmişlerdir. Bu haliyle The Times Gazetesi Ermenilere manevi olarak cesaretlendirmiş ve bu sorunun çıkmasında Ermenilere destek olmuştur.

Tarafli bir bakışla The Times Gazetesi 1800'lü yılların sonunda Ermenilerle ilgili birçok haber yayınlamıştır. Yapmış olduğumuz tercümelere de anlaşılacağı üzere bu haberlerin kaynağı eski bakan ve başbakanlar, büyük elçiler, gazete muhabirleri, gazete okurları ya da Ermenilerdir. The Times Gazetesinde çıkan yazıların ne kadar tarafli ve İngiltere Devletinin siyasi menfaatlerini korumak için yapıldığı ortadadır. Bu haberlerde hiçbir muhalif fikre yer verilmemiş, hiçbir Osmanlı Devletinin görevlilerinden birinin görüşleri yayımlanmamış, hiçbir Müslüman'ın söyledikleri haber yapılmamıştır.

Yapmış olduğu bu taraflı haber yayınları ile The Times Ermenilerin İngiltere’de ve Avrupa’da propaganda aracı haline gelmiştir. Birçok Avrupa ve Dünya devleti yapılan bu yayınlarla yanlış bilgilendirilerek Ermeniler mazlum Osmanlılar zalim gösterilmiştir. Yine gazetenin yapmış olduğu Ermeniler yardım kampanyası ve miting haberleri Ermeni meselesini hem ekonomik hem siyasi açıdan güçlendirmiştir. Yapılan yardım haberleriyle yardımlar özendirilmiş, miting haberleriyle de daha fazla kişinin mitinglere katılması sağlanmıştır. Böylelikle de birçok İngiliz’i Ermeni sorununun içine çekmeyi başarmıştır.

İngilizler Ermeni Sorunu ve Türk düşmanlığı üzerine kurmuş olduğu siyasetten önemli ölçüde hem milli hem de şahsi menfaatler elde etmişlerdir. İngiltere’yi Dünya kamuoyuna Hıristiyanların hamisi olarak göstererek bu sayede diğer Hıristiyan milletlerin sevgi ve desteklerini almışlardır. İngiliz siyasetçiler de bu durumdan kendilerine menfaat sağlayarak ise Türk düşmanlığını ve Ermeni Sorununu kullanarak hem ülkelerinde iktidarda gelmişler hem de bu sayede uzun müddet buldukları mevkileri işgal etmişlerdir.

İngiltere Hükümeti 1878’de Sultan II. Abdülhamid’e sunmuş oldukları reform projesi ile Ermenilere ayrıcalıklı bir millet statüsü vermeye çalışmışlardır. Oysaki aynı İngiltere Ermeni sorununun ayrımcılıktan kaynaklandığını ileri sürmekteydi. İngilizlerin Osmanlı Devletine Ermeniler için ıslahat yaptırma isteğinin temelinde iki nedeni vardı: Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini uygulayabilmek amacıyla bu milleti kendi taraflarına çekmek diğeri ise Rusya’nın Akdeniz’e inme politikası uğrunda Ermenileri kullanmalarını engellemektir. İngilizler kendilerine siyasi rakip olarak görmüş oldukları Rusların Ermeni politikalarına karşı çıkmış, Ermeniler büyük devletlerin menfaatlerinin savaş alanı içerisinde yer almıştır. İngilizler Ermenilerin Türkiye’de kötü şartlarda olduklarını ileri sürerek Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi gereğince bu reformları zorla Osmanlı Devletine uygulamaya çalışmıştır (The Times, 28 Temmuz 1883; Tercüme nu:2). Osmanlı Devletinin de ekonomik olarak zayıf durumda bulunması bu bölgedeki büyük devletlerin oyunlarını engellemekte yetersiz kalmıştır.

İngilizler ve müttefikleri yapmış oldukları bazı konferanslar ile Ermenileri kullanarak Osmanlı Devletine reform adı altında uygulatmış oldukları bazı tedbirler şüphesiz ki İngilizlerin kendi menfaatleri doğrultusunda şekil almaktaydı (The Times, 13 Ağustos 1895; Tercüme nu:98).

İngiltere daha sonraki yıllarda da reform bahanesiyle Anadolu'ya Ermenilerin bulunduğu bölgelere birçok eski İngiliz subayını görevli olarak göndererek bölgede kontrolü ele geçirmiştir. Artık bölgede çıkacak olan ayaklanmaların planlarını da böylece İngilizler yapacaktı.

Yaşanan olaylarda ölen Ermeniler The Times'te kahraman olarak gösterilmiş yine birçok Ermeni'yi ayaklanmalara katılması için cesaretlendirmiştir. Aynı ayaklanmalarda Ermeniler tarafından öldürülen asker ve Müslümanlardan söz edilmemektedir. Ayaklanmalarda ölen Ermenilerin sayısı yine gazete tarafından mübalağalı bir şekilde gösterilerek Ermenilerin soykırıma uğradığının propagandasını yapmıştır.

Ermeniler gazetelere verdikleri ilanlarla, yaptıkları toplantı ve konferanslarla, yazdırdıkları kitaplarla, çevirdikleri sinema filmleri ile sözde yaşadığı zulümleri ve sözde soykırım iddialarını dünyaya kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Ermenilerin yapmış olduğu bütün menfi faaliyetlerin karşısına aynı sekil ve tarzda karşılık verilmeli gerçekler gözler önüne serilmelidir. Yapmış oldukları propagandalara karşı başka bir propagandayla karşılık verilmelidir. Yayınlamış oldukları yalan yanlış belgelerin sahte olduğu ortaya konulmalıdır. Dünya kamuoyuna yaydıkları yalan beyanlara belgelerle karşılık verilmelidir. Şurası açıklıkla ifade edilmelidir ki Ermeni Sorununda Türk yetkililerden ve Türk milletinden kaynaklanan hata ve suç yoktur. Bu sorunda asıl suçluların Ermenileri isyana teşvik eden İngiltere basta olmak üzere Avrupa Devletleri ile devletine ihanet eden Ermenilerin olduğu bilinmelidir. Suçlu olmadığı halde Türk milletini ve tarihini suçlayıp bundan menfaat sağlamaya çalışan Ermeniler ve Avrupa devletlerine karşı Türk milletinin ve devleti haklılığı ölçüsünde gücünü gösterebilmelidir. Haklı olduğu bir durumda suçlu durumuna düşmemelidir.

Hiçbir delil ve kaynakları olmamasına rağmen Türk milletini ve tarihini suçlayarak bundan menfaat sağlamaya çalışan Ermenilere ve bu sorunu kendi menfaatleri için kullanan devletlere Türk milletinin haklılığı ve gücünü göstermek gerekmektedir. Haklı olduğu bu durumdan haksız olarak çıkmaması için gerekenlerin yapılması şarttır.

Ermeniler, farklı ülkelerde asimile olmadan yaşayabilmelerinin tek şartı olarak gördükleri Ermeni Soykırımını ruhunu devam ettirebilmeye çalışmaktadırlar. Bu sebeptendir ki bugünkü soykırım iddialarına ve Türkiye üzerindeki emellerine bu açıdan da bakmak lazımdır. Ermenilere göre bu şekilde hareket etmek her zaman kendileri için faydalı sonuçlar doğuracaktır. Ermeniler Doğu Anadolu'nun bir parçasını elde etmeden bu çalışmalarından vazgeçmeyeceklerdir (Selvi, 2004:222).

Ermeni lobilerinin Avrupalı destekçileri ile beraber gerçekleştirdikleri çalışmalar, Türkleri dünya kamuoyunda zor duruma düşürmektedir. Bilimsel çalışmalarla Avrupa kamuoyunun gerçekleri görmeleri temin edilmek zorundadır.

Türkiye, Ermeni Sorununda kendi tarafında olarak şüphesiz ki tezini doğru tanıtmak ve uluslar arası saygınlığını korumak için bir yol haritası belirlemek zorundadır. Öncelikli olarak bu sorun Türk kamuoyu zihninde, bilinmesine rağmen hala tam olarak kavranamaması, bunu ortadan kaldırabilmek amacıyla eğitim-öğretim süreci ile basın-yayın yolları ile bu sorun temeliyle birlikte tanıtılıp kavratılmalıdır.

KAYNAKLAR

AKÇORA, Ergünöz, (2001), “Osmanlı Devleti Döneminde Ermeni İsyamları”, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ANA BİRİTANNİCA, (2005), c.21, sa.48, Ana Yayıncılık, İstanbul.

ANADOL, Cemal, (2001), *Tarih Işığında Ermeni Dosyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir, (1997), *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, T.T.K. Basımevi, Ankara.

ATASE, (T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı), (1983), *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

AYVERDİ, Samiha, (2005), *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.

BEKTAŞ, Hamza, (2001), *Ermeni Soykırımı İddiaları ve Gerçekler*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama Merkezi Yayın no: 5, Bursa.

ÇABUK, Vahid, (2003), *Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan Abdülhamit Han*, Emre Yayınları, İstanbul.

DABAĞYAN, Levon Panos, (2001), *Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

GÖYÜNÇ, Nejat, (2005), *Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

GÜRÜN, Kâmuran, (1985), *Ermeni Dosyası*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

HALAÇOĞLU, Ahmet, (2005), *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul

HALAÇOĞLU, Ahmet, (2007), *Bir Ermenin İtirafı (1895 Maraş ve Zeytin Olayları)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

İLTER, Erdal, (2000), “Taşnak Partisi’nin Ermeni İsyancıları’ndaki Rolü (1892-1914)”, *Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

KARACAKAYA, Recep, (2005), *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.

KARAYUMAK, Ömer, (2007), *Ermeniler Ermeni İsyancıları Ermeni Katliamları*, Vadi Yayınları, Ankara.

KODAMAN, Bayram, (2003), *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Isparta.

KUNDAKÇI, Hasan, (2006), *Emperyalizmin Maşası Ermeniler*, Alfa Yayınları, İstanbul.

LAÇİNER, Sedat, (2002), “Ermeni İddiaları ve Terör”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.

MAZICI, Nurşen, (1987), *Belgelerle Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878-1918*, Gümüş Basımevi, İstanbul.

SELVİ, Haluk, (2004), *Birinci Dünya Savaşından Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya.

SÜSLÜ, Azmi, (1995), *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara.

ŞAŞMAZ, Musa, (2001), “Ermeniler Hakkında Reformların Uygulanması”, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

YAVUZ, Fikretin, (2006), “Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü”, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya.

EKLER

The Times Gazetesinde Ermeni Meselesi hakkında 1883 – 1895 yılları arasında çıkan haberlerden meydana gelmektedir. Tercüme edilen belgelerdir. Tercümeledeki tarih ve numaraya göre sıralanmıştır.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—Since I had the honour of addressing you my former letter the Armenian question has entered upon a new and rather dangerous phase. Turkish dilatoriness in executing the Armenian reforms has borne its natural fruit. The world was, perhaps, little prepared to hear that Armenian loyalty, though much laid stress upon by the Sultan and loyal Armenians in the capital, was rapidly threatening to become, in the Armenian provinces, a thing of the past; or, that the "party of action," with its far-reaching ramifications throughout Armenia, from the shores of the Caspian Sea to the borders of the River Euphrates, had so far matured its plans as to boldly lay them before the public opinion of Europe. If persistent reports are to be credited—and the wholesale arrests in the Armenian provinces, the opening of all private letters in the Turkish post-offices, and the measures adopted by Government leave little ground for doubt—the "party of action," headed by the committee of Armenian generals and other leaders, has given its reply to what it evidently considers a mere patching up of personal differences between the Sultan's Government and the Armenian Patriarch. The brothers-in-arms of the Loris Melikoffs, Lzcareffs, and Tergukas, who in the past, with the resources of Russia, have repeatedly defeated the Turkish armies, and other influential men seem at last to have lost patience at the appalling state of anarchy prevailing in Armenia, and to have taken action accordingly. Their adventurous spirit has, it appears, traversed the minimum of reforms which European diplomacy has so long pressed upon the Sublime Porte, and will stop before nothing short of the re-establishment of the Armenian Monarchy. At this moment there is evidently a keen competition between these intrepid warriors and the gifted Armenian Patriarch at Constantinople for the suffrages of the people of Armenia of all denominations. The prudent and conciliatory policy of the latter has made him extremely popular among the wealthy classes, while the former have, it appears, been only too successful among the noble peasantry of Armenia, who have so long had to bear the full brunt of lawless tyranny and grinding oppression.

What will the Powers of Europe do in presence of these startling facts? Will they, notwithstanding the famous 61st Article, which Turkey has so long with impunity infringed, permit her to repeat once more the horrors of the Bulgarian massacres? The Armenians have a very strong case in their favour, and the Sultan has not been once too often reminded that the reforms which he agreed to introduce without further delay have hitherto been flagitiously put off and shirked by his responsible advisers. Nor can they be blamed by public opinion, or, I believe, condemned by any moral law, for getting up a powerful organization, under the direction of Armenian military men, with the express aim and purpose of driving out the majority of Turkish officials and their iniquitous system "bag and baggage" from Armenia. It is evident that no epithets of disparagement or ridicule will deter these leaders from attempting the execution of their programme, however ambitious or visionary, if they should feel convinced that by this means they could be directly instrumental in establishing a system of government infinitely superior to that which exists at the present moment in Armenia. Monsignor Nerses, on the other hand, felt so convinced of the approaching success of his own policy that, immediately after taking leave of the Sultan, he drove to the Patriarchate, communicated the good tidings of which he was the bearer to the Patriarch of Jerusalem and other important personages there assembled, and accompanied by them he went to the church adjoining to return thanks to the Almighty for the many proofs of the Sultan's nascent good will towards the Armenian nation, and to offer up special prayers for His Majesty's health and happiness and the welfare of his Empire. It is also well worth noting that in the able speech he delivered on the occasion of his reinstatement the Patriarch alluded, in marked terms, to the independence of the Armenian Church, the preservation of the Armenian nationality and language, as the result of the fostering care of the Sultan's predecessors, and adduced the very Constitutional Assembly he was addressing as an outward and visible example of this.

I will not stop to inquire whether the Armenians in Russia do not, though with considerably less freedom, yet to an almost equal degree, enjoy the very same advantages, nor question the practical value of these ancient privileges in Turkey, if there is, simultaneously with them, an utter absence of security for life, honour, and property for the nation enjoying them. I will merely confine myself to making a humble suggestion, which I earnestly hope will, in the interests of Turkey, find ready acceptance in high quarters at Constantinople and elsewhere. It is this—that the Sultan should steal a march upon the wily Armenian generals and, by a single but imposing act of magnanimity, defeat all their sinister plans by raising Armenia into a kingdom, by allowing himself to be crowned its first Constitutional King, with an Armenian Regent at Erzeroum, and by calling to his aid all the intelligence, industry, and devotion of which the Armenian race is capable for the administration of the country with equity and justice, in conformity with the wisest and very best principles of civilization. By this single act His Majesty would prove that he has indeed the welfare of Armenia at heart, and I feel convinced that this would at once completely and forever gain over to his side the lasting devotion and gratitude of the mass of the population of that long-tried and unfortunate country. We should then see a well-disciplined and loyal Armenian militia, ready to shed its last drop of blood for the safety of the eastern frontiers of the Ottoman Empire, under the command of Armenian generals devoted to their king, and the opening up of the country to European capital and enterprise, as security in Armenia would then have become a reality.

It may be asked, What will happen if the Sultan should refuse to enact either this or any other form of reform and reorganization? The answer is, I believe, plain. Armeno-Turkish disaffection, once having taken deep root, will increase and become chronic. Russia, unwilling or afraid to interfere openly with the Treaty of Berlin, will favour, in her own interests, the re-establishment of the ancient Armenian Monarchy, and, however visionary the matter will appear to certain minds, the first European war would see the throne and dynasty of Osman for ever relegated—not to Broussa, or any city adjacent to Constantinople, but to Iconium or Koniah in the heart of Asia Minor. This may be a very bold—nay, almost too bold—forecast of the future; but who would have thought or believed that the events of the Herzegovina in 1875 would have had such ruinous consequences to Ottoman interests? Already the Press in Constantinople is counselling the utmost moderation to the Sultan's Government in dealing

with Armenian disaffection, and advises it rather to err on the side of magnanimity than of severity. For my part, Sultan Hamid I. as King of Armenia, with an Armenian Regent to rule under European supervision, would, I feel persuaded, satisfy all ambitions, silence all disaffection, and serve to render Abdul Hamid's name blessed and honoured for many ages, and raise him to the high rank of a true benefactor to his country, and thus avert the catastrophes which are hastening upon his once mighty Empire.

London, Jan. 12.

I am, Sir, yours truly,
G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

Yesterday afternoon, at the instance of the Committee of the Turkish Aid Missions Society, a public meeting was held at Steinway-hall, Lower Seymour-street, Portman-square, for the consideration of the present condition of Armenia and the Armenians. The Earl of Shaftesbury was in the chair, and was supported on the platform by the Earl of Carnarvon, Mr. James Bryce, M.P., the Rev. T. W. Brown, M.A., secretary of the Turkish Missions Aid Society, the Rev. Dr. N. G. Clarke (of Boston, U.S.), foreign secretary to the American Board of Commissioners for Foreign Missions, the Rev. Dr. Trowbridge, Principal of the College at Aintab, in Central Turkey, Professors Krikorian and Levonian, of the same college, and by Mr. Hagopian, another Armenian gentleman.

The rev. secretary of the Turkish Missions Aid Society having defined briefly the bearing of this movement in favour of Armenian freedom on its fundamental object, the evangelization of Turkey, the CHAIRMAN called on Lord Carnarvon to move the first resolution.

The EARL OF CARNARVON said he had so often had the pleasure of acting with the chairman upon other subjects that it was no small satisfaction to be called upon to move a resolution in furtherance of the object of the meeting. That resolution was as follows:—"That this meeting regards with deep concern the present unhappy state of things in Turkish Armenia, and trusts that the long-delayed reform promised under the 61st Article of the Berlin Treaty may be urged as far as is practicable by Her Majesty's Government upon the Porte." In that resolution there was nothing that savoured of a political or of a party character. (Hear, hear.) It was one in which they all—upon whichever side of Parliament they sat—could heartily agree to work together. Such was the vitality of the Armenians, such the habits of commerce which they had acquired, that he believed their restoration to be simply a question of the performance of promises made to them and of reforms long held out to them. Their sufferings had been very great. They were considerable when he first knew that country, and time had brought no amelioration of them. These sufferings were great before the late war and also during that war; but he very much feared that they had increased in severity since the war (hear, hear), because the Turkish authorities had lost the little hold which they had previously possessed upon that country, as well as the little control which they were formerly able to exercise over the savage and undisciplined Kurdish tribes. The complaints of those unfortunate people had been stated over and over again, but they could hardly be restated too often to an English audience. That from which they suffered was unequal and unjust taxation; the absence of all protection by law, such as it was understood in England; protection for life and property, and in things which were even sometimes dearer than life and property itself; exposure to the oppression of a police, which was a police, so far as they were concerned, simply in name, a police who took bribes, who used their power for the oppression of those whom they ought to protect; and, lastly, exposure to the invasions of the savage Kurdish tribes which made all life and property in that country insecure. The remedies asked for were of the most moderate description. They were comprised under two heads—self-government, and a governor. (Hear, hear.) The self-government that they claimed was of the slenderest proportions; it did not mean autonomy and absolute independence. It merely meant that amount of self-governing institutions which we were in the habit of according to native races very low down the ladder of civilization. As regarded the governor, all that had been desired was that he should be an impartial man—if possible, a Christian; that he should be supported by an adequate force to compel obedience to the rules and laws which might be laid down; and that he should not be liable to hasty and arbitrary removal. There would be this contrast—on the one side of the border Armenian people enjoying a certain amount of good government, and on the other side crushed down by a very grinding oppression, and all that would invite and inspire Russian ambition and once more endanger the peace of the world in that part. (Hear, hear.)

Mr. BRYCE, M.P., in seconding the motion, said he did so with no political object. The object of the meeting was purely a philanthropic one. There were two modes of giving practical aid to the cause of the Armenian people. Those modes were, first, to aid the efforts which the Armenians themselves were making in the East by their organizations, and, secondly, to aid the efforts which were being made by the American missionaries.

The resolution was carried unanimously.

The REV. DR. CLARKE gave an account of an interesting conference held at Constantinople in May and June last, which was attended by Christian teachers from all parts of the Turkish missionary field. He further stated that during the last 20 years the number of the Evangelical churches planted by the American Board had increased from 43 to 108, and the membership from 1,564 to 7,490. From 13 ordained pastors their number had risen to 66—more than fivefold. At the beginning of that period they had but three high schools for young men; they had now 23, and, instead of 52 scholars, there were 711. In like manner the girls' high-schools had risen eightfold, from 2 to 16, and the pupils from 28 to 603. Their three colleges had also been greatly developed,—namely, the famous Robert College at Constantinople, the Aintab College near Aleppo, and the Armenia College at Harpoot, on the Euphrates. The number of students in all three was between 400 and 500. During the last decade the number of church members had increased 85 per cent., and the average yearly expenditure of the Board for the last five years on higher education had been no less than £40,000. On Turkish missions alone they spent yearly £50,000.

The REV. DR. TROWBRIDGE spoke of the necessity for having educated men in Asiatic Turkey, natives of the country, to take charge of public affairs. This necessity was acknowledged by Turkish statesmen themselves, while it was also acknowledged that such men do not at present to any considerable extent exist. Dr. Trowbridge called attention also to the great needs of the interior of Asiatic Turkey in respect to medicine and surgery. In the region between the Bosphorus and the borders of Persia, and between the Black and the Mediterranean Seas, there could not be fewer than ten millions of people, and they were without doctors, surgeons, trained nurses, or sanitary regulations. A school of medicine had been opened at Aintab in connexion with the Central Turkey College. A hospital had been built, the only one in the whole interior of Asiatic Turkey, and ten young men had already graduated from the medical department.

LORD SHAFTESBURY said that he heartily coincided in all that the previous speakers had said.

On the motion of Mr. D. H. SMALL, seconded by Mr. A. H. GRANT, it was resolved "That this meeting desire to express their sympathy with the self-denying and devoted labours of all, Armenians or others, who are striving to elevate the Armenian race, and especially of the American missionaries, whose educational and evangelistical efforts have already done so much to advance the interests of truth and righteousness in those Eastern lands."

THE ARMENIAN QUESTION AND THE
MOSLEM RELIGION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—Canon MacColl, in his letter published in your issue of to-day, as well as in his speech at St. Martin's Town-hall, has most seriously misrepresented Mahomedan law and religion to the British nation. It is therefore important that the people of these isles should hear what the Moslems have to say regarding the statements of Canon MacColl, and others of his class, before they condemn a system of law and religion devoutly followed by many millions of the Queen's own subjects in the East. Let me in the beginning remind your readers that Mr. MacColl had dwelt at great length upon the very points which he now brings forward, with renewed vigour, in an article to the *Contemporary Review* for August, 1881.

The article had evoked much criticism in India, and I remember to have read several refutations of the Canon's baseless assertions. As the reverend gentleman has thought it wise once again to repeat his charges against Islam I will briefly examine the same for the benefit of your readers. His first statement is that under the sacred law of the Mahomedans Christian evidence is not admissible against a Moslem. That the evidence of a non-Mussulman against a Moslem is inadmissible is not to be found either in the Koran or in the traditions of the Prophet. Therefore it is not a precept of the unchangeable sacred law. Moslem jurists are by no means agreed upon the total incompetency of the non-Moslems in giving evidence against the Moslems. Many persons, though Moslems, are incompetent witnesses—such as public mourners, singers, ordinary drunkards, &c. The law of evidence, even in this country, is not without its flaws. Sir George Campbell, in his book on the Eastern question, says—

“The very point in their (Moslems') law of evidence on which we dwell with such indignation, the exclusion of unbelievers, is almost the last which we have surrendered—if, indeed, we have yet completely done so. How long is it since the testimony of unbelievers was admitted in English Courts? We have step by step let in one kind of heretic or misbeliever or another. I am not quite certain if all are admitted now; I take it a Mahomedan was excluded till quite the other day. This, then, is no radical part of the Mahomedan religion, nor peculiar to it, but a mere tyranny of the lawyers such as we are well accustomed to.”

It may be mentioned in passing that the prohibition alluded to is not to be found in the Turkish Civil Code, “*Majilla*,” published by the authority of the Sultan in 1297 A.H.

The second complaint of Mr. MacColl is that the Moslem law does not allow Christians to have arms. According to his belief that is also owing to the regulation of the unchangeable sacred law. Here, also, I maintain that the Koran, as well as the traditions of the Prophet, do not prohibit Christian subjects to have arms. Probably it is a political necessity, but it is not a religious ordinance. We Moslems in India are not allowed to have arms freely and to become Volunteers. Will it not be absurd for us to say that the prohibition exists because of the regulation of the unchangeable Divine law of the Christians?

Mr. MacColl is altogether wrong when he says that it is death to argue in favour of Christianity with a Mussulman. The Moslem Scriptures confer pardon upon those who try to pervert Moslems to unbelief. This can be proved by several passages from the Mahomedan Holy Book. The Moslem common law, no doubt, enjoins capital punishment in the case of an apostate; but apostasy in the commonwealth of Islam was considered to be high treason. But why blame the Mahomedan law alone for the heavy punishment? The punishment for apostasy among the Jews was death by stoning (Levit. xx., 1-5; Dent. xvii., 2-5). The Canon ought to know that many persons were burned to death for apostasy even in his own country. But, as everybody knows, the Sultans

of Turkey have undertaken not to punish apostasy with capital punishment.

The fourth point of Mr. MacColl—viz., that a Christian is bound to give gratuitous hospitality for three days in succession to Mussulmans, under the sacred law—is so absurd and groundless that I shall not insult the intelligence of your readers by any serious refutation of the same.

I am your most obedient servant,

RAFIUDDIN AHMAD.

Common-room, Middle Temple, Dec. 18.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The letter which you did me the honour of inserting in *The Times* of the 15th ult. on "Pasha Rule in Armenia" showed that misgovernment and cruel oppression were still the orders of the day in that unhappy country. In that letter I argued that this lamentable and disgraceful state of things was both injurious to the permanent interests of the Ottoman Empire and fatal to the dignity of the Sultan as an enlightened ruler, and called upon the Porte to execute honestly the oft-promised but long-deferred reforms in her Armenian provinces.

Curiously enough, the contents of the above letter, which was dated the 11th of August, completely answered and disposed of the statements contained in a Reuter telegram purporting to emanate from the Patriarch Haroutioun, and published in *The Times* a couple of days previously. On the 20th of the same month the Constantinople correspondent of one of your Conservative contemporaries described the circumstances under which the Grand Vizier had induced the Armenian Patriarch who was elected simply to continue his predecessors' doubly patriotic work, to disavow the action of an Armenian gentleman in London who, by his letters to the Press and by frequent appeals to the British Government to secure the fulfilment of Article 61 of the Treaty of Berlin, was considered to be the cause of the re-opening of the subject in the House of Commons—of which, let me add, the Turkish conscience seems to have a guilty dread and horror. This gentleman, whose name is given, is no other than the writer of the present letter, and if the Grand Vizier had consulted the columns of *The Times* since 1875 he might perhaps have regarded him also as the primary cause of the insertion of Article 16 in the Treaty of San Stefano, and of Article 61 in the Treaty of Berlin. The Patriarch, continues the correspondent, wearied in the execution of his duties by constant annoyance on the part of the Porte, finally consented to telegraph to Musurus Pasha that the gentleman complained of had no authority to speak in the name of the Armenian community in Turkey, who were faithful subjects of his Ottoman Majesty. With this, it is stated, Said Pasha was content, and the business of the Patriarchate no longer met with official obstruction. In spite, however, of these miserable proceedings, Armenia was rendered neither contented nor happy, as the correspondent justly adds, "All this does not, however, prevent the Armenians from eagerly desiring the application of the much-needed reforms." This one sentence destroys the whole effect of the telegram which Monsignor Haroutioun, under compulsion from the Grand Vizier, had weakly and, as it were, upon his own personal responsibility, unlawfully consented to send, untaught by the example of his illustrious and most popular predecessor, who, under precisely similar circumstances, in June, 1883, refused to disavow the action of Armenian gentlemen, who did not and could not wait for his instructions to discharge a patriotic duty with which the whole nation was in sympathy. The late Patriarch Nersès was too intelligent and sensible a man to think that the sacred fire of patriotism could be ignited or extinguished either at will or to order, or that Elijah's prophetic mantle could descend on all persons indiscriminately.

The question between the Armenian people and the Sultan's Government is not one of loyalty or duty to the State; it is the indefeasible claim of the Armenians, as tax-paying and orderly subjects of the Sultan, to be protected adequately against lawless and barbarous hordes, and to be governed in a just and humane manner. Inasmuch as this claim to the most elementary rights of humanity and of public order has been freely admitted by the Berlin Congress—that Areopagus of the Great Powers of Europe—and was, moreover, actually the subject of a special convention between England and Turkey, the Armenians maintain that the Porte, as a member of the European system, is bound to respect the sentiments of humanity and the conscience of Christian nations by honourably keeping her treaty engagements. During the past seven years the Armenians, headed by their late Patriarch and aided by their English friends, have agitated for the due execution of these pledges by the introduction of such measures as would cause an effective improvement in the condition of the Christian populations in the Armenian provinces, feeling well assured that such amelioration is to the advantage of the entire law-abiding population. The contents of my letter in *The Times* of the 4th of January, 1883, will show your

readers that it is a gratuitous insult on the part of the Grand Vizier, who promised so much to the late Patriarch to make out that because the Armenians complain that the Porte is making light of her treaty engagements to introduce the promised reforms, and is deliberately neglecting the application of the recommendations formulated by the Embassies at Constantinople, they are therefore disloyal or unfaithful. In the present mood of the Porte no discussion of the Armenian question is possible in the Press of Turkey, and every outspoken and honest Armenian like the late Patriarch at once becomes a suspect. He is, therefore, either browbeaten, put under duress, or exiled from hearth and home, while the lawless Kurds, respecting whom there is a special clause in Article 61 of the Berlin Treaty, are flattered, promoted, and rewarded. In support of my contention I have only to cite another case of outrage, reported by the Prelate of Erzeroum to the Armenian Patriarchate at Constantinople, and published by two local papers. The rev. prelate states that on the evening of August 7 (O. S.) as some villagers of Khentzorig, a village about six hours' distance from Erzeroum, were sitting in the house of Krikor Haroutiounian and discussing the condition of the people, six Kurds, armed with Martini-Henry guns, suddenly entered the room and commenced firing upon the Armenians. Some of these were wounded in the face, others in the legs, and one Sarkis Sahagiantz, receiving a shot which passed through his head, was killed on the spot. These Kurds then left the room and attacked the Armenian houses of the village and also fired into the church. They subsequently went to the hills overlooking the village and shouted "Armenians, quit this village. Who gave it to you? If you do not leave we will come and put every one of you to the edge of the sword."

Now, Sir, no amount of smoothing over, prevarication, or denial can change, alter, or destroy the full import and meaning of terrible facts like these. They prove, if indeed proof were necessary, that my recent memorial to Lord Salisbury was both appropriate and necessary; and his lordship's courteous reply fully confirms the fact. It was, moreover, the existence of realities like these that induced the Armenian Patriotic Society of Varna to send a deputation to wait upon Sir Henry Drummond Wolff at the railway station, and to beg him to bring the unhappy state of Armenia under the Sultan's benignant notice, which the right hon. gentleman very kindly promised to do upon the first favourable opportunity.

All high-minded and intelligent Armenians not soothed by flattery, corrupted by favours, or chilled by fear, look upon the question covered by Article 61 of the Berlin Treaty as of vital importance to the destinies of the Armenian people, beside which all other interests and questions of national importance pale into insignificance. It is in consequence of this widespread feeling that two ably conducted journals have begun to be published in Europe—one at Varna, entitled *Iravounk*, or Rights, edited in French and in Armenian; and the other at Marseilles, entitled *Armenia*, edited in Armenian. The editor of the latter organ is the late principal of the high school at Van, who has had his school closed and himself exiled from his native country for reasons only known to the central government. The entry of these papers into Turkey has been recently prohibited. The principal effect of this measure will be that the European public will every day hear a more faithful record of what is passing in Armenia than it has hitherto done, since the Porte deliberately chooses to close her ears to the truth however softly and gently spoken. The educated opinion of Europe will lose nothing by it, but the future, nay, the proximate gain, will be on the side of Armenia, and no doubt also of the neighbouring provinces now groaning under a system of administration which is both promoting anarchy and increasing the weight of oppression.

Your columns this morning bear ample evidence of the penalty attached to the non-execution of the Berlin Treaty, to which the concluding part of my last letter alluded. So long as the Porte continues to break the letter as well as the spirit of the above treaty, to which she owes her very existence, other communities and nations will not be slow to profit by her evil example and hasten the downfall of the Ottoman Empire.

I am, Sir, your obedient servant,
London, Sept. 21. G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, SEPT. 5.

It is obviously desired at headquarters here that the Porte should be thoroughly enlightened as to the necessity of yielding to the demands of the three co-operating Powers. The organ of the Austrian Foreign Office, the *Fremdenblatt*, has a leading article in its issue of to-day which must be regarded as an authorized expression of official opinion. As will be seen from the summary which I append, it is considered here as eminently desirable that the Armenian question should be promptly disposed of.

According to the *Fremdenblatt*, a change in the person of the administrative chief, however important it may be in itself, does not afford a sufficient guarantee for the remedy of evils which Turkish statesmen have avoided dealing with for the past 17 years. It is to be expected that the efforts of Shakir Pasha will meet with opposition in those quarters which have always regarded any alteration in favour of the Christians as an offence against the spirit of Islam. Therefore a commission intrusted with the supervision of the reforms will prove a valuable support to the new Governor. If Turkey consents to the appointment of such a commission she will have taken the best course towards the re-establishment of order in Armenia. She will, at the same time, do away with a source of other difficulties which may easily increase. This consideration ought finally to overcome the reluctance of the Sultan. The appointment of the commission will have a tranquillizing effect upon the Armenians themselves, and will inspire them with a confidence which must have an excellent influence on the development of the Turkish Empire. What is now called the Armenian question will then disappear, and all that will be left will be a certain number of administrative problems and matters of local concern, involving no serious peril and entirely independent of any difficulties that may arise in other parts of the Empire.

The Powers are convinced, according to the *Fremdenblatt*, that the guarantee provided for by the proposed supervision is necessary, and the Porte will doubtless have recognized that this conviction is unalterable, and that England, Russia, and France stand firmly together, while their views are shared by the rest of Europe. It is hoped that, in such circumstances, Turkish statesmen will prove more accommodating. The Sultan will be acting in his own interest if he responds to the general demand and settles a question which is, happily, for the moment, the one question of an international character with which Europe has to deal. It must be recognized in Constantinople that while this question remains unsolved it cannot be hushed up. The Berlin Treaty clearly stipulates that reforms are to be introduced in Armenia, and that their execution is to be under the surveillance of the Powers. As Turkey failed to overcome the difficulties in the way of carrying out these reforms, and as incidents occurred which rendered a further postponement impossible, it was clear that the necessity of European control must be impressed upon the Porte. At first it declined to accede to this suggestion, and submitted proposals of its own which must be regarded as insufficient. It is highly desirable that the Porte should abandon this attitude and yield to the wishes of the Powers. By doing so its authority would in no sense be diminished. A more durable situation would, on the contrary, be created from which it may derive increased strength.

It may be well to observe that the foregoing statement of opinion in to-day's *Fremdenblatt* is entirely consistent with the attitude taken up by the Austrian Government from the very beginning of the Armenian question.—*Our Own Correspondent*.

CONSTANTINOPLE, SEPT. 4.

The Grand Vizier is at present actively engaged in devising means for the settlement of the Armenian question and generally shows himself very anxious to bring about an improvement in the administration of the Asiatic provinces of Turkey. Thus, on the representation of Sir Philip Currie, which was supported by the French and Russian Ambassadors, a number of officials in the plain of Mush have been dismissed for having exacted the taxes by means of extortion and for having treated the Armenian inhabitants with ruthless severity. The persistent remonstrances made by the British Ambassador at the Porte have also been instrumental in securing the release of more Armenian political prisoners.

The chief of the *gendarmerie* at Bitlis, accompanied by an armed force, recently attacked the nomad Kurds who were committing depredations and molesting the Armenians in the Mush district. The Turkish force inflicted serious losses

THE ARMENIAN QUESTION.

A memorial has been addressed by the Armenian Patriotic Committee of London to the Marquis of Salisbury representing the extremely unfavourable and unsatisfactory state of things produced in Armenia by the neglect of the Sublime Porte to carry out the local and administrative reforms granted to the Armenian people by Article LXI. of the Treaty of Berlin.

Sir W. White's recent step in addressing an inquiry to the Sublime Porte concerning the arrest of Armenians for alleged conspiracy and high treason and their indefinite detention in prison, the memorialists say, has given them lively satisfaction not only for its immediate salutary effect, but for the evidence it furnished that Her Majesty's present Ambassador at Constantinople and the British Diplomatic Agents in Turkey had not grown indifferent to the unhappy condition of the Armenian people.

Every method of persuasion and conciliatory action has, it is stated, been tried by the Armenians with the Turkish Government, but with very indifferent success. The present Patriarch, who has since his arrival at Constantinople made the study of Turkish susceptibilities his special concern, has lived to see the ecclesiastical and civil rights and privileges of the large community over which he presides ignored or contemned, and his own authority, even in administrative matters, passively opposed and the Patriarchate reduced to a state of nullity.

While the memorialists are firmly of opinion that the highest interests of their country are best served by the continued loyalty and attachment of the nation to the Sultan, they fear that the persistent neglect of the Sublime Porte to introduce the reforms promised in 1878; the severe hardships and unjust punishments with which it visits all Armenians suspected of writing, speaking, or publishing anything on this supremely important subject; the raids made in ancient churches and monasteries for arms and ammunition; the ruthless demolition of even altars and sanctuaries by the Turkish military in the prosecution of such searches, and the sacrilegious handling of Holy relics, crosses, testaments, and other sacred objects held in the highest veneration by the Armenian people; the sudden visits in search of so-called compromising or "injurious" books and documents; and the attempts recently made to put aside and override the principles and provisions of the Canon Marriage Law of the Church of Armenia and to legalize bigamy in an eminently Christian community, will, each and all, serve to put to a severe strain the dutiful and loyal feelings of a very large section of the people.

The memorialists ask his lordship to make such representations to the Sultan as will bring about the desired reforms. The memorial is signed by Mr. G. Hagopian (chairman of the committee), Mr. Petrus Aganoor (treasurer), and Mr. M. Sevasly (secretary).

Annexed to the memorial is the following summary of arrests, imprisonments, and punishments suffered by individual Armenians for political reasons between the years 1885-1888:—

"In October, 1885, Meguerditch Seflian was sentenced to three years' imprisonment.

"In November of the same year Baldoshian, Varjabedian, Thomas Geroian, and Hovhannes Shirvanian were imprisoned in Van.

"The prelate of Moush, the Very Rev. Bishop Krikorios, was brought to Constantinople under arrest for some alleged political crime, kept there several years without trial, and only allowed to return to his bishopric in 1885.

"In the spring of the same year Sahag Kaljian, barrister, was brought to Constantinople under arrest and imprisoned there without trial.

"In January, 1886, a number of young Armenians were imprisoned in Van.

"In April of the same year Apear Kaghortian, teacher in Baslkalé, who had been some time before arrested and then discharged, was re-arrested.

"The prelate of Arapker, the Very Rev. Bishop Yeznig Abahouni, who had been some years previously arrested and conveyed to Constantinople under some political accusation, was only allowed to return to his see in 1886. He was never tried. It is worthy of notice that during the forced absence of these prelates in consequence of the unfounded and vexatious accusations brought against them by the local authorities, their flocks were deprived of their principal spokesmen and advocates. About the same time the Turkish Government obliged the ex-Patriarch, Mgr. Khrimian, to leave his Archbishopric and proceed to Constantinople, his presence in Van being considered "injurious." In answer to this step, the Ecclesiastical Synod appointed his Beatitude chairman of its executive council at the Armenian Patriarchate.

"An Armenian, named Onnig, who had come to Constantinople from Bulgaria, was arrested there for the alleged possession of revolutionary documents.

"Meguerditch Terlemezian was arrested in Van for tracing maps of Armenia, and then discharged. After the encounters with the Turkish military in the churches of Van, on the 20th and 22d of June, 1886, he was condemned without being defended, he being absent at the time. Being amnestied on the occasion of the anniversary of the Sultan's accession to the throne, he came to Constantinople. Here, however, he was re-arrested and imprisoned. In consequence of the encounter and opposition offered to the military for unlawful entry into the Armenian churches in Van, on the 20th and 22d of June, during a Church election, the chief candidate being a favourite of the provincial authority, 37 individuals were arrested, of whom 26 were subsequently discharged, but the rest were condemned to terms of imprisonment varying from three to five years. Ten Armenian fugitives were condemned to imprisonment for life—Avedik Terlemezian and Khachadour Aslanian were imprisoned by the authorities until their sons gave themselves up.

"Garabed Natanian was summoned to Constantinople and there arrested. He was then exiled to Erzeroum without trial. He could only obtain leave to return to Van after the lapse of a considerable period.

"In October, 1886, Avidis Bardevian was arrested in Van and then discharged on bail. About the same time an Armenian named Markar was arrested. In November of the same year Karekin Pagheshian and Markar Pejeshgiran were arrested. In December of the same year the secret police conducted a strict search in the official residence of the Armenian Prelate of Erzeroum.

"In the same month the Inspector-General of the United (Educational) Societies in Armenia, Meguerditch Sareyan, and the Sub-Inspector, Markar Natanian, were arrested as the suspected authors of certain documents criticizing the authorities.

"Also in the same month the Sunday school pupils Bedros Shadaghtsian, Boghos Kholdigian, Meguerditch Melkonian, Aris Akhigian, Hovhannes Koukonian, Krikor Benzigian, Roupen Shadavorian, Neshan Odian, and Michael Natanian were arrested. K. Benzigian and R. Shadavorian were declared to be innocent and discharged. S. Akhigian was also set at large on account of his extreme youth. B. Shadaghtsian, B. Kholdigian, and Melkonian were condemned to three months' imprisonment as rebels. N. Odian, K. Koukonian, and M. Natanian were banished to Konia, in Asia Minor.

"In 1887 Meguerditch Sarcian, the Inspector General of the Armenian Schools, and the Sub-Inspector, Margos Natanian, who were arrested in spite of the declaration of the Judge of Erzeroum that they were innocent, were in March of the same year exiled—the former secretly in the night to Konia, and the latter to Bagdad. His Imperial Majesty the Sultan has recently made a donation, and signified his pleasure to take under his august patronage a hall given in aid of these schools supported by the United Societies; but the principal officers of the association have not been recalled from exile.

"In the spring of 1887 Mardiros Dajigajmian, who had already been imprisoned in Van, was exiled to Adana.

"In the spring of the same year the brothers Ganampokhian and Markhos Mondigian were imprisoned in Van.

"Also in the spring of the same year Keork Pasbanian, his two nephews, and Stepan Haigouni were imprisoned in Tokat, Asia Minor.

"On the 23d of October of the same year Father Arsen Tokhmakhian was arrested as a revolutionary preacher, conveyed to Van, and imprisoned there. His case has not yet been tried.

"On the 18th of December, as compromised in Father Tokhmakhian's case, the following persons were arrested and conveyed to Constantinople—H. and K. Tsakonlian Brothers, tea merchants, Pash Vartan (keeper of Yildiz Khan at Constantinople), and an old man named Haroutoun Aghourian.

"Some of the persons who were imprisoned were recently discharged, but other persons have been arrested in their stead, among the latter are well-known individuals and some village teachers.

"Intelligence received from Moush states that the Military Commandant of the vilayet of Paghesh, and the public prosecutor, effected an entry into the Monastery of the Holy Apostles of Moush, and in the course of a minute search for arms and ammunition laid irreverent hands and knocked about the relics of saints, the crosses, and the sacred volumes. The Armenian Patriarch at Constantinople has lodged a strong protest against this violation of the immunities of the Church.

"A young Armenian at Ismid, who had in his possession a historical novel, has been arrested and imprisoned as a suspect.

"Keork Pasbanian, formerly professor at Tokat, who was recently arrested as a suspect and then discharged, and who proceeded to Constantinople to practise as a barrister, was suddenly arrested and a search made among his papers. Although no incriminatory documents were found, he is, however, kept in custody along with other prisoners.

"His Imperial Majesty the Sultan has granted the high rank of Bala to the Governor-General of the vilayet of Van, Halil Pasha, who has been instrumental in the imprisonment for political reasons of a large number of Armenians as suspects, while His Majesty declares to the patriarch that he is assured of the loyalty of the Armenians. A private letter from Constantinople states there are 12 Armenians imprisoned in the Sultan's own palace of Yildiz, with all their documents and letters; that His Majesty is in great fear of an Armenian revolution, and has several times invited his Cabinet to devise means to prevent such an uprising; that several Armenian functionaries have been summoned to the Palace and invited to give their opinion on the situation. They counselled the removal of oppressions, and the granting of freedom of speech and liberty of the Press."

The following reply has been received from the Foreign Office :—

March 27.

"Sir,—I am directed by the Marquis of Salisbury to acknowledge the receipt of your letter of the 15th inst., signed on behalf of the committee of Armenian residents in London, in which you call attention to the absence of efficient measures on the part of the Porte to introduce reforms into the provinces of the Turkish Empire inhabited by Armenians, as stipulated in Article LXI. of the Treaty of Berlin.

"I am to state that a copy of the letter and its enclosure will be forwarded to Her Majesty's Ambassador at Constantinople, who will be requested to report upon the statements of fact contained in them, in order that Her Majesty's Government may be enabled to judge whether any of them can properly and usefully be laid before the Turkish Ministers. But I am to point out that in a matter which affects the proper execution of the Treaty of Berlin it can scarcely be hoped that the advice and representations of Great Britain alone will be effective, unless the other Governments parties to that treaty are disposed to join.

"I am to add that the Turkish Ambassador at this Court has requested to be furnished with a copy of the memorial and its enclosure, of which his Excellency appears to have heard indirectly. Lord Salisbury would be glad to know whether the committee have any objection to the papers being communicated to Rustem Pasha.

"I am, Sir, &c.,

" J. FAUNCEFOLE."

In thanking Lord Salisbury for his reply, the London Armenian Patriotic Association have expressed their perfect willingness that their memorial and enclosure should be formally communicated to the Turkish Ambassador.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, APRIL 21.

A report is being circulated in Russian circles here alleging that Sir William White, acting upon instructions from Lord Salisbury, has made representations to the Porte recommending the carrying out of reforms in Armenia on the basis of the memorial recently addressed to his lordship by M. Hagopian, Chairman of the Armenian Patriotic Committee in London. This report is, however, untrue. The facts are these. Kiamil Pasha communicated to Sir William White a copy of the memorial, and stated that he could furnish proofs of an incriminating character against the Armenians of whose arrest the memorial complained. The British Ambassador simply replied by asking why the Porte did not publish these proofs. The Grand Vizier and Said Pasha subsequently called upon the Armenian Patriarch to deny the assertions made by M. Hagopian. Mgr. Haroutioun, in reply, asked the Porte not to press him, on account of the ferment existing among the Armenians, but at the urgent representation of the Ottoman Government finally sent a message to Sir William White stating that M. Hagopian was not acting under any authority from him.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, APRIL 28.

The differences between the Armenian Patriarch and the Porte are beginning to assume a grave character, owing to the tenacity with which the Armenians insist on the removal of certain grievances which they have formulated in two documents, the first being a personal request addressed to the Sultan and the second a statement of ten instances in which the Porte is alleged to have violated the privileges of the Armenian Church.

The first document commences by recalling that after the taking of Constantinople, the Sultan's predecessors granted to the Armenians certain privileges based on the canons of the Armenian Church; that these privileges were religiously respected, and had, in fact, been made binding by the declaration that the curse of Heaven would fall on those by whom they should be violated.

It states further that His Imperial Majesty had always been animated with the same feelings as his predecessors towards the Armenians, but that the latter were much astonished to meet so many difficulties at the Porte in asserting their privileges. The document concludes by mentioning the chief privileges which have been violated, and by expressing the hope that the Sultan, as father of his faithful Armenian people, will give orders that his Government should respect their privileges.

The second document enumerates the alleged grievances, which are as follow :—

1. The violation of their churches, and the mutilation of their altars in search of arms, which in no case had been found; such proceedings necessarily wounding the feelings of the whole Armenian people.

2. The entrance of a strong military force into the convents of Van and Moush, also in search of arms.

3. The imprisonment of archbishops without previous authorization from the Patriarch, and of bishops without that of the archbishop of the locality. According to the privileges of the Church the Porte must also ask the Patriarch to send the archbishop or bishop in question to the tribunal, whither he is accompanied by an adviser appointed by the Patriarch.

4. The obligation of the Armenian clergy to take the oath in Turkish tribunals, for refusing to submit to which as contrary to the canons of the Church, several priests were subjected to persecution.

5. The application by the Porte of the law of "Cheri" to questions of inheritance, which should by rights be dealt with by the Patriarch, the law of "Cheri" recognizing bigamy, inasmuch as it accords equal rights to the offspring of co-existent marriages, as well as to the issue of illegitimate connexions.

6. The revision according to the "Cheri" law of judgments given in divorce cases by the Patriarch.

7. The persecution of schools and schoolmasters. According to the interior regulations of the Patriarchate, recognized by the Porte, the schools are placed under the direct supervision of the Patriarch, and the Porte only has the right to inspect the books which are in use. The Turkish Government, it is alleged, however, persists in interposing in all the details and the Armenians cannot tolerate the affairs of these schools, which were built and are maintained at their expense, being interfered with by the Porte which has made no sacrifice whatever for their benefit.

8. The arrest of leading members of the Armenian community as revolutionists on mere suspicion, in which connexion the document declares that the Armenians beg to assure His Majesty that no Armenian has any idea of insurrection; and that such accusations are brought forward simply by petty functionaries in the hope of improving their own position.

9. The refusal of the Porte to execute the sentences passed by the Patriarch, or the orders given by him; here is quoted the case of the Bishop of Manoussin, whom the Porte refused to bring to Constantinople, though asked to do so by the Patriarch.

10. The persecution of charitable institutions which work under the authority and special control of the Patriarch, and which act as his auxiliaries for the propagation of instruction and the relief of the poor.

In conclusion, the Patriarch calls the Sultan's attention to the fact that the privileges thus violated are such as His Majesty cannot refuse to faithful subjects like the Armenians; that, moreover, he, the Patriarch, passes over many other violations in silence, asking only for such privileges as Powers ruling over Mussulman subjects grant to them. Finally, it would become impossible for him to exercise his functions were these privileges not maintained, and grave consequences might ensue for which he declined to be held responsible.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The harrowing contents of the Armenian Blue-book just presented to both Houses of Parliament by command of her Majesty fully prove the timeliness and urgency of the memorial which we had the honour of presenting to her Majesty's Government in the early part of last year. As your readers are aware, the text of the memorial appeared in *The Times* of April 3, 1888, and it now occupies the place of honour with further important documents from Armenian sources at the very commencement of the Blue-book. Your readers may also remember that the Sublime Porte sequestered this copy of *The Times*, as it has done several subsequent ones containing articles and telegrams on the Armenian question, in order to prevent their public distribution and perusal. As the Turkish Ambassador in London was at his own request furnished with an official copy of the memorial and statement of facts in support, the Armenians were anxious to know what answer the Imperial Ottoman Government would make. I now find that on the main subject and substance of this memorial—namely, the non-execution of the provisions of Article LXI. of the Berlin Treaty—the Sultan's Government is speechless. The Grand Vizier, in his interview with Sir A. Sandison, who waited on him to receive his answer to the memorial, grows quite eloquent on a side issue—namely, the supposed "spread of seditious ideas and propensities among the Armenians, and the necessity of preventing them for the preservation of Asiatic Turkey." These so-called seditious ideas and propensities are in truth the ever-growing loud and impatient demand of the Armenian people for adequate security of life, honour, and property in return for the taxes they pay, for immunity in the exercise of their religion and time-honoured rights as a community, for justice, and for freedom from the arbitrary and vexatious proceedings of the unsympathizing and antagonistic authorities set over them in Armenia. The Grand Vizier prefaced these remarks by saying that the memorial made no reference to anything like administrative abuses or misrule, and far less to molestation on the part of Kurds or Circassians. Yet the reply he immediately received from Sir A. Sandison that such abuses had been committed, and not long after this the threatened massacre of the Nestorians by a Kurdish army, with the actual knowledge, if not direct approval, of some of the Turkish authorities, and the atrocities perpetrated on 300 Nestorian women and girls, was once more to prove to the civilized world the constant existence of these perils and dangers in Armenia under the present régime.

Having thus very briefly stated the case, I would earnestly entreat the signatory Powers, through the medium of *The Times*, and especially his Highness Prince Bismarck, who presided over the Congress at Berlin, to examine carefully and conscientiously the story told in this Armenian Blue-book, not forgetting all that has taken place as regards Armenia since 1878, and in the name of humanity and mercy, putting aside all other considerations, to join loyally with her Majesty's Government for the purpose of making a united effort for the deliverance of Armenia from her present bondage.

The Lebanon is a striking example and monument of the results that might be obtained by such united effort. Moreover, by joining together in so humane and honourable a work the signatory Powers would be only doing what they themselves, severally and collectively, engaged to do—namely, to supervise the administration in Armenia and to watch over the fortunes of the Armenian people.

In conclusion, I would seize the opportunity of thanking *The Times* and the entire English Press for the noble manner in which it is assisting the Armenians in their claim for justice and in the assertion of their civil and political rights.

I am, Sir, your obedient servant.

London,

G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—To judge from the important telegram sent by your Correspondent at Constantinople and published in your yesterday's impression, the rulers of Turkey are about to approach the fringe of the Armenian question. In presence of the practically unanimous voice of public opinion in the European Press, in presence of the numerous speeches made in Parliament by illustrious statesmen and most reverend prelates, and lastly in presence of the remonstrances of certain Great Powers some action on the part of Turkey has become an unavoidable necessity. However, as the Imperial Ottoman Porte could not act on its own initiative on so delicate and thorny a question as the introduction of special reforms in Armenia and the giving effect to Armenian claims, which it has so shamefully neglected during the past 11 years, the high intervention of his Imperial Majesty the Sultan became indispensable. We now learn from your Correspondent that his Imperial Majesty has ordered the Cabinet of Ottoman Ministers as a special council to study the means of putting an end to the disorder in Armenia.

At last it is thus admitted that a state of disorder does exist in Armenia. How difficult it is to make the truth dawn upon certain unwilling minds. The reports from Armenia were "false," the "allegations" of "calumniators," "pure inventions." The Grand Vizier was assuring the British Ambassador "that to his knowledge perfect tranquillity prevails over the country where the disturbances were supposed to have taken place." Even his Imperial Majesty the Sultan was kept in such ignorance of passing events in his dominions as to thank God that in the distant provinces of his empire "security and tranquillity" reigned "supreme;" and, with regard to the complaints which had been made against Moussa Bey, his Majesty said that "the actions attributed to him" were "so entirely opposed to Mussulman character and custom that they can never be believed." (See Blue-book, page 68.)

The Sublime Porte having so long played the part of injured innocence, it would be instructive to know on what basis "the Special Commission of Study" will proceed, what grievances it will admit, what disorders recognize. Because the remedies to be applied to insure success must be based upon the truthfulness and exactitude of the diagnosis, or they will prove to be worthless. The Ottoman Ministers, we hear, have been instructed to endeavour to give legitimate satisfaction to the proved grievances, without conferring special privileges on any class, and without the appearance of a surrender to foreign pressure. But who have hitherto enjoyed the privilege of immunity for all the crimes, and I repeat it advisedly, the atrocities which have been perpetrated in Armenia except the Kurds and their official friends and abettors? Who are they that have so long protested against inequality and injustice except the Armenians? And will the intended refusal of the Porte to "insurgate exceptional legislation" for any portion of the empire, meaning, of course, Armenia, which comprises the provinces inhabited by the Armenians, lead to any amelioration or purification of the Sultan's Armenian administration? I share your Correspondent's doubts, and reply most emphatically, No.

The Armenian Blue-book, to which I had the honour of drawing the attention of the signatory Powers by my letter on the Armenian question which appeared in *The Times* of the 28th ult., is, I maintain, in itself an effective arraignment and condemnation of the Imperial administration in Armenia. And here I will, with your permission, draw public attention to Prince Malcom Khan's letter to the Marquis of Salisbury. It will be found at page 62 of the Blue-book. The Ottoman Ambassador, forgetful of the predatory attack made on a great scale against North-Western Persia a few years ago by the Kurdish Sheik Obeydollah, forgetful that the attack was planned and matured on Turkish territory under the eyes of the provincial authorities, sought to throw the blame and burden of the recent atrocities committed by Kurdish tribes on the Government of Persia. In administering a merited sharp rebuke to this charge the Envoy of Persia lays it down that "in order to discover the true authors of these atrocities, we have only to refer to the evidence of the victims themselves." Unnecessary to say that it is with this evidence that we Armenians and our chivalrous friends in the Press and elsewhere have so long appealed, and do appeal, to the bat of public opinion in Europe, and to the signatory Powers directly concerned with the oversight of the administration in Armenia.

We know, and men of the world know, that ravishers, murderers, robbers, oppressors, and tyrants are not exactly the sort of people who will give evidence against themselves. Their notorious acts, and the evidence of their victims, must supply the all-convincing testimony.

That Moussa Bey should be dealt with as he merits after a full and exhaustive public trial must be the ardent desire of every right-minded man. To exile him untried would be to defeat the ends of justice. The presence, however, of 47 Christian and Mahomedan witnesses at Constantinople, men and women who have come all the way from Armenia to give evidence against Moussa Bey, who is only one from an entire class, points to a state of things in that country which it is the manifest interest of the Imperial Ottoman Government to have thoroughly overhauled and examined, with, if necessary, the loyal co-operation of its friends and allies, the signatory Powers. Thus, and thus alone, can it prove its regard for justice and the most elementary duties of a central Government.

Before I close I am desirous of referring to a matter which concerns me personally. In a letter I had the privilege of addressing to the Prime Minister, under date of June 27, I said:—

"I have the honour to bring under your lordship's notice a matter which, unless it is officially and unmistakably contradicted by the Sultan's Government, would constitute a case of the most flagrant injustice perpetrated by it against the Armenians of the Empire. It has come to our knowledge that a number of the Armenian deputation who recently waited on the Grand Vizier at Constantinople to present a petition on behalf of 500 natives of Moush, temporarily residing in the Turkish capital, praying for the punishment of the notorious Kurdish chief Moussa Bey, have been arrested by his orders, and will be shortly exiled to Tripoli."

The noble marquis most kindly sent this letter to Sir William White to be reported on, and his Excellency instructed Mr. Marinitch to make inquiries in order to ascertain whether my complaint was correct. This gentleman reports in memorandum that "on information obtained from trustworthy sources" there is a misunderstanding in my statements that "neither a single person of the Armenian deputation, who recently waited on the Grand Vizier to present a petition on behalf of natives of Moush, now residing at Constantinople, requesting the punishment of the notorious Kurdish chief Moussa Bey, has been arrested by his Highness, nor is it contemplated for the present to exile to Tripoli any of them." (Blue-book, page 90.)

Upon this denial I have caused inquiries to be made from reliable and unexceptionable sources, and the following is the reply I have received:—

"The news of the imprisonment is true; the leaders among those who made a demonstration and shouted before the Grand Vizier have been imprisoned, about 12 persons. Likewise those who presented a petition to his Ottoman Majesty, about ten persons, were imprisoned for one night and liberated the following day. I repeat, those who presented a petition to the Sultan were imprisoned. As to those who presented a petition to the Grand Vizier, they remained in prison for about six days; they were 12 persons in all; it was intended to banish them to Tripoli; they have not been banished, but the fact of the imprisonment is true. Those who petitioned the Sultan were led into prison for cross-examination."

I am, Sir, your obedient servant,
London, Sept. 11. G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—Your Correspondent at Constantinople, in telegraphing the news of the appointment of his Excellency Vahan Effendi to the post of Ottoman Ambassador at Rome, says that this nomination of an Armenian to a diplomatic post of confidence is generally taken there to be a protest against the allegations of special ill-treatment and hardship suffered by Armenians at the hands of the Porte. I beg permission to make it known through your columns that if his Imperial Majesty the Sultan has wished to pay a merited compliment to our race and nation we gratefully acknowledge it. Vahan Effendi has been in the Ottoman service now upwards of 30 years; he is, besides his other accomplishments, an excellent Turkish scholar and a most conscientious public servant. We are glad that his Majesty the Shah of Persia, who has long ago recognized the value of the Armenians, has at length found an imitator in the Sultan. Vahan Effendi will be the first Armeno-Ottoman Ambassador ever appointed. It is to be hoped that he will have more liberty of action at Rome than he has ever enjoyed at Constantinople.

This reminds me of another public servant in his Majesty's service, Artin Pasha Dadian, even more distinguished perhaps than Vahan Effendi as Mustechar, or Councillor of the Ministry of Foreign Affairs—a favourite of the Sultan, and enjoying a universal popularity with the Corps Diplomatique. However, in spite of all this and his devotion to the duties of his office, he has been lately the victim of much personal annoyance from the powers that be. One night his residence at Beshiktash was suddenly surrounded by a company of Turkish troops, whilst another was held in reserve, and all his books and papers were overhauled and examined in order to discover compromising documents. The hero of Plevna, Ghazi Osman Pasha, assisted by some officials of the Imperial Household, composed the searching party. Thereupon Artin Pasha immediately repaired to Yildiz Kiosk and indignantly submitted his resignation to his Imperial Majesty. The Sultan refused to accept it, saying that it was all a mistake, and then added, "If you should even definitively resign I will issue an Irade commanding you to continue in your office." I hope your readers will apply the moral, for delicacy forbids my doing so. It is stated that his Excellency Hagop Pasha, Minister of Finance and of the Jèb-i-Houmayoun, or Imperial Purse, has been similarly treated, but this news is given under reserve. We Armenians are not flattered by the guarded confidence which his Imperial Majesty the Sultan reposes in individual Armenians, whilst he gives himself over head and heels to the Valis and Mutessarifs of Armenia and their Kurdish friends. We want his Majesty's entire confidence, we want his Majesty to inaugurate a policy of confidence in the Armenian people. Will the Vahans, Artins, and Hagops, who so faithfully and blamelessly serve his Majesty in the capital and leaven as far as it is possible, and where they are permitted to do so, their respective departments, do worse if intrusted with higher offices? Why may not Armenians govern and administer Armenia in the Sultan's name? Will they do worse for their ancient fatherland than for the whole of the Ottoman Empire as Mustechars and Ambassadors? The late Odian Effendi, after 25 years of most distinguished service, was denied even a retreat allowance by the State which he served so long and so faithfully. He towered head and shoulders over the whole of the Armenian servants of the Porte. It is a pity that stupid jealousy and wrong-headed fanaticism prevented the utilization of his extraordinary talents for the benefit of the State. The present condition of that State in Armenia will be shown by the following petition to the Armenian Patriarch at Constantinople, which bears a very recent date. I translate it from the Armenian:—

THIS TRANSLATION IS BY

"Diarbekir, June 25, 1889.

"To his Beatitude the Armenian Patriarch, President of the Hon. Central Administration, Constantinople.

"Holy Father,—Now it is many years since the Armenians dwelling in the sees of Diarbekir, including ourselves in the town of Hazro, have been left like watchless sheep in the hands of the bloodthirsty Kurds. Among these we specially mention Sevdin Bey, a ferocious beast, who has oppressed us so unpardonably and put such heavy burdens upon us that, unable to bear them any longer, we have come to lay our case before the Vali of Diarbekir. But it has been all in vain, we can get no redress.

"Our complaints against Sevdin Bey and his robber servants are—forcing our men and women to become Mahomedans, murders, the pillage of our houses and churches, the blasphemy of our Church with terrible oaths, the keeping our shops closed from fear for long intervals, the attack of our town and depending villages by hundreds of his murderous servants, whom he hides in the daytime and lets loose against us by night, robbery, murder, or the infliction of torture. The evils which we experience at the hands of Sevdin Bey and his servants are indescribable. Please recol-

lect the time of the Israelites and the sufferings of their women. We take God to witness that the troubles and evils from which we suffer are tenfold worse. However long and much we may write again we shall fail to describe the actual state of things. Within the last few days the men and women broke into the house of a certain Mardoyan Sarkis and carried away 80 okes of rice and much furniture. When the said Sarkis went to complain to the authorities the said robbers took his two mules and fled. Some zaptiehs arrived and arrested a few of them, but the bloodthirsty Sevdin Bey rescued them, and the zaptiehs went away empty-handed. They assaulted one Chazarossian Hovhannes so unmercifully in the market place that he died within a few days.

"Thus the Armenians can neither go to the market place nor attend to their business. Leaving all our goods and chattels, we seek safety for our lives. For the love of Christ, for the love of our nation, hasten to our aid and relief. Now we are at Diarbekir, with 300 families and four priests, we are without help. We appeal to your magnanimity, and make known our terrible condition with the hope of receiving speedy assistance. If you cannot help them these 300 families may join some other Church. This is a fine opportunity. The other Churches (meaning the Roman Catholic and Russian Churches) are always promising them rest and relief. We, the clergy, surround our people like a wall, and shall not quit our posts, and we hope that your Beatitude will do something to help us in a practical way; if not, they will unwillingly leave our national Church, and we shall be blameless.

"Again, for the love of Christ, for the love of our nation, we beg you to afford us speedy help.

"Awaiting your measures to this end,

"On behalf of the people of Hazro."

(Signatures.)

How will Vahan Effendi represent this part of the Ottoman dominions at Rome? how will he represent the condition of Armenia? That is the question.

I am, Sir, your obedient servant,
London, Sept. 13.

G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—During the past 12 years or more the Armenians have appealed to Europe to obtain justice for Armenia. The early results of that appeal were Article LXI. of the Treaty of Berlin and the Cyprus Convention, much diplomatic correspondence, and the voluminous Blue-books portraying the state of Ottoman administration in Asiatic Turkey, and more especially in Armenia. The contents of these Blue-books, as also the letters and articles which have appeared in the columns of *The Times*, should be conscientiously read by all those who affect a friendly interest in the welfare of the Ottoman Empire.

Now, however, it is proud Turkey who comes before public opinion, making a similar appeal through one of its English servants—Woods Pasha.

This gentleman is constrained to seek the hospitality of your columns to protest against the "new atrocity campaign that has been opened against Turkey," because, whether the atrocities be true or not, whether the charges of oppression, misgovernment, and corruption be true or not, the all-important truth is that "Turkey is an ally with whom it is manifestly England's interest to maintain the most friendly relations." He goes on to say in the next paragraph that, "whilst the agitation in favour of the Armenians was confined to a few individuals in London, paid to frame indictments against the Porte, the matter was of small consequence."

Has Woods Pasha a particle of proof that we are paid to frame indictments against the Porte? None whatever. But what does he obviously gain by sacrificing Armenia and the Armenians? What does he profit by suppressing everything unfavourable to his employers? Stability in office, and the prospect of another tail, and more emoluments.

According to him "Mr. Gladstone, other members of Parliament, and prominent persons, misled by specious tales of outrage and wrong, have joined in what has practically become an attack upon the very foundation of the Turkish Empire." I have no patience with such crass ignorance of principles, facts, and incidents displayed by his Excellency Woods Pasha, Rear-Admiral in the Imperial Navy of Turkey. The condition of Armenia past and present has been reported upon by a host of witnesses, native as well as European, and Woods Pasha could obtain the requisite correct *data* without travelling very far unless he has adopted for his pet principle the *dictum* "that all men are liars." Before he accuses people of having for their sole object to embarrass Lord Salisbury's Government, he should at least read the contents of the latest Blue-book on Armenia. He will then discover that the substance of Armenian complaint, as formulated by ourselves and by the friends of our cause in Europe, is the prevalence of both crime and oppression. I shall not follow him in comparing crime in England and in Turkey. The state of the prisons in the respective countries would afford sufficient contrast. In comparing the state of Burmah with that of Armenia, he should remember that Burmah has come under British rule only the other day, whilst Armenia has been under Turkey for a very long time.

The whole of the remaining assertions of Woods Pasha are the result of misconception and misunderstanding. The Armenian question, for instance does not await creation; but it is a fact, it exists. Even the reference he makes to the abduction of that poor girl Gulizar by Moussa Bey shows how limited and scanty his information is. His next assertion, however, is on a subject the truth of which concerns every Christian family throughout Armenia, and I earnestly commend it to the attention

of the Armenian, Greek, and European families at Constantinople. Woods Pasha simply says, "She (Gulizar) was married to one of the relations of Moussa Bey; and to those who, living out here, know how an Armenian girl is found willing to forsake her creed and family in order to become a Mussulman bride, her fate does not appear dreadful." The next piece of news which he mentions was given under reserve, so he need not exult unnecessarily over the fact that it was unfounded.

The stock objection of those who, like Woods Pasha, favour the present régime in Armenia is that the execution of the clause of the Berlin Treaty relating to Armenia which the Porte engaged to carry out "without delay," and the signatory Powers were to "superintend their application," is unfavourable to the interests of Turkey. The Armenians, to whom patriotism in all its aspects is as the breath of life, totally deny the truth of such a proposition; and the recent action of the signatory Powers is a proof of the utter hollowness of such pretences. That Turkey should, in the words quite recently used by the present Prime Minister of England, be "poor and weak," and I add incompetent, in Armenia, cannot be a matter of indifference to us Armenians, and we regard it as a doubly patriotic duty to insist upon the introduction of a régime which shall have for its immediate effect the fortifying and strengthening a State with which they have been so long connected. Turkey is emasculating herself at home and discrediting herself abroad by such insidious counsels as those to which Woods Pasha gallantly lends his pen. According to him, reforms in Armenia are road-making and the improvement of communication. What? Is Woods Pasha laughing at England and at the statesmen of Europe by pretending that the Porte undertook civil engineering in Armenia and the signatory Powers the office of overseers of works? As regards the "beneficial changes in the Law Courts and other matters" not mentioned, how would he like to be suddenly cast into prison and kept there for weeks and months without rhyme or reason, to be torn from the bosom of his family and exiled to Tripoli, and forgotten there? I have too much respect for your space to follow him in the beautiful picture of prosperity he draws in the economic and industrial condition of Asia Minor. Would that it were true! We all know that Asia Minor is an exceedingly rich country in natural wealth; it was once the seat of vast empires and the home of successive civilizations. It has seen the reigns of six reforming Sultans, and if the purely Mussulman population are prosperous we congratulate them, but we deny that the "provinces inhabited by the Armenians" are either contented or prosperous.

Woods Pasha mentions Crete as an example why self-government should not be conceded to Armenia. But the moment Imperial authority has been strengthened in that distracted island the British Government advises the Porte to make availing concessions, showing thereby that there was something wrong in the attitude of the Porte with regard to the affairs of that place. In the opinion of this naval authority in political matters, the Powers, in giving their collective Note of September 8, 1880, have invited an ally and a friend to commit political suicide.

But what is the use of travelling further with Woods Pasha? Supposing he spoke and wrote as his conscience prompted him, would his Rear-Admiralship be worth 24 hours' purchase? He would be incontinently dismissed the Ottoman service. Therefore, what is the use of all his fine phrases? A gentleman of culture and education whom I had the advantage of meeting near Windsor on the 18th inst., the day on which both the letters headed "Justice for Turkey" and "The Armenian Question" appeared in *The Times*, said, "I have read your communication and also a long letter by Woods Pasha; I read the latter very closely; I do not mind giving you my verdict—it is unconvincing." And such, I believe, will be the verdict of all fair-minded Englishmen.

I am, Sir, your obedient servant,
London, Sept. 23. G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—As an occasional visitor of Constantinople, who has ample opportunity to hear the pro and cons of the so-called Armenian question, and as one who as a traveller had formerly sufficient means to acquire autoptic experience on the political and social relations existing between Armenians; Kurds, and Turks, I cannot abstain from adding a few unpretentious remarks to the above question, a topic to which you have so generously opened your valuable space.

I beg leave to say before all that I find the ventilation of the Armenian question under the actual circumstances to be untimely, unpropitious, unjust, and consequently not very hopeful for its ultimate results, and I certainly would not have joined the chorus of writers if I would not be afraid of the consequences which might arise from spreading one-sided, passionate, and erroneous views amongst the English public, alas! so easily misled by the sounds of the sometimes very dubious humanitarian trumpet. A certain political party in England shows a particular anxiety to open the discussion of an Armenian question. But why? must we ask. Is it the desire to aggravate the situation of the unspeakable Turk, or do they intend to ameliorate the situation of the Armenians? In both cases they are wrong, and in both cases they will attain just the contrary of their scope. Supposing that England had written upon her flag the total destruction of Turkey, does that class of politicians ignore that the fate of the Ottoman Empire does not depend solely and exclusively upon the will of Great Britain, and that there are other Powers who have to say a word or that question? The same is true of the intended amelioration of the state of the Armenians. We all of us have known a long time ago that the relations between the peaceful, laborious, and patient Armenians on one side and the nomadic, unruly, disorderly, and adventurous Kurds on the other side leave very much to desire. We have here before us the unfortunate conditions existing everywhere where nomads and a settled population live in immediate neighbourhood, and where the latter have to bear all the irregularities resulting from the primitive condition of the former. Similar conditions are to be met with to a certain extent in the Caucasus, in Algeria, and even in the outlying frontier districts in India, and if Russia, France, and England have not succeeded in applying an always radical cure, how can we expect this from Turkey, exposed centuries ago to Western and Northern aggression—from Turkey which we compel to live constantly under arms, and which we have weakened and maimed to a degree which renders it impossible for her to compete with the great European Powers in the administration of her provinces? The Kurds, whose predatory propensities are mentioned by Herodotus, are besides on the frontiers of Persia and Russia, and, as everybody knows, in an hour or two they can escape punishment, and, patronized by the former ones, they render the Turkish authority illusory.

With Russia on the whole northern frontier of Asia Minor, and with her outposts watching eagerly every opportunity to interfere in Mesopotamia, it is hardly conceivable how a true Englishman can raise an Armenian question and invite the formidable rival of his nation to swoop down from the North to the banks of the Tigris and Euphrates. I candidly confess this is quite unintelligible to me, and I daresay to every true friend of our civilization and liberty. Of course, the so-called humanitarian politicians deny every connexion between Russian policy and the Armenian question; but have they ever considered that a forcible solution of the Eastern question in Asia Minor is fraught with much greater danger to the interests of England than the results of the last war in European Turkey? I greatly doubt whether they are so deeply agitated by sentiments of humanity as to sacrifice the vital interests of Great Britain for the sake of the acceleration of a reformatory movement which sooner or later will and must take place, and whether they are aware of the fact that the bulk of the Armenian nation does not in the least agree with those who come forward as their spokesmen in London and Paris. It is only two days ago that a very influential Armenian, nay, the very leader of the Armenian community of Constantinople, made to me the following remarks:—"I do not know what is the reason which induces Europe to interfere in our behalf, against our will, and without our soliciting their assistance. It is now 500 years that we have lived together with the Turks, and if there are quarrels and wrongs to be remedied, we can do it our own selves; we are both Orientals and we understand each other much better than our so-called European patrons. Believe me, dear Sir," concluded the Armenian, "we are fully right to be afraid of the harm which will result from the interference of our uncalled for friends and supporters."

And, since I have begun to quote personal references, allow me, Sir, to add a remark which his Majesty the Sultan made to me some time ago:—"All my efforts are directed towards the maintenance of peace in this country, of peace which will enable me to bring the nation forward on the path of culture and material progress, a condition in which I discover the best guarantee for the safety of the Empire." Sultan Abdul Hamid, whose indefatigable zeal for the welfare of his country nobody will deny, is the father of many step-children and can hardly give preference to one of them to the detriment of others. It is only the historical development of social life upon which the solid structure of reforms can be based, and every hasty and extorted measure will retard instead of accelerating the process of civilization. Russia has always ignored this fundamental rule in the progress of civilization, for her unjustified ambition has prompted her to substitute might for justice and do away with all moderation, but Europe cannot neglect this principle and still less can England do it in Turkey.

I beg to remain yours obediently,
Constantinople, Oct. 3. A. VAMBERY,

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The decision arrived at by the council of Ministers held at Yildiz Kiosk, that the Porte, taking its stand upon Articles LXI. and LXII. of the Berlin Treaty, could not introduce special reforms in Armenia on the ground that the probable claims of other Christian communities under Turkish rule might create fresh difficulties for the Ottoman Government, has been suitably and felicitously dealt with at the conclusion of your second leading article in *The Times* of the 5th inst. It is most refreshing to find the Porte taking its stand on any article of the Berlin Treaty, and when it poses as the guardian of the "probable claims of other Christian communities" in Armenia, it recognizes duties and responsibilities which we along with all Christendom would be glad to see it carry out to the letter. But who are these other Christian communities except the Armenian Protestants, numbering some 20,000 souls, and the Uniate Armenians, numbering some 60,000 souls, all of whom, by the way, do not inhabit Armenia. Does the Porte imagine that there is no public spirit among the Armenian Protestants, or that the Armenian Catholics are less learned in national lore, or are less patriotically active than the two millions of their purely Armenian brethren who still adhere to their ancient national Church? Let it peruse the great work of the celebrated Father Alishan of Venice entitled "Sisovan," which is a history of the Armenian kingdom of Cilicia, known in the Middle Ages as that of Lesser Armenia. It was established by Armenian chivalry and lasted three centuries. Let it peruse the work, by the same author, entitled "The Land of Ararat," being an exhaustive history of Armenia Major. As regards the 80,000 Nestorian peasants, the light of civilization and progress has begun to shine among them, thanks to British generosity and self-devotion, in spite of the powers of darkness and the active opposition of know-nothingarians. The Armenians who constitute the vast majority of the Christian population of Asiatic Turkey would not, in the event of a change of régime, fail to respect the "probable claims of other Christian communities." On the contrary, they would recognize and respect them infinitely better than the Kurds and other ignorant fanatics. The Porte invokes certain articles of a treaty which it has wilfully ignored during the past 11 years, and it now presumes and has the assurance to make the letter and spirit of those articles an excuse and pretext for the perpetuation of the religious and civil disabilities under which the Christian populations of Armenia have so long suffered in spite of solemn Hatti-Sheriffs, Hattî-Houmayouns, and treaties with the great Powers of Europe. As regards the true meaning and import of the articles cited by the Porte, it received a collective note from the six signatory Powers of the Treaty of Berlin, of whom Turkey is the seventh. These six Powers, practically representing Christendom and the whole of Europe, have, by their collective note of September 7, 1880, signed by Hatzfeldt, Novikow, Goschen, Corti, Tissot, and Calice, their then Ambassadors at Constantinople, interpreted once for all Article LXI. of the Berlin Treaty. All the bagglings and wheedlings indulged in by the Porte since that date have been of no avail whatever in bringing about a different interpretation. If the Porte should pretend that at the time of its signature it did not know the true import of this article, there is the Anglo-Turkish Convention to show that England did then understand what was meant by such words as "reforms," "ameliorations," and "protection" in that instrument. Again, if it should maintain that it did not realize the extent of the reforms which it engaged to introduce, there is the treaty of San Stefano. All

well-informed people know that the negotiations between General Ignatieff and the Turkish Envoys on its 16th article, which refers to Armenia, were long and protracted, that its signature was in consequence delayed two whole days, and that at one time the two sides had almost parted company in anger. The history of the Turkish rule in Armenia since the eventful years of 1877-78 shows that the event has justified the views, appreciations, and apprehensions with which we Armenians carried our cause before the Great Powers of Europe. The Sublime Porte, instead of improving the Sultan's administration in Armenia, and inviting the Powers to assist it with their counsels and directions, has wrought ruin and desolation; it has been her bane and curse. "The people are deteriorating physically, morally, and mentally"—such is the evidence brought to me by a medical gentleman who has recently visited the vilayet of Diarbekir, and who knows the country well.

The cure, the only cure, for all this evil is a decentralized government under Christian control, a local gendarmerie, officered by Christians, a Christian code for Christian offenders, and a Christian governor. There is a chain of evidence showing that autonomy of this kind succeeds admirably in Turkey. If, however, the Porte is afraid that the nomination of an Armenian governor for Armenia, approved by the Powers, is too great a step forward, let a Prince like his Highness the Duke of Teck be asked to preside over the affairs of the province for, say, five years with absolute discretion as to the choice of his officers and governors, but, of course, under the immediate supervision of the signatory Powers. A nomination of this sort would safeguard all claims, and even remove all possible jealousies and rivalries between the European Courts, since his Highness is connected with all the reigning families of Europe, including that of Russia. The moment the Porte accepts the principle of such a proposal as this, and loyally commences to co-operate in its application, it will find most of its difficulties removed, its empire strengthened, and its credit begin to revive.

We are informed that his Majesty the Sultan, after months of zealous effort, is at length about to have the pleasure of receiving a visit from the youthful Emperor of Germany. His Majesty will, no doubt, make vast preparations for the Emperor's reception befitting the traditions of Oriental splendour and magnificence. There will be much going to and fro, sumptuous banquets, illuminations, reviews, sight-seeings, and costly gifts. Politics will, no doubt, be discussed, and Sultan Abd-ul-Hamid II. will seek the protection and alliance of Germany. But how does his Majesty expect to be able to occupy the same place in the hearts and thoughts of the young Emperor and of his German people as, for instance, the King of the Hellenes does, when they are reminded that entire Christian communities in Armenia are left without protection in the hands of the Sultan's unscrupulous and fanatical subalterns and co-religionists; and when they recollect that a treaty which was elaborated in the capital of the German Empire, under the presidency of his great Chancellor, has been turned into an instrument for the manufacture and punishment of Armenian felons charged with high treason?

The continual massing of Russian forces on the Armenian frontiers of Turkey is a fact pointing to eventualities which the state of anarchy in our fatherland consequent upon the non-settlement of the Armenian question is sure to produce and even render imperative. To persecute the Armenians because they are not Turks or Kurds, but Christians, to deny them justice and equality, to exile young Armenians for having perambulated the streets of Sivas, saying "Repent ye, for the Kingdom of Heaven is at hand," as most dangerous revolutionists, to honour and entertain the Moussas, Yezos, and Sevdius, to look with suspicion and scorn upon their victims and accusers, and to hold Ministerial councils with a previous resolve of not giving effect to the representations of the signatory Powers, must inevitably produce but one result. The present rulers of Turkey seem destined by Providence to be the ready instruments for the speedy dissolution of the Ottoman Empire, so laboriously constructed by their braver ancestors. Bosnia is gone, Herzegovina is gone, the two Bulgarias are slipping away, Greece, Montenegro, and Roumania have expanded, Kars, with a slice of Armenia containing upwards of 250,000 inhabitants, is gone ; and yet the Turks have not the intelligence to take timely alarm. They believe that by attaching themselves to the ideas and prejudices which have brought on them in one single reign all these stupendous calamities, by brow-beating and terrorizing the Armenians, and by denying their just claims, they will maintain and keep their hold on Armenia and on the rest of their Asiatic dominions. Was there ever a case of greater self-deception and folly ?

I am, Sir, your obedient servant,
London, Oct. 7. G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN AND CRETAN
QUESTIONS.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—I have read with very great surprise a paragraph in your issue of the 29th to the effect that a meeting had been held by sundry members of the so-called Greek and Armenian Committees. It is not stated exactly when or where the said meeting was held, but, as I have reason to believe, it took place within the precincts of the House itself, and just prior to the raising of that question in respect to reported outrages in Asia Minor to which so very proper a reply was made by the Under-Secretary of State for Foreign Affairs.

It is in this circumstance, as also in the fact that all those present were members of the House, that any importance lies which may be attached to the said meeting by those hearing of it, and one of its objects was doubtless to engender the belief that the revolutionary committees working in England for the destruction of Turkish authority are much more supported than is actually the case.

Now there are one or two points in respect to this meeting which, in my humble opinion, are well worth the attention of all who have the interests of the British Empire really at heart. The first is its extraordinary character as above described. Regarded in the light of independent criticism, and as it cannot fail to be viewed in Turkey and elsewhere, in this meeting a section of the Great Council of the British nation—an infinitesimal one, it is true, and of no particular weight—is seen to have formed itself into an association for the avowed purpose of carrying on hostile proceedings against a friendly Power. There is no disguise as to the end in view. It is the encouragement of discontent and disaffection amongst the Christian subjects of the Sultan, under the plea of more closely watching Ottoman proceedings in Crete, Macedonia, and Asia Minor generally.

The next point is the great departure, as it seems to me, of the representatives of the British nation in this action from the mandates with which they are sent to Parliament. I have always been under the impression that members of Parliament were elected for the purpose of looking after the affairs of the nation and protecting the interests of their own country rather than to assist in promoting the objects of foreign intrigue, and surely whilst there are so many questions at issue of such vital importance to their constituencies the affairs of Turkey might be let alone.

I have already pointed out in a former letter the mischief that was being done by the encouragement given to the so-called Armenian Committee in London, even to the interests of those whom the well-meaning but unenlightened philanthropists that joined in the same would fain protect. I will therefore only now repeat what I then said, that it cannot serve either the commercial or political interests of the British Empire to undermine the authority of the Porte, thus paving the way for further encroachments on the part of Russia.

I maintain that there is no necessity for such irresponsible "surveillance" as it is the declared object of this meeting to establish. No one can be more anxious for the welfare of the Christians living under his sway than the present humane and enlightened Sultan. He labours incessantly for the welfare of all alike, and very much has already been done in the way of useful reform. His Imperial Majesty, however, cannot be expected to sacrifice entirely the interests of one section of his subjects for those of another, and progress in Turkey must be allowed to follow lines suited to the real social and political conditions of the Empire, and the Sultan's efforts not hampered by making it appear that his Government is acting at the bidding of foreign pressure. Recent information from trustworthy sources shows how very much the situation complained of has been ameliorated, and I venture to say that but for the wild dreams engendered by the proceedings at the Berlin Congress Asia Minor would never have seen the troubles of the last few years. Naturally enough, when agents at home and abroad are actively engaged in a propaganda for the destruction of Turkish rule, repressive measures are taken, and these in places situated as are the border districts of Turkey necessarily give rise to disorders that are more or less difficult to control.

The tranquillity, however, of these provinces is not the desire of the "wire-pullers" behind the scenes, or the causes that lead to the disturbance of the same would soon cease to exist. Their object is to make it appear that all Turkish rule is impossible, which I emphatically deny, and thus in this movement is to be seen a fresh bid for atrocities, the old wares having evidently grown stale and unattractive. Let me assure those ambitious minds that keep alive this agitation, and to whose action more than to any other circumstance is due all the past trouble in Asia Minor, that their visionary schemes will never be realized. If they be truly desirous of serving their brethren in Turkey they will drop this propaganda against Turkish authority and leave his Imperial Majesty free to carry out his own programme. By continuing their present efforts they are only preparing the way for a far harsher rule than has ever been experienced under the Sultans, and they should be wise in time.

I am, Sir, your obedient servant,
March 31. WOODS PASHA.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—My reply to Woods Pasha's former letter appeared in *The Times* of September 26, 1889. After six months' cogitation, and having received in the interval the gold medal of the Nishani-Imtiaz from the hands of the Sultan for services rendered and others to be rendered, this gentleman writes to you again to enlighten public opinion and to blow the trumpet of his employers, the present rulers of Turkey. One would think that before a man writes on subjects like the above he would, at least, take the trouble of acquainting himself with some of the elementary facts connected with them. Has Woods Pasha read any Blue-books on Armenian affairs? I can see no signs of it in his writings. Has he mastered the complaints formulated by the Armenian national authorities before and since the Treaty of Berlin? No. Has he even taken the trouble of reading my reply in *The Times* to his previous letter? I believe not. This gentleman, like many other pashas and viziers, has an ineffable contempt for facts. His letter published this morning in your columns may be divided into three sections—first, sneers at the members of Parliament who take a deep and honourable interest in the condition of the Christian subjects of the Porte; secondly, deprecation of their well-meant efforts for procuring justice, by showing that the Sultan's reputed personal humanity and enlightenment ought to be taken by an admiring world as an equivalent for the protection of the life, property, and honour of some millions of his Majesty's Christian subjects, and for the gradual obliteration of their national identity and religious rights; and, thirdly, a threat of worse things in store for our compatriots in Armenia if we, forsooth, did not give up advocating their just and equitable claims, and did not cease from exposing the untold iniquities of the Turkish rule in Armenia and other Christian provinces.

To all this our answer is "If the Sultan is, as you represent, anxious for the welfare of the Christians living under his sway, why does he not fulfil his own Imperial promises repeatedly made, and at once, by introducing a different régime in Armenia, satisfy the claims of our compatriots?" We, his Majesty's subjects and admirers, would not be unwilling to accept any scheme of reforms from him, provided it receives the previous sanction of England and of the other signatory Powers generally. The reason for our demanding this procedure is that, in the first place, it is perfectly legal; and in the next, the official atmosphere of Constantinople is admittedly not exactly the *milieu* where the virtue of veracity is cultivated. Woods Pasha informs us that the Sultan "labours incessantly for the welfare of all alike, and very much has already been done in the way of useful reform." But this time he does not say what this useful reform has been, and whether it has received the previous sanction of the Powers. He then proceeds to say that "his Imperial Majesty cannot be expected to sacrifice entirely the interests of one section of his nation of subjects for those of another." Does Woods Pasha think that in the Lebanon the interests of one class of his subjects are entirely sacrificed for those of another? But if this is not so in the Lebanon why should it be different in Armenia? Foreign pressure on the Sultan's Government, so far as England is concerned, is for the good of Turkey and for the avoidance of the stupendous calamities that are sure to follow if her advice should pass unheeded: and Woods Pasha would serve British interests far more by telling the truth to his Imperial master than by looking out for opportunities for giving currency to purely Turkish sentiments, and for administering a general whitewash to Turkish institutions. If any amelioration of the situation has, as it is affirmed, taken place, that is primarily due to our agitation, and not to any inherent virtue in the Turkish system of administration. If the Foreign

Office itself had not cause for specific complaints against Turkey's action in the Armenian, Macedonian, and other cogate questions, I could understand the value and use of such letters as those which Woods Pasha writes. But the Berlin Congress having admitted the reasonableness and urgency of our demands, and bound the Porte to introduce the reforms in Armenia "without delay," and the signatory Powers having undertaken to supervise the due execution of these reforms, it is, I affirm, not to use a stronger word, idle for Woods Pasha, or those whom he represents, to talk of "the wild dreams engendered by the proceedings at the Berlin Congress," and so forth.

Sir, Turkish misrule shall and must be destroyed, and in spite of the "harsher rule" threatened by this exponent of Turkish official views, we would be false to our country and nation, and to our glorious past and hopeful future, if we should in the slightest degree abate our endeavours and exertions to replace the present corrupt régime by another which shall be a veritable blessing to Armenia and a source of safety and honour to the Ottoman Empire.

I am, Sir, your obedient servant,

April 2.

G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The letter of Woods Pasha in your issue of April 2 is too serious to be left unnoticed by persons interested in the Armenian question. It seems to me that the liberal committee lately organized with the object of protecting the Christians in Turkey, judged even from the point of view of Woods Pasha, cannot fail to serve the interests of England by accustoming these Christians to look to London instead of applying to St. Petersburg. But I hasten to come to the Armenian question because I can speak freely about the matter, being an Armenian who is not a member of the Armenian associations in London, which Woods Pasha is, however, wrong to consider as revolutionary committees working for the destruction of Turkish authority. I can assure the readers of *The Times* that these associations, more inoffensive in London than if they were organized in Moscow, have for their only aim to obtain by legal means the application of the reforms prescribed in the 61st article of the Berlin Treaty—reforms whose only result will be to strengthen the authority of Turkey by winning for her the sympathies of the populations in the provinces contiguous to the Russian frontier. It is incorrect to say that the Armenians wish the Sultan to sacrifice to their own interests those of the other races; they ask only security and justice, which will be equally profitable to all the populations; in fact, we have seen, among the plaintiffs of Moussa Bey, Moslems side by side with Christians. It is also incorrect to say that it is the creation of the 61st article of the Berlin Treaty that has caused the troubles which have since occurred in Asia Minor; in order to ascertain this Woods Pasha has but to peruse a book published in London (1877) by order of the Armenian Patriarchate of Constantinople under the title of "Reports on provincial oppressions." Woods Pasha states that the Porte has already done very much in the way of useful reform, but Colonel Chermide, the British Consul at Erzeroum, writes, in his remarkable despatch of August 29, 1889, that "it is freely asserted that, since the Berlin Treaty, Turkey has done nothing to improve matters in her Asiatic provinces." If the Porte had a programme of reforms to carry out, why has it not been applied during the ten years which followed the Berlin Congress, for it is scarcely two years since the Armenians published a newspaper in London? Woods Pasha declares that the Sultan does not like it to appear that his Government is acting at the bidding of foreign pressure; but we know that it is by this pressure that every reform in conformity with the spirit of European civilization has been introduced in Turkey. According to Sir W. White's despatch of January 4 of the present year, a criminal like Moussa Bey has not been brought to Constantinople except by his constant pressure, and it will also be by the British influence, exerted in the interest of Turkey herself, that his scandalous trial, on which Woods Pasha keeps silence, will be revised. If Turks do not like foreign pressure they can oblige their Armenian subjects by doing justice, *demotus proprio*, to the reclamations expressed by our clergy in the memorial handed lately by our Patriarch to the Grand Vizier directly, without addressing himself to any Embassy. It is not Woods Pasha who could expect

that the Armenians do not protect the interests of their nation when he counsels the members of the British Parliament to look only after the affairs of their own country. It is not ambition which is guiding the Armenian patriots, but what is noblest in man—devotedness to his like. They are ready to drop their propoganda if the Porte begins to realize the reforms promised in 1878. It is not for the victims to cease crying, it is for the Kurds and Circassians to cease beating. I terminate with the words of Alphonse Karr:—"Que messieurs les assassins commencent!"

I am, Sir, your obedient servant,
MINASSE TCHERAZ, Editor of *L'Arménie*.
London, April 6.

THE ARMENIAN QUESTION.

(FROM OUR CORRESPONDENT.)

ST. PETERSBURG, SEPT. 2.

A rather remarkable article which appeared a few days ago in the *Novoe Vremya* on the Armenian question has attracted attention here by the apparently inspired tone of its observations in defence of the persecuted Armenians of Turkey, and the somewhat authoritative manner in which it referred to the possibility of Russian interference on account of the troublesome effect of the present state of affairs on the Transcaucasian frontiers, and of the consequent agitation among the Armenians of Russian nationality.

This article and others which have followed have been all the more noticed because hitherto the *Novoe Vremya*, with its well-known Chauvinism, directed against all foreign and non-Slavonic populations of the empire, has always been hostile to the Armenians, calling them the Jews of the Caucasus and exploiters of the simple-minded Russians. This sudden change, therefore, in favour of the Armenian cause is not likely to have taken place without sufficient reason, and I am able to state that a very good reason for it really exists. As far as diplomacy may be concerned it is only natural that Russia, having been decidedly slighted in her pretensions by the Sultan's confirmation of the appointment of the Bulgarian bishops in Macedonia, might be expected to enjoy the revenge of remonstrating with the Sublime Porte on the Armenian atrocities. But whether or not any such step has been taken or is contemplated nobody knows. What is certain is that the Russian Press has been led to take up the matter in the way referred to by the fact that the highest official spheres in St. Petersburg have begun to be seriously interested in the question. This is confirmed by the appearance of official reports from Turkish Armenia in the Government *Messenger* as correspondence from Erzeroum and other places.

Russia probably does not at present intend to take any political action, but there are already unmistakable signs that the complaints of the Armenians are no longer listened to with indifference in the highest circles of the Government. A very great change in regard to the Armenian question has been observed during the last week or two in the opinions and sentiments of those in the ruling spheres of the Government. The agitation among the Russian Armenians is assuming rather disquieting dimensions. Young Armenians are leaving Russia, even with arms, in large numbers, money is being collected secretly, and it is proposed to solicit the permission of the authorities to form committees and open public subscriptions for the benefit of their oppressed co-religionists in Turkey. On September 30 (old style) an important ceremony of the Armenian Church will take place at Etchimiadzin for the purpose of consecrating the holy chrism, at which many thousands of Armenians will assemble from all parts, and it is not unlikely that the state of the Turkish Armenians will be referred to in some way or other. There is a project already on foot for inducing the supreme head or Catholicos of the Armenian Church, a venerable man of 90 years, who is elected by all the Armenians in Turkey and India, as well as Russia, to head a deputation of Armenian notabilities to the Great Powers, in order to urge the necessity of doing something to remedy the present condition of things while there is yet time. It is also proposed that the Catholicos should appoint bishops to the vacant dioceses in the place of those expelled by the Turkish Government. The Armenian Bishop of Trebizond, for instance, was expelled by the Turks solely because he had been elected a member of the Russian Imperial Geographical Society in St. Petersburg.

While the Turks are afraid of learned Armenian bishops making maps, they seem to ignore the fact that Russians are mapping out the roads near Kharpout, half-way to Constantinople. If England cannot do anything to help the Turkish Armenians, it must not be imagined that Russia will also not be able or willing to do anything if the present horrible state of affairs is allowed by the Turkish Government to continue.

THE ARMENIAN QUESTION.

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, SEPT. 9.

The Armenian Patriotic Association seems to be of opinion that we are on the eve of a great Armenian insurrection. Its organ, the *Havasdan*, writes as follows:—

“Serious events have just occurred in Armenia, indicating that the Armenian nation is in full readiness for revolution. . . . For the first time during the last four centuries, the Armenians have revolted against the Turkish troops and have fought courageously with all the energy of despair. The consequences of such facts will be considerable for the future of the nation. Tempered to war and encouraged, it will henceforth never cease to demand by force of arms, like the Servians, Greeks, and Bulgarians, the realization of its legitimate desires, which have been sanctioned by treaty, but which thirteen years of patience and diplomatic action have failed to realize.”

Is this a true description of the situation? Has the most patient and docile of all the nationalities of Turkey suddenly become—to use an expression of one of its most eminent representatives—“un troupeau de moutons enragés,” inflamed with martial ardour? In order to answer these questions let us examine the two incidents which are cited as proofs of this extraordinary metamorphosis.

The first is the affair of Erzeroum which happened last June. An unknown intriguer, styling himself “Mukhbiri Sadyk”—the faithful reporter—wrote to the Civil Governor informing him that the Armenians were preparing an insurrection and had stowed for the purpose arms and ammunition in their church and lyceum. The Governor, being a sensible man, and well acquainted with the character and habits of the Armenians, regarded the denunciation as a mischievous calumny and paid no attention to the matter, whereupon the intriguer sent a similar denunciation to the commander of the troops, who thought fit to communicate it to the Imperial Palace. There it produced, as reports of imaginary conspiracies always do, a considerable amount of consternation, and orders were immediately sent to the Governor to make a strict investigation. The orders were of course carried out, and the Armenians of the town were excited and exasperated at what they considered a desecration of their church. Representations were at once made to the Governor by the notables of the community, and two days afterwards a crowd assembled in the churchyard for the ostensible purpose of preparing a petition to the Sultan. During the proceedings an officer with a small detachment of troops arrived and called on the crowd to disperse, but he found himself, to his surprise, confronted by a young Armenian, who made a patriotic speech protesting against interference. When the officer ordered the excited orator to be arrested, several pistol shots were fired, by which one soldier was killed and two wounded. This was the signal for more energetic action on the part of the troops. The churchyard was cleared, without firearms being used, and when the Armenians issued from the enclosure they were vigorously attacked by an excited Mussulman mob, which pursued them to their homes. During the disturbance, which lasted for several hours, a few were killed and many wounded on both sides, and a number of houses in the Armenian quarter were pillaged. According to a Turkish official account, eight Armenians and two Turks were killed, and 70 Armenians and 45 Turks were wounded, but these figures cannot be accepted as trustworthy. Though the document professes to relate “the pure truth,” it is evidently written with the intention of minimizing the importance of the affair and tries to convey the impression that the Armenians were killed and wounded by their own countrymen! All that is certain is that the great majority of the casualties were on the side of the Armenians.

The second incident happened about a month later, in the Patriarchal Church of Koum Kapou, one of the Armenian quarters of Stamboul. On Sunday, July 27, during the morning service, a young Armenian stepped forward towards the altar, and, after reading a memorandum regarding the persecutions to which the Armenians were subjected, insisted on the Patriarch going at once to the Palace with a petition to the Sultan. The Patriarch refused and tried to escape, but he was placed by force in a carriage and driven in the direction of Yildiz Kiosk, accompanied by a disorderly crowd. The procession was soon met by a small detachment of troops, and a scuffle ensued, during which several persons are said to have been killed and a good many wounded. As to the precise number of the killed and wounded, I have been unable to obtain any reliable information.

How are we to interpret these two incidents? Are we to regard them as spontaneous outbursts of popular indignation or premeditated attempts to raise disturbances? It must be admitted that the Armenians have abundant reason to be indignant. Their patience has been severely tried by the extortion and violence of Kurdish Beys, the oppression of Turkish officials, and the systematic denial of justice on the part of the authorities, culminating in the scandalous trial of Moussa Bey. It is to be remarked, too, that those who took part in the disturbance at Koum Kapou were all provincials, who were excited by memories of Kurdish raids and official persecutions in their native villages, and that they had been prevented from communicating freely with their families by the obstructions to postal and telegraphic communication which the authorities had created with a view of preventing an organized insurrection among the Armenians of Asia Minor. But, notwithstanding all this, the theory of a spontaneous explosion is hardly admissible. The Armenians are a sluggish, long-suffering people, not at all liable to paroxysms of excitement, and both at Erzeroum and at Koum Kapou there were unmistakable indications of a deliberate attempt, on the part of some persons unknown, to produce a public demonstration. At Erzeroum the meeting in the churchyard was called together two days after the church had been searched, the Armenians who refused to close their shops as a protest against the action of the authorities were threatened, and in some cases maltreated, and those who organized the meeting took the precaution of arming themselves with revolvers. At Koum Kapou there was equally strong evidence of premeditation. A memorandum enumerating the grievances of the community had been drawn up beforehand, and some of those who made the disturbance had gone to the church armed. Under these circumstances it is scarcely possible to resist the conclusion that the two incidents were the work of political agitators with some definite object in view. The train was fired by the “faithful reporter,” and it is evident that if we could discover who he was, we should obtain an important clue for determining the origin and nature of the movement. Unfortunately, among the best authorities there is a great diversity of opinion on this important point. No less than four different explanations have been given me by persons whose opinions are worthy of attention. These four theories as to the personality of the “faithful reporter” are—

1. That he was a discontented, disreputable member of the Armenian community, who wished to revenge himself on the ecclesiastical authorities.

2. That he was an emissary of the Roman Catholic Armenians, who wished to injure their brethren of the Gregorian Church.

3. That he was an agent of the Palace coterie, who have been for some time denouncing the Armenians as disloyal and seditious.

4. That he was an emissary of the Russian Government.

A brief examination of these various theories, even if it should lead to no certain conclusion with regard to the point under consideration, will at least throw some light on the question generally.

In support of the first suggestion—that the anonymous informer was merely a discontented mischief-maker—it may be said that incidents of the kind are not infrequent. According to the privileges granted *ab antiquo* to the Armenians, the Patriarchate and the provincial Bishops have a certain civil as well as ecclesiastical jurisdiction, and it sometimes happens that an insubordinate member of the community refuses to submit to the decision of the authorities of his own creed. To such an individual, if he is an unscrupulous character, two courses are open—he may

liberate himself from the jurisdiction of the Patriarchate by becoming a Mussulman, or he may avenge himself on the local representatives of the Patriarchate by denouncing them to the Turkish authorities. A case of the former kind occurred last year, and some people endeavour to bring it into connexion with the Erzeroum incident. A certain Shahpaz Effendi, who wished to get rid of his lawful wife in order to marry another woman, was unable to obtain the sanction of the Patriarchate and accordingly embraced Islam. Since his apostasy he has been a frequent visitor at the Palace, and he is generally suspected of intriguing against his own countrymen; but, so far as I am aware, no proof has been adduced of his complicity in the incident above mentioned, though it is admitted on all sides that he is frequently consulted on Armenian affairs, and that in these matters he habitually shows himself more Turkish than the Turks. The alternative course open to a disobedient, unscrupulous son of the Church is commonly adopted by those who wish to cause annoyance to the ecclesiastical authorities without separating themselves entirely from the community; and it is quite possible that the "faithful reporter" may have been a mischief-maker of that class. In that case the denunciation proceeded from personal motives and was used by agitators for political purposes.

The respectable members of the Gregorian Church, to which the great majority of the Armenians belong, are naturally reluctant to admit that one of their own flock should have been guilty of playing the traitor, and they prefer to adopt the second of the theories above mentioned, that the calumny was invented by the Roman Catholic Armenians. Monseigneur Azarian, the Roman Catholic Patriarch, is openly accused of having taken an active part in the intrigue, and is said to have been reprimanded by the Sultan for having given false information. These accusations are characteristic of the relations which exist between the two Armenian communities. The traditional policy of the Roman Catholic Patriarch is to seek the favour of the Turks by convincing them that his community is sincerely loyal to the Sultan and entirely innocent of any political aspirations, and at the same time to persuade the Gregorian Armenians that they may, by joining the Roman Catholic Church, enjoy efficient protection against Kurdish marauders and Turkish officials. It does not follow, how-

ever, that Monseigneur Azarian is guilty of the charges brought against him. Being a very intelligent man and thoroughly versed in the arts which have secured for the Propaganda a considerable amount of success in Turkey, he must understand that there is no use in causing the Gregorians to be persecuted if they are not at the same time made more disposed to seek a haven of refuge in Roman Catholicism, and that there is no use in playing the odious part of an informer unless there is a real conspiracy. If, therefore, the learned prélate really informed the Palace that arms and ammunition were concealed in the Gregorian church of Erzeroum, we may assume that he was himself deceived and that he had nothing to do with the invention of the story. Intelligent informers never invent stories which can be easily and quickly refuted.

The third suggestion—that the "faithful reporter" was an agent of a Palace coterie which has been for some time denouncing the Armenians as disloyal and seditious—presents the same objections as the preceding theory. That such a coterie exists and that it is utterly unscrupulous there is no doubt, but it is too prudent to invent stories which can be at once disproved. The suspicions of the Sultan can be excited and the persecution of the Armenians increased much more effectively by simply placing before his Majesty the publications of the Armenian committees which have been formed in London and other European cities. Those who issue these publications ought to know that they are playing the game of the coterie by their so-called patriotic agitation. The coterie might, indeed, employ usefully some of the funds at its disposal by anonymously subsidizing the patriotic committees.

There remains, then, the fourth theory, that the "faithful reporter" was an emissary of the Russian Government. Though I have questioned diligently some of the people who hold this view, I have been unable to obtain any evidence in support of the suggestion, and I may remark that the idea is in itself inherently improbable, for the Russian Government is at present trying to stand well with the Porte and seems anxious to establish with the Sultan an *entente cordiale*. On the whole, it is much more probable that the informer acted from personal motives, and that his object was either to cause trouble and annoyance to the ecclesiastical authorities or to bring about the dismissal of the Civil Governor. If this latter was his object, he succeeded, for the Governor has since been transferred to another province.

A more important question is—Who took advantage of the excitement produced? Here there is less room for uncertainty. Among the Armenians there is a small patriotic party who hope to obtain for their countrymen some sort of administrative and political autonomy, and who consider that the end in view can be best attained by political agitation. They know very well that an insurrection cannot be organized on a large scale, and that any popular rising would be immediately suppressed, but they imagine that public demonstrations may be useful to the cause in two ways—first, by frightening the Sultan and thereby inducing him to undertake some of the long-promised reforms; and, secondly, by provoking the intervention of foreign Powers. The latter contingency is what they specially desire, because they have learned by experience that his Majesty is not likely to introduce reforms for the benefit of his Christian subjects—and still less to grant autonomy—of his own free will. Like the party of action in Crete, they cling to the idea that an "atrocities agitation" might be got up in their favour and might lead to their political emancipation, as the famous "atrocities agitation" of 1876 led to the emancipation of the Bulgarians. It is useless trying to convince them that their hopes are illusory. When they have proved that the sufferings of the Armenians are a disgrace to civilized Christian Europe, they jump to the conclusion that civilized Christian Europe must soon remove this stain from its moral reputation. Hearing that their representatives in

London—the Armenian Patriotic Society—have received assurances of sympathy from several members of Parliament, they believe that their cause is making progress and that the day of their emancipation is about to dawn. In their minds the platonic sympathy of half-a-dozen members of Parliament has an importance ludicrously out of proportion to its real value, and they consider it their duty, as good patriots, to furnish their English sympathizers with materials for sensational speeches. A good opportunity was afforded by the search for arms in the Church of Erzeroum, and it was taken advantage of; and the disorders in Koum Kapou were, to all appearance, got up for the same purpose. The more carefully we examine the action of these agitators, the more clearly do we perceive that their object is not to organize a serious insurrection but simply to make a public demonstration. The only incriminating documents found by the police after the Koum Kapou incident were a bombastic proclamation and a few articles of the *Havassdan*, the organ of the Patriotic Association, published in London.

As this small patriotic party of action among the Armenians is making appeals in England for sympathy and support, the British public ought to know something about the present results and future prospects of the movement. The results hitherto obtained may be very briefly described; the movement has greatly increased the sufferings which it proposes to cure. From time immemorial the Armenians in the rural districts have been exposed to the exactions of Kurdish Beys and corrupt officials, but until recently their position in this respect was not much, if at all, worse than that of their Mussulman fellow villagers, with whom they were wont to live on friendly terms. The Christian rayah recognized, of course, the social superiority of the dominant race, and rendered willingly any little service which a Mussulman neighbour might ask of him, and the Mussulman in return afforded his Christian neighbour any little protection he might require. The two races had thus, for many generations, numerous common interests and no reason for mutual hostility; but at the time of the last Russo-Turkish war their relations underwent a great change. The Turkish soldiers who returned from the war found that during their absence their families had become impoverished, whereas the Armenians, who were not subject to the conscription, were as prosperous as ever, and no longer so submissive and subservient as of old. Many of those good rayahs had evidently "got wind in their heads," and some of the more educated among them had begun to talk about an independent Armenia under the protection of Christian Europe. Thus the seeds of political rivalry were sown, and the traditional amicable relations between the two nationalities were at an end. In the mixed villages disputes between Mussulmans and Christians became frequent, and the latter found it impossible to obtain justice, because the Mussulman authorities were now prejudiced against them. Their natural protector, the Patriarch, was no longer able to assist them in their difficulties, because he had compromised himself in the eyes of the Sultan by addressing memoranda and petitions to foreign Powers and encouraging the political aspirations of his countrymen. For these reasons the movement in favour of autonomy has hitherto had a

disastrous effect on the material welfare of the Armenians, and it is worthy of remark that the fact is admitted even by those who obstinately continue the agitation. A few months ago, the editor of the newspaper which is the organ of the Armenian Patriotic Society declared publicly that "the evils of which the Armenians so bitterly complained prior to 1878 . . . are more intolerable to-day than they have ever been before. Nothing, it seems, can bring Turkey to a sense of her duty. The teachings of the past, the loss of extensive territories, the transformation into autonomous States of Bulgaria and other provinces, have had no salutary effect on the Sultan's Government. . . . Turkish rulers and Turkish statesmen are not to be reasoned with, not to be pleaded with."

Why, then, it may be asked, is this agitation continued? Because the Armenian Patriotic Society believe that the Turkish Government, though deaf to the demands and prayers of its oppressed Christian subjects, is amenable to strong diplomatic pressure, and they hope that the Powers, especially England, may be induced to intervene effectually in favour of their countrymen. To indulge in this hope, we must be of a very sanguine temperament or very little acquainted with the history of Turkey since the Congress of Berlin. During those 12 years diplomacy has exhausted its resources without obtaining any tangible result — except the increase of the evils it sought to remove. It has not favoured the scheme of Armenian autonomy, because there is no Turkish province in which the Armenians compose a large majority of the population, and the warlike Mussulmans could not reasonably be expected to submit quietly to the political supremacy of an unwarlike race whom they have hitherto regarded as their inferiors; but it has tried hard to persuade the Sultan to introduce practical, administrative reforms, which would insure the welfare of all the inhabitants of the provinces in question, without distinction of race or creed. This has been since 1878 the constant aim of the British Government, and all its efforts have been fruitless. Advice, admonitions, and threats have been tried in turn and have all proved equally unavailing. Successive English ambassadors have laboured honestly and earnestly at the task, and have been constrained to admit that the short-sighted obstinacy and hopeless incapacity of the Turkish Government cannot be overcome by any means at their disposal. Any one who studies carefully and impartially the history of these diplomatic efforts must come, I think, to the conclusion that nothing short of a foreign occupation of the provinces in question can effectually cure the existing evils; and I presume that the idea of a foreign occupation of the Turkish provinces inhabited by the Armenians is not at present within the sphere of practical politics.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—Your article of the 19th inst. respecting the Armenian question contains, side by side with incontestable truths, some points which may be exposed to the criticism of a specialist. As I fear to abuse your hospitality by sending you an article of several columns, I will concentrate my observations only on one of them—that is to say, on the point that you do not seem to believe the Armenian people fit for self-government.

If any one would take the trouble to study the history of Armenia, he could not express such an opinion about a nation which has been able to govern itself during 50 centuries, in the midst of the most difficult circumstances, and in a country that Justin has called the largest of Asia after that of the Parthians. The Armenians have not only very well administered their fatherland, but they have also furnished excellent administrators to different States of Asia, Africa, and Europe, apart from 13 Emperors that they have furnished to the throne of Byzantium (Mauritius, Ardavast, Philippique, Leon III. the Isaurian, Leon V. the Armenian, Basil I. the Macedonian, Leon VI. the Philosopher, Constantine VI., Porphyrogenetus, John Zimisces, Basil II., &c.). I hasten to pass to the present, where it will be easy to me to state the same phenomenon. In our days the Armenians have displayed their administrative notions and capacities wherever their services were required. I will be sober in stating examples. Those who have visited and studied the Caucasus and Russian Armenia know that the administration is there generally in the hands of the Armenians, who perform their task more successfully than all the satraps of Asiatic Turkey. That Loris-Melikoff who has governed the largest Empire of the world after that of Great Britain was but an Armenian. Is it in fact possible to admit that that other Armenian, Nubar Pasha, who has administered Egypt so many years, could not administer the province of Erzeroum? Is it possible to admit logically that the Armenians Hagop Pasha, Artin Pasha, and Vahan Effendi, of which the first is managing the finances of the whole Empire, the second really the foreign affairs, and the other the justice, could not govern such and such a vilayet of Turkish Armenia? I will say more. My countrymen of Turkey are already exercising a kind of self-government, thanks especially to the regulation they have rooted out from the Porte in 1860. They administer themselves their churches, their convents, their schools, their hospitals, their orphanages, &c. Strange thing! they have succeeded in creating for themselves a constitutional organization under the theocratic despotism of the Sultan. In Turkey itself they are exercising since 30 years the universal suffrage, and they possess a National Assembly of 140 members, elected by the votes of the Armenians of the capital and provinces, which holds its sittings in Constantinople, under the presidency of the Patriarch, and in which are treated all the affairs of the nation. This Assembly is a rather successful imitation of the French Parliament, naturally on a small scale. Mr. James Bryce, the Marquis of Bath, Sir Mackenzie Wallace, your former Correspondent at Constantinople, and other distinguished Englishmen have assisted at its sittings. Surely, if there is in Turkey a people ripe for self-government, that is the Armenian people.

I am, Sir, your obedient servant,

MINASSE TCHÉRAZ, Member of the National
Assembly of the Armenians of Turkey.

London, Sept. 21.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—In your issue of the 19th inst. you published a long letter from your Special Correspondent at Constantinople on the Armenian question, which I have read with much interest as an attempt to give an impartial account of its present phase. Some of his conclusions are, however, erroneous, and with your kind permission I will notice a few of them. One of these is the supposition that because the *Havasdan* calls itself the organ of the Armenian Patriotic Association, it *ipso facto* is the official organ of our association, which, as you are aware, came into wide notice through the memorial dated March 15, 1888, which I had the honour of presenting to Lord Salisbury, and which you did us the honour of publishing in *The Times* of April 3 of the same year. While desirous of duly acknowledging the loyal and hearty co-operation and assistance of all true Armenian patriots, I, as the chairman of the said association and as the oldest exponent of the Armenian question in this country, together with my friends and followers, avow ourselves as belonging to a far more serious, matter-of-fact, and practical school of politicians. The *Havasdan* was intended to be, and ought to have become, one of our most accredited organs, but it has failed in its mission of representing our cause officially, and consequently most of its earliest friends and supporters have withdrawn their countenance and support from it.

The next point which I wish to rectify is that recent events at Erzeroum and at Constantinople do not quite so precisely indicate that the Armenian nation is now in full readiness for revolution; but that, as I have had the honour of representing to the Marquis of Salisbury in my communication dated August 18, they show that our fellow-countrymen in Turkey are determined to defend their rights and to do their duty in corporately laying their grievances before the Powers that be. First of all before the Sultan, as the Sovereign of Armenia, who has entered into a distinct stipulation with Europe that he would introduce reforms in Armenia; and, secondly, before the signatory Powers, beginning with England, who are to examine the nature and sufficiency of these reforms, and then to supervise their application and execution, because on this point the terms of Art. LXI. of the Berlin Treaty are clear and unmistakable. Having dealt with this point, I desire to draw your attention to the circumstance that the *Daily News* of August 16 published a lengthy account of the riots at Erzeroum from a correspondent in that city, who, I think, had admirable opportunities for verifying his facts, and whose statements have not been contradicted. Now that account varies materially from the brief account furnished by your Constantinople Correspondent. A few weeks ago a gentleman who had just returned from Erzeroum, and who was present during the massacre of the Armenians in that city, called on me here in London. He told me that the Armenians were unarmed except a very few; that the soldiers were sent to prevent the Moslem civilians from committing a breach of the peace; that for several days previously the Moslems of Erzeroum had been incited to massacre the Christians and loot their houses by the fanatical Mollahs; that, knowing this, the Governor of the province, Sami Pasha, if he wished to maintain the character of an upright and impartial magistrate, ought to have taken the most elaborate and careful precautions. This he did not do, but merely sent a battalion of soldiers when he found that the Turks, armed with daggers, cudgels, revolvers, knives, and everything that could serve as a weapon of offence, made for the Armenian quarter, where the Bishop's palace is located, and before which the Armenians had assembled to hold a meeting of indignation at what had occurred at the Armenian church a few days previously. The day was a Friday, the Mahomedan Sunday, a day specially adapted to bring a large number of true believers together. The

arrival of the military, however, did check for a time the sinister intentions of the *Bashi-Bazouks*. But the real mischief was done when the officer in command, tired of waiting, took upon himself to order his troops to clear the churchyard, where the Armenians had, not "ostensibly," as your Correspondent affirms, but in real earnest, assembled to complain to the Sultan of the grave indignity to which they as a community had been subjected by the Governor. At this juncture it happened that a few Armenians, who had taken the precaution of not leaving home unarmed, resisted the unexpected incursion of the soldiers, but these could have been forthwith disarmed and temporarily arrested if the object of the military had been a lawful one. They, however, wanted to draw blood and replenish their empty purses by a massacre of the Armenians. Several Armenians, seized with the heroic spirit of the early Christians, which has never been absent from them, and which has all but subdued half the world, bared their breasts and told the soldiers that, if they as military men did not feel the cowardice and disgrace of attacking unarmed and defenceless men who had met together for lawful and good purpose, they (the Armenians) were not afraid to die. And at that spot some 250 Armenians were either killed or wounded. The *Bashi Bazouks*, seeing that the military themselves had fallen on the Armenians, began the riot in good earnest, and for some hours even the foreign Consulates were in great peril. The long series of robberies, murders, public beatings, harsh treatment from Governors and Judges, false imprisonments, and other nameless indignities to which the Armenians were subject, and which at length culminated in the massacres and pillaging at Erzeroum, roused the indignation of Armenians from the provinces residing at Constantinople and fired their enthusiasm; they decided to lay their grievances directly before the Sultan, with the Armenian Patriarch at their head, at all hazards. When we take into consideration the fact that the demonstrators went to the Cathedral at an early hour, that women and children were carefully excluded, and that cool-headed and devoted leaders were not wanting, it is difficult to believe that the crowd proceeding to Yildiz was a disorderly crowd. If his Imperial Majesty the Sultan was mindful of hearing from the Armenian people what their Patriarch had at various times endeavoured to impress upon him, he would have received the petition of the demonstrators from a deputation chosen from among them and promised that justice should be done. Instead of this, his Majesty sent two battalions of soldiers, under the command of the highest military officers of his army, with orders to disperse forthwith the unruly Armenians. It was then that Constantinople witnessed an unprecedented sight—that of practically unarmed Armenians emulating the example of their brethren at Erzeroum and determined to lay their case before the Sultan in person, falling in defence of their indefeasible right of petitioning as citizens and refusing to be mere slaves. And, Sir, I defy any man or any power on earth to affirm that the Armenians were, under the circumstances, wrong in acting as they have done in remonstrance and protest against the barbarities, oppressions, and atrocities to which they have been so cruelly and heartlessly subjected in their native fatherland. It is this spirit of self-control, self-reliance, and self-sacrifice that will give us the victory in this unequal struggle of right, hallowed and consecrated by international treaty, against a might which has hitherto turned a deaf ear to the warnings of its best friends.

I am, Sir, your obedient servant,
London, Sept. 25. G. HAGOPIAN.

THE ARMENIAN QUESTION.—The appeal forwarded on the 6th of September to the Emperor of Germany by the Armenian community in England states that since the signature of the Treaty of Berlin in 1878, by the 61st article of which the Sublime Porte undertook to carry out without further delay the reforms demanded by local requirements in the provinces inhabited by the Armenians and to guarantee their security against the Circassians and Kurds, the Government of Turkey had performed absolutely nothing towards the fulfilment of this its engagement. That in consequence of this neglect the signatory Great Powers who undertook to superintend the measures to be adopted by the Porte had had no opportunity afforded them for doing so. That the Armenians, together with the whole of the peaceful and law-abiding population inhabiting Armenia, were by the utter inefficiency and hopeless corruption of the existing local administration reduced to a condition approaching actual slavery, in which the life, property, and honour of inoffensive citizens were a constant prey to the lust, rapacity, and bloodthirstiness of lawless wretches and criminals. That the representations of their venerable patriarchs at Constantinople since 1878, the exhortations and remonstrances of the British Foreign Office and her Britannic Majesty's Ambassadors at Constantinople during the past 12 years, and also the generous efforts in the same direction of his Imperial Majesty's grandfather and father, had failed to produce the desired effect. That his Imperial Majesty would not, they ventured to believe, tolerate a state of lawlessness and anarchy in Armenia which would put that province into flames and reopen the Eastern question, with a possible Turkish question in its train, the counter effect of which was sure to be felt in Europe. The petitioners therefore humbly and most earnestly reiterated their prayer to his Imperial Majesty, whose best energies had been devoted to the preservation of the peace of Europe, to convene at the earliest date a conference of the Signatory Powers to settle the Armenian question on a firm and solid basis. The appeal was signed on behalf of Armenian residents in London by Minasse Tchéraz, ex-delegate to the Berlin Congress, and G. Hagopian, 25, Chesilton-road, Fulham, London, S.W. ; and on behalf of Armenian residents in Manchester by the Rev. S. Baronian, D.D., vicar of the Armenian church.

THE ARMENIAN QUESTION.—There was a conference on Tuesday at the National Liberal Club on the Armenian question, Mr. James Bryce, M.P., presiding. Among those present were M. Hagopian, Mr. Stevenson, M.P., and Mr. E. J. Beale. M. Sevasly, the editor of the *Haiasdan*, read an elaborate paper on the subject. The Armenian question, he said, formed an important element in the Eastern question. In Turkey there prevailed what might be termed a stream of atrocities, and not until they rose to an intolerable pitch did they seem worthy of consideration, a problem to grapple with, in the eyes of European diplomacy. Having given details of Kurdish oppression and Moslem maladministration, he suggested as a remedy the appointment of an Armenian governor-general and a locally-recruited gendarmerie. He also described the present condition of the country as one of daily slaughter and pillage, and ended with an earnest appeal for British intervention. In the discussion that followed Mr. Stevenson said that Armenia had special claims to the consideration of the people of this country. For one thing it presented the spectacle of a civilized nation with a great past suffering under the oppression of a nation that was not its equal. Another of its claims rested upon solemn treaties, and he argued that pressure should be brought to bear by England upon the Sultan in the matter. It was matter for deep regret that the Government gave the public so little information relating to the question. M. Hagopian briefly glanced at the history of Armenia since the Crimean war, adding that the state of things complained of was to a large extent kept up by English influence and money. Mr. Bryce, after complimenting M. Sevasly on his paper, said it was important to remember that England was really called upon to do something here. But for the Berlin Treaty the Armenians could have recourse to Russia. The Government was under a positive obligation to put pressure upon Turkey in their favour, but had gone out of its way to pat Turkey on the back. Persuasion was thrown away upon the Turk; the only thing to be done was to hold a stick over him. What might be done on the lines of existing treaties? He suggested that an international commission should be appointed to inquire into the state of the country. If that were done a strong case for interference would be made out. One simple remedy was to appoint a governor with considerable authority, who should be irremovable except by general agreement. If the Powers declined to move in the matter the English Government should go to Russia, and if Russia declined to move in the matter we should at least have relieved ourselves of a grave responsibility. Mr. Stapley, Mr. Adolphe Smith, and other members took part in the discussion.

MR. GLADSTONE AND THE ARMENIAN QUESTION.—In answer to an appeal, dealing with the Armenian grievances, from an Armenian poet, and forwarded to Mr. Gladstone through Mr. G. Hagopian, of London, the right hon. gentleman has sent the following reply :—“Hawarden Castle, Jan., 1891. Dear Sir,—I have received with a painful interest your letter and that of M. —, which you enclose in original and translation. You know that I am deeply pained at the present system of government in Armenia. It seems to me the duty of the Powers to learn the facts and to set aside the probable exaggerations to be expected in such a case. I have no doubt of their power to obtain a remedy, and I admit the special duty of England to make every endeavour to move them. It may not be easy for your correspondent to understand that one whose mind and time are already fully charged with duties at home absolutely indispensable cannot, even if he unwisely made the attempt, take what we term the labouring oar in the Armenian question. I trust to your kindness to convey this to his mind, and I remain, dear Sir, faithfully yours. W. E. GLADSTONE.—G. Hagopian, Esq.”

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, Dec. 10.

According to intelligence of yesterday's date from Constantinople, the question of the alleged massacres at Sasun has entered upon a fresh phase, and the situation is regarded as one of great gravity, no charges so serious as the present ones having been made against the Turkish authorities since the Bulgarian atrocities in 1877.

For the moment all foreign diplomatic action at Constantinople is suspended in consequence of the exchange of views which, on the initiative of Great Britain, is now passing between the Signatory Powers of the Berlin Treaty, with a view to joint action on the Armenian question. The Porte is said to be very much concerned at the new turn of affairs. The Council of Ministers, assisted by Kiamil Pasha and Saïd Pasha, the former Grand Viziers, and Chakir Pasha, formerly Turkish Ambassador at St. Petersburg, had been in session at the Palace for 24 hours, and was still continuing its deliberations at noon yesterday.

The Porte has not yet replied to the offer of President Cleveland to appoint Mr. Jewett, the American Consul at Sivas, to join the commission of inquiry to be sent to Armenia.—*Reuter*.

We have received the following telegram, dated Varna, Dec. 9, from the Ecclesiastical Head of the Armenians of that place :—

“The Armenian colony held to-day a meeting of 3,000 persons to protest against the massacre of over 1,500 Armenians in Armenia. A deputation, accompanied by the people, called on the representatives of the Great Powers in order to expose through them to their respective Governments the terrible state of Armenia, and to ask the immediate application of Article 61 of the Berlin Treaty as the only means to put a stop to the horrors committed daily. The meeting authorized its chairman to telegraph to the Patriarch of Etchmiedzin praying him to implore the mercy of his Imperial Majesty the Tsar for the deliverance of their unhappy brethren of Turkish Armenia.”

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—In view of possible collective action on the part of the Powers in the Armenian question and of the strong and almost unanimous expression of public opinion in this country in favour of a practical settlement calculated to prevent the recurrence of incidents such as those which we now deplore, it is important that we should realize clearly the nature of the political situation which we are called upon to meet. It is in no small measure due to the conflicting statements which have been made upon several fundamental points as well as to the want of any definite conception of the problem as a whole that so little has been done since the signature of the Berlin Treaty to give effect to the provisions relating to Armenia which it contains.

I. The Armenian question, considered as a practical issue in the politics of the present day, is a question of the better government of the provinces inhabited by the Armenians and the pastoral Kurds. It is possible to mark out certain limits corresponding in a general manner to the geographical extension of the Armenian plateau within which the Turkish Government is competent, with the resources of which it at present disposes, to insure immunity to the Armenians from the depredations of the Kurds. To establish within this area a strong Government controlled from a single centre is a course the adoption of which could only be attended with benefits to the Sultan's Empire, and ought not to be beyond the scope of friendly diplomacy to secure. It is reasonable to expect that, when peace had been given to the population of the plateau, the Armenians who inhabit the inaccessible ranges which lie outside it, on the south, would emigrate from a country where their numbers are insignificant and their lives precarious into the protected sphere. The supervision by Europe of the execution of any reforms which it might be necessary to introduce would not, within the limits of this new Government, be attended with the insuperable difficulties which a wider application of the principle would entail.

II. The appointment of a Christian Governor-General has been proposed. If by this it is intended that he shall be an Armenian there are two fundamental objections to such a course. What are the boundaries of the province which it is proposed he should administer? If they are held to be those to which I have already made allusion then the Armenian inhabitants would be in a considerable minority, and his Christian religion and Armenian nationality could not fail to be a serious disadvantage to a Governor in the inauguration of a new régime. If, however, they are limited to comprise the districts in which there is a numerical preponderance of the Armenian element, then the country about Lake Van would receive advantages of which the strong Armenian minority inhabiting other portions of the plateau would be deprived. On the other hand, the choice of a Governor who is not an Armenian and an Ottoman subject could scarcely be forced upon the Porte, and it would not be easy to persuade the Powers to commit themselves to a policy the responsibilities of which they might consider unduly heavy and the issues of which it is difficult to foresee. It appears to me that the practical necessities of the case would be met by the selection of a Mahomedan administrator by the Porte in consultation with the Powers, and under certain conditions governing the tenure of his office and his relations towards the Porte and the Powers. The sphere of his authority might most usefully be made to correspond with the larger limits to which I have referred. The regular military organization of the country would remain in the hands of the present military authorities.

III. The particular reforms which the new Governor might be expected or required to introduce this is not the occasion to consider. The measure which is most urgently demanded is the adoption of a more summary form of procedure in cases of forcible robbery and the disallowance of the plea of enrolment in the Hamidieh cavalry as a cause for exemption from the civil jurisdiction. It ought not to be difficult to arrive at a harmonious settlement of such questions, and we are fortunate in possessing, in the person of our Consul-General at Erzeroum, an official upon whose ability and judgment we may with confidence rely.

It is a mistake to suppose that the Armenian population are inimical to the Sultan's rule. On the contrary, they see in the continuance of his Empire the safeguard of their nationality and of their national religion. On this aspect of the Armenian question the wildest statements have found their way into the Press, to the prejudice of any sober treatment of the case. The policy suggested in this letter is one of which those who are really conversant with the situation will, I venture to think, approve, which I firmly believe commends itself to the more moderate party among the Armenians themselves, and which is calculated not only to preserve the Armenian element in the provinces inhabited by the Armenians, but also to secure the integrity of the Turkish Empire in the important part of Asia in which these provinces are placed.

Your obedient servant,

December 12,

H. F. B. LYNCH.

THE ARMENIAN QUESTION.

Information has just been received by the Wesleyan Missionary Society in London that one of their most eminent medical missionaries—the Rev. Dr. Wenyon—who recently left this country, after visiting the various circuits in the interests of Wesleyan foreign missions, has been arrested and imprisoned for three weeks in Central Turkey on a trumped-up charge of active sympathy with the persecuted Christians of Armenia. He has now been set at liberty, and is continuing his journey to Tatiian, China, where he has laboured as a medical missionary for 15 years.

At a meeting of pastors and delegates of the North-East District of the London Congregational Union, held last night, the following resolution was unanimously carried:—"That this representative meeting expresses its detestation of the horrible cruelties perpetrated upon the Christian Armenian subjects of the Turkish Empire, and this meeting asks the member of Parliament for this district to use his utmost endeavours, both in and out of Parliament, on their behalf, and to call upon the Prime Minister to use the power of this nation, according to its treaty obligations, to make it impossible, once and for all time, that these atrocities against every law, human and Divine, shall ever again be perpetrated." It was further reported by the chairman, the Rev. H. C. W. Newell, that the Rev. Krikor Behesnilian, of Tarsus (a Christian Armenian who passed a three years' theological course at New College, Hampstead), had been seized and imprisoned by Turkish soldiers. It was resolved respectfully to ask the Minister for Foreign Affairs to telegraph a demand that that prisoner, and others like him, who had committed no crime, should be immediately released.

At the meeting of the North London Presbytery (Presbyterian Church of England), held on Tuesday last, it was unanimously agreed to adopt the following minute, and to send copies of it to Lord Rosebery and Lord Kimberley:—"In common with the rest of the civilized world, the Presbytery of London (North) have heard with horror of the cruel persecution to which it is reported their fellow-men in Armenia have been subjected by Turkish officials, in flagrant violation of the 61st Article of the Treaty of Berlin. In view of these grave and apparently well-founded reports, the Presbytery think it to be their duty to urge respectfully upon her Majesty's Government to take immediate measures to ascertain the true state of the facts, and, if necessary, to obtain the co-operation of the other signatories of the Treaty of Berlin in securing that the Turkish Government shall observe strictly the provisions of the 61st Article of the Treaty."

At the City Temple, yesterday, Dr. Parker said that as England was supposed to be the special protector of the Armenian Christians she should suspend diplomatic relations with the Sultan until the story of the outrages had been thoroughly investigated. Religious liberty was not a matter of local concern. He had heard of a young English nobleman who said it was his ambition to win the Derby. He would call him to a nobler ambition. Let him win the applause of oppressed nationalities, the confidence of men who wished to live peaceful, honest, useful lives. Turkey, left to herself, would never act honestly as regarded promised reforms. But were we, who were pledged in the Cyprus Convention and in the Berlin Treaty, going to allow her any longer to treat as dead letters the special clauses of those treaties? He thanked God that there was what was sneeringly called the "Nonconformist conscience." He wished it to make itself heard and felt with the greatest possible distinction.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, DEC. 14.

I am in a position to inform you that the rumour published in Vienna at the beginning of the week as to a circular note from the British Government concerning Armenian affairs having been communicated by the English Ambassador to the Austrian Foreign Office is totally void of foundation. No such circular note has been addressed by the British Government to the foreign Powers. The truth is that negotiations are pending between the Governments principally concerned as to the best method of exercising efficacious control over the commission of investigation which is to proceed to the districts where the recent outrages are said to have been committed. The other Cabinets have naturally been informed of what has taken place, and I learn on excellent authority that so far as Austria-Hungary is concerned there has hitherto been nothing but explicit approval. All other reports referring to *pourparlers* amongst the Powers on the subject of Armenian affairs which go beyond these well-authenticated facts are purely speculative.

With respect to the merits of the Armenian question, I beg leave to call the attention of your readers to the following:—"The examination of the actual state of Armenia since 1878 is essentially connected with European international law. The question arises whether now, any more than before, under the treaties at present in force, the Turkish Government has done anything to insure the Armenians the right to live, to reap the crops of wheat they have sown, to be no longer exposed, unarmed and defenceless, to the attacks and plunderings of barbarian hordes, to be no longer tyrannized over by their Agas and Beys, to pay no more tribute to the rapacity of overbearing administrators and dishonest magistrates, and to have their evidence accepted in the Courts of law on the same footing as that of the Mahomedans. Further, the question arises whether measures have been taken to put an end to the excessive centralization which paralyzes all the vital energies of the provinces and exhausts their resources, and the chief effect of which is to discourage the well-meaning officials and to reward the bad. . . . The Armenians, as well as the other Christian populations of the Empire, were entitled from 1856 to consider that the Sultan's promises of reform were at the very least implicitly guaranteed by Europe, and that the latter, from the very fact of its having saved the Turkish Empire from ruin or dissolution, had not only acquired the right but contracted the obligation to secure for the Armenians as well as the Greeks and Bulgarians the accomplishment of these promises. It thus turned out that the Treaty of Paris contained the germ of the entire situation which was subsequently to dictate the expressly protective stipulations of the Treaty of Berlin, and which in the interval brought about and justified the numerous interferences of the European Powers in the internal affairs of Turkey. . . . Bosnia, Herzegovina, and Bulgaria did not occupy any privileged place in the treaty of 1856. They were not even mentioned in it, nor were Crete or the Lebanon. Why, then, did Europe actively interest herself, even before 1878, on behalf of the Christian populations of these countries? And why has she advanced no claim on behalf of the Christians of Armenia? Unfortunately, I can only find one explanation of this differential treatment; it is because the Armenians, instead of revolting, have only complained. Doubtless this explanation is not very flattering to European diplomacy, but I see no other. In point of fact, the Christians of Armenia were as ill-treated under the Turkish régime, and even before 1878, as were the Bosnians, the Herzegovinians, and the Bulgarians, and the Governments of the Great Powers could not but know it."

These are not the views of any English enthusiast or Russian fanatic, but of a well-known impartial authority. They were contained in a paper contributed by M. Rolin-Jacquemyns, President of the Belgian Institute of International Law, to the *Revue de Droit International* of Brussels in 1891.—*Our Own Correspondent*.

CONSTANTINOPLE, DEC. 13.

As a result of the exchange of views which has taken place between the Powers, the Porte has agreed that the British, French, and Russian Consuls at Erzerum shall sit on the Commission which is to inquire into the alleged outrages at Sasun.

This decision is regarded as practically assuring the object aimed at by the British Government—namely, that the investigation shall be thoroughly impartial. In diplomatic circles, moreover, the decision is considered important, not only as pointing to an *entente* between Great Britain, Russia, and France in regard to Armenian affairs, but as tending in the direction of a new grouping of Powers in reference to the Eastern question generally.—*Reuter*.

WASHINGTON, DEC. 14.

The Sultan has withdrawn the invitation given to the United States to appoint a member to act on the Commission of inquiry into the recent occurrences in Armenia, on the ground that the limitations imposed by President Cleveland on the functions of the American delegate prevented the latter from taking part in joint action with the representatives of other Powers. The appointment of Mr. Jewett to accompany the inquiry Commission consequently lapses. President Cleveland, it is stated, took action in the matter only in view of the exceedingly large number of petitions presented and of resolutions adopted at mass meetings of private communities, but in so doing he felt obliged, in order to make it plain to the European Powers that the United States had no intention of intruding in their sphere, to await a formal request from the Sultan supported by the signatory Powers. Mr. Jewett's instructions to hold an independent inquiry were, it is added, intended as a precaution against the possibility of the United States becoming involved in any disagreement among the European Powers which might follow the inquiry.—*Reuter*.

ODESSA, DEC. 12.

According to the Armenian newspaper *Ardzagan*, the Catholicos of all the Armenians at Etchmiadzin has appealed to the Tsar for his intervention and aid in procuring justice for his oppressed co-religionists in Turkey on this subject. The Archbishop of Georgia and Imcretia has had an interview with the Tsar. The Catholicos has also sent for some of the chief dignitaries belonging to the Armenian Church Council at Constantinople, which is another name for the Armenian National Assembly, to appear before him with a report on the outrages that have been committed on Armenians, as well as on the numerous insults that have been offered to their Church. This report will be sent to St. Petersburg, and it is hoped by the Armenians in Russia that the Tsar will champion their cause as Alexander II. did that of the Bulgarians, only with the significant difference that Turkish Armenia may become annexed to Russia. Hundreds of Armenians from Turkish Armenia are crossing the frontier into Russia, and the South Russian newspapers are full of the harrowing stories related by these refugees of the butchery and torture which their countrymen have suffered from the Turkish soldiery.

A telegram from Tiflis states that the Turkish Government has arrested the Bishop of Mush, together with members of his Church Council, because they have informed the British Vice-Consul in their district of the massacres perpetrated by the Turks.—*Our Correspondent*.

THE ARMENIAN QUESTION.

ATHENS, DEC. 14.

The Armenian refugees here state that they have to-day received information from a trustworthy source of further outrages in Armenia. According to their account Bakri Pasha, Governor of Van (a Kurd), on the 14th ult. proceeded with a considerable force to the district of Erdjeki, containing 16 Armenian villages. His followers reduced the villages of Bohazkesen and Hezare to ruins, after committing various excesses. They made prisoners of 126 Armenian peasants, who, after being cruelly maltreated, were taken to Van and thrown into prison on the ground that they were insurgents.—*Reuter*.

[The above appeared in our Second Edition of Saturday.]

CONSTANTINOPLE, DEC. 14.

The proposal to charge the British, French, and Russian Consuls at Erzeroum to follow the proceedings of the Ottoman Commission appointed to inquire into the alleged outrages in the Sasun district emanated from the Porte, which made the suggestion in consequence of the steps taken by the British Government in the matter.

The three Consuls will enter into relations with the commission, keep themselves informed of its deliberations, and, if necessary, make suggestions regarding the examination of witnesses. They will not, however, as at first stated, sit on the commission. Their presence on the spot is expected to exercise a reassuring effect upon the Armenian population.

There still remain certain details to be settled, such as the communication to be made to the Porte of the instructions given to the three Consuls by their Governments, which will be of an identical character, and the request to be addressed to the Ottoman Government to facilitate the task of the Consuls.

Marshal Fusa Pasha, the special envoy sent by the Sultan to congratulate the Emperor Nicholas on his accession, is also stated to be charged with a political mission, the object of which is to reassure the Emperor in regard to the satisfactory nature of the inquiry ordered by the Porte into recent events in Armenia.

DECEMBER 15.

It is understood that Mr. Hammond S. Shipley, British Vice-Consul at Monastir, Turkey, who is at present staying at Erzeroum, will be selected by the British Government to represent it on the Turkish Commission of Inquiry into the reported atrocities in Armenia.—*Reuter*.

VIENNA, DEC. 16.

A portion of the Continental Press is still busy with the mythical Circular Note on Armenian affairs which the British Government was said to have addressed to the Powers, but of which in reality not the faintest trace exists. Not only has there been no Circular Note to the Powers, but such diplomatic intercourse as has taken place in connexion with this question could not possibly furnish even a plausible basis for the report. Negotiations are still pending, and it does not yet seem to have been finally decided how the Powers principally concerned will control the proceedings of the Turkish Commission of Inquiry.—*Our Own Correspondent*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, DEC. 17.

The Italian Government has intimated its accord with Great Britain in the question of the Commission of inquiry into the reported outrages in Armenia. Germany and Austria-Hungary, on the other hand, held aloof.

In the event, however, of a discussion regarding the introduction of reforms in Armenia, Germany and Austria-Hungary will, it is understood, join the other Powers. The French and Russian Governments have officially informed the Porte that their Consuls at Erzeroum have been authorized to appoint delegates to attend the Commission of inquiry.—*Reuter*.

ST. PETERSBURG, DEC. 17.

News about the alleged outrages in Asia Minor is generally published in the smallest possible print in little-read parts of the Russian journals without the least comment. This is significant of the comparative apathy here on the subject. No official denial of the alleged Turkish atrocities, such as the Turkish Embassy published here the other day, was needed for the assurance of the Russian public, as the Russian Press had already expressed strong disbelief in the accuracy of the accounts received *via* England.—*Our Own Correspondent*.

THE ARMENIAN QUESTION.

A public meeting, in connexion with the Anglo-Armenian Association, was held last night at St. Martin's Town-hall, Charing-cross, "to protest against the massacre of the Christians of Armenia by Turkish troops, and to demand that the British Government shall, in concert with the European Powers, adopt effective measures to prevent the continuance of these atrocities, to obtain the release of the innocent prisoners, and to secure to an industrious people the right to live peaceably in their native land, and to insist upon the introduction of reforms, as stipulated by Article 61 of the Berlin Treaty and in the Cyprus Convention of 1878." The attendance was large. The chair was taken by Mr. F. S. Stevenson, M.P., president of the association, who was supported by the Rev. Canon MacColl, Rev. Professor J. Agar Beet, D.D., Mr. F. A. Channing, M.P., Rev. J. Clifford, D.D., Rev. Charles Gore (Canon of Westminster), Rev. Newman Hall, D.D., Rev. R. E. Horton, D.D., Hon. D. Naoroji, M.P., Mr. J. M. Paulton, M.P., Mr. Cyril Dodd, Q.C., M.P., Mr. Schwann, M.P., Mr. Albert Spicer, M.P., Mr. Carvell Williams, M.P., and the following delegates from the Armenian community in Paris:—Messieurs J. J. Iskender, Y. Chenorhik, and E. M. Minassiantz.

The SECRETARY (Mr. E. Atkin) read a large number of letters of apology which had been received from sympathizers. Mr. Gladstone wrote:—

"Hawarden Castle, Chester, Dec. 14.

"Dear Mr. Stevenson,—The terrible statements concerning Armenia have riveted the attention of the world, and I heartily wish well to you, and to every effort for bringing out the truth. Should the allegations be sustained, they will prompt the civilized world now to ask how long these things are to be endured. I will not anticipate the result of the examination, but I feel morally certain that the Administration will not rest without the most thorough examination of the matter, in which, under the Cyprus Convention, we have a separate, deep, and painful interest. It is my present duty to hope that the Ottoman Government will, for its own honour, cordially concur in this searching examination.

"I remain faithfully yours,

"W. E. GLADSTONE.

"F. S. Stevenson, Esq., M.P."

The Archbishop of Canterbury wrote to say that it would be impossible for him to be in London on the occasion, but that he was much moved at the accounts, which seemed to be confirmed, adding that whatever was in his power to do he would do.

Cardinal Vaughan wrote, under date Dec. 17:—
"Although I shall not be able to attend the meeting to-night, I wish to say that there exists the strongest reason for believing in the massacres and fiendish outrages reported from Armenia. It is important, however, to await the result of the investigation of the Commission appointed to examine matters on the spot; but it seems to me there need be no delay in calling upon the English Government, in conjunction with other Powers, or even alone if necessary, to assert that the 61st Article of the Treaty of Berlin is carried out in the spirit and in the letter. England has a double obligation—under the Treaty of Berlin and under the Cyprus Convention—to protect the Armenians against the misgovernment and cruelties of the Turks. She cannot escape from her obligations because she has hitherto neglected to fulfil them. It is for the English people to insist upon the importance of fulfilling promises and discharging obligations."

The Rev. Dr. George Barrett, chairman of the Congregational Union, wrote, *inter alia*:—"In common with all Englishmen, I have heard with the deepest indignation and shame of the horrible massacres.

A heavy responsibility seems to me to rest on the Turkish Government for not at once punishing these offenders against our common humanity and our fellow-Christians, and I trust the public opinion of this country will be so aroused as to compel the Porte to take immediate steps for the protection of the lives and honour of its unhappy Armenian subjects."

The Duke of Westminster, the Duke of Argyll, the Bishop of London, the Bishop of Manchester, Archdeacon Sinclair, the Rev. J. Guinness Rogers, Sir J. Kennaway, M.P., and other representative men also wrote expressing sympathy with the object of the meeting. A telegram was read from the Armenian and Macedonian colonies of Sofia "thanking the Anglo-Armenian Association for its courage and perseverance in the holy cause of the Armenian Christians in Turkey." There was a similar telegram from Shumla.

The CHAIRMAN said the meeting and the letters which had been read showed how deep was the interest and how widespread the horror which had been aroused in consequence of the deplorable massacres and accompanying atrocities in the Sasun district. While glad that an international Commission had now been appointed for the purpose of endeavouring to secure a separate and independent inquiry, they must all realize, in the light of past experience, how small was the chance of the inquiry proving satisfactory. The Turks had on their side the coming winter months. They knew how the Turks would be able to deal with unpleasant witnesses, and they knew how all traces of that evidence might, as was the case a little more than 20 years ago, be in certain districts almost totally effaced. Fortunately they had received, not only from non-official, but from semi-official sources, not only from Armenian, but from non-Armenian sources, sufficient information to show that the reports to which publicity had been given in the British Press were substantially and in the main correct. It must be borne in mind that the occurrences at Sasun were not isolated ones. Reports of the gravest character had come not only from Sasun, but also from Moosh, from Bitlis, and from Erzerum following upon similar occurrences which had taken place in defiance of all treaty rights and obligations in the course of the last 16 years. Sixteen years had elapsed since the passing of the Berlin Treaty of 1878, and from that day to this no action whatever had been taken for the purpose of safeguarding the Armenians against the depredations of the Kurds and the exactions of Turkish officials, no steps whatever had been taken to give to the Christian inhabitants of that country the security which they ought to have for their faith, their honour, their lives, and their property. (Cheers.) It had been said in some quarters that the case of Sasun was still *sub judice*, but it could not be asserted that the Armenian question, as a whole, was *sub judice*, for it was as living now as 16 years ago, and it was more living in this sense, that these atrocities had come to a head in one particular district. It was high time that the Great Powers of Europe should by concerted action put an end to the existing state of things. If the Powers, and especially Great Britain, had recognized their duties and responsibilities, it would have been absolutely impossible for one of these massacres to have taken place.

The REV. CANON MACCOLL moved the first resolution:—

"That this meeting, bearing in mind the oppression and misrule which have prevailed in Asiatic Turkey for the last 16 years, and which have culminated in the massacres and accompanying barbarities perpetrated by Turkish troops in the Sasun district, hereby records its indignation at the Porte's continued violation of the principles of humanity and defiance of international obligations; deeply deplores the fact that the 61st Article of the Berlin Treaty has been allowed, owing to the indifference of the signatory Powers, to remain so long inoperative; and calls upon her Majesty's Government, in view of the obligations incurred by this country under that treaty, as well as by virtue of the

Cyprus Convention, to take the initiative in insisting upon the immediate introduction of definite and thorough reforms in the administration of the Armenian provinces."

He laid it down that the primary, elementary conditions of civilized life were these—security for property, for religion, and for the honour of women. He declared that the non-Mussulman subjects of the Porte had no security for any of these things, never had, and never could have, and that the Sultan himself was absolutely impotent to alter that state of things. The sacred law was absolutely unchangeable. He knew that law. He had read not only a great many books on Mussulman law and Turkish government, but he could say, what probably no other man in England could say, that he had read every line of every Consular report and every Ambassadorial despatch published by the British Government from Turkey during the last 50 years. He had read, analyzed, annotated, and indexed them, and he was prepared from those despatches to prove to the hilt every statement he made. The sacred law laid down for the non-Mussulman subjects of the Porte certain conditions. They were obliged to pay yearly tribute for the right to live, called the tax of humiliation. They were not allowed to possess or to carry arms. Their witness was never received by any chance in a Court of justice against a Mussulman. Every non-Mussulman was bound to give free hospitality for three days in succession to any Mussulman who demanded it. The sacred law prescribed insults to be heaped upon non-Mussulman subjects. That law could never become obsolete in Turkey, it being a capital offence for a Mussulman to change his religion as for the man who converted. He asserted that though the Turkish Government, in 1839, 1856, and since, had declared equality of rights to non-Mussulman subjects of the Porte, they had not taken the slightest steps to fulfil any single one of their promises. The Canon went on to show by quotations from the Blue-books, including particularly statements by Sir H. Layard, how the provisions of the sacred law already referred to worked out in practice. One statement quoted was to the effect that in Asiatic Turkey, except in some seaport towns, the only protection the Christian had for property, person, and life was what he purchased from some influential member of the Turkish community. And another, illustrating the law requiring the non-Mussulman to entertain strangers, was that a Christian husband was not ashamed to confess that he went to sleep in a stable, leaving the Mussulman guest to do as he pleased with his wife and daughters. The Sultan and the Porte being powerless to change the laws, the only remedy was to deliver the Christian population as occasion offered from their direct rule, precisely as was done in the case of the Lebanon.

Mr. SCHWANN, M.P., seconded the resolution, and observed that the ill-treatment of the Armenian Christians had grown in frequency and ferocity during the last eight years, so that the Great Powers had had ample warning of what was going on. The proposed Commission appeared to be highly unsatisfactory, because, according to the latest reports, the Consuls of England, France, and Russia were not to be members of it, but only to be present in Court. How would they be able to see that the witnesses were not browbeaten and intimidated? Many years ago Said Pasha, who ten days since was sitting at the Palace in Constantinople in council with the Sultan, was asked how the Armenian question was to be solved, and he replied:—"Pour supprimer la question Arménienne il faut supprimer les Arméniens." That was the key-note of the Armenian question. He hoped that the *entente cordiale* which seemed now to be established between Russia and England would be the harbinger of a better era to an oppressed people.

The REV. PROFESSOR AGAR BEET supported the resolution, and gave a few details as to the reforms that were demanded by the Armenians, these being, shortly, that there should be a Governor approved by the Powers, a Christian, and one not removable except by the permission of the Powers, that there should be a reform of the Courts of Justice, and a complete reorganization of the finance of the provinces.

On the resolution being put, an auditor in the body of the hall rose to move an amendment, but the CHAIRMAN, amid some disorder, involving the ejection of one or two persons, ruled that an amendment would be out of order at that stage, though it might be proposed as a substantive resolution later. The resolution was then carried unanimously.

Mr. CHANNING, M.P., moved a resolution declaring that what was really required was concerted and vigorous action on the part of the Powers. This was seconded by the Rev. Canon Gore, and supported by the Rev. Dr. Horton, and M. Iskender, of the Paris Association. Canon Gore said it must be made manifest that the conscience of this country would not stand to see a nation, to which we were deeply pledged, trampled under foot and made the sport of brutality and cruelty and permanent injustice and oppression.

This resolution was likewise adopted.

Mr. SPICKER, M.P., proposed a motion expressing regret that Consular reports relating to Armenian affairs had been withheld from Parliament since the year 1839, and urged that all such reports should be at once published, and specially called for the issue of early information relating to the cases of the Bishops, priests, pastors, schoolmasters, and others who, "without trial, or after mock trials, had been confined in Turkish prisons and subjected to cruel usage, or executed or exiled."

The REV. DR. NEWMAN HALL, in seconding the motion, said that never again would this country be humbugged by talk about the integrity of the Turkish Empire. They would publish it throughout the world that until these atrocities were redressed and the whole system changed not one soldier should be enlisted or one shilling expended to maintain a tyranny so faithless, so cruel, and so barbarous as that of Turkey. It was a question whether the time had not come for our diplomatic relationship with the Porte to cease, and to declare that the stainless, tender hand of our gracious Queen should not be insulted by the kiss of the representative of a despotism so devilish.

The Rev. Dr. CLIFFORD and the Rev. G. THOMAS supported the resolution, which was adopted.

Mr. EDMONDSON, a Librarian, who was ruled out of order at an earlier stage, now appeared on the platform and moved the following amendment:—"That, having regard to the prompt action of the Porte in appointing a Commission, and inviting representatives of the Great Powers, to inquire into the alleged Armenian atrocities, we, in accordance with every tradition of British fair play, refuse to condemn the Government of a friendly Power without waiting for reliable evidence published by the Commission appointed." The amendment and its mover's speech in support were, however, impatiently listened to by the audience. It was seconded by a person in the body of the hall, and was rejected by an overwhelming majority.

An appeal has been addressed through the Anglo-Armenian Association to the great Powers which are signatories of the Treaty of Berlin, calling attention to the condition of the Armenian subjects of the Ottoman Empire. In this document the Powers are reminded that 16 years have rolled away since the Treaty of Berlin promised reforms in the provinces inhabited by the Armenians, and seemed to guarantee to the Christian population security against the Kurds and Circassians. That treaty, however, which the Armenians had hailed as an emblem of justice and prosperity, had only been for them a new source of terror and destruction, the recent massacres of Sasun being but the last link in the crushing chain. The petitioners submit that fundamental reforms in justice and in the government of the provinces, the participation of the Armenians in the rights as in the duties of the administration of the country in which they live, the formation of a mixed body of police and gendarmerie, the nomination of a Christian governor-general approved by the great Powers who shall supervise by special delegates the application of these measures, can alone assure the strict execution of Article 61 of the Treaty of Berlin, and restore justice, security, and comfort to the Armenian provinces of the Sultan.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The only criticism which I will venture to make on Mr. Lynch's moderate letter in *The Times* of to-day is that any remedy short of some kind of autonomy at least as liberal as that of the Lebanon must be a sham. Turkey, like every other Mussulman State, is in the grasp of a sacred law which is eternally unchangeable. The Sultan would forfeit his throne if he attempted to change a single article of the sacred law, and no Sultan has ever made the attempt except on paper. Now among the unchangeable regulations of the sacred law are the following:—Christian evidence is not admissible against a Mussulman; the Christian is not allowed to have arms; he is bound to give gratuitous hospitality for three days in succession to Mussulmans—a privilege which the Mussulman is in the habit of extending *ad libitum*; it is death to argue in favour of Christianity with a Mussulman, and death for a Mussulman to forsake his religion.

Now these and other provisions of the sacred law are in force at this moment in Turkey, except in the Lebanon, which was withdrawn in 1860 from the direct rule of the Sultan.

I make that assertion not merely from personal investigation of Turkish administration in Europe, Asia, and Africa, but from a careful perusal of every Consular report on the condition of the Christians of Turkey during the last 50 years. For the statements which I have made I can produce a surfeit of official evidence.

A Mussulman Governor, therefore, acting under the rule of the Sultan, cannot do justice to the Christians.

The Governor of Armenia need not be an Armenian any more than the Governor of the Lebanon need be a Syrian, but he must not be a Mussulman. A Christian, or, for that matter, an Agnostic, a Fire-worshipper, or any Pagan, may do justice to all creeds; the Mussulman never, while under the unrestrained orders of a Mussulman ruler. Under any other kind of ruler a Mussulman may fill any office with zeal and admirable equity; he cannot do it while under the dominion of the sacred law.

Mr. Lynch is right in saying that the Armenians do not wish to throw off Mussulman rule if the elementary rights of civilized life are secured to them. For that reason all Armenians insist on autonomy under the suzerainty of the Sultan, and paying him tribute—probably more than the revenue he gets from Armenia now. I doubt whether Mr. Lynch will find a single Armenian who does not consider it an absolute *sine qua non* that the Governor should be a non-Mussulman, appointed in concert with the Great Powers for a given time, and irremovable by the Sultan, as in the Lebanon. Of course, the Sultan will object. He is bound to object by the sacred law; but that same law obliges him to yield in presence of superior power. Ten thousand French troops landed in Syria, with an English fleet on the Syrian coast, sufficed to give autonomy to the Lebanon in 1860. A similar demonstration is all that is necessary now.

Your obedient servant,

MA'JOLAI MAC COLL.

The Residence, Rivon, Dec. 14.

THE ARMENIAN QUESTION.—Mr. F. S. Stevenson, M.P., presided at a meeting of the special committee of the Anglo-Armenian Association yesterday, when the following members were selected to form the deputation to present to the Secretary of State for Foreign Affairs the resolutions passed at the St. Martin's Town-hall meeting:—Mr. Stevenson, M.P., Mr. Schwann, M.P., Mr. Channing, M.P., and Professor Agar Beet. The chairman said he had received a letter from Sir George Sitwell, M.P., regretting his absence from the meeting and approving the steps taken by the association. Mr. Stevenson said it was necessary to make clear to the public the fact that the Turkish Government had only appointed a Commission of its own to inquire into acts of brigandage, which was entirely begging the question of reforms, shown to be required by the testimony of 16 years, derived from Consular reports. The first step necessary was the appointment by the Powers of a Governor-General of Armenia, under whom would be provincial governors responsible to him. Until this was done it would be futile for a Commission, unless exclusively composed of representatives of the Powers, to hold an inquiry, for the simple reason that the witnesses would have no security after the Commission had left Armenia. Mr. Schwann, M.P., insisted that the punishment of a few pashas would leave matters unchanged. Other speakers followed, and Dr. Parker's offer to place the City Temple at the association's disposal for a meeting at 1 o'clock next Thursday was accepted. Letters of sympathy were received from 65 congregations, including Christ Church, Westminster-bridge-road, Whitfield's Tabernacle, Union Chapel, Islington, and Park Chapel, Camden-town. Later in the day a deputation from the association had a long interview with Lord Kimberley at the Foreign Office and presented the resolutions passed at Monday night's meeting. Several suggestions were also offered to his lordship for the consideration of the Government.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, DEC. 17.

Great Britain, France, and Russia, through the intermediary of their respective Embassies in this city, have informed the Porte that their Consuls at Erzeroum have been authorized to send delegates to the Commission charged to inquire into the alleged outrages in the Sasun district. The sittings of the Commission will probably be held at Mush. These delegates, of whom Mr. S. Shipley, the British Vice-Consul at Monastir, will represent Great Britain, will attend the sittings of the Commission and will keep the Consuls at Erzeroum informed of its deliberations. Mr. Shipley is already at Erzeroum with Consul Graves, who had to shorten his leave of absence in view of the state of affairs in Armenia. The names of the French and Russian delegates are not yet known.—*Reuter*.

VIENNA, DEC. 18.

The Sultan is reported to contemplate inviting the signatory Powers of the Treaty of Berlin to send delegates to Kurdistan for a period of five years in order to superintend the introduction of reforms in that province. Although the accuracy of the report is doubted in some quarters, it is nevertheless believed that, as a result of the Councils of Ministers lately held at the Palace, the Sultan will submit a proposal to the Powers with regard to the Turkish provinces inhabited by Armenians.—*Reuter*.

TIFLIS, DEC. 18.

An Armenian newspaper here publishes intelligence from Mush stating that the appointment of a commission of inquiry with European members has already resulted in a decided improvement in the attitude of the Turkish authorities towards the Armenians. Many of the latter who were arrested have been released, the Kurds are kept in check, and one of their chiefs has been summoned to Constantinople.—*Reuter*.

BERLIN, DEC. 18.

The Constantinople correspondent of the *Cologne Gazette* confirms in a long article the accounts of the disturbances at Sasun and elsewhere. He asserts that no one was allowed to leave the districts in question, and that letters and telegrams which would throw any light on the matter were one and all confiscated. It would be, argues the writer, a deplorable proof of the weakness of European diplomacy if the importance of the matter were to be underrated and if confidence were placed in Turkish promises. Turkey, he says, is doing all she can to throw obstacles in the way of the European Commission.

Germany, as one of the signatory Powers of the Treaty of Berlin, of course follows the Armenian question with keen interest. From a humanitarian point of view there is not the slightest reason to doubt that the endeavours of England to put an end to the disturbances in Armenia are fully appreciated here, and are certain of the moral support of Germany, though doubts may be entertained as to the complete accuracy of the reports published on the subject.—*Our Correspondent*.

WASHINGTON, DEC. 18.

President Cleveland states that no fresh action has been taken by the United States regarding the inquiry into the alleged outrages in Armenia, and that the matter remains as it was when the Porte refused to allow Dr. Jewett to accompany the commission on Mr. Cleveland's conditions.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, DEC. 18.

Count Projevalsky, Russian Vice-Consul at Erzeroum, will be the Russian Delegate on the Armenian Commission of Inquiry. France will be represented by the dragoman of the French Consulate at Trebizond, who is of French nationality.

[The above appeared in our Second Edition of yesterday.

DECEMBER 19.

Mgr. Izmirlian has been elected Armenian Patriarch.—*Reuter*.

ROME, DEC. 19.

A telegram from Vienna states that Russia and Italy will send representatives to Erzeroum to conduct an investigation independently of the commission of inquiry appointed by the Porte.—*Reuter*.

BERLIN, DEC. 19.

The *Cologne Gazette* is able to confirm from private letters the reports of the atrocities committed in Armenia, and also states that the Turkish Government has attempted to bribe a Spanish traveller, who was in Bitlis at the time of the disturbances and is now in Constantinople, into silence regarding what he saw. He was requested to publish in the English newspapers a contradiction of the reports concerning the disturbances in Armenia, and also to give lectures in England on the happy condition of the Armenian population in return for a high emolument. He, however, refused. The responsibility for these statements must be left to the Rhenish newspaper.—*Our Correspondent*.

THE ARMENIAN QUESTION.—Under the auspices of the Anjuman-i-Islam, or Mahomedan Society, of London, a meeting of Moslems resident in England was held yesterday afternoon at Montague-mansions, Great Russell-street, to protest against "the misrepresentation of Islamic law and religion" in connexion with the alleged Armenian atrocities. Mr. Irad-at-Ullah, president of the society, was in the chair, and there was a large attendance. Moulvi Rafiuddin Ahmad moved, as the first resolution, "That this meeting of Moslem residents in England protests, in the name of their co-religionists, against the gross misrepresentation of the Moslem law and religion which is now being made in this country for political purposes in connexion with the alleged Armenian atrocities. They deplore all attempts to excite religious animosity and ill-feeling between Christians and Moslems, and express their regret and indignation that this matter should have been made a subject of pulpit oratory and given a religious aspect when it is purely political." The resolution was seconded by N. W. Hussan, who declared that the talk of Canon MacColl as to the doctrines of Islam law was utter nonsense, and carried. Sir E. Ashmead-Bartlett, M.P., said he considered that Canon MacColl's treatment of the Turks and the Turkish Government was contrary to the true spirit of Christianity. He urged the Moslems in England to organize and agitate on this question. The following resolutions were also adopted:—"That this meeting, whilst sharing in the detestation that crimes against humanity naturally call forth amongst all enlightened people, and expressing the hope that, should any of the accounts be substantiated, those responsible for the evil deeds will be duly punished, are of opinion that it is highly unjust, as well as impolitic, to condemn so old and friendly an ally as Turkey before trustworthy evidence has been obtained from impartial sources, full consideration given to all sides of the question, and the origin, as well as the nature of the disturbance, been taken into account." "That a memorial be presented to her Majesty's Secretary of State for Foreign Affairs, pointing out the strong feelings that exist on the matter in the Moslem world, expressing the mistrust that is felt of Russian intervention on account of the terrible sufferings and wrongs by which the Moslem population of Bulgaria was driven out, and requesting that in any consideration given to the subject of reform in the administration of Asia Minor, Moslem interest shall be properly protected."

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, DEC. 22.

The Porte has now agreed to the instructions given to the British, French, and Russian delegates on the Armenian Commission, which are regarded by the three Powers as absolutely indispensable to insure the impartiality of the inquiry. The Ottoman Government has also given the necessary instructions to the Turkish members of the Commission to enable the foreign delegates to fulfil their mission. The latter are empowered not only to make suggestions respecting the questions to be put to witnesses, but also to examine the *procès verbaux*.

The composition of the Turkish Commission has been modified at the last moment, Abdullah Pasha having been recalled and his place taken by two officials from the Ministry of Justice, who start to-day for Erzeroum. The Ottoman Commission of Inquiry has now reached that place and is awaiting the arrival of the foreign delegates before beginning its labours. No reason has been assigned for the recall of Abdullah Pasha.

DECEMBER 23.

It is declared in official circles that there is no foundation for the statement received in Vienna yesterday from Constantinople that the situation was strained on the evening of the 20th inst. in consequence of the refusal of the Ambassadors to modify the instructions given to the foreign delegates on the Armenian Commission of Inquiry. The representatives of the Powers are stated to be in perfect accord with the Porte on this question. —*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, DEC. 23.

Chefik Bey, President of one of the Chambers of the Court of Cassation, and Djelaled Din Bey, President of the Correctional Section of the Court of Appeal, have been appointed members of the Armenian Inquiry Commission in place of Abdullah Pasha, who has been recalled.

The two new Commissioners and the French delegate leave Constantinople to-morrow. Chefik Bey will probably act as President of the Commission.

The recall of Abdullah Pasha and the appointment of two other Commissioners are explained in Turkish circles on the grounds that the Porte found it necessary, after accepting the instructions given by the Powers to the foreign delegates, to issue to its own delegates fresh instructions which could not be conveyed to them by letter, and that it also desired to add to the Commission some persons having legal knowledge and experience.

Italy, which has hitherto had no representative at Erzeroum, has decided to appoint a Consul at that place, and has designated for the post Vice-Consul Scaniglia, who is at present in this city. It is consequently probable that if Signor Scaniglia arrives at Erzeroum in time he also will follow the proceedings of the Commission at Sasun.

The question of the despatch of an American delegate to make an independent investigation is still unsettled. Mr. Terrel, the United States Minister, had a long audience of the Sultan yesterday evening. The matter will be considered to-day by the Council of Ministers.

In view of the severity of the winter and the heavy fall of snow in Kurdistan, it is now exceedingly difficult, if not impossible, to visit the mountainous district of Sasun. Another difficulty in the way of the Commission will be the absence of persons able to give evidence as eye-witnesses of the recent troubles, as they, together with the survivors in the districts where the alleged outrages occurred, are now dispersed in various provinces.—*Reuter*.

[The above appeared in our Second Edition of yesterday.]

ST. PETERSBURG, DEC. 23.

It is stated in well-informed quarters that the Russian Government originally desired to abstain from intervention of any kind in Armenian affairs, believing that the movement set on foot in England in favour of the Armenians would preserve a purely platonic character, and, consequently, considering it inexpedient to take any isolated action in the matter. When, however, the Russian Government perceived that Great Britain was resolved that something should be done, and might thus reap all the moral and material advantages of intervention by securing an inquiry in a part of Armenia adjacent to the Russian frontier, the Russian Government decided that it would be wiser and more practical to take part in the inquiry.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

PHILADELPHIA, DEC. 26.

The United States cruiser *Marblehead* has been ordered to the European station. Her light draught would enable her to cruise on the Turkish coast and assist, if necessary, Dr. Jewett's proposed investigation of the Armenian question.

This order was given before the Government heard of the Sultan's refusal to permit Dr. Jewett to make his inquiry. The Government will now probably abandon the investigation.—*Our Correspondent.*

WASHINGTON, DEC. 26.

Mr. Gresham, Secretary of State, says that the Sultan's final refusal to grant to Dr. Jewett the right of accompanying the commission of inquiry ends the question of the participation of the United States.—*Reuter.*

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, Dec. 28.

At the last Cabinet Council, held at the Palace at Constantinople, several plans for the introduction of reforms in Armenia are stated to have been under consideration. It is understood that the Ministers accepted in principle a scheme for merging the provinces of Erzeroum, Van, Bitlis, and Mush into a single vilayet with a governor appointed by the Sultan for the period of five years. The first occupant of the post would be a Mahomedan, but afterwards non-Armenian Christians would be appointed. The gendarmerie would be recruited in the locality and commanded by a general of division appointed by the Sultan. The local revenue would be retained by the vilayet with the exception of fixed annual sums to be handed over to the Administration of the Public Debt and the Tobacco Régie. The judges of the tribunals would be elected, the presidents alone being nominated according to the system actually in force. A department of public works and one of public instruction would probably be created.

According to intelligence of yesterday's date from Constantinople, disturbances are reported to have broken out in the vilayet of Sivas, where a number of Armenians are stated to have been killed or severely wounded. No confirmation of the report nor any details have, however, yet been received.

Advices reaching the Turkish capital from Van represent the condition of the Armenians as deplorable. Large numbers of men are constantly being summoned from their villages by the Turkish authorities and detained for examination. They are thus prevented from working on their land, and fears are expressed that if the present state of affairs continues for any time much scarcity will prevail in the coming year.—*Reuter.*

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, DEC. 29.

It is reported from Constantinople that 30 Armenian prisoners in handcuffs, coming from the interior, have been disembarked at Tuzla, in the Gulf of Ismid, whence they were conveyed by night in Admiralty boats to the Turkish capital. It was not known whether the prisoners had been tried or not. The object of choosing the circuitous route *via* Tuzla is stated to have

been to avoid exciting public attention at the present moment.—*Reuter*.

BERLIN, Dec. 30.

The Constantinople correspondent of the *Kölnische Zeitung* hears, on good authority, that the Porte has made representations to M. Dimitrof, the Bulgarian diplomatic agent, with reference to meetings held at Varna in which sympathy was expressed with the Armenians, accompanied by violent utterances directed against the Turkish Government. The latter demanded that such manifestations should in future be suppressed. M. Dimitrof replied that he was sorry that anything should have occurred to hurt the feelings of the Turkish Government, but that, in view of the right of assembly guaranteed by the Bulgarian Constitution, no interference was possible unless the public peace were disturbed.—*Our Correspondent*.

BERLIN, Dec. 29.

According to a despatch received here from St. Petersburg, Marshal Fuad Pasha, the special envoy sent by the Sultan to congratulate the Emperor Nicholas on his accession to the throne, is also charged to furnish his Majesty, the Ministers, and the foreign representatives with explanations on the Armenian question. In conformity with these instructions, his Excellency is stated to have given assurances that the Porte would do its utmost to assist the Consular Commission of Inquiry, and that the Turkish officials implicated in the recent events in the Sasun district would be severely punished.

Fuad Pasha will remain in the Russian capital until the beginning of next week.—*Reuter*.

PHILADELPHIA, Dec. 29.

Frequent meetings are being held in various American cities, mainly under Church auspices, in which all denominations unite in protesting against the alleged Turkish atrocities in Armenia and in criticizing the refusal of the Sultan to allow the representative of the United States to make an inquiry.—*Our Correspondent*.

THE TIMES, MONDAY, DECEMBER 31, 1884.

MR. GLADSTONE.**THE ARMENIAN QUESTION.**

On Saturday a deputation of Armenian gentlemen from London and Paris proceeded from Chester, where they had been staying over night, to Hawarden, in order to present a silver-gilt chalice to Hawarden Parish Church, as a memorial of Mr. Gladstone's sympathy with, and assistance to, the Armenian people. The deputation were received at Hawarden by the Rev. Stephen Gladstone, the rector, who conducted them to the vestry of the church, where they were introduced to Mr. and Mrs. Gladstone. There were also present the Rev. Harry Drew and Mrs. Drew, Miss Helen Gladstone, and Mrs. Stephen Gladstone.

Mr. F. S. STEVENSON, M.P., having introduced the Very Rev. Dr. Sukius Baronian, Arch-Priest of the Armenian Congregation in London, said, addressing Mr. Stephen Gladstone,—I have been asked to introduce a deputation representing certain Armenians, resident in London and in Paris, members of the National Church of Armenia, who are desirous of presenting to you, for the use of Hawarden Church, a chalice, of which they are the bearers. The Church of Armenia is the oldest of the national Churches of Christendom, having been constituted definitely as far back as the year 302, before the conversion of Constantine the Great; and from that day to this it has maintained its separate existence, and has preserved unimpaired the glorious faith to which it became attached. It has appeared to the donors that no fitter opportunity could be found for making this presentation than that which is afforded by the anniversary of your illustrious father, whose sympathies with the Armenian Church and the Armenian nation are in harmony with the principles on which his life has been based, and upon whose head they pray that the blessings of the Almighty may be poured.

The representative of the Paris committee of Armenians then expressed his desire, on behalf of the Armenians of Paris, to thank Mr. Gladstone for having received the deputation, and to ask him to accept from them and his fellow-countrymen in London a silver-gilt chalice, which they desired to place in Hawarden Church as a perpetual memorial in recognition of the great life, work, and sympathy of that eminent parishioner of Hawarden, who had not only assisted the Neapolitan prisoners in their escape over 40 years ago, but whose voice and pen were used in sympathy with the Armenian people that day, as they had ever been used in the interests of humanity and justice. (Cheers.)

The deputation then carried their gift to the Communion table, on which it was placed, and the rector of Hawarden returned thanks, on behalf both of himself and of the parishioners. They then returned to the vestry, where

Mr. GLADSTONE addressed the deputation as follows:—It has been to me the occasion of a complete but a most happy surprise to learn that I should be called upon to meet you to-day. I have done nothing, gentlemen—and upon principle I have done nothing—which could possibly, in my opinion, with regard to Armenia and its present condition, receive any notice from you; but I am gratified in a very high degree, not only with the fact that you have taken notice, but also with the kind of notice which you have been pleased to take. Anything more appropriate, anything more touching, I could hardly conceive; and I am quite sure that the words which my son, the rector of this parish, has spoken on behalf of the numerous parishioners of Hawarden, among whom he has laboured for more than 20 years—that these words will be verified by their inmost feelings. If we look at this question externally it may seem a small matter. It is a beautiful article, a beautiful object, which we hold in the hand, and it is placed upon the altar of the church, and we do not appreciate the subject properly until we come to consider its meaning. It is a token—

a most striking token—of your sympathy and the sympathy which ought to prevail among Christians, and which ought to prevail, indeed, among all human beings, and ought to prevail among Christians scattered over the whole surface of the earth. You are severed from us by thousands of miles in geography, but you are not severed from us by any distance, great or small, in Christian sentiment and Christian love; and you have chosen that for an emblem of Christian love which performs so important a function in the great Sacrament of Christian love, by which Sacrament believers in our Lord and Saviour are permitted to attain to such near communion with God. I think it requires no more words from me in order to make it clear why we are here. We who are here should have a real cordial sentiment both of pleasure and of gratitude to you for this remarkable manifestation. Well, Mr. Stevenson—I address myself now perhaps more particularly to you and to my own countrymen, to any of them who will take notice of the deputation. I have said that in my opinion this manifestation from the Armenian community in England and in Paris was, on my part, at least quite undeserved. I have done nothing for you in circumstances of great difficulty, and that, let me assure you, has not been owing to indifference. I will explain the cause in very few words. Rumours went abroad, growing more and more authenticated, which represented a state of horrible and indescribable outrage in Armenia. The impulse of every man in circumstances of that kind is to give way to a burst of strong feeling, but I had the conviction that in a grave case of this kind every nation is best and most properly represented by its Government, which is the organ of the nation, and which has the right to speak with the authority of the nation. And do not let me be told that one nation has no authority over another. Every nation, and if need be every human being, has authority on behalf of humanity and of justice. (Hear, hear.) These are principles common to mankind, and the violation of which may justly, at the proper time, open the mouths of the very humblest among us. But in such cases as these we must endeavour to do injustice to no one, and the more dreadful the allegations may be the more strictly it is our duty not to be premature in assuming their truth, but to wait for an examination of the case and to see that what we say we say upon a basis of ascertained facts. Well, gentlemen, it was my fate—my fortune, I think—about 18 years ago to take an active part with regard to other outrages which first came up in the shape of rumours, but were afterwards too horribly verified, in Bulgaria; but I never stirred in regard to those outrages until, in the first place, their existence and their character had been established by indisputable authority; and, secondly, until I had found myself driven to absolute despair in regard to any hopes that I could entertain of a proper representation of British feeling on the part of the Government which was then in office. You will see, therefore, that my conduct on this occasion has not been inconsistent with what I then did (hear, hear), and it does not imply, old as I am, that my feelings have been deadened in regard to matters of such a dreadful description. (Cheers.) Now I remained silent because I had full confidence that the Government of the Queen would do its duty, and I still entertain that confidence. Its power and influence are considerable; at the same time they are limited. It is not in the power of this country, acting singly, to undertake to represent humanity at large, and to inflict, even upon the grossest wrongdoers, the punishments that their crimes may have deserved; but there is such a thing as the conscience of mankind at large, and the conscience is not limited even to Christendom. (Hear, hear.) I am persuaded that in many countries where the name of Christ is unhappily not worshipped—among our fellow-subjects in India—I am persuaded that in China, I am persuaded that in Japan, and among other countries not Christian—though the last two countries are unhappily engaged in war—that they would have a common feeling with us in regard to horrible outrages inflicted by men upon their fellow-creatures. And there is a great power in the collected voice of outraged humanity. What happened in Bulgaria? The Sultan and his Government absolutely denied that anything wrong had been done. Yes, but their denial was shattered by the force of facts. The truth was exhibited to the world. It was thought an extra-

vagance at the time when I said :—" It is time that the Turk and all his belongings should go out of Bulgaria bag and baggage." They did go out of Bulgaria, and they went out of a good deal besides. But, quite independent of any sentiment of right, justice, or humanity, common sense and common prudence ought to have taught them not to repeat the infernal acts which disgraced the year 1876, so far as Turkey was concerned. (Cheers.) Now, it is certainly true that we have not arrived at the close of this inquiry, and I will say nothing to assume that the allegations will be verified. At the same time, I cannot pretend to say that there is no reason to anticipate an unfavourable issue. On the contrary, the intelligence which has reached me tends to a conclusion which I would still hope may not be verified, but tends strongly to a conclusion to the general effect that the outrages and the scenes and abominations of 1876 in Bulgaria have been repeated in 1894 in Armenia. As I have said, I hope it is not so, and I will hope to the last, but if it is so it is time that one general shout of execration, not of men, but of deeds, one general shout of execration directed against deeds of wickedness, should rise from outraged humanity, and should force itself into the ears of the Sultan of Turkey and make him sensible, if anything can make him sensible, of the madness of such a course. The history of Turkey has been a sad and painful history. That race has not been without remarkable and even in some cases fine qualities, but from too many points of view it has been a scourge to the world, made use of, no doubt, by a wise Providence for the sins of the world. If these tales of murder, violation, and outrage be true, then it will follow that they cannot be overlooked and they cannot be made light of. I have lived to see the Empire of Turkey in Europe reduced to less than one half of what it was when I was born, and why? Simply because of its misdeeds—a great record written by the hand of Almighty God, in whom the Turk, as a Mahomedan, believes, and believes firmly—written by the hand of Almighty God against injustice, against lust, against the most abominable cruelty; and if—and I hope, and I feel sure, that the Government of the Queen will do everything that can be done to pierce to the bottom of this mystery and to make the facts known to the world—if, happily—I speak hoping against hope—if the reports we have read are to be disproved or to be mitigated, then let us thank God; but if, on the other hand, they be established, then I say it will more than ever stand before the world that there is no lesson, however severe, that can teach certain people the duty, the prudence, the necessity of observing in some degree the laws of decency, and of humanity, and of justice.

and that if allegations such as these are established it will stand as if it were written with letters of iron on the records of the world that such a Government as that which can countenance and cover the perpetration of such outrages is a disgrace in the first place to Mahomet, the Prophet whom it professes to follow, that it is a disgrace to civilization at large, and that it is a curse to mankind. (Cheers.) Now, that is strong language. Strong language ought to be used when facts are strong, and ought not to be used without strength of facts. I have counselled you still to retain and to keep your judgment in suspense, but as the evidence grows and the case darkens my hopes dwindle and decline; and as long as I have a voice I hope that voice upon occasions will be uttered on behalf of humanity and truth. (Cheers.) I again thank you for the happy gift of this occasion to which I am glad to refer. You were good enough to say that the Armenian Church was one of the oldest Christian Churches, and you quoted the date of 302. Well, Sir, I will not dispute with you that honour, but the Church of this country is very little behind you, because, if I remember right, there were three British Bishops whose names are recorded as present at a general council which was held in France in the year 310. As I have said, that is a happy rivalry, and may the countries to which we belong always continue to exhibit that happy rivalry in doing good and in the works of justice! I wish you heartily every blessing. (Loud cheers.)

The Armenian deputation, with Mr. Stevenson, then proceeded to the Castle and lunched with Mr. and Mrs. Gladstone.

The chalice will bear an inscription in Armenian, written by the Supreme Patriarch, and translated into Latin by Mr. Stevenson.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, JAN. 2.

According to news from Constantinople of yesterday's date it is reported that Tahsin Pasha, the Governor of Bitlis, who commanded the operations against the inhabitants of Sasun, has been assassinated by an Armenian, who immediately afterwards committed suicide.

No letters from Sivas, where disturbances have also been reported, have reached the Turkish capital for the past fortnight. It is almost impossible for ordinary letters to get through. Mail matter is being continually confiscated by the authorities. It is therefore difficult to ascertain what is happening, all despatches having to be sent by a circuitous route to insure eventual delivery at their destination.

The Ottoman authorities continue to deny most positively the alleged atrocities at Sasun, although the facts are now generally regarded as well established.

The members of the commission of inquiry were to leave Erzeroum on New Year's Day to begin their investigations.—*Reuter*.

CONSTANTINOPLE, JAN. 2.

It is officially announced that the authorities of Mush, acting upon information given them by an Armenian priest, recently searched a house near the Armenian school and found a number of revolutionary documents of a compromising character. The priest in question was subsequently attacked and severely maltreated by three Armenians, who were arrested in consequence.

An Imperial Iradé was issued to-day ratifying the election of Mgr. Izmirlian as Armenian Patriarch.—*Reuter*.

THE TIMES, THURSDAY, JANUARY 10, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, JAN. 9.

It is reported from Constantinople that Abdullah Pasha, who was to have presided over the Armenian Commission of Inquiry, will not attend the sittings. He has left Trebizond on his return to Constantinople. Chelik Bey and Djellaledin Bey, the Ottoman Commissioners, who started on the 24th ult., only reached Erzeroum on the 7th inst.—*Reuter*.

THE TIMES, MONDAY, JANUARY 21, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

PARIS, JAN. 20.

The following intelligence has been received here from Constantinople regarding the Armenian Inquiry Commission :—

"In spite of the severity of the winter which has enveloped the whole of Anatolia with a thick covering of snow, the Armenian Inquiry Commission is courageously pursuing its task and allows itself to be deterred by no difficulties. On the 12th inst., after a halt of five days, the Turkish members of the Commission and the three European delegates, Mr. Shipley, Great Britain; M. Vilbert, France; and M. Prejevalsky, Russia, started for Mush, where they expected to arrive about the 17th or 18th.

The distance from Erzeroum is only 105 miles, but the country traversed is so mountainous as to be difficult at all times, and at this season of the year almost impracticable. On arriving at Mush the Commission will be almost on the scene of the worst of the alleged atrocities, as Sasun is only 11 miles distant, and even in Mush itself the members of the Commission will be able to interrogate a great number of persons who, without being able to speak of their own knowledge of the occurrences at Sasun, have heard of them, seen and conversed with eye-witnesses, and collected a mass of interesting details."—*Reuter*.

VIENNA, JAN. 19.

The following trustworthy advices have been received from Constantinople, bearing the date of yesterday evening :—

The new Armenian Patriarch, Mgr. Izmirlian, continues to display a most independent attitude towards the Imperial Government. Recently he had an audience of the Sultan to present his respects on his election to the Patriarchate. Instead of addressing his Majesty in the customary formal manner, expressing satisfaction at the benefits enjoyed by the Armenians under the beneficent sway of the Sultan, the Patriarch made the following speech to the Sovereign :—
"Sire,—By the goodness of God and the choice of the Armenian nation, I have become Patriarch of the Armenians. Your Majesty has confirmed the election, and I beg to express my thanks for this confirmation, and for the audience which your Majesty has granted to me. Sire, according to my free conscience, I will fulfil the duties which devolve on me towards my Church and my nation. I pray that God may preserve you unshaken on the glorious throne of your ancestors."

The Sultan, who was surprised by the speech of the Patriarch and even interrupted him before he had finished, said to him curtly :—"I have heard enough about yourself. Try to be a loyal servant and tell your Armenians to remain quiet."

The Patriarch was afterwards detained by Munir Pasha, Secretary to the Sultan, who came to ask him for the text of his address. The Pasha, after receiving it, dismissed him abruptly, without observing any of the customary amenities.

Another instance of the firmness of the new Patriarch has occurred. When Mgr. Khrimian, the Armenian Catholicos of Etchmiadzin, arrived at his see, he sent to the Patriarchate at Constantinople a Bull, couched in very eloquent language, in which he conveyed his benediction to the Armenian nation. Mgr. Achikian, who was at that time Patriarch at Constantinople, showed the Bull to the Porte and asked permission to have it read in all the Armenian churches. The Porte refused steadfastly, and the Bull remained unread. Now, however, Mgr. Izmirlian has decided the question for himself. Declaring that as the matter concerned only the internal affairs of the Church there was no necessity to ask the authority of the Porte, the Patriarch issued directions on the subject, and yesterday, on the occasion of the double Armenian festival of Christmas and St. Stephen, the Bull was read, amid great applause, in all the churches.

The persistent refusal of the Porte to allow any foreign journalists to travel in Asia Minor, and in particular to go to Sasun, has produced a very

bad impression in diplomatic circles, as unfavourable conclusions are drawn from it as to the state of affairs in the Asiatic provinces of Turkey, for it is argued that if there were nothing to conceal the reports of impartial observers on the spot should be welcome. The policy of the Porte in this respect is interpreted as a fresh indication that the result of the Commission of Inquiry will be negative.—*Reuter*.

THE TIMES, THURSDAY, JANUARY 24, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, JAN. 23.

Despatches from Constantinople of yesterday's date announce that Mgr. Izmirlian, the new Armenian Patriarch, whose independence of character manifested in his dealings with the Imperial Government has already evoked much remark, has now written a letter to the Minister of Justice, in which he declares his intention to send a special delegate to Sasun to inquire into recent events in that district. In this letter the Patriarch says :—

“ In taking possession of my functions, I found a great accumulation of reports on the general situation. While I reserve to myself the right of protesting against the state of things under which the Armenians suffer, my solicitude is, in the first instance, directed to the terrible affair of Sasun which has aroused indescribable emotion among the Armenian nation. In view of the fact that the Bishop of Mush has for three years been imprisoned, as well as other Bishops, and that in such circumstances the despatch of other ecclesiastics to the affected provinces is out of the question, I feel bound, in order to clear up the Sasun affair, to send a special delegate myself to that place.”—*Keuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JAN. 26.

The joint commission of inquiry into the alleged Armenian massacres at Sasun has held a preliminary sitting at Mush. Mr. Hampson, British Vice-Consul at Sofia, has been ordered to proceed to Erzeroum, where he was formerly Acting-Consul, to assist Mr. Graves, the present Consul for Kurdistan. Mr. Hampson will leave for Asia Minor immediately.

The Porte still refuses to permit newspaper correspondents to travel in Armenia, notwithstanding official denials.

It is positively stated that Sir Philip Currie, the British Ambassador, has demanded an indemnity of £50 from the Turkish Government for the recent arrest of a British Wesleyan missionary.—*Reuter*.

VIENNA, JAN. 26.

It is announced from Constantinople that the Court of Cassation has confirmed the sentences delivered on November 15 last by the criminal tribunal at Erzinghian upon 58 Armenians, 24 of whom were condemned to death. A report is current that the capital sentences will be carried out immediately.—*Reuter*.

BUCHAREST, JAN. 27.

An Armenian in a humble position in life, who is temporarily resident here, has received a letter from his wife, who is living in the district of Mush, which throws some light on the state of affairs in that neighbourhood. The letter, which is dated last October, describes the condition of the population at the time of writing as deplorable. The people are panic-stricken and afraid to go about their ordinary occupations, and the women dare not leave their houses lest they should be molested by the zaptiehs and soldiers. As a consequence trade and business of all kinds are at a standstill, and the price of provisions has risen enormously. The writer is evidently afraid to give details, lest the letter should fall into the hands of the Turkish authorities. The good character of my informant and the authenticity of the letter are beyond question.—*A Correspondent*.

Reuter's Agency is informed that on receipt of the news from Armenia that the Criminal Court at Erzinghian had condemned to death 24 of the 58 Armenian prisoners who were recently tried on various charges, Lord Kimberley was approached on the subject by the Armenian Patriotic Association. He has now addressed a letter to its president intimating that the British Ambassador at Constantinople, after making inquiries in the matter, was informed that sentences of penal servitude for life and other very heavy penalties had been passed upon many of the prisoners, but none of them had been condemned to death. Reuter's Agency, however, understands that a letter was recently received from one of the prisoners upon whom the death sentence had been passed, which confirms the original report.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, FEB. 1.

Notwithstanding the official announcement, made on the 25th ult., that foreign newspaper correspondents are not prohibited from travelling in Asia Minor, but that the Ottoman Government merely declines to furnish escorts for certain English correspondents, the Porte now absolutely refuses to permit representatives of the Press to travel in that country or visit Sasun. Two Englishmen, one of them a journalist, who desired to go to Erzeroum, were prevented from doing so by the Turkish authorities at Trebizond.

Another English journalist, who was stopped at Aleppo, has now returned here. The question of granting escorts is of secondary importance, inasmuch as the correspondents are prepared to travel without such protection.

Sir Philip Currie, the British Ambassador, yesterday presented a Note to the Porte, in which, while abstaining from entering into the question of the right of correspondents to travel in Asia Minor, his Excellency requests the Ottoman Government to communicate its decision in the matter to the British Embassy in writing.

It is stated that the explanation given by Abdullah Pasha of his action on the Sasun Commission of Inquiry and the frankness and loyalty of the officer's demeanour have so favourably impressed the Sultan that his Majesty has appointed him deputy-chief of his military household.

FEBRUARY 2.

In reply to the note addressed to the Ottoman Government by Sir Philip Currie, the Porte declares that it is impossible to allow newspaper correspondents to travel in Asia Minor while the Sasun Inquiry Commission is sitting, as it is the desire of the Porte that the investigation should be absolutely impartial, and not prejudiced as it might be by the publication in the Press of false information obtained by correspondents in their journeys through Armenia.

Sir Philip Currie has forwarded the Porte's reply to London, and is now awaiting instructions.

Several witnesses have already been examined by the Commission of Inquiry, but no reports of the proceedings have yet been received. The Sultan is kept daily informed of the progress of the inquiry.

Tahsin Pasha, the ex-Vali of Bitlis, has been ordered to return to Constantinople.

Abdullah Pasha, the Ottoman member of the Commission, who has been recalled, has been sent to Adrianople on a special mission, the object of which, it is stated, is to make an inquiry into certain abuses existing in the Second Army Corps.—*Reuter*.

VIENNA, FEB. 3.

Advices from Constantinople state that the Minister of Justice has addressed a circular to the presidents of the Courts throughout the country giving orders that the *maximum* penalty provided for by law should be inflicted on all convicted in the trials of Armenians.

According to information from the interior, large numbers of Armenians have now been for a long time at various ports in the Black Sea awaiting permission to proceed to Constantinople. The authorities have so far refused to grant the necessary authority.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

A meeting was convened yesterday at the Westminster Palace Hotel by the Anglo-Armenian Association to consider what steps should be taken in the coming Session to secure reform in the administration of Turkish Armenia. The chair was taken by Mr. F. S. Stevenson, M.P., and there were present Mr. Cyril Dodd, Q.C., M.P., Mr. J. E. Ellis, M.P., Mr. A. C. Morton, M.P., Admiral Commerell, Mr. E. H. Bayley, M.P., Canon MacColl, Mr. Schwann, M.P., Mr. Channing, M.P., Professor Agar Beet, Professor Toheraz, Dr. Farquharson, M.P., Mr. Edward Atkin (hon. secretary), and others. Letters of regret had been received from Canon Gore, the Duke of Westminster (who had been asked to take the chair), Sir George Sitwell, M.P., Sir John Kennaway, M.P., Mr. Stansfeld, M.P., Mr. Brunner, M.P., the Rev. F. B. Meyer, Dr. Monro Gibson, the Dean of St. Paul's, Dr. Harris Booth (on behalf of the Baptist Union), and the Rev. W. H. Clarkson (on that of the Congregational Association). A letter was also received from the Armenian colony in Paris, who desired to thank the association and the British people for the sympathy which had been manifested for the wrongs of Armenia.

The CHAIRMAN said that three delegates from England, France, and Russia were to sit at the Commission which was inquiring into the alleged outrages on Christians. These delegates were, however, not members of the Commission, but only spectators; besides, the Commission was only making investigation of one vilayet of the country. It was idle, therefore, to say that there should be no action taken until that Commission had reported. This country had special duties to the Armenian people, for not only were we, in common with other countries, responsible for the execution of reforms under the Treaties of San Stefano and of Berlin, but by the Cyprus Convention Great Britain was under more individual and special obligations. The communications which had been carried on between our Foreign Office and the Porte had been of a purely academic character. The reports of Mr. Clifford Lloyd, and others, proved the existence of gross abuses and the consequent necessity of insisting on reform. Now that, happily, the relations of Russia and Great Britain were more friendly than they had been, joint action of an effective character should be taken by those two Powers for the safety and decent government of Turkish Armenia. (Hear, hear.) Overwhelming evidence was available of continued outrages which had never been punished. He desired emphatically to deny the charge that the association was in co-operation with a revolutionary movement. Such a movement would not benefit the Armenian people, and the reforms which they advocated would be beneficial to Turkey itself. The course which they wished to see adopted was the establishment of a system like that which was established more than 30 years ago in the Lebanon. Further, the nomad Kurds should be placed under the military command in part of Europeans. Then they desired a mixed gendarmerie, in which European officers should hold command. Such a force had met with the approval of Lord Salisbury. (Cheers.) Then they also wished that the legal disabilities of Christians should be removed, a reform which had been supported by Nubar Paasha. The association was not in any sense anti-Mahomedan, and the Mahomedans would be as much benefited as the Christians by the reforms which the association desired to promote. (Cheers.) Their first duty would be to obtain further information from the Foreign Office as to the conditions on which the foreign members had joined the Commission. The next point was the publication of the Consular reports. Those reports ceased in 1889, and they should do what they could to get them published. The contents of some of them had leaked out, and it was time the whole of them appeared. Mr. Gladstone had denounced the policy of eternal silence. The events of the Sasun district were but the culminating items of a long series of wrongs, all of which ought to be disclosed by the Foreign Office. In a matter of this kind there should be no distinction of party. (Cheers.) This country ought to take the initiative in securing that permanent reform which we were pledged to bring about. (Cheers.) No Government, however, could do anything effectual without the support of the country. (Cheers.)

Mr. J. E. ELLIS, M.P., moved the following resolution:—

“That this meeting, bearing in mind the oppression and misrule which have prevailed in Asiatic Turkey for the last 16 years, and which have culminated in the massacres and accompanying barbarities perpetrated by Turkish troops in the Sasun district, hereby records its indignation at the Porte's continued violation of the principles of humanity and defiance of international obligations, deeply deploring the fact that the 61st Article of the Berlin Treaty has been allowed, owing to the indifference of the signatory Powers, to remain so long inoperative, and calls upon her Majesty's Government, in view of the obligations incurred by this country under that treaty, as well as by virtue of the Cyprus Convention, to take the initiative in insisting upon the immediate introduction of definite and thorough reforms in the administration of the Armenian provinces.” He said that the correspondence from Reuter's Agency in *The Times* was sufficient proof, from a source which could not be suspected of partisanship, of the urgent necessity of action. (Cheers.) No reliance could be placed on the report of a Turkish Commission, and he regretted Lord Kimberley's refusal to receive a deputation before the issue of that Commission was known. (Cheers.)

Mr. CYRIL DODD seconded the resolution, and was glad to find that many of his political opponents, like Sir John Kennaway, were at one with them, and that this question was removed from party politics. He despaired of an inquiry from which reporters were excluded, of which the result only would be made known, and in which no provision was made for the safety of those who brought the charges of oppression. He was glad that Russia and this country were acting together, and he could wish that the troops of both nations should be at hand to protect the Armenians who brought accusations against Turkish officials. Reuter's agent clearly was not in sympathy with the Armenians, for he said there were two sides to the question. But how could there be two sides when Turkish soldiers cut down pregnant women on the ground that they were destroying two lives instead of one? (Cheers.)

The REV. WILLIAM MOTTRAM and the REV. J. GOSSETT-TANNER supported the resolution.

Mr. CHANNING ridiculed the idea that the outrages were really promoted by the Armenians themselves to provoke European intervention. He disbelieved in the Commission and entertained no hope of good from it. The great enemy was the proverbial procrastination of the Turk, and it was their duty both to support and hasten the action of the Foreign Office. (Cheers.)

The resolution was carried unanimously.

Mr. SCHWANN, M.P., moved the next resolution:—

“That this meeting, whilst desirous that an International Consular Commission should conduct a full inquiry into the recent outrages in the Sasun district and into similar occurrences elsewhere, and whilst anxious that adequate precautions should be taken to insure the present and future safety of all the witnesses, is of opinion that the mere punishment of a few persons, more or less responsible, would leave the general situation unchanged, and that what is really required is concerted and vigorous action on the part of the Powers chiefly concerned, with the object of effecting, in the interest of humanity, justice, and peace, a permanent improvement in the condition of Armenia, and of giving to the Christian inhabitants security for their faith, their lives, their honour, and their property.”

The REV. AGAR BEET seconded the resolution, and said that the whole case was disclosed in the Consular reports. What was to be done? Their claim was that the provinces should be united under a Christian governor. The Turk was dying out, and the Armenians were the only progressive nation in that region. Then law and finance should also be reorganized. Nothing but the concerted insistence of the European Powers on these essential reforms would induce the Sultan to move one inch. (Cheers.)

Dr. FARQUHARSON, M.P., supported the resolution, which was unanimously carried.

The next resolution—

“That this meeting regrets that Consular reports relating to Armenian affairs have been withheld from Parliament since the year 1839, and urges that all such reports be at once published, and specially calls for the issue of early information relating to the cases of the Bishops, priests, pastors, schoolmasters, and others who, without trial, or after mock trials, have been confined in Turkish prisons and subjected to cruel usage, or executed, or exiled ”—

was moved by CANON MACCOLL, who said that people would listen to official reports who would turn a deaf ear to a private person. The Turkish system was theocratic and unchangeable, and it was the system and not the people who were responsible for this misgovernment. Things in Armenia had gone from bad to worse, and, if the British Government plainly told the Sultan that if he did not improve the state of things we should withdraw the £100,000 a year under the Cyprus Convention, we should soon find a marked change. The outrages were always ordered by the Sultan, and justificatory evidence was expected by the central Government, and the evidence of Christians was not receivable in Mahomedan Courts. The main desire of the Porte was to deprive the Armenians of their guides and teachers, and thereby to keep them in hopeless bondage. (Cheers.)

Mr. PERCY KNIGHT, in seconding the resolution, said that he had lived 16 years in the country, which, unfortunately, was almost inaccessible, and in which the people were between two fires—the Kurds and the Turks. The question could only be solved by the joint action of Russia and England, and America would gladly supply a governor who would administer justice among all parties in a purely disinterested spirit.

Mr. A. C. MORTON, M.P., supported the resolution, and hoped the Government would bear in mind the emphatic language of Mr. Bryce, now a member of the Cabinet, that the policy of the Porte seemed to be that the way to get rid of the Armenian question was to get rid of the Armenian people. (Cheers.)

The REV. PROFESSOR THOUMAIN moved a vote of thanks to the Anglo-Armenian Association for their advocacy of his oppressed fellow-countrymen's cause.

Mr. G. HAGOPIAN, in seconding the resolution, said that the Commission was a solemn farce.

The resolution was put to the meeting by Mr. DODD, M.P., and carried, and acknowledged by the CHAIRMAN.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The Armenian question was the subject of consideration at a crowded and enthusiastic meeting of the Evangelical Alliance, held last Monday at the Bromfield-street Church, Boston, the Rev. Dr. W. N. Brodbeck in the chair. The following resolutions were offered by Dr. Cyrus Hamlin, the founder and first president of Robert College, and were passed unanimously :—

“Whereas the rights and privileges of American citizens, secured to them by treaties, have been repeatedly disregarded and trampled upon by officials of the Ottoman Government, in numerous instances without apology or remuneration ;

“And whereas American property has been repeatedly and capriciously seized and destroyed, while no European nationality has been thus wronged and insulted ;

“And whereas the most atrocious and bloody cruelties and massacres have been perpetrated upon our unarmed and innocent fellow-Christians, the Armenian subjects of the Sultan ; therefore

“Resolved, first, that we ask of our Government at Washington a firmer defence of the rights and honour of its citizens in Turkey.

“Second, that we ask our Government at Washington, in the name of humanity and of our wronged and insulted common Christianity, to exert its influence with the Christian Governments of Europe to avenge in some way the blood of our slaughtered fellow-Christians in Turkey and to secure the protection of all the Christian subjects of the Porte in the future.

“Third, that the most vigorous measures taken by our Government for these ends are no infringement of the Monroe doctrine, which was never intended to deprive us of safety and respectability abroad.

“Fourth, that a copy of these resolutions, signed by the chairman and secretary, be sent to the Secretary of State and to the Foreign Office in London.”

Meetings to protest against the atrocities and to urge the United States Government to action are being held constantly, and churches of all denominations are opened to them.

WM. LLOYD GARRISON.

SAMUEL J. BARROWS.

Boston, Mass., U.S.A., Jan. 28.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, FEB. 7.

The allusions to the Armenian question contained in the Queen's Speech at the opening of the British Parliament, as well as the passage in Lord Rosebery's speech dwelling on the necessity of reforms in that country, are stated to have produced a deep impression at the Palace. The local newspapers are forbidden to allude to the matter, and the Queen's Speech has only been published in part.

In diplomatic circles here it is believed that a conference of the signatory Powers of the Treaty of Berlin for the discussion of reforms in Armenia will eventually become necessary.

By order of the Government, the copies of *The Times* of Jan. 31 received by mail were not distributed here on account of an article in the issue of that date commenting on the action of the Porte with regard to foreign correspondents in Asia Minor.

FEBRUARY 9.

An official denial is given to the report of the existence of a circular issued by the Minister of Justice with the object of influencing the decisions of the tribunals dealing with Armenian affairs.

The news of fresh agitation among the Armenians at Erzeroum and of the alleged persecutions of Christians in Syria is also contradicted. It is declared that order and tranquillity prevail in all the vilayets of Syria.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, FEB. 9.*

The Commission of Inquiry sitting at Mush has examined several Turkish witnesses, whose evidence was favourable to the Ottoman authorities. As soon as the interrogation of the Government witnesses is concluded the Commission will hear several Armenians.

FEBRUARY 10.

A richly-bound manuscript copy of the Koran was recently found in a cesspool at Amasia, in the vilayet of Sivas. Suspicion was cast upon the Armenians, of whom no fewer than 140 were at once arrested, desecration of the Koran being an offence punishable with severe penalties in Turkey. They remained in gaol for four days, and were then liberated, investigation having shown that the sacrilege had been committed by some Mahomedan students of theology.—*Reuter*.

*Delayed in transmission.

VIENNA, FEB. 12.

According to news received here from Armenian sources in Constantinople it has been ascertained with certainty that, besides the alleged outrages in the Sasun district, similar scenes were enacted in the district of Harzan, where from 40 to 50 villages are stated to have been burned or destroyed.

Much adverse criticism is passed by the Armenians upon the appointment of Omer Bey, a member of the Commission of Inquiry, to the Governorship of Bitlis, as they regard it as incompatible with the independence of the Commissioners and as having the appearance of an attempt to intimidate the witnesses, who may be afraid to give evidence lest the Governor should afterwards punish them for their avowal of the truth.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

*CONSTANTINOPLE, FEB. 11.

The proceedings of the Armenian Commission of Inquiry sitting at Mush have now taken a turn justifying the hope that the investigation may result in eliciting the real facts through evidence from both sides. The Commission has now held 12 sittings. At its last meeting an Armenian gave important evidence, which was directly at variance with the depositions of Turkish witnesses. As soon as the examination of witnesses is concluded the Commissioners will visit the villages in the Sasun district where the massacres are alleged to have occurred. The inquiry, however, cannot be terminated for some months.

The British Embassy has now received authentic intelligence which, contrary to its first information on the subject, is to the effect that 21 of the Armenian prisoners lately tried by Court-martial were sentenced to death, six to imprisonment for life, and 21 others to various terms of imprisonment with or without hard labour. Assurances have, however, been given by the Ottoman authorities that the sentences will not be carried out until they have been carefully revised.—*Reuter*.

*Delayed in transmission.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, FEB. 26.

It is announced from Constantinople that, in consequence of information lodged against them, 25 young Armenians, among them a certain Mighirditchian, a writer of some repute, were arrested in that city on the 21st inst. and conveyed to the central prison by the police.

Trustworthy reports from Armenia which have recently reached the Turkish capital represent the position of the Armenians in the town of Tchemieh-Ghazak, in the province of Memouriet-ul-Aziz, as being most deplorable. The place is full of refugees from the neighbouring villages of Brastik, Dekké, Oulon, Kale, and Otzkegh, which have been devastated by the Kurds. The notorious Kurdish chieftain Diap has taken possession of all the farms and other property of the villagers, as well as of the estates of the Armenian Convent Sourp Nichan, which is in ruins. The Armenian and Mahomedan inhabitants of the village of Everek, near Cesarea, complain bitterly of the misdeeds of the Kurdish chief Aali-Bey-Oghlou Chefket and his lieutenants Hamdi and Achmet. Chefket recently kidnapped the son of an Armenian named Founda Minass and subjected him to outrageous treatment. The same Kurdish chief is charged with making a midnight raid on the farm of Tahir Agha and outraging a Mahomedan woman named Gül. He also recently demanded the daughter of an Armenian lady named Aroussiak, and mother and daughter had to take refuge secretly with some relatives. The wife of a certain Djivan Kirkor and several other young girls were also violated. Chefket-Bey and his satellites publicly flog the people and compel them to pay large sums in the form of fines. The inhabitants generally are afraid to complain to the Government of his exactions, but some of them recently contrived to forward a petition to the Governor of Cesarea. The only action taken by the latter, however, was to arrest three Kurds, detain them in custody for four days, and then set them free. Chefket is thus encouraged in his depredations, and the situation grows daily worse.—*Reuter*.

THE ARMENIAN AND MACEDONIAN QUESTIONS.

(FROM OUR CORRESPONDENT IN THE BALKAN STATES).

It seems not improbable that any decisive step taken by the Powers with a view to improving the condition of the Armenian population will result in the reopening of the Macedonian question. In Constantinople the opinion appears to prevail that the decision which the English Government may adopt in consequence of the present investigations in Armenia will be the determining factor in the situation. Should England propose a conference with a view to the inauguration of extensive reforms in the Armenian provinces, none of the Powers will, it appears, offer any objection, the concurrence of Germany and Austria-Hungary being already assured. The assembling of a conference representing the signatory Powers of the Berlin Treaty will furnish the leaders of the Macedonian movement with the long-desired opportunity for demanding the execution of the 23rd clause of the treaty, which provides for the establishment of autonomous institutions in the European provinces of Turkey. It would be difficult for the conference to close its ears to such an appeal by limiting its deliberations to the case of Armenia, inasmuch as the Macedonian claims rest on the same legal basis as the Armenian.

It is thought possible, however, that the Porte may forestall the action of the Powers by the adoption of certain measures, such as the appointment of Christian vice-governors or mutessarifs in the four vilayets which comprise the region of Armenia, and the creation of a mixed gendarmerie. Should the Powers be satisfied with such minor reforms and abandon the idea of a conference, the Macedonian agitation may conceivably subside for a while. The situation in Macedonia is at present neither better nor worse than it has been for many years. Life and property are more or less insecure, and the peasant population suffers considerably from the exactions of the underpaid Turkish officials, who receive their salaries irregularly, and who resort to various forms of extortion in order to recoup themselves for the large sums they have expended in Constantinople in order to procure their appointments. The Macedonian committees in Bulgaria and elsewhere are engaged in collecting evidence of Turkish misgovernment which they hope, when the favourable moment arrives, to bring under the notice of the Powers.

During the past two months numerous meetings have been held throughout Bulgaria which have been largely attended not only by Bulgarian citizens but by emigrants from Macedonia and from the vilayet of Adrianople. Resolutions have been passed protesting against Turkish misrule in Macedonia, and calling upon the Powers to insist that the 23rd clause of the Berlin Treaty should be carried into effect. The addresses delivered have, on the whole, been remarkable for their moderation, the speakers refraining from advocating Pan-Bulgarian doctrines and confining themselves to a demand for the privileges to which the Macedonian population is undoubtedly entitled under the sanction of Europe. Owing to strong though informal representations from Constantinople, the Bulgarian Government has recently issued instructions to the local authorities to suppress the meetings, and has otherwise taken precautions with a view to keeping the agitation under control.

Should the Powers, however, decide upon a comprehensive scheme of reforms in Armenia, it will need all the energy and good will of the Bulgarian Government to allay the excitement which will certainly prevail in the Principality and find a counterpart in every district of European Turkey inhabited by the Bulgarian race. The importance of cultivating the best relations with Bulgaria seems hardly to be recognized by Turkey, which in the commercial negotiations now in progress shows a disposition to deal hardly and, indeed, unfairly with her vassal. The existing situation in Macedonia cannot be long maintained, and the inevitable change, whenever it is brought about, had best be effected through a friendly understanding between the suzerain and vassal Powers. It is noteworthy that the demand for local autonomy in Macedonia receives little support in Serbia and Greece. Both these States aim at territorial aggrandizement, and regard a settlement of the Macedonian claims as fatal to their hopes. In Bulgaria, however, it is believed that local autonomy in Macedonia would give immediate preponderance to the Bulgarian element in that country, which is numerically superior to its rivals; and such a result would be regarded as satisfactory, the question of an extension of frontier being left to the remote future.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MARCH 5.

Munir Bey has returned to the Armenian Patriarch the memorial which he recently addressed to the Sultan on the condition of the Armenians in the Ottoman Empire. At the same time Munir Bey requested his Holiness to adopt a more moderate tone, and to make mention in his memorial of the Imperial clemency and of his confidence in the spirit of justice guiding the Sultan's actions. The Council of the Patriarchate, however, has decided not to make any modification in the memorial and to send it back to Munir Bey in its original form.

MARCH 9.

The work of the Armenian Commission of Inquiry at Mush is proceeding slowly. The despatches lately received contained no evidence of a noteworthy character. As many of the witnesses appearing before the Commission only understand Armenian the British, French, and Russian Embassies have decided to send dragomans conversant with that language to Mush.

MARCH 10.

Tahsin Pasha, ex-Governor of the vilayet of Bitlis, who was recently recalled, arrived here to-day. Immediately after landing he proceeded to the palace.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, MARCH 27.

According to information which I have received to-day, the report of the European Commission now investigating the reported outrages in Armenia is likely to bear out substantially the particulars that have been published. Up to the present there had been manifest reluctance in many quarters to give credence to the revolting details disclosed within the last few weeks. This accounts, perhaps, for the very slight attention that has been paid to the subject by the Austrian and Hungarian Press. Doubt is, however, no longer possible. The ghastly story that has now been revealed in the newspapers will only too probably be in the main confirmed by the European Commissioners.

Whenever the official version of the inquiry becomes known, it is expected that it will react in a very undesirable manner on the Macedonians. According to private accounts that reach me from a trustworthy source, the agitation which has now been going on for so long threatens to produce trouble within the next two or three months.—*Our Own Correspondent.*

VIENNA, MARCH 27.

Despatches have been received here from Tokat giving an account of the state of affairs which, as briefly reported by telegraph from Constantinople, resulted in a sanguinary riot between Mahomedans and Armenian Christians. It appears that the disturbances are to be traced, in the first instance, to the irritation felt by the people at the extortions and brutalities of the local tax-collectors. A tax-collector named Sabri is mainly responsible for this state of affairs. This man, enjoying the protection of Bekir Bey, the commander of the gendarmerie, became a sort of petty tyrant in his district and inflicted great cruelties upon the people, especially in the Armenian village of Tchiftlick, where, after causing several of the inhabitants to be grossly maltreated, he committed to prison all who refused to pay the extortionate sums which he demanded. His misdeeds

ultimately reached such a pitch that the Armenians sent to the Governor of Tokat a petition for the tax-collector's removal from his post. The Governor, however, merely confirmed him in his position and bestowed upon him extra privileges. Encouraged by this approval from high quarters, Sabri at once began to avenge himself upon the organizers of the petition and levied a special impost of £T30 upon the village of Tchiftlick for his personal benefit.

Another element of disturbance is a half-witted man, named Dely-Mehmed, who, like other demented persons, is regarded with peculiar deference by the Turks as one inspired by Allah. This creature wanders daily through the streets shouting imprecations upon the Armenians and the Ghiaours, the Christian religion, and all that appertains to it. Encouraged by some soldiers who furnished him with weapons, Dely-Mehmed recently attacked an Armenian in the street and would undoubtedly have killed him had he not been able to escape into a house, the door of which happened to be open. On account of this incident the Governor banished Dely-Mehmed from the town, but he has recently returned and continues more than ever to stir up the fanatical Mahomedans against the Armenian Christians.—*Reuter.*

CONSTANTINOPLE, MARCH 26.

According to the latest advices, five people were killed and some 50 wounded in the fight between Mahomedans and Christians at Tokat on the 20th inst. The affair originated in a scuffle between some Armenians and gendarmes, which led to the Christians assembling in their churches and the Turks in the mosques and then sallying forth for a regular fight. The state of affairs is regarded as still very disquieting, owing to the agitation of the Armenians, the threatening attitude of the Turks, and the weakness of the local authorities.—*Reuter.*

THE ARMENIAN QUESTION.—At a meeting of the Armenian community, held in Calcutta on January 21, resolutions were passed to the following effect :—While expressing its gratitude for the action taken by the Governments of the Great Powers for the introduction of good government in the Armenian provinces of the Ottoman Empire, the meeting respectfully prays the Great Powers to maintain a firm attitude, and urges the necessity for the appointment of a proportionate number of well-educated Armenians in the provinces in question. As the military in these provinces is composed entirely of non-Armenians it is suggested that a protective body should be created, composed of representatives of the Great Powers at the Ottoman Court, in conjunction with high officers of State of the Ottoman Empire. A humble memorial in this sense has been sent home to the Queen-Empress, signed by the leading members of the Armenian community.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, APRIL 3.

In my despatch of the 27th ult. referring to the Armenian outrages I mentioned that the Austrian Press had devoted but slight attention to the accounts published up to that date. Today the *Neue Freie Presse* contains what is apparently an explanation of the silence thus observed. It points out that the detailed narratives previously to hand appeared to rest on evidence derived exclusively from Armenian sources, and conveyed the impression of being prejudiced and exaggerated. "Now, however," says the *Neue Freie Presse*, "*The Times* gives a long description which looks very much more like the truth. It is horrible enough to shock every humane feeling and to cause a blush at the bestial cruelty of which some men are capable. Many of the correspondent's statements confirm the impression that he is conscientious and gives his opinions and experiences without any partiality whatever."

The *Neue Freie Presse* then comments at length on the graphic description of the Armenian atrocities which appeared in *The Times*, and arrives at the following conclusion:—"The moral responsibility of the Turkish Government is immense. The terrible charges that have been brought forward are directed against its own troops and not against the Kurds. If only one half—indeed, if only one-tenth part—of these shameful revelations are true, one may well ask what the Porte will do in the way of atonement. It is no question of conciliating the Armenians, but of giving satisfaction to the public opinion of Europe. To say that the whole story is untrue will not do. Turkey risks losing all sympathy and estranging her last friends at a moment when France is courting Russia's favour and England sets a higher value on her position in Egypt than on her influence at the Bosphorus."

Something has been heard within the last few days about fresh assurances from the Ottoman Government of an intention to introduce reforms, but I am bound to say that very little value or credence is attached in this part of the world to such pledges. The good will of the Sultan is not questioned, but nobody acquainted with the Ottoman Administration believes for one moment that efficacious reforms will be introduced into Turkish Armenia under Ottoman rule. It may be this scepticism as to the possibility of improving the lot of the Turkish Armenians which is giving rise to the anticipation that, notwithstanding the present disposition of the co-operating Powers, the districts on both sides of the Turko-Russian frontier inhabited by Armenians will eventually constitute a separate province, probably under the protectorate of Russia. The Sultan has given such ample proofs of his inability to provide for the security of the life and property of the Armenians that it can hardly be expected that any serious importance should be attached to the fresh promises of reform now forthcoming. For the last 16 years and more the Sultan has received due warning that, if the Christians in Asiatic Turkey were not efficiently protected and better governed, he might expect that the territory which they inhabit would ultimately be lost to the Ottoman Empire. So long as Europe was only in presence of intrigues aiming at the establishment of an Armenian nationality the Porte had little to apprehend, but, even if immediate action is not taken after the Sasun massacres have been officially confirmed, there are already symptoms of a movement of public opinion, extending even to this part of the Continent, which will render inevitable a change in the condition of the Christian population of Asiatic Turkey.—*Our Own Correspondent*.

ST. PETERSBURG, MARCH 30.

The offensive campaign carried on in the Russian Press for some years past against the heterogeneous races of the Empire who resist Russification is still pursued at intervals with unabated bitterness. The publicists of Moscow and St. Petersburg are now up in arms against the Armenians of the Caucasus for their successful resistance to the introduction of the Russian language in their schools at Tiflis as the chief medium of instruction. The Armenian tongue continues to hold full sway, in spite of all attempts to reduce it to a secondary position, and thus the impossible dreams of the Armenian nationalists are instilled into the Armenian children to the detriment of Russian ideals and aims. On one occasion, when the Armenians were very hard pressed in this matter, an order was issued by the Armenian ecclesiastical

authority at Etchmiadzin to close the schools in order to prevent Russification. The *Moscow Gazette*, which reports this, blames the Russian administration of the late Prince Dondoukoff-Korsakoff for laxity in regard to the Armenians of the Caucasus, whereby the latter gained the upper hand over the other races of the native population. The truth is that they are the most active, progressive, best educated, and absolutely preponderating race in trade and industry of the Transcaucasus, and the Russians are afraid of the obstinate vitality of Armenian national instincts, especially in view of the present serious phase of the Armenian question on the other side of the frontier.

There is no sympathy in Russia with the Armenians in Turkey. The painful details of horrors, published in the British Press, have not produced the slightest exhibition of commiseration for the victims, and England's concern for them continues to be viewed with suspicion. It is not at all impossible that the revival of efforts to reduce the influence of the Armenian language in the schools of Tiflis may be indirectly attributable to increased watchfulness on behalf of Russian State interests in consequence of the Armenian question in Turkey. These schools have hitherto been under the control of the municipality of Tiflis, which is composed chiefly of Armenians. The local Russian educational representatives have for years endeavoured to get the control exclusively into their own hands, and even obtained a decision of the Senate in their favour, but down to the present time the civic councillors of Tiflis have cleverly held their own and refuse to have the Armenian children of the town population educated through the medium of the Russian language.—*Our Own Correspondent*.

THE ARMENIAN QUESTION.—At the Chester Town Council, yesterday, Mr. Churton, the mayor, submitted a circular received from Mr. F. S. Stevenson, M.P., asking for co-operation in their protest against the atrocities in Armenia. Having received that request, he had asked Mr. Gladstone whether, supposing a meeting was summoned to be held at Chester, he would attend and speak on the subject. In reply to this he had received the following communication:—"My dear Sir,—I heartily wish well to the purpose of your meeting and shall do all in my power to protect the cause of justice in Armenia, but I have been obliged, with regret, to make it my rule to decline all public meetings and celebrations whatever, for which I am no longer fit. Yours faithfully, W. E. GLADSTONE.—Hawarden, April 3, 1895."—The "meeting of national protest against the torture and massacre of Armenian Christians in Turkey," which will be held on May 7 at St. James's-hall, is convened by the Duke of Westminster and the Duke of Argyll. A long list of supporters, issued by the Anglo-Armenian Association, also contains the following names:—Lord Plunket (Archbishop of Dublin), Lord Edmond Fitzmaurice, the Bishop of Chester, the Bishop of Wakefield, the Bishop of Ripon, the Bishop of Truro, the Bishop of Hereford, the Bishop of Aberdeen and Orkney, the Bishop of Sodor and Man, Lord Coleridge, Lord Teynham, the Dean of Ely, the Dean of Lincoln, the Dean of Wells, the Dean of Manchester, the Dean of Durham, the Dean of Bangor, Canon Gore, Canon Furse, Canon Scott Holland, Canon MacColl, Canon Wilberforce, Prebendary Eyton, the Rev. Dr. Martineau, the President of the Baptist Union, the Rev. Dr. Newman Hall, the Rev. Dr. Clifford, the Rev. Dr. Guinness Rogers, the Rev. Stephen Gladstone, the Master of Downing College, Cambridge, Principal Fairbairn, the Head Master of Winchester, the Lord Mayor of Manchester, many provincial mayors, and nearly 100 members of Parliament of all parties.

THE TIMES, MONDAY, APRIL 15, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, APRIL 14.

A member of the staff of the *Neue Freie Presse* recently had an interview with the Sultan, in the course of which his Majesty made the following statement:—

“The principle which guides me in my policy and in my administration is that of moderation and an equal solicitude for all my subjects to the exclusion of severity of every kind. I expect that my Armenian subjects who have recently swerved from the path of loyalty will eventually repent and give me evidence of their regret. The Armenians in my Empire have always found protection and support, and the more prominent among them are indebted for their property and position entirely to the good will of our dynasty. Consequently, I look upon those among my Armenian subjects who have lately in some measure acted contrary to their duties of fidelity as misguided people who have allowed themselves to be led astray by influences coming from abroad, and I am firmly convinced that as soon as they recognize the truth they will return to normal conditions.”—*Our Own Correspondent.*

CONSTANTINOPLE, APRIL 12.

The Porte has been endeavouring for some time past to induce the British Embassy here to recall the correspondents of certain London newspapers from Asia Minor, but without success. It again repeated its request a few days ago, but the British Embassy expressed its inability to comply with the demand.—*Reuter.*

VARNA, APRIL 12.

According to information from Mush, the Kurdish chieftain Bechiriozo, commonly known in the district as the Lord of Sasun, proceeded recently with some of his men to the convent of Surp Gononos, situated on one of the summits in the Sasun district. The abbot of the convent was absent at the time, having fled in consequence of the massacres which had taken place at Sasun. His brother, however, who is the precentor of the convent, was present, and Bechiriozo demanded of him the surrender of all the belongings of the convent, including the silver Eucharistic vessels and the carpets, which are of considerable value. On the refusal of the precentor to yield to the demand, the Kurdish chieftain caused him to be seized and had him tortured in the most brutal manner by the application of hot irons to his body. Bechiriozo then proceeded to plunder the convent, and carried off everything portable. Meanwhile the Governor of Bitlis had been informed of the occurrence and despatched a lieutenant with 40 horsemen to intercept the Kurds, but the force arrived too late to effect their purpose. Nothing further has been heard of this incident, which occurred soon after the arrival of the Commission of Inquiry at Mush.—*Reuter.*

THE TIMES, THURSDAY. APRIL 18, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VARNA, APRIL 17.

According to a despatch from Constantinople of yesterday's date, letters reaching there from the interior represent the state of affairs in the rural districts of Armenia as exceedingly precarious, the pressure exercised by the authorities upon the Armenians being more severe than ever, notwithstanding the presence of the foreign delegates at Mush. In view of this state of affairs the British, French, and Russian Ambassadors are holding daily meetings to consider a scheme of reforms for Armenia, to which they will urge the Porte to give effect without delay. The proposals have been drawn up by delegates appointed by the three Embassies, and the draft is all but completed, the delegates having held yesterday what will probably be their last sitting.
—*Reuter.*

THE TIMES, SATURDAY, APRIL 27, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, APRIL 25.

The latest telegrams from Mush announce that the labours of the Commission of Inquiry are approaching their termination.

The Turkish Commissioners have informed the foreign delegates that they propose to take the evidence of some witnesses on both sides still unheard. Among others who will be examined is Murad Effendi. It is expected that the inquiry at Mush will be concluded in two or three weeks' time, and the Commission will then visit the villages in the Sasun district.—*Reuter*.

VARNA, APRIL 25.

It is reported from the Turkish Armenian provinces that efforts are being made to remove all traces of the Sasun massacres by exhuming the remains of the victims by night and transporting them elsewhere.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MAY 1.

A despatch received from the Ottoman Ambassador in St. Petersburg gives an account of an important interview which his Excellency recently had with Prince Lobanof, Minister for Foreign Affairs, on the Armenian question. Prince Lobanof declared that Russia, Great Britain, and France would shortly present a joint note to the Porte embodying a scheme of reforms to be introduced in the Turkish provinces inhabited by Armenians. The Prince referred to the promises of reforms made at different periods by the Sultan's predecessors, which, although formally confirmed by the Act of the Berlin Congress, had not been carried out. The three Powers, continued the Minister, being fully aware of the bad administration of the Asiatic provinces of Turkey, recognized the necessity of remedying the existing state of things. Prince Lobanof concluded by expressing the hope that the Sultan would act upon the recommendations of the Powers, adding that those made by the Russian Government were in conformity with the express wish of the 'Tear.

In Turkish circles the opinion is expressed that if the Powers intend to take steps to bring about an improvement in the government of the Asiatic provinces the present moment would be favourable for such action.

The Turkish Commission sitting at the Porte has lately displayed extraordinary activity. It is announced that it has already submitted to the Sultan a scheme of reforms conferring upon the Armenians the right of taking part in the provincial administration. His Majesty has approved the proposal. The efforts at present made by the Porte in this question are regarded in political circles as intended to forestall the plan of reforms to be submitted by the Powers. They are not, however, expected to shake the determination of the latter to obtain the introduction of the reforms which they consider necessary.

APRIL 27.

Instructions have been sent to the Ottoman Ambassador in St. Petersburg to request the Russian Government to stop the agitation among the Armenians in the Caucasus and to prevent subscriptions from being raised. The reply of the Russian Government is not known, but Prince Lobanof is reported to have stated that the Russian Government was fully aware of what was going on in the Caucasus. The step taken by the Porte is believed to be intended to ascertain whether the Russian Government sympathizes with the movement among the Russian Armenians. In Russian circles here it is declared that Russia will not tolerate the passage of arms and revolutionary bands into Turkey.

APRIL 30.

Fifteen more Armenian ecclesiastics who were released from prison in virtue of the recent Imperial amnesty have arrived here.

The case of the Armurdan prisoners, several of whom were condemned to death last December, is now before the Court of Cassation here.—*Reuter.*

According to intelligence from Mush, the authorities of that district are taking steps to obtain petitions from the survivors of the massacres in the Sasun villages expressing contentment with the administration of the country and satisfaction at the re-establishment of order. The Priest Der Hatchadoor, and his son, of the village of Komotz-Vank, having refused to append their signatures to the petitions, were tortured by the Kurd Halil Agha, a native of Harzan. On the departure of the mail father and son were reported to be in a precarious condition.

In the Galata quarter of Constantinople an Armenian, named Ardasess, has been assassinated by one of his co-religionists, Archak by name, for having denounced to the authorities a number of innocent Armenians who had been kept in prison from four to five months, and subsequently released, nothing of a compromising nature having been proved against them. Ardasess was pursuing his career of espionage when he met his death at the hands of one of his victims, who subsequently gave himself up to the police, declaring himself to be the murderer and rejoicing that he had been able to remove a spy from the midst of the Armenian community.—*Reuter.*

THE TIMES, MONDAY, MAY 6, 1895.
THE ARMENIAN QUESTION.

VARNA, MAY 3.

It is reported from Van that an Armenian political prisoner named Boghos was recently tortured and mutilated in so horrible a manner that he succumbed to his injuries. The British Vice-Consul in Van having sent a report of the occurrence to Sir Philip Currie, the latter made representations to the Porte, which thereupon ordered an inquiry into the affair.—*Reuter.*

CONSTANTINOPLE, MAY 4.

In order to dispel the doubts which have been expressed regarding the attitude of the Armenian Catholics in reference to the question of the introduction of reforms in the provinces inhabited by Armenians, a letter has been addressed by the Vatican to Mgr. Azarian, the Armenian Catholic Patriarch resident here, expressing the Pope's sympathy with the Armenians and dwelling on the necessity for remedial measures.—*Reuter.*

ATHENS, MAY 5.

Yesterday the Turkish Ambassador here had a prolonged conference with the Minister for Foreign Affairs, in the course of which he complained that the Armenian refugees living in this city were constantly fomenting trouble among their brethren in the Ottoman Empire, and demanded that the Armenian Committee should be dissolved and the publication of the Armenian newspaper stopped. The Minister replied that the Greek Government could do nothing beyond enforcing the laws of the country. The Ambassador's demands would appear to be quite impossible under the Greek Constitution, especially as regards the newspaper, which ostensibly is published by a Greek citizen.—*Our Correspondent.*

THE ARMENIAN QUESTION.

The Duke of Westminster presided yesterday afternoon at a full meeting of the National Protest Demonstration Committee, which has been formed to protest against the alleged atrocities in Armenia. The meeting was held at Grosvenor-house, Park-lane, and among those present were Sir George Sitwell, M.P., Mr. F. S. Stevenson, M.P., Mr. Schwann, M.P., Canon M'Coll, and Professor Agar Beet, D.D. A letter received yesterday by the Duke of Argyll from Mr. Gladstone was read. Mr. Gladstone expressed hearty sympathy with the mass meeting to be held to-night in St. James's-hall, "to protest against the fiendish atrocities perpetrated in Turkish Armenia, and to insist upon the speedy fulfilment of the 61st Article of the Berlin Treaty, and of the Anglo-Turkish Convention of 1878." Mr. Gladstone said:—"The danger lying ahead is this, that we may be tempted to the abandonment of all useful action by plans and promises of reform. Mere words coming from a Turk are not worth the breath spent in uttering them." The following resolutions submitted by the officials of the Anglo-Armenian Association, to be proposed at the meeting in St. James's-hall, were unanimously approved:—(1) That this meeting, in view of the massacres and accompanying atrocities perpetrated by Turkish troops on defenceless and innocent men, women, and children in the Sasun district of Armenia, hereby records its deep sympathy with the families of the sufferers, and its intense indignation at the Porte's continued violation of the principles of humanity and defiance of the solemn international obligations incurred under the 61st Article of the Treaty of Berlin and the Anglo-Turkish Convention of 1878; (2) that this meeting, in the name of outraged humanity, calls upon her Majesty's Government, in pursuance of treaty responsibilities, to take immediate action for the purpose of putting an end to the system of barbarous misrule which has prevailed in Turkish Armenia for the past 17 years, and of insisting upon the introduction of definite, adequate, and permanent reforms, to be carried out under effective and continuous European supervision and control, in such manner as to give to the inhabitants full security for their faith, their lives, their honour, and their property: (3) that this meeting calls upon her Majesty's Government to secure the immediate and unconditional release of the Archbishops, Bishops, priests, pastors, schoolmasters, and others who, without trial or after mock trials, are confined in Turkish prisons and fortresses, and many of whom have been subjected to cruel usage, torture, and abominable outrage, and on whose behalf frequent representations have been made in both Houses of Parliament. Canon M'Coll moved, Professor Agar Beet seconded, and Sir George Sitwell, M.P., supported the following resolution:—That, if it be the pleasure of his Grace the chairman, this committee shall, for the present, continue to watch over the interests of the Armenian Christians in Turkey, and shall take such steps as may be deemed necessary to secure the introduction of effective reforms into the provinces inhabited by Armenians. The Duke of Westminster said that he would be happy to accept the post of chairman of the Vigilance Committee, and he would be pleased to place his house at their disposal for meetings. The work of that committee would not in any way interfere with that of the Anglo-Armenian Association, but would, on the other hand, considerably strengthen it. Mr. F. S. Stevenson, M.P., having thanked the Duke of Westminster for accepting the post of chairman, letters were read from the Duke of Portland, the Marquis of Ormonde, Viscount Halifax, Lord Brassey, Canon M'Coll, and others, expressing their willingness to serve on the committee, which will be known as "The Grosvenor House Committee on Armenian Affairs." Mr. Edward Atkin and Canon M'Coll were unanimously appointed joint secretaries. It was decided that copies of the resolution to be submitted at the St. James's-hall meeting should be personally presented to the Prime Minister, Lord Salisbury, Sir William Harcourt, and Mr. A. J. Balfour. The committee then adjourned.

Mr. Gladstone has addressed the following letter to Mr. F. S. Stevenson, M.P.:—"Dear Mr. Stevenson.—Your arguments would be very strong if addressed to one who had a choice, but I have none. I am compelled by conclusive reasons to make an unbending rule to renounce all public meetings and celebrations. I heartily wish well to Tuesday's protest meeting, and I note with pleasure the multiplying signs that the people of this country do not intend to trifle with the question. The Government will require energetic support, and will, as I trust, receive it as representative on this occasion not of a Parliamentary majority, but of the nation. So far as I have been able to observe (though I will not yet speak of the local facts), the conduct of the Sultan and Government of Turkey has in this question been even worse than it was as to Bulgaria in 1876. Whatever limited service I can render to justice and humanity in this case will be heartily and freely given. Believe me, very faithfully yours, W. E. GLADSTONE. Hawarden Castle, Chester."

THE TIMES, WEDNESDAY, MAY 8, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MAY 6.

The foreign members of the Armenian Commission left Mush yesterday for Ghellyegoozan, one of the principal villages in the Sasun district, in order to inquire into the state of affairs at that place. The Ottoman Commissioners remained at Mush, declaring that they were not ready to accompany the foreign delegates. On the latter's return the Commission will examine the alleged cases of corruption and intimidation of Armenian witnesses, and will subsequently visit other villages in the Sasun district.—*Reuter.*

PARIS, MAY 7.

A denial is given by the Ottoman Embassy here to the statement that the Commission of Inquiry in Armenia had concluded its labours, having satisfied itself as to the truth of the accounts of massacres. The commission, it is declared, is still pursuing its investigation.—*Reuter.*

THE ARMENIAN QUESTION.

The following correspondence has taken place between Sir E. Ashmead-Bartlett, M.P., and Mr. Gladstone :—

“ May 6.

“ Sir,—I protest in the name of honour and justice against a sentence which occurs in your recent letter to the Rev. F. D. Greene, a gentleman who has written a very inaccurate book upon the ‘ Armenian Crisis.’ You state that the ‘ recent outrages in Armenia have inflicted indelible disgrace upon the Sultan of Turkey and on his officers and soldiers concerned in perpetrating, in denying, and in shielding them.’ I would point out to you that there is not the slightest evidence that the Sultan was in any way responsible for the alleged atrocities, or that he has done anything to shield their perpetrators, if they be true. So far from this, the Sultan of his own motion at once appointed a commission to inquire into the charges, and invited the great Powers to send independent commissioners to act with that commission. The Sultan also removed Tahsin Pasha, Governor of Bitlis, whose administration was not good. The Sultan will, I doubt not, punish any responsible officers who may be proved, on reliable evidence, to have ordered or committed the massacre of, or outrage upon, non-combatants. No authentic and unbiased evidence of such acts has, however, as yet been published ; and until such evidence is produced I, for one, shall decline to believe that the gallant Ottoman army and its officers are capable of these atrocious deeds.

“ I do not, of course, refer to isolated acts of cruelty committed by soldiers in the fury of action and heat of pursuit, which all armies have to regret, but to the cold-blooded and wanton murder and outrage said to have been committed by the Ottoman troops, under the authority of, and with the acquiescence of, their commanders. The charges, I may remind you, so freely made against Marshal Zekki Pasha early in this atrocity campaign have been already effectually disproved. I have myself witnessed the sufferings, awful and heartrending beyond description, of thousands and scores of thousands of Mussulman victims of the Russian crusade against Turkey in 1877 and 1878. Then wholesale massacre, outrage, ruin, and every kind of human agony were inflicted by Christian invaders upon the innocent Turkish non-combatants of Bulgaria and Roumania, women and children. Perhaps among the Ottoman troops engaged against the Armenian insurgents there were refugees of the late Russian invasion, who had seen their homes destroyed, their fathers and brothers murdered, and their mothers and sisters outraged by the Christian soldiers of the Tsar.

“ In the name of common honesty and true humanity, I protest against the injustice and hypocrisy that condemns Mahomedan Turkey untried and unheard, and that passes over in silence the infinitely greater crimes of her powerful but Christian enemy.

“ Your obedient servant,

“ E. ASHMEAD-BARTLETT.”

“ My dear Sir,—I thank you for your letter. At the same time I feel that we are too widely severed on the whole subject of Armenia to allow of probable profit from discussion.

“ I therefore confine myself to thanks and to saying that I have endeavoured in the whole matter to steer clear of irresponsible testimony and to keep abreast of those who have the largest command of trustworthy information. “ I remain, faithfully yours,

“ W. E. GLADSTONE.”

“ Sir E. Ashmead-Bartlett, M.P.”

“ May 9.

“ Dear Sir,—I am much obliged for your letter. My object was not to draw you into controversy, but simply to protest against the sanction of your great name being given to wholesale and violent condemnation of the Ottoman Sovereign and army before authentic evidence of their responsibility had been published, and especially before the commission now investigating these charges has made its report.

“ Very faithfully yours,

“ E. ASHMEAD-BARTLETT.”

THE TIMES, SATURDAY, MAY 11, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION (Longmans).

We cannot better recommend Canon MacColl's vigorous pamphlet on "England's Responsibility towards Armenia" to the earnest attention of our readers than by quoting the emphatic declaration of the Duke of Westminster to the effect that the pamphlet is one "which all should read, mark, and learn; for a more authoritative or clearer demonstration of Turkish misrule could hardly be drawn up."

THE TIMES, SATURDAY, MAY 11, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.—The council of the Anglo-Armenian Association yesterday ratified the resolution of its Parliamentary committee. Mr. F. S. Stevenson, M.P., who presided, said he was able to state, on the authority of Armenian ecclesiastics, whose exalted positions and high character gave their opinions great weight, that it was regarded as absolutely necessary that the six vilayets which had long been the scenes of disorder and rapine should be grouped into an administrative area to be governed by a European, free from interference from Constantinople, with full authority over the local governors. From this essential reform others would flow. Mr. Schwann, M.P., moved:—"That no scheme of administrative reforms in the Armenian provinces of Turkey will be satisfactory to the Christian inhabitants which does not provide for continuous European control under a viceroy or high commissioner appointed by the Powers who has not been, who is not, and who will not become, an Ottoman subject." Professor Beest seconded the resolution, which was carried unanimously, and it was resolved that a copy should be sent to the Earl of Kimberley.—At the Shire-hall, Hereford, last night, a public meeting was held to protest against the atrocities perpetrated in Turkish Armenia. The Dean of Hereford took the chair, and read a letter from the Bishop who stated that if there were any who still doubted the truth of the records they had read in the Press they might now, without any betrayal of confidence, be told that those accounts were amply confirmed by consular reports. The Dean announced that petitions from 209 parishes in the diocese of Hereford, containing 10,070 signatures, had been forwarded to the Queen. A resolution of protest was carried.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—I ask the great favour of being allowed to correct in your columns some serious misapprehensions which prevail upon this question, especially as to some ill-advised utterances at the St. James's-hall meeting. A committee called "the Grosvenor-house Committee," of which the Duke of Westminster has accepted the presidency, has just been appointed to watch the diplomatic development of the Armenian question. I am acting as one of two honorary secretaries of the committee, and I am anxious to state on behalf of the committee what are and what are not the objects which we have in view.

We are anxious to secure for the Armenians adequate securities for life, honour, religion, and property, and their fair share in the civil administration of the country. All these things have been promised, and are alleged to have been embodied in laws, by Sultan after Sultan for the last 50 years. No effective step has ever been taken to fulfil any of those promises. In the Hatti-humayoun, arising out of the Treaty of Paris, the Sultan promised to put his Christian subjects on a footing of perfect equality with his Mussulman subjects, including the right to possess arms and to give evidence in Courts of law against Mahomedans. No attempt has been made from that day to this to redeem that promise, and no attempt can be made while the Christians remain under the direct rule of the Sultan. There can therefore be no security worth anything which does not provide for the appointment of a Governor over the disturbed region who is not a Mahomedan and not a subject of the Sultan. The Sultan's *amour propre* may be saved by the appointment being made in concert with him; but the Governor must not be under the Sultan's control, and must be irremovable by him. It follows, of course, that the Governor must have a sufficient force of some kind under him to keep order.

That is the least that we have a right to expect from the deliberations of the three Powers who have taken a lead in this matter; and if they are not prepared to go so far, they had better do nothing at all, for anything short of what I have indicated would be the veriest farce—one of those mischievous make-believe expedients with which the Porte has been bamboozling Europe for the last half-century. And no one would gain more from such a reform than the Sultan himself. The revenge which he would thus derive from Armenia would more than quadruple that which he now receives. Let me give a single illustration. In a despatch from the British Consul at Erzeroum in 1891 he complains that in spite of the treaty engagements of the Porte Christians are excluded from all civil as well as military employment. One is employed here and there because Mussulmans fit for the posts are not to be had. For this reason two Armenian Christians were employed in the vilayet—"Michael Effendi, the dragoman of the vilayet, and Krikor Effendi, head of the Public Debt, with two subordinate officials from Constantinople." And "during the five years for which Krikor Effendi has directed the Public Debt the receipts of that office have increased nearly threefold."

So much as to what we suggest should be done in Armenia. Your readers will, I think, admit that the plan offers the Sultan uncommonly good terms—much better than he deserves.

On the other hand, we do not propose to interfere with the Mahomedan population at all as far as the enjoyment of their own religious and civil life is concerned. I regret, therefore, that Lady Henry Somerset's speech at the St. James's-hall meeting should have given some people the impression that we have any crusading intentions against any of the religious or social institutions of the Mahomedans so long as they are not made an excuse for violating the just rights of the non-Mussulman population. I say non-Mussulman rather than Christian, because in our demand for justice we admit no distinction of race or creed. There is, for instance, in Kurdistan a pagan tribe (the Yezides) who are exposed to the same horrors as the Christians, and whose case is even more deplorable, inasmuch as they have no one to plead for them.

In this matter, therefore, we have nothing to do with the question of polygamy, or substituting the cross for the crescent on St. Sophia, or destroying the Turkish Empire. Our efforts are strictly limited to the practical aim—in which the honour of England is so deeply engaged—of securing effective safeguards for the life, honour, religion, and property of all races and creeds in those parts of the Turkish Empire for the decent government of which the word and honour of this country are pledged beyond any other Power.

I remain, Sir, yours faithfully.

THE TIMES, WEDNESDAY, MAY 15, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MAY 13.

The delegates of Great Britain, France, and Russia have themselves visited the scene of the atrocities of last August, and have found on the spot ample confirmation of the report given by Armenian refugees of the existence of two pits in which the victims of the soldiery were buried wholesale.

The delegates left Mush on May 5 without their Turkish colleagues, who pleaded that they were not ready to make the journey to the Sasun district, but the Ottoman commissioners caught them up the same day, and afterwards accompanied them. The party passed through the charred ruins of the villages of Shenik and Gemal, standing in the midst of devastated fields, and eventually arrived at Ghellyegoozan or Ghelie Guzan. Here they found that 120 houses had been totally destroyed by fire, and that the inhabitants were living in a miserable condition, their only shelter being makeshift huts. It should be mentioned that, on the way to Ghellyegoozan, the delegates passed a number of other villages, where some 20 houses had been burned, the walls only remaining standing.

The chief object of search at Ghellyegoozan was the burial pits. Both were found without difficulty, and were opened. From them were unearthed fragments of clothing and human remains, including bones and skulls, of which one was still partially covered with hair and had portions of brain adhering to it. Another pit was then searched in a ravine near Ghellyegoozan, and here also some human remains, including a decapitated trunk, were found.

Few bodies, however, were discovered, and it appeared evident that the pits had previously been opened and the corpses removed thence. Some of the Armenian villagers, indeed, told the delegates that they had themselves exhumed the bodies of some relatives or friends and had afterwards buried them in the consecrated ground of the churchyard at Ghellyegoozan.

That the pits had contained human bodies was evident from the frightful exhalations which almost overpowered the labourers employed in the digging. In fact, they were only kept at work by the vigorous pressure of the foreign delegates. The latter have now returned to Mush, bringing with them the above account of their journey and its accomplishment.

The scheme of reforms in Armenia presented at the Palace on the 11th inst. by the Dragomans of the British, Russian, and French Embassies for submission to the Sultan was accompanied by identical notes from the three Embassies and a copy of identical instructions given to the Dragomans by the respective Ambassadors, urging the necessity of giving attention to the scheme of reforms, and requesting a reply with as little delay as possible. The draft scheme and the notes were also communicated to the Ambassadors of Germany, Austria, and Italy, and to-day to the Sublime Porte. It is understood that the Sultan will submit the scheme to a Commission for examination, probably the Commission already sitting under the presidency of Turkhan Pasha.

For the moment the recommendations of the Powers are kept secret, but it is known that the scheme of reform is based generally on the laws and regulations already existing in Turkey. One point on which stress is laid is the appointment of fit and competent governors. It is recommended that one-third of the officials in the Armenian provinces shall be Christians. Furthermore, it is proposed that the Powers shall have the right to veto the nomination of governors, and that a High Commissioner shall be appointed, who shall not be a European, to supervise the carrying out of the reforms, and who shall remain in office until the reforms are accomplished. The appointment of this High Commissioner is to be subject to the approval of the three Powers.

Another proviso is the appointment of a commission composed of Mahomedans and Christians, which will sit at the Porte and will watch over the administration of the Armenian vilayets. The gendarmerie, it is proposed, shall be recruited both from Mahomedans and Christians. The judicial reforms comprise the establishment of Assize Courts and prison inspection. The inhabitants of the Sasun district are to be indemnified for their losses, and, finally, the Kurds are to be disarmed. Recommendations are made regarding the collection of the taxes. The present delimitation of the vilayets is maintained.

The identical notes make no reference to the occurrences at Sasun, as the Powers base their demand for reforms upon the bad administration and generally unsatisfactory condition of the Turkish Asiatic provinces.—*Reuter*.

[A portion of the above appeared in our Second Edition of yesterday.]

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—According to the Renter's telegram published in your issue of this morning, the scheme of reforms to be submitted to the Sultan comprises the nomination of a high commissioner subject to the approval of the Powers, and also a proviso that the Powers shall have the right to veto the appointment of governors proposed by the Porte. There can be no doubt that it is eminently essential that the nomination of a temporary high commissioner should be subject to the control of the Powers, but it would be impossible to devise a project more certain to lead to future trouble than to give them the right to veto all the future nominations of the governors. If the right is to be limited to the first appointment now to be made, there is everything to be said for it and nothing against it; but, if it is intended to extend it to all future nominations, the experience we have had of the working of the system where it has been tried is a sufficient warning against its adoption in Armenia. It has come to be understood that the "veto of the Powers" means the veto of any one of them, and it should not be forgotten that it is owing to this that Bulgaria has been for many years, and still is, without any recognized ruler. The Porte and all the Powers save one have long been willing to accept the Prince freely chosen by the Bulgarian people, but it has suited the policy of that one to keep the Principality in a condition that is permanently menacing to general tranquillity, and he would be a bold man who would venture to say that a very similar state of things might not easily occur in Armenia.

In East Roumelia, before its annexation to Bulgaria, the system worked equally ill, though with less mischievous effects. The first governor proposed by the Sultan was Rustem Pasha, the present much-esteemed Ambassador in London, who, as Governor-General of the Lebanon, had been a conspicuously successful administrator, but he was vetoed by Russia, and a very inferior person had to be appointed in his place, and in any permanent arrangement it is essential to keep in view, not only the immediate exigency of the case, but the fact that the present agreement among the Powers cannot always be calculated upon, and that there is one of them at least little anxious to see the discontented populations reconciled to their ruler.

May 15.

H. E.

THE 'TIMES, THURSDAY, MAY 16, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.—What was termed “a representative conference of Moslems,” convened under the auspices of the Anjuman-I-Islam, London, was held last night at the Westminster Town-hall. It was announced that many influential members of Parliament would speak. At the hour announced for the commencement of the proceedings the hall was about one-third full, and the only member of Parliament on the platform was Sir Ellis Ashmead-Bartlett, who was enthusiastically received. The chair was taken by Nasir-addin-Hassain, who said it had been the boast of the English that no man should be condemned without a fair hearing, and the Moslems certainly expected chivalry from their opponents. Mr. M. A. Ghaini moved : —“That this meeting of Mussulmans, representing the opinion of all Mahomedans—of whom over 60,000,000 are her Majesty's loyal subjects in India—protests against the indiscriminate and violent abuse of the Mahomedan religion and Mahomedan humanity which marked the speeches at the Armenian meeting in St. James's-hall on May 7, and strongly protests against the crusade that is now being preached in England against Islam.” Mr. M. M. Ibrahim, in seconding the motion, protested that the reports published in the Press while the investigation into the alleged atrocities was proceeding were very unfair. Sir E. Ashmead-Bartlett supported the resolution, which was carried, as were also two other motions of protest.

THE TIMES, MONDAY, MAY 20, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MAY 18.

The scheme of Armenian reforms drawn up by the British, French, and Russian Ambassadors and presented by them to the Sultan on the 11th inst. has not yet been officially submitted to the Porte. The reply of the Turkish Government is, however, expected to be given in the course of next week and will, it is anticipated, be accompanied by a proposal for certain modifications.

The Commission of Inquiry at Mush is now occupied with the examination of some fresh witnesses regarding the atrocities and the investigation of the alleged cases of corruption and intimidation of some Armenian witnesses.—*Reuter.*

ST. PETERSBURG, MAY 19.

The Armenian question is being discussed by the Russian Press. A few days ago the *Novoe Vremya* had an article commending the scheme of reforms prepared by the British, Russian, and French Embassies in Constantinople, and urging the Porte, in its own interest, to carry out the reforms loyally in order to avert a recrudescence of a dangerous agitation which might lead at any time to international complications. To-day, the same paper, basing its attack on a suggestion put forward by a London journal, which it assumes to be officially inspired, accuses the British Government of equivocal conduct. The creation, it says, of an autonomous Armenia after the model of Bulgaria would deal a heavy blow against the integrity of the Ottoman Empire, guaranteed by the Berlin Treaty, and would involve Russia in difficulties by the seductive effects which it would have on the Armenians in the Russian Trans-Caucasus. The *Novoe Vremya* advises the Porte once more to settle the question of Armenian reforms as quickly as possible, but observes that, if the negotiations should be prolonged, the best thing for Russia would be to renounce all further share in the matter.—*Reuter.*

THE ARMENIAN QUESTION.

A deputation of "The Grosvenor-house Committee on Armenian Affairs" waited on the Prime Minister at Downing-street yesterday afternoon. It was nominated at a meeting of the committee held at Grosvenor-house, Park-lane, a few days back, and consisted of the following:—The Duke of Westminster, Sir G. Sitwell, M.P., Mr. F. S. Stevenson, M.P., the Rev. Canon Wilberforce, the Rev. Canon MacColl, the Rev. Dr. Clifford, the Rev. Dr. Agar-Beet, Mr. E. Atkin (hon. secretary of the Anglo-Armenian Association), and Mr. Thomson Rose (assistant secretary of the committee).

The DUKE OF WESTMINSTER stated that he was intrusted with a resolution which had been passed at a meeting of the committee on Armenian affairs held at Grosvenor-house on May 21. The resolution was as follows:— "That this meeting considers that the scheme of reforms submitted by the Ambassadors of Russia, of France, and of Great Britain, so far as it has been made known, falls short of the essential requirements of the case, by reason of the absence of definite provisions for adequate and continuous European control, and that sufficient guarantees for the execution of the proposed reforms can best be secured by the appointment of a permanent European High Commissioner for Eastern Asiatic Turkey, who shall be neither an Ottoman subject nor a present official of the Porte, and who shall be directly responsible to the Powers." The Duke of Westminster also drew attention to the resolutions which were passed at the meeting held at St. James's-hall on the 7th inst. under the presidency of the Duke of Argyll.

LORD ROSEBERRY, in reply, thanked the deputation for attending. He trusted that the plan of the Ambassadors would not be prejudged before its text was in the hands of the public, and laid special stress on the importance of the concert of the three Powers in dealing with the question.

The Duke of Westminster sends us a copy of a pamphlet which has been drawn up by Canon MacColl, honorary secretary of the Armenian Committee. From it we give the following extracts:—

It is impossible to pass a final judgment on the scheme of reforms for Armenia which the British, French, and Russian Governments have presented to the Porte until the full text is before us; but, assuming the accuracy of the summary of its contents, as published in the newspapers, it must be pronounced entirely inadequate. . . . Experience proves that every so-called reform promised by the Sultan, if left to his initiative and under his control, has made the lot of the Christians worse.

The new scheme of reforms provides "that the gendarmerie shall be recruited both from Mussulmans and Christians." But in the year 1856, after the Crimean War, the Sultan published a "Firman and Hatti-Sherif relative to Privileges and Reforms in Turkey," in which he promised all that the Powers have just recommended to him; and not for Armenia only, but throughout his dominions. In that Firman the Sultan engaged, in the face of Europe, "that Christian subjects and other non-Mussulman subjects, as it has been already decided, shall, as well as Mussulmans, be subject to the obligations of the law of recruitment. The principle of obtaining substitutes or of purchasing exemptions shall be admitted. A complete law shall be published, with as little delay as possible, respecting the admission into and service in the army of Christians and other non-Mussulman subjects."

This is an excellent example of the diplomatic legerdemain in which the Sultan and his Ministers are such rare experts. The words which we have quoted seem to promise to admit Christians and other non-Mussulman subjects into the army. In reality they promise nothing of the kind. They merely promise that non-Mussulman subjects "shall be subject to the law of recruitment," and that a law shall be published "respecting their admission." The Powers detected the deception which lurked in this equivocal promise, and the Sultan was required to be more explicit. Fuad Pasha accordingly published a memorandum, in which the Sultan engaged that "the ranks of the Imperial army shall be open to all the subjects of the Porte, in conformity with equitable and conciliatory rules to be immediately adopted, with special reference to the obligation of service upon Christians, to the conditions of their organization, to their treatment in the service, and to the limit of their advancement in the higher grades." That seems explicit enough. So thought the European Powers, and were satisfied. But

they had not yet measured all the resources of guile in which long practice has made the Turks such unrivalled proficient. Here is the way in which the Sultan fulfilled his reiterated promise to admit Christians and other non-Mussulman subjects into the army. In a memorandum by the same Fuad Pasha on "Concessions accorded to non-Mussulmans," there is the following provision:—"Ottoman subjects are admitted to military service, and the commutation tax is abolished. It has, however, been decided that a tax be levied, called 'Military Aid Fund' ('Jyâne-i askeryé') as a substitute for their rendering personal service." That is to say, the old tax in lieu of military service, from which the Christians were by law excluded, was abolished in favour of a new tax, double the amount, which was, and is, enforced on the Christians in lieu of military service. Moreover, the old tax was only enforced on male adults. The new tax is enforced on all males from three months old and upwards. It is thus plain that this promised reform has not only remained unfulfilled, but has actually made the condition of the Christians infinitely worse.

The pamphlet then gives various examples in proof of these statements, and continues:—

These extracts from official reports, extending over the whole of the Turkish Empire, and which could be multiplied indefinitely, prove the utter futility of all promises and engagements of which the execution and control are left to the Sultan and his officials. These engagements are either disregarded altogether, or, if fulfilled in the letter, are so contrived as to be used as instruments of fresh oppression. Let a competent official be appointed, nominally under the Sultan but directly responsible to the great Powers, and irremovable without their consent, and let him have a free hand, with a sufficient force of gendarmerie under him to enforce order, and there is no need of any fresh scheme of reforms. The engagements solemnly undertaken by the Sultan in 1856 are quite sufficient to meet the necessities of the case, provided they are carried out. But they cannot be carried out by the Sultan, for they infringe the sacred law which governs the *status* of the Christians, and over which the Sultan himself has no control. The experience of 50 years proves that this is so. No remedy is of the least use of which the initiative and control are left to the Sultan. It is to be hoped, therefore, that if her Majesty's Government is not prepared to insist on the appointment of a permanent official, not a subject of the Sultan, and not under his direct control, it will at least refuse to be a party to another sham in addition to those with which the Christians of Turkey have been so cruelly deluded during the last 50 years.

At the invitation of the president and officers of the Anglo-Armenian Association a luncheon was given on Wednesday at the Westminster Palace Hotel to the members of the Grosvenor-house Committee on Armenian Affairs. Mr. F. S. Stevenson, M.P., presided, and those present included Sir A. Hayter, M.P., Sir G. Sitwell, M.P., Sir J. Robinson, Mr. Channing, M.P., Mr. H. Hoare, M.P., Mr. Schwann, M.P., Mr. J. E. Ellis, M.P., Mr. Webb, M.P., Dr. Farquharson, M.P., Canon MacColl, Professor Agar-Beet, the Rev. J. A. Reeve, Mr. Lewis Morris, the Rev. J. Copeland Bowie, the Rev. Dr. Clifford, Professor Teheraz, Signor Valera (Italian Friends of Armenia), M. Paylag, M. Krakedian, M. Aganoor, M. Neressian, M. Aslam, Professor Thounaian, Mr. W. M. Crook, and Mr. Atkin (secretary of the Anglo-Armenian Association). The chairman explained that the object of the gathering was to afford an opportunity for the meeting of the two organizations now working for the introduction of definite reforms in Armenia under permanent European control. At a time when a joint note had been presented to the Porte by Great Britain, France, and Russia, the three Powers most interested, it could not be out of place to reiterate their belief that a permanent High Commissioner for Armenia should be appointed who should be directly responsible to the Great Powers. Canon MacColl, in responding to the toast of "The Grosvenor-house Committee," said the scheme of reforms as detailed in the newspapers was altogether inadequate to the necessities of the case. It offered nothing that the Sultan had not been promising for the last 50 years. The revelations of life in Armenia which had recently come before the public were but the outward and visible sign of the daily life of these people. He asserted that the massacres were organized two years before by the Sultan and the Porte. Dr. Clifford, in proposing "The Officers of the Anglo-Armenian Association," urged that they should induce Mr. Gladstone to come to London and speak on the subject. Mr. Schwann having responded, Professor Teheraz presented an address to Mr. Stevenson, M.P., along with a picture, by an Armenian artist, of the mountains of Ararat, as a token of respect from the Armenians of the Caucasus. The chairman briefly acknowledged the gift.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—In the admirable article on the Armenian question contained in your issue of to-day you say :—“The chief demand of the Powers ought to be the nomination of a single Governor over the most oppressed districts, invested with the widest possible powers. He might be either a Turk or a Christian. His creed is of no great consequence so long as he is known to be an upright man and a capable ruler. He would be appointed, of course, with the approbation of the Powers, and it would be indispensable that he should not be removed from office without their assent.” How far, if at all, the scheme of reforms presented by the Powers compasses these sound and practical aims it is useless to conjecture under the many uncertainties attaching to the several unauthorized versions which profess to give the essence of that scheme. It is possible that the scheme at least admits of the constitution of such a centralized administration as you recommend. It is certain that if we are content to tinker Turkish institutions throughout the vast extent of country inhabited by Armenians and leave this central problem untouched, then our efforts, however well-meaning, are likely to issue in failure and also in grave discredit to ourselves.

It cannot be too often reiterated that the kernel of the Armenian question regarded as a practical issue in the politics of the present day is the proper administration of the provinces inhabited by the Armenians and the tribal Kurds. If Europe intervenes in the solution of the Armenian question, Europe must be sure that the measures which she advocates are both thorough and practical, and of such a nature as to enable her to supervise their execution with the least danger of abortive results. Europe must lay anew the foundations of administration in the provinces of which I speak.

Let me offer some illustrations on the negative side of the dangers which Europe should avoid. The Consuls find that at the root of the prevailing insecurity lies the system of the migration of the Kurdish tribes. You recommend or require that the nomads shall settle; you are asking an impossible thing. An Armenian village lost in the recesses of the border mountains petitions you against their Kurdish lords; you request or decree that their oppressors may be punished; it would take an army to encompass your end. You write on paper that the tribes shall suffer disarmament; are you sure that such a general measure is practical, and, if not, is it wise to squander your influence by preparing a situation where compliance would be difficult, and where refusal might at least be justified by the Turkish authorities on most reasonable and forcible grounds?

On the constructive side it is necessary to place in the forefront of our demands the delimitation of a manageable administrative area capable of being controlled from one centre, and embracing those regions where the geographical conditions are such as to allow of the prompt execution of the measures which may from time to time be approved. I feel sure that if those who write upon the Armenian question were more conversant with the geography and social condition of the country they would recognize the paramount importance of such an administrative reform. Within the boundaries which would be assigned to the new province the resources of the executive would be abundantly sufficient to enforce immediate respect for its decrees. Any measures which it might adopt, such as the settling of the nomads or the disarmament of the Kurds, it would without question

within the circumscribed administrative area be able to enforce.

Let us suppose the central problem solved in this manner; there remain the districts inhabited by Christians to which the new jurisdiction would not extend. In dealing with these districts Europe may use her best endeavours to obtain an amelioration of the system of government and the introduction of reforms. But in the one case Europe is dealing with a strong central executive and with a work which she can personally and efficiently supervise; in the other she would do well to restrict her responsibilities at least within narrower bounds.

Great emphasis has been laid upon the appointment of a Christian Governor; the demand is founded, I believe, upon erroneous statistics, and has been prompted by the political aspirations of a section of the inhabitants of the disturbed regions. Uncompromising advocates of such a measure would do well to weigh carefully the realities of the situation which they desire to meet. Either the new Christian Governor is a subject of the Sultan or he is a European. In the first case it is not certain whether his Christian religion would facilitate the inauguration of his *régime* either in his relations to his Christian fellow-subjects, to the Mahomedans, or to the officials at the Porte. In the second case Europe might shrink from undertaking the responsibilities which such an appointment would of necessity entail. And however single-hearted may be our wish to further the welfare of the Christians, we need not ignore the desirability of acting in conformity with the natural feelings of the rulers at Constantinople, who have, after all, to give effect to these reforms.

If I have accurately gauged the real facts of the situation, then the duty of Great Britain is plain. It is better to take our stand upon reforms which we know to be sound, even if at present we fail to carry them through, than to give our support to half-measures in which we have not full faith, and which, if they do not succeed, will only weary Europe and prepare her to acquiesce in the suppression by a foreign Power of the whole system of Turkish rule. And we must not forget that, while Europe is collectively responsible, it is we who will have to bear the discredit of failure and to suffer for the effects.

Your obedient servant,

H. F. B. LYNCH.

33, Pont-street, S.W., May 18.

THE TIMES, THURSDAY, MAY 30, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MAY 28.

The Turkish newspapers yesterday published a communication from the authorities at Van speaking of the arrest of 15 alleged Armenian armed brigands who had crossed the Persian frontier. Meanwhile, supplementary advices from a trustworthy source state that among the Armenians was an English Press correspondent, who was on his way to Sasun, and it is believed that the alleged brigands were merely some men forming his escort. The entire party has been imprisoned at Van.

Fifty Armenians, mostly of the lower class, have been arrested here. They took part in a demonstration held to celebrate the 50th anniversary of the foundation of the Armenian St. Saviour's Hospital in Stamboul, and in the course of the proceedings cries were raised of "Long live Armenia."—*Reuter*.

ST. PETERSBURG, MAY 29.

I am informed that his Eminence Mgr. Miguiditch, Catholicos of all the Armenians, is expected in St. Petersburg in the course of next week, having at last received permission, at his earnest request, to visit the Imperial capital. His Eminence has for some time past been waiting for this permission in and near Rostof on the Don.—*Our Own Correspondent*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MAY 30.

The reply of the Porte to the scheme of Armenian reforms submitted by the Powers had not been received up to 1 o'clock this afternoon, although it was expected yesterday, and the first dragomans of the British, French, and Russian Embassies made very urgent representations to the Porte to expedite the despatch of its reply. It is stated on the one hand that the Porte is preparing a counter scheme of reform, and on the other that it will merely make modifications in the scheme of the Powers. It is, however, certain that the latter will not agree to any alterations affecting the principle of their demands. The Sultan is hesitating, and the question appears to be entering upon an acute phase which will probably necessitate the exercise of strong pressure on the part of the Powers. If the Porte does not give an answer this week the matter will be postponed for another seven days, because the Bairam festivities begin on June 3 and last for four days, during which no business is transacted.

The eleven Armenian ecclesiastics, consisting of the Bishops of Mush and Fournouz, three Archimandrites, and six priests, who have been detained in custody for the last three weeks in the cells at the Ministry of Police were liberated yesterday evening and sent to the Armenian Patriarchate. Their release was due to the urgent representations made by the British Embassy.

The Turkish journals announce the appointment of two new Caimacams (Governors), one for Malizgherd, in the vilayet of Bitlis, and the other for Tenos, in the vilayet of Sivas. In view of the fact that the Porte has not yet replied to the scheme of Armenian reform proposed by the Powers, these appointments have given rise to much comment. No doubt is entertained here that the sudden departure of the British squadron from Alexandria for Beyrout, where it will arrive on June 3, is connected with Armenian affairs.

Sir Philip Currie, the British Ambassador, has made representations to the Porte regarding the English Press correspondent recently captured with a party of alleged Armenian brigands and imprisoned at Van. His Excellency, on inquiring the reason for the arrest, was informed that the Porte knew nothing beyond the fact that there was an Englishman among the Armenians, and that they were all dressed alike in Kurdish costume. It appears that Mr. Williams, the Press representative in question, is a young man who was provided with a passport issued by the British Foreign Office. He is reported to have declared that the Armenians found with him were men forming his escort. In consequence of the steps taken by Sir Philip Currie he will probably be released and sent to the British Vice-Consul at Van.

Advices received here from Mush state that a gross affront has been offered to the British, French, and Russian members of the Armenian Commission by the Turkish police. A number of gendarmes forced their way into the residence of the delegates and attempted to arrest one of their servants, at the same time using abusive language. It was only with great difficulty that the gendarmes were finally expelled from the premises by the cavasses of the delegates. This outrage was preceded by several insults to the Commissioners' servants and to natives with whom they had friendly relations.

[A portion of the above appeared in our Second Edition of yesterday.]

MAY 31.

The dragomans of the British, French, and Russian Embassies have been sent to make representations to the Porte with a view to securing the proper punishment of those responsible for the insult offered to the European members of the Armenian Commission.—*Reuter*.

VARNA, MAY 31.

The reply of the Porte to the proposals submitted by Great Britain, France, and Russia on the question of Armenian reforms is still being discussed by the Council of Ministers in Constantinople, and it is understood that serious differences of opinion prevent the adoption of a final decision in the matter. It is strongly held by some of the Turkish Ministers that there is no justification for interference by the Powers in matters touching the sovereign rights of the Sultan over the administration of any portion of the Empire, and the advisability of acquiescing in certain of the proposals submitted by the Powers in this respect is keenly disputed. At the same time it is hoped that the Ministers will soon be able to frame a reply which will be considered satisfactory to all parties.—*Reuter*.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, MAY 31.

Up to midday to-day the Porte had still made no reply to the scheme of reforms for the Armenian provinces of the empire presented by the British, French, and Russian Ambassadors. The situation is becoming somewhat strained. The approaching arrival of the British Mediterranean Squadron at Beyrout is the subject of much comment and has created a deep impression in political circles.

Yesterday afternoon Djovad Pasha, the Grand Vizier, and Said Pasha, Minister for Foreign Affairs, were summoned to the Palace, where a conference was held, at the conclusion of which Said Pasha called upon Sir Philip Currie, the British Ambassador, and asked that the Porte might be allowed to defer its reply to the reform scheme until after the Bairam festivities. Sir Philip Currie refused to entertain the suggestion, and was supported in his reply by M. de Nelidoff and M. Cambon, the Russian and French Ambassadors, who likewise insisted that a reply should be given without delay.

The cause of the delay in the Porte's reply is not known with certainty, but it is believed that the Government desires to gain time in order to ascertain the final views of the Cabinets of Berlin, Vienna, and Rome before giving its answer.

The satisfaction demanded by the British, French, and Russian Ambassadors for the insult offered by the police at Mush to the European delegates on the Armenian Commission of Inquiry includes an apology to be made by the Vali of the province, and to be conveyed to the European delegates through the intermediary of the Mutessarif of Mush, the dismissal of the Chief of the Gendarmerie and of the Commandant of Police, and the punishment of the head gendarme concerned in the affair.

It is maintained in official circles that the English newspaper correspondent arrested in Armenia and imprisoned at Van is an Armenian. The British Vice-Consul at Van has been instructed by the British Embassy here to see the prisoner and make inquiries into the matter.

JUNE 1.

Said Pasha, Minister for Foreign Affairs, yesterday communicated to Sir Philip Currie, on behalf of the Sultan, an undertaking that the reply of the Porte to the Note embodying the scheme of Armenian reforms presented by the British, French, and Russian Ambassadors, should be given before the Bairam festival. The reply is, therefore, expected to-day or to-morrow. A similar communication was made to M. Cambon and M. de Nelidoff, the French and Russian Ambassadors.

It is now believed that the Powers will secure the acceptance of the proposed reforms with perhaps a few modifications, which will, however, not affect the principle of the scheme.

The Porte has not yet replied to the demand of the three Powers for satisfaction on account of the affront offered to the delegates of the Armenian Commission at Mush.

Most of the Armenians who were arrested in connexion with the demonstration lately held to celebrate the 50th anniversary of the Armenian hospital in Stamboul have been released.—*Reuter*.

VARNA, JUNE 2.

Letters received here from the interior, dated April and May, speak of persecution and maltreatment of the Armenians in the vilayet of Erzeroum. The Armenian population in Bitlis and the adjacent provinces fear that serious events may occur if the foreign delegates leave Mush before a satisfactory state of things has been established.—*Reuter*.

THE TIMES, TUESDAY, JUNE 4, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 2.

The Porte has agreed to grant the satisfaction demanded by the British, French, and Russian Ambassadors for the affront offered by the Turkish police to the European members of the Armenian Commission at Mush.

The following is the official account of recent incidents reported to have occurred in the Sultan's dominions :—

As regards the Mush affair, a servant of the three foreign delegates attached to the Commission at Mush, a man named Tcharikdji Oglou Setrak, committed an assault upon another Armenian named Serkis, and the police, on the complaint of the latter, sent one of its officers, Riza Effendi, to convey the aggressor to the office of the Police Commissioner; but, inasmuch as the police officer exceeded his duty in making his way with two gendarmes into the house of the foreign delegates to demand the surrender of the servant in question, he has been arrested and given up to justice. The Chief of the Gendarmerie, as well as the Commissioner of Police, has been changed, and the judicial investigation is proceeding.

With reference to the arrest of an English Press correspondent on the Turko-Russian frontier, this report is officially declared to be wholly incorrect, the actual facts being the following :—“ Some Armenians, armed with rifles, attempted to cross the frontier for the purpose of fomenting troubles, and were arrested. The leader of this band did everything possible to pass himself off as a British subject and Press correspondent; but he failed to convince the Turkish authorities, the more so that it was proved by his own admissions that the man is an Armenian, a native of Akhalzik, that he went three years ago to England, where he joined the Insurrectionary Committee, the Handjak, and that he afterwards bought 3,000 rifles at Marseilles with the idea of smuggling them into Turkish territory. He also confessed that he had had recourse to the subterfuge with the help of which he hoped to pass himself off as an English correspondent, with the view of saving his accomplices.”

The Porte further denies that any serious occurrences have happened at Beyrout. Nothing of the sort has occurred. As to the British fleet having gone to Beyrout waters, there is nothing in that. It is merely a question of the customary evolutions, such as take place in other years.

The Turkish Government further declares that no Armenian was arrested during the *fêtes* at St. Saviour's Hospital in Stamboul for having cried “ Long live Armenia ! ” or for any other reason.

—*Reuter.*

THE TIMES, WEDNESDAY, JUNE 5, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 3.

The reply of the Porte to the scheme of Armenian reforms submitted by Great Britain, France, and Russia was communicated to the Ambassadors of the three Powers at 2 o'clock this morning. The Ambassadors decided to keep secret the contents of the reply, but it has become known that its tenour is not satisfactory. Although nothing definite is known on this head, it is presumed that the Porte does not agree to the principle of control by the Powers, and proposes to generalize the reforms. Sir Philip Currie and M. de Nelidoff met to-day at the residence of M. Cambon, the French Ambassador, to decide upon their future course of action. They are expected to arrive at an important decision, and will then refer the matter to their respective Governments.

The position of affairs is regarded here as all the more serious inasmuch as, only last week, the British Embassy made it known at the Palace that Great Britain was firmly resolved to agree to no modification affecting the principle of the reform scheme or weakening the guarantees demanded for the due execution of the reforms. The Ambassadors of the two other Powers made similar declarations to the Porte. After such communications, therefore, the Porte's reply causes a certain surprise in political circles, and the opinion obtains that the Ottoman Government would not have given such an answer without indirect encouragement from some European Power, though none is named.

The permission given by the Tsar to the Catholicos of Etchmiadzin to visit St. Petersburg has produced an excellent impression in Armenian circles.

It has become known that the recent arrests of Armenians in Constantinople were due to information given by an Armenian named Dicran. An attempt was made last night to murder this informer by a young Armenian whom he had denounced to the police. Dicran was seriously wounded.—*Reuter*.

THE TIMES, FRIDAY, JUNE 7, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.—The following circular note was issued last evening by the Anglo-Armenian Association to its agents in St. Petersburg and Paris and to its provincial secretaries :—“ The council, whilst reserving for the present criticism on the minor details of the memorandum and project of reforms in Turkish Armenia, submitted by the Russian, French, and British Ambassadors to the Sultan on May 11, considers that the scheme falls short of the essential requirements of the case by reason of the absence of definite provisions for adequate and continuous European control, and that sufficient guarantees for the execution of the proposed reforms can best be secured by the appointment, without delay, of a permanent High Commissioner for Eastern Asiatic Turkey, who shall neither be an Ottoman subject nor a present official of the Porte, and who shall be directly responsible to the Powers. Representations in this sense have been addressed to her Majesty's Government in the hope that it may still be possible for the Powers to amend the scheme on the vital point of European control.”

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 6.

No progress has been made towards a settlement of the Armenian question since the presentation of the Turkish reply to the Note of the Powers. There is a general feeling of uncer-

tainty, and the Ambassadors still await instructions from their Governments. The impression which prevailed yesterday that matters were in a fair way of arrangement has not been confirmed by events, there being no indication of any disposition on the part of the Porte to modify its attitude.

The two visits paid yesterday by Said Pasha, the Minister for Foreign Affairs, to Sir Philip Currie, have revealed no fresh facts. It has now been ascertained that the Porte, in its reply to the scheme of reforms, declines to entertain the guarantees demanded by the Powers for the carrying out of their recommendations.

Sir Philip Currie to-day removed to his summer residence at Therapia. Before his departure the British Ambassador returned the visit paid him by the Armenian Patriarch on the occasion of Queen Victoria's birthday. His Excellency was received at the Patriarchate by some of the Bishops and ecclesiastics recently released from imprisonment.

The fête in celebration of the granting of the Armenian Constitution, which has been prohibited for several years past, will be held at Stamboul on the 9th inst., the necessary permission having been given by the Government.—*Reuter*.

ST. PETERSBURG, JUNE 6.

It is thought here that the reply of the Porte is not a refusal to comply with the demands made by the three Powers, as has been represented in certain telegrams from Constantinople, but only a reference to the inconvenience of European control over the future administration of Armenia. The *Novoe Vremya*, for the first time in the discussion of this question, publishes an article in sympathy with the Armenians, and declares its opinion that if Turkey has not yet given her unconditional consent to the recommendations of the Powers she will do so in the end. It now frankly admits the necessity of thorough reorganization of Turkish Armenia, and threatens the Porte with the categorical demands of another European Conference instead of the present friendly counsel of England, France, and Russia. After having endeavoured all along to represent the atrocities perpetrated in Armenia last winter as the exaggerated pretexts of English agitators, this journal now suddenly confesses that they were too serious to be overlooked by European diplomacy.

Whether or not this change of front was intended to coincide with the arrival of the Armenian Catholicos it is difficult to say. The Russians are not, as a rule, very amiable to the Armenians and their ancient Church, even in print. Ostensibly the Supreme Patriarch and Catholicos of all the Armenians comes here on behalf of his flock to congratulate the Tsar on his Majesty's accession. This was, in fact, the ground of the petition sent to St. Petersburg by his Eminence and of the invitation to visit the capital which ensued, so that the Armenian question in Turkey may be in no way affected by this visit one way or the other. In any case, the Russian Armenians are delighted. His Eminence Miguiditchi arrived here from Moscow this afternoon, accompanied by one of his Archbishops and five Armenian Archimandrites. He received an extremely enthusiastic welcome at the railway station from a crowd of Armenian students, officials, and others. Only the head of the Foreign Creeds Department of the Ministry of the Interior met him on behalf of the Government, and no one at all on behalf of the Russian Church. He was followed in his carriage by large numbers of enthusiastic Armenians to the Armenian Church, which was decorated for the occasion. There he delivered a short address to the congregation and the reception committee.—*Our Own Correspondent*.

Reuter's Agency learns on good authority that the reply of the Porte to the Note of the Powers on the subject of Armenian reforms does not go so far as sweepingly to reject the entire proposals made, but advocates the generalization of whatever reforms may be considered necessary. There is little doubt that the Porte will continue strenuously to resist, as unjustifiable, any suggestion of European control over the administration of any portion of the Turkish Empire. The reply of the Porte has been framed in a way calculated to raise discussion over the questions at issue, and thus delay the taking of further measures.

THE TIMES, MONDAY, JUNE 10, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 7.

The decision of Great Britain, France, and Russia in regard to the situation created by the unsatisfactory nature of the Porte's reply to their memorandum and project of Armenian reforms is expected to be received here about the middle of next week.

There are indications that the silence at present maintained by the Powers causes uneasiness to the Sultan, inasmuch as officials with messages are almost daily despatched from the Palace to the different Embassies. Two days after the presentation of the Turkish reply to the note of the Powers the Sultan sent a high official to Sir Philip Currie to invite a discussion with his Excellency on the subject of the Porte's reply. This official endeavoured to represent the Turkish answer as having merely a semi-official character, and at the same time intimated the possibility of its undergoing modifications. The British Ambassador, however, declined to discuss the matter, as he regarded the reply as being official and final.

Similar representations have been made to M. Cambon and M. de Nelidoff, but with the same result.

Advices from Bitlis state that a number of refugees from the Sasun district are in great distress at that place, and that many of them are in a famished condition. An urgent appeal for immediate help is made to the charitable public. Sixty-five families are stated to have already died of hunger. A local relief committee has left Mush for Semah to distribute 300 loaves among the necessitous and to erect huts for the homeless. The inhabitants, however, demand the restitution of the cattle stolen from them by Kurds and the distribution of seeds to enable them to begin the cultivation of the soil. They declare this to be more necessary than money. The people also fear that with the passage of armed nomad Kurds there will be a renewal of raids and depredations. The despatch of a European relief committee is suggested as the only means of guaranteeing the prompt and efficacious distribution of aid.

Rustem Pasha, the Turkish Ambassador in London, has telegraphed to the Porte that the British Cabinet will meet on Monday next in order to consider the Turkish answer in the matter of the proposed reforms in Armenia.

The Porte has forbidden the entrance into the Turkish Empire of all London newspapers of the 4th, 5th, and 6th inst.

Mr. Hampson, the British Vice-Consul, who is at present engaged in assisting Mr. Graves, the British Consul at Erzerum, has been appointed Consul for the vilayet of Bitlis, to reside at Mush. Sir Philip Currie has instructed Mr. Hampson to proceed at once to Mush and to confer with Mr. Shipley, the British delegate to the Armenian Commission, prior to the latter's departure from that place. Hitherto Great Britain has had no representative at Bitlis.—*Reuter.*

ST. PETERSBURG, JUNE 8.

Several Russian newspapers advocate the meeting of an International Conference as the best means of settling the Armenian question without entering into a conflict with Turkey, who, it is supposed, would be more likely to yield to the general wish of Europe than to the isolated action of three of the Powers.—*Reuter.*

[The above appeared in our Second Edition of Saturday.]

JUNE 8.

THE TIMES, TUESDAY, JUNE 11, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, JUNE 10.

Some strong expressions of opinion on the policy of the British Government in the Armenian question have recently appeared in Austrian and also in Hungarian newspapers. There is, however, good ground for stating that they do not in any way represent the views of the Government. It is to be observed that in the present slightly nervous state of the Austro-Hungarian money market everything that is considered at all likely to affect public confidence in the maintenance of peace immediately calls forth a torrent of criticism. There is ample reason for believing the Austro-Hungarian Government to be more or less of the same mind as the three Powers that have recently been carrying on the Armenian investigation. No desire whatever has been manifested here to thwart their action, and what has appeared in certain organs of the Press has been written quite independently of any hint or inspiration from the Government. —*Our Own Correspondent.*

ODESSA, JUNE 9.

The Russian Transport Company's steamer *Mariya* has conveyed nearly 1,000 men of the frontier guard to Batum for the purpose of strengthening the force now stationed along the Russian frontier facing Turkish Armenia. —*Our Correspondent.*

THE TIMES, THURSDAY, JUNE 13, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 11.

No communications have yet been received by the Ambassadors of Great Britain, France, and Russia from their respective Governments in regard to the Memorandum of the Porte on the proposed scheme of Armenian reforms. An exchange of views is taking place between the Cabinets of London, Paris, and St. Petersburg. The main difficulty is caused by the unwillingness of the Porte to accept the principle of foreign supervision in the modified form which the Powers regard as necessary for the realization of the scheme. So far as is known, complete harmony exists between the three Governments on this point, and no concession is possible. There seems, however, some reason to hope that Said Pasha, who is respected by the fanatical party as a devoted Mahomedan, will be able to exert the considerable personal influence which he possesses in the direction of conciliation.

It is asserted that the Sultan's health has suffered severely in consequence of the anxieties of the last few weeks, and that symptoms of paralysis have manifested themselves.—*Our Correspondent.*

BERLIN, JUNE 12.

The *Cologne Gazette* states that Germany will agree to all the decisions taken by Great Britain and Russia in common on the Armenian question, and that the hopes of Turkey that Germany would hinder coercive measures from being taken are ill-founded. The Rhenish organ believes that the European Powers will not consider the Turkish counter-proposals, and fears that serious complications may arise if the Porte still maintains its attitude of non-compliance after the appearance of the English squadron.—*Our Correspondent.*

ST. PETERSBURG, JUNE 12.

This morning the Armenian Catholicos was presented to the Emperor and Empress at the Palace of Peterhof, where his Eminence was shown every mark of honour and attention. The Catholicos and his suite proceeded to Peterhof in special saloon cars, accompanied by a master of ceremonies and by Gentlemen of the Chamber. The suite consisted of an Armenian Archbishop, several black-robed Archimandrites, two of whom carried church banners from Etchmiadzin, and two men in the scarlet liveries of the body guard of the Catholicos carrying silver-mounted staves. At the Peterhof railway station the party were met by State carriages, the one for the Catholicos being drawn by six horses attended by grooms. At the entrance to the Palace the Catholicos was received by the assistant of the Minister of the Court, in the absence of the latter, and by other high officials. The audience lasted about 20 minutes. As the Catholicos speaks only Armenian, Turkish, and Persian, he was interpreted by Privy Councillor Ezoff, of the Ministry of Public Instruction, who is also an Armenian. His Eminence presented an address to the Tsar, who received it very graciously, and the Catholicos retired from the Imperial presence full of hope and much elated by the cordial and gracious character of his reception.—*Our Own Correspondent.*

THE TIMES, FRIDAY. JUNE 14, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 12.

It seems probable that the appointment of the new Grand Vizier, though undoubtedly a favourable symptom in the situation, will have the effect of prolonging the present state of uncertainty for some little time. There is reason to believe that Said Pasha made an excellent impression upon the foreign representatives who called to offer him their congratulations last Monday, and that the prospects of a satisfactory issue from the present state of tension have distinctly improved. Owing, however, to the fact that the new Grand Vizier has spent many years in complete seclusion, his knowledge of the situation is necessarily limited, and it seems likely that, in consideration of the circumstances, the Powers interested in the Armenian question will abstain for some days at least from making representations of a peremptory character. It is to be hoped that in the meantime Said Pasha may find an opportunity of exerting his influence over the more fanatical opponents of concession at the Porte and in the Palace.—*Our Correspondent.*

THE TIMES, SATURDAY, JUNE 15, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

ST. PETERSBURG, JUNE 13.

Last night I telegraphed an account of the reception of the Armenian Catholicos by the Tsar at the Palace of Peterhof, and this morning I was informed that almost all I wrote about the address presented to his Majesty had been struck out of my despatch by the censor. The Russian Press has been even worse treated, for not a single journal to-day has dared to publish even the bare fact that the head of the Armenian Church went to see the Emperor yesterday, 24 hours ago, although his Eminence went through the streets publicly and proceeded to the Palace in state in the sight of crowds of people.

The address presented by the Catholicos to the Tsar, which was in Armenian with a Russian translation, alluded very forcibly to the sad condition of the Armenians in Turkey. It prayed the Tsar to put an end to the desecration of altars, the murder of children, the insulting of innocent women, and the extermination of the Armenians in that country. His Imperial Majesty received the address, which was read, very graciously, and replied to the Catholicos that he sympathized with his co-religionists and that all that was possible would be done. It was naturally intimated to the Catholicos before he went into the audience that he should not talk politics with the young Tsar, which, of course, his Eminence did not do; but the general effect and gracious manner of his reception was most encouraging.—*Our Own Correspondent.*

THE TIMES, THURSDAY, JUNE 20, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 18.

The unfavourable impression at first produced by the Porte's second reply to the Armenian reform scheme has not been maintained, and the view is now held in diplomatic circles that the Turkish answer may be regarded as a step towards the acceptance of the demands of the Powers.

JUNE 19.

The Ambassadors of the Powers are now endeavouring to obtain from the Porte some explanation of its recent reply, which appears to them to be ambiguous.—*Reuter*.

ST. PETERSBURG, JUNE 17.

The *Novosti* publishes an article which tends to confirm the prevalent belief here that Russia's interest in the Armenian question is regulated entirely by considerations and suspicions of wider import regarding the aims and consequences of British policy, and by a desire to prevent England from playing any independent or predominant rôle. Any sincere desire to relieve the Armenians of Turkey does not exist. Russia no longer pursues a sentimental policy of liberation, and has no inclination whatever to further the designs of the English agitation on behalf of the Armenians, which she regards with as much disfavour as English Conservatives once regarded the Russian agitation on behalf of the Bulgarians. Apart from prudential considerations of general policy and the stipulations of the Berlin Treaty, Russia continues to look upon the Armenian question as one that concerns only herself and Turkey, between whom Armenia is divided. Her co-operation with England and France is certainly dictated by considerations of high policy and not by any feeling of sympathy with the Armenians. In fact, it is well known here that Russia does not fully approve the scheme of reforms presented to the Porte, and it is rumoured that the Turks are quite aware of this. Therefore it is not surprising to find the *Novosti* declaring that there can be no question of any serious pressure on the Porte, which would be only playing into the hands of England, who has always pursued more than a double-meaning game in all combinations in which Russia has been the interested party, whereas Turkey of late years has been very friendly with Russia. Any disturbance of this friendly disposition would only be to the advantage of England.

The *Novoe Vremya* publishes another hostile article, in which it declares that England is meditating further "seizures" under the subterfuge of the Armenian question, and that Russia and France will not only not take part in any offensive action against the Porte, but will energetically oppose any such action on the part of England. In the same number of this journal its London correspondent asserts that English hopes of diplomatic revenge are all centred in the Armenian question.

It looks very much as though the visit of the Armenian Catholicos to St. Petersburg is to coincide with another failure to effect a settlement of the Armenian question, although his Eminence the other day exhorted his congregation in the Armenian Church not to despair, and told them that the hour had apparently arrived when Turkey would at last introduce the necessary reforms.—*Our Own Correspondent*.

THE TIMES, FRIDAY, JUNE 21, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 19.

The Porte, in its last reply to the scheme of reforms in Armenia, submitted by Great Britain, France, and Russia, expressed a desire for discussion on some of the demands put forward by the Powers, without, however, indicating which these demands were. The Dragomans of the British, French, and Russian Embassies consequently waited yesterday upon the Grand Vizier and Turkhan Pasha, Minister for Foreign Affairs, in order to ascertain precisely what were the points thus reserved by the Ottoman Government. Their endeavours in this respect were, however, fruitless, for, although they remained with the Ministers until a late hour and exhausted every possible argument in order to obtain the desired information, both Said Pasha and the Foreign Minister declared that they could add nothing to the reply already given. The Ambassadors then, late at night, telegraphed the result of the steps taken by them to their respective Governments, and are now awaiting instructions. It is probable that the Dragomans will again call upon the Turkish Ministers tomorrow and renew their demand for explanations.

The only point in the Porte's last reply which may be regarded as distinctly favourable is the declaration accepting in principle the scheme of reforms, whereas the first reply amounted to a general refusal. Other passages in the second reply are, however, vague and undecided. The demand for guarantees, without which the proposed reforms would be futile, is still a point of difficulty with the Sultan, who objects principally to the clause requiring the nomination of the High Commissioner to be subject to the approval of the Powers, holding the provision to be contrary to the stipulation of the Treaty of Berlin guaranteeing his Sovereign rights. Objections are also raised to the intervention of the Powers in the nomination of Valis and of the members of the Permanent Committee of Control which is to sit at the Porte. No opposition is offered to the principle of such a committee, the ground of the Porte's objection being the proposal that the Dragomans of the Embassies should be entitled to attend the sittings of the committee and watch its procedure.

The opposition to these demands comes from the palace, while on the other hand the new Grand Vizier and other influential Turkish statesmen are understood to favour an arrangement satisfactory to the Powers. It is stated, moreover, that Said Pasha would threaten to resign the Grand Vizierate in the event of his recommendations being set aside.—*Reuter*.

THE TIMES, SATURDAY, JUNE 22, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.—The Duke of Westminster has addressed the following reply to a memorial from the Armenian colonies in the United States:—"Grosvenor-house, London, June 21, 1895. Sir,—I have to acknowledge with sincere thanks the receipt of your letter of June 7 conveying to me an expression of approval and of sympathy on the part of the Phil-Armenian Association of America with the efforts of our Armenian Committee here in England to obtain securities for a real and permanent reform of administration in the Eastern Asiatic provinces of Turkey. We are glad to know that your association, like that in Paris and our own, lays especial stress upon the necessity of the appointment of a permanent European governor or High Commissioner for the Eastern Asiatic provinces as the one and essential requirement to insure the reality of any reform. The adhesion of the great Republic to the cause of suffering humanity in Armenia cannot surely be without great effect upon the Porte, and all the more so as she is otherwise comparatively disinterested in the questions affecting the balance of power in the East. I am, Sir, yours obediently, WESTMINSTER.—The Chairman of the Phil-Armenian Association of America, New York, U.S.A."

THE TIMES, TUESDAY, JUNE 25, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JUNE 23.

The news of the defeat of Lord Rosebery's Government has caused much anxiety in Armenian circles, as it is feared that the change of Administration will entail at least a delay, which might involve very serious consequences in the settlement of the Armenian question. The Armenians here urge that the present phase in the negotiations between the Porte on the one hand and Great Britain, France, and Russia on the other, is a critical one, and that their main hope of a satisfactory issue rests on Great Britain.

Up to the present no communication from the Porte has been received by the Embassies specifying the points in the scheme of reforms with regard to which the Ottoman Government desires further discussion.—*Reuter*.

THE TIMES, FRIDAY. AUGUST 2, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, JULY 31.

The Ambassadors of Great Britain, France, and Russia have intimated to the Porte that their Governments are prepared to approve the appointment of Shakir Pasha as Commissioner to supervise the carrying out of reforms in Armenia on condition that he is invested with full powers, and that the reforms which the Sultan proposes are of a nature to satisfy the Powers.

It is expected that the scheme of reforms will be communicated to the Ambassadors this week.

At his recent audience of the Sultan Sir Philip Currie expressed the satisfaction felt by the British Government at the amnesty granted by his Majesty to the Armenian political prisoners.

—*Reuter.*

The above appeared in our Second Edition of yesterday.]

THE TIMES, MONDAY, AUGUST 5, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE AUG 4.

It has now become known from official sources that the reply of the Porte to the Armenian reform scheme is generally couched in a friendly and conciliatory tone and, on a large number of points, is in agreement with the provisions of the plan of the Powers, which it declares either are already or can be brought into harmony with the institutions and laws of the country.

The Ottoman Government proposes to appoint Christian assessors to assist the Governors-General and Governors of the provinces and to select the Sub-Governors and mayors from among Mahomedans and Christians without distinction. The gendarmerie and police will be recruited in the provinces where they are serving, and will be composed of Mahomedans and Christians in proportion to the respective number of the Mahomedan and Christian population. The prisons will be improved and inspected, and measures will be taken to prevent all abuses and violence. Measures will also be taken to prevent the Kurds from committing any excesses or encroachments in the course of their migrations. The Turkish Government will also do its utmost to induce them to settle in certain localities, and with this object will grant them pastures and lands.

The Porte's reply makes some criticisms on the portion of the reform scheme which refers to communal organization, the levying of taxes, and other points of detail, and observes that, either owing to the expense or the difficulty of communication or because they are not reconcilable with the manners and customs of the inhabitants, some of the innovations suggested on these points would not be realizable in practice.—*Reuter*.

THE TIMES, TUESDAY, AUGUST 6, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, AUG. 5.

The information which has reached here regarding the reply just given by the Porte to the Armenian reform scheme conflicts considerably with the official version published in Constantinople on the subject. According to the particulars received here, the fresh answer, which is of great length, differs from the first reply principally in the number of words and the phraseology employed. It amounts to a refusal, along almost the whole line, to accept the recommendations of the Powers, and contains absolutely nothing calculated to secure good government for the Armenians. With the exception of the demand for the disarmament of the Kurds, which the Porte at first refused on the ground that it was impossible of execution, but which it now accepts, the Ottoman Government rejects all the points of the reform scheme, such as the supervision to be exercised by the Powers over the appointment of governors, the Commission of Control to sit at the Porte, and the guarantees which Great Britain, France, and Russia considered indispensable for the proper execution of their proposals. Nevertheless, the Porte is endeavouring to create the impression that the reply is satisfactory, its object being believed to be to facilitate the conclusion of the long projected loan in connexion with the conversion of the Turkish lottery bonds.

The reply has been communicated by the British, French, and Russian Ambassadors to their respective Governments, whose instructions are now awaited by their Excellencies.—*Reuter.*

THE TIMES, THURSDAY, AUGUST 8, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Aug. 6.

In consequence of the representations made by Sir Philip Currie, the British Ambassador, the Vali of Van, Eahri Pasha, against whom the Armenians have for a long time complained, has been dismissed and replaced by the Mutessarif of Prisrend. The Vali of Mosul has also been dismissed.

According to advices from Van the condition of the rural population is deplorable owing chiefly to the depredations of the Kurds.

The Armenian campaign against spies in Constantinople continues, and a former Armenian parish priest residing at Scutari has been assassinated. At Marsovan 13 alleged Armenian spies are said to have been discovered, and one of them, a Protestant, has been murdered.

Although a number of Armenian political prisoners have been released in virtue of the recent amnesty, many still remain in prison.—*Reuter.*

THE TIMES, MONDAY, AUGUST 12, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

SOFIA, Aug. 11.

With reference to the proposed Armenian reforms, the Sultan is stated to be firmly resolved not to admit the principle of foreign control.

The Palace party, which is opposed to Said Pasha, is redoubling its efforts, and the position of the Grand Vizier is regarded as most precarious.—*Our Own Correspondent.*

VIENNA, Aug. 11.

It is reported that M. de Kallay, the Austro-Hungarian Minister of Finance and Minister for Bosnia and the Herzegovina, recently received a visit from Professor Minas Tcheraz, the editor of *Armenia*, a journal published in London, who informed him that he had been nominated by the Armenian committee as commissioner with vice-regal powers to undertake the administration of that province. As was to be expected, M. de Kallay, while thanking Professor Tcheraz for the confidence shown in him, refused to discuss the question. Nevertheless, Professor Tcheraz assured the Minister that, in virtue of his eminently successful and statesmanlike admini-

stration of Bosnia and the Herzegovina, the Armenians are of unanimous opinion that he is the only person competent to undertake the arduous duties connected with the post. As early as last May a Boston review, the *Arena*, published an article in which similar views were expressed.—*Our Correspondent.*

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—Now that the general election is over the consideration of the Armenian question will, I trust, receive prompt attention on the part of the new Government.

None of the officials implicated in the incidents at Sasun have as yet received reprimand or punishment, and not the smallest improvement can be recorded in the condition of the disturbed provinces. In England one of the most zealous of the English champions of the Armenians has made use of most inflammatory language, and the Armenian revolutionary societies of the Caucasus are prepared to cross the border and raise the standard of revolt should the efforts of diplomacy fail. Large bodies of Russian troops are being massed upon the frontier for the purpose of Autumn manœuvres.

Those who are not unfriendly to Turkey will surely hope that the Sultan and his Ministers will take immediate steps to satisfy the conscience of Europe in respect of Sasun in a manner which shall not be misunderstood by the officials and people of the agitated districts, and that they will no longer delay to accept the scheme of reforms submitted by the Powers.

That scheme embodies the recommendations of the Powers contained in the collective note of September, 1880—a document which still slumbers in the pigeon-holes at the Porte, and contains many excellent provisions. Throughout an area of country which measures some 500 miles from west to east, and about half that distance from north to south, the provincial governors are to be appointed without distinction of creed, with the approval of the Powers, and for a period of not less than five years. A very ample measure of local government and devolution is enacted, and each administrative unit from the Commune to the Provincial Government retains as a first charge on the proceeds of the taxes the expenses of administration. The farming of taxes and the present system of collection is abolished, while the police and *gendarmerie* are placed upon a local basis and are subject to Communal control. The Christians are well represented upon the staff of provincial officials, and where the official is not a Christian himself his coadjutor or deputy is to be a Christian. The defects in the scheme are, in the main, these :—It does not grapple with the serious Kurdish problem, and it does not provide to the satisfaction of any sensible man conversant with European dealings with Turkey for the due execution of the reforms.

I. Out of 40 articles devoted to the elaboration of the scheme only two have direct reference to the Kurds. Yet the Kurdish problem lies at the root of the Armenian question, and the only practical manner in which this problem can, I submit, be dealt with is the constitution of a strong Government upon the tableland of Armenia and the restriction of the nomad Kurds to the limits of Kurdistan proper, to the mountains which lead down from the great tableland to the Mesopotamian plains. Within the area of the tableland the Kurds should and could be obliged to settle and to provide themselves with the means of their winter subsistence without levying their grain supplies upon the Armenians. In the recesses of Kurdistan proper the problem is much more difficult, and it will be years before we can look for results; the provisions of the scheme in this respect appear almost laughable, for who that is acquainted with the realities of the country could suppose that the Turkish Government could enforce the penalty which the diplomats have provided and prohibit all migrations of the tribes? The scheme contemplates an eventual reconstitution of the limits of the provinces, and it is to be hoped that the exigencies of the Kurdish question will receive due attention then.

II. Throughout the vast extent of country which the scheme embraces it would be most difficult for Europe under any circumstances to supervise in an adequate manner the introduction and the continuance of the reforms. This essential feature is provided for in the clause of the Berlin Treaty, but is almost ignored in the scheme. The appointment of a European colleague of the Turkish High Commissioner might meet the immediate requirements of the case, but the ultimate solution will perhaps be found in the strengthening of Consular control in the most disturbed provinces and in that constitution of a centralized and well-manageable area which ought to form the main objective of our aims.

I am, Sir, your obedient servant,

H. F. B. LYNCH.

33, Pont-street, S.W.

THE TIMES, TUESDAY, AUGUST 13, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Aug. 11.

The British, French, and Russian Ambassadors held a conference yesterday, and will to-morrow again discuss the position of affairs resulting from the recent reply of the Porte on the subject of Armenian reforms. It is understood that the Ambassadors are considering what measures should be adopted with a view of securing the acceptance of the programme submitted by them to the Porte. Some definite step on the part of the three Powers concerned is regarded as imminent, and their final decision is expected to be given immediately.

The English newspapers of the 7th inst. containing reports of Mr. Gladstone's speech at Chester were stopped by order of the Porte and were not allowed to be distributed by the post office here.—*Reuter.*

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Aug. 17.

The reply of the Porte to the last communication of the British, French, and Russian Ambassadors on the subject of reforms in Armenia was made this evening, but its tenour is not yet known.

It is stated that the Ambassadors' communication simply enumerated the concessions made by Turkey, and mentioned in what manner they were understood by the Powers. The note further demanded a more explicit statement regarding certain utterly incomprehensible passages in the previous Turkish reply. With regard to the points which had not been accepted by the Porte, although insisted on by the Powers, nothing was said in the communication further than that a definite statement of these points was reserved for a future note.—*Reuter*.

VIENNA, Aug. 18.

The recent speech of Lord Salisbury, and more particularly that portion of it which deals with the Armenian question, has excited much comment in political circles here, and the majority of the Vienna journals subject the utterances of the British Premier to exhaustive criticism. The conclusions arrived at by the newspapers, however, are somewhat divergent in character.

In the opinion of the semi-official *Fremdenblatt*, the remarks of Lord Salisbury show that he is prepared to exert the utmost degree of moral pressure, and that his speech can be characterized as an inconsiderately outspoken judgment of the attitude assumed by Turkey with regard to Armenia. The speech will not fail to make a deep impression in Constantinople, as it obviously embodies the opinions of a statesman who, seeing that previous well-meant advice has had no effect, now repeats his counsel with increased emphasis. Such significant utterances on the part of a British Minister who assisted at the Cyprus Convention beyond doubt cannot remain without results. Before all, the fact will become clear to the Sultan that, should he continue to adhere to the principle that by granting concessions he risks his independence, he is in imminent danger of losing a well-trying friend.

According to the *Presse*, a journal in close touch with the Austrian Government, the speech is more than an ultimatum, for even if the Porte determines to introduce the desired reforms, as doubtless it will elect to do without loss of time, the conciliatory course will have been adopted under the pressure of a humiliation the severity of which in the case of a sovereign State cannot be exaggerated. It is now questionable what authority the Government of the Sultan will bring to bear in future against insurrectionary movements such as the Macedonian rising, for it is scarcely credible that the annihilating criticisms of Lord Salisbury will remain a secret to the inhabitants of the Ottoman Empire. One must await the publication of the opinions entertained by the various European Governments with respect to the utterances of the British Premier in order adequately to estimate the importance of an incident which is not only remarkable in itself, but which also, with unpleasant suddenness, points out the dangers which still threaten the peace of Europe.

The *Liberal Neues Wiener Tagblatt* says:—“So soon as a friend offers such candid explanations it is high time that the gravity of the situation is realized in Constantinople. Turkey must now have arrived at the conclusion that, in view of the continued unanimity of the three Powers with regard to the Armenian question, it is her duty without further delay to adopt the desired reforms. On the other hand, she also must recognize from the amicable intervention of the remaining signatories of the Berlin Treaty that the demands of England, France, and Russia are well founded, and that a refusal cannot be adhered to for any length of time. In the end the Turkish statesmen will have to surrender, and the sooner they do so the better it will be for the interests of their country, which has invariably experienced especially benevolent treatment at the hands of Lord Salisbury and his party. The leader of British policy has addressed words to Constantinople which constitute both a vigorous reprimand and a friendly warning.”

The *Neue Freie Presse* is unfavourably impressed by the remarks of Lord Salisbury with regard to the Armenian question, and says that he is grievously mistaken if he really believes that the course which he has adopted is calculated to benefit the Ottoman Empire. Whoever wishes to befriend Turkey must, before all, allow her time. The action, however, of England, France, and Russia relative to the Armenian question will have a weakening rather than a strengthening effect. It would be preferable if Lord Salisbury were to curb his activity with regard to Turkey and in the meantime devote his energy to China, where recent events are in urgent need of attention.—*Our Correspondent*.

THE TIMES, TUESDAY, AUGUST 20, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Aug. 18.

In its reply to the last communication of the British, French, and Russian Ambassadors upon the Armenian question the Porte defines the reforms which it declares to have accepted in Armenia. The Ambassadors have forwarded the Turkish answer to their respective Governments, whose decision they now await. In diplomatic circles, however, it is considered that the points agreed to by the Ottoman Government possess only slight importance and are not of a nature to secure good government for the Armenians.—*Reuter.*

TIFLIS, Aug. 19.

According to a despatch from Mush published by an Armenian newspaper here, the Turkish authorities have settled the Kurdish tribe of Kotschar in the country between Sasun and Mush. The Christian population have been driven from their homes and their houses given to the Kurds. They are in consequence suffering from starvation, as they were unable to harvest their crops. In Mush the school attached to the Armenian church has been closed and the teacher arrested.—*Reuter.*

THE TIMES, TUESDAY, AUGUST 27, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Aug. 25.

The departure of Shakir Pasha, the recently-appointed Ottoman Commissioner for Armenia, is fixed for to-day. He will be accompanied, in addition to Danish Bey, by two superior military officers and several secretaries. Much comment has been excited by the fact that the Commission consists exclusively of Mahomedans. It is stated that Shakir Pasha will receive comprehensive instructions, but whether he will be invested with full powers is not known. It is rather understood that he will submit his proposals for the Sultan's sanction.

The Ottoman Commissioner will proceed direct to Erzerum, whence he will go to Van, Bitlis, Diarbekir, and Kharput. After passing the winter at the last-mentioned place he will leave for Sivas. It is remarked that the vilayets to be visited by him are those mentioned in the scheme of reforms submitted by the Powers.

The Sultan has been much impressed by the report received here of the recent interview between Lord Salisbury and Rustem Pasha, at which the British Premier, referring to the demand of the Powers for the introduction of reforms in Armenia, is stated to have spoken with great firmness and to have pointed out the consequences of a refusal on the part of the Porte to listen to the friendly counsel tendered by Great Britain. In fact there are now indications that his Majesty is adopting a more conciliatory course.

The recent admission of 20 Greek students to the Turkish Government school by order of the Sultan is stated to be connected with an intention on the part of the Government to appoint them ultimately to administrative posts in Armenia. It is, however, believed that the Armenians would strongly oppose such appointments and would refuse to be governed by officials of the Greek Church.

To-day, being the anniversary of the massacres in the Sasun district, a Requiem Mass was celebrated by order of the Patriarch in all the Armenian churches of the capital. In his circular giving order to this effect the Patriarch advised the Armenians to abstain most strictly from any action calculated to interfere with the religious significance and the simplicity of the ceremony.

The endeavours of the police to discover the authors of the recent murders of Armenians at Scutari, a suburb of Constantinople, have hitherto proved unsuccessful. This is regarded as indicating the serious character of the secret organization existing against police spies.

Several Armenians have been arrested at Pera charged with being in communication with suspected persons.—*Keuler.*

THE TIMES, WEDNESDAY, AUGUST 28, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Aug. 26.

Advices from Erzingjan state that great alarm exists among the Armenian inhabitants of that place in consequence of the attitude assumed by the Turkish authorities owing to an attack recently made by a band of brigands near Kemekh, south-west of Erzingjan, upon a Turkish colonel, when a sergeant belonging to the latter's escort was killed. The authorities, accusing the Armenians of being the authors of the crime, have despatched into the disturbed district a large armed force, which is alleged to be attacking villages and monasteries and committing other acts of violence. The inhabitants have appealed to the Ambassadors in Constantinople for protection.

Shakir Pasha left here yesterday to assume his post as Ottoman Commissioner for Armenia. The two military officers forming part of his suite are aides-de-camp of the Sultan, while the secretaries attached to the mission are members of the Imperial Chancellery. The British, French, and Russian Ambassadors continue to ignore completely the step taken by the Sultan in despatching a Commissioner to Armenia, as they do not expect any practical result from it so long as the reforms and the guarantees for their execution demanded by the Powers are not accepted by the Porte.—*Reuter.*

THE TIMES, THURSDAY, AUGUST 29, 1895.

LATEST INTELLIGENCE.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, AUG. 27.

By order of the Sultan, a despatch has been sent to the Ottoman Ambassadors in Paris and St. Petersburg bitterly complaining of the attitude assumed by Great Britain in the Armenian question, which is described as discourteous (*inconvenante*) and derogatory to the Sultan's prestige. The despatch concludes by appealing to the French and Russian Governments to use their good offices with Great Britain with a view to inducing the latter to modify her present attitude.

The replies received from the French and Russian Governments are not, however, favourable, and give no encouragement to Turkey.

Mr. Shipley, the British delegate on the Commission of Inquiry into the Sasun massacres, and M. Prjevalsky, the Russian Commissioner, have arrived here from Erzerum. The latter is the bearer of the appendices to the report of the foreign delegates and of the minutes of the sittings held by the Commission.

Several fresh arrests of Armenians have been effected at Pera in connexion with the recent murders of suspected police spies.—*Reuter*.

THE TIMES, FRIDAY, AUGUST 30, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Aug. 28.

Lord Salisbury, in a recent conversation with Rustem Pasha, is stated to have declared that he regarded the Committee of Control provided for in the reform scheme of May 11 proposed by the three Powers as offering an inadequate guarantee, and that he considered that the committee should consist of seven members, of whom four should be Ottoman subjects, the remaining three being representatives of the Powers who drew up the reform scheme. The same proposal was made by the Russian and French Governments through the medium of the Ottoman Ambassadors in St. Petersburg and Paris.

The Sultan, who was already disinclined to make concessions, manifested much concern at this fresh demand, and caused active steps to be taken in St. Petersburg and Paris with a view to obtain the abandonment of the proposal. To-day his Majesty sent Said Pasha, the ex-Minister for Foreign Affairs, to call upon the British, French, and Russian Ambassadors with the object of endeavouring to obtain their support for his views in the matter.

The three Ambassadors have called the attention of the Porte to the serious condition of affairs existing in the district of Erzingjan, with the result that the Ottoman Government has promised to open an inquiry.—*Reuter*.

Reuter's Agency points out that Article 8 of the text of the scheme of Armenian reforms presented to the Sultan by the British, French, and Russian Ambassadors on May 11 provided that the Permanent Committee of Control should consist of six members, three of them being Mahomedans and the three others Christians.

THE TIMES, SATURDAY, AUGUST 31, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, AUG. 30.

The news that the Sultan has addressed a telegraphic communication to the Turkish Ambassadors in Paris and St. Petersburg, in which he appeals to the two Powers to exert their influence in attempting to effect an alteration in the attitude of Great Britain with regard to the Armenian question, has excited considerable comment in political circles here, and the majority of the Vienna political journals to-day publish leading articles on the subject.

The *Liberal Neue Freie Presse* says:—

“It is practically impossible for the Turkish Government to introduce all the reforms in Armenia demanded by the three Powers. Even if it entertains the conscientious intention of adopting the desired measures, the Mahomedan population, which, after all, predominates in many of the districts partly inhabited by the Armenians, would prevent their introduction. All that is to be gained from the Porte in the meantime consists of promises and the issue of decrees. The former are easily made, but are difficult of fulfilment; the latter remain on the paper on which they are written, for the simple reason that their enforcement is impossible. The concessions, therefore, which England may eventually wring from Turkey will only signify superficial, but by no means thorough, success. Perhaps Lord Salisbury is aware of this fact, and intends to accelerate the introduction of the reforms by means of European intervention, perhaps by means of a mixed occupation of the province. With brute force almost anything can be achieved, but if England believes that she alone can undertake the settlement of the Armenian question she is greatly in error, and obviously underrated the resisting power of the Turk. On the other hand, if reliance is placed on the active assistance of France and Russia, the fact is forgotten that such co-operation not infrequently conceals the germs of future dissension or even war between the quondam partners, and finally it must be recollected that, in any event, on the outbreak of discord between the associated Powers Russia will reap the benefits accruing from the combination. The policy inaugurated by Lord Salisbury, which he is apparently resolved consistently to follow, points to the ultimate result of the increase of Russian influence and the supremacy of that Empire in the East attained by the direct connivance and help of Great Britain.”

The *Neues Wiener Tagblatt* reviews the question from a different standpoint and thinks that the Porte must indeed be in an embarrassed position when it appeals to the Powers which hitherto have intervened in the Armenian question in conjunction with England to act at variance with their openly-professed convictions. Nevertheless, the Liberal organ believes that before the Sultan decided to take the step both he and his advisers were convinced that the attempt would not prove futile. It is true that the Russian and French replies to the application were not favourable, which was to be foreseen in the circumstances, for there was always the possibility that England in view of the appeal would see fit to adopt even more energetic measures, which would not only have totally annulled the original purpose of the Sultan's despatches, but at the same time would have seriously injured his prestige.

The *Neues Wiener Tagblatt* is likewise of opinion that it will be a difficult task to divert the policy of Great Britain from the course pursued of late with so much determination. Great Britain already has advanced too far to turn back, and a change of front at this juncture would be equivalent to an ignominious retreat on the part of the English Premier, who at the recent opening of Parliament expressed his intentions in terms admitting of no misconstruction. Moreover, a retreat has now been rendered even more difficult by the last action of the Sultan. British prestige in the East no longer is in a position to bear the consequences of non-success, and in addition the present British Government is fully aware that with regard to the Armenian question its political opponents are ready and willing to back its decisions.

The *Wiener Tagblatt* announces that a note is alleged to have been transmitted to Constantinople by the signatory Powers of the Berlin

Treaty, proposing to adjust the Armenian question by means of an international congress. The journal states that if the report is true the protest of the Porte to the effect that the introduction of administrative reforms in Armenia is solely the domestic affair of Turkey will attract little notice. It entirely depends upon the standpoint assumed by the signatory Powers whether the Armenian reform question can be considered an internal concern of Turkey or not. On previous occasions it has happened that Turkish affairs which at first were characterized as purely internal afterwards developed into highly complicated external questions.—*Our Correspondent.*

THE TIMES, MONDAY, SEPTEMBER 2, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, AUG. 30.

Since the reply made by the Porte on the 17th inst. to the demands of the British, French, and Russian Ambassadors for explanations on certain obscure points of the Turkish counter-scheme of Armenian reforms, negotiations on the Armenian question have been practically at a standstill here. The Ambassadors forwarded the Turkish reply at the time to their respective Governments, which have since been engaged in an exchange of views on the subject, and their Excellencies still await instructions regarding the next step to be taken at the Porte.

One of the objects of the visit paid by Said Pasha, the ex-Minister for Foreign Affairs, to the three Ambassadors on the 28th inst. was to make certain concessions on behalf of the Sultan in regard to the reform scheme of the Powers. Towards midnight on the same date, however, Said Pasha again called upon the Ambassadors and informed them that the Sultan withdrew those concessions. The latter were, moreover, of such a nature that it was very doubtful whether they would have satisfied the Powers.

Apart from this incident, the Armenian question is considered to have now entered upon a very important phase, owing to the proposal made by the British, French, and Russian Cabinets for the appointment of delegates by the three Powers to the Permanent Committee of Control which is to sit at the Porte. This proposal has not yet been officially formulated, as the three Cabinets have hitherto confined themselves to communicating it verbally to the Ottoman Ambassadors in London, Paris, and St. Petersburg. Yesterday morning a conference was held at the Palace which was attended by the Grand Vizier, Turkhan Pasha, Minister for Foreign Affairs, Kiamil Pasha, ex-Grand Vizier, and Said Pasha, ex-Minister for Foreign Affairs. The deliberations were continued in the afternoon at the Grand Vizier's residence.

The situation is regarded on all sides as critical, and it is stated that the Grand Vizier again tendered his resignation on the 27th inst. and declines to remain in office in the present condition of affairs. The appointment of a new Grand Vizier is now daily expected, but without other change in the Armenian question, it is entirely valueless so long as the Sultan persists in his present policy.

Another attempt upon the life of an Armenian was made in the capital on the 28th inst. It is alleged that the Armenian, who had recently returned from Sivas, had acted as a spy for the authorities, and had received a decoration for his services. He was seriously wounded by his assailants, who have disappeared.—*Reuter*.

BERLIN, SEPT. 1.

The *Hamburgischer Correspondent*, which is often employed as the mouthpiece of official circles, commenting on the Armenian question, says that Lord Salisbury has led the policy of England into a *cul de sac* by his boisterous and unjustified attacks upon the sovereignty of the Sultan. Russia, it argues, is evidently unwilling to bring about a forcible solution of the question quite at variance with her interests in order to flatter Lord Salisbury's vanity. The statements published in the English Press as to fresh Turkish atrocities in Armenia were a piece of baiting intended to mislead public opinion in Europe as to the real state of affairs. "If," continues the Hamburg organ, "all the signatory Powers of the Berlin Treaty lay before the Porte the necessity of allowing the representatives of the Powers to form a Commission to superintend the execution of the provisions of the treaty, the Sultan will finally give way, especially if Shakir Pasha presides over the commission as the representative of Turkey. Lord Salisbury has misdirected the matter in his excess of zeal, and now is anxious not to be left in the lurch by the Powers. In these circumstances it would be better for him and his Press following to adopt an attitude free even from the appearance of provocation."

From these utterances it may perhaps be concluded that in German diplomatic circles international representations to the Porte rather than a conference are looked upon as the best way out of the difficulty. This is the view taken by the *Kreuz Zeitung*, which says that the recent application made by the Sultan to France and Russia might easily result in causing England, France, and Russia to sound the other Powers on the subject, though it is unlikely that it will lead to an aggravation of the difficulties. Turkey, argues the Conservative organ, would probably be much more inclined to give way to the pressure of all Europe in the matter of Armenia, especially as a portion of the advice would in that case come from Powers of whose friendly feelings towards the Sultan there is no doubt. The reports as to a coming conference, which are easily intelligible in these circumstances, are, it concludes, unfounded.

It is, I understand, a fact that Germany has already more than once advised the Sultan to defer to the wishes of the Powers.—*Our Correspondent*.

THE TIMES, THURSDAY, SEPTEMBER 5, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, SEPT. 4.

The Ministerial statement on Armenian affair made last night in the House of Commons, and more particularly the passage concerning the attitude of Germany, Austria-Hungary, and Italy, lends special interest to the language of the semi-official Press of Vienna. The newspaper *Die Presse* thus summarizes the views prevailing here:—

“ Turkey has only herself to blame for the unfavourable position in which she finds herself at present. Some months ago the Vienna Cabinet took the initiative in advising the Sultan to give way and permit the introduction of administrative reforms. A somewhat energetic expression of opinion on the part of the German Emperor to the same effect is spoken of, and it is known that similar views are held in Rome as to the course which Turkey ought to take in connexion with the action of England, Russia, and France. From all this it is clear that the Turkish policy of postponement and delay cannot reckon upon the support of any of the signatory Powers, for the simple reason that the Triple Alliance is interested in seeing the Armenian question removed as speedily as possible from the order of the day. Notwithstanding the distance between Macedonia and Armenia, the action of the three co-operating Powers in the latter country led, in the middle of June, to the formation of bands of malcontents in Macedonia, which have not yet entirely disappeared. It is also possible that any future aggravation of the Armenian difficulty would react upon the situation in European Turkey. That should be understood in Constantinople, as it was in Vienna and Berlin as far back as three months ago.”

It is now evident that Turkey has entirely failed, not only to secure the sympathy of the Powers included in the Triple Alliance, but also to sow discord among the other three co-operating Powers themselves. This accounts for the information received here to-day by several large Viennese firms trading extensively with Constantinople to the effect that the situation there has somewhat unexpectedly improved. There can be no question as to the significance of this news. It necessarily implies that at last the Porte is wisely disposed to accept in principle the system of foreign control considered indispensable by the chief promoters of Armenian reform. The Sultan has, apparently, an instinctive aversion for that surveillance of the Powers which is provided for in Article 61 of the Berlin Treaty. The alternative is the method of control which the Padisha would now seem inclined to accept.

The appointment of Shakir Pasha was a first symptom of the Sultan's being this time in earnest with regard to Armenian reform. I borrow from a Vienna journal a description of that official, who may possibly be called upon to play an important part in the next phase of the Armenian question. Shakir Pasha is, it says, a rare combination of the old Turkish and European types, and is therefore well-suited to win the confidence both of Mahomedans and of Christians. He is a man of education, and has repeatedly attracted the attention of literary circles by his advocacy of a reform of the Turkish calendar. He was the best friend of Midhat Pasha, and as Vice-Governor he on two occasions strongly took Midhat's part. He served in the last war, and as a diplomatist he succeeded, during the 11 years which he spent in St. Petersburg, in opening the way for friendly relations between Russia and Turkey. He subsequently went to Crete as Inspector, Governor and peacemaker. There he allowed himself to be as little influenced by the reactionary tendencies of the Old Turks as by the fanatic complaints of the Christians. He told the former that they ought to have warned his predecessors against bringing about the unsatisfactory state of the country, and urged upon the Christians the necessity of moderation and justice as the sole basis of permanent order.

Shakir Pasha is over 70 years of age, and, although corpulent, is bright and energetic and enjoys life, dividing his time between work and amusement. After his return from Crete he acted temporarily as Adjutant-General to the Sultan. It was soon found, however, that he was a man of too much ability to act as a mere representative of the Sovereign on public occasions, and he was accordingly intrusted with the presidency of an important military commission, in which capacity questions of the greatest moment are submitted to him by the Sultan. Shakir Pasha has been frequently mentioned as the future Grand Vizier. He is not an administrator of the West-European type. In him there is a marked leaning towards that Haroun al Raschid character which distinguishes the better members of the higher Oriental official world.—*Our Own Correspondent.*

CONSTANTINOPLE, SEPT. 3.

The following official despatch has been received here regarding the recent conflict between Armenians and Turkish troops near Erzingjan:—

“ Seventeen disguised Armenian brigands recently attacked Lieutenant-Colonel Rehid Bey near Kemakh, and, after killing a sergeant and another member of his escort, decamped with the sum of £7500 and other effects. Two detachments of Turkish troops, numbering 60 men, were consequently sent in pursuit. One of these detachments overtook the brigands near Tchanli-Vank and a sharp skirmish ensued, in the course of which four of the brigands were shot dead, while one was wounded and three were taken prisoners. Of the troops two officers and three men were slightly wounded. The stolen money and effects were found on the prisoners, who confessed that their band had been formed with the object of creating troubles. The prisoners have been handed over to the tribunals, and justice will take its course. It is absolutely untrue that two battalions were sent in pursuit of the brigands, and the statement that the Imperial troops had attacked villages and convents and committed acts of violence is also devoid of foundation.”

SEPTEMBER 4.

The demand made by the British, French, and Russian Cabinets through the Ottoman Ambassadors in London, Paris, and St. Petersburg, that the three Powers should be represented on the permanent committee of control for the execution of reforms in Armenia, continues to cause the Sultan much concern. Rather than submit to this condition, his Majesty now appears to be disposed to accept the original reform scheme of the Powers, and is, in fact, stated to have given greater latitude to the Grand Vizier in order to facilitate the latter's efforts to bring about a settlement.—*Reuter.*

THE TIMES, SATURDAY, SEPTEMBER 7, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

ST. PETERSBURG, SEPT. 6.

The European Governments have now received communication of the report drawn up by the Armenian Commission of Inquiry.—*Reuter.*

BERLIN, SEPT. 6.

The *Cologne Gazette* is informed from Constantinople that Russia and France have not officially supported Lord Salisbury's demand that representatives of the Powers forming the Triple Alliance should have seats on the Committee of Control, but that they have caused it to be understood that they would do so. The Sultan, however, resists this proposal with the utmost obstinacy. He is stated to have said that he would rather renounce his European provinces than his independence in Asia, which would, in his eyes, be diminished by such a supervision.—*Our Correspondent.*

THE TIMES, MONDAY, SEPTEMBER 9, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, SEPT. 7.

The Dragomans of the British, French, and Russian Embassies were to-day summoned to the Porte to receive communication of the decision of the Ottoman Government with respect to the Armenian scheme of reform. The Porte makes the following concessions :—

- (1) The Dragomans of the three Embassies to be entitled to communicate directly with the President of the Turkish Permanent Committee of Control, which is to sit at the Porte to superintend the proper application of the Armenian reforms.
- (2) No Christian Vali or Mutessarif to be appointed, but other administrative functionaries to be chosen in proportion to the population, Mahomedan or Christian.
- (3) Christian officers to be admitted to the gendarmerie.
- (4) The Mudirs to be elected by the Councils of Elders.
- (5) A rural constabulary to be established.

The Ottoman Embassies in London, Paris, and St. Petersburg have been made acquainted with these resolutions of the Porte.

The present communication embodies in part verbal intimations conveyed at different intervals to the foreign Ambassadors here. It does not inspire the hope that the Powers will be satisfied. In particular, the refusal to concede Christian Valis and Mutessarifs and the proposed method for the selection of other functionaries will probably meet with disapproval. As regards the latter point, it is pointed out that owing to the Christian persecutions of late years and the immigration of Mahomedans, the Christian population in many districts is in a minority. The officials would, therefore, always be Mahomedans.
—*Reuter.*

THE TIMES, MONDAY, SEPTEMBER 16, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, SEPT. 13.

An Armenian named Muradian, lately naturalized as an American in the United States, was arrested here immediately on landing, on suspicion of being an emissary of the revolutionary party. Mr. Terrell, the United States Minister, demanded the immediate release of the prisoner on the ground that he had not committed any revolutionary act on Turkish territory. Muradian was thereupon set at liberty and, with Mr. Terrell's consent, expelled from Turkey. The police, on searching Muradian, found upon him 40 letters in the Armenian language and two revolvers.

SEPTEMBER 14.

The report which was current two days ago that Russia had expressed herself satisfied with the concessions offered by the Porte in regard to the Armenian reform scheme was premature. The Russian Government has not as yet made known its views.

According to despatches from the Ottoman Ambassador in St. Petersburg, however, the Porte's proposals have made a good impression in Russian official circles, and Prince Lobanof is said to have declared that the concessions might form a basis for further negotiations. No reply has yet been received by the Porte from Great Britain or France, and these two Powers and Russia continue to exchange views.—*Reuter*.

ST. PETERSBURG, SEPT. 13.

The negotiations between the Ambassadors of the three Powers and the Porte with reference to the Armenian reforms have not made much progress during the last few days. The opinion gains ground in well-informed circles that although France and Russia continue to give their moral support to Great Britain in her efforts to bring about an acceptance by the Porte of the proposed reforms, those Powers show a decided reluctance to entertain any idea of employing coercive measures against the Turkish Government.—*Reuter*.

PARIS, SEPT. 13.

It is understood that Great Britain, France, and Russia are still in accord with reference to the question of the Armenian reforms, and that there is no question of isolated action being taken by Great Britain or either of the other Powers. Progress is being made at Constantinople in the matter of obtaining concessions from the Sultan, and, although the process may be slow, there is no reason at present for the adoption of sterner measures to secure the desired result.—*Reuter*.

THE TIMES, TUESDAY, SEPTEMBER 17, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

The Duke of Westminster, as chairman of the executive committee of the Armenian Relief Fund, has addressed the following letter to the Marquis of Salisbury :—

Grosvenor-house, London, W., Sept. 14.

My Lord Marquis,—I have the pleasure to enclose herewith a third remittance of £1,000 for the Armenian Relief Fund. The committee will be much obliged by your lordship causing this sum to be transmitted to Sir Philip Currie to be applied under his Excellency's direction for the benefit of the distressed Armenians in the Sasun.

The committee venture to hope that the assurances given by Mr. Curzon in the House of Commons on the 3rd inst. relative to the attitude of the Turkish authorities towards the relief distributors in the Sasun district will be verified, as it is greatly feared that the number of deaths—already considerable—will increase during the coming winter if the agents of the Porte persist in placing obstacles in the way of relief distribution and continue to encourage the Kurds in harassing and plundering those Armenian villagers who have been doing their utmost to support the destitute fugitives during the past 12 months.

Attention having repeatedly been called by special correspondents of the Press and also in letters addressed to this committee to the reprehensible conduct of the Porte in ignoring the complaints of the starving Armenians, I have to beg the earnest and careful consideration of your lordship to the pressing question of compensation to the survivors of the massacre for the loss of houses, homesteads, oxen, flocks, and crops which the Porte appears to be unwilling to grant.

It is not the desire of the committee to prefer any unreasonable request, but they cannot help thinking that your lordship will agree with them that the time for making diplomatic representations to his Imperial Majesty the Sultan has expired, and that other measures are demanded for the honour of this nation, as well as, in the interests of humanity.

I have, &c.,

WESTMINSTER, Chairman of the Executive
Committee Armenian Relief Fund.

To the Most Hon. the Marquis of Salisbury, K.G.

THE TIMES, WEDNESDAY, SEPTEMBER 18, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, SEPT. 17.

The sanguine view taken in Turkish circles and reflected in statements published in different European capitals as to the course of the negotiations on the Armenian question is not fully shared in well-informed diplomatic quarters here. The concessions made by the Porte, which comprise several of the provisions of the scheme of reform presented on May 11 and include the acceptance of a permanent committee of control to superintend the enforcement of the reforms, might have been favourably considered had they been promptly made; but their acceptance is now doubtful, and Lord Salisbury's scheme for a mixed committee of control cannot therefore be regarded as having been laid aside. Negotiations are still going on between the Porte and the representatives of the three Powers.—*Reuter.*

VIENNA, SEPT. 17.

A Constantinople correspondent of the *Pester Lloyd* is responsible for the statement that the concessions made by the Sultan to the demands of the Powers have not been withdrawn, as was apprehended there, but are, on the contrary, understood to have been confirmed by a formal *Irade*. He adds that the advice given to the Porte by the diplomatic representatives of those Powers that have not intervened has probably as great weight with the Sultan as the demands of England, France, and Russia. Baron Calice, the Austro-Hungarian Ambassador in Constantinople, is regarded, according to this correspondent, as enjoying the Sultan's confidence in a very high degree. It has been already mentioned in my telegrams that the policy of Austria-Hungary with regard to the Armenian question is in perfect accord with that of Great Britain and the other intervening Powers.—*Our Correspondent.*

THE TIMES, FRIDAY, SEPTEMBER 20, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VIENNA, SEPT. 19.

The latest news from Constantinople, which is regarded as considerably improving the prospect of an early understanding between Turkey and the intervening Powers, has been received with marked satisfaction in Vienna, where the recent edict of the Sultan respecting officials guilty of abuse of office is looked upon as evidence of an intention to deal seriously with the evils of the Ottoman administration.

Referring to this matter, the *Presse*, after enumerating certain concessions previously made by the Porte in Macedonia, states that it gives those details merely to show that the introduction of administrative reforms is possible in the European as well as in the Asiatic provinces of Turkey, without endangering either the authority or the existence of the State. On the contrary, the arrangements in force up to the present have proved thoroughly indefensible and untenable and have seriously damaged Turkish rule. Therefore an attempt must be made to introduce a new order of things, however unpleasant that may be to the Old Turks in Constantinople. The changes which will now be brought about in Armenia can be tried much more easily and with far greater effect in the European provinces of the Empire. It only requires a firm resolution to make a beginning with a system of organization which is in no sense new and the practical fitness

of which has been proved by its partial application.

The *Presse* concludes by saying that, if the efforts of the intervening Powers cannot be very welcome at the Yildiz Kiosk, yet the sound advice of the Ambassadors of Austria-Hungary and Germany ought to be received with a certain confidence when they urge that the Porte should take the initiative in a whole series of reforms before it is obliged to undertake them by the force of events and the pressure brought to bear by one or other of the Great Powers.—*Our Correspondent*.

CONSTANTINOPLE, SEPT. 18.

A Customs officer of Armenian nationality named Senekerim Effendi was attacked by one of his compatriots in Stambul on the 16th inst. and seriously injured. His assailant, being pursued by the police, fired at the officers. Seeing himself closely pressed and finding escape hopeless, he made an attempt to poison himself, but was prevented from carrying out his purpose and arrested. This fresh attack, like those which preceded it, is believed to be the result of the campaign carried on against supposed Armenian spies.

The authors of the previous murderous outrages upon Armenians have not yet been discovered.

From Sivas it is reported that the secretary of the local government at Tchorum and a gendarme who was with him were recently attacked on the high road by a band of supposed Armenians and both wounded.—*Reuter*.

CAIRO, SEPT. 19.

A discharged Turkish soldier was overheard at a café in Cairo yesterday recounting the part he had played in the Armenian atrocities. Two Armenians were present and listened while the man described how he had tortured and killed their relatives. The Armenians joined in the conversation and invited the Turk to their house. The latter accepted, and on his arrival was strangled by the Armenians, who have since been arrested.—*Reuter*.

[The above appeared in our Second Edition of yesterday.

THE TIMES, MONDAY, SEPTEMBER 23, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, SEPT. 21.

The Armenian who, on the 16th inst., made an attempt in Stambul upon the life of Senekerim Effendi, a Customs officer of Armenian nationality, and seriously injured him, died in prison on the following day. According to one account, he succumbed to the effects of the ill-treatment received by him at the hands of the police who effected his arrest, while another version alleges that his death was due to the tortures to which he was subjected in prison, with the object of forcing him to furnish particulars concerning the organization of the secret committee under whose orders he was believed to have acted. The man, however, made no disclosures. He was a native of Erzerum, named Karekin, and a Persian subject.—*Reuter.*

THE TIMES, WEDNESDAY, SEPTEMBER 25, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, SEPT. 23.

The statement is confirmed that an exchange of views on the Armenian question is still being carried on between Great Britain, France, and Russia, but the negotiations are restricted to these three Powers. Since the concessions made by the Porte on the 7th inst., there have been no negotiations here with the Turkish Government.

The distribution of aid to the necessitous at Sasun is proceeding without any obstruction on the part of the Turkish authorities. Dr. Reynolds and Mr. Cole, the American missionaries, who are warmly seconded by Vice-Consul Hampson, display a zeal and devotion worthy of all praise and do not spare themselves in this humane work. Sir Philip Currie has forwarded to the Relief Committee the third remittance of £1,000 sent from England, and funds are expected from America.—*Reuter*.

THE TIMES, SATURDAY, SEPTEMBER 28, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

VARNA, SEPT. 27.

News has been received from Antioch of a grave occurrence there. Some Ottoman officials stirred up the Mahomedan population with rumours of a projected massacre by the Armenians, who were stated to be secretly storing up arms, and the people thus excited began a wholesale search of the houses of the Armenians. The police countenanced the proceedings, and some of the officers accompanied a body of Mahomedans, who made a raid into the Armenian church. Here the invaders, believing that beneath the altar-hangings were concealed the arms for which they were searching, threw down and demolished the holy table. The Armenians, stirred in their turn by this act of sacrilege, fought with the Mahomedan

mob, and the affair ended in ten Armenians being killed or wounded.

The recent news of the reign of terror prevailing at Kemakh and Erzingjan, owing to the oppression and extortions of Turkish officials and Bashi-Bozouk chiefs, is confirmed. Many Armenians have been arrested, among them two schoolmasters of Erzingjan, the pretext being that they belong to revolutionary committees.—*Reuter.*

CONSTANTINOPLE, SEPT. 25.

An Armenian named Guedjian, who claims to be a naturalized American subject, was recently sentenced by the Aleppo Tribunal to a long term of imprisonment as being an emissary of a revolutionary society. The American Consular Agent at Aleppo was not allowed to visit the prisoner, and Mr. Terroll, the United States Minister, consequently informed the Porte that the refusal to permit the Consul to see an American citizen who was detained in a Turkish prison could not be tolerated. His Excellency at the same time demanded that the execution of the sentence should be postponed until it had been ascertained whether Guedjian had forfeited the right to American protection on the ground of being a revolutionist. The Porte, after considering the United States Minister's application, telegraphed to the Vali of Aleppo ordering him to allow the Consul to investigate the matter and see the prisoner.—*Reuter.*

THE TIMES, TUESDAY, OCTOBER 8, 1895
THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 6.

The Ambassadors of the six Powers, who met at the residence of M. Cambon yesterday morning, have addressed a collective note to the Porte. The document, which was presented by the dragomans to-day, calls attention to the excesses committed by the Softas and the populace during last week's disturbances, as well as to the inadequacy of the police measures for the maintenance of order and tranquillity. The note, which is couched in firm but courteous language, demands the institution of a rigorous inquiry into recent events, the release of innocent prisoners, and the cessation of arrests.

The first act of the new Minister for Foreign Affairs was to pay visits to M. Cambon, Sir Philip Currie, and M. de Nelidoff. He called upon their Excellencies late yesterday evening and presented a communication recapitulating the proposals on the Armenian reform scheme accepted by the Porte, including the six points previously mentioned. It is, however, believed that the communication is not of a nature to satisfy the Powers. The British, French, and Russian Ambassadors will meet again to-day to consider the question of reforms.

The situation in the capital has improved in so far that there have been no further excesses since the disturbances on the 3rd inst. Great alarm, however, is still felt among the Armenian population, and fresh demonstrations are apprehended.

At noon to-day some revolver shots were fired from among the refugees in the Armenian Church at Pera, but with what object is not known. A large number of troops immediately hastened towards the church and blocked all the adjacent streets. This caused a panic among the inhabitants of the quarter. The shops were closed and the people fled in all directions. The workshops on the quays have been entered at night by a number of Kurds, who expelled the Armenian workmen. On the following day three dead bodies were found in a thoroughfare near the workshops. Two of the Armenians, who had hidden themselves under a locomotive, were discovered by the Kurds and one of them was killed. A French dentist, named Doriguy, was arrested and beaten on the 3rd inst. by the police. He was only released on his declaring that he was not an Englishman.

Numerous cases of Armenian prisoners having been bastinadoed are reported.

As they arrested Armenians during last week's riots the police frequently exclaimed, "Now let England deliver you!" Fears were entertained yesterday of hostile demonstrations on the part of the Turks against the Christians, placards having been found posted up in Stambul inciting the populace against the "infidels."

Advices from Trebizond state that on the 4th inst. an attempt was made by some Turkish bands to create disturbances, but that, owing to the prompt action taken by the authorities, order was maintained.—*Reuter.*

PARIS, Oct. 7.

The following telegram from Constantinople has been received here this evening by an indirect route :—

"The situation remains the same. Owing to a false alarm at Pera a panic passed through the European quarters. The shops are closed and the houses barricaded. There is a feeling of uneasiness which is not to be shaken off and all business is suspended. Stambul is a desert. The Armenians shut up in the churches refuse to come out. It is stated that the note of the Ambassadors, presented yesterday, is drawn up in vigorous and almost coercive terms. The fall of Said Pasha is said to be due to his refusal to part with the original of a document which went to show that the responsibility for recent events rested with the Palace, which took certain measures against the advice of the Porte."—*Reuter.*

VIENNA, Oct. 7.

The *Politische Correspondenz* to-day publishes the text of the verbal note regarding the riots in Stambul, addressed to the Porte on the 2nd inst. by the *doyen* of the diplomatic body, in which it was stated :—(1) That private persons who were arrested by the police were beaten and even killed without the police taking any steps to prevent such proceedings. (2) That private persons and perfectly orderly people were attacked. (3) That the wounded taken to Courts, police stations, and prisons were killed in cold blood.—*Reuter.*

VIENNA, Oct. 7.

The view expressed last week by *The Times* in a leading article on the Armenian riots in Constantinople is identical with the opinions now manifested on all sides in Vienna. It is significant that it should be quoted by to-day's semi-official *Fremdenblatt*—a circumstance which may be taken to imply that the judgment of *The Times* in this matter is shared in competent quarters here. In my despatch of Thursday night I gave an account of the first impression produced in Vienna by the news from Constantinople. Everything that I have heard since bears out that information. It is considered that the procrastination of the Porte with regard to the Armenian reforms is in every respect to be regretted and, as was pointed out in my message, it is foreseen that the principal victim of the delay will eventually be Turkey herself. The consequences promise to be such as were anticipated. The Armenian demonstration in Constantinople has given a fresh stimulus to the discontented elements in South-Eastern Europe, all of which are only waiting for a signal from any one of the Great Powers to pass from words to deeds.—*Our Own Correspondent.*

BERLIN, Oct. 7.

The Constantinople Correspondent of the *Frankfurter Zeitung* relates that on October 1 he accompanied a band of Armenians, who were wildly excited, to the British Embassy. As the Ambassador was not at home they returned to the Armenian church at Pera. He asked what had been the object of this "promenade," and several Armenians replied :—"The Sultan must sign." On his inquiring to what the Sultan was to set his seal, the Armenians answered :—"The demands of the English." "What do the English want?" then asked the Correspondent, and the reply of the Armenians was :—"What do we know about it?"—*Our Correspondent.*

NEW YORK, Oct. 7.

The Phil-Armenian Association of America has forwarded an address to Lord Salisbury thanking his lordship for his energetic stand in the Armenian question and petitioning for the appointment of a High Commissioner free of Turkish influence, as being the only way of assuring the execution of the reforms demanded by the Powers.—*Reuter.*

THE TIMES, WEDNESDAY, OCTOBER 9, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 7.

A special Cabinet Council was held at the Palace to-day to consider the collective note of the Ambassadors of the Great Powers upon last week's riots in the capital.

There has been no fresh disturbance, but the general feeling of uneasiness continues, particularly among the Armenian population.

The Armenian shops in Stambul and Galata are shut in the evening.

The branch of the British Post Office in Stambul was closed to-day for want of business.

Since yesterday the patrols in the city have been considerably strengthened by infantry and cavalry. This measure, however, has not yet had a reassuring effect, and at night the streets are completely deserted.

There is no change in the situation regarding the refugees in the churches. Requiem masses for those who were killed in the disturbances were celebrated yesterday in the various Armenian places of worship, which were draped in black.

The Sultan has twice sent Artin Pasha to the Armenian Patriarch to co-operate with the latter in endeavouring to induce the Armenian refugees to leave the churches and return to their homes, but all the efforts made in this direction have hitherto been unavailing, the Armenians declaring that they have no confidence in the promises of the Government. Nevertheless, Artin Pasha continues his efforts to reassure the refugees. The Minister of Police received orders on the 5th inst. to have the churches cleared, but deprecated that step on the ground that it might have consequences to be regretted.

Up to yesterday evening the bodies of 95 victims had been handed over to the Patriarchate. The total number of the killed is still unknown. The Armenian Patriarch is at present indisposed and confined to his bed.

By order of the Sultan, Marshal Fuad Pasha has gone to the Dardanelles to inspect the forts. A number of torpedoes are stated to have been forwarded to the Straits.

Reports are current that disturbances have broken out at Sivas, Van, and Bitlis, but no details have been received.—*Reuter*.

THE TIMES, THURSDAY, OCTOBER 10, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

TRBIZOND, Oct. 9.

Serious conflicts occurred here yesterday between Turks and Armenians. Many of the Armenians were killed. The Turks were armed, and the troops at hand were few in number and made no attempt to stop the massacre of the Armenians. It is even stated that the soldiers took part in the slaughter and in the pillage which accompanied it.

The Italian Consulate and schools and the Roman Catholic church are undamaged and are guarded against any attack.—*Reuter.*

CONSTANTINOPLE, Oct. 8.

Another special Cabinet Council, which will be attended by the Grand Vizier and other high State officials, has been summoned to meet at the Palace to-day. There is no change in the general position of affairs here. The police this morning closed the Armenian churches at Pera, Galata, and Koum Kapou, which are now surrounded by a strong force of police. The refugees are allowed to leave, and on departure are searched by the police and then released. No one, however, except the ecclesiastics, is permitted to enter. The guards even refuse to allow food or water to pass, hoping in this way to compel the refugees to return to their homes. Divine service is suspended.

By superior order the police commenced last Sunday to release innocent Armenian prisoners. Two of the persons thus released from the Grand Zaptieh prison, in Stambul, were in a most pitiable condition, suffering from seven or eight terrible wounds. The men were taken to the German Hospital at Pera, where they recovered somewhat to-day. They have given an account of the barbarous treatment to which the prisoners at the Grand Zaptieh gaol are being subjected by the Bashi-bozouks, stating that up to last Thursday the wounded detained there had not received any rations or medical attendance.

LATER.

At their meeting on the 6th inst. the Ambassadors of Great Britain, France, and Russia decided after long deliberation to send identical communications to their Governments specifying the points in the scheme of reforms submitted to the Porte on May 11 which they regard as absolutely essential. Their Excellencies hold that the Porte should be required to accept these points and promulgate their enforcement by Imperial decree. The Ambassadors are now daily awaiting the replies of their Governments, enabling them to take the necessary steps at the Porte. In view of the continued gravity of the situation in Constantinople the British fleet still remains at Lemnos. The Sultan, who is much disturbed by the presence of the squadron, has sent several messages to the British Embassy describing the measures which have been taken to preserve order and tranquillity, and praying that the ships may be withdrawn.

During the recent massacres two Armenian servants at the residence of the late Grand Vizier, Djavad Pasha, were killed by their Mahomedan fellow domestics.

The police have delivered up to the Patriarchate the dead body of an Armenian which had been found in the sea. This is regarded as confirming the statement of the refugees that the bodies of many of the killed Armenians were thrown into the sea.

The report that two Judges had been killed by the Armenians is not confirmed.

Although a number of the persons who were concerned in the massacres are known to the authorities no arrests have been made. The Porte has up to the present made no reply to the request of Sir Philip Currie to be permitted to visit the prisons and take down the depositions of the Armenians who are under arrest.—*Reuter.*

VIENNA, Oct. 9.

No confirmation whatever has been received here of the report published by a German newspaper to the effect that Sir Philip Currie had made separate representations to the Porte demanding in peremptory terms the acceptance of the Armenian reform scheme of May 11. In fact nothing is known of any official expression of opinion on the part of any of the three co-operating Powers concerning the last reply of the Ottoman Government agreeing to the principle of European control. It may further be well to point out that the Armenian riots, and the collective *démarche* on the part of the Powers to which they have given rise, are considered in Vienna to be entirely distinct from the question of the Armenian reforms.

It may not be inopportune to recall the attitude observed by Austria-Hungary since the Armenian question first came to the front. Count Kalnoky was then in office, and although he did not send an Austrian representative with the commission of inquiry that went to Erzerum, he entirely approved of the objects in view. It is, indeed, quite possible that if Austria had had a Consular Agent at Erzerum he would have been allowed to accompany the commission. Since Count Goluchowski has been in office the policy of the Dual Monarchy has been quite friendly to the action undertaken by the three co-operating Powers. If the Porte has endeavoured to ascertain the views taken at the Austrian Foreign Office, of which there can be little doubt, it will certainly have received the best possible advice—namely, that it should yield to the representations of England, France, and Russia. There has been no deviation whatever on the part of Austria-Hungary from the standpoint taken up by Count Goluchowski when he first became Foreign Minister. When the Armenian riots occurred that part of Continental diplomacy which was not directly concerned in urging the Armenian reforms on the Porte was expecting some indication as to the further intentions of the three Powers. Down to the present no such indication has come. It is even not known whether the three Powers intend to continue their collective representations, whether England is disposed to go further than Russia and France or whether the whole action is to remain at the point where it was when the Armenian riots broke out.

Very little importance is to be attached to the persistent hostile criticism of English action in the Armenian question published in some of the Russian and other Continental newspapers. The last number of the *St. Petersburg Herald* received in Vienna broadly hints that the Armenian riots may cause Russia to withdraw altogether. But the *Herald* is probably not aware that the three co-operating Powers have all along been in complete agreement that their action was to preserve an exclusively humanitarian and non-political character.

It would be prudent to remove as soon as possible all doubt as to whether the three Powers will be content for the moment with what the Porte has already promised or whether all of them or any one of them intends to proceed further. It is clear at all events that uncertainty in this respect cannot be productive of good results. It is highly probable that the view taken here as to the question of the Armenian reforms being entirely independent of the collective *démarche* of the signatory Powers for the protection of Christians in Turkey is shared elsewhere. The representations just made by the signatory Powers should therefore in no way interfere with anything that may be decided in connexion with the Armenian reforms. The Porte has been deservedly reproached with procrastination. Its three mentors ought not to justify any supposition that they are not quite decided as to what to do next.—*Our Own Correspondent.*

THE TIMES, FRIDAY, OCTOBER 11, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 9.

The Porte's reply to the collective note which it received from the Ambassadors of the six Great Powers on the 6th inst. was presented yesterday evening. It begins by enumerating the measures taken for assuring the maintenance of order and tranquillity, and, among other matters, mentions that the Sheikh-ul-Islam has been requested to urge the Softas to remain quiet, and that numerous detachments of police are patrolling the city, including the Mahomedan quarters. The Ottoman Government declares that the Mahomedans were not the aggressors in

last week's riots, and that, on the contrary, the Armenians killed inoffensive Mahomedans, who, in certain cases, had to defend themselves against their assailants. The note denies that orders had been given prohibiting the supply of food to the refugees in the churches, and states that as soon as the refugees shall leave the churches the city will resume its normal aspect. It concludes by declaring that the Government is about to open an inquiry with the object of discovering the guilty parties, and that the Ambassadors should, on their side, use their good offices with a view to the re-establishment of order, all the more so as the intrigues carried on by agitators give rise to the apprehension that fresh disturbances of a still more serious character may break out in the capital.

The six Ambassadors met this morning at the residence of M. Cambon to consider the Porte's reply, which is not believed to be of a nature to satisfy their Excellencies. The Ambassadors will also discuss the best means of bringing about the evacuation of the churches by the refugees, who refuse to leave without receiving formal assurances that they will not be molested. It is considered probable that the dragomans of the Embassies will assist in the work of clearing the churches and conducting the refugees to their homes.

The police announce that 100 Mahomedans have been arrested in connexion with the recent excesses.

The Sultan continues to be much disturbed by the presence of the British fleet at Lemnos, and yesterday again sent a message to Sir Philip Currie in order to obtain the withdrawal of the vessels, but without result.

No confirmation has been received here of the reports that disorders have occurred at Sivas, Van, and Bitlis. It is, however, feared that the recent events in the capital may have found an echo in the provinces and caused trouble.

A consignment of 5,400 Mauser rifles ordered by the Turkish Government, which arrived in port here several days ago, has not yet been landed, as the sum due to the manufacturer for the rifles has not been paid.

EVENING.

As a result of the meeting held by the six Ambassadors to-day, Sir Philip Currie, M. de Nelidoff, and Baron de Calice proceeded to the Porte this afternoon to confer with Said Pasha, Minister for Foreign Affairs, on the subject of the measures to be taken for inducing the Armenian refugees to leave the churches.

OCTOBER 10.

At the meeting yesterday between the English, Russian, and Austro-Hungarian Ambassadors and the Turkish Minister for Foreign Affairs, the latter gave the most positive assurances that the Armenian refugees in the churches would be allowed to return to their homes without being arrested or molested in any way.

There have been no further disturbances at Trebizond.

EVENING.

The various Armenian churches in which the Armenian population of the capital had taken refuge on the occasion of the recent massacres here were evacuated to-day in the presence of the dragomans of the various Embassies.—*Reuter.*

VARNA, Oct. 10.

According to intelligence from Constantinople the placards recently found posted up in Stambul did not, as at first reported, seek to excite the Mahomedans against the Christians, but contained a manifesto from the Ottoman Liberal Committee, whose organ is published in London. The manifesto declared the grievances of the Armenians to be genuine, on the ground that they were the result of an unjust and iniquitous state of things. "The Armenians," proceeded the document, "are an oppressed people like the Mahomedans, and the responsibility for recent events must rest upon the Sultan and his surroundings."

Izzet Effendi, a distinguished Turkish lawyer and a member of the Constantinople Bar, has been arrested, among others, on suspicion of being the president of the Ottoman Liberal Committee. In the course of his preliminary examination, the accused is stated to have admitted that he was the author of the placards and to have even expressed himself in strong terms against the Government. Izzet Effendi is now kept in close confinement at the Yildiz prison.—*Reuter.*

THE TIMES, SATURDAY, OCTOBER 12, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, OCT. 10.

As has already been briefly announced, the evacuation of the Armenian churches by the refugees took place to-day. The chief dragomans of the various Embassies, accompanied by their cavasses, proceeded first to the church at Pera. Here the Bishop and the dragoman of the British Embassy exhorted the refugees to return to their homes, assuring them that they had nothing to fear. After deliberating for a considerable time, the refugees declared that they would not leave the church, chiefly on the ground that they had not sufficient security against molestation. During their deliberations they sent out a deputation which submitted the following conditions to the dragomans :—An amnesty for political offences ; permission to retain their arms ; an inspection of the prisons ; and the release of innocent prisoners. The dragomans refused to consider these conditions, declaring that their sole mandate was to assure to the people a safe return to their homes.

In the meanwhile the women and children had come out of the church, but, finding that the men did not follow, they returned weeping and crying out that they would be killed if they returned home and that they preferred to die in the church. Later on, however, the people were prevailed upon to leave.

In the afternoon the dragomans proceeded to the Patriarchate and had a conference with the Patriarch, after which the evacuation of the Koum Kapou Cathedral began. As the refugees left, the priests entered their names in a special list, and the cavasses of the Embassies searched them, any arms found in their possession being seized and deposited in the Patriarchate. The departure of the refugees took place without any interference on the part of the police, who looked on from a distance. There were 1,200 men, women, and children in the Pera church, and about 500 in the Koum Kapou Cathedral.

Five more dead bodies were handed in at the Patriarchate on the 8th inst. The number of killed, injured, and missing since the first outbreak of the disturbances is now estimated to exceed 700.

In the environs of Kara Ghiomruk five Armenians have been killed by Turks. At Sulţan Bayazid, the day before yesterday, an Armenian was attacked and wounded, and a number of Armenian houses are stated to have been ransacked.

It is stated that many of the Armenian prisoners, when at the point of death, asked to be permitted to receive the Holy Communion, but no priests were allowed to see them. The prisons are stated to be in a deplorable condition.

According to the latest particulars received of the recent disturbances at Trebizond, the Christian quarter of the town was attacked by a Mahomedan mob and a number of Christians were killed, while others took refuge outside the town. The Russian Government is sending a war-vessel to Trebizond.

THE TIMES, MONDAY, OCTOBER 14, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 11.

The last batches of Armenian refugees left the churches to-day in presence of the dragomans of the Embassies, who, before retiring, strongly urged the Governor of Pera not to allow any of the refugees returning to their homes to be arrested or in any way molested. The Governor gave satisfactory assurances in reply. The city is now beginning to resume its normal aspect, although many Armenian shops are still closed. On leaving the Koum Kapou Cathedral yesterday evening the Dragomans received an ovation from the Armenian inhabitants of the quarter. The police who have been guarding the churches have now been withdrawn.

The action of the Ambassadors in regard to the evacuation of the churches has produced an excellent impression.

The German and Austrian guardships returned yesterday evening to Therapia and Buyukdere respectively, while those of the other Powers still remain in the positions recently taken up.

According to intelligence received here, the number of killed in the recent conflicts between the Turks and Armenians at Trebizond is estimated at 200. A communication from the Porte states that the Armenians attacked the Mahomedans at Trebizond before the authorities could intervene, and that there were 60 killed and wounded on both sides in that encounter.

The Russian Government has countermanded the order for the despatch of a ship of war to Trebizond, owing to an intimation from the Russian Consul that its presence might produce further excitement among the population, and provoke fresh disorders. The official Turkish communication adds that there have been demonstrations at Rodosto, where the Armenians prepared to attack the Mahomedans. They were however dispersed by the police, no one being killed or wounded.

In consequence of the events at Sasun in 1894, 22 Armenians of the district of Talvorig were imprisoned without trial, and have not been released, notwithstanding the amnesty of July 23. Despatches from Erzerum, dated August 8, stated that several of these prisoners had died in confinement, while, according to advices bearing yesterday's date, only five of them are still alive, and one is in a dying condition. During the present year representations have been made to the Grand Vizier by the British Embassy regarding the detention of these Armenians, but without result, and permission to visit the prisoners has been refused.

[A portion of the above appeared in our Second Edition of Saturday.]

OCTOBER 12.

The Minister of Police yesterday informed the dragomans of the six Embassies that a commission consisting of members of the different branches of the Administration had been appointed to inquire into the arrests of Armenians

effected since the 30th ult., with the object of determining the question of the guilt or innocence of the prisoners. The Minister declared that he would deal severely with any person who might in any way be proved by the Embassies to have tortured prisoners in gaol, and also intimated his readiness to grant facilities for an inquiry into the case of the five Armenians who were killed by Softas at At Maidan last Wednesday night. The dragomans have drawn the attention of the Minister of Police to the dismissal of a number of Armenian workmen lately employed at the Arsenal, pointing out that the enforced idleness of these men might cause a disturbance of public order and tranquillity. The Minister promised to give the matter his attention. He also informed the dragomans that orders would be given in the evening for the withdrawal of the troops stationed round the churches. The total number of refugees who have returned to their homes is given as 2,414.

Sir Philip Currie to-day renewed his demand for permission to visit the prisons.

Disturbances, in which a number of persons are reported to have been killed and wounded, have occurred during the last few days at different points in the district of Ismid. According to the latest information, however, order has been re-established.

The troops at Yildiz Kiosk have been strengthened by a regiment of cavalry. One of the Sultan's aides-de-camp called upon Sir Philip Currie to-day with a message from his Imperial Majesty. The audience which the British Ambassador had of the Sultan yesterday lasted half an hour. The interview is stated to have been of a satisfactory character.

Lady Currie was present at the Selamluk.—*Reuter.*

ATHENS, Oct. 12.

The Greek Consul at Trebizond states that 400 persons were killed or wounded in the recent conflicts between Turks and Armenians there.—*Reuter.*

[The above appeared in our Second Edition of Saturday.]

VIENNA, Oct. 13.

The outlook in Constantinople is regarded here to-day as rather more favourable, the latest accounts received being to some extent of a reassuring character. It is not by any means considered that the danger has altogether passed away, but the prospect of a restoration of public confidence and order is believed to have improved.

A change is evident in the tone of a certain portion of the Austro-Hungarian Press, which has hitherto been somewhat less than friendly in its comments upon English policy in the Armenian question. One of the organs referred to, which was previously opposed to the firm attitude taken up by Great Britain, now declares that the acceptance by the Porte of the Armenian reforms will not affect the stability of the Turkish Empire, which is threatened by the continuance of the present state of affairs. It is, it says, idle to inquire why, previous to the events of September 30, the Porte so long resisted the proposed Armenian reforms, and whether its action was due to outside influence or to the apprehension of a dangerous outburst of Mahomedan fanaticism. But, in presence of the fact that since then the situation has become much worse, it is asked what can the Porte hope from further refusal and procrastination? Is it

expected that the Powers will not hold together, or is it imagined that England will give way before Mahomedan fanaticism at a time when the Mediterranean fleet is stationed at Lemnos to enable her to enforce the acceptance of her demands should it be found necessary? While all the Powers are conscious of the seriousness of the situation the Porte alone seems indisposed to recognize it. Yet the lapse of ten days and the efforts made to reassure the population have failed to dispel the terror and anxiety that prevail in Constantinople. The Ottoman Government, according to the newspaper in question, has no longer any choice. It must submit to the speedy adoption of the Armenian reforms if it wishes to prevent a general outbreak. It may be yet possible for the Sultan by a stroke of the pen to avert the peril which threatens the Ottoman Empire and to save Europe from grave anxiety. Every hour's delay adds to the seriousness of the situation.

According to the *Pester Lloyd* the action of Lord Salisbury, the severity of which was not at first understood by the friends of Turkey, is now considered as perfectly justified. It is seen that a stern application of force was the only means of bringing the Turkish authorities to a recognition of their duty and the requirements of the situation. Considerable attention has been attracted here by the vehement attacks of certain organs of the Russian Press upon the policy of the English Government, which is charged with attempting to make political capital out of its intervention in Armenian affairs. One of these journals declares that England is taking advantage of the present opportunity in order to prepare difficulties for Russia. It wishes to involve the Armenian subjects of the Tsar in the existing confusion in Turkish Armenia, and thus to create a new Bulgaria. According to another Russian journalist, who comments on the same theme, this second Bulgaria if once formed would sooner or later extend to the Caucasian mountains.—*Our Own Correspondent.*

THE TIMES, TUESDAY, OCTOBER 15, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 13.

Nothing has arisen to disturb the lull which set in three days ago. With the help of the dragomans of the Embassies, the evacuation of the Armenian churches was completed yesterday. Business on the Bourse became once more brisk,

and there was a sharp recovery in prices. To-day the streets and promenades of Pera, which were recently almost deserted, exhibit their normal Sunday throng, and I am assured that all the Armenian shops, which have been closed by order of the committee for 12 days past, will be reopened to-morrow.

This is satisfactory so far, but no confidence can be placed in the continuance of the present tranquillity, because none of the conditions which brought about the recent disturbances have been changed. The elements of the situation are precisely what they were a fortnight ago. The only variation is that the Palace acknowledges its debt of gratitude to the Ambassadors for the intervention of the dragomans, by which alone the Armenians were induced to leave the churches and return to their homes. But the sense of gratitude is insufficient to bring the Sultan to grant forthwith the reduced scheme of reforms now demanded by the Ambassadors. The Sultan accepts the scheme in principle, but declines to promulgate it immediately, on the ground that by so doing he would appear to be acting under pressure. This is unfortunate, for, although the Armenians will not be satisfied with these modified reforms, they might, if the scheme were promptly adopted, be induced by the Ambassadors to accept them as an instalment.

Indeed, it might be shown to them that real reforms, thoroughly workable, although of limited scope, would be more advantageous than the nominal adoption of a scheme so distinctly unworkable as that which was first presented for the Porte's acceptance. But delay will jeopardize the best possibilities, for if the simplified scheme be not promptly granted, and if the present lull be not turned to account to secure Armenian acquiescence in it, the storm will certainly gather again and break out with new and more obstinate violence.—*Our Correspondent.*

CONSTANTINOPLE, Oct. 12.

The Turkish official account of the recent troubles at Trebizond is as follows :—

“ On the 20th ultimo two Armenians of Trebizond fired at Bahri Pasha, the ex-Vali of Van, and at the commandant of the troops, wounding both of them. The culprits were arrested. Two days later an Armenian wounded a soldier in a street disturbance, and disorders broke out, which, however, were subdued, thanks to the measures taken by the Imperial authorities. Nevertheless, four days afterwards, a number of Armenians attacked a group of Mahomedans, and fresh riots broke out at Meidani-Charki, a very busy part of the town, with the result that a regular conflict took place between Armenians and Mahomedans. The police and gendarmerie interfered, but were fired upon by the Armenians, who refused to listen to the advice of the officers to disperse and avoid further trouble. The riot then became so serious that a number of persons were killed or injured on both sides, the Mahomedans losing about 40, while the Armenian victims numbered nearly 200, including a few women. Order has since been completely restored.”

OCTOBER 13.

It is understood that the British Government is firmly resolved to secure the adoption of the Armenian reforms proposed by Great Britain, France, and Russia, and will not hesitate in case of necessity to bring strong pressure to bear upon the Sultan to that end. The object of the visit paid yesterday by Zekki Pasha, one of the Sultan's aides-de-camp general, to Sir Philip Currie was to express to the Ambassador the anxiety felt by his Imperial Majesty owing to the attitude of the British Government in regard to the question of reforms.

All the foreign guardships except the British have now returned to Therapia.—*Reuter.*

ODESSA, Oct. 12.

An enormous quantity of ammunition has arrived in the Caucasus for the Russian Army there, and several regiments have just taken up their quarters near the Turkish frontier.—*Our Correspondent.*

ST. PETERSBURG, Oct. 14.

The *Novoe Vremya*, in an article published to-day on the Armenian question, expresses the view that the gravity of the situation imposes on the Powers the necessity of holding a European conference should the Ottoman Government, by rejecting the scheme of Armenian reforms, persist in refusing to guarantee Christians in the East against Mahomedan fanaticism. The object which the conference would have in view would be the establishment of European control over the Turkish provinces inhabited by Armenians.—*Reuter.*

ROME, Oct. 14.

Mr. Edward Atkin, Secretary of the London Armenian Relief Committee, has been received by Cardinal Rampolla, to whom he presented a memorial, to be forwarded to the Pope, on the unhappy condition of the Armenians in Turkey and the necessity for prompt remedial measures. The Cardinal, in the name of the Pope, expressed the liveliest sympathy for the Armenian cause as being the cause of civilization.

According to the *Tribuna*, Mr. Atkin was to have had an audience with the Pope after his reception by Cardinal Rampolla, but at the last moment the audience was countermanded. This, it is added, was owing to representations made by the Turkish Embassy to the Rector of the Armenian College for the purpose of preventing the audience.—*Reuter.*

[A portion of the above appeared in our Second Edition of yesterday.]

THE TIMES, WEDNESDAY, OCTOBER 16, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 14.

The Ambassadors of Great Britain, France, and Russia, and Said Pasha, Minister for Foreign Affairs, met yesterday and to-day at the residence of M. Cambon with the object of drawing up the final scheme of Armenian reforms.

The state of affairs in this city continues tranquil. Nevertheless, many Armenian shops in Stambul remain closed, their owners fearing to reopen them. The streets continue to be patrolled by detachments of police.

OCTOBER 15.

The outlook with regard to the probability of the Sultan's being speedily induced to accept the proposals of the Powers in the matter of the Armenian reform scheme is now regarded as more hopeful.—*Reuter*.

VIENNA, Oct. 15.

It is understood here in well-informed circles that there is now a fair prospect of the negotiations between the representatives of the intervening Powers and the Porte being brought to a satisfactory conclusion at an early date. The understanding between England, France, and Russia remains intact, and the Porte, it is said, shows a readiness to meet the Ambassadors half way.—*Our Correspondent*.

ST. PETERSBURG, Oct. 15.

The bitter hostility of Russian newspaper writers towards England on the subject of the Armenians becomes more intense and more striking every day. Throughout most of the year the Russian Press has been more than usually distinguished by its unfriendly tone, which, indeed, may be said to be its normal condition of feeling as regards England and English policy. In respect of England's attitude during the war between China and Japan, and in relation to the Pamir agreement, this anti-English feeling, led and inflamed principally by the *Moscow Gazette* and the *Novoe Vremya*, has been amply displayed, but it now seems to have reached almost the point of frenzy in regard to the crisis in Constantinople and the news of an alleged bombardment of a Turkish town by British gunboats. To-day's *Novoe Vremya* publishes a violent attack on England for her assumed machinations, her cunning perfidy, and insolent behaviour.

Prince Mestchersky in his *Citizen* calls loudly for the withdrawal of Russia and France from the diplomatic alliance of the three Powers in their work of persuading Turkey to better the lot of the Armenians. England is represented as turning the Armenian question into a military or naval adventure for her own benefit directed against Russia at Turkey's expense, and the whole trouble with the Armenians in Constantinople is deliberately explained to be a preconceived plan dictated to the Armenian Revolutionists by the Machiavellian politicians of England, whose artful design is to create a second Poland for Russia among the Russian Armenian subjects in the Transcaucasus. The columns of the *Novoe Vremya* and *Grachdanin* abound with much more of this sort of nonsense, which temper and patience, to say nothing of knowledge of the facts, will not permit to be taken seriously. If the action and intentions of the Russian Government were known as well as those of England, the Russian Press would probably not find it convenient to waste its impotent wrath so much in the wrong direction.—*Our Own Correspondent*.

THE TIMES, FRIDAY, OCTOBER 18, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

REFORM SCHEME ACCEPTED.

CONSTANTINOPLE, Oct. 17.

The Sultan's acceptance of the Armenian reform scheme has been officially communicated to the Ambassadors.

OCTOBER 16, EVENING.

By the Imperial sanction to the proposals of the three Powers the diplomatic side of the Armenian question will disappear, and diplomacy will thankfully draw its stakes and retire from a dismal and toilsome game. But the Sultan's acceptance of the reform scheme will not settle the question from an Armenian point of view, while it may tend to aggravate Mahomedan exasperation as being a preferential act of liberality towards a Christian folk, for so the Mahomedans regard the act, notwithstanding the scrupulously heedful wording which is intended to impart a general character to the new charter. Thus it is to be feared that there is more trouble yet to come out of the situation.

The general outlook is better to-day. The Bourse is firmer, and the Armenian shops are open. Ministers in Council are considering the question of a conversion of the Custom-house loan, negotiations for which with the Ottoman Bank were suspended six weeks ago. This operation would give the Treasury some ready cash, of which it is in great need.—*Our Correspondent.*

CONSTANTINOPLE, Oct. 17, 8 40 P.M.

An Imperial Iradé has been issued approving the Armenian reform scheme drawn up by the British, French, and Russian Embassies in conjunction with the Porte.

OCTOBER 16.

The Commission appointed last week to inquire into the cases of the Armenian prisoners has caused 47 of them, who were found innocent, to be released.

The police believe that several leaders of the Armenian movement, including some members of the Revolutionary Committee, have concealed themselves in churches. On the 14th inst. 200 Armenian women called upon the Minister of Police to obtain news regarding some of their missing relatives. They were sent back by the police, who told them that all prisoners would immediately be released. To-day a number of women contemplated proceeding to the Porte in order to submit their grievances to the Grand Vizier, but up to the present no such demonstration has been made. The Porte having solicited the Patriarch's intervention to prevent the demonstration, the Patriarch, whose indisposition continues, replied that the Government was in a better position to take the necessary measures, inasmuch as he himself had no longer any influence with the Armenian population.

The request made by the British Embassy for permission to visit the prisons has been granted. Mr. Lister, Second Secretary of the Embassy, accompanied by Vice-Consul Blech and Mr. Thompson, superintendent of the English prison, accordingly inspected the Turkish prisons to-day.

The number of killed in the late disturbances at Trebizond is now stated to have reached 400. The disorders were promptly quelled, and the Grand Vizier issued a peremptory order making the Governor responsible for all loss of life which might occur.

The Sultan urged M. de Nelidoff, the Russian Ambassador, to have the Russian gunboat at Trebizond recalled, but without result. French and Russian steamers arriving from Trebizond have brought to Constantinople numbers of Armenian refugees.

Further advices received here regarding the disturbances in the district of Ismid show that the Mahomedans attacked the Armenians without provocation on the 9th inst., while the market was being held at Akhissar. Some 20 dead bodies of Armenians were thrown down the wells, but were afterwards recovered and interred in the presence of the Armenian Bishop of Ismid. The arrival of the Kaimakan of Geiveh finally put an end to the attacks upon the Armenians.

Reports have been received from various districts in Anatolia of the disarming of the Armenian inhabitants, while arms have been given to the Mahomedans. In the district of Kharput a quantity of arms have been distributed among the Turks, but the Vali, on being questioned on the matter, replied that if the Armenians remained quiet no harm would happen to them.

It is stated that the lawyer Izzet Effendi, who was recently arrested for posting up seditious placards, died the day before yesterday in the Yildiz Prison.—*Reuter.*

PARIS, Oct. 17.

The *Temps* looks on the Armenian question as settled, the Ambassadors of the three Powers having telegraphed yesterday to their Governments that the Sultan had agreed to their demands, and that Said Pasha was then conferring with them. It compliments the Sultan on his compliance, and calls on the Powers to respond to so great a sacrifice by conservative and moderate action.—*Our Own Correspondent.*

THE TIMES, SATURDAY, OCTOBER 19, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 17.

The Ambassadors of the six Great Powers met yesterday evening at the residence of M. Cambon, in order to exchange their views on the present situation. Their Excellencies decided to address a collective communication to the Armenian Patriarch soliciting his good offices to put a stop to the Armenian agitation. The communication, which will be handed to the Patriarch by the dragomans of the British, Russian, and Austro-Hungarian Embassies, is intended to strengthen the hands of the Government.

The firearms, numbering about 288, which were taken from the Armenian refugees on their leaving the churches, will be deposited at the Ministry of War by the dragomans of the German, French, and Italian Embassies in parcels bearing the seals of the Embassies.

Mr. Lister, Second Secretary of the British Embassy, on his visit to the Turkish gaols, saw about 300 Armenian prisoners, including 118 wounded, who were in hospital. Eighteen of them were suffering from serious injuries, chiefly on the head. Up to yesterday the commission charged to establish the guilt or innocence of the prisoners had released in all 80 persons.

OCTOBER 18.

M. de Nelidoff, the Russian Ambassador, was received in private audience to-day by the Sultan after the Selamlik.—*Reuter*.

CONSTANTINOPLE, Oct. 17.

As an instance of the excitable state of feeling here it may be mentioned that Sir Philip Currie received this morning from an Armenian source a warning that the Young Turkey party may very likely induce some Armenian miscreant to attempt his life in order to disgrace the Armenian people.—*Our Correspondent*.

VIENNA, Oct. 18.

The final acceptance by the Sultan of the Armenian reform scheme would have made a better impression had it come in proper time. If, instead of prevarication and delay, the Sultan had shown an earnest desire not only to meet the wishes of the Powers, but to do what was just and right towards his own subjects, his authority at home and abroad would not have suffered as it has done. The result has been diametrically opposite to what he expected. In presence of the ferment in the Mahomedan world, the accord between the three co-operating Powers among whom the Sultan hoped to sow division is likely to be strengthened. On the other hand, the awakening of Mahomedan fanaticism bodes evil to Abdul Hamid himself. He has never been regarded, either in his own country or by foreigners, as a very strong ruler. On this occasion he has proved himself to be a shortsighted one. Whether it be spontaneously or on the advice of certain members of his *entourage*, he has acted throughout in this question with a

minimum of statesmanship. Yet the view taken in Vienna is not pessimist, at all events, so far as the international situation is concerned. There are up to the present no palpable indications of any disagreement among the intervening Powers, and there is every reason to believe that they have had, and still have, the good will of Austria-Hungary. This satisfactory understanding should be maintained at almost any cost. It has done good and useful work in the matter of Armenian reform, it is unquestionably well calculated to promote the interests of general peace, and should, at all events, be continued on behalf of the Christians in Turkey.

The semi-official organ *Die Presse* observes that it can give Ottoman statesmen no better or more sincere counsel than to execute the Armenian reforms with as little delay as possible, and then immediately turn their attention to administrative reform in the European provinces of Turkey. It foresees that the Macedonian question will become acute at the next opportunity, and points out that there is even an outcry for social and political improvement among the Mahomedans themselves. The *Presse* recalls in this connexion an interesting historical fact dating from 20 years ago. When the Bosnian insurrection broke out in 1875 Count Julius Andrassy, who was then Minister for Foreign Affairs in this country, advised the Porte to introduce reforms throughout the Ottoman Empire. This counsel was renewed after Midhat Pasha's attempt at constitutional government had collapsed and the Servian war was imminent. At that time Count Andrassy suggested that it would be advisable to introduce judicial and administrative reform, at all events in Bulgaria. This well-meant advice was, however, neglected in Constantinople, and the events which ensued were the consequence. The *Presse* remarks that the present situation of Turkey is not unlike that of 1875, and is perhaps even less satisfactory. It urges the Porte to profit by the history of the past 20 years, in order that the events of that period, which reduced Turkey's European possessions by one-half, should not now have a sequel.—*Our Own Correspondent*.

THE TIMES, MONDAY, OCTOBER 21, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, OCT. 19, EVENING.

The Imperial Hatt proclaiming the reforms which have been conceded has not yet appeared, the fact being that the Sultan is so fastidious about the wording of the proclamation that the secretaries of the Imperial Chancellerie have not yet been able to shape it to his Majesty's liking. The Sultan, of course, is fain to give the document the strongest possible colour of spontaneity, so that the Armenian may not triumph nor the Mahomedan repine, and Ministers have been all day at the Palace helping his Majesty to achieve his purpose. But in that purpose his Majesty misses the fact that both Armenian and Turk are fully informed as to the manner in which the Sovereign's assent to the reforms has been obtained by diplomatic pressure. Moreover, neither Turk nor Armenian attaches any real importance to the coming charter, or believes in his heart that he will derive benefit from it.

It is a subject of remark that the first act of the Ambassadors, after receiving an intimation of the Sovereign's sanction to the reforms, was to send their Dragomans to the Armenian Patriarch to entreat him to use all his influence to pacify the population and bring them back to tranquil courses. This does not suggest profound confidence in the soothing effect of the expected charter of reforms.

Октябрь 20.

An official communication published in this morning's Turkish newspapers announces the promulgation of the Iradé of reforms. The preamble prefacing the announcement refers to the Hatt of Gulhaneh, which opened employment in the public service to all Ottoman subjects, and recites how the Sultan Abdul Hamid, following the noble example of his illustrious predecessors, has never ceased ordaining measures to promote the progress, well being, and tranquillity of all his subjects. Among these measures it refers to the extensive reforms introduced in the organization of the gendarmerie and police, the founding of schools, and the construction of railways, quays, and ports. In the same manner the Imperial Government, having formed the project of introducing some necessary reforms into the provinces of the Empire, has decided for the moment to apply these reforms to some vilayets in Asia, where their application will be in conformity with the spirit of the Imperial Hatt of Gulhaneh and the Firman of 1272.

Then follows a list of reforms under 18 heads, of which four bear more particularly upon the relations between the Kurds and their neighbours.—*Our Correspondent.*

CONSTANTINOPLE, OCT. 18.

The new reform scheme contains the essential points of the draft project of May 11.

The appointment of Feti Bey, brother of Nacum Pasha, Governor of the Lebanon, as Imperial Deputy Commissioner for the execution of the reforms is imminent, his nomination having already been approved by the three Ambassadors.

The dragomans of the British, Russian, and Austro-Hungarian Embassies called to-day upon the Patriarch in order to present the collective communication from the Ambassadors soliciting his good offices to put a stop to the Armenian agitation.

Октябрь 19.

When making a communication to the Ambassadors yesterday in reply to the collective communication soliciting his good offices in putting a stop to the Armenian agitation, the Armenian Patriarch expressed to the dragomans who presented the communication his joy and satisfaction at the issue of the Imperial Iradé granting comparative reforms. The great majority of the nation, declared his Beatitude, only wished for reforms guaranteeing their lives, position, and property, and he hoped that the execution of the reforms decided upon would attain this object.

Sir Philip Currie, the British Ambassador, visited the Grand Vizier and Said Pasha to-day.

Октябрь 20.

The Porte to-day communicated to the Ambassadors of Great Britain, France, and Russia the scheme of Armenian reforms agreed upon, accompanied by the Imperial Iradé sanctioning the reforms.—*Reuter.*

BERLIN, OCT. 20.

In diplomatic circles here the acceptance by the Sultan of the Armenian reform scheme is greeted with considerable satisfaction, and there is no inclination to grudge Lord Salisbury the credit for having carried to a successful issue the difficult legacy bequeathed to him by his predecessor. It is pointed out that in the interests of peace the decision of the Sultan is to be heartily welcomed, as England had gone too far to draw back, and it would have been impossible to foresee the end of the complications which would certainly have arisen had she been compelled to resort to action in order to carry out her plans. Such anxieties have been dispelled by the publication of the Imperial Iradé. Though Germany's attitude towards the Armenian question has been very unobtrusive, it would scarcely be just to deny her any share in the success obtained chiefly by England, Russia, and France, as she has repeatedly exhorted the Sultan to restore order, and has pointed out to him the possibility of granting moderate concessions, thereby facilitating the task of the Powers more nearly concerned.

At the same time, it is felt that the formal acceptance of the reform scheme is only, so to speak, the first, if perhaps the most arduous, stage of the journey undertaken by England, Russia, and France in common, and that it remains to be seen whether the Sultan will be able and willing to put it into practice. The *Cologne Gazette* says:—

"It is impossible to foresee the future development of affairs in Armenia and in Turkey. Good as the intentions of the Sultan may be, he lacks energetic and just officials to administer his will. It cannot be denied that both the Armenian and the Macedonian population are in a state of lively ferment. It will be a difficult task to pacify them and to induce them to work together in peace towards the attainment of the common end in view. It is to be hoped that the Sultan will succeed in securing capable men to carry out the work of reform, so as to awaken the confidence of the population in the return of peaceful times. The Powers, at any rate, are animated by the sincere desire to make the accomplishment of this task as easy as possible."—*Our Correspondent.*

ROME, OCT. 19.

The Vatican organ, the *Osservatore Romano*, categorically denies and describes as calumnies the statements (1) that Mr. Atkin, the delegate of the Anglo-Armenian Committee, who recently arrived in Rome, had obtained the promise of an audience with the Pope, which was subsequently countermanded; (2) that this countermanding was due to the steps taken by the Turkish representative in Rome; and (3) that Mr. Atkin had handed to Cardinal Rampolla a document containing facts of extreme importance.—*Reuter.*

THE TIMES, TUESDAY, OCTOBER 22, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 20.

The new reforms to which the Sultan has just given his sanction are embodied in an official communication to the Turkish newspapers. They are stated to be applicable to certain Asiatic provinces on the basis of existing laws, and comprise reforms in the administration of the *Nahiés* (communal districts), the inspection of prisons by six judicial inspectors, the formation of a mixed body of police and gendarmerie in each vilayet in proportion to the number of the population, and the appointment of a sufficient number of rural policemen. They also include the following provisions:—

1. The inhabitants and the local landed proprietors will be protected by gendarmes and troops when they visit their pasture lands in the mountains. The inhabitants will thus be able to conform to the laws regarding the carriage of weapons.

2. The nomadic tribes will be settled on lands granted by the Government.

3. Special regulations will be drawn up by the Minister of War for the regiments of Hamidieh Cavalry.

4. A committee of four members, under the presidency of the director of the Cadastral survey office, will be formed in each vilayet and sandjak in order to examine and verify all titles to property.

5. Four officials will be sent each year from Constantinople to inquire into any abuses on the part of the new administration.

6. The collection of taxes is to be intrusted to the *Mukhtars* and to taxgatherers elected by the inhabitants.

7. The sale of tithes will take place separately in each village.

8. The *corcés* system will continue abolished.

9. The sale of land or cattle necessary for the subsistence of persons imprisoned for public or private debts is forbidden.

It is still uncertain whether the present communication is intended to take the place of the expected Imperial *Hatt* promulgating the reforms agreed upon by the Embassies of Great Britain, France, and Russia, with the Porte, or whether it is merely intended to prepare the public for the publication of the *Hatt*.

OCTOBER 21.

Sir Philip Currie, the British Ambassador, will leave here on Thursday next for London on several weeks' leave of absence.—*Reuter*.

TIFLIS, Oct. 21.

Advices received here from Erzerum state that the Sultan's *Irade* approving the Armenian reform scheme has caused great rejoicings among the Armenians at that place, and that a thanksgiving service was to have been held at the cathedral yesterday. It is added that rigorous measures had been taken for the protection of the Armenians against the Kurdish and Turkish population. A report was current at Erzerum that Shakir Pasha, the Imperial Ottoman Commissioner for Armenia had been summoned to Constantinople.—*Reuter*.

The *Berliner Tageblatt* publishes an account of an interview which its Rome Correspondent has had with an "influential and well-informed personage" on the Armenian question. According to this authority, the promulgation of the Imperial *Irade* is equivalent to the triumph of the British policy which, in spite of all apparent hostility, is only bent on maintaining the *status quo*, and is therefore acting in the interests of Turkey. In view of the Armenian movement, which while set on foot and kept alive by Russia was also supported by the humane feelings and ignorance of the English people and Press, the British Government made every effort to gain concessions for the Armenians and thereby remove an incident which contained so many dangers for England. The chief motive of the Russian diplomatic action in rousing the Armenians would seem to have been the desire to secure the Turkish half of Armenia—an object which England naturally desired to frustrate at any price. The Armenian Committees, supplied with Russian money, circulated alarming statements all over the world, and England had advocated the speedy introduction of reforms in Armenia so as to remove any cause of discontent and to checkmate the Russian intriguers.—*Our Correspondent*.

BERLIN, Oct. 21.

THE TIMES, FRIDAY, NOVEMBER 1, 1895.
 THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Oct. 31.

The supreme importance of a thoroughly efficient and independent commission of control for the execution of the new reforms will be understood when it is remembered that the commission is the one link of connexion between the reforms and diplomatic influence. For this reason the result of Kiamil Pasha's strenuous endeavours to secure the appointment of men of high character on the commission is awaited with anxious interest.—*Our Correspondent.*

CONSTANTINOPLE, Oct. 30.

According to Armenian advices the number of Armenians killed during the recent outbreak at Bitlis was not less than 800, while the loss of life on the Turkish side was trifling.

It is reported from Trebizond that three Armenian notables, of whom one was an ecclesiastic, have been summarily tried for being concerned in the recent disturbances there, and that it is the intention of the Government to execute them without delay. In view of the circumstances of the troubles at Trebizond, where a large number of Armenians were killed, this report has produced an extraordinary sensation here.

Intelligence from Mush states that the Armenian notables have been conferring with the leading Turks on the best means of preventing any disturbances there. The Turks laid down the condition that the American missionaries at present engaged in the distribution of relief to the necessitous people of the Sasun district should withdraw within three days, otherwise a repetition of the Bitlis massacres was to be apprehended. In view of the critical situation, Mr. Terrell, the United States Minister, has advised the missionaries to withdraw for the time being.

Mr. Herbert, the British Chargé d'Affaires, and Mr. Terrell have made identical representations to the Porte demanding protection for the missionaries. Mr. Terrell further informed the Ottoman Government that he should hold it responsible for the lives of the missionaries. The Porte has consequently decided to send troops for their protection.

The Kurds of Sasun threaten to plunder the Armenians after the departure of the foreign missionaries. It is feared that fresh troubles will arise at Sasun unless the authorities take special measures, and the Armenian Patriarch has made an appeal to the Embassies, urging that the Powers should intervene for the purpose of averting a massacre.—*Reuter.*

THE TIMES, MONDAY, NOVEMBER 4, 1895

THE ARMENIAN QUESTION.

CONSTANTINOPLE, Nov. 2, EVENING.

Nothing has been yet decided as to the tenour of the Porte's reply to the Ambassadors' Verbal Note, nor have the monavins for the six vilayets been appointed.

NOVEMBER 3.

The official report of some riots at Diarbekr attributes them to an attack by Armenians on the mosques, ending in a conflict with fatal results on both sides. A fire broke out in the bazaar, but was extinguished and order was re-established.

Official advices from Zeitun report the murder by Armenians on the Marash road of a Turkish officer and his wife and children. The murderers, 300 in number, afterwards raided the village of Guhaki.

A gathering of Kurdish chiefs and followers near Erzerum, whom the official account describes as malefactors, have been dispersed and "prevented from realizing their project."—*Our Correspondent.*

CONSTANTINOPLE, Nov. 1.

The difficulty regarding the American missionaries at Sasun has been settled. The Governor of Mush has given assurances to Mr. Hampson, the British Vice-Consul, that he is prepared to assume all responsibility for their security, and the missionaries, who are now at Semal, continue the distribution of relief. The Governor is confident of being able to maintain order in the town of Mush, but depredations by Kurds in the rural districts are reported.

NOVEMBER 2.

The situation in the Asiatic provinces of Turkey continues to be of a very serious character, and is now regarded as bordering on a state of general revolution. Trouble is reported from nearly all sides, and every day brings news of fresh disorders.

Disturbances have broken out at Bulanik and Kharput. At the former place the Armenian Protestant pastor was killed. Owing to a communication from the American missionaries at Bitlis that they are in imminent danger, Mr. Herbert, the British Chargé d'Affaires, and Mr. Terroll, the United States Minister, will make fresh representations to the Porte to insure the safety of the missionaries.

The latest advices from Erzerum show that the disturbances there were of a more serious character than appeared from the first accounts, 200 dead bodies having already been counted. According to one statement, order was restored through the intervention of the troops, while another report says that the pillaging of the Armenian shops and houses by the Turkish populace continues.

The reports concerning the origin of the outbreak are contradictory. The Turkish version says that the Armenians provoked the rioting by attacking the gendarmes, but this statement is not confirmed by other reports. Troubles have also broken out at Orfah, in the vilayet of Aleppo, and the position of the troops in the Zeitun district continues very critical. Serious disturbances are also reported from Sivas and Diarbekr. At Sivas the Armenian quarter is said to have been attacked by a Turkish mob, which plundered shops and houses and massacred the occupants. The Armenian Bishop has telegraphed to the Palace and the Porte for assistance.

The Armenian population of Anatolia is making preparations for the despatch of delegates to Constantinople charged with presenting a petition to M. de Nelidoff, the Russian Ambassador, imploring the Tsar's protection and requesting the prompt temporary occupation of the Armenian provinces.

The Armenian clergy contemplate addressing an appeal to all the Christian Churches, invoking their aid on behalf of the afflicted Armenians.

The Porte entertains strong hopes that the calling out of the reserves, numbering about 40,000 men, will enable the Government to restore order in the provinces.

The Grand Vizier has despatched a telegraphic circular to the Valis instructing them to do their utmost to calm the Mahomedan population, and to recommend the people to remain quiet and abstain from resorting to acts of vengeance.

In consequence of the repeated representations made last Wednesday and Friday by Mr. Herbert, Mgr. Izmirlian, the Armenian Patriarch, has sent a circular to all the Bishops of Anatolia, enjoining them to use their best efforts to maintain tranquillity among the Armenians and to exhort them to await peacefully the execution of the reforms. It is, however, feared that, in view of the great excitement of the public mind, the injunctions of the Grand Vizier and the Patriarch will have but little effect.

NOVEMBER 3.

An official communication to the newspapers announces the appointment of the Commission of Control for the execution of reforms in the Asiatic provinces, under the presidency of Shefik Effendi, president of the Department of Petitions of the Court of Final Appeal and president of the Sasun Committee.

The members are Djemal Bey, manager of the Bank of Agriculture; Karathéodory Effendi and Abdullah Bey, councillors of State; Johannes Effendi, procureur of the Imperial Court of Accounts; Djelal Bey, president of the Offences

Court in the Court of Appeal; and Dilber Effendi, legal councillor to the Minister of Finance.—*Reuter.*

WASHINGTON, Nov. 2.

Sir Julian Pauncefote to-day had a conference with Mr. Olney, Secretary of State, for the purpose of proposing on behalf of the British Government joint action to a limited extent in Turkey with a view to insuring the safety of citizens of Great Britain and of the United States resident in that country. It is believed that Mr. Olney has as yet not given any answer to the proposal.—*Reuter.*

BERLIN, Nov. 3.

Tewfik Pasha, the Ottoman Ambassador to Germany, having been summoned by the Sultan to Constantinople, left for the Turkish capital yesterday afternoon.—*Reuter.*

BERLIN, Nov. 3.

The *Cologne Gazette*, commenting on the observation of the Vienna Correspondent of *The Times* that "during the whole of the negotiations with the Porte on behalf of the Christians in the East, Germany has displayed indifference," says:—

"The German Government is indeed not accustomed to blaze abroad its diplomatic actions, but it has long been a matter of public notoriety that from the moment when the Armenian troubles began to assume a more serious character it exhorted the Porte with emphasis to take measures for the execution and vindication of international treaties and for the preservation of quiet and order. The Imperial Government was induced to take this step out of consideration, not only for the maintenance of peace, but also for the interests of the Sultan and of Turkey, which people in Berlin do not contemplate from the same point of view as Mr. Gladstone and the Armenian Committee. Many months ago we were in a position to state that the German Government had exerted its influence in Constantinople towards the attainment of this object. It has since then firmly maintained this standpoint and the present peaceful settlement is due in no small measure to its action in the matter."

—*Our Correspondent.*

THE TIMES, THURSDAY, DECEMBER 12, 1895.

THE ARMENIAN MASSACRES.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—I have received this morning a letter from Van, written by one who is in a position to know the truth of what he writes. He says :—

“ You may draw a line from Trebizond on the Black Sea through Erzingjan and Diarbekr across the Tigris north of Mosul to the Persian frontier, and label all Turkey east and north of that line ‘ Pandemonium.’ There have been massacres of Armenians in nearly all the principal towns in this area, except hitherto Van. You will probably see in the papers that they were provoked by the Armenians, but that is not true. In each case they were carefully planned by the Turks with the knowledge and approval of the Government. Not only that, but the Kurds and other robbers have been plundering the villages and killing the villagers on a scale almost unprecedented. I am told that the Kurds have plundered in this province alone 160 villages, and killed 70 men in the last three weeks. They have not only taken the sheep and cattle, but the household goods and winter supplies of the unfortunate villagers. They killed six men and completely plundered a village eight miles from Van. The people in this town have been in mortal terror for some days past of an attack from the Kurds. A French priest has asked for a police guard of five or six men in his house. Most of the schools and shops are shut, and the Americans have also been rather uneasy. Thus have the reforms been inaugurated ! As one remarked to me, ‘ Recommend me to European diplomacy !’ The reforms don’t amount to very much anyhow on paper ; most of the starch has been washed out of the original proposal made in May last. But even if they were to be enforced as they stand it would be something. The talk in the papers about Shakir Pasha having been instructed to see that they are strictly carried out sounds rather ironical here, especially as the massacre of about 500 people at Erzerum has been carried on under his eyes, and the plundering of the Kurds here is attributed to his inspiration.”

In the face of this appalling state of things the six Powers of Europe stand powerless, outwitted by the intrigues of the Sultan and his corrupt counsellors, and distrustful of one another’s purposes.

Let another six months pass and there will be few Armenians to protect.

December 9.

PHIL-ARMENIAN.

THE TIMES, WEDNESDAY, DECEMBER 18, 1895.

*HOLY INNOCENTS' DAY AND THE
ARMENIAN MASSACRES.*

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—In a few days more the festivities of Christmas will have been celebrated by a happy Christian nation in comparative oblivion of the outrages which are being inflicted on their co-religionists in the near East. In the Church's calendar the joy of Christmas is intimately associated with the remembrance of that first persecution of those who were in any way identified with the Infant of Bethlehem, by the prototype of the evil ruler who now sways the destinies of the Turkish Empire. May I be permitted to suggest that there would be a peculiar fitness in setting apart Holy Innocents' Day, December 28, as a day for the expression in our churches of the sympathy of Christian men in this country with the suffering and outraged women and children of Armenia, and of special intercession that Almighty God may be pleased to point out some way to the Christian rulers of the world by which the intolerable burden of wrong may be lifted from those fair districts which are now desolated by the rule of the Sultan?

Yours faithfully,

HENRY S. LUNN.

5, Endsleigh-gardens, N.W., Dec. 17.

THE TIMES, WEDNESDAY, DECEMBER 18, 1895.

MR. GLADSTONE AND THE ARMENIAN QUESTION.

A meeting convened by the London Nonconformist Council to protest against the Armenian massacres was held last evening at the City Temple. Dr. Parker presided, and there was a crowded attendance.

DR. CLIFFORD, as president of the Council of the Free Churches of London, read a letter which he had received from Mr. Gladstone—an announcement which was received with vociferous cheering. It was dated the 16th inst., and was as follows:—

“ Rev. and Dear Sir,—The Nonconformists do themselves honour by the meeting of to-morrow. We witness at the present moment a strange spectacle. The six Great Powers of Europe, which between them spend over £200,000,000 in each year upon what are termed defences, lie prostrate at the feet of the impotent Sultan of Turkey, who with their cognizance appears to prosecute massacres at his will from day to day. Presumably this is a condition of deep disgrace for us all—presumably now, and if it continues then finally and irrevocably. Which Power or Powers are to blame we know not. Our country is quite able to cope not only with Turkey but with five or six Turkeys, and she is under peculiar obligations. But she is not omnipotent. I sincerely cherish the hope that her Government has not been in any degree responsible for bringing about the present almost incredible, yet undeniable situation. At any rate it is some small consolation to know that you and your coadjutors are contributing your share towards filling full the measure of proof that the people of this country have no part or lot in such a matter, and are ready for whatever duties they may be called upon to perform.”

The following resolutions were carried unanimously:—

“ That this meeting records its profound sorrow that the united efforts of the Great Powers of Europe have utterly failed to prevent, even after the news of the fiendish atrocities at Sasun had been confirmed by decisive evidence, the recurrence of terrible massacres in various parts of Asiatic Turkey; implores her Majesty's Government to take such measures as will compel the Sultan to give to Christian subjects adequate security for life, honour, and property under effective and permanent European guarantees, and urges that this be done immediately, so that the whole of the Armenians in Turkey may not be slain or starved to death.”

“ That this meeting also records its regret that the Consular reports from Turkey have for more than three years been withheld from the British Parliament, and respectfully asks that the reports received during that time may be published without any further delay; and this meeting directs that these resolutions be presented to the Prime Minister and to the Ambassadors of the other Great Powers.”

On Sunday, the 1st inst., at the conclusion of the evening service at Lyndhurst-road Congregational Church, Hampstead, of which Dr. R. F. Horton is the minister, the following resolution was passed, nearly the whole of a congregation of some two thousand persons rising in support of it:—“ That this congregation of English men and women cannot separate without publicly and emphatically expressing grief and indignation with what it hears of the continued horrors and brutalities to which the inhabitants of the Ottoman Empire, both in Armenia and elsewhere, are still subjected. In the name of Christ it calls upon her Majesty's Government not to be content with promises of reform—promises made only to be broken—but at once to take active steps to put an end to the condition of affairs which brings to thousands of our fellow creatures misery, bloodshed, and death, and which no one can regard otherwise than as a disgrace to humanity.” This resolution was forwarded to Lord Salisbury. Mr. Donald M'Millan, who formed one of the congregation, also wrote to the Prime Minister, protesting against the manner in which this resolution was brought forward and passed, and he has received the following letter from the Foreign Office:—“ Sir,—I am desired by Lord Salisbury to acknowledge the receipt of your letter of the 4th inst., relative to the manner in which a resolution on the Armenian question was passed by the congregation of Lyndhurst-road Church, Hampstead, on Sunday last. I am to express his lordship's thanks to you for the information contained in your letter, and to say that in his opinion such resolutions are not likely to be of any advantage to the cause which they are intended to assist. I am, &c., ERIC BARRINGTON.”

THE TIMES, SATURDAY, DECEMBER 21, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

The following letter has been addressed by the Bishop of Hereford to all the incumbents in his diocese :—

“ The Palace, Hereford, Dec. 15, 1895. Dear Brother in Christ,—Feeling as I do the awful nature of the spectacle exhibited by the unspeakable and long-continued Turkish outrages in Armenia, whilst the Christian Powers of Europe, our own among the rest, stand idly and impotently looking on, although they prop the Sultan on his throne, and thereby make themselves responsible for the shameful things done under his rule, I cannot approach the Christmas season or think of all its happy associations, its family gatherings, and its worship of praise and thanksgiving, without asking you to invite the special prayers of your people during the coming weeks on behalf of those forsaken and perishing Armenian fellow-Christians. I say nothing of the blame that must rest somewhere for these dreadful misdoings, or of the shame and dishonour that Christian Europe is incurring by permitting their continuance. All I ask on this occasion is that throughout our diocese, in public worship and in private devotion, the intercessory prayers of priest and people may ascend from every parish and every home on behalf of those unhappy sufferers, and for their speedy relief and deliverance ; and, further, that all who may be moved in pity to send some Christmas gift, for the help of those who still survive, will send it to the Duke of Westminster’s committee, Grosvenor-house, London. It is sad beyond expression to feel that in this late era our Christian civilization should be overshadowed and defiled by the dark cloud of such atrocious deeds and such indescribable miseries. Believe me sincerely yours, J. HEREFORD.”

The Duke of Westminster has received the following official report from Lord Salisbury relative to the relief work in Sasun :—“ Vice-Consul Hampson writes from Mush on November 11 :—‘ Dr. Keynolds and Mr. Cole state that sufficient houses in each village are now completed to shelter the people during the winter, that necessary clothing and bedding has now been distributed, or is on its way ; that if the roads are not blocked by snow they hope in three weeks’ time that sufficient grain will be in the hands of the villagers to support them with care until the spring, and that the further purchase of cattle and sheep, as far as funds will permit, can best be carried out by the villagers themselves, who will come to Mush and receive the sums allotted for this purpose from Mr. Cole. Thus this work of humanity is brought to such a point that the 5,000 destitute inhabitants of Sasun and Talori can exist, though with some hardship, until such time as they will be able, it is hoped, again to provide for themselves. Of the immense labour required to attain this result in such a short time the Grosvenor-house Relief Committee will be able to judge when they receive the detailed reports of the missionaries.’ ”

THE TIMES, TUESDAY, DECEMBER 24, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

Yesterday evening, at St. Martin's Town-hall, Canon Gore delivered a lecture on "Our National Duty to the Armenians in Turkey." The Bishop of Rochester took the chair, and among those present were Mr. G. W. E. Russell, the Rev. the Hon. E. Lyttelton, Dr. Clifford, Mr. Albert Spicer, M.P., Rev. Agar Beet, Mr. Percy Bunting, Archdeacon Furse, Canon Mason, the Very Rev. Archpriest Baronian, Sir Lewis Morris, Mr. Scuttar, M.P., Mr. Sheldon Amos, Rev. Father Dulley (St. Peter's, London Docks), and Rev. O. W. Robinson, (All Hallows, Barking.)

The BISHOP of ROCHESTER, in opening the proceedings, said he thought he should express the feeling of every one in the room when he said they were glad to do anything, however trifling, which might represent in some tangible form the tension of their feelings upon the subject of the Armenian sufferings. He could not help being struck with the attitude of the Press on this question. In the earlier stages the Press showed a very lawful hesitation in accepting the information, but it was now pretty well unanimous in pronouncing a verdict on the case. Not much was heard now about the information being doubtful and uncertain. With regard to one element in the matter, he thought the fact of England's guaranteeing the Asiatic dominions of Turkey was becoming intolerable to the consciences of Christian nations. (Cheers.) The friends of the Armenians were not clamouring for war. They were not there to do anything so presumptuous and meddlesome as to dictate any course of policy; and they believed that if only the powers of Christendom were moved by Christian feeling and responsibility in this matter there would not be the most trifling occasion for war. That meeting was held to show those with whom the responsibility lay that if they would give the word for forward action their decision would be received with infinite relief, and they would receive a most earnest support. (Cheers.)

CANON GORE, in the course of his lecture, said that they were gathered together to ask what was their responsibility towards the Christian Armenians in view of the present horrible, and he might almost say desperate, situation. All scepticism as to the brutal treatment accorded to them had now vanished. The reforms that had been promised had put the Mahomedan on his mettle, and now something which looked unmistakably like deliberate organization was apparent in the treatment of the Christians. There was one glorious feature in all these proceedings, and that was the adherence of the Armenians to their faith. (Cheers.) What had been going on in the last month appeared to be a deliberate determination so to reduce the number of Armenians in the provinces affected as that, supposing reforms were instituted and offices were to be held in proportion to population, their number will be found to be insignificant. Since 1892 the Consular reports had been withheld from the public, and they had a right to look suspiciously on their suppression, which could only be accounted for by the supposition that, if their contents were widely and generally known, the storm of indignation would have been such as to sweep aside diplomacy and make it plain what the nation would and would not stand. (Cheers.) What were they to do? First, to register the public determination to trample under foot the policy of maintaining the Turkish power in Europe. (Cheers.) Secondly, he would suggest that an offer should definitely and publicly in the face of Europe be made to Russia that if she would she might deal with these provinces, as we could not. Thirdly, let us do something, if even only a little, at once; and one thing that might be done was to secure the garrison of Zeitun. Lastly, what was required was a reform which would place these provinces under a Christian Governor responsible to the Powers and only removable by the Powers. (Cheers.) At present there was a sign of war in the air, but he believed it was only in the air. Still, they could not fail to notice the different temper with which people contemplated war on behalf of the boundary of British Guiana as compared to that with which they contemplated the possibility of war on behalf of the fulfilment of our most solemn pledges in regard to the Christian subjects of the Porte. He would ten thousand times rather and with ten thousand times greater conviction of right go to war in the latter case than in the former. (Cheers.)

Dr. CLIFFORD proposed a vote of thanks to Canon Gore, and, in the course of a vigorous speech, remarked that he regarded war with the United States as an absolute impossibility. To fight for a few miles of territory did not become us; but war on behalf of the Armenians, on behalf of men who were being butchered and women who were being ravished, was surely, if ever, justified. (Cheers.)

Mr. G. W. E. RUSSELL seconded the vote, and it was agreed to.

A vote of thanks to the Bishop of Rochester, proposed by ARCHDEACON FURSE, and seconded by CANON MASON, closed the proceedings.

THE TIMES, MONDAY, DECEMBER 30, 1895.

LORD ROSEBERY ON THE ARMENIAN QUESTION.

The National Press Agency says the following letter has been received from Lord Rosebery by a correspondent :—

“ Dalmeny-park, Edinburgh, Christmas Eve, 1895.

“ My Dear Sir,—You ask me why I am silent on the Armenian question. My silence is the result neither of satisfaction nor indifference. I am haunted by the horrors of Asia Minor. They call for vengeance as loudly as the bones of those slaughtered saints who moved Milton to his burning appeal. But I can do nothing. The responsibility and the information lie entirely with her Majesty's Government.

“ What are the facts? The country has intrusted the present Ministry with a dictatorship, and an armada to support that dictatorship. And the Ministry declare that they are not less anxious than ourselves to protect these suffering Christians from misgovernment and massacre. Their chief has, indeed, a singular and supreme responsibility in this matter, and he has uttered loud and sounding threats, which might well raise high hopes in the people for whom he spoke. Stronger language was never used by any Minister.

“ What has been the result? From all that appears, our protests have been idle, our action has been futile, our menaces have been disregarded. Our diplomacy, so far as we know, has exhausted itself in representations which have been ignored and in obtaining a second despatch-boat. Meanwhile, during all these months the Armenians, whom we claim to protect, have been plundered, murdered, and ravished by hundreds and by thousands.

“ I cannot believe that this means insincerity or incapacity on the part of this powerful Government. They may—nay, they must—have encountered obstacles of which we know nothing. They may have had to weigh the hideous alternatives of abandoning the Armenians or facing a European war (although, if this be the case, they must have gravely misled us in stating that the concert of Europe was complete). And so I must hear their case before judging them. For reasons which we must assume to be weighty they offer us no information. So we must wait till Parliament meets. Till then I remain silent and leave them with their sole responsibility.

“ Believe me yours very faithfully,
“ ROSEBERY.”

THE TIMES, TUESDAY, DECEMBER 31, 1895.

THE ARMENIAN QUESTION.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—Europe pushed Armenia into the mouth of hell and turned to celebrate Christmas. If the Continental Powers are dead to honour and conscience, can England forget justice? Does she not believe in Almighty God, that she waits for help before stopping the wholesale assassination of Christian ministers and their flocks and the ravishing of maidens? We send a thousand pounds to the Grosvenor-house Committee, but what avails food when fire and sword exterminate! Shall we advise Armenians to apostatize? Surely the wrath of God and the blessing of the Christ have still a significance for the men of England. Does she no more expect them to do their duty? Christian America will support England.

J. BLEECKER MILLER, Chairman.

HERANT M. KIRETCHJIAN, General Secretary,
Armenian Relief Association.

New York, Dec. 30.

THE ARMENIAN QUESTION.—The Mayor of Birmingham, Councillor J. Smith, having considered the requisition addressed to him by a deputation representing a number of clergymen, ministers, magistrates, and members of the city council, praying that a town meeting might be held on the Armenian question, has written his decision on the matter. Whilst expressing his horror at the outrages and his sympathy with the requisitionists, the mayor says he feels bound to respect the recent statement of Lord Salisbury that resolutions are not, in his opinion, likely to be of any advantage to the cause which they are intended to assist. He has every confidence that her Majesty's Government are watching the situation with the greatest anxiety and that they will act at the earliest possible moment. Under these circumstances he cannot undertake the responsibility of doing anything that might add to the embarrassment of the position, and regrets, therefore, that he does not feel justified in complying with the prayer of the requisition.

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Rize / Ardeşen’de doğdu. İlk ve orta eğitimini Rize / Fındıklı’da tamamladı. 2001 yılında Sakarya Üniversitesi Tarihi bölümünde Yüksek Öğrenime başladı ve 2005 yılında “Tarihçi” unvanıyla mezun oldu. Sakarya Büyükşehir Belediyesi’nde Zabıta Memuru olarak görev yapmaktadır.